

KNJIGA

2

*Svetozar
Vukmanović
Tempo*

**REVOLUCIJA
KOJA TEČE**

Memoari

S. Vukmanović Tempo Memoari

KOMUNIST

KOMUNIST

BIBLIOTEKA
ISTORIJA I POLITIKA

RECENZENT
Dr DUŠAN BILANDZIĆ

REDAKTOR
ZORAN JOVANOVIC

UREDNIK
ZORICA MILOŠA VLJEVIC

OPREMA
IVAN CEHIC

Svetozar Vukmanović Tempo

REVOLUCIJA KOJA TE JE

Memoari

Komunist • Beograd
1971.

S A D R Ž A J

PRVI DIO PROMJENE I OKRŠAJI

	Strana
Glava I Opunomo enik CK KPJ u armiji	3
Glava II Susreti sa sovjetskim ljudima	35
Glava III Sukob sa Staljinom	60
Glava IV Blokada	98

DRUGI DIO PUTEVI SAMOUPRAVLJANJA

Glava I Istine i zablude	117
Glava II Prelomna godina	161
Glava III Prodor u svijet	198
Glava IV Burne godine	253

TREći DIO DILEME

Glava I Neslaganja	317
Glava II Sazrijevanje odluka	368
Glava III Odlu uju i preokret	399
Glava IV Reforma	448

REVOLUCIJA KOJA TE E

KNJIGA DRUGA

Prvi dio

PROMJENE I OKRŠAJI

GLAVA I

OPUNOMO ENIK CK KPJ U ARMII

„Ratni komunizam“ u oslobo enom Beogradu • Prošireni Politbiro CK KPJ • Pobuna „boraca“ u Makedoniji • Rankovi me u i redu! • Na elnik Politi ke uprave JA i neprijatan susret kod sovjetskog generala • Vi enje sa majkom • Strijeljanje brata i briga o njegovoj djeci • Sukob sa maršalom Tolbuhinom u Be u • Problem slobodnog vremena i porodi nog života • Zloupotrebe prilikom snabdijevanja iz „diplomatskih magacina“ • Reorganizacija armije i teško e oko privikavanja na mirnodopsku vojnu disciplinu • Pomo nik ministra odbrane • Stvaranje fudbalskog kluba „Partizan“, navija ke strasti i gradnja stadiona JNA • Elementi naše vojne doktrine i nesporazumi sa sovjetskim vojnim instruktorima

PO DOLASKU U BEOGRAD stanovao sam u hotelu „Mažestik“; tu je za nas, rukovode e ljude, uspostavljena neka vrsta „ratnog komunizma“; nijesmo primali plate, ali su nam stan i hrana bili obezbije eni u najluksuznijem hotelu, dok smo odje u, obu u i druge potrebe dobijali iz vojnog magacina.

Bio sam privremeno raspore en u Centralni komitet, koji se smjestio u nekadašnji hotel „Madera“. Rankovi je oformljavao organizacioni i kadrovski, a ilas agitaciono-propagandni aparat Centralnog komiteta. To me je, naravno, mnogo obradovalo; volio sam da ponovo radim sa Rankovi em i ilasom.

Odmah sam potražio Milicu, ak prije nego što sam se vidio sa ostalim drugovima. Sasvim neosjetno došlo je do

promjene: ranije, kad bih se vraao iz unutrašnjosti, prvo sam se vi ao sa drugovima, pa tek onda sa mojom prvom ženom. A sada me je nešto neodoljivo vuklo Milici. Nijesmo se vidjeli od onog dana kada smo se rastali u Jablanici poslije moga povratka sa Visa. Dogovorili smo se da našu vezu „legalizujemo“ pred Partijom. Ja u obavijestiti Rankovića, a Milica Neškovića, jer tada je radila u Pokrajinskom komitetu KPJ za Srbiju.

Nakon tih razgovora počeli smo da živimo kao muž i žena: prvo u „Mažestiku“, a nešto kasnije u jednom napuštenom dvosobnom stanu, nedaleko od „Madere“. Tako smo zasnovali porodični život, doduše u uslovima „ratnog komunizma“: platu nijesmo primali; stan su nam uređivale dvije drugarice koje su radile u Centralnom komitetu; one su nam donosile i hrano koja se spremala u zajedničkoj kuhinji u „Maderi“. Svakog jutra, poslije doručka, odlazili smo na posao i u stan se vraćali kasno uveče. „Radno vrijeme“ nije postojalo ni za Milicu ni za mene.

NASTAVLJENO JE ODRŽAVANJE sastanaka proširenog Politbiroa; pored Rankovića, ilasa, Zujovića i mene, sjednicama Politbiroa prisustvovali su Kardelj, Pijade, Hebrang i Nešković, a nešto kasnije i Kidrić, Gošnjak i Leskošek. Krsto Popivoda je vodio zapisnike sastanaka.

Prvi put sam radio sa Kardeljem; njega sam sreća na Petoj zemaljskoj konferenciji. Tada me je impresionirao teoretskim znanjem; pitao sam ilasa šta misli o njemu, a on mi reče da je Kardelj poslije Tita najjači u našem Centralnom komitetu. Inače, Kardelj je bio potpredsjednik Nacionalnog komiteta i zamjenjivao je Tita u poslovima vlade.

Andriju Hebrangu sam upoznao krajem 1942. godine u Slunju, kada sam krenuo preko Zagreba za Makedoniju. U gradu sam ostao desetak dana i redovno smo se vi ali naši kućni većeri. Za itavo to vrijeme Hebrang nije progovorio ni jednu riječ; nije se akni osmješio! Izgledao mi je strašno mračan. Udilo me je takvo ponašanje, pa sam se

raspitivao o njemu. Drugovi mi rekoše da je na robiji cijelo vrijeme bio isključen iz Partije i bojkotovan od komunista; živio je u samici. Po izlasku iz zatvora ponovo je uhapšen i proveo izvjesno vrijeme u ustaškim zatvorima i logorima. Zamijenjen je za neke ustaške glaveštine koje smo u međuvremenu zarobili. Pretrpljene muke — pretpostavljao sam — sigurno su ostavile traga na njemu. Zajedno sa Žujovcem odgovarao je za privrednu.

Ni sa Blagojem Neškovićem nikada ranije nijesam sarađivao. Nekoliko puta smo se sretali pred rat i za vrijeme rata. Imao sam utisak da se bezobzirno odnosi prema saradnicima, naročito ako mu se suprotstave ili se javi kao konkurenti. Nešković se nalazio na dužnosti sekretara Centralnog komiteta KP Srbije.

Sa Mošom Pijade sam se sretao u toku rata; mnogo sam slušao o njemu kao revolucionaru koji je dugo godina proveo na robiji. Uživao je naše nepodijeljene simpatije; bio je potpredsjednik Prezidijuma Skupštine i bavio se ustavnim problemima.

U tom sastavu funkcionišao je prošireni Politbiro sve do sukoba sa Kominformom, odnosno do Petog kongresa KPJ.

RANKOVIC MI JE JEDNOG DANA saopštio da su se u Skoplju pobunile neke vojne jedinice: odabile su da pođu na Sremski front; bilo je manjih demonstracija i parola: „Ne emo na Berlin”, „Ho emo na Solun”.

Odmah sam pošao za Skoplje, ali, dok sam stigao, stanje se već normalizovalo. Bilo mi je krivo što se tako nešto dogodilo u Makedoniji. To je bio jedinstven slučaj u zemlji. Interesovalo me je koja je jedinica u pitanju i odakle je mobilisano njeno ljudstvo. Nijesam mogao povjerovati da bi tako postupila jedinica koja je već u estvovala u borbama. Te moje pretpostavke su se potvrdile: radilo se o dijelovima brigade formirane u Bugarskoj poslije septembarskog prevrata. Brigada je bila sastavljena od Makedonaca koji su itav rat proveli u Bugarskoj i nijesu u estvovali u borbama. Naša greška je bila u tome što to ljudstvo nijesmo rasporedili po jedinicama koje su imale borbeno iskustvo.

Dok sam razmišljao o tome, ekaju i da se postroji bataljon pred ijim sam strojem htio da govorim, stigla je vijest o novoj pobuni u Stipu. Iz Gradskega komiteta su javljali da su i drugi dijelovi brigade odbili da po u na Sremski front, da su se ule iste parole kao u Skoplju, da se pobuna nije ograničila na kasarnu, već da je vojska zauzela grad i uzela vlast u svoje ruke.

Shvatio sam da moram odmah reagovati. Ne ekaju i da se provjeri vijest, krenuo sam autom u Stip. Tek na putu po eo sam razmišljati da li ne rizikujem suviše što idem bez ikakve pravnje... šta da u inim ako brigada i meni otkaže poslušnost... nije isključeno da me i zarobe! Ali, natrag nijesam mogao.

Kako se kasarna nalazila van grada, nijesam mogao da je mimoim i da se prethodno u gradu obavijestim o stvarnom stanju. Odlučio sam da upadnem pravo u kasarnu.

Naišao sam na žalosnu sliku: borci su išli raspojasani, disciplina se nije osjećala. Odmah mi je bilo jasno da pobuna nije izbila radi uzimanja vlasti, već zato što se „borcima“ nije išlo na Sremski front. Ni komandni sastav nije se mnogo razlikovao od ljudstva. Naredio sam da se postroji ljudstvo. Obratio sam im se kratkim ali oštrim govorom, koji sam završio slijedećim riječima:

— itav rat ste proveli u Bugarskoj. Pušku nijeste opalili protiv okupatora! A sada ste odjednom postali Makedonci, vi ete na sav glas kako hoćete da se borite za slobodu Makedonije i kako zbog toga ne ete da idete na Sremski front. A ja vam kažem — nijeste vi nikakvi Makedonci! Ja sam već i Makedonac od vas... borio sam se za slobodu Makedonije kada ste vi spokojno živjeli u Bugarskoj... ukoliko se nijeste borili protiv makedonskih partizana...

Za vrijeme mog govora vladala je mukla tišina...

Pošto sam održao kratak sastanak sa štabom brigade, prekorijevajući njegove lanove što su ispustili situaciju iz ruku i naredivši im da oštrim mjerama uvedu disciplinu, krenuo sam za Skoplje.

Svratio sam u Glavni štab i predložio da „buntovne“ jedinice rasformiraju, a ljudstvo rasporede po ostalim jedinicama i pošalju ga na Sremski front.

VEO PRVIH DANA RADA u Centralnom komitetu doživio sam izvjesna razo arenja: smatralo sam da e, uprkos hijerarhijskim razlikama koje su nastale kada smo pristupili izgradnji nove države, odnosi me u nama, starim drugovima, ostati isti kao što su bili u ilegalnom periodu. Stoga sam obi avao da ulazim u Rankovi evu i ilasovu kancelariju bez ikakve najave. Prethodno bih se raspitao kod sekretarice da li ima nekoga kod njih i da li su zauzeti. Ukoliko bi bili slobodni, svra ao bih do njih kad god sam imao vremena. Ponekad sam primje ivao da se Rankovi namršti kada me ugleda. Nijesam tome pridavao zna aj jer sam mislio da to nema veze sa mojim prisustvom. Ali jednog dana Rankovi mi je otvoreno rekao da više ne ulazim nenajavljen u njegovu kancelariju. To me je toliko iznenadilo da u prvom trenutku nijesam shvatio smisao njegovih rije i. Kada sam se pribrao, ustao sam i bez rije i napustio kancelariju. Više nikada nijesam dolazio nenajavljen. ak sam se i kod ilasa po eo najavljavati iako on to od mene nije tražio, a i sam je upadao u moju kancelariju nenajavljen.

Poslijе tog doga aja dugo se nijesam mogao smiriti. Bio sam pogoren i uvrije en mada je bilo jasno da ulazimo u na in života kada svakom treba da bude omogu eno da raspolaže svojim vremenom onako kako njemu najbolje odgovara. Osim toga, priroda poslova koje smo obavljali zahtijevala je da raspore ujemo sastanke prema našim mogu - nostima. Ali, i pored tog saznanja, osje ao sam se nekako prevaren. Bio je to po etak napuštanja onih bliskih i neposrednih odnosa koje smo izgra ivali u toku revolucije, a posebno u godinama ilegalnog rada.

Dok sam to preživljjavao, sjetio sam se da mi je Milica ispri ala šta joj se desilo kada je u ljeto 1944. godine došla na rad u Pokrajinski komitet KPJ za Srbiju. Za vrijeme boravka u Makedoniji navikla je da se svi oslovljavamo imenima. To je isto inila po dolasku u Srbiju sve dok joj jednog dana Neškovi nije skrenuo pažnju da je suviše familijarna u odnosu na drugove iz rukovodstva, da ih oslovljava njihovim imenima, što nije u redu. Na kraju je rekao.

— Ja za tebe nisam Mihailo*, nego drug Mihailo ... to isto važi i za ostale.

* Ilegalno ime Blagoja Neškovi a (prim. red.).

Milica je to teško prihvatala. Sa ve inom drugova bila je veoma bliska niz godina prije rata... Svi smo se skupljali u ku i njenih roditelja i me u nama nije bilo hijerarhijskih razlika...

SVI SMO IMALI pune ruke posla jer smo se nalazili na klju nim pozicijama u izgradnji nove države. Neki su bili preoptere eni, posebno Rankovi ; on je rukovodio organizacionim i kadrovskim poslovima u Centralnom komitetu, u vredi držao resor unutrašnjih poslova, a u armiji rukovodio partijskim organizacijama, bio odgovoran za personalnu i kontraobavještajnu službu. Takva koncentracija poslova, bez obzira na sposobnosti ovjeka, nije davala povoljne rezultate. Trpjeli su i poslovi i ovjek kojem su bili povjereni. Zato se ubrzo prišlo ravnomjernijem raspore ivanju poslova me u lanove rukovodstva. Meni su povjereni svi poslovi koje je do tada Rankovi obavlja u armiji, izuzev personalne službe za vojne kadrove.

Naredbom Vrhovnog komandanta postavljen sam za na elnika Politi ke uprave Jugoslovenske armije. Time sam preuzeo rukovo enje politi kim komesarima i politi kim organima u armiji. Stavljeni mi je u zadatak da rukovodim i kontraobavještajnom službom (KOS), vojnim sudstvom i tužilaštvom. Istovremeno Centralni komitet mi je povjerio i rukovo enje partijskim organizacijama u armiji. O organima rukovo enja i formama organizacije trebalo je da podnesem prijedlog.

Na prvom koraku naišao sam na teško e: treba da rukovodim pretvaranjem partizanskih brigada i divizija u jedinice moderne armije, a ja nikada nijesam ni video takvu armiju! Treba da predložim organizaciju politi kih i partijskih organa u armiji, kao i forme njihovog djelovanja, a o tome tako e ništa nijesam znao. Jedino mi je bilo poznato da takvi organi postoje u Crvenoj armiji. Otuda mi se i javila misao da bi bilo dobro ako bih izvjesno vrijeme proveo u Sovjetskom Savezu, gdje bih se mogao upoznati sa organizacijom i djelovanjem politi kih i partijskih organa u armiji. Time bi ujedno bila ostvarena i moja davnašnja

želja da vidim prvu zemlju socijalizma, o kojoj sam toliko slušao još od djetinjstva.

To sam predložio Titu, ali se on nije složio; rekao je da ne bih smio napuštati armiju. Odgovorio sam da ne poznajem dovoljno vojnu problematiku i da je potrebno da se bliže upoznam sa sovjetskom armijom jer e nam ona služiti za ugled. Ali Tito nije popuštao; odmahnuo je rukom i jednostavno rekao da to nijesu problemi koji se ne bi mogli savladati. Istakao je da imamo bogato sopstveno iskustvo koje se ne smije zanemarivati. Nije propustio da podvu e kako i ja imam bogato iskustvo ste eno u narodnooslobodila koj borbi i da ga ne treba potcjenjivati...

Nijesam bio zadovoljan takvom odlukom, ali mi nije preostajalo ništa drugo nego da se prihvatom posla i da se do daljega odrekнем želje da odem u Sovjetski Savez.

Nekako u to vrijeme sreо sam na jednom prijemu generala Kiseljova, sovjetskog vojnog atašea. Znao je da sam postavljen za načelnika Političke uprave JA i napomenuo je da je za vrijeme rata i sam bio politički radnik u armiji. To me je obradovalo; neočekivano mi se ukazala mogunost da nešto više saznam o radu političkih organa u sovjetskoj armiji. Zamolio sam generala da mi napiše nešto o tome. Spremno je izašao u susret mojoj molbi i obećao je da će mi javiti im napiše informaciju.

Nekoliko dana kasnije general me je pozvao telefonom i zamolio da dođem u njegov stan da bi mi usmeno obrazložio pripremljenu informaciju.

Prihvatio sam poziv, nestručljiv da što prije dobijem informaciju koju bih koristio pri sastavljanju prijedloga za organizaciju političkih organa u našoj armiji. Smatrao sam da ona treba da bude ista kao u Crvenoj armiji.

Na sastanak kod generala sa mnom je pošao Stefan Mitrović, moj zamjenik u Političkoj upravi. General nas je primio veoma prijateljski i predao nam pripremljenu informaciju, u stvari šemu organizacije Političke uprave u Crvenoj armiji. Pokušao je i usmeno da obrazloži poslove koje obavljaju ti organi. Bio sam nezadovoljan jer je general govorio ono što sam već znao! Shvatio sam da od takvog razgovora nema koristi. Nekoliko puta smo htjeli da kre-

nemo, ali nas je general zadržavao ponavljaču i ono što je ve rekao! Nijesam mogao ocijeniti da li to ini zato što ne zna stvari ili što ne e da kaže. No, za mene je to bilo isto: u oba slu aja ništa ne dobijam. Opet sam htio da krenem, ali me je general ponovo zaustavio. Tek kada je zvono njavilo dolazak nekih gostiju, general se digao da nas isprati i da ujedno do eka goste. Tako smo se našli licem u lice sa Rankovi em i ilasom! Bilo je to obostrano iznena enje . . . to se sigurno vidjelo na mom licu, ali u Rankovi evom pogledu zapazio sam i izraz podozrivosti. Pogledao me je kao da sam uhva en u nekom nedozvoljenom poslu . . . Na brzini smo se pozdravili i odmah smo Stefan i ja izašli.

Dugo nijesam mogao da shvatim Rankovi ev pogled, kao što nijesam shvatao šta bi moglo biti nedozvoljenog u mom postupku...

Ipak sam koristio organizacionu šemu koju mi je dao sovjetski general. Prema njoj sam sastavio prijedlog naše organizacije i podnio ga na odobrenje Centralnom komitetu. Doživio sam neuspjeh! Prijedlog je odba en u cjelini, ali pri tome nijesu date nikakve sugestije šta i u kom pravcu treba izmijeniti. Morao sam ponovo raditi na prijedlogu, ali, kako nijesam mogao ništa novo da izmislim, predložio sam u osnovi istu organizaciju, samo sam dao bolje obrazloženje. Na sastanku je i taj prijedlog doživio oštru kritiku; prijetila je opasnost da opet bude odba en. Tada sam intervenisao:

— Ja ne znam drugo da izmislim! Prema tome, ako odbacite ovaj prijedlog, a ne date sugestije kakva treba da izgleda nova organizacija, treba da odredimo nekog drugog lana rukovodstva koji bolje poznaje ove probleme.

Nastala je tišina, koju je nešto kasnije prekinuo ilas; on je rekao da treba usvojiti predloženu organizaciju jer nijesmo u stanju da nešto drugo izmislimo; kada nas život obogati novim iskustvima — dodao je — mo i emo unositi potrebne izmjene.

Sa ilasovim prijedlogom svi su se složili. Nova organizacija politi kih organa u armiji bila je prihva ena. Ostalo je da ona bude i ostvarena.

SA MAJKOM SE NIJESAM VIDIO još od onih dana kada sam boravio u selu neposredno poslije po etka okupacije. Nijesam ništa uo o njoj za cijelo vrijeme rata, a, vjerovatno, ni ona o meni.

Poru io sam drugovima u Crnoj Gori da joj omogu e da do e avionom u Beograd. Htio sam da je vidim.

Došla je sa unukom, Lukinim sinom. Kada smo se sreli, dugo me nije puštala iz zagrljaja. Tiho je plakala na mojim ramenima. Znao sam da ne pla e samo zato što me ponovo vidi. Plakala je i zbog ne ega drugog. Iako mi to nije rekla, znao sam da je mu i Lukina sudska. Ništa joj nijesam mogao pomo i, a nijesam ni htio!

O Luki ništa nijesam uo za vrijeme rata. Tek kada sam se našao u Italiji, vra aju i se sa Visa u Srbiju, dobio sam prve vijesti o njemu: nije bio na strani partizana; ak ih je javno osu ivao zbog strijeljanja nekih ljudi 1941. godine... strijeljanje sanitetskog generala Ili kovi a, koji je lije io i partizane, nazvao je zlo inom.

Takvo Lukino držanje me nije iznenadilo. On se ideo loški opredijelio protiv komunizma. Živio je na selu kao sveštenik, a ipak je uspio da diplomira na Teološkom fakultetu. Nau io je dva strana jezika — njema ki i ruski — i pro itao sve što se na tim jezicima moglo na i od klasika marksizma. Doktorirao je na tezi protiv marksisti kog, materijalisti kog shvatanja istorije. Najviše ga je od komunista razdvajalo to što je smatralo da e oni kao „bezbožnici“ progoniti vjeru im budu uzeli vlast, kao što su radili „ruski boljševici“ poslije oktobarske revolucije. Za takvo svoje vjerovanje nalazio je potvrdu u ne uvijek opravdanim strijeljanjima koje su partizani u Crnoj Gori vršili u prvoj godini borbe.

Prije rata je sara ivao sa komunistima u borbi protiv konkordata, u ljeto 1937. godine. Vlada Milana Stojadinovi a zaklju ila je sporazum sa Vatikanom (konkordat). Pravoslavna crkva je reagovala organizovanjem protestne povorke koja je iz Saborne crkve krenula ulicama Beograda. Sveštenici u odeždama nosili su ikone i druge crkvene relikvije. Komunisti su se priklju ili povorci i pretvorili je u demonstracije. Policija je intervenisala... Bilo je razbijenih glava sveštenika, vladika, polomljenih ikona ...

Upravo u to vrijeme sam izašao iz vojske. Nalazio sam se u studentskoj koloniji u Petrovcu na moru; tu sam dobio poruku od Luke: želio je da se naemo. Prihvatio sam poziv i došao u selo. Rekao mi je da bi bio spreman da sara uje sa komunistima u borbi protiv konkordata. Želio je da istupi na zboru koji bi komunisti organizovali.

Zbor je uskoro održan i Luka je govorio protiv konkordata, vlade, fašizma. Izgledalo je da smo našli zajednički jezik. Me utim, uskoro je izabran novi patrijarh. Luka je otpušten iz službe; ostao je bez sredstava za izdržavanje porodice, koja je pala na teret majci i snahi u selu.

Luka je nekoliko mjeseci bio bez posla; boravio je u Beogradu, stanovao kod mojih drugova — komunista. A onda je kapitulirao — otiašao je patrijarhu i obeao poslušnost. Postavljen je za profesora veronauke u skopskoj gimnaziji. U Skoplju je sa porodicom ostao do po etka rata.

Vijesti koje sam dobio nijesu govorile da je Luka bio na strani okupatora. Nikoga nije ubio, nikoga nije denuncirao okupatoru, nije mu davao političku podršku niti je od okupatora imao materijalnu korist. Za cijelo vrijeme okupacije on i porodica su veoma bijedno živjeli. Gladovali bi da majka i Lukina žena, Draga, nijesu radile na ono malo imanja što je bilo preostalo.

Majka je zbog mene bila otjerana u logor i tamo provela šest mjeseci. Luka joj nije mogao pomoći.

Prije nego što su partizani oslobođeni Cetinje Luka je odlučio da se povlači i sa mitropolitom, etnicima, okupatorima... Tako je došlo do udne situacije: Luka se povlači i iz bojazni da će ga partizani strijeljati kao ideološkog protivnika, a partizani ga nijesu ni tražili da bi ga uhapsili kada su oslobođili Cetinje. Hapsili su sve saradnike okupatora; njega, zna i, nijesu ni smatrali kao nekog koga treba hapšiti.

Nije mi bilo jasno zašto je odlučio da se povlači i sa okupatorima. Ako nije sara ivao, nije imao ega da se boji.

Tek mnogo godina kasnije saznao sam nešto više o Lukinom životu za vrijeme okupacije i o njegovom intimnom raspoloženju. Predavao je njemački jezik u gimnaziji; u enici njegovog razreda pripadali su organizaciji komunisti ke

omladine i jednog dana su stupili u štrajk; odbili su da u e njema ki u znak protesta protiv njema ke okupacije. Tada im se Luka obratio. Govorio je protiv fašizma, protiv okupatora, osudio je teror, masakriranje, plja ku — sve što je okupator preduzimao protiv stanovništva, ali je insistirao da se u i njema ki jezik jer to nije isto što i njema ki fašizam. Fašizam e biti uništen, ali njema ki jezik e ostati.

Kada je završio govor, u enici su ga burno pozdravili i na rukama ga iznijeli iz u ionice . . . Isto ve e Gestapo ga je uhapsio. Trebalo je da bude strijeljan sljede eg dana, ali su ga spasli neki prijatelji. Oni su rekli Nijemcima da je Luka ideološki protivnik komunizma. Poslije toga su ga pustili.

Ostao je protivnik partizana; vjerovao je da e parti-zani po eti sa terorom im uzmu vlast. Odlu io je da se povla i nadaju i se da e se Englezi iskrpati i da e mo i da im se priklju i...

Sa majkom nijesam htio da razgovaram o Luki. Ona se nije usu ivala ni da ga pomene preda mnom. Samo jednom je pokušala da mi kaže kako nije bio sa okupatorima, ali ja sam je grubo prekinuo i rekao da ga više ne pominje u mom prisustvu ako želi da budemo zajedno. Nije ga više pominjala!

Majku sam odveo u moj stan blizu „Madere".

Nijesu prošla ni dva-tri dana, a ve se dogodio „incident"! Drugarice koje su ure ivale stan i donosile hranu iz „Madere" stavljale su primjedbe na njeno ponašanje. Zalile su se da majka neprestano ide za njima, kontroliše ih da nešto ne ukradu. Nasmijao sam se i rekao im da ne obra aju pažnju na njeno ponašanje. Cijelog života je teško zara ivala svaki dinar, pa sada misli da je sve to moje i da treba sprije iti eventualno razvla enje stvari iz stana.

Ipak sam htio da s njom porazgovaram; pokušao sam joj objasniti da ništa u stanu nije moje i da nema potrebe da kontroliše drugarice jer, koliko je to moje, toliko je i njihovo. Nije me shvatila niti je to mogla s obzirom na nje-no životno iskustvo i navike.

Vratila se u selo poslije desetak dana boravka u Beogradu.

NEGDJE PRI KRAJU RATA naša vojska je presjekla odstupnicu znatnim okupatorskim i kvislinškim snagama koje su se povla ile preko Slovenije. Me u tim snagama nalazili su se i etnici iz Crne Gore. Pretpostavljaо sam da je tamo i Luka. Ali nijesam ništa u inio da to provjerim. Me utim, vijest se brzo raširila. Još istog dana došao je u moju kancelariju brat od strica Milo; on se tih dana nalazio u Beogradu.

— Znaš li da su etni ke snage iz Crne Gore zarobljene u Sloveniji? — upitao me je bez okolišenja.

— Znam — odgovorio sam suvo.

— A znaš li da se me u njima nalazi i Luka?

— Pretpostavljam — nastavio sam istim tonom.

— Ho eš li mi dati propusnicu za Sloveniju? — pitao je Milo.

— Ne u... Sto je tražio, to je i našao.

Nije o ekivao da e nai i na takvu odbojnost: digao se i otišao bez rije i. A ja sam u stvari prikrivaо unutrašnji nemir koji je nezadrživo navirao. Smatrao sam da ispoljavanje takvih osje anja nije dozvoljeno za revolucionara.

Dogodilo se ono što sam pretpostavljaо: Luka je zarobljen i istog dana strijeljan.

Lukina porodica, žena i etvoro djece, našla se u veoma teškom položaju. Zbog toga sam otputovaо ku i da se dogovorim sa majkom i snahom šta da preduzmem da bismo obezbijedili djeci da nastave školovanje. Tako sam se poslije toliko vremena našao u rodnoj ku i. Sje ao sam se dragih bi a sa kojima sam proveo djetinjstvo, a od kojih su u životu ostale jedino majka i snaha. Ali, tu su i djeca kojoj treba obezbijediti budu nost, kao što su i mene nekad pomagali njihovi roditelji. Dogovorili smo se da djeci obezbijedimo školovanje do univerziteta. Za to emo svi po nešto žrtvovati: u prvo vrijeme majka i snaha e raditi na imanju i izdržavati djecu na Cetinju; snaha e se kasnije zaposliti u fabrici, a ja u primati po jedno dijete i pomagati ih dok ne završe škole.

Preuzete obaveze smo u cjelini ispunili: djeca su završila studije na fakultetima i sva postala lanovi KPJ.

ODMAH PO ZAVRŠETKU RATA Tito je jednog dana hitno pozvao generala Arsa Jovanovića i mene. Arso je tada bio na elnik Generalštaba. Naložio nam je da odmah kre-nemo u štab maršala Tolbuhina kod Beograda i da ga u njegovo ime zamolimo da jedinice bugarske armije locirane u Me- umurju premjesti na teritoriju Mađarske ili Austrije. Bu-dući da su jedinice bugarske armije tokom rata okupirale dijelove naše teritorije, da su se borile na strani Hitlerove Njemačke, politički je nezgodno da one ostanu na našoj te- ritoriji bez obzira na to što su se pred kraj rata borile u sastavu Crvene armije protiv njemačkih trupa. Tito je na- glasio da, u slučaju teškoće oko dislociranja bugarskih je- dinica na teritoriju susjednih zemalja, mi rado ustupamo našu teritoriju za smještaj jedinica Crvene armije.

Pošto smo primili sasvim jasan zadatok, brzo smo se spremili i odletjeli u Beograd. Pošli smo specijalnim avionom.

Primio nas je li general maršal sa našim štabom i lamenom Vojnog savjeta generalom Zeltovom.

Kako je Jovanović bio stariji od mene i po dužini i po godinama, prepustio sam da on prenese Titovu poruku, a ja sam se povukao i sjeo u ugao sobe.

Ime Jovanović saopštio Titovu molbu da bugarske trupe budu povučene sa naše teritorije, Tolbuhin ga je prekinuo riječima:

— Ja sam tako naredio i tako će ostati. Bugarske jedi- nice će ostati tamo gde se sada nalaze.

Jovanović se sasvim zbrunio; nije ni stigao da izneset Titovo obrazloženje, a već je počeo odstupati:

— U redu, druže maršale, ako mislite da bugarske jedinice treba da ostanu, neka tako bude. Drugi Tito nije to ni zahtijevao kategorično.

Ja sam bio više zaprepašen nego zbrunjen Tolbuhinovim reagovanjem i Jovanovićevim odgovorom. Nijesam očekivao takvo ponašanje od sovjetskog maršala kome sam se divio i čije su me ratne pobjede oduševljavale, a iznenadilo me je i Jovanovićev kapitulantsko držanje. Naglo sam se digao, dodirnuo Jovanovića po ramenu i zamolio ga da sjedne. Prišao sam stolu za kojim je sjedio Tolbuhin i rekao:

— Druže maršale, Jugoslavija je nezavisna zemlja! Sami smo se oslobođili. Imamo svoju vladu i armiju. I ta vlast je

donijela odluku da jedinice bugarske armije koje su pod fašisti kom komandom okupirale našu teritoriju, a sada se nalaze pod vašom komandom, smjesta napuste Me umurje. Ukoliko ne želite da izvršite odluku naše vlade, molim da o svemu obavijestite vladu Sovjetskog Saveza.

Tolbuhin je sav pocrvenio od ljutine. Vjerovatno mu se niko do tada nije tako suprotstavio u pobjedonosnom pohodu armije kojom komanduje. Potpuno nekontrolisano je uzviknuo:

— Ne u vaše gluposti da saopštavam mojoj vlasti...

Ali ni ja nijesam ostao dužan. Jer, konačno, nijesam mogao prihvati ulogu aka pred u iteljem:

— Takve riječi i zadržite za sebe! A ja vas ipak upozoravam da, ukoliko ne izvršite nalog moje vlade, ne odgovaram za posljedice koje iz toga mogu nastati.

U tom momentu je intervenisao Zeltov. On je, oigledno, bio politički najpribraniji od svih nas.

— Molim vas, mi smo još u toku no i obavestiti vladu Sovjetskog Saveza. Već ujutro ćete imati odgovor.

Osjećao sam se mučno. Nijesam očekivao da u voditi takve razgovore sa komandantom armije koju toliko volim.

— U redu — kratko sam rekao.

Žurno smo napustili prostorije i krenuli prema vili u kojoj smo odsjeli. Sa nama je bio i general Lotocki, pomoćnik sovjetskog vojnog atašea u našoj zemlji. Na ulazu u vilu Jovanovića me je žestoko napao tvrdeći da sam krivo interpretirao Tita.

— Nije tačno da je Tito govorio o odluci vlade. Izrazio je samo svoju li nu molbu da bugarske jedinice napuste našu teritoriju.

Iako mi je bilo veoma neugodno što moram govoriti o tim stvarima pred generalom Lotockim, nijesam se mogao uzdržati.

— Tačno je da Tito nije istakao da se radi o odluci vlade, tačno je i to da je poruka bila u formi molbe. Ali, zar ne vidiš da to ništa ne mijenja na stvari? Prema Titu se niko ne može odnositi kao prema privatnoj linosti! On je predsjednik vlade i Vrhovni komandant armije; iznad svega, on je vođa naše revolucije. Prema njegovoj poruci

moramo se svi odnositi kao prema poruci koja dolazi ne samo od njega nego i od vlade i zemlje.

Nijesam ga mogao ubijediti. Ostao je tvrdoglav pri svojim gledištim. Prekinuo sam diskusiju i otišao da spavam pošto je već bilo kasno.

Spavao sam slabo. Bio sam zabrinut kako će Moskva reagovati, šta će reći Tito.

Sljedeći dan Želtov nas je pozvao u štab. Primio nas je sam i izvinio se što je Tolbuhin odsutan; navodno, morao je otpustovati!

— Iz Moskve su javili da vam saopštimo da su bugarske jedinice odmah napustiti teritoriju. Me umurja. Stvar je, dakle, rešena. I to onako kako ste tražili — rekao je raspoloženo Želtov.

Odahnuo sam. Ne samo zato što je povoljno odgovoren na naš zahtjev, nego prije svega zato što se Moskva nije složila sa Tolbuhinovim stavovima. Time je bila otklonjena sumnja koja se rađala u meni; shvatio sam da se ne mogu poistovjetiti postupci pojedinih, ak i odgovornih, sovjetskih ljudi sa stavovima sovjetskog rukovodstva.

— Hvala bogu da je tako riješeno! Mogli smo to i juče riješiti na miran način, bez dramatičnih obrta i ljutnje — spontano sam reagovao.

Smatrao sam da su time naš razgovor i posjeta završeni, pa sam se digao s namjerom da se pozdravim. Ali Želtov me je pozvao na doru ak. Time je oigledno htio da popravi utisak o jučerašnjem razgovoru i njihovom odnosu prema nama kao predstavnicima jedne, doduše, male armije, ali armije koja je svojom borbom zaslužila mnogo veće poštovanje.

Prihvatio sam poziv, te smo pošli u susjednu prostoriju gdje nam je serviran doru ak.

Razgovor je u poetku tekao dosta nategnuto. Bio sam neraspoložen, što se, kao i uvijek, lako moglo vidjeti po izrazu mog lica. Želtov je to primijetio, pa je nastojao da me oraspoloži. Neprestano je prijavio o svojim doživljajima iz rata. Pravio je šale i na moj račun s obzirom na to da sam bio mršav i veoma malo jeo. Tako se raspoloženje postepeno povraćalo. Odjednom me je zapitao:

— Ti si u toku rata bio u Makedoniji?

— Da, bio sam.

— A zašto si se sva ao sa bugarskim komunistima?

Pitanje me je iznenadilo, ali sam riješio da ne „diplo-matišem“ jer mi to ionako ne bi pošlo za rukom.

— Htjeli su da uzmu Makedoniju! — otvoreno sam rekao. — Makedonski komunisti i ja im to nijesmo dozvolili. Zbog toga je sukob bio neminovan. U tome je i suština spora izme u nas i rukovodstva bugarskih komunista.

Nije ništa odgovorio, ve je prebacio razgovor na druge teme.

— A zašto vi Jugosloveni ne volite Crvenu armiju? — opet je iznenada zapitao. — Kako nas Bugari vole!

Sve se okrenulo oko mene! Osjetio sam da sam pogo en u nešto što je za mene bilo najsvetiće. Negirana je moja ljubav prema zemlji za iju sam sudbinu vezao i svoju li nu sudbinu i sudbinu moje zemlje! Sko io sam i užviknuo:

— Slušaj ti, druže! Kad su vam Nijemci bili pod Moskvom i Lenjingradom, uzeo sam pušku i rekao — šta bude sa Sovjetskim Savezom, neka bude i sa mnom i s mojom zemljom...

— To si ti rekao — prekinuo me je Zeltov. — A ostali?

Vidio sam da smjera da nas podvoji, pa sam brzo odgovorio:

— Ne, ne! Tako su reagovali svi jugoslovenski komunisti, svi jugoslovenski patrioti... I zar nas poslige toga možete upore ivati sa Bugarima?! Oni su etiri godine bili saveznici Hitlerove Njema ke i okupirali su našu zemlju! Protiv njihove armije smo se borili kao i protiv Nijemaca. Istina, to ne važi za bugarske komuniste. Oni su se borili pod izuzetno teškim okolnostima, ali nijesu uspjeli sprijeiti da Bugarska ne postane saveznik Hitlerove Njema ke, a to je oslobođilo znatne njema ke snage koje su upu ene na sovjetski front.

Zeltov me je pažljivo slušao, te sam nastavio:

— A sada izlazi da Bugari više vole Crvenu armiju! Slušaj što u ti re i; ako cijeniš ljubav prema Crvenoj armiji po tome ko je tu ljubav više potvrdio svojom krvlju pomažu i je protiv zajedni kog neprijatelja onda možemo da

razgovaramo i da se sporazumijemo. Ali, ako je cijeniš po tome ko ti se više ulaguje, ko više odobrava sve što ti ili rukovodstvo tvoje Partije kažete, onda smo se razili! Jer, ako si lan Boljševi ke partije, koju ina e visoko cijenim i na koju se ugledam, to ti ne daje pravo da tražiš od mene da se u svemu saglašavam s tobom... Ti si vjerovatno lan Centralnog komiteta Boljševi ke partije, ali i ja sam lan Centralnog komiteta jugoslovenske Partije! Svako od nas može imati svoje mišljenje i nije obavezno da se uvijek slažemo. Praksa e na kraju re i ko je bio u pravu.

Zeltov nije ništa rekao, ali nije više ni postavljaо „škakljiva“ pitanja. Nastojao je da kao doma in održi dobro raspoloženje.

Tada sam se sjetio poruke drugova koji su sa mnom radili u Politi koj upravi JA. Zamolili su me da izdejstvujem kod sovjetskih trupa dozvolu da demontiramo neku štampariju u Be u i da je prenesemo u Beograd. Štamparija nam je bila potrebna za pokretanje vojnog lista *Narodna armija*.

Odlu io sam da o tome obavijestim Zeltova. Prvo sam mu iznio da 90 odsto oficirskog sastava naše armije ine radnici i seljaci koji su izrasli iz borbe. Prema tome, naš glavni zadatak je da tim ljudima damo ne samo vojno nego i ideološko i politi ko obrazovanje.

— Zbog svega toga neophodna nam je jedna štamparija — zaklju io sam. — Takvih štamparija ima mnogo u Be u ... ostale su od Hitlera. Dajte nam odobrenje da uzmemu jednu štampariju!

— A, to je pitanje koje se rješava me u vladama — odgovorio je „diplomatskim“ jezikom.

No, nijesu me obmanuli takvi izgovori.

— Razgovorajmo kao komunisti! — predložio sam. — Ako bih htio da se bavim takvim poslovima, mogao bih odnijeti štampariju i bez vašeg odobrenja; to mi i predlažu naši ljudi koji se nalaze u Be u. Time se bave i predstavnici nekih susjednih zemalja! Ali ja to ne želim; htio bih da dobijem odobrenje. Zato te pitam otvoreno — ho eš li mi dati odobrenje?

Nasmijao se na takvo „obrazloženje“, ali je i dalje nastojao da na e neko opravdanje:

— Dobro, ali nemam montere koji bi demontirali štampariju.

— Ništa ne smeta! Montere u poslati iz Beograda — spremno sam odgovorio.

Više nije imao kud! Morao je dati obe anje da e izdati odobrenje monterima koje budem poslao iz Beograda.

Oprostili smo se kao prijatelji!

Odmah po povratku u Beograd odabrao sam pet montera, lanova Partije, i poslao ih Zeltovu u Be . On ih je lijepo primio i izdao im traženo odobrenje. Oni su demonstirali jednu štampariju i utovarili je u vagon koji je trebalo da bude upu en u našu zemlju. Ali, umjesto u Jugoslaviju, vagon je otišao u Sovjetski Savez! Štampariju ipak nijesmo dobili.

U Beogradu sam referisao Titu. On je ve znao o odluci Moskve. Bio je zadovoljan. Meni je samo rekao:

— Postupio si kako treba.

I ja sam bio zadovoljan takvim završetkom. Posebno time što je moje držanje pozitivno ocijenjeno. No, bio sam i pomalo tužan. Rušila se predstava koju sam o sovjetskim ljudima stvorio još u ranoj mladosti! Znao sam da je ona plod izvjesnog romantizma i vaspitanja koje sam stekao kao dijete, ali mi je ipak bilo žao što nestaje u sudaru sa grubom stvarnoš u.

OD DANA KADA SAM POSTAO NA ELNIK Politi ke uprave JA, po eo je nov na in života: svako jutro sam dolazio u kancelariju kada i ostali oficiri. Odmah poslije ru ka vra ao sam se u kancelariju i ostajao do duboko u no ... Rat je još trajao ... Ali ni poslije završetka rata stanje se nije promijenilo: smatrao sam da komunista mora da savlada posao koji mu je Partija povjerila. Ukoliko je posao odgovorniji, utoliko mora više raditi kako bi bolje od ostalih poznavao povjerene poslove.

Da bih odgovorio zadatku, morao sam se pomiriti s tim da ne u imati mnogo vremena za ono što se obi no naziva li nim životom. Ako sam htio da pro itam sve izvještaje

koji su stizali iz jedinica, ako sam želio da razgovaram sa politi kim radnicima koji su dolazili na refevisanje ili od-lazili u jedinice radi kontrole, nije mi ostajalo slobodnog vremena ni nedjeljom. Jedina razonoda koju sam sebi dozvoljavao bila je redovno odlaženje nedjeljom na fudbalske utakmice. Dva puta nedjeljno išao sam u bioskop, a ponekad i u pozorište. I to je bilo sve!

Nijesam imao vremena da budem duže ni sa Milicom. Ona je radila u Centralnom komitetu. Imala je mnogo posla, ali ne toliko kao ja. Željela je da u slobodnim aso-vima budemo zajedno. Ulazila bi u moju radnu sobu s namjerom da me odvoji od posla. Ali, im bi ugledala moje „mu eni ko“ lice, odlazila bi bez rije i. Me utim, ponekad bi protestovala; suze bi joj navrle kada bi me zapitala:

— Pa, dobro... ima li me u nama nešto više osim toga što spavamo zajedno?

Osjeao sam da ima pravo, ali sam ipak pokušavao da razjasnim kako oboje pripadamo generaciji koja je pokre-nula revolucionarne snage zemlje i dovela do pobjede oružane borbe. Revolucija nije završena! Ona je tek po elu i mi je moramo dovesti do kraja... ako uopšte postoji kraj. Stoga ne možemo tražiti da imamo li ni život. Cio naš život moramo posvetiti revoluciji...

Nije se slagala sa mnom, ve je isticala da i ievolucio-nari moraju imati bar malo li nog života. Poslije takvih razgovora odlazila bi tužna, a i ja sam bio nesretan. Htio sam da budem s njom, a nijesam mogao od poslova! Pokušavao sam da na em vremena da se prošetam sa Milicom kako bih je odobrovoljio, ali i to je trajalo kratko... poslovi bi me ponovo opsjedali.

Rojenje sina natjeralo nas je da zasnujemo doma in-stvo. To je stvorilo nove probleme, posebno za Milicu. Ona je imala da se odluči da li će se odrediti revolucionarnog rada i posvetiti se porodici i djeci. Kako nije htjela da se odrekne rada, nije nam preostajalo ništa drugo nego da zamolimo njenu majku i oca da pređu kod nas i da nam vode doma instvo. Njima se kasnije priključila i moja maj-ka; došao je i edo. Stvorila se velika porodica. Morali smo se seliti u veću stan.

JEDAN OD ZADATAKA organa nove vlasti bio je da se što prije normalizuje privredna situacija u zemlji. Trebalo je odmah obnoviti saobraćaj, po eti sa proizvodnjom, otvoriti trgovine. Sve to, naravno, nije bilo moguće odjednom ostvariti: robe nije bilo dovoljno, trgovine su bile gotovo prazne. Uspostavljen je poseban režim za kupovinu osnovnih industrijskih i prehrambenih proizvoda (tekstil, obuća, hleb, masno i itd). Te proizvode su mogli kupovati građani koji su raspolagali ne samo novcem nego i kuponima, a kupone su dobijali radnici i službenici zaposleni u društvenoj proizvodnji. Time su oni bili favorizovani.

Najviši državni i partijski rukovode i kadrovi bili su posebno favorizovani. Snabdijevali su se industrijskom robom iz „diplomatskih magacina“, namijenjenih snabdijevanju i diplomatskih predstavnika. Ti magacini su bili organizovani po ugledu na praksi uvedenu u Sovjetskom Savezu. Njihovo postojanje je opravdavano potrebom da se rukovode i kadar oslobođi brige za svakodnevne potrebe kako bi se mogao posvetiti organizovanju novog društva.

Nas nekoliko iz najužeg partijskog rukovodstva snabdijevali smo se i prehrambenim proizvodima iz posebnog magacina. Plaćali smo paušalno 1.000 dinara mjesecno po lanu doma instva, a uzimali smo iz magacina koliko je kome potrebno. Uspostavili smo neku vrstu komunizma.

Od prvog dana javile su se ozbiljne zloupotrebe u takvom načinu snabdijevanja: bilo je pojedinih rukovode ih ljudi koji su u diplomatskom magacinu kupovali razne štofove, posteljinu i drugu robu u takvim količinama koje su daleko prevazilazile njihove potrebe; roba je dijeljena rođacima, prijateljima... Morali smo reagovati na te pojave: donijeli smo odluku da se u magacincu mogu kupovati samo određene količine po lanu doma instva. To je smanjilo obim špekulacije, ali je nije ukinulo.

ak i u najužem rukovodstvu pojavile su se slične tendencije. To mi je rekao Tito kada sam jednom bio kod njega na referisanju. Iznosio sam teškoće u snabdijevanju armije, a Tito mi je rekao da izlaz iz teškoće treba tražiti u povećanju proizvodnje, ali i u pravednijoj raspodjeli onoga što imamo. A u tom pogledu — rekao je — može se prigovoriti svima nama i u najužem rukovodstvu.

Posljednje rije i su privukle moju pažnju. Po eo sam razmišljati da li se kritika, možda, odnosi i na mene. Uvijek u takvima prilikama polazim od sebe.

Tito mi nije dao vremena da mnogo razmišljam i nastavio je da govori:

— Kontrolisao sam koliko ko od nas uzima hrane iz posebnog magacina. Ustanovio sam da ima i takvih koji daleko premašuju sumu koju upla uju.

Sav sam pocrvenio. Osjetio sam se kao ovjek koji je dobio šamar. Jedva sam promucao:

— Da! Ta no je, druže Tito. Ja sam tako e kontrolisao koliko troši moja porodica i ustanovio sam da smo jednog mjeseca utrošili 1.000 dinara više nego što smo uplatili. Upozorio sam moje kod ku e da se to više ne smije dogoditi.

— Znam ta no koliko si utrošio — osmjejnuo se Tito.

— Ti si samo jednog mjeseca na šest lanova porodice utrošio 7.000 dinara. Ostalih mjeseci trošio si ispod 6.000, koliko si i pla ao. Ali, ima i takvih koji na dva lana porodice utroše mjesecno i po 70.000 dinara.

Bio sam zapanjen; više za sebe sam promrmljao:

— Zaboga, na šta se može utrošiti toliki novac.

— Kavijar, šampanjac — raširio je ruke i po eo da nabraja.

— A ko je taj? — nijesam se mogao uzdržati.

Malo je zastao, a onda odgovorio:

— Hebrang.

Nijesam se iznenadio. Ve sam uo pri e kako živi luk-suzno. Njegova žena je ak nareivala da voz mora da eka na jednoj stanici u Lici dok ona ne stigne. To mi je ispriao Rankovi .

Pitao sam se kako emo izgra ivati socijalizam ako u rukovodstvu imamo i takvih „komunista“.

Naravno, poslije takvog iskustva ukinuli smo te privilegije; ubudu e je svako pla ao sve što naru uje.

NA RAD U POLITI KU UPRAVU doveo sam istaknute politi ke radnike iz armija i divizija. Htio sam da stvorim sposobno politi ko rukovodstvo jer zadaci koji su stojali

pred nama nijesu bili nimalo laki. Od partizanske vojske trebalo je stvoriti modernu armiju.

U ostvarivanju tog zadatka pošli smo od toga da ogromna većina oficirskog kadra nema potpuno osnovno obrazovanje, ak je bilo i nepismenih. Sve su to bili seljaci ili radnici koji su postali dobri komandanti u uslovima partizanskog ratovanja. Zahvaljujući njima, mi smo i pobijedili u ratu.

Suo ili smo se sa dilemom: ili izvršiti zamjenu postojećeg partizanskog kadra oficirima koji izlaze iz vojnih škola ili postojeći komandni kadar školovati i osposobiti ga za vojne rata u savremenim uslovima.

Orijentisali smo se na ovo drugo rješenje. Ne toliko zbog toga što je taj kadar bio provjeren u borbi, odan revoluciji do kraja, koliko zbog toga što smo namjeravali da se u izgradnji nove armije oslonimo na iskustva iz partizanskog ratovanja i da na njima osposobljavamo armiju za ratovanje u savremenim uslovima.

Na tom planu naišli smo na niz problema.

U mirnodopskim uslovima sastav armije trebalo je smanjivati. To se odnosilo kako na borački sastav tako i na komandni kadar. Pri tome je trebalo zadržati kadar koji ima najbolje uslove da se kroz škole i kurseve osposobi za savremeno ratovanje, a ljudima koji napuštaju armiju pomoći da na u odgovarajuće zaposlenje kako se ne bi osje ali odbaeni.

U narodnooslobodila koj borbi smo pobjedili u prvom redu zato što su borci bili uvjereni da će se završetkom borbe ostvariti krupne revolucionarne promjene u našem društvu. A za pobjedu u eventualnom budućem ratu biće od velike važnosti da se borci uvjere da se te promjene i ostvaruju. Zato se pred nas i postavio zadatak da pripadnike armije stalno držimo u kursu svih promjena. Jer ništa tako ne demoralise one koji su u estvovali u revoluciji kao saznanje da su iznevjereni ciljevi za koje su se borili. A ne može se računati ni da će mlađe generacije poći u borbu ako nijesu svjesne da će se kroz njih i ih u nove revolucionarne promjene.

I unutrašnji odnosi u armiji morali su pretrpjeti izvjesne promjene. Prevaziljeni su odnosi karakteristični za

partizanske jedinice: u njima se autoritet komandanata i komesara zasnivao na povjerenju koje su u borbama stekli. U novim uslovima odnosi se moraju zasnivati prije svega na bazi obavezne pot injenosti nižih starješina višim. Tu su nastajale protivrjenosti koje je trebalo savlađati. Ako odnosi budu postavljeni isključivo na bazi mehaničkog pokoravanja nižih starješina višim, može se dogoditi da se komandni kadar izoluje i da se prekine ona unutrašnja povezanost bora kog i komandnog sastava koja je bila karakteristična za narodnooslobodilačku borbu i koja je obezbjeđivala da se naše jedinice nijesu raspadale ni kada su trpjeli poraze. Ali i obrnuto — ako se ostane na odnosima kakvi su postojali u partizanskim jedinicama, može se dogoditi da ne budemo sposobni da izvodimo krupne vojne operacije i da budemo tenu. Izlaz je bio u nekom novom rješenju.

Postavio se i problem odnosa između dijelova armije. Nastala je dilema: da li armiju izgrađivati kao centralizovanu vojnu mašinu u kojoj ni jedna jedinica ne bi smjela da izvrši pokret ili stupi u akciju bez naređenja više komande ili svaku jedinicu armije ospozobljavati za samostalno ratovanje. Ako bi se usvojila prva mogućnost, rizikovali bismo da u slučaju sukoba sa većom silom naše jedinice budu uspješno razbijane ili uništavane. A u drugom slučaju postoji opasnost da armija bude onesposobljena za koordinirano dejstvo. I tu je izlaz bio u novom rješenju.

Radi rješavanja svih tih i drugih problema bilo je neophodno da se i odnosi u Politiku koji upravi postave na novu osnovu. Ali to nam nikako nije polazilo za rukom. Odnosi me u nama su li ili na sve drugo samo ne na odnose koji bi trebalo da vladaju u vojnoj ustanovi. Kod mene su ne-najavljeni dolazili na referisanje politički radnici iz jedinica. Volio sam da navravam kod instruktora u Politiku koji upravi kad god sam htio da se neposredno obavijestim o nekom problemu. Nijesu to bili službeni obilasci, nego obične drugarske posjete. U upravi me nijesu oslovljavali po imenu, nego po nadimku „Tempo“.

Me utim, na jednom sastanku Tito nam je skrenuo pažnju na nedozvoljeno stanje u pogledu vojne discipline u armiji. Rekao je kako nije rijetka pojавa da mlađi i ne pozdravljaju starije po imenu, da se ne ustaje kada u kancelariju

u e starješina. Zahtijevao je da se zavede vrsta vojna disciplina.

Shvatio sam da se kritika odnosi i na stanje u Politi koj upravi, posebno na mene. Naime, ja ne podnosim vojnu disciplinu i nijesam tražio ni da je drugi sprovode. To sam otvoreno rekao Titu. Dodao sam da u nastojati da se stanje popravi prvo kod mene u upravi, a onda i u svim jedinicama.

im sam se vratio u Politi ku upravu, sazvao sam konferenciju. Iznio sam sve Titove primjedbe i zaklju io:

— Meni izgleda da smo mi rasadnik nediscipline i nevojni kog držanja u armiji. Sve dok ne likvidiramo takvo stanje kod nas i kod politi kih kadrova, ne možemo ra unati da e se išta popraviti u jedinicama.

Razisli smo se pošto smo vrsto odlu ili da emo promjeniti stanje u upravi. Ali ja sam prvi zaboravio na zaklju ke: jednog dana sam krenuo prema kancelariji pukovnika ura Medenice. Htio sam da se nešto posavjetujem. Otvaraju i vrata, zaustio sam:

— Slušaj, uro ...

Medenica je brzo ustao i komandovao ostalima:

— Mirno!

Ja sam se potpuno zbrunio. Nijesam znao šta da radim i kako da postupim, a onda sam „tresnuo“:

— Kako si, uro?

— Ja dobro, a kako ti, Tempo? — spremno je odgovorio Medenica.

Nijesam ni odgovorio! Jednostavno sam pobjegao. Zaboravio sam zašto sam i pošao do njega.

Iz toga sam izvukao pouku: nijesam ja za armiju; bolje je da se što prije demobilišem. Na žalost, ta želja mi nije odmah ispunjena. Ostao sam još izvjesno vrijeme u armiji.

POSTEPENO SAM PREUZIMAO poslove u armiji koje je do tada obavljao Rankovi — kontraobavještajnu službu, vojno sudstvo i tužilaštvo. Tako sam se po eo upoznavati i sa „crnom slikom“ o stanju u armiji koju su, po prirodi posla, davale te službe. Jer one su registrovale svakog ko bi

ispoljio kriti ko gledanje na stanje u zemlji ili u armiji. Njihovi izvještaji bili su po pravilu negativni. Ali baš oni su mi mnogo pomogli. Nijesam hapsio niti slao na sud ljudi koji su se kriti ki odnosili prema stanju u zemlji. Nastojao sam da sagledam uzroke koji su doveli do toga da se kod ljudi formira takvo mišljenje; zato sam poveo borbu ne protiv ljudi — jer njihove izjave su samo posljedica stvorene situacije — nego za otklanjanje uzroka koji su izazvali takva mišljenja; a otklanjanjem uzroka nestaje i posljedice.

Ako je neko kritikovao politiku prinudnog otkupa, treba prvo sagledati da li se ona iskriviljava u primjeni. Tek onda se može ocijeniti da li se radi o dobromjernej ili neprijateljskoj kritici, pa prema tome i primijeniti odgovarajuće mјere.

Po završetku rata Ranković mi je rekao da je Tito odlučio da preuzmem i personalne poslove. To me nije obrazovalo jer nikada nijesam volio te poslove. Nijesam prigovorio, ali bio sam zadovoljan kada mi je sljedeći dan Ranković saopštio da je Tito promijenio mišljenje; personalne poslove preuzeo Gošnjak, koji se vraća u armiju.

Gošnjak je prije rata boravio u Sovjetskom Savezu; odatle je otišao u Španiju i u estvovanju u španskom građanskom ratu. Bio je u logorima u Francuskoj, a u zemlju se vratio 1942. godine i preuzeo dužnost komandanta Glavnog štaba Hrvatske. Na toj dužnosti ostao je do kraja rata. Po završetku rata određen je da pođe u akademiju „Vorošitov“. Odbio je to izrazivši želju da se demobilise. Njegovoj želji je uđovoljeno, poslije čega je preuzeo dužnost predsjednika Kontrolne komisije KPJ.

Povratkom Gošnjaka u armiju izvršena je nova podjela poslova u Ministarstvu narodne odbrane: Ko a Popović je preuzeo funkciju na elnika Generalštaba, Gošnjak je, pored personalne službe, vodio i finansijske i opštne poslove, a meni su ostali svi poslovi kojima sam već rukovodio. Nastavio sam da rukovodim i partijskim organizacijama u armiji u ime Centralnog komiteta.

Takva raspodjela ostala je sve dok Popović i ja nijesmo napustili armiju. Ko a Popović je postao ministar inostranih poslova, a ja sam otišao u privredu.

TEŽILI SMO DA U ARMII razvijemo sport i razonodu, i to ne samo me u borcima. Nastojali smo da privuemo i vrhunske sportiste, pjevače, muzičare i da od njih formiramo sportska društva, muzičke ansamble. Rekonstruisali smo zgradu Ratni kog doma i pretvorili je u Dom armije. Dom je imao sale za igranje, bioskopsku dvoranu, restoran. Pri Domu smo organizovali hor, orkestar, sportska društva. Sve smo to radili po ugledu na Crvenu armiju.

Osnivali smo i fudbalski klub... Poslije oslobođenja počeli su se stvarati novi klubovi. Svi su tražili igrače, pa je nastalo pravo otimanje za dobre fudbalere. Njima su nu ene materijalne privilegije ako pristupe klubu. Mi smo, naravno, imali u tome znatno preimstvo nad ostalim klubovima — vrbovali smo dobre igrače, davali im inove i zapošljavali ih kao sportske referente u Domu armije, dodjeljivali im stanove, do kojih se onda teško dolazilo. To nam je omogućilo da privuemo dosta dobrih igrača. Formirali smo sportsko društvo „Partizan“; u njemu je najpopуларнији bio fudbalski klub.

Publika nije svesrdno prihvatile „Partizan“ iako je on bio najbolji klub. Uzrok tome bile su privilegije koje su uživali i klub i igrači. Mi koji smo tada radili u armiji, posebno u Politiku koji upravlja, nijesmo to vidjeli, već smo bili skloni da tu pojavu pripisemo držanju komunista, a posebno omladinaca „civila“. Optuživali smo ih da ne vide politički značaj stalne popularizacije armije, da se srožavaju na neprijateljske pozicije, da su protiv armije i partizana. Oni su, opet, odgovarali da se ne može izjednačiti „Partizan“ sa partizanima i armijom. Tako su stvoreni svojevrsni frontovi fudbalskih navijača, ak i me u komunistima.

Redovno sam nedjeljom išao na fudbalske utakmice. Ako je igrao „Partizan“, bio sam krajnje uzbuđen; koljena su mi neprestano podrhtavala... pušio sam cigarete jednu za drugom.

Sje am se jedne utakmice između „Partizana“ i „Crvene zvezde“. „Partizan“ je gubio iako je bio pojačan Jezerčićem, igračem koga smo pridobili iz „Zvezde“. Publika je bila nadelektrisana... protiv „Partizana“ i Jezerčića. Ili su se i povici: „Ua partizani!“ Jezerčić a su izviđali. Sve me je to tako uzrujalo da se poslije utakmice, na sastanku

kod Tita, nijesam mogao uzdržati, pa sam dobacio Neškovi u kao navija u „Zvezde“:

— Ti si protiv armije!

— A ti si protiv narodne vlasti — nije mi ostao dužan.

Po esmo se prepirati i uzajamno optuživati. Pošto je prepirka prijetila da se pretvori u sva u, Kardelj je intervenisao:

— Imanovima rukovodstva jednostavno bih zabranio da idu na utakmice... ina e se može desiti da se stvore frontovi u samom rukovodstvu.

Pobunili smo se jer smo gotovo svi išli na utakmice. ak se i Kidri pobunio iako je samo tog dana došao na igralište i bu no navijao za „Partizana“.

— To mi je jedina razonoda! — rezignirano sam komentarisao. — Ne idem u lov, ne igram karte, gledam filmove i idem na utakmice. A sad treba i toga da se odrekнем.

Rankovi je cijelo vrijeme utao iako me je zvao telefonom svakog ponedjeljka i prekorijevao ukoliko bi „Partizan“ izgubio utakmicu prethodnog dana.

Nekako u to vrijeme moj zamjenik u Politi koj upravi pukovnik Krea i saopšto mi je novost koja me je veoma obradovala: Rajko Miti, najbolji igra „Crvene zvezde“, izjavio je želju da pre e u „Partizan“, ali želi da ga prethodno primim na razgovor.

Na sastanku, kome je prisustvovao i Krea i, Miti je ponovio želju da pre e u „Partizan“, ali je izrazio bojazan da bi ga publika izviđala kao Jezerki a. Stoga je predložio da se prelazak izvede tako što bismo ga pozvali na vojnu vježbu. Smatrao je da bi publika prihvatile takav njegov prelazak u „Partizan“. Odbio sam njegov prijedlog jer, ako bismo tako postupili, negodovanje publike bi se okrenulo protiv armije. I ne bez razloga! Mi bismo zloupotrijebili obavezu gra ana da se pripremaju za odbranu zemlje. Tako smo se rastali bez sporazuma.

Poslije toga, navija i „Zvezde“ su širili vijesti kako smo htjeli da mobilišemo Miti a i da ga na taj na in prevedemo u „Partizan“. Mnogi su u to povjerovali!

Nastavili smo sa politikom favorizovanja kluba. Htjeli smo po svaku cijenu da bude prvak svake godine! Tako

smo se orijentisali i na gradnju stadiona pravdaju i to time da Beograd nema odgovaraju i sportski objekat. U stvari, stadion je bio namijenjen „Partizanu“.

Pošto je izra en projekat, po eli smo sa gradnjom. Tada smo naišli na otpor i Gošnjaka i Ko e Popovi a. Morao je ak Tito intervenisati! Na sastanku kod Tita Gošnjak nas je optuživao da gradimo veliki stadion i trošimo ogromna sredstva u situaciji kada hiljade oficira nemaju stanova. Odgovorio sam da je to ta no, ali da moramo imati i stadion pošto je on neophodan kako za armiju tako i za Beograd. Tito je našao srednje rješenje: dozvolio je da se gradi stadion, ali je upozorio da ne smije biti velik i da se ne smiju trošiti velika sredstva.

Nastavio sam sa gradnjom stadiona. To nije bio mali objekat. Gradnja je trajala godinama ...

Stadion je dovršen poslije mog izlaska iz armije. U to vrijeme sam se nalazio na dužnosti ministra rудarstva. Tada je stanje u rudnicima bilo dosta teško, posebno u rudnicima uglja. Upravo sam nastojao da privu em na rad u Ministarstvo nove, sposobnije kadrove. A da bih uspio u tome, morao sam izgraditi nekoliko novih stanova.

Me utim, za izgradnju stanova nije bilo dovoljno obezbijediti samo nov ana sredstva; mnogo je teže bilo dobiti gra evinski materijal i radnu snagu; time su raspolagali ministri gra evina po republikama. Otuda je bilo važno da uhvatim „vezu“ sa Dražom Markovi em, tadašnjim ministrom gra evina Srbije; on mi je obe ao da e obezbijediti materijal i radnu snagu i da e izgraditi potrebne stanove u toku godine.

U prvo vrijeme radovi su brzo napredovali: na gradilištu je bilo dovoljno i radne snage i gra evinskog materijala. Ali, jednog dana su mi javili da je radna snaga povu ena na drugo gradilište. Odmah sam telefonom pozvao Markovi a.

— Zašto je povu ena radna snaga sa gradilišta?

— Armija je tražila radnu snagu za dovršenje stadiona — odgovorio je Markovi . — A ona ima prioritet...

To me je naljutilo, pa sam nervozno reagovao:

— More, kakav stadion! Jeste li vi ludi? Ovdje se radi o uglju ... može da bude ugrožena cijelokupna proizvodnja ... ogrjev stanovništva ...

Intervencija nije uspjela: radna snaga je ostala na stadionu; on je najzad dovršen. „Moji“ stanovi su morali da ekaju.

POSLIJE ZAVRŠETKA RATA nastao je period mirnodopske izgradnje armije. Trebalо je osposobiti armiju, njene jedinice i komandni sastav da se sna u u svim situacijama koje bi mogle nastati u budućem ratu, da pobijede neprijatelja. Orientisali smo se da sav komandni sastav preko stručne vojne škole i da se sproveđe odgovarajuće obuka u jedinicama.

Pojavila se dilema: da li kao osnovu za nastavu u stručnim školama i za obuku u vojnim jedinicama uzeti ratno iskustvo sovjetske armije ili se prvenstveno orientisati na ratno iskustvo naše armije.

U prvom slučaju armija bi se izgrađivala kao jedinica u sastavu veće, sovjetske armije: obuka bi se vršila na bazi držanja frontova, bez obzira na to da li se armija nalazi u odstupanju ili u nastupanju; komandni kadar bi u to kakvom „vatrenom momenatu“ mora svaka jedinica raspolagati da bi izvršila probor fronta. A u drugom slučaju armija bi se izgrađivala više kao samostalna jedinica ili, bolje rečeno, kao više samostalnih jedinica sposobnih da samostalno manevrišu, da drže front, ali u slučaju potrebe i da unište teško naoružanje i da se pretvore u krupne partizanske jedinice koje će se smjelim manevrom pojaviti u pozadini neprijatelja i tu i ga tamo gdje on najmanje očekuje.

Posebno je trebalo posvetiti pažnju pitanjima snabdijevanja armije u ratu — i to ne samo odjećom, obućom i hranom nego i naoružanjem, opremom, municijom. U istoriji ratova to se uvijek pokazivalo kao presudno. Najčešće je do kapitulacije dolazilo kada neprijatelj izvrši opkoljavanje i prekine linije snabdijevanja. Ta opasnost je još više potencirana u malim zemljama, kao što je naša. Jer, gotovo po pravilu, mi se uvijek nalazimo u položaju da ratujemo

protiv neke veće sile. Stoga su i mogu nosti opkoljavanja i prekidanja linija snabdijevanja mnogo veće. I tu se pojavljivala ista dilema: ako se orijentisemo na voenje frontalnog rata, veće su i mogu nosti opkoljavanja, prekidanja linija snabdijevanja. Ali, ako za osnovu ratne doktrine uzmemos naše ratno iskustvo iz nedavne prošlosti, dolazimo do sasvim drugih zaključaka. U našem ratu nikada nije došlo do takvog opkoljavanja naših jedinica da izlaza nije bilo; uvijek su nalažene mogu nosti da se i krupnije jedinice probiju u pozadinu neprijatelja i da se snabdiju naoružanjem, municijom, hranom.

Sve je to stvaralo zabunu me u našim vojnim kadrovima. Pojavljivala se neodlučnost, pa i podijeljenost oko toga ije iskustvo uzeti kao osnovu obuke i izgradnje armije. Naše ratno iskustvo im je bilo bliže, ali i povjerenje u sovjetsku armiju i njenu ratnu doktrinu bilo je ogromno. Podijeljenost je bila potencirana time što smo velik broj naših vojnih kadrova odmah poslije rata uputili na školovanje u sovjetske vojne akademije i što je izvjestan broj sovjetskih vojnih instruktora došao u naš Generalstab, robove vojske i armije. Svi ti ljudi su se već opredijelili za ratno iskustvo sovjetske armije.

Stanje je svakoga dana postajalo sve neodrživije; nastale dileme morale su se rješavati. Stoga sam odlučio da predložim da se održi šire savjetovanje vojnih i političkih kadrova koje bi dalo odgovor na iskrsla pitanja. Na savjetovanju sam bio glavni referent. Iznio sam dileme pred kojima se nalazi armija u svojoj daljoj izgradnji. Opredijelio sam se za naše ratno iskustvo. Naravno, naglasio sam da ne treba zapostaviti ni iskustvo sovjetske armije, kao ni drugih savezničkih armija.

Time su elementi naše vojne doktrine bili postavljeni. Zauzimanje takvog stava na savjetovanju dovelo je do zaoštravanja odnosa sa sovjetskim vojnim instruktorima. Oni su pružili veoma žilav otpor, ne javno, ali u razgovorima su nastojali da obezvrijede naša ratna iskustva.

Nekoliko dana poslije savjetovanja pozvao me je telefonom glavni sovjetski vojni instruktor u Generalstabu general Dronov.

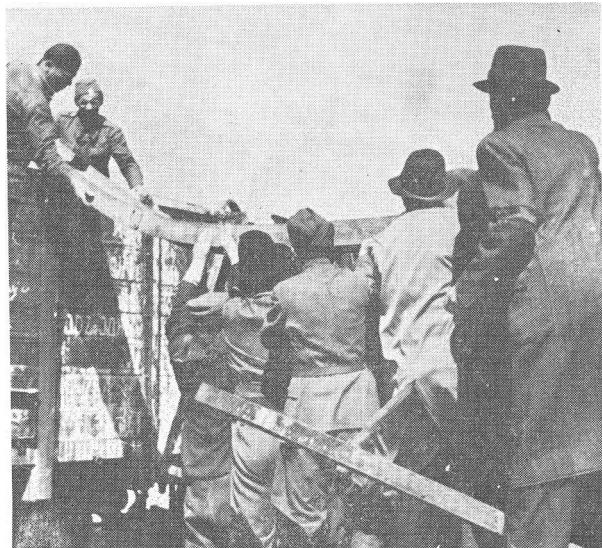
Narodno kolo u oslobo enom Beogradu, oktobra 1944.

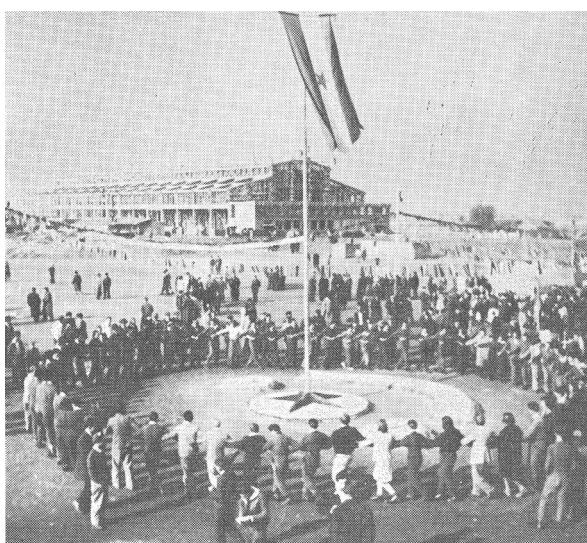
Poslije pobjede oružanog dijela revolucije u Jugoslaviji je otvoren front obnove zemlje i izgradnje socijalisti kog društva

,Dok traje obnova, nema odmora!" —• bila je parola prve poslijeratne godine

Akcija prikupljanja starog gvozda u Ljubljani

Tvornica je stavljena pod krov slavje u Žitnjaku
kraj Zagreba, 1947.

Novim, neutrvenim stazama: Tito je poslije završetka rata nastavio da vodi radni ku klasu i narode Jugoslavije u izgradnji socijalizma

— Druže Tempo! Molio bih vas da mi pošaljete referat sa nedavno održanog vojnog savjetovanja — u tivo se oglasio general Dronov.

— A što vam treba referat? — zapitao sam dosta od-sje no.

— U referatu su izneti stavovi o izgradnji i obuci armije na bazi vaših iskustava — spremno je odgovorio. — Želimo da se pobliže upoznamo sa tim stavovima jer zadatak nas savetnika je da vam u svemu pomognemo.

Nijesam imao ništa protiv i obeao sam mu da u poslati referat. Ali, time naš razgovor nije bio završen.

— Pretpostavljam da je Centralni komitet odobrio referat — nastavio je Dronov.

— Svakako.

— I drug Tito?

— Da, i on — nastavio sam da odgovoram.

Tada je spustio slušalicu! Bilo mi je jasno da Dronovu nije potreban moj referat radi „pomaganja našim kadrovima u obuci armije”, nego da kopiju referata pošalje u Moskvu. Otuda njegovo interesovanje da sazna ko stoji iza referata.

Uskoro poslije tog razgovora pozvao me je Tito i rekao mi da ga je general Dronov izvijestio kako u našim jedinicama ima skorbuta, vašaka, ne isto e... Bio sam iznena en.

— Ja bih to morao znati — rekao sam. — Iz jedinica me obavještavaju o svim stvarima. Ne vjerujem u izvještaje Dronova! Dobro bi bilo da navede bar neku jedinicu u kojoj se, navodno, pojavio, recimo, skorbut. Poveli bismo istragu; to se ne može sakriti.

Dronov je izbjegao da navede jedinice. Bilo je jasno da je htio da dezinformiše Tita.

Poslije tog incidenta dugo sam razmišljao šta je general Dronov htio da postigne svojom dezinformacijom. I uvek sam dolazio do zaključka da mu je namjera bila da diskredituje mene i rukovodeće kadrove u armiji. Jer, ako se takve stvari događaju u armiji, ne bi trebalo da ostanemo na rukovodećim mjestima. Tako bi nas se otarasili.

Nekako u isto vrijeme dogodio se još jedan incident: general Dronov je u društvu nekih naših oficira rekao za Ko u Popovi a dok je još bio na elnik Generalštaba:

— On nije vojnik, ve samo pisac.

Odmah sam o tome obavijestio Tita. Naredio je da general Dronov u roku od dva dana napusti Jugoslaviju.

Ipak, za sve nesporazume sa sovjetskim vojnim strunjacima nijesam okriviljavao sovjetsko rukovodstvo. Mislio sam da se radi o ponašanju pojedinih ljudi iz sovjetske armije koji misle da je njihovo ratno iskustvo najbolje i da treba, bez obzira na specifične uslove, da se primjenjuje u svim socijalističkim zemljama, pa i u našoj zemlji.

GLAVA II

SUSRETI SA SOVJETSKIM LJUDIMA

Revolucionarni proces mijenjanja svojinskih odnosa • Osnovi agrarne politike • Nova organizacija rukovo enja privredom • Ciljevi prvog petogodišnjeg plana • Mješovita sovjetsko-jugoslovenska društva i polemike oko njih • Sukob sa sovjetskim pilotom na titogradskom aerodromu • Kriza u odnosima sa Albanijom • Ispunjena želja da posjetim Sovjetski Savez • Razgovori sa rumunskim rukovodiocima • Dolazak u Moskvu • ilas opisuje susret sa Staljinom • Prijem kod Bulganjina • Kratak susret sa načelnikom Politi ke uprave Crvene armije • Obilazak Muzeja Crvene armije • Odлуka da prekinem boravak u Sovjetskom Savezu • U Lenjinovom gradu • Dugo ekanje u Moskvi • Povratak u Beograd i razgovori sa Titom • Reakcija na moj izvještaj o putu u Sovjetski Savez

U NARODNOOSLOBODILACKOJ BORBI riješeno je osnovno pitanje revolucije — pitanje vlasti. Snage koje su se borile za uspostavljanje starog društva vojni ki su bile poražene i nijesu više bile u stanju da se uspostave revolucionarnim društvenim promjenama. Time je bio rašišen teren da se revolucija nastavi, da se uspostave socijalisti ki društveni odnosi.

Poslije završetka rata započeo je proces mijenjanja svojinskih odnosa u našem društvu: eksproprijsana je imovina onih koji su se borili na strani okupatora, nacionalizovana su (bez ikakve naknade) preduzeća koja su bila vlasništvo inostranih kapitalista, a nešto kasnije nacionalizovana su (uz minimalnu odštetu) i veća preduzeća domaćih kapitalista. Tako je u vlasništvo države prešla sva industrija, ban-

ke, trgovina na veliko, spoljna trgovina. U privatnom vlasništvu ostala su samo manja preduze a, kao što su ciglane, mlinovi, hoteli ...

— Veleposjednicima i ostalim vlasnicima zemlje oduzeta je sva zemlja preko 30 hektara, a onima koji je nijesu sami obraivali ostavljena su po 3 hektara. Zemljišni fond u državnoj svojini povean je na preko 1,700.000 hektara. Ta zemlja je raspodijeljena bezemljašima i borcima ije su kuće bile uništene za vrijeme narodnooslobodila kog rata. Od ostatka zemljišnog fonda obrazovana su državna poljoprivredna dobra.

Naša agrarna politika razlikovala se od one koja je sprovedena u Sovjetskoj Rusiji; tamo je u toku same revolucije izvršena nacionalizacija zemlje, zemlja je prešla u vlasništvo države, a onda je ustupljena seljacima na koris enje; seljaci su je obraivali i prisvajali ono što bi proizveli. Mi smo postupili obrnuto: nijesmo nacionalizovali zemlju; ak smo razdijelili seljacima znatan dio veleposjedni ke zemlje koju je država eksproprijsala.

NASLIJEDILI SMO TEŠKO STANJE u poljoprivredi, a to se moralo odraziti na itavu privedu jer poljoprivreda je bila dominantna privredna grana. Preko 76 odsto stanovništva Jugoslavije živjelo je od poljoprivrede.

Velika usitnjenošć posjeda bila je bitna karakteristika predratne poljoprivrede: trećina sopstvenika imala je posjede ispod 2 hektara, trećina od 2 do 5 hektara, a bilo je preko milion bezemljaša, koji su bili izvor jeftine radne snage. Ostatak zemlje je pripadao malom broju veleposjednika, crkvenim zajednicama i kapitalistima.

Zaostalost proizvodnje bila je druga bitna karakteristika poljoprivrede: mehanizaciju su imali samo veliki kapitalistički posjedi; ogromna većina gazdinstava obraivala je zemlju primitivnim sredstvima — na tim posjedima bilo je korišteno 400.000 drvenih ralica. Svako drugo gazdinstvo nije imalo ni pluga niti konjsku zapregu. Kvalitetno sjeme, vještak ubrivo i druga sredstva bili su gotovo nepoznati, osim na velikim kapitalističkim imanjima. Sve je to uticalo na visinu prinosa: prinos pšenice iznosio je svega oko 11 metri-

kih centi po hektaru. Niski su bili i prinosi kukuruza i šeerne repe. Rezultati u sto arstvu, koje je bilo polunomadsko, tako e su bili slabi.

Stete koje je poljoprivreda pretrpjela u ratu bile su ogromne: poginulo je preko 1,300.000 poljoprivrednih stanovnika, nestalo preko 56 odsto poljoprivrednog inventara, uništeno preko 20 odsto selja kih ku a i ekonomskih zgrada, poklano preko 60 odsto stoke. Najzad, nestalo je i ono malo stru nog kadra koji je ranije radio u poljoprivredi.

Izlaz iz situacije tražili smo u unapre ivanju proizvodnje kroz udruživanje seljaka u zadruge, ali ne prvenstveno na bazi udruživanja zemlje, nego u prvom redu na bazi udruživanja mehanizacije, proizvodnje kvalitetnog reprodukcionog materijala, nabavke i upotrebe ubriva, prodaje proizvoda. I tu su se ispoljavale razlike izme u nas i puta kojim je Staljin pošao. Staljin je forsirao udruživanje zemlje, kolektivizaciju, kolhoze, a mi smo ostavljali seljaka na njegovom komadu zemlje i pokušavali da mu pomognemo da na tom posjedu postigne optimalne rezultate. To e se posti i kada industrija bude u stanju da seljaka snabdije dovoljnim koli inama poljoprivrednih mašina, traktora, kombajna, jer se te mašine mogu racionalno koristiti samo ako se nalaze u društvenoj, odnosno zadružnoj svojini.

TEŠKO E SU TEK NAILAZILE! Bilo je relativno lako izvršiti nacionalizaciju, sprovesti agrarnu reformu. Problemi su nastali kada je trebalo organizovati proizvodnju u nacionalizovanoj privredi. U tome nijesmo imali nikakvo iskustvo i mogli smo koristiti jedino sovjetsko iskustvo. ..

Tog posla prihvatio se Boris Kidri ; on je sproveo organizaciju itave privrede: organizovao preduze a, stvorio direkcije za svaku privrednu granu i Privredni savjet, u koji su ulazili svi privredni ministri i predsjednik Planske komisije.

Ti organi su imali odlu uju u ulogu u procesu repro ukovanja proizvodnje: utv rivali su proizvodne zadatke svakom preduze u, obezbjeivali potrebne sirovine, reprodukcioni materijal, radnu snagu — sve što je potrebno da se re-

alizuje proizvodni zadatak. Vršili su distribuciju robe. Usklađivali su proizvodnju. U stvari, proširenje proizvodnje nije zavisilo od toga da li je preduzeće dalo racionalniju i kvalitetniju proizvodnju, nego od toga da li je dobilo odgovarajuće kontingenete sirovina, reprodukcionog materijala, radne snage.

Novostvoreni organi imali su posebnu ulogu u snabdijevanju stanovništva potrošnom robom, a mogli su da utiču i na proizvodnju i na potrošnju. Na nivo proizvodnje su uticali dodjeljivanjem manjih ili većih količina sirovina i reprodukcionog materijala privrednim granama koje proizvode robu za široku potrošnju, odnosno utvrđivanjem većih količina prehrambenih proizvoda koje su obezbjeđivane prужnim otkupom. Na nivo potrošnje uticalo se razrađivanjem kombinovanog sistema nagradivanja — novčanog i naturalnog: svi zaposleni u društvenom sektoru razvrstani su u platne razrede; visina njihovih zarada zavisila je od kvalifikacija, funkcija koje vrše i dužine radnog staža. Zaposleni u društvenom sektoru dobijali su kupone na osnovu kojih su mogli kupovati određene količine robe. Oni koji su radili pod težim uslovima ili na važnijim poslovima dobijali su više kuponova i mogli su se snabdjeti većim količinama proizvoda.

Državni organi za rukovođenje privredom bitno su uticali na akumulativnost privrede i na raspored akumulacije, odnosno na njeno ulaganje u nove objekte.

Da bi se ostvarila veća akumulacija, bilo je potrebno da se smanjuju troškovi proizvodnje; stoga su utvrđivani normativi materijala i radne snage u proizvodnji. Zarade su držane na niskom nivou; ukoliko su one niže, utolikoj je akumulacija veća. To je sproveđeno kroz niske tarifne stavove koje su propisivali državni organi. Politika visokih cijena industrijskih proizvoda i niskih cijena poljoprivrednih proizvoda takođe je vodila do povećanja akumulacije.

Raspodjela akumulacije na pojedine objekte takođe je bila u nadležnosti državnih organa: oni su ne samo vršili raspodjelu novčane akumulacije nego i dodjeljivali odgovarajuće kontingenete građevinskog materijala i opreme.

Organji koji su rukovodili privredom rješavali su sva pitanja koja se u robnoj privredi regulišu posredstvom tr-

žišta. Obim njihovih poslova i nadležnosti stalno je rastao, a paralelno sa tim uve aao se aparat i ja ala njegova mo . Po eo je proces birokratizacije.

NASLIJEDILI SMO KOLONIJALNU strukturu privrede: inostrani kapital je eksploratoisao prirodna bogatstva zemlje i koristio jeftinu radnu snagu. Bila je razvijena samo rudarska proizvodnja, eksploracija šuma, industrija koja zapošljava više radne snage — tekstil, duvan itd. Takvoj strukturi privrede odgovarala je i privredna infrastruktura — nije bilo razvijenog elektroenergetskog sistema, ve su postojale manje elektrane, locirane u podru jima eksploracije prirodnih bogatstava; nije bilo ni razvijene saobraajne mreže — ve inom su postojali uski kolosijeci radi izvla enja rude, drvne mase itd.

Pristupili smo razradi petogodišnjeg plana industrijalizacije i elektrifikacije zemlje. Sprovo enjem toga plana trebalo je za kratko vrijeme izmijeniti naslike enu strukturu privrede. Planirali smo da se dalje razvija proizvodnja bakra, aluminijuma, željeza, olova. Osim toga, trebalo je razviti mašinsku i elektroindustriju na bazi sirovina kojima raspolažemo. Planirana je izgradnja jedinstvenog elektroenergetskog sistema koji bi koristio bogate izvore energije.

Bili smo svjesni teško a u ostvarivanju tog plana: zemlja nerazvijena, dohodak po stanovniku ispod 200 dolara, akumulacija neznatna. Plan koji smo pripremili bio je, međutim, veoma ambiciozan. Za njegovo ostvarivanje nije bilo dovoljno sredstava ni kadrova. Valjalo je u inostranstvu na i dodatna sredstva i kadrove koji bi nam pomogli u izgradnji, a poslije i u proizvodnji.

Znali smo da iz zapadnih zemalja ne možemo dobiti ni kredite ni kadrove. Nacionalizovali smo njihovu imovinu, i to bez odštete; odbili smo da im pla amo dugove stare Jugoslavije ... Reakcija na takvu našu politiku ogledala se u smanjivanju obima razmjene, u odbijanju davanja kredita.

Nije nam preostajalo ništa drugo nego da tražimo kredite od onih socijalisti kih zemalja koje su se nalazile na višem nivou razvitiča od naše zemlje i da sa njima pove amo

obim razmjene. Tako smo i postupili: zaklju eni su kreditni sporazumi sa Sovjetskim Savezom, Poljskom i Čehoslovačkom i tako smo obezbijedili opremu za preduze a predvi e na petogodišnjim planom. Obim razmjene sa socijalističkim zemljama dostigao je oko dvije treine ukupne spoljnotrgovinske razmjene.

PREGOVORI OKO DOBIJANJA KREDITA iz Sovjetskog Saveza nijesu išli glatko. Kidri je nekoliko puta izvještavao na sastancima rukovodstva da sovjetska vlada ne želi da nam daje kredite, veće hoće da u estvuje u našoj izgradnji preko mješovitih društava koja bi se formirala na bazi zajedničkog ulaganja kapitala. Trebalo je da mi angažujemo preduze a i rudnike koji imaju perspektivu za razvoj, dok bi sovjetska strana isporučila opremu; ostvarena dobit bi se ravnomjerno dijelila.

Pregovori su ubrzo obustavljeni jer nije došlo do usaglašavanja stavova. Naši predstavnici su isticali da se osnivanje društava predviđa samo u proizvodnji sirovina, a ne i u preradi i ruda kojih industriji; ukazivano je da sovjetska strana ne priznaje nikakvu vrijednost nafti i rudama koje se nalaze u utrobi zemlje i ne prihvata da to bude ulog naše strane; umjesto toga, prihvataju se samo najrentabilniji rudnici i naftna polja, traži se praktično monopol u istraživanju i eksploataciji nafte. Najzad, negativno je ocijenjen zahtjev da se zajednička preduze a izjednačavaju u pravima sa domaćim, ali ne i u obavezama prema društvenoj zajednici ...

Iako su pregovori prekinuti, mi smo nastavili sa diskusijama. Nije mogao da proprije ni jedan sastanak, ni jedan susret, a da ne započnu razgovori u kojima su ispoljavana i razmimoilaženja.

Jedne večeri našao sam se sa Štefanom Mitrovićem i Otmarom Kreićem i odmah je počela polemika.

— To je imperijalistička politika — rekao sam u jednom trenutku. — Mi smo mala zemlja, dođuće sirovinski privjesak razvijenih kapitalističkih zemalja, a oni sada hoće da nas i dalje drže u tom položaju... da ostanemo sirovinski

ski privjesak... samo, sada razvijenih socijalisti kih zemalja.

— Imperijalizam je etapa u razvoju kapitalizma — reagovao je Mitrovi. — Politika jedne socijalisti ke zemlje ne može se nazvati imperijalisti kom ...

— Dobro — kapitulirao sam brzo — možda tu politiku ne možemo nazvati imperijalisti kom ... Ali, ona je plja - kaška! Oni ho e da ulože svoj kapital za razvoj rudnika bakra u Boru, a ne priznaju nikakvu vrijednost same rude. Da li bi oni prihvatali da mi uložimo pola kapitala u eksplotaciju rude gvož a u Sovjetskom Savezu i da ostvarenu dobit dijelimo? Ja to ne mogu nazvati druga ije nego plja - kaškom politikom.

— Ne bih se ni s tim složio — opet je intervenisao Mitrovi. — Socijalisti ka zemlja ne može plja kati drugu socijalisti ku zemlju. Radi se prije svega o traženju puteva saradnje...

— Ipak je to plja ka — nijesam odustajao — makar maskirana parolom o traženju puteva saradnje ...

Razišli smo se, a da nijesmo uspjeli usaglasiti mišljenja.

Krea i se u potpunosti slagao sa Mitrovi em, ali je ve sljede eg dana došao u moju kancelariju i rekao mi:

— Ipak si bio sino u pravu... razmišljao sam cijelu no i došao do istog zaklju ka...

Diskusije me u nama trajale bi duže da ih nije prekinuo Staljin kada je u marta 1947. godine rekao Kardelju da mješovita društva nijesu pogodna forma saradnje me u prijateljskim i savezni kim zemljama, da nijesu u saglasnosti sa nezavisnoš u zemalja u kojima se društva osnivaju, da dovode do nesuglasica i trivenja. Staljin je predložio da nam Sovjetski Savez odobri kredite. Mi smo to prihvatali... Staljinovu intervenciju shvatio sam kao dokaz postojanja razlike izme u stava rukovodstva i postupaka sovjetske administracije.

Doduše, dva mješovita društva su ipak osnovana — jedno za vazdušni, a drugo za rije ni saobra aj. Nijesam znao kako su regulisani me usobni odnosi u njima, ali sam došao u sukob sa sovjetskim službenicima koji su radili u tim društвima.

DOGODILO SE TO U LJETO 1947. GODINE. Bio sam na odmoru u vojnom odmaralištu u Miloševu. U ljetovalište smo primili prvaka beogradske opere Nikolu Cvejića — Vladina sa ženom jer nijesu dobili sobu u hotelu „Avala“ u Budvi iako su blagovremeno izvršili rezervaciju. Pošli su za Beograd etiri dana prije mene jer je Cvejić imao angažmane u operi. Pitao sam ih da li su obezbijedili avionske karte i upozorio ih da je velika gužva. Odgovorili su da su sve uređili.

Moje iznenađenje je bilo utoliko veće kada sam ih vidi na aerodromu u Titogradu. Bili su očajni: imali su karte, ali nijesu mogli dobiti mjesto u avionu. Požalili su mi se da u avion primaju ljude bez karata i molili su da intervenišem.

Pozvao sam komandanta aerodroma, inačice kapetana naše armije (aerodromi su još bili pod upravom vojnih vlasti).

— Drugi Cvejić i njegova supruga ekaju veće etiri dana... ne mogu putovati iako su obezbijedili avionske karte — oštrosam rekao kapetanu. — U isto vrijeme neki građani ulaze u avion bez karata! Zar to nije protekcija? Kako ste to dozvolili?

Kapetan se nije zbrunio; vidjelo se da jedva eka takvo pitanje:

— Druže Tempo, ne odlučujemo mi ko se prima u avion! To je ini sovjetski pilot... on prima putnike po svom nalogu... evo, i sada su u avionu neke žene bez karata... ukrcale su se u Skadarsku, imaju karte do Titograda, a pilot im dozvoljava da lete do Beograda...

Nijesam sa eka da mi kapetan objasni stvari do kraja, nego sam krenuo prema pilotu. Nastojao sam da budem miran i da mu na lijep način objasnim kako se tako ne može postupati.

— Druže, vi primate putnike bez karata, dok oni koji ih imaju moraju da ekaju. Narod na to veoma loše gleda... to je protekcija! A mi smo vodili borbu, pored ostalog, i protiv protekcije. Zato vas molim da više tako ne radite...

— To je moja stvar i biće onako kako ja hoću — odmjerio me je pilot od glave do pete; smatrao je da ima pravo da se izdire na „civila“ koji se usudio da stavlja primedbe.

Time je ulje bilo doliveno na vatru! Dotle sam se jedva uzdržavao. Kada sam video da se ponaša kao da je gospodar u našoj zemlji, nijesam više mogao vladati sobom, već sam viknuo:

— Slušaj ti, nijesmo mi kolonija! Mi smo nezavisna, slobodna zemlja ...

Pilot je pocrvenio i tako je viknuo:

— Ti si reakcionarni element!

Krv mi je jurnula u glavu ... Gledali smo se oči u oči. Došlo mi je da ga udarim pesnicom po licu. Ipak sam se uzdržao. Poslije kratkotrajnog kolebanja odgovorio sam doista smirenno:

— Neka sam reakcionar... Ali zahtijevam da svi putnici bez karata odmah napuste avion.

Kako sam bio u civilnom odijelu, pilot, izgleda, nije shvatio situaciju, nego je odbrusio:

— Niko neće napustiti avion! Ovde ja naređujem!

— To ćemo tek da vidimo — prijete i sam rekao i naredio komandantu aerodroma: — Pozovite organe bezbjednosti!

Okrenuo sam se a pilotu. Bio sam vidno uzbunjen. Oko mene se odmah okupila veća grupa građana. Svi su me molili da ne popustim jer im se „Rus“ na glavu popeo. To me je u vrstilo u uvjerenju da moram biti dosljedan.

Sa ekonomije organa bezbjednosti i naredio da blokiraju avion, da spriječe polijetanje dok ja ne izdam dozvolu.

Pošto je izvršio naređenje, oficir me je zapitao:

— Druže Tempo, da li da hapsimo pilota?

— Ne, za sada ne treba nikoga hapsiti — odgovorio sam odlučno.

Pilot je tek poslije pola sata popustio i naredio da svi putnici bez karte napuste avion. Tako smo se ukrcali svi koji smo imali karte.

Na beogradskom aerodromu već je ekalo nekoliko službenika sovjetske ambasade. Kad sam izlazio iz aviona, pilot im je nešto objašnjavao i pokazivao rukom na mene ...

Htio sam da odmah sve saopštим Titu; stoga sam otišao u Zagreb, gdje se on tada nalazio. Zatekao sam ga u društву sa Rankovićem. Sav uzbunjen, ispričao sam šta mi se dogodilo.

— Ko je vlast u našoj zemlji... mi ili oni? — završio sam svoju isповijest.

Za uđo, oni su bili mirni. Tito se ak nasmijao, ali je odobrio moj postupak i naredio da organi Ministarstva odbrane ulože protest sovjetskoj ambasadi zbog takvog odnosa sovjetskih ljudi prema jugoslovenskom generalu i putnicima. Ranković je, sa njemu svojstvenim, gotovo neprimjetnim osmijehom, na kraju rekao:

— Dobro je što nisi udario pilota, ali si pogrešio što nisi poslušao organe bezbednosti i uhapsio ga ... treba po nekad i njih poslušati.

Sovjetska ambasada je u odgovoru na naš protest tvrdila da pilot nije znao o kome se radi. No, mi smo podvukli da nije u pitanju odnos prema jednom ovjeku, pa makar se radilo i o rukovodiocu, već odnos prema jugoslovenskim građanima, konačno, prema našim vlastima.

Na kraju, iako su mješovita društva ostala, ipak se promjenio odnos prema našim vlastima na aerodromima: one su regulisale itav vazdušni saobraćaj i promet putnika, dok je dužnost pilota bila da upravljuju avionima.

Takvi i slični sukobi rušili su moju romantičarsku predstavu o sovjetskim ljudima kao o ljudima bez slabosti, ali nijesu nimalo uticali na moj odnos prema Sovjetskom Savezu. Smatrao sam da se Sovjetski Savez ne može procjenjivati prema ponašanju njegovih predstavnika u drugim zemljama. Doduše, zbumjivala me je injenica da se u „slučajevima“ ići sam svjedok bio nije uvijek radilo o makar kakvima predstavnicima! Da bih riješio tu dilemu, još više sam želio da odem u Sovjetski Savez i da vidim šta je stvarno u mojoj predstavi koju sam izgradio u ranoj mladosti o zemlji Oktobra. Ponovo sam molio Tita da me pusti u Sovjetski Savez, ali odgovor se nije promijenio: nije mi bilo dozvoljeno da ostavim posao u armiji...

IZMEĐU NASE I ALBANSKE PARTIJE postojali su veoma bliski odnosi još iz vremena rata. Naši instruktori — Miladin Popović i Dušan Mugoša — odigrali su veliku ulogu u povezivanju raznih marksističkih grupa i u stva-

ranju Komunisti ke partije Albanije. Ne manje su doprijeli i razvitku narodnooslobodila ke borbe u Albaniji.

Poslije rata uspostavljeni su izme u Jugoslavije i Albanije vrsti odnosi saradnje kako na politi kom tako i na privrednom planu.

Posebno su bili bliski odnosi me u armijama: naši instruktori su radili u jedinicama albanske armije; imali smo zajedni ke planove vojne i politi ke obuke zasnovane na zajedni kim iskustvima iz narodnooslobodila ke borbe. Osim toga, snabdijevali smo jedinice albanske armije naoružanjem, opremom, odje om.

Odnosi me u armijama postali su do te mjere prisni da mi je koncem 1947. godine opunomo enik Centralnog komiteta KPA u armiji Hristo Temeljko saopštio:

— Naše rukovodstvo je odlu ilo da se naša armija organizaciono uklju i u vašu... Mi ve imamo zajedni ke planove obuke, snabdevamo se od vas... pa nema razloga da ostanemo organizaciono razdvojeni...

— To nije tako prosto — odgovorio sam bez dvoumljenja. — Vi ste nezavisna zemlja, imate armiju koja treba da bude samostalna, a ne jedna od naših jedinica...

— Ali — pobunio se on — to je odluka našeg Centralnog komiteta i naše vlade, a ne samo odluka vojnog rukovodstva ...

— U svakom slu aju — nijesam popuštao — nas dvojica ne možemo o tome pregovarati, a još manje odlu ivati. To je pitanje o kome treba da se neposredno dogovaraju centralni komiteti i vlade.

Otišao je nezadovoljan ponavljaju i da e na kraju ipak do i do ujedinjenja.

Na privrednom planu tako e je došlo do tjesne saradnje. Naši stru njaci radili su u njihovim privrednim i planским organima, uskla ivani su planovi privrednog razvoja. Naša zemlja je dala potrebne kredite; obrazovana su i mješovita društva, iji je profit u prvo vrijeme ostajao za razvoj Albanije.

Odnosi su zahladnjeli kada su se umiješali sovjetski predstavnici i pokušali da nas „istisnu“ iz Albanije. Tada su se zaostrili i odnosi izme u naših i sovjetskih predstavnika, izme u Sovjetskog Saveza i naše zemlje.

PO ETKOM JANUARA 1948. GODINE Staljin je tražio da neko iz našeg rukovodstva („po mogu nosti ilas“) do e na razgovore povodom sukoba oko Albanije. Mi smo poziv prihvatili i ilas je dobio zadatak da ide u Moskvu.

Tito je odlu io da istovremeno u Moskvu krenu Ko a Popovi , Mijalko Todorovi i Ivan Rukavina. Trebalо je da pregovaraju sa sovjetskim vojnim rukovodstvom o nabavci naoružanja za našu armiju i opreme za vojnu industriju i brodogradnju.

Pružila mi se povoljna prilika da i ja tražim odobrenje od Tita za odlazak u Sovjetski Savez da bih izu io organizaciju i metod rada partijskih i politi kih organa u Crvenoj armiji. Tog puta sam uspio i dobio odobrenje da ostanem do dva mjeseca u Sovjetskom Savezu. Ostvarila mi se davna šnja želja da posjetim draga mjesta iz kojih je Lenjin rukovodio oktobarskom revolucijom, da se upoznam sa sovjetskim ljudima, ije sam likove izgradio u svojoj mašti još u ranoj mladosti. Upozna u život u Crvenoj armiji, koja je za mene bila nedostizna.

NA PUT SMO POŠLI željeznicom i zadržali se jedan dan u Bukureštu. Naš ambasador priredio je ve eru na koju je pozvao rumunske rukovodioce — Deža, Anu Pauker, Bodnarosa, or eskua — tadašnje najuglednije rukovode e li nosti Rumunije, lanove užeg rukovodstva Partije . ..

Razgovarano je o raznim pitanjima — od spoljne politike do armije. Glavnu rije vodila je Ana Pauker, a ne Dež! Vjerovatno zbog toga što je dugo živjela u Sovjetskom Savezu i što je uživala ve e povjerenje sovjetskog rukovodstva.

Ana Pauker nam je pri ala kako su uzeli vlast: opkolili su tenkovima kraljevsku palatu i prinudili kralja da abdicira i napusti zemlju... Ona je to nazvala revolucijom. Dež je samo odmahnuo rukom i promrmljao da se to ne može nazvati revolucijom. Iako kratak, taj dijalog mi je pomogao da uo im razliku izme u Ane Pauker i Deža: ona — oli enje hvalisavosti, a on — skromnosti. Moje simpatije su bile na strani Deža...

Gutao sam sve dok se nije pokrenulo pitanje armije. Bodnaroš je po eo iznositi stanje u njihovoj armiji i nje-govo izlaganje je pobudilo moju pažnju.

— Staru armiju je držao podoficirski kadar — po eo je Bodnaroš. — On živi sa vojskom u kasarnama i ima naj-više uticaja na vojнике... ali podoficiri su u cijelini reakci-onarni i, dokle god postoe u armiji, ona e biti reakcionar-na... Zato treba i i na ukidanje podoficirskog kadra i ar-miju izgra ivati bez podoficira.

— Iz vaše analize — reagovao sam — izveo bih sasvim drugi zaklju ak mada je sama analiza sasvim ta na. Ne bih išao na ukidanje podoficirskog kadra jer bez njega armija ne može postojati. Izvršio bih njegovu zamjenu. Ako je istina da podoficirski kadar u stvari drži armiju, ne treba ga uki-nuti, nego ga popuniti komunistima... i ima emo armiju kakva nam je potrebna.

Dež je pažljivo pratilo moje izlaganje i odobravao kli-manjem glave.

Isto ve e smo napustili Bukurešt na putu za Moskvu.

U MOSKVU SMO STIGLI poslije napornog putovanja željeznicom koje je trajalo dva dana.

Teško je opisati šta sam osje ao prilaze i gradu kome je toliko godina strijemilo cijelo moje bi e. Radost što se nalazim u Moskvi miješala se sa željom da što prije vidim grad i njegove žitelje, da osjetim socijalizam!

Smjestili su nas u hotel namijenjen revolucionarima iz drugih zemalja koji su prije rata dolazili u Kominternu. Poslije raspuštanja Kominterne hotel je rezervisan za goste sovjetske vlade.

Istog dana smo otišli u našu ambasadu; tu me je ekalo neprijatno iznena enje. Ambasador Vlado Popovi saopštio nam je da je partijska organizacija naših kursista u vojnoj akademiji „Vorošilov“ smijenila Peka Dap evi a sa dužnosti sekretara i da je to odobrio naš Centralni komitet. Bilo mi je krivo; volio sam Peka. Nijesam se mogao uzdržati, te sam

izrazio sumnju u opravdanost te odluke. Dilas me je oštro opomenuo: rekao je da pazim šta govorim jer je odluku odobrio Centralni komitet. Nijesam se dalje suprotstavljao iako nijesam bio ubijeden da je ona opravdana.

ILAS JE JOS ISTO VE E bio pozvan kod Staljina. Intimno, nadao sam se da e Staljin i nas primiti jer je ranije to inio sa svim delegacijama iz Jugoslavije. Me utim, tog puta pozvan je samo ilas! To je bilo novo razo arenje za mene; bilo mi je jasno da ne u vidjeti Staljina niti razgovarati sa njim.

ilas je itavu no bio kod Staljina; vratio se tek ujutro! Iznenadilo me je što je Staljin radio no u i ostajao na poslu do jutra, a preko dana spavao. Svi su morali da se pokoravaju takvom na inu rada.

ilas je bio oduševljen prijemom kod Staljina i razgovorima koje je vodio. Nama je saopštio samo ono što se odnosilo na poslove zbog kojih smo došli.

— Obavijestio sam ga da su sa mnom došli najodgovorniji drugovi iz naše armije — živahno je govorio ilas. — Htjeli bismo da dobijemo savremeno naoružanje jer naša armija raspolaže jedino trofejnim oružjem, otetim od neprijatelja. Tako e sam rekao da nam je potrebna oprema za vojnu industriju i brodogradilišta na Jadranu... Staljin je odgovorio da sve to predstavlja sitnicu. Odmah je pozvao telefonom Bulganjina i saopštio mu da je došla grupa jugoslovenskih generala u vezi sa snabdijevanjem armije, da im treba u svemu iza i u susret i ne dopustiti da ekaju... Dodao sam da ne tražimo oružje koje predstavlja vojnu tajnu, ali Staljin me je prekinuo i rekao da za Jugoslovensku armiju nema tajni...

Bio sam zadriven brzinom kojom je Staljin rješavao stvari, a naro ito njegovim odnosom prema nama Jugoslovenima i našoj armiji. Tu nije bilo ni traga od onog odnosa koji sam osjetio u štabu maršala Tolbuhina i kod sovjetskih vojnih savjetnika.

ISTOG DANA re eno nam je da po podne treba da budemo primljeni kod maršala Bulganjina, tadašnjeg ministra odbrane. Bio sam prijatno iznenađen brzinom sovjetske administracije. Im smo došli u Moskvu, Staljin je primio ilasa, a već sljedeći dan nas prima Bulganjin. Sve je to govorilo o efikasnosti sovjetske administracije, ali i o veoma prijateljskom odnosu prema Jugoslaviji.

Bulganjin nas je primio u prisustvu na elnika Generalštaba maršala Vasiljevskog i cijelog svog štaba. Poslije pozdravljanja sjeli smo za dugački konferencijski sto. Ilas je počeo da nas predstavlja, a Bulganjin bi svakom prijateljski klimnuo glavom u znak pozdrava. Ja sam predstavljen na kraju, ali, umjesto prijateljskog pozdrava, do eka me je oštar, ispitivački pogled. Bulganjin je ak zaboravio da klimne glavom u znak pozdrava! Za užen, dugo sam nakon toga razmišljao zašto me je tako neljubazno, da ne kažem neprijateljski, do eka... Tek kasnije, kada je došlo prvo Staljinovo pismo, u kome sam napadnut kao „sumnjiv marksista“, bilo mi je jasno Bulganjinovo držanje.

Pošto smo bili predstavljeni, počeli smo pojedinačno iznositi potrebe i pomoći koju o ekujemo od sovjetske armije. Bulganjin bi svaki naš zahtjev prokomentarisao jednom jedinom riječju:

— Sitnica!

Time je davao na znanje da sve što tražimo predstavlja sitnicu u odnosu na njihove mogunosti i da će svi naši zahtjevi biti u cjelini ispunjeni.

A kada sam ja iznio zbog čega sam došao, oštros je rekao:

— Neka ga primi na elnik Političke uprave!

Bulganjin se zatim obratio maršalu Vasiljevskom i ostalim prisutnim maršalima i generalima:

— Zahteve jugoslovenskih drugova treba rešiti u roku od dva-tri dana. Trebalo bi da prvi predlog bude izrađen već u ponedeljak. To znači da biste morali raditi i sutra iako je nedelja. Ako se slažete, mogli bismo u ponedeljak da prodiskutujemo predlog sa jugoslovenskim drugovima.

Nastao je tajac. Vasiljevski je kratko odgovorio:

— Ako vi naredite, mi ćemo raditi i nedeljom...

— Ne u da nare ujem — insistirao je Bulganjin. — Hteo bih da dobrovoljno radite nedeljom za naše jugoslovenske prijatelje...

— Kako vi naredite — ponovio je Vasiljevski dok je u sali vladala sve ana tišina.

Situacija je ve postajala neprijatna; nju je najzad prekinuo Bulganjin:

— Dobro, ne u ništa da nare ujem, ali zahtevam da podnesete prvi predlog u ponedeljak. Kada ete raditi, to je vaša stvar!

Odlaze i od Bulganjina, bio sam ubijeden da e svi poslovi, osim mog, biti završeni za dva-tri dana i da e se moji drugovi vratiti u zemlju prije mene, dok u ja morati da ostanem najmanje mjesec-dva dana.

U PONEDJELJAK RANO UJUTRO došao je po mene jedan major i odveo me u zgradu gdje se nalazila Politi ka uprava. O ekivao sam da e se njegova uloga na tome i završiti. Me utim, major je postao moj stalni pratilac i prisustvovao je svakom razgovoru, po ev od onog koji sam vodio sa na elnikom Politi ke uprave pa do susreta u jednom bataljonu moskovskog garnizona. To me je iznenadilo, ali još ve e iznena enje je bilo kada sam doznao da major radi u službi unutrašnje bezbjednosti (NKVD). Njegov zadatak je, o igledno, bio da kontroliše ne samo mene nego i sovjetske ljude sa kojima sam dolazio u kontakt i razgovarao.

Ulaze i u kancelariju na elnika Politi ke uprave, bio sam donekle uzbudjen jer mi je predstojaо razgovor sa partiskim rukovodiocem sovjetske armije. O ekivao sam diskusiju na „visokom nivou“ o problemima rada i djelovanja partiske organizacije u armiji. Bojao sam se ho u li se pokazati dorastao da vodim takve diskusije sa svojim partnerima.

Umjesto o ekivane diskusije, na elnik Politi ke uprave ograničio se da mi saopšti kako su aktivnost usmjerili na vaspitavanje regruta u duhu sovjetskog patriotizma. Pokazao mi je i nekoliko knjižica o toj temi koje su upravo izdali. Dodao je da obavezno posjetim Muzej i Dom Crvene

armije u Moskvi. I to je bilo sve! Razumljivo, bio sam nezadovoljan i rekao sam:

— O ekivao sam da emo razgovarati o problemima iz rada partijske organizacije u armiji...

On se nije zbranio; rekao je da u imati posebne sastanke sa njegovim pomo nicima za agitaciono-propagandne, organizacione i kadrovske poslove i da u u razgovorima sa njima saznati sve što me interesuje. Bio je to znak da je posjeta završena.

Vra aju i se u našu ambasadu, razmišljao sam da nije sam morao ni dolaziti, ukoliko se sve moje posjete svedu na takve razgovore... U ambasadi sam saznao da od Bulgarijina nije stigla nikakva poruka o sastanku koji je trebalo tog dana da se održi kod njega.

U PRATNJI MAJORA posjetio sam sljede eg dana Muzej Crvene armije. Razgledao sam izložene eksponate i ostao razo aran. O ekivao sam da vidim dokumente o razvoju revolucije, stvaranju Crvene armije i njenim pobjedama. Umjesto portreta njenih tvoraca i vojskovo a, a posebno Lenjina, nailazio sam gotovo na svakom koraku na velike Staljinove portrete... Osje ao sam se kao pokraden. Major je to primijetio i zapitao:

— Kako ti se svi a muzej?

— Ne svi a mi se — bez oklijevanja sam odgovorio. — To nije prikaz oktobarske revolucije... mogao bi se stvoriti mnogo bolji muzeji.

Imao sam utisak da ga nije iznenadila moja ocjena jer je odmah postavio novo pitanje:

— A da li eš to napisati u knjigu utisaka?

Odgovorio sam da ho u. I napisao sam ono što sam ve rekao.

Iz muzeja sam se vratio u našu ambasadu; tu sam zatекao sve drugove. Još uvijek nije bilo vijesti od BulgarijinaL. Drugovi su me pitali gdje sam bio, šta sam video... Kada su uli da sam posjetio Muzej Crvene armije, željeli su da znaju kakav je. Odgovorio sam da je muzej slab i po eo da ga opisujem. ilas je prekinuo moje pri anje i zapitao:

— Valjda im nijesi rekao da je muzej slab?

Tek tada sam shvatio da sam pogriješio, ali nijesam imao kud i morao sam priznati:

— Da, rekao sam im ...

— Ti si lud! Kako si smio to u initi — oštro je reagovalo ilas.

— Slušaj, ido, — nijesam se lako predavao, ve sam žustro odgovorio — garantujem da je muzej slab. Ako ne vjeruješ, hajdemo tamo! Siguran sam da eš se složiti sa mojom ocjenom ...

— Vjerovatno da je tako, ali to se ne smije reći. Ako je istina — tvrdoglav je ponavljao ilas.

Za utao sam. Ako sam se uplašio — nijesam rekao da sam moju ocjenu zapisao u knjigu utisaka. To sam krio sve dok nije došlo do otvorenog sukoba između naše Partije i Staljina, nekoliko mjeseci kasnije.

SAGLASNO DOGOVORU, najprije sam posjetio rukovodioca organizaciono-instruktorskih poslova, inačice jednog od najvažnijih sektora rada u Politi koji upravi Crvene armije. Očekivao sam da u tu najviše naučiti, razumije se, ako budu iskreni. Zato sam, odmah nakon pozdravljanja, nastojao da što ubjedljivije iznesem razloge dolaska i ono što očekujem od te posjete. Objasnjavao sam da želim što više da saznam iz rada njihove partijske organizacije jer pred istim poslovima stojimo i mi u našoj armiji.

Umjesto da dobijem željene odgovore, došlo me je kratko pitanje:

— A kako vi radite?

Znao sam da u i ja morati govoriti o našem radu, jer, konačno, nema upoznavanja bez konfrontacije stavova, ali nijesam očekivao da prvi govorim. Ipak, nijesam se predomišljao, već sam opširno izložio stanje u našoj armiji i načine na koje Politi kaže uprava i partijska organizacija rješavaju probleme. Govorio sam itav sat, i to sasvim otvoreno! Htio sam da podstaknem na otvorenost...

— Pa, vi dobro radite — zadovoljio se da na kraju izjaviti armijski rukovodilac.

Primio sam to kao kompliment, ali ne i kao opravdanje da se ništa ne kaže o radu u njihovoj armiji.

— Hvala, ali ja sam došao da ujem kako vi radite... molim vas da sada uzmete rije.

Cutao je izvjesno vrijeme, kolebao se; a onda se odlučio da mi postavi novo pitanje:

— Imate li neka posebna pitanja za koja se interesujete?

Bilo mi je konačno jasno da ne želi i neće da postupi kao ja. Pošto sam htio bar nešto da saznam iz njihovog rada, prihvatio sam ponudu i postavio prvo pitanje:

— Kakva je uloga političkih organa i partijskih organizacija u razradi vojne doktrine?

— A, to je vojna tajna! — glasio je odgovor.

— Kakva je uloga političkih organa u komandno-štabnim vježbama koje se vrše u mirnodopskim uslovima? — nastavio sam sa pitanjima.

— Takve vežbe se ne praktikuju u našoj armiji — odgovorio je rukovodilac.

— Te vježbe se praktikuju u vašoj armiji — ljutito sam reagovao. — Prenijeli su ih vaši vojni instruktori... Oni ih nijesu mogli izmisliti, nego su ih prenijeli iz vaše prakse...

Rukovodilac je utao. Vidjelo se da ili ne želi ili ne smije da odgovori. Ipak sam postavio i treće pitanje... Kako ni na njega nije odgovorio, ustao sam i poeo se opratići. On me za unapred pogleda i reče:

— Pa, vi ste se naljutili!

— Ne, nijesam se naljutio — odgovorio sam hladno.

— Jednostavno sam zaključio da ne vrijedi gubiti vrijeme u ovakvim razgovorima...

Primili su me i ostali najodgovorniji ljudi koji su rukovodili agitaciono-propagandnim i kadrovskim sektorima, ali i kod njih sam naišao na istu zakopanost. Razlika je bila u tome što više nijesam priao o tome kako radimo. Stoga su sastanci trajali po desetak minuta.

Izašao sam iz Politike uprave neobavljenog posla. O radu političkih organa u sovjetskoj armiji znao sam isto onoliko kao kada sam krenuo iz Beograda!

Vratio sam se u ambasadu sa vrstom odlukom da prekinem boravak u Sovjetskom Savezu. To sam saopštio ilasu

i našem ambasadoru. Oni su se složili, ali su predložili da, prije nego što se vratim, zajedno s njima posjetim Lenjograd. Pošto ih niko nije zvao iz Ministarstva odbrane, riješili su da pođu u Lenjingrad, umjesto da ekaju u Moskvi. Naravno da sam prihvatio njihovu ponudu.

Dok sam ekao da pođemo na put, iznenada mi je poručeno preko majora da treba da posjetim jednu vojnu jedinicu u predgrađu u Moskve. Složio sam se sa time iako mi se nije išlo. Bio sam ubijeden da u prođu kao u Politi koj upravi.

Do ekali su me lijepo. Proveli me kroz kasarnu i poželjeli sretan boravak! Nijesu ni pokušali da organizuju razgovor. Samo me je major na kraju pitao kako mi se svi a kasarna.

Kasarna je bila stara i dosta ruinirana. Upravo sam htio da to kažem, ali sam se sjetio posjeti muzeju i ilasove opomene da ne dajem takve izjave. No, bilo me je sramota da kažem kako je kasarna nešto najljepše što sam vidio u životu. Zato sam se ograničio na „neutralnu“ konstataciju:

— Kasarna kao i svaka druga kasarna...

Majora nije zadovoljio takav odgovor. O igledno je očekivao — zato me je i pitao — da u reći nešto nepovoljno i da će imati očemu da obavijesti svoje „prepostavljene“.

STIGAO SAM U GRAD gdje je poela prva socijalistička revolucija, u grad koji nosi ime njenog tvorca. Lenjingrad je bio okovan snijegom i ledom, te nijesam razaznavao rijeku Nevu i poznate mostove na njoj. Ali, iako pod snijegom, Lenjingrad je djelovao na prvi pogled mnogo prisnije nego stara, drevna Moskva. Tako se bar meni inilo!

Odmah po dolasku primio nas je sekretar lenjingradskog Oblasnog komiteta i član Centralnog komiteta sovjetske Partije Popkov. Sa njim smo proveli u razgovoru cijelo veče. On nam je pričao o borbama koje su Lenjingraani vodili za vrijeme rata. Pred našim očima su se odvijali prizori strašne blokade: neprijatelj je prodrio u neposrednu blizinu grada i odsjekao ga sa svih strana. Jedini sloboden

prolaz bilo je zale eno jezero. Nijemci su artiljerijom svakodnevno tukli Putilovljeve zavode, u kojima su radnici proizvodili za front. U gradu je vladala glad, stanovništvo je masovno umiralo. Potresnu sliku stanja u kome se nalazio grad predstavljal je Popkovljevo kazivanje o dnevniku djevojice Saveljeve; ona je promrzlom rukom zabilježila smrt svih lanova svoje porodice da bi najzad i sama umrla! No, uprkos svih teško a, grad se borio i izdržao blokadu ...

Ono što me je najviše oduševilo kod Popkova bio je njegov odnos prema sopstvenim slabostima. Nije sakrivao da je kod njega i kod sovjetskih ljudi bilo trenutaka kolebanja i sumnji da li će uspeti. U tome se razlikovao od svih sovjetskih ljudi sa kojima sam se do tada susretao. U jednom trenutku je rekao:

— A znate li šta nam je davalo snage u tim najtežim danima? Vaš primer ... Vi ste uspevali da odolevate duboko unutar Hitlerove tvrave... opkoljeni sa svih strana i bez ikakve pomoći. Govorili smo — ako vi uspevate, zašto ne bismo i mi uspeli ...

Taj razgovor nikad ne u zaboraviti. Naišao sam konan na sovjetskog ovjeka kakvog je oformila moja matka. Tako se ponašaju samo veliki revolucionari, svjesni da nikakve slabosti ne mogu negirati veliku inu djela koje su ostvarili.

Poslije te posjete obilazili smo znamenita i meni draga mjesta, tijesno vezana za Lenjinovo ime. Prilikom tih posjeta sretali smo obične sovjetske ljudi i svuda nailazili na topao prijem kao i kod Popkova. Atmosfera je bila sasvim druga ija od one u Moskvi... Razmišljao sam otkuda ta razlika i došao do zaključka da u Moskvi nijesam imao prilike da sretnem prave Moskovljane, sovjetske ljudi iz naroda, nego samo predstavnike vlasti, vojske i Partije... A ti ljudi su bili nekako hladni, zvani ni, nijesu uopšte htjeli da razgovaraju o problemima niti o slabostima sovjetskog društva. Kao da su se bojali da će im prestiž biti umanjen.

Kasnije, poslije nekoliko godina, saznao sam da je Popkov strijeljan u poznatom „lenjingradskom slučaju“. Ta vijest me je jako rastužila i natjerala na razmišljanje o tome kako je moguće da prave revolucionare progone i strijeljaju,

a ostaju karijeristi. Tu pojavu sam objasnio borbom koja se vodila — i stalno se vodi — izme u birokratije koja je uzurpirala vlast i revolucionara koji se nijesu mirili sa tim da se birokratizira sovjetsko društvo.

PO POVRATKU IZ LENJINGRADA ostao sam u Moskvi nekoliko dana; ekao sam avion jer nijesam htio da gubim vrijeme putuju i željeznicom.

Preko dana nijesam imao šta da radim, pa sam obilazio Moskvu ili askao sa ilasom i drugovima sa kojima sam došao. I oni su ekali u neizvjesnosti. A vrijeme je prolazilo! Prošle su dvije nedjelje, a od Bulganjina nije bilo nikakvih vijesti iako je sve ano obe ao da e rješenje biti donijeto za dva-tri dana. Sto je ekanje duže trajalo, naše neraspoloženje se pove avalo. Mi to nijesmo krili, ve smo otvoreno razgovarali o neiskrenosti i dvoli nosti rukovodstva i Staljina. Iako smo znali da prisluškuju naše razgovore i u hotelu i u ambasadi, po eli smo kritikovati i pojave koje su „bole o i“ u samom sovjetskom društvu: poslije trideset godina socijalizma Moskva se nije mnogo izmijenila; nema stambene izgradnje, ve po starim stanovima živi po nekoliko porodica. A na drugoj strani administracija je uspjela da obezbijedi sebi stanove... Kada bi po ele padati oštire kritike, ilas je upozoravao da nas prisluškuju i da treba da budemo blaži. To je obi no radio tako što bi stavljao prst na usta, a drugom rukom pokazivao na tavanicu gdje su se u lusterima, navodno, nalazili mikrofoni. Mi bismo se umirili, ali uskoro bismo ponovo po eli kritikovati.

Jednog dana mi je to uzdržavanje dozlogrdilo. Upravo sam po eo da pri am kako sam u neposrednoj blizini centra video takve „stambene zgrade“ koje su gore nego zgrade u najzaostalijem predgrađu u Beogradu, ali me je ilas, po obi aju, prekinuo. Eksplodirao sam i oštrim glasom rekao:
— Slušaj, ido! Ako me prisluškuju i ako nemaju povjerenja u mene, neka idu do avola... Ovo što pri am istina je ... Ja ne lažem.

Svi su se nasmijali i nastavili sa kritikama ...

Gotovo svako ve e išli smo u „Hudožestveni teatar“. Karte smo dobijali preko Centralnog komiteta jer se one nijesu mogle kupiti na blagajni pozorišta.

Ve eri u teatru bile su moji najljepši doživljaji u Moskvi. Glumci su oživljavali meni dobro poznate linosti koje sam upoznao još u mладости itaju i Tolstoja, Gogolja, Čehova. Sadržaj komada i vanredna gluma snažno su djelovali na sve nas u gledalištu. Ljudi oko mene su plakali, glasno ridali... Tako su ruski ljudi reagovali nad potresnim sudbinama. A i meni su suze navirale kada bih uo rije i o aja ujka-Vanje ili saosje ao sa tragedijom Ane Karenjine.

U teatru sam sreo ruske ljudе, upoznao njihovu dušу i zavolio ih ljubavlju zajedni kom ljudima koji jednako gledaju na ljudske i društvene nepravde ...

Imao sam priliku da se „sretnem“ i sa Staljinom i ostalim lanovima Politbiroa. Bilo je to na akademiji povodom Lenjinove smrti, u velikoj dvorani „Boljšog teatra“. Tada sam prvi i posljednji put video Staljina. Ušao je na pozornicu polako, gegaju i se. Za njim su ušli ostali lanovi Politbiroa: Molotov, Zdanov, Maljenkov, Vorošilov, Berija, Mikojan. Sjeli su u fotelje poredane na pozornici. Za vrijeme itanja referata sjedili su bez pokreta... Referat je podnosio Suslov, ovjek iz aparata Partije koji se upravo tada po eo uzdizati.

Pri kraju boravka u Moskvi sastao sam se sa našim komunistima na sovjetskim vojnim akademijama „Frunze“ i „Vorošilov“. Htio sam da vidim kako oni gledaju na diskusije koje su se kod nas vodile o usvajanju naše ratne doktrine i kako gledaju na mogu nost koriš enja našeg ratnog iskustva u budu em ratu. Za udilo me je kada sam video da pojedini drugovi ne prihvataju naše stavove. ak smatraju da ratno iskustvo sovjetske armije treba da bude najmjerodavnije u izgradnji naše armije. Zbog toga sam sa tog sastanka otišao pun sumnje u opravdanost slanja naših kadrova na obuku u sovjetske vojne škole. No, u pogledu političkih kadrova, više nije bilo sumnje. vrsto sam odlu io da ih više ne šaljem u sovjetske vojno-politi ke škole. To sam otvoreno i rekao na sastanku. Nije me iznenadilo kada

se kasnije pokazalo da su neki od onih koji su tada izražavali sumnju u ispravnost naših stavova već bili zavrbovani za sovjetsku obavještajnu službu.

MOSKVU SAM NAPUSTIO vojnim transportnim avionom. Ilas i ostali drugovi su i dalje ekali na Bulganjinu poruku. Ilasu je telegramom javljeno iz Beograda da će u Moskvi Kardelja i Bakari a radi važnih pregovora sa Staljinom. Nijesmo znali o emu se radi, ali smo pretpostavljali da tu leže razlozi zastoja u rješavanju naših zahtjeva kod Bulganjina.

Avionom sam putovao čio dan. Tek pred veče sam stigao u Beograd i odmah sam se javio telefonom Titu. Izneudio se kad je uočio da se nalazim u Beogradu i rekao mi je da dojem. Kada sam stigao u njegov stan, zapitao me je:

— Zašto si se prije vremena vratio? Trebalo je da ostanesh duže.

Ispričao sam sve što sam tamo doživio i što mislim o ljudima sa kojima sam se susretao. Sakrio sam da smo otvoreno kritikovali sve što nam se nije svidjelo iako smo znali da nas prisluškuju.

— I da ti kažem otvoreno — završio sam izvještaj — ako moja Partija ne bi imala povjerenja u mene, ako bi svakom sastanku sa strancem obavezno prisustvovao neko iz Udbe, ja ne bih mogao ostati u takvoj partiji...

Nasmijao se i zapitao:

— Sta, zar su iz NKVD prisustvovali svim sastancima koje si imao?

— Ne samo što je major prisustvovao svakom sastanku nego su me i pratili na svakom koraku — odgovorio sam gor eno.

Opet se nasmijao i zaključio naš razgovor riječima:

— Znao sam to! Ali nisam htio ništa da ti govorim. Bolje je da se sam uvjeriš.

ODLU IO SAM DA SAZOVEM politi ki aktiv naše ar-
mije i da iznesem utiske iz Sovjetskog Saveza. Svi su me
pažljivo slušali i, koliko sam mogao da ocijenim na prvi po-
gled, odobravali moje istupanje. Me utim, poslije sastanka
došli su u moju kancelariju moj zamjenik za organizaciono-
instruktorske poslove general Branko Petri evi i instruk-
tor u Politi koj upravi pukovnik Vlado Dap evi . Upozorili
su me da nijesam smio govoriti negativno o Sovjetskom Sa-
vezu pošto e to, navodno, demoralisati naše ljude. Tu nji-
hovu intervenciju iskoristio sam da šire objasnim stav pre-
ma prvoj zemlji socijalizma.

— Nikome ne priznajem da je ve i prijatelj Sovjetskog
Saveza! Ali me upravo to obavezuje da ne utim o slabostima
koje sam uo io i da sovjetskim drugovima ne govorim kako
je u njihovoj zemlji sve dobro i pravilno ...

Zastao sam da vidim njihovu reakciju. Oni su me slu-
šali bez rije i, te sam nastavio:

— Upravo zato što sam komunista nije mi svejedno
kako se razvija sovjetsko društvo. To moram otvoreno re i
sovjetским drugovima. Druga je stvar da li e oni prihvatići
moje mišljenje... njihovo je pravo da ga prihvate ili od-
bace ... Nama nijesu potrebni komunisti koji se demoralisu
kada saznaju istinu makar koliko ona bila neprijatna...
Komunisti se upravo tada mobilišu da isprave sve što nije
socijalisti ko u postoje im odnosima — završio sam izla-
ganje.

Oni su i dalje utali... Kasnije su se obojica izjasnila
za Informbiro i pokušali su da pobegnu iz Jugoslavije.

GLAVA III

SUKOB SA STALJINOM

Teško e na svakom koraku • Sastanak rukovodstva od 1. marta 1948. godine • Prvo Staljinovo pismo • Neo ekivan rasplet na istorijskoj sjednici CK KPJ od 12. aprila 1948. godine • Drugo Staljinovo pismo • Reagovanje rukovode ih kadrova na Staljinove optužbe • Prva Rezolucija Kominforma • Sukob izbiha na svjetlo dana i dovodi do kolebanja i izdaje nekih mojih najbližih saradnika • Hapšenje Žujobi a i Hebranga • Sukob sa Neškovi em oko odnosa prema Crvenoj armiji • Peti kongres KPJ

DRUGOVI KOJI SU SA MNOM BILI u Moskvi vratili su se neobavljeni posla. Nikakvu pomo nijesu dobili i pred obe anja datih na po etku našeg boravka. Tako je bilo ugroženo snabdijevanje armije savremenim naoružanjem, dovedene u pitanje vojna industrija d brodogradnja. Delegacija koja je išla na razgovore u Moskvu tako e nije imala povoljne vijesti. Stanje u privredi bilo je sve nepovoljnije; sovjetsko rukovodstvo se orijentisalo na smanjenje obima razmjene i time je ugrozilo snabdijevanje naše privrede nekim osnovnim sirovinama. Teško e su se nagomilavale na svim sektorima. Sve više je dolazilo u pitanje izvršenje petogodišnjeg plana. Zbog svega toga bilo je neophodno što prije sazvati sastanak rukovodstva.

NA OSNOVU DNEVNOG REDA zaklju io sam da se radi o izuzetno važnom sastanku: delegacija koja je boravila u Sovjetskom Savezu podnije e izvještaj o razgovorima sa

Staljinom; biemo informisani o problemima u privredi i o snabdijevanju armije naoružanjem; zauzeće se stav i o pitanju federacije sa Bugarskom.

Tito je, kao i uvijek u teškim situacijama, na po etku dao ton sastanku. Prvi je uzeo riječ iako bi normalno bilo da najprije lanovi delegacije podnesu izvještaj o razgovorima sa Staljinom. Ušao je u srž problema kada je rekao da su odnosi između naše zemlje i Sovjetskog Saveza zapali u orsokak.

Kad sam uočio te riječi, osjetio sam se kao da mi je pao teret sa srca. Jer na svakom koraku se vidjelo da su naši odnosi u krizi, samo što nijesam imao smjelosti da to otvoreno konstatujem.

Tito je, obrazlažući svoju ocjenu, rekao da sovjetsko rukovodstvo ne želi da nam pomogne u naoružavanju armije i da stalno ističe kako nam ne treba jaka armija jer nas oni braniti.

I to je bilo istina! Samo time se može objasniti da nema razlike u ponašanju sovjetskih vojnih savjetnika u našoj armiji i njihovog rukovodstva.

Tito je takođe rekao da ugovori o mješovitim društvima u riječnom i vazdušnom saobraćaju nijesu ravnopravni.

Odmah sam se sjetio mog sukoba sa ruskim pilotom na aerodromu u Titogradu i shvatio sam da se ne radi o izolovanom ponašanju jednog pilota; njegovo ponašanje je proizlazilo iz neravnopravnih odnosa na kojima su pojava mješovita društva.

Kada je Tito rekao da odlaganjem potpisivanja trgovinskog ugovora Rusi u stvari vrše na nas ekonomski pritisak, koji mi treba da izdržimo, za mene je to bilo novo. Nijesam bio u toku privrednih zbivanja i ekonomskih odnosa sa Sovjetskim Savezom. Ali to mi je pomoglo da upotpunim sliku naših ukupnih odnosa sa Sovjetskim Savezom.

Naša izlaganja samo su potvrdila ocjenu koju je Tito dao na po etku sastanka.

Ilas je iznio da su na sastanku kod Staljina podvrženi oštroj kritici bugarsko i naše rukovodstvo zbog toga što se u spoljnopolitici pitanjima ne konsultuju sa vladom Sovjetskog Saveza... Dimitrov je kritikovan jer je davao

izjave o mogu nosti federacije ili konfederacije balkanskih i isto noevropskih zemalja, a posebno zato što su bez znanja sovjetske vlade vršene pripreme za stvaranje carinske unije i federacije izme u Rumunije i Bugarske. Naše rukovodstvo je kritikovano što je bez znanja sovjetske vlade htjelo da na zahtjev albanske vlade uputi dvije naše divizije u Albaniju.

Kardelj je rekao da se Staljin prema njima ponašao kao prema komsomolcima, posebno prema Dimitrovu. Sva oština njegove kritike bila je formalno uperena protiv Dimitrova i bugarskog rukovodstva, ali u suštini kritika je bila upu ena našem rukovodstvu. Osu uju i Dimitrova zbog toga što ise ne konsultuje sa sovjetskom vladom, Staljin se u stvari obra unavao sa nama. Kardelj je tako e rekao da su morali potpisati ugovor o obaveznim konsultacijama sa sovjetskom vladom o spoljnopoliti kim pitanjima ... Jedne no i pozvali su ga kod Molotova i jednostavno mu poturili par e papira (u dva primjerka) ... Za trenutak se kolebao da li da stavi ipotpis, ali je ipak na kraju potpisao.

Slušaju i Kardelja, osje ao sam se duboko ponižen: postupaju prema nezavisnoj zemlji i njenoj vradi kao prema svojoj koloniji. Tu leži i korijen ponašanja sovjetskih predstavnika u našoj zemlji — oni se samo ugledaju na svoje rukovodstvo!

I ja sam govorio. Rekao sam da je izme u našeg i sovjetskog vojnog rukovodstva došlo do razmimoilaženja u pogledu koncepcije izgradnje savremene armije. Dok oni smatraju da naša 'armija treba da se izgra uje kao sastavni dio njihove armije, dotle mi ho emo da stvorimo samostalnu armiju, obu enu na našem ratnom iskustvu.

Kidri je kazao da je do hla enja odnosa sa Sovjetskim Savezom došlo prilikom pregovora o mješovitim društvima. Sukob se sve više zaoštravao i tako je došlo do otkazivanja zaklju enja trgovinskog ugovora za 1948. godinu, što nanosi ogromnu štetu našoj privredi. Kidri je izlaz video u uvo enju najstrože štednje.

O pitanju federacije s Bugarskom ilas je rekao kako je Staljin u ultimativnoj* formi zahtijevao da se bez odlaganja stvori federacija i tražio da se naše rukovodstvo izjasni o tome.

Tito je opet prvi uzeo riječ podsjete aju i da smo se u ratu borili za ideju federacije s Bugarskom, ali to ine zna i da je u svakom trenutku svršishodno postaviti pitanje federacije. Rekao je da u postojećim uslovima mnoge injenice govore protiv stvaranja federacije: morali bismo stvoriti jedinstvenu partiju mada između nas i Bugara postoje ideološke razlike... mi izgrađujemo sopstvene forme socijalizma ...

Iako sam smatrao da treba da izgrađujemo socijalizam po ugledu na Sovjetski Savez, bilo mi je jasno da je štetno ujediniti našu i bugarsku Partiju. Jer kadrovi se me usobno razlikuju, posebno rukovodeći! Njihovi kadrovi nijesu prošli kroz revoluciju. U toku narodnooslobodilačke borbe nijesu bili spremni da primijene nove forme borbe, već su uporno ostajali na oblicima borbe iz vremena oktobarske revolucije. Držali su se dogme da borbu treba razvijati u gradovima... Zbog toga bi izgubili šansu da uzmu vlast da nije došla sovjetska armija.

Tito je ukazao na još jednu injenicu: Rusi na nacionalno pitanje gledaju druga ije od nas... a mi nijesmo figurice na šahovskoj tabli ...

Tu ocjenu sam bezrezervno prihvatio jer je ona objasnjavala mnoge stvari koje sam vidio posljednjih godina, ali ih nijesam smio nazvati pravim imenom: sovjetski predstavnici vole da naređuju komunistima iz drugih partija; koriste injenicu da su lanovi partije koja je izvela oktobarsku revoluciju i misle da im to daje pravo da traže poticanje drugih partija; ljubav komunista prema prvoj zemlji socijalizma cijene prema tome koliko im se koharaju. U tom pogledu Bugari su ispred nas, što sam ranije rekao generalu Zelтовu prilikom susreta u štabu maršala Tolbuhina.

Tito je na kraju podvukao da se nalazimo u punom jeku izvršenja petogodišnjeg plana i da bi nas ulaženje u federaciju s Bugarskom omelo u tome.

Imajući sve to u vidu, Tito se izjasnio protiv stvaranja federacije s Bugarskom. Praktično, to je značilo odbacivanje Staljinovog zahtjeva, i to na sastanku rukovodstva jedne partije, što je bila rijetkost, da ne kažem iznimka, u međunarodnom komunističkom pokretu.

Svi smo se složili sa Titom. Jedino je Sreten Zujovi utao i zapisivao u svoj dnevnik ono što smo govorili. Kako je to radio na svakom sastanku, niko nije obrao pažnju na njegovo držanje.

Na kraju sastanka zaključeno je da se u strogoj tajnosti drži sve o čemu je bilo riječi i kako se ne bi izazvale teškoće u našim nastojanjima da preovladamo nastalu situaciju.

USKORO POSLIJE SASTANKA bio sam podvrgnut operaciji i u bolnici sam saznao da je sovjetska vlada naredila povlačenje svojih vojnih i privrednih savjetnika. Bilo je to dalje zaoštravanje odnosa između naših zemalja i partija. Me utim, nijesam ni pomislio da bi to mogao biti uvod u otvoreni i grub napad na našu zemlju i njen rukovodstvo.

Napad je počeo pismom koje je Staljin uputio našem rukovodstvu. Za pismo sam saznao dva dana uoči sastanka Centralnog komiteta sazvanog da bi se dao odgovor.

Bila je subota. Kao i obično, došao sam u kancelariju rano ujutro. Nešto kasnije pozvao me je telefonom Zujović i pitao da li može da dobije novu generalsku uniformu pošto mu je stara pohabana. Zujović je imao in general-pukovnika i nije bio demobilisan iako više nije bio na dužnosti u vojski. Stoga sam ga uputio na komandu pozadine rekvirujući da će mu oni brzo sačiti uniformu. Kad smo završili razgovor, prijateljski sam ga zapitao:

— Kako si, Crni?

— Ja, bogami, dobro — odgovorio je dosta zajedljivim tonom. — Veseo, zadovoljan, a ne kao neki drugi...

Spustio je slušalicu, a ja sam ostao sav zbumjen... Sa Zujovićem sam bio dobar prijatelj još iz vremena zajedničkog ilegalnog rada u južnoj Srbiji i Makedoniji. Uvijek smo prijateljski askali... a sada je u stvari zalupio telefon! Neko vrijeme sam razmišljao koji bi razlog mogao da bude tome, ali nijesam mogao da na em nikakvo objašnjenje. Kako su me poslovi okupirali, ubrzo sam zaboravio na naš razgovor...

Pola sata poslije razgovora sa Zujovićem pozvaše me telefonom iz Centralnog komiteta i javio da se u ponedje-

Ijak održava plenarni sastanak ... Dnevni red e se utvrditi na samom sastanku.

Bilo mi je udno što se odjednom saziva sastanak Centralnog komiteta; on se u plenumu nikada nije sastao još od Pete zemaljske konferencije, na kojoj je izabran! U toku oružane borbe nijesmo se ni mogli sastajati u punom sastavu. Partijom i borbom je u stvari rukovodilo jedno jezgro sa Titom na elu. Ostali rukovode i kadrovi su se nalazili na bližim ili udaljenijim podrujima i sami su se snalazili prema konkretnoj situaciji drže i se generalne linije Partije. Takav sistem rukovo enja dao je maksimalne rezultate: brzo su se razvijali kadrovi; istovremeno je bilo obezbijeleno da i rukovo enje iz centra bude što više približeno situaciji na terenu jer su rukovode i ljudi veoma esto dolazili u centar na konsultovanje. Povremeno su održavana šira savjetovanja rukovode ih ljudi; ali nikada u toku rata nije održan sastanak Centralnog komiteta u punom sastavu. Po završetku rata nastavljena je takva praksa iako više nije bilo teško sakupiti lanove Centralnog komiteta. Vrh Partije i dalje je inilo rukovode e jezgro sa Titom na elu.

Iznenadna promjena takve prakse izazvala je kod mene predosje anje da se doga a nešto izvanredno i krupno. Ali šta? Nijesam znao odgovoriti na to pitanje... Sjetih se razgovora sa Zujovi em, ali ubrzo sam odbacio svaku vezu sa sazivom Centralnog komiteta. Okupiran poslovima, prestao sam da razmišljam.

Negdje oko podne ponovo je zazvonio telefon. Javio se ilas i pozvao me u Jugoslovensko dramsko pozorište.

U foajeu pozorišta zatekao sam njega, Rankovi a i Kidi a.

— Kako se osje aš? — do ekaše me dosta zagonetnim pitanjem.

Sasvim ležerno odgovorih da se dobro osje am, a oni, i dalje tajanstveni, dobaciše:

— Vidje emo kako eš se osje ati u ponedjeljak! Nijesmo spavali nekoliko no i pa ne eš ni ti kad saznaš ono što mi znamo ...

Tražio sam da mi kažu o emu se radi pa makar ne spavao do ponedjeljka, ali mi oni rekoše da to ne smiju jer je tako zaklju eno kod Tita. Tada se prisjetih razgovora sa

Zujovi em i njegovog tajanstvenog držanja... pa im to ispri ah. Dok sam govorio, iznenadila me je velika pažnja s kojom su pratili moje rije i, posebno držanje Rankovi a, koji je jedini prokomentarisao:

— A zašto Crni nije tražio maršalsku uniformu?

Bilo mi je jasno da se radi o ne em krunom, o ne em u što sam i ja umiješan. Mu en radoznaloš u, prekorijevao sam ih što ne e da mi saopšte ono što se ti e jednak i njih i mene. Najzad su pristali i rekli mi da je stiglo pismo koje su potpisali Staljin i Molotov, da se u njemu kritikuje linija naše Partije u cjelini, a nas etvorica proglašavamo sumnji- vim marksistima i antisovjetskim elementima.

To saopštenje primio sam sasvim spokojno, pa sam rekao:

— Ipak u mirno spavati. Nijesam ni sumnjiv marksista niti antisovjetski element... Kritikovao sam neke pojave u Sovjetskom Savezu, ali samo zato da ih ne bude više, a ne zbog toga što bih mrzio Sovjetski Savez. Uostalom, zar moram dokazivati ljubav prema toj zemlji poslije svega što sam do sada u inio za stvar socijalizma?

Izru io sam itavu bujicu rije i, a oni su se samo smijali. U stvari, smijali su se mojoj naivnosti što nijesam shvatao da mi iskrenost ništa ne bi pomogla — bio bih likvidiran kao imperijalisti ki agent u slu aju da Partija prihvati Staljinovu kritiku. To sam shvatio tek poslije iskonstruisanih procesa u zemljama narodne demokratije, kada su stradali mnogi revolucionari samo zato što su smatrali da imaju pravo na sopstveno mišljenje ...

Na kraju sam doznao da je Tito, im je dobio pismo, pozvao na savjetovanje njih trojicu i Kardelja. Oni su mu predložili da se nas etvorica „sumnjivih marksista“ povuemo iz Centralnog komiteta kako bismo mogu ili Partiji da lakše izgladi sukob sa Staljinom.

Bilo mi je krivo što me Tito nije pozvao na konsultaciju, ali sam se složio sa njihovim prijedlogom:

— Nijesam se borio za sebe i za pozicije u društvu i državi... zato rado stavljam sadašnje funkcije na raspaganje svojoj Partiji...

No, oni mi rekoše da je Tito energi no odbio njihovu ponudu i iizjavio da smatra duboko nepravilnim da neko

drugi sa strane — pa makar to bio i sam Staljin — odre uje ili uti e na formiranje rukovodstva u našoj Partiji i državi. To je isklju ivo pravo naše Partije i naroda...

IAKO SAM ZNAO mnoge stvari iz pisma, a posebno da sam uvršten u grupu „sumnjivih marksista“, ipak sam bio radoznao da ujem sadržinu itavog pisma.

Tito je otvorio sastanak i u uvodnoj rije i iznio suštinu spora i svoj stav o tome. Slušao sam ga pažljivo jer sam osje ao da stojimo pred novim revolucionarnim borbama koje ne e biti lakše od onih za vrijeme rata, da prisustvujem sastanku koji po dubini promjena koje e izazvati ne zaostaje iza sastanka od 4. jula 1941. godine.

Tito je u stvari dao platformu na kojoj bi trebalo da se zasnivaju odnosi me u socijalisti kim zemljama, a posebno odnosi izme u tih zemalja i Sovjetskog Saveza, podvla e i da ti odnosi moraju po ivati na priznavanju nacionalne i državne nezavisnosti svake zemlje.

Dok sam slušao Titove rije i, prisje ao sam se uvredljivog Staljinovog ponašanja prema našoj delegaciji na pregovorima u Moskvi, kada je iznu eno potpisivanje „ugovora“ o obaveznom konsultovanju sa vladom Sovjetskog Saveza o svim spoljnopoliti kim pitanjima. U stvari, iz Staljinovog držanja na tom sastanku prema našim drugovima vidjelo se da „konsultovanje“ zna i obavezno prihvatanje stavova vlade Sovjetskog Saveza. I sve je to traženo u ime internacionalizma koji se mjeri po odnosu pokreta ili pojedinca prema Sovjetskom Savezu!

— Odnosi moraju biti — naglasio je Tito — postavljeni na bazi uzajamnog povjerenja u rukovodstvo svake zemlje ...

Te rije i su me podsjetile da su sovjetski predstavnici od samog dolaska u našu zemlju vrbovali naše ljude za sovjetsku obavještajnu službu daju i im zadatku da ih obavještavaju o držanju naših komunista, posebno rukovode ih, prema Sovjetskom Savezu.

Tito je govorio i o tome da sovjetski ljudi koji se u bilo kom svojstvu nalaze u Jugoslaviji moraju voditi ra una da su u bratskoj, nezavisnoj zemlji i da se ne miješaju u unutrašnji život zemlje.

A ja sam se toliko puta u susretima sa sovjetskim vojnim savjetnicima uvjerio da su se prema našoj zemlji ponašali kao da smo njihova kolonija!

Na kraju Tito je podvukao da iskustvo uspješnog revolucionarnog razvitka u svakoj zemlji narodne demokratije treba smatrati nastavkom i oboga ivanjem iskustva velike oktobarske revolucije.

Na žalost, sovjetski rukovodioci su imali izrazito negatorski odnos prema svemu što se ostvaruje u drugim socijalističkim zemljama ako to nije vjerna kopija njihove stvarnosti i njihovih iskustava — kako iz perioda revolucije tako i iz perioda izgradnje.

Poslije uvodne riječi Tito je pročitao pismo; ono je bilo puno neistina i poluistina. Shvatio sam da se njime nastoji ubiti ugled koji su naša Partija i njen rukovodstvo stekli u narodnooslobodilačkoj borbi. Da bih provjerio tanost tog prvog utiska, počeo sam analizirati pojedine stavove pisma.

Optužba da se me u rukovode im kadrovima u Jugoslaviji približava „da se Sovjetski Savez izročava”, „da sovjetsko ratno iskustvo predstavlja šablon”, „da se u Jugoslaviji radi nešto novo” — bila je poluistina. Mi nikad nijesmo govorili da sovjetsko ratno iskustvo predstavlja šablon, ali smo smatrali da ga ne treba šablonski prenositi na našu armiju jer ona ima svoje ratno iskustvo. Tako e nijesmo govorili da se Sovjetski Savez izročava, ali smo kritikovali neke oblike rada sovjetske Partije govoreći da smo postigli izvjesne bolje rezultate u našem radu. Kritikovali smo i neke aspekte spoljne politike Sovjetskog Saveza.

I optužbe da ne priznajemo rukovode u ulogu Partije, da se Partija utopila u Narodni front, da nema unutrašnje demokratije u Partiji jer se ne održavaju kongresi, a rukovodstva su kooptirana, predstavljale su tako e svojevrsne poluistine.

Nijesmo održali kongres Partije iako smo to mogli da u inimo u posljednje tri godine. Ako ni Centralni komitet nije sazivan u punom sastavu... Ali zar to isto ne rade i oni? U Sovjetskom Savezu odavno nije održan kongres Partije, a slično se može reći i za zasjedanja Centralnog komiteta. Ako je to tako, zašto njihova kritika ne važi i za njih? I, konačno, zar je sve to tako važno da treba da bude podignuto na stepen dogme? Zar nije mnogo važnije — i za

nas i za njih — da se ocjeni šta je postignuto na planu mijenjanja društvenih odnosa — od kapitalisti kih ka socijalisti kim? Umjesto toga, oni revolucionarni pokret ocjenjuju po tome da li je ili nije održao kongres... Bitno je i to da li su u toku borbe stvorene mogu nosti da najsposobniji ljudi dolaze na rukovode a mesta u partiji. A to je upravo karakterisalo našu Partiju jer su kadrovi uzdizani na rukovode a mesta prema rezultatima pokazanim u borbama. Zato smo, uostalom, mogli pobijediti u našoj revoluciji...

Naša Partija, istina, nije imala program koji bi se razlikovao od programa Narodnog fronta. Ali, zar se iz toga mora zaklju iti da se Partija utopila u Narodni front? Da se radilo o strukturi Narodnog fronta kakva je bila sredinom tridesetih godina, takva konstatacija bi se mogla i prihvati. Me utim, naš Narodni front nije bio nikakva koalicija partija, ve organizacija ponikla iz borbe, u koju se u lanilo preko 7 miliona muškaraca, žena i omladine, aktivnih boraca ne samo za oslobo enje zemlje nego i za pobjedu socijalizma. Umjesto da se ustanovi za kakav program su se borili ljudi okupljeni u toj organizaciji i šta se ostvaruje od tog programa, vješta ki se stvara utisak kao da se radi o staroj strukturi Narodnog fronta. Na tome se gradi itava optužba da se naša Partija utapa u Narodni front. Bilo mi je jasno da te optužbe nijesu plod nepoznavanja strukture našeg Narodnog fronta. Da se htjelo pogledati istini u o i, lako bi se ustanovilo da naš Narodni front — i po organizaciji i po ciljevima borbe — ne zaostaje iza mnogih komunisti kih partija u zapadnim zemljama.

Tvrđnja da ne ostvarujemo rukovode u ulogu Partije tako e se ne bi mogla sasvim negirati; ali samo ako bi se to cijenilo po tome da li postupamo na isti na in kao u Sovjetskom Savezu. Naša Partija ne zauzima najprije ,u svojim forumima stavove o pojedinim pitanjima da bi ih zatim davalna izvršenje organima državne uprave i odgovaraju im masovnim organizacijama. Naša partijska rukovodstva usvajaju samo opštu liniju koje se svi komunisti moraju pridržavati; konkretne stavove o pojedinim pitanjima zauzimaju odgovaraju i organi državne uprave ili masovne organizacije. Zadatak komunista bio je i ostao da se u tim organima organizacijama bore za zauzimanje stavova koji omogu avaju sprovo enje linije usvojene od rukovodstva. Drugim

rije ima, svaki komunista se mora boriti da ostvaruje rukovode u ulogu tamo gdje radi, ali ne na osnovu toga što istupa u ime Partije, ve na osnovu ugleda koji uživa me u lanstvom i kvalitetu prijedloga sa kojima istupa. Meni je izgledalo da takav metod rada predstavlja veliko dostignuće naše Partije d novinu u povezivanju s masama. Uostalom, to su potvrđivali i rezultati postignuti u toku rata i poslijeratne izgradnje. Me utim, ispada da takva naša praksa ne valja jer ne odgovara praksi koja se primjenjuje u Sovjetskom Savezu! Žar je moguće da je za ocjenu rada Partije važnija forma nego rezultati koje ona postiže?

I dijelovi pisma u kojima se pokušavala analizirati naša stvarnost bili su puni polulistina i neistina! Tvrđilo se da rukovodstvo naše Partije ne vodi klasnu borbu niti ograničava kapitalističke elemente na selu! A upravo naša zemlja je ostvarivala najveće uspjehove od svih zemalja narodne demokratije. Veličina zemljišnog posjeda u privatnoj svojini ograničena je na svega 30 hektara po domaćinstvu, dok je u drugim zemljama granica agrarnog maksimuma dostizala i 100 hektara. Me utim, te zemlje nisu optuživane da ne ograničavaju kapitalističke elemente na selu! Pa i u nacionalizaciji industrije, saobraćaja, banaka, trgovine, spoljne trgovine itd. bili smo ispred ostalih zemalja. A ipak je samo nama bilo upućeno pismo puno teških optužbi.

Ni jedan od navedenih „argumenata“ nije mogao izdržati iole solidniju kritiku. Ma koliko o tome razmišljao, nije sam se mogao oteti utisku da pravi razlozi koji stoje iza te akcije sovjetskog rukovodstva nisu navedeni. Da su optužbe bile upravljene samo protiv nekoliko lana rukovodstva, problem bi se još i mogao riješiti njihovim povlačenjem. Me utim, napad je bio uperen protiv itavog rukovodstva koje je proizašlo iz revolucije i rukovodilo njome. Dakle, napadana je ta revolucija, htio se umanjiti njen značaj i ugled.

Zbog svega toga bez kolebanja sam zaključio da pismo u cjelini treba odbiti kao zlonamjerno i bez trunque nastojanja da se razjasne izvjesne nesuglasice do kojih je stvarno dolazilo.

Moram reći da mi nije bilo jasno kako sovjetsko rukovodstvo misli da ostvari namjere koje su stajale iza tog pisma. Ako su pošli na to da smijene cijelo rukovodstvo,

to zna i da u novo rukovodstvo žele dovesti neke „svoje“ ljudi. Samo koje? Zar svi u rukovodstvu nijesmo istog mišljenja? Zar ima „naših“ i „njihovih“? U tom razmišljanju sjetio sam se preku erašnjeg razgovora sa Zujovi em i Rankovi eve sarkasti ne primjedbe... A ja sam Zujovi u saopštio sve utiske i razo arenja koja sam doživio u Sovjetskom Savezu... on je samo klimao glavom. Je li mogu e da je druga ije mislio?!

Iz misli me trže Zujovi ev glas ... U cjelini je podržavao Staljinovo pismo i odbacio prijedlog našeg odgovora. Dakle, razilazimo se! A bili smo dobri prijatelji... Žao mi je, ali u politici nema sentimentalnosti! Politi ko razmimoilaženje mora se odraziti i na li ne odnose.

Dok je Zujovi govorio kako ne smijemo da se razilazimo sa Staljinom, kako moramo tražiti smisao svake njegove rije i, uvijek polaze i od toga da mi grijesimo a ne on, prekinuo ga je ilas.

— Dobro, Crni, da li smatraš da sam ja trockista? — upitao je sa suzama u o imo.

O ekivao sam da e Zujovi odgovoriti bez dvoumljenja jer je sa ilasom bio u rukovodstvu tokom itave revolucije. Zaprepastio sam se kada je Zujovi po eo da oklijeva:

— To ne mislim, ali ...

Našem strpljenju došao je kraj! Svi smo sko ili traže i da se do kraja izjasni. Tito mu je postavio *niz* pitanja zahitjevaju i otvorene odgovore:

— Da li idemo u kapitalizam? Da li se naša Partija razvodnjela u Narodnom frontu? Da li naša vlada drži špijune Zapada?

Zujovi je utao! Nije imao smjelosti da se izjasni... morao bi pljunuti na svoju prošlost, a to ga je bilo stid da u ini pred nama. S druge strane, ako se složi sa nama, mora -do i u sukob sa Staljinom, a on to, tako e, nije htio jer, vjerovatno, u tom slu aju ne bi mogao ra unati da e do i na elo novog rukovodstva koje poslije Staljinove intervencije treba da zamijeni postoje e. Prikliješten izme u ta dva osje anja, bio je spremna na sve gadosti samo da ne propusti šansu koja mu se pružala! Dok sam ga posmatrao, osje ao sam da se moje nekadašnje prijateljstvo prema tom ovjeku polako pretvara u prezir, jer ljudi koji su spremni

da se odreknu svoje prošlosti samo da bi se dokopali rukovode e funkcije ne zaslužuju ništa drugo.

U žagoru glasova izazvanom Zujovi evim držanjem Rankovi je postavio direktno pitanje:

— A šta si ti, Crni, radio ju e kod sovjetskog ambasadora?

Zujovi se zbunio. Vjerovatno nije o ekivao takvo pitanje. Po eo je mucati i najzad je rekao da je išao zbog nabavke automobila za ambasadora! Izgovor je bio toliko providan da smo svi shvatili da je posjetio ambasadora kako bi ga obavijestio o nastaloj situaciji.

ilas je ironi no konstatovao:

— Jadno je to kada savezni ministar ide na noge sovjetskom ambasadoru da mu nabavlja automobil...

I zaista, Zujovi se srozao na pozicije obi nog doušnika strane države bez obzira na to što je bila u pitanju prva zemlja socijalizma. Drugim rije ima, on je izdao svoju zemlju. Takav zaklju ak dao je i Tito rekavši da niko nema pravo da svoju zemlju voli manje od Sovjetskog Saveza*

Ako je u pitanju izdaja — razmišljao sam — treba povu i sve konsekvence takve konstatacije, to jest povesti krivi ni postupak protiv Zujovi a. Zbog zasluga u prošlosti ne smijemo pre i preko njegovih sadašnjih postupaka ... Neprimjetno sam došao do zaklju ka koji me je iznenadio — nikada nijesam mislio da bih se mogao saglasiti da se protiv nekoga iz našeg rukovodstva povede krivi na istraga zbog stavova koje zauzima, pogotovo ako su to i Staljinovi stavovi! Nešto se u meni prelomilo... ne zbog toga što je ugrožen moj položaj u rukovodstvu, nego zato što je došla u pitanje nezavisnost zemlje, pravo da u svojoj zemlji izgrađujemo socijalizam kakav nama odgovara. Zato se moramo boriti svim sredstvima jer ni protivnik ne bira sredstva... ina e, moglo bi se dogoditi da izgubimo bitku.

Diskusija oko Zujovi a izbacila je na površinu još nešto što me je donekle zbunjivalo. injenica da se doznao da je Zujovi bio kod sovjetskog ambasadora govorila je da je sovjetska ambasada stavljena pod kontrolu organa unutrašnjih poslova ... Istina, Rankovi je rekao da je Zujovi ev automobil slu ajno primije en pred sovjetskom ambasadom ... Ali, da li je samo to? Možda on sakriva injenicu da je sovjetska ambasada zaista pod kontrolom? U meni se po-

javila sumnja... Ipak sam zaključio da ni mi ne moramo birati sredstva kada to ne bude sovjetska ambasada u odnosu na nas.

Na kraju sjednice svi su bili Centralnog komiteta, osim Zujović, prihvatali su odgovor na Staljinovo pismo. U tom dokumentu pobijali smo sve optužbe i pozivali sovjetsko rukovodstvo da uputi u našu zemlju delegaciju koja bi na licu mesta utvrdila šta je istina a šta nije od onoga što sadrži pismo koje nam je poslatno ...

Tako se završio istorijski sastanak kojim je otpočela borba za nove, ravnopravne odnose među socijalističkim zemljama i za priznavanje prava svakoj partiji da samostalno kreira puteve u socijalizam. Rekao bih da je taj sastanak otvorio novu etapu u odnosima među socijalističkim zemljama i komunističkim partijama.

SPOR DO KOGA JE DOŠLO više niko nije mogao da zaustavi; on je rastao kao grudva snijega koja se kotrlja niz brdo. To nije bila naša krivica. Naprotiv, mi smo nastojali da se stvara mir, da nas puste da izgrađemo socijalizam kakav nama odgovara. Ali, sovjetskom rukovodstvu to nije odgovaralo. Zato su produžili sa naporima da postignu cilj kome su težili — da slome i potisnu naše rukovodstvo, da onemoguće pojavu novih formi socijalizma, različitim od onih koje su usvojene u Sovjetskom Savezu ...

Kada se jednom zagazi u blato, iz njega se teško izlazi! Za to je potrebno u initi poseban napor... Ako se to ne bude učinjeno, neminovno dolazi do još većeg zaglibljavanja. Pa i kada se išupa iz blata, valja se o istiti! Staljin, o igledno, nije mario za ovu pouku.

Pošto je prvim pismom upao u blato neistina i polu-istina, a nije postigao cilj koji je postavio, uporno je ostao u istom mulju nastojeći da po svaku cijenu ostvari ono što je naumio ... Na ranije neistine dodavane su nove i cijela ta kampanja vo ena je u znaku besprincipijelnosti i kleveta.

Cilj prvog pisma bio je da naš Centralni komitet prihvati navedene kritike i da isključi Kidrića, Rankovića, Dilasa i mene kao ljudi koji predstavljaju smetnju sovjetskoj

skom prodiranju u sve pore našeg života. Poslije toga stvari bi se ve lakše odvijale. Ne samo zato što smo nas etvorica zauzimali važne pozicije u državi — Kidri u privredi, Rankovi u unutrašnjim poslovima, ilas na sektoru agitacije i propagande, a ja u armiji — nego prije svega zato što bi taj proces, jednom započeo, kasnije omogućio uklanjanje Tita i svih koji bi stajali na putu pokušajima da se naše rukovodstvo pretvoriti u (najobičniju) krpnu koja bi se savijala i prepravljala po tu em naho enju.

Poslije neuspjeha sa prvim pismom došlo je drugo, tako e sa Staljinovim i Molotovljevim potpisom. Moram reći da ono nije izazvalo onakav utisak kao prvo. Ne samo zato što nije sadržavalo skoro ni ega novog već i zato što smo se počeli privikavati da nam predstoji dugotrajna i teška borba sa Staljinom. Na nove klevete gledali smo isključivo sa stanovišta kako da na njih odgovorimo!

U novom pismu klevetama iz prvog dodate su neke nove: da se američki ambasador ponaša kao domaćin u Beogradu, da u državni i partijski aparat ulaze „priatelji i rođaci“ krvnika srpskog naroda Milana Nedića.

Novim klevetama nijesam pridavao već i znao jer sam smatralo da e nam one ak pomoći da raskrinkamo prave namjere naših „kritičara“. I u Jugoslaviji i u spoljnem svijetu znalo se da smo zaoštreni odnose upravo sa SAD. Njihovi avioni su neprestano prelijetali našu državnu granicu; zbog toga smo ulagali proteste diplomatskim kanalima. Kada time nijesmo ništa postigli, Tito je u svojstvu Vrhovnog komandanta naredio našem ratnom vazduhoplovstvu da oružjem zaštiti državne granice. Izvršavajući i dobijeno načinje, protivavionska odbrana oborila je jedan američki avion koji je nadlijetao našu teritoriju; to je izazvalo veliku galamu u Americi; bilo je ak i prijedloga da američka avijacija izvrši odmazdu. U to vrijeme Molotov nam je skretao pažnju da ne zaoštrevamo odnose sa SAD! I poslije svega toga izlazi da se američki ambasador osjeća u Jugoslaviji kao kod svoje kuće! Bio sam siguran da iako to nikو od naših ljudi neće povjerovati.

Moram reći da su neki rukovodioci, kojima se ne može poreći dalekovidost, ocjenjivali da se iza te kampanje krije posebna taktika: našu zemlju treba predstaviti ne samo kao zemlju koja je dopustila izvjesne devijacije u izgradnji so-

oijalizma ve i kao zemlju koja je široko otvorila vrata kapitalizmu, koja se praktično priključuje zapadnim kapitalistima zemljama. Tako je sovjetsko rukovodstvo najlakše opravdati mјere pritiska i blokade koje treba očekivati u bliskoj budućnosti.

Drugo pismo imalo je još jednu „novinu“. Radilo se o dobro poznatoj praksi iz vremena Staljina, a i poslije njega. Kada se teži obraćenu sa pojedinim komunistom ili rukovodstvom jedne partije, prije mu se ne žele otkriti pravi razlozi sukoba, pristupa se organizovanju opšte kritike dotadašnje aktivnosti i stavova onoga koji se kritikuje. Nije važno ako je ta „kritika“ u suprotnosti sa onim što je nekada govoreno o istoj stvari niti se smatra nenormalnim ako se kasnije usvoji ono što je kritikованo u obraćunima!

Držeći se tih udnih shvatanja, Staljin je poslije neuspjeha sa prvim pismom shvatio da se ne može obraćati sa jugoslovenskim rukovodstvom samo na bazi „kritike“ postojeće prakse. U pitanju je bilo rukovodstvo koje je proizašlo iz revolucije i koji je ugled rastao uporedo sa ugledom same revolucije. Staljin je stoga izvukao zaključak da treba ubiti ugled naše revolucije kako bi se onda mogao lakše obraćati sa samim rukovodstvom. Zato je u drugom pismu rekao da zasluge i uspjehi komunističkih partija Poljske, Čehoslovačke, Mađarske, Rumunije, Bugarske, Albanije nisu ništa manji od zasluga i uspjeha jugoslovenske kompartije. Cilj je bio jasan! Jugoslovensku Partiju treba dovesti u isti red sa drugim partijama, jer to je preduslov da se obori naše rukovodstvo, a da se druge partije pridobiju laskanjem. Nastavljujući tu lukavu taktiku, u pismu se isticalo da „francuska i italijanska kompartija imaju pred revolucijom ne manje nego više zasluga od jugoslovenske kompartije... Sto francuska i italijanska kompartija imaju za sada manje uspeha od jugoslovenske kompartije — statalo je u pismu — to se ne objašnjava nekim osobitim kvalitetima jugoslovenske kompartije, nego uglavnom time što je posle razbijanja štaba jugoslovenskih partizana od strane nemačkih padobranaca, u momentu kada je narodnooslobodilački pokret u Jugoslaviji preživljavao tešku krizu, Crvena armija pritekla u pomognuti jugoslovenskom narodu, razbila nemacke okupatore, oslobođila Beograd i tako stvorila uslove neophodne za dolazak Komunističke partije na vlast.“

Na žalost, Crvena armija nije ukazala i nije mogla ukazati takvu pomo francuskoj i italijanskoj komunisti koji partijski ..."

Kada se neko po ne služiti neistinama i poluistinama, vremenom izgubi smisao dokle može i u tome a da ne izazove nepovjerenje masa. Tako je bilo i sa Staljinom u kampanji protiv naše Partije. Bijesan što nije uspio da svrgne rukovodstvo prvim pismom, on je izgubio kontrolu nad svojim postupcima, pa je drugim pismom više pomogao nama nego sebi! Dok se u prvom pismu kretao na terenu poluistina i nekih neistina koje se nijesu tako lako mogle opovrgnuti, teško ga je bilo raskrinkati kao klevetnika. Naime, koliko smo mi mogli govoriti kako kod nas ne rastu kapitalistički elementi, toliko je Staljin mogao tvrditi obrnuti. Sli no je važilo i za tvrdnje da naša Partija ne ostvaruje rukovode u ulogu, nego da se utopila u Narodni front... Da bi se ocijenilo ko je u pravu, nužan je izvjestan stepen znanja i poznavanja problema. Prema tome, dok su polemike voene o takvima stvarima, u njima je u estvovanju uzak krug ljudi, a masama je ostalo da se opredjeljuju prema tome da li imaju više povjerenja u Staljina ili u naše rukovodstvo. Me utim, stvari su se preokrenule kada je stiglo drugo Staljinovo pismo. Tvrđnja da je u maju 1944. godine, kada je izvršen desant na Drvar, narodnooslobodilački pokret preživljavao krizu i da je spasen blagodare i tome što je Crvena armija pritekla u pomo i 20. oktobra oslobođila Beograd — bila je dovoljna da svako ko je u estvovanju u narodnooslobodilačkoj borbi posumnja u sve što je re eno i u prvom i u drugom pismu. A takvih ljudi nije bilo malo — oni su se brojali ne na hiljadu, nego na milione! I to u svim krajevima zemlje. Svi oni bili su živi svjedoci da nije bila u pitanju nikakva kriza ustanka, već da, nапротив, nikad tako dobro nijesmo stajali u toku itavog ustanka... Borba protiv Staljinovih pisama dobijala je mašovani karakter i vodila se pod parolom borbe za istinu.

Tek iz drugog Staljinovog pisma saznao sam da je još 1945. godine došlo do oštrog protesta od strane Staljina povodom Titovog govora u Ljubljani, kada je kritikovana politika interesnih sfera. Tako e sam prvi put uočio za Staljinov protest u vezi s Dilasovom izjavom o ponašanju pripadnika Crvene armije. To me je za udilo jer bi bilo normalno da

smo o tome raspravljali na sastancima rukovodstva. No, to je ipak bila formalna strana stvari; mnogo je važnije odrediti se prema sadržini tih izjava. A sa njima sam se potpuno slagao. Ilas je imao pravo kada je kritikovao ponašanje pojedinih vojnika i oficira Crvene armije u oslobo enom Beogradu jer ono nije bilo dostoјno armije koja je nikla iz oktobarske revolucije. Sto se Titove izjave ti e, ona mi se svidjela još kada sam je itao u štampi. I to upravo zato što u njoj nije niko apostrofiran, a istovremeno je kategoriski odba eno svako pogrešanje o interesnim sferama i na naš ra un. Pro itavši Titov govor, shvatio sam da se on podjednako odnosi na Sovjetski Savez i na Englesku. Još za vrijeme boravka u Makedoniji uo sam od bugarskih rukovode ih ljudi da je Jugoslavija podijeljena na „pola-pola“ u pogledu uticaja dvije velike sile i da su sporazum sklopili Staljin i Tito... Tada sam mislio da Staljin neće smjeti reagovati na tu Titovu izjavu jer je ne može demantovati, a nije smio ni da je prizna. Me utim, iz pisma sam saznao da je on ipak reagovao, doduše interno, ali njegovo pismo je itav spor u inilo javnim. Pored ostalog, u cijelini je navedena Titova izjava da smo rat smatrali pravednim i da tražimo da se pravedno i završi, da tražimo da svako bude gospodar na svome, da ne smo da plaćamo tu e ra une, ne smo da budemo moneta za potkusurivanje niti želimo da nas mijesaju u neku politiku interesnih sfera.

Karakterističan je „komentar“ koji je u pismu dat na Titovu izjavu u Ljubljani. Staljin je ocijenio da je ona uperena ne samo protiv imperialističkih država nego i protiv Sovjetskog Saveza, pri čemu se Titov odnos prema Sovjetskom Savezu, u datom slučaju, ni im nije razlikovao od njegovog odnosa prema imperialističkim državama, pošto nije priznao razliku između Sovjetskog Saveza i imperialističkih država. Potom je naveden tekst protestne note koju je sovjetski ambasador u Beogradu po nalogu svoje vlade predao našem ministru spoljnih poslova. U toj noti se kaže da se Titov govor smatra neprijateljskim ispadom protiv Sovjetskog Saveza, a objašnjenja druga Kardelja nezadovoljavaju im. Istovremeno je Titu poručeno da će u slučaju još jednog takvog ispada protiv Sovjetskog Saveza biti odgovoren kritikom u štampi i njegovim dezavuisanjem.

Pro itavši sve dijelove pisma, osjetio sam se više nego ponižen. Staljin se o igledno dogovarao sa Cer ilom o podjeli interesnih sfera na naš ra un; mi zbog toga možemo kritikovati Cer ila i englesku vladu, ali ne i Staljina i sovjetsku vladu! Ako to u inimo, postajemo antisovjetski i antisocijalisti ki elementi. Me utim, sovjetsko rukovodstvo uzima sebi pravo da kleveta našu revoluciju, da nas optužuje da smo izdali socijalizam, ,a da pri tome takvi postupci ne mogu biti ni antijugoslovenski niti antisocijalisti ki jer vrhovni arbitar o tim stvarima jeste Staljin!

Pokušaji da budemo gurnuti u takav ponižavaju i položaj izazvali su kod mene bumu reakciju: ono što sam do tada bezrezervno prihvatao odjednom mi je postalo besmisleno. Na sopstvenom iskustvu vidio sam do kakvih besmislice može da dovede situacija kada jedna partija, pa makar i partija prve zemlje socijalizma, prisvoji pravo da izri e kona ne sudove o postupcima drugih partija. Bio sam spremjan ne samo da se suprotstavim stavovima koje je zauzelo sovjetsko rukovodstvo u odnosu na našu Partiju nego i da ustanem protiv privilegovanog položaja koji zauzimaju sovjetska Partija i Staljin u me unarodnom komunisti kom pokretu.

Povodom drugog pisma održan je 9. maja sastanak Centralnog komiteta; na njemu je pro itano pismo i naš odgovor. Odgovor je bio veoma kratak; nijesmo više htjeli da ulazimo u polemiku jer smo smatrali da je to beskorisno. Odbili smo da u estvujemo u pretresanju „našeg pitanja“ na sastanku Informacionog biroa jer su se ve sve partie izjasnile da podržavaju prvo Staljinovo pismo ne ekaju i naš odgovor!

Za razliku od sastanka povodom prvog pisma, majska sjednica CK KPJ bila je lišena dramati nosti.

RUKOVODSTVO SOVJETSKE PARTIJE po elo je upoznavati rukovode i aktiv po sovjetskim republikama sa sadržinom prvog pisma. Saznavši za to, riješili smo da i mi tako postupimo. Žakazani su sastanci rukovodstava po svim republikama i odre eni delegati koji e im u ime Central-

nog komiteta prisustovati. Ja sam bio određen da prisustvujem sastanku rukovodstva u Crnoj Gori.

Na sastanku u Crnoj Gori svi su usvojili rezoluciju kojom se odbacuju Staljinove optužbe i usvaja odgovor našeg Centralnog komiteta. Ali, bilo je i onih koji su našli za potrebno da istaknu kako u Staljinovom pismu ima i istine, pa su navodili dijelove pisma u kojima se govori da nijesmo održali kongres Partije iako smo to mogli u initi, da nijesmo uopšte održavali plenume Centralnog komiteta, da se ne objavljuju vijesti o radu partijskih foruma, da javnost ne zna ko su lanovi komiteta ...

Nijesam obrao pažnju na te prigovore. Konačno, iste prigovore imao sam i ja. Me utim, znao sam da to nijesu pravi razlozi zbog kojih je Staljin pokrenuo itavu kampanju, da oni leže mnogo dublje. Vjerovao sam da i oni koji kritikuju neke naše slabosti tako misle jer kao i ja glasaju za odbacivanje Staljinovog pisma.

Po povratku iz Crne Gore obavijestio sam Centralni komitet da u crnogorskom rukovodstvu postoji jedinstvo u osnovnom pitanju da se pruži otpor Staljinovom pritisku. Slični izvještaji su došli i iz drugih pokrajina.

Kasnije sam video u emu sam pogriješio. Nijesam shvatio da po inje diferencijacija me u rukovodećim kadrovima, a i me u lanstvom. Pojedini rukovodioci koji iz raznih razloga nijesu bili zadovoljni pozicijom u Partiji i državi shvatili su da je došlo vrijeme promjena, da se treba isamo izjasniti za Staljina jer postojeće rukovodstvo ionako neće izdržati takav pritisak. Nevolja je bila u tome što su „argumenti“ u Staljinovim pismima jednako pogatili postojeće rukovodstvo, Partiju u cjelini, a i revoluciju. Bilo je teško izjasniti se u prilogu pisama, a ne izazvati prezir kod lansvra Partije. Da bi izašli iz protivrjeđenog položaja, pojedinci koji su raunali da će izvući korist iz sukoba sa Staljinom nijesu se u prvo vrijeme izjašnjivali za pisma u cjelini, nego samo za one dijelove pisama u kojima je bilo istine... Tako su se u našoj Partiji pojavili dvoljni komunisti... Bilo ih je me u lanstvom, pa i u rukovodstvima. Na riječima su odobravali stavove koji se zauzimaju u odgovarajućim partijskim rukovodstvima, ali, da bi diskreditovali rukovodstvo i stavove koje ono zauzima, kori-

stili su sve pukotine koje se neizbjegno jjavljaju u svakoj borbi.

Borba protiv dvoli njaštva bila je izuzetno teška. Jer, bilo je komunista koji su sasvim iskreno odbacivali Staljinova pisma ali su istovremeno prihvatali neke kritike iz pisama. S druge strane, bilo je i takvih koji su prihvatali Staljinova pisma ali se o tome nijesu izjašnjavali samo da bi se održali u Partiji i da bi mogli širiti glasove kako Staljin u mnogim pitanjima ima pravo. Time se unosila demoralizacija i razbijao jedinstveni otpor protiv Staljnovih napada. Problem je bio kako razdvajati jedne od drugih. Ako se svi komunisti koji stavljaju izvjesne rezerve proglaše sumnjivim i prema njima se kao takvima po ne postupati, posljedice mogu biti veoma teške gledano s humanisti kog odnosa prema ljudima. Mnogi pošteni komunista koji otvoreno govore ono što misle mogu stradati. Ali, i obrnuto — ako se svi takvi komunisti proglaše ispravnim, može se ozbiljno naškoditi borbi koju Partija vodi.

Nekako u vrijeme kada je stiglo drugo pismo, saznali smo da pisma nijesu nikakva tajna za šire partijsko lanstvo u Sovjetskom Savezu i u zemljama narodne demokratije. Doduše, pisma nijesu objavljena u štampi, ali su zato itana u organizacijama. Naši aktivisti, me utim, nijesu bili upoznati sa sadržinom pisama. Zato smo riješili da i mi upoznamo naše lanstvo kako sa pismima tako i sa našim odgovorima. Prvo smo upoznali politi ki aktiv koji je radio u centralnim ustanovama i u armiji, a zatim šire aktive u republikama.

Sastankom šireg politi kog aktiva u armiji li no sam rukovodio. Pošto sam pro itao oba pisma i odgovore našeg rukovodstva, otvorio sam diskusiju. Bio sam radoznao da vidim kako e ljudi reagovati, pa sam pažljivo pratio izlaganje svakog u esnika. Primjetio sam da se ljudi lome izme u dva osje anja — na jednoj strani gaje veliku ljubav prema zemlji oktobarske revolucije, koja nam je bila primjer u revolucionarnoj borbi, a na drugoj — vole sopstvenu zemlju i Partiju, koja je tako e bila organizator jedne velike revolucije. Gr evi na licima mnogih proslavljenih komandanata i suze u njihovim oima govorili su o dubini i snazi unutarnje borbe ... Vojo Kova evi , komesar jedne armije, nije mogao izdržati i zaplakao je pred svima, ali te

suze nijesu bile izraz malodušnosti i demoralizacije, već ogorčenosti što nam najveću nepravdu nanosi onaj koga smo smatrali najvećim prijateljem... Jer nije bilo veće uvrede za nas od tvrdnje da bi naša revolucija propala da jedinice Crvene armije nijesu oslobođile Beograd... To nije bio samo napad na naše rukovodstvo nego i napad na našu revoluciju! Priklučiti se tom napadu značilo je izvršiti izdaju sopstvene revolucije, postati izdajnik svoje zemlje...

Negdje oko sredine sastanka javiše da me Tito zove telefonom.

— Kako ljudi reaguju? — interesovao se Tito.

— Suze im naviru... neki i plakaju. Ali svi odbijaju pisma u cjelini — odgovorio sam dosta uzbuđenim glasom.

Osjetio sam po Titovom glasu da je nešto uznemiren:

— Da ne dođe do demoralizacije?

— Ne, Stari, nema ni traga od demoralizacije! — odmah sam ga umirio. — Ljudima teško pada što napad dolazi od onoga u koga su najviše vjerovali... boli ih što se napada naša revolucija... otuda smatraju izdajnikom svakog ko bi im se pridružio...

Tito je bio zadovoljan mojim kazivanjem. Ja sam se vratio na sastanak, koji je protekao u istom duhu kako je i počeo: svi koji su govorili izjasnili su se bezrezervno za naše rukovodstvo, a protiv Staljina. Bio sam veoma zadovoljan i obavijestio sam rukovodstvo da svi podržavaju naše stavove...

I opet sam se prevario! Nijesam obratio pažnju da je bilo i onih koji se nijesu izjašnjivali, već su sve vrijeme utali. Smatrao sam da ne mora svako da govori i da je dovoljno ako nije bilo istupanja u prilog Staljinovih pisama. Me utim, kasniji razvoj događaja pokazao je da u takvim situacijama ima komunista koji izbjegavaju dokle god mogu da se izjasne kako bi se opredijelili u raščinu enoj situaciji. Neki, opet, koji se nalaze na suprotnim pozicijama neće da se izjasne jer žele da što duže ostanu neotkriveni.

U DRUGOM PISMU sovjetsko rukovodstvo je odbilo da pošalje delegaciju u našu zemlju „pošto se ne radi o prveravanju pojedinih injenica, nego o principijelnim razmi-

moilaženjima". Istovremeno je „predloženo" da to pitanje bude pretresano na narednom sastanku Informacionog biroa komunista kih i radni kih partija (Kominform).

U odgovoru na taj „prijeđlog" naš Centralni komitet je izrazio neslaganje da se nastali sporovi pretresaju na sastanku Kominforma. Kada je i pored toga sazvan sastanak i stavljen na dnevni red to pitanje, mi smo odlu ili da ne prisustvujemo jer su se sve partie unaprijed izjasnile u prilog optužbi koje nam je uputilo sovjetsko rukovodstvo. Bilo je jasno da na sastanku Kominforma ne e do i do ravnopravne razmjene mišljenja izme u partija, nego do jednostrane osude naše Partije. Mi bismo u stvari predstavljali optuženog na koga bi svako imao pravo da se baci blatom. A na takvu ulogu nijesmo htjeli da pristanemo...

Prilikom odlu ivanja da li i ili ne i na sastanak Kominforma tako e je došlo do diferencijacije, posebno me u rukovode im kadrovima. Neki su smatrali da treba i i na taj sastanak jer smo se u suprotnom sami isklju iti iz komunisti kog pokreta. Ipak, takva razmišljanja bila su usamljena. Preovladalo je mišljenje da nas niko ne može izbaciti iz pokreta. Pripadnštvo komunisti kom pokretu se ne ocjenjuje po tome da li neka partija u estvuje u radu Kominforma, odnosno da li je Kominform priznaje kao komunisti ku, ve po tome za kakve se društvene odnose bori i kakve odnose ostvaruje ako je na vlasti.

Diferencijacija koja je nastala na tom pitanju razlikovala se od prethodne jer su neki rukovodioci raskinuli sa Partijom i pridružili se Kominformu. Po pravilu, oni su ranije, prilikom itanja prvog pisma, istupali kriti ki povodom raznih organizacionih slabosti u Partiji. Drugi su se izjašnjavali za odlazak na sastanak Kominforma ali ipak {njesu raskidali veze sa Partijom. Sve to pokazuje da se zaoštravanjem borbe sve više produbljivala i diferencijacija . . .

Nijesmo bili iznena eni kada je Rezolucija Kominforma objavljena u štampi svih socijalisti kih zemalja, a i u cje- lokupnoj svjetskoj štampi. Sve što je u njoj re eno u osnovi je bilo ponavljanje sadržine prvog i drugog Staljinovog pisma. Pošto je sa time bio upoznat širi politi ki aktiv u centru i u republikama, preostalo je da upoznamo cje- kupno lanstvo i našu javnost. Zato smo odlu ili da obja-

vimo Staljinova pisma, Rezoluciju Kominforma i sve naše odgovore, i to u vrijeme kada su u ostalim socijalističkim zemljama objavljivani samo njihovi materijali, bez naših odgovora. Time smo dobili u oima ne samo naše nego i njihove javnosti. A da i ne govorimo o svjetskoj javnosti!

Pošto su materijali bili objavljeni, predstojala je akcija da se masa lansirala izjasni da li prihvata stavove koje je zauzele naše rukovodstvo. Da bi lansirani Partije to mogli u inicijativu, morali smo im dati objašnjenje zašto smo zauzeli takve stavove. Tek tada se moglo očekivati da će komunisti uspješno objašnjavati masama suštinu konflikta. Stoga je odlučeno da se organizuje opštепartijska diskusija u osnovnim partijskim organizacijama.

Kao partijski rukovodilac u armiji dobio sam zadatku da sprovedem diskusiju u armijskim jedinicama. Da bih što uspješnije ostvario taj zadatku, organizovao sam sastanke šireg političkog aktiva u Generalštabu i Ministarstvu narodne odbrane, a kasnije i u svim armijama. Li no sam rukovodio sastankom u Ministarstvu, a zatim sastankom u Prvoj armiji. U ostale armije išli su najodgovorniji drugovi iz rukovodstva Političke uprave. Na sastancima smo davali uvodna obrazloženja i odgovarali na pitanja aktivista. Pitanja koja su meni postavljana pokazivala su da svi u esnici veoma pažljivo itaju i Staljinova pisma i naše odgovore, da traže veoma konkretna objašnjenja. Esto sam se preznojavao nastojeći da zadovoljam one koji su postavljali pitanja.

Ljudi su se interesovali prije svega u emu se sastojeći nepravilna politika našeg rukovodstva na selu, da li mi ignorisemo klasnu diferencijaciju na selu, odnosno da li gledamo na individualne seljake kao na jedinstvenu cjelinu ... Odgovarajući na ta pitanja, ukazao sam da u tom političkom okviru avamo rast kapitalističkih elemenata na selu, da agrarni maksimum iznosi 30 hektara po domaćinstvu, da poreskom politikom više optereujemo bogatije seljake, a prinudnim otkupom mesa, žitarica, ulja i drugih poljoprivrednih proizvoda pogamo upravo bogatije seljake. Rečeno sam da na tom planu ne vidim šta bi se još moglo preduzeti, osim da dalje smanjujemo zemljišni maksimum ili da još povećamo poreze i otkupe. Me utim, te mjeru ekonomski ne bi bile opravdane i neminovno bi dovele do

smanjivanja proizvodnje i ugrožavanja snabdijevanja stanovništva. Uostalom — primjetio sam — ni u jednoj drugoj zemlji narodne demokratije nijesu sprovedene tako oštretne mјere, a njima ipak ništa ne prigovaraju...

Bilo je i pitanja da li razloge optužbama ne treba tražiti u injenici da nijesmo izvršili nacionalizaciju zemlje i pristupili kolektivizaciji.

U Rezoluciji Kominiforma — istakao sam — tvrdi se da bi preduzimanje tih mјera bilo preuranjeno i da radi uspješnog sprovo enja kolektivizacije prethodno treba izvršiti dugotrajan pripremni rad na ograničavanju kapitalističkih elemenata na selu i „na razvijanju socijalističke industrije sposobne da organizuje proizvodnju mašina za kolektivno voenje poljoprivrede“. Ako je to tako, našoj se politici nema šta prigovoriti jer i jedno i drugo sprovodimo u praksi...

Usljedilo je novo pitanje — da li optužbe nijesu plod toga što naše rukovodstvo ne priznaje rukovode u ulogu radničke klase i što je drug Tito govorio da su seljaci „naj-vrši i temelj jugoslovenske države“.

U našoj zemlji, uslijed kolonijalnog karaktera privrede, nije bila razvijena radnička klasa — rekao sam u odgovoru na to pitanje. To je i bio razlog što je u našoj revoluciji seljaštvo, a ne radnička klasa, odigralo odlučujuću ulogu. Time se može objasniti i citirana Titova izjava. Naravno, to ne znači da se ne priznaje rukovode a uloga radničke klase, već da je seljaštvo morati da snosi u po etku i glavni teret industrijalizacije, odnosno da ga treba politički pridobiti... Inače, uporedno sa industrijalizacijom ja a e radnička klasa i njeni rukovode a uloga.

Kakav je pravi smisao i stvarni cilj optužbi Kominiforma? — glasilo je novo pitanje.

Jednostavno rečeno, oni žele da diskredituju naše rukovodstvo i da ga odvoje od masa — glasio je moj odgovor. Zato i daju kontradiktorne izjave da treba preduzimati mјere za suzbijanje kapitalističkih elemenata u gradu i na selu, a kada mi tako postupimo, onda ih karakterišu kao nepripremljene i avanturističke. Takva taktika ima za cilj da se stvara prostor za napadanje svega što naše rukovodstvo bude preduzelio. To je smisljena, perfidna taktika kojoj nije

cilj da se poprave greške, nego da se rukovodstvo natjera na povla enje i da bude zamijenjeno „zdravim” snagama.

Ljudima nije bilo jasno zašto sovjetsko rukovodstvo tako postupa, šta im smeta jugoslovensko rukovodstvo. Sustina mog odgovora bila je u tome da im ne odgovara rukovodstvo koje je proizašlo iz revolucije i koje ima smjelosti da traži puteve socijalisti kog razvoja, da izgra uje oblike socijalizma koji odgovaraju specifi nim uslovima. Osim toga, naše rukovodstvo slobodno kritikuje ne samo spoljnopoličke poteze sovjetske vlade nego i forme socijalizma koje su se razvile u Sovjetskom Savezu ...

Sovjetsko rukovodstvo nastoji — dodao sam — da svaku našu kritiku prikaže u iskrivljenom vidu. Kada kritikujemo ponašanje i postupke pojedinih predstavnika sovjetske države, prigovaraju nam da govorimo kako se izroava sovjetsko društvo ili kada negativno ocjenjujemo metode djelovanja rukovode ih tijela sovjetske Partije, tvrde da govorimo kako se izroava sama Partija ...

Pošto je u Rezoluciji Kominforma stajalo da su u rukovodstvu KPJ tokom posljednjih pet-šest mjeseci otvoreno preovladali nacionalisti ki elementi, koji su ranije bili maskirani, traženo je od mene da objasnim kako su oni razotkriveni.

Odgovaraju i na to pitanje, najprije sam podsjetio da naše rukovodstvo nije u posljednjim mjesecima istupilo ni po jednom novom pitanju, dakle nije se moglo razotkriti kao nacionalisti ko! Jedino što smo u inili bilo je da smo odbacili optužbe iz prvog i drugog Staljinovog pisma, da nijesmo htjeli da prisustvujemo zasjedanju Kominforma. Zbog toga je i došlo do ocjene da su u našem rukovodstvu preovladali nacionalisti. A da smo prihvatali optužbe i „posuli se peplom po glavi”, bili bismo internacionalisti koje bi poslije izvjesnog vremena ipak zamijenili ljudima poslušnim Sovjetskom Savezu i spremnim da slijepo prenose njihova iskustva na našu stvarnost. Da je sve to ta no, vidi se iz injenice da Kominform otvoreno upozorava da se u našoj Partiji ne može trpjeti „turski teroristi ki režim” koji na „najblažu kritiku neispravnosti u Partiji odgovara žestokim represalijama”.

Veliko interesovanje pokazano je i za perspektive u rješavanju sukoba. Odgovorio sam da perspektiva nije ni-

malo ruži asta, da nam 'predstoji dugotrajna i žestoka borba. Ako kampanja ima za cilj da se svim sredstvima, ak pozivanjem na pobunu, smijeni rukovodstvo KPJ i dovede novo, koje e biti poslušno, mada se tome suprotstavlja ogromna ve ina lanstva i naroda, sukob mora da bude dugotrajan.

Da li Staljin stoji iza ove kampanje? — glasilo je jedno pitanje.

Bio sam uvjeren da je tako, ali nijesam smio to javno kazati; dogоворили smo se da Staljina treba štedjeti. Stoga sam po eo da vrdam.

— Mislim da su ga obmanuli... On je prevaren.

— A zašto ne pošalju delegaciju koja bi na licu mjesta provjerila stanje u našoj Partiji? Tim prije što smo zahtijevali takvu delegaciju — uo se jedan glas.

— Mislim da je toliko obmanut da smatra da je to bespredmetno — odgovorio sam.

— Zašto li no ne do e u Jugoslaviju? Stvar je toliko važna da bi kao komunista morao do i... U pitanju je jedna partija! — rekao je neko od prisutnih.

Bilo je o igledno da ljudi nijesu zadovoljavali odgovori kakve sam davao. Nijesam im mogao priznati istinu i zato sam rekao:

— Sva je sre a što nemam uticaja u Centralnom komitetu ... Ina e bih znao šta da odgovorim ...

Komunisti su me ipak shvatili!

IM SMO DOBILI drugo Staljinovo pismo i vidjeli da se sukob zaoštrava, odlu ili smo da sazovemo kongres Partije koji bi se izjasnio o svim pitanjima pokrenutim u Staljinovim pismima. Na kongresu je trebalo da se izabere novo rukovodstvo koje bi sprovodilo stavove usvojene na najvišem forumu KPJ.

Izbor delegata za kongres poklopio se sa objavlјivanjem Rezolucije Kominforma; zbog toga nijesmo tada objavili prvo i drugo Staljinovo pismo. Sukob je izbio na vidjelo i o njemu se po elo izjašnjavati ne samo lanstvo KPJ ve i itav naš narod. Bilo je to u pravom smislu plebiscitarno

izjašnjavanje za Tita i rukovodstvo KPJ, a protiv Staljina i sovjetskog rukovodstva... Ali bilo je i onih koji su se izjašnjavali u prilog Staljina. Diferencijacija se ak nešto poja ala...

Nekoliko dana poslije objavljanja Rezolucije Kominforma javljeno mi je da se jedna partijska organizacija u vazduhoplovstvu izjasnila za Rezoluciju. Ta vijest me je uznemirila jer do tada nije bilo slučaja da se organizacija izjasni za Rezoluciju. Odmah sam pozvao mog zamjenika generala Branka Petri evi a i zatražio da ode u tu organizaciju i da se li no uvjeri o emu se radi. No, on je predložio da nam najprije politički komesar vazduhoplovstva referiše o tom slučaju. Složio sam se sa prijedlogom. Komesar vazduhoplovstva general Milija Stanišić ubrzo nas je izvjestio da se radi o organizaciji u transportnom puku koja broji svega tri lana! Stanišić nam je rekao da se instruktur iz Politike uprave vazduhoplovstva nije snašao na sastanku te organizacije ...

— Ja u oti i u organizaciju — reagovao sam spontano.

— Ne treba pridavati takvu važnost organizaciji koja broji svega tri lana — pobunio se Petri evi. — Zar da na elnik Politike uprave ide na sastanak samo zato što su se tri lana izjasnila za Kominform?

Pokolebao sam se, ali sam i dalje insistirao da neko ide.

— Onda idi ti — rekao sam Petri evi u.

— To bi tako i bilo deplasirano — on se uporno branio.

— Onda mora i i Milija ... on je kao komesar vazduhoplovstva najodgovorniji za stanje u svojim jedinicama — uzmicao sam pred Petri evi evim „argumentima“.

— Ne treba ni on da ide! Slučaju ne treba davati veću važnost — nastavio je Petri evi. — Dovoljno je da pošaljemo instruktora koji je već bio kod njih ...

Pošto je i Stanišić imao isto mišljenje, nijesam se više opirao, ali sam imao neugodno osjećanje da sjedimo po kancelarijama i uglavnom smo neaktivni dok se u organizacijama vodi borba koja po težini ne zaostaje za onom koju je Partija vodila u ratu. Zato sam sazvao rukovode i aktivne Glavne politike uprave i predložio da svi poemo u organizacije, da u estvujemo u diskusijama koje se tamo vode. Prema usvojenom planu trebalo je već sljedeći dan da svi budemo u jedinicama.

Ja sam otišao u Kragujevac; tu sam zatekao politi ke komesare i druge politi ke radnike iz svih jedinica Prve armije. Sastanak je odmah po eo ...

Negdje oko podne pozvao me je telefonom Petri evi iz Beograda. Iznenadio sam se što nije ve u Sarajevu, u sjedištu Šeste armije.

— Otkuda ti u Beogradu? Zašto nijesi ve na terenu?
— upitao sam ga prije nego što je uspio da saopšti razlog poziva.

— Imam neka posla u Politi koj upravi... Dogovorio sam se sa drugovima iz Šeste armije da odložim put za jedan dan — zamuckivao je Petri evi , o igledno zbumen mojim pitanjem.

— Nijesi smio odlagati put! Danas je najvažnije biti u jedinicama, me u lanstvom ...

Rekao je da se slaže sa mnom i saopštio poruku iz Centralnog komiteta da odmah krenem za Beograd jer se uve e održava sastanak užeg rukovodstva o nekom veoma važnom pitanju ...

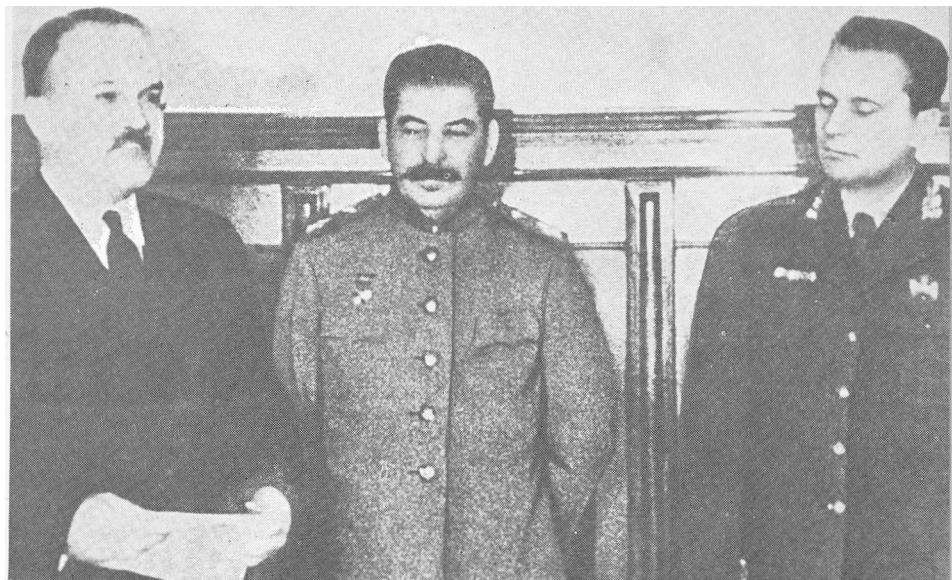
Vratio sam se na sastanak s namjerom da ga što prije završim i da krenem za Beograd ...

Nepun sat kasnije Petri evi me je opet pozvao telefonom i saopštio da mu je od Rankovi a poru eno da treba da prepravi i dopuni informaciju o radu partitske organizacije u armiji; navodno, pripremljena informacija nije mogla koristiti pri sastavljanju dijela Rankovi evog referata za kongres.

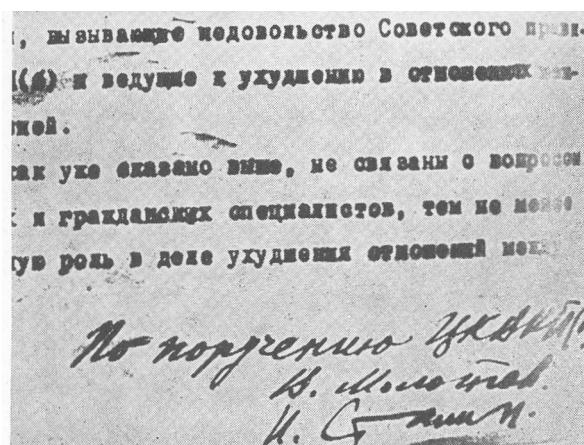
— Sada se nalazim u neprilici — nastavio je Petri evi .
— Ako moram da vršim prepravke i dopune, ne mogu i i u Sarajevo ... a ako to ne u inim, oduži e se rad na referatu druga Rankovi a... Pozvao sam te da te upitam kako da postupim ...

Nijesam primijetio da Petri evi ve drugi put izbjegava, pod raznim izgovorima, da ide u organizacije i da se bori za naše stavove. Mislio sam da su njegovi navodi ta ni i da stvarno ne može da krene na put. Nije mi padalo na pamet da provjeravam ono što mi je rekao.

— Da si prethodno razgovarao sa drugom Rankovioem, mogao si odmah napisati informaciju koju bi on mogao koristiti — prekinuo sam Petri evi a. — Jasno je da moraš

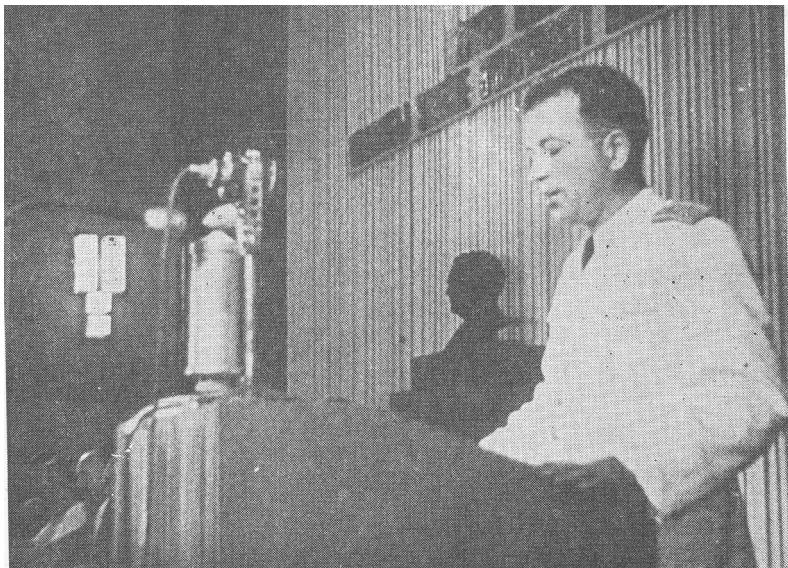
Molotov, Staljin i Tito u Moskvi u aprili 1945.

*Potpisi Molotova i Staljina na pismu u kome se
oštro napada političko i državno rukovodstvo socijalisti ke Jugoslavije neposredno pred Rezoluciju
Informbirova 1948.*

Peti kongres KPJ (1948) je odlučno odbacio optužbe iznijete u Rezoluciji Informbiroa

Tempo za govornicom Drugog kongresa Narodnog fronta Jugoslavije (1947)

U godinama neposredno poslije rata Svetozar Vukmanović — Tempo je bio na članik Politike uprave JNA

Jugoslovenska vlada poslije 1948. S lijeva: Blagoje Nešković, Sava Kosanović, Stanoje Šimić, Mijalko Todorović, Svetozar Vukmanović, Josip Broz Tito, Ljubivo Arsov, Rodoljub Goljaković (iza Arsova), Ljubodrag Urlić, Milentije Popović, Krsto Popivoda, Osman Karabegović, Aleksandar Ranković, Maks Baće, Franjo Franić, Boris Kidrić i Milovan Ilić

popraviti to što si napisao ... U Sarajevo neka ide neko
drugi...
j

Tako se naš razgovor završio ...

Po povratku u Beograd uputio sam se u Beli dvor, gdje se održavao sastanak. Tamo sam, pored druga Tita, našao nekoliko lanova užeg rukovodstva i nekoliko rukovode ih drugova iz Bosne i Hercegovine — Pucara, olakovi a, Humu, Danilovi a... Sastanak je bio pri kraju i Tito je davao završnu rije ; govorio je toplo, drugarski:

— I meni je teško pao sukob sa Boljševi kom partijom i Staljinom. Ali drugog izlaza nema! Osim da se pospemo pepelom po glavi i da se bacimo blatom na našu revoluciju,, na sve što smo do sada postigli. A na to mi nemamo pravo ... jer suviše je komunista dalo živote za revoluciju i ne smijemo da je iznevjerimo ... Ne radi se o nama koji se sada nalazimo u rukovodstvu, nego zapravo o našoj revoluciji... o našoj zemlji.

Gоворио је тако потресно да сам се веома узбудио. Нијесам знао о њему се ради и зашто је сазван састанак. Стога сам се обратио Даниловићу; он је сједио поред мене, али је само одмахнуо руком ... није htio да говори.

Касније сам дознао да је дошло до расцјепа у босанском руководству. Једино су се Пучар и Хумо изјаснили за наше ставове, док су, остали били на супротној страни. Тито је ipak uspio da ih ubijedi u ispravnost naših stavova i oni су се вратили јединствени...

Tih dana bio сам веома запослен. Приблиžавао се Пети кongres i svakog dana se održавала по нека divizijska konferencija za izbor delegata. Настојао сам да prisustvujem svakoj konferenciji i да говорим ... Али сам на концу bio toliko umoran da niјесам bio u stanju prisustvovati konferenciji u Gardijskoj diviziji. Зато сам pozвао Петријеви a i rekao mu:

— Spremi se da prisustvuješ konferenciji u gardijskim jedinicama.

— Bilo bi vrlo nezgodno ако ти не prisustvuješ тој конференцији — usprotivio се Петријеви . — Pošto si bio u другим divizijama, moraš оби i i gardijske единице ...

Ni тада нијесам primijetio да тре i put odbija да се angažује-, Vjerovatno bih dozvolio да me Петријеви ubijedi... ali bio sam toliko umoran da sam jednostavno rekao:

— Neka se shvati kako bilo, ali ja sam zaista umoran i ovog puta eš ti morati i i...

Petri evi me je poslušao, ali ja nijesam provjeravao da li je istupao na konferenciji i šta je govorio ...

Pred sam kongres dogovorio sam se sa Krea i em i Petri evi em da u estvujemo u diskusiji. Trebalо je da Petri evi govori o organizacionim problemima Partije, a Krea i o agitaciono-propagandnom radu politi kih organa i komunista u armiji. Za sebe sam odabrao da govorim o odnosima sa bugarskom Partijom u toku rata.

Me utim, na kongresu nijesam mogao nigdje vidjeti Petri evi a. Nije se ni prijavio da govorи. To me je uz nemirilo, pa sam se po eo dnteresovati šta se dogodilo sa njim. Krea i me je umirio kada mi je rekao da je pao u nesvijest od iscrpljenosti i da se nalazi u postelji. I to sam povjerovao! Cak sam se i hvalio drugovima u predsjedništvu kongresa kako mi u armiji mnogo radimo i kako pojedinci padaju u nesvijest od iscrpljenosti. . .

Po završetku kongresa otišao sam na Crnogorsko primorje. Ali poslije desetak dana javljeno mi je da se hitno vratim u Beograd. Na putu za Beograd saznao sam da su Petri evi , Vlado Dap evi i general Arso Jovanovi pokusali da pre u rumunsku granicu, da je Arso ubijen na samoj granici, Petri evi uhapšen, a da se Dap evi nalazi u bjekstvu ...

Sto se ti e Arsa Jovanovi a, nije me iznenadio njegov postupak: bio je oficir stare vojske, a poslije rata je poslat u sovjetsku vojnu akademiju „Vorošilov“, gdje je mogao biti i zavrbovan. Ali me je iznenadilo da su u to upleteni Petri evi i Dap evi . Doduše, da sam malo više pratio njihovo držanje od mog povratka iz Sovjetskog Saveza, sigurno bih došao do zaklju ka da sa njima nije sve u redu. Jedino njih dvojica od cijelog sastava Politi ke uprave su se našli pobu eni da protestuju protiv mojih utisaka koje sam stekao prilikom boravka u SSSR. Petri evi je kasnije tri puta izvrdao da ide u jedinice i da istupa povodom Staljinovih pisama i Rezolucije Kominforma. Ne sje am se da li je uopšte istupao u Gardijskoj diviziji; izbjegao je da istupi na kongresu; napravio se bolestan i iscrpljen. A ja sam mu bezrezervno vjerovao i bio krajnje naivan!

im sam stigao u Beograd, sazvao sam rukovodeće kadrove Političke uprave koji nijesu bili na odmoru. Iznio sam ono o čemu sam razmišljao od kada sam saznao za pokušaj bjekstva Jovanovića, Petrićeviće i Đapovića. Istovremeno sam izdao direktivu da svi politički kadrovi prekinu odmor i da se vrate u jedinice. Zatim sam otpotovao na Bled da referišem Titu ...

— Kao komunista osjećam da treba da se povučem sa funkcije u armiji — zaključio sam izlaganje. — Bilo bi nepravilno ako bih druga ije postupio. Jer Petrićević je bio moj zamjenik... imao sam veliko povjerenje u njega.

— Nemoj da govorиш gluposti — prekinuo me je Tito.
— Kako može komunista da se povlači iz borbe!

— Ja se ne povlačim iz borbe, već samo sa funkcije u armiji... Kako mogu govoriti o potrebi budnosti kada sam bio toliko nebudan da se to graniči sa naivnošću? A revolucionar ne smije biti naivan ...

— Po toj tvojoj logici treba i ja da se povučem jer je Zujović bio moj blizak saradnik — opet me je prekinuo Tito.

— To je nešto drugo — nijesam se zbranio. — Ja sam imao toliko povjerenja u Petrićevića da smo Krešimir, on i ja svako jutro razgovarali o novostima za koje bismo saznali. Povjeravao sam im svoje najintimnije misli. Petrićević je, kako se sada otkrilo, redovno odlazio u sovjetsku ambasadu i prenosio sve što bi od mene saznao ...

Tito, o igledno, više nije imao volje da razgovara o toj stvari, pa me je oštrosno prekinuo:

— Ne u više da razgovaram... Vrati se na dužnost koju ti je povjerio Centralni komitet!

Prešli smo na razgovor o drugim stvarima. Kao uzgred, Tito je rekao da ne treba da povlačim ljude sa odmora, da ne treba dramatizovati pokušaj bjekstva dva-tri generala. Važno je da se armija u cjelini dobro drži.

Vratio sam se na dužnost, ali sa utiskom da sam loše startovao u novoj borbi...

NA SASTANKU CENTRALNOG KOMITETA od 9. maja prihvaten je izvještaj komisije o slučaju Zujovića i Hebranga; oni su isključeni iz Partije. Sto se mene tiče,

nijesam se kolebao da glasam za takvu odluku. Partija je ulazila u još jedan revolucionarni okršaj koji ne e biti ništa lakši od oružanog ustanka. U Partiji ne može biti mesta onima koji su protiv borbe, a pogotovo onima koji se nalaze na suprotnoj strani. No, i pored toga, nijesam se mogao oteti osje anju da mi je žao što je Zujovi pošao tim putem i što ga moramo isklju iti iz Partije.

Istovremeno je odlu eno da organi bezbjednosti povedu krivi ni postupak protiv Zujovi a i Hebranga. Postojale su ozbiljne sumnje da su oni dostavljali sovjetskim organima informacije sa sastanaka našeg državnog i partijskog rukovodstva. Saznanje da hapsimo naše doju erašnje drugove sa kojima smo prošli najteže borbe u nedavnoj prošlosti izazvalo je kod mene izvjesna sentimentalna osje anja. Nešto se u meni bunilo protiv takvih metoda, ali, kada sam trezveno razmislio o svemu, shvatio sam ono što nikada ne smije zaboraviti revolucionar: ako se borimo za korjenitu promjenu odnosa me u socijalisti kim zemljama, za ravнопravne odnose, protivnike moramo tretirati kao snage koje stoje „s one strane barikada”, i to bez obzira na to što su bili sa nama u svim dotadašnjim borbama. im mi je to postalo jasno, otpala je i dilema da li je „moralno” služiti se represivnim mjerama u borbi protiv protivnika revolucije.

Hapšenje Hebranga i Zujovi a izazvalo je snažnu reakciju sovjetskog rukovodstva. Sovjetski ambasador nam je predao nepotpisanu notu u kojoj se prijetilo da emo biti proglašeni „kriminalnim ubicama” ako se nešto dogodi Zujovi u i Hebrangu.

Osim toga, zahtijevano je da se istraga protiv njih vodi u prisustvu predstavnika CK SKP(b).

Poruku sam pro itao na Brdu, u Sloveniji, gdje se sa stalo uže rukovodstvo da se dogovorimo o nekim problemima u vezi sa sazivanjem Petog kongresa. Svi smo bili ogor eni... Moša Pijade nas je podsjetio da je isti takav zahtjev postavila Austro-Ugarska maloj Srbiji 1914. godine. Zahtijevano je da njihovi organi u estviju u istrazi protiv gra ana Srbije optuženih za ubistvo Franje Ferdinanda... ilas je do dao da se sovjetsko rukovodstvo otvoreno zalaže za svoje agente i da to samo pokazuje koliko su na njih polagali...

Kardelj je, pak, upozorio da to nije ništa prema onome što
e tek do i...

Svako je imao po nešto da kaže i na kraju smo se sa-
glasili da odbijemo sovjetski zahtjev. Uputili smo posebnu
poruku Centralnom komitetu SKP(b); u njoj smo naveli da
se nikada nijesmo spremali da bilo koga „ubijemo“, pa ni
Hebranga ni Zujovića, koji se nalaze pod istragom redovnih
vlasti. Dodali smo da takvo postavljanje pitanja od strane
CK SKP(b) smatramo nepravilnim. A samu pomisao da se
naše partijsko rukovodstvo označi „kriminalnim ubicama“
odbijamo s ogromnim enjem. Na kraju smo izjavili da u ešte
predstavnika CK SKP(b) u istrazi protiv Hebranga i Zujo-
vića ne dolazi u obzir.

NA SASTANKU UŽEG RUKOVODSTVA bilo je po-
vjereno Blagoju Neškoviću, Moši Pijade i meni da pripre-
mimo Načrt statuta Partije koji će biti predložen Petom
kongresu. Taj posao smo veoma brzo završili pošto smo se
već na prvom sastanku dogovorili da kao osnovu prihvativimo
Statut SKP(b) i da ga samo prilagodimo našim uslovima. To
je bilo na liniji našeg stava da ostvarimo onakav socijalizam
kakav postoji u Sovjetskom Savezu, da izgradimo partiju
kakva je Boljševička partija ...

Po završenom poslu po eli smo razgovarati o situaciji
u kojoj smo se nalazili. Tih dana se mnogo diskutovalo
o tome da li će se Staljin zadržati samo na političkom i ideo-
loškom pritisku ili će preći na mjeru ekonomskog, pa i vojnog
pritiska. Razgovor se, prirodno, kretao oko tih pitanja.

— Ako nas napadnu oružjem, tu i u se kao protiv Ni-
jemaca — žustro sam reagovao u jednom trenutku.

Nešković je skoro podviknuo:

— Sta kažeš?

— To što si uočio! — ljutito sam odgovorio.

— Ali, to je Crvena armija — nešto je ublažio ton.

— Za mene, ako nas napadne, ona više neće biti Crvena
armija, nego agresor kao i svaki drugi. A ako nas napadnu,
brani ćemo se ... to treba javno da kažemo jer ćemo ih samo
tako spriječiti da napadom na jednu socijalističku zemlju,

koja se uz to rodila u revoluciji, ne kompromituju svoju slavnu armiju. Danas se istinska ljubav prema Crvenoj armiji ogleda ne prema tome da li je slavimo bez obzira na to šta bude preduzimala, nego prema tome koliko je spre avamo da ini ono što bi je kompromitovalo kao armiju ro enu u Oktobru ...

Tada ustade i Moša Pijade. Bio je veoma uzbudjen.

— Nego kako, Blaško! Tu iemo se samo ako napadnu! Tu dvoumljenja nema. Oklevanje bi moglo biti opasno za sudbinu socijalizma ...

Nešković je za utao. Bilo je o igledno da nije saglasan s nama.

ONI KOJI SU SE NADALI da kongres ne e podržati Tita protiv takvog autoriteta u međunarodnom radni kom pokretu kakav je bio Staljin morali su se razočarati već prvog dana kongresa. Kongres je tako pozdravio Tita pri ulasku u dvoranu da je za svakoga bilo jasno da je Partija u cjelini stala na stranu Tita, a ne na stranu Staljina. Taj prvi utisak se potvrđivao svakog dana ...

Izabran sam u rukovodstvo kongresa i mogao sam pratiti reagovanje delegata. A oni su reagovali veoma burno na svaku riječ o našim uspjesima u toku oružane borbe i poslijeratne izgradnje. Naročito kada su ti uspjesi i dostignuti a upoređivani sa onim što je postignuto u zemljama koje su potpisale Rezoluciju Kominforma. To je bio otpor revolucionara koji su branili svoju revoluciju ...

Shvatio sam da je Staljin u inio sudbonosnu grešku kada je, da bi pridobio druge partije, pošao na negiranje revolucije koju je organizovala naša Partija, na negiranje uspjeha koje smo postigli u izgradnji socijalističkog društva poslije osvajanja vlasti. To je više nego išta drugo ujedinilo Partiju oko Tita, makar i protiv Staljina...

Nijesam se mogao oteti osjećaju poput onog kakvo sam imao onog julskog dana 1941. godine kada smo odlučivali o poletku oružane borbe. Tada sam imao osjećaje izvjesne usamljenosti. Ulazili smo u borbu pod veoma nepovoljnim uslovima. Nijemci su bili zauzeli bezmalo sve evropske

zemlje i gotovo bez otpora prodirali u Sovjetski Savez. Tada mi se stalno nametalo pitanje: da li e ostali narodi, radnici i komunisti u ostalim zemljama, po i u borbu? I opet se name e isto pitanje: da li smo sada biti usamljeni u borbi kojoj se ne može sagledati kraj? To je borba za druga ije, ravnopravne odnose me u socijalisti kim zemljama i me u komunisti kim partijama ... Stanje se bitno promijenilo u odnosu na uslove prije drugog svjetskog rata. Tada je postojala samo jedna zemlja socijalizma i komunisti su bili dužni da je podržavaju bez obzira na svoju nacionalnu prizadost; to je bila jedina zemlja u kojoj se izgra uju društveni odnosi za kakve se bore komunisti. Ali, poslije rata se pojavilo nekoliko takvih zemalja; ni jedna ne može pretendovati da samo nju treba da podržavaju komunisti iz ostalih zemalja, pa makar se radilo o prvoj zemlji socijalizma. Odnosi me u socijalisti kim zemljama moraju biti ravnopravni. Pitanje ravnopravnih odnosa pokrenuli smo im smo pružili otpor Staljinovim pismima. Istina, nijesmo dobili podršku komunista ostalih partija; ak su nas „iskljuili“ iz komunisti kog pokreta. Ostali smo opet usamljeni u novoj borbi koju smo pokrenuli. Da li e dugo trajati ta izolovanost? Kada e se ostali komunisti po eti priklju ivati našoj borbi? Ni na ta pitanja nijesam umio da odgovorim ... No, to i nije bilo važno jer borba za ravnopravne odnose mora se voditi ako ne želimo da se mase odbiju od socijalizma, što bi usporilo njegov razvoj ... Prema tome, borba e trajati do kona ne pobjede ...

Tito je podnio kongresu politi ki izvještaj; u njemu je dao širok pregled razvoja revolucionarnog pokreta u našoj zemlji. Tek na kraju se zadržao na odnosima sa Kominformom. Oštro je demaskirao licemjernost potpisnika Rezolucije — rukovodstava komunisti kih partija Rumunije, Čehoslova ke, Poljske, koje su nas optužile da nijesmo riješili problem snabdijevanja stanovništva. A upravo te zemlje su primale našu pomo u žitaricama, i to onda kada su preživljavale krizu snabdijevanja. Pomo koju smo dali kada je i nama bilo teško predstavlja internacionalizam na djelu, a ne na rije ima. Stoga e oni koji nas lažno i nepravedno napadaju jednog dana morati crvenjeti kada ih njihovi ljudi upitaju zašto nijesu govorili istinu.

Odlu io sam da povodom Titovog izvještaja moje izlaganje posvetim raskrinkavanju dvoli nosti bugarskog rukovodstva koje nas optužuje za nacionalizam. Podsjetio sam delegate da je tokom cijelog rata to isto rukovodstvo u inilo sve da sprije i razvoj narodnooslobodila ke borbe u Makedoniji samo da bi Makedonija ostala u okviru Bugarske. Nasuprot takvoj nacionalisti koj politici, mi smo u inili sve da pomognemo razvoj narodnooslobodila kog pokreta u Bugarskoj. Sve sam to podrobno dokumentovao injenicama. Istupanje sam završio rije ima: „Tako govore fakta o pomo i naše Partije bugarskim drugovima. Ostavljam drugovima delegatima da sami ocijene da li se može govoriti o našem nacionalizmu ili o internacionalizmu.“

Bio sam zadovoljan što sam naišao na nepodijeljeno odobravanje kongresa.

Kidri je govorio o izgradnji socijalisti ke ekonomike i mogu nostima koriš enja sovjetskih iskustava. Bio je veoma jasan kada je rekao da neposredni putevi i oblici razvoja ekonomike ne smiju da se poklapaju sa fazama razvoja sovjetske ekonomike; posebno se zadržao na problemu nacionalizacije zemlje; naglasio je da je jedna od prvih mjera oktobarske revolucije bila nacionalizacija zemlje, što ne zna i da i mi treba da je izvršimo. To utoliko prije što postoji bitna razlika izme u položaja seljaka u predrevolucionarnoj Rusiji i u našoj zemlji. Tamo je seljak bio obi an arendator koji se nije „teritorijalizovao“; kod nas, me utim, seljak posjeduje zemlju i stoga se problem nacionalizacije zemlje pojavljuje u sasvim drugoj svjetlosti. Dok su seljaci u Rusiji masovno pozdravili nacionalizaciju, dotle bi ona u našoj zemlji izazvala otpor sitnog i srednjeg seljaka i pretvarala bi ga od našeg saveznika u neprijatelja. Kidri je istakao da naši kriti ari pozivaju našu Partiju na avanturisti ki poduhvat prema srednjem i sitnom seljaku. A takvim putem mi nijesmo išli niti smo to ubudu e initi.

Na kraju je zaklju io da treba da uvažavamo specifi - nosti u razvoju ekonomike, ali i da shvatimo da socijalisti ka ekonomika u našoj zemlji podleže istim zakonitostima koje važe u Sovjetskom Savezu.

Kongres je usvojio dvije rezolucije i izabrao nov Centralni komitet. U rezoluciji o narednim zadacima Partije

kongres se u osnovi izjasnio za izgradnju socijalizma kakav postoji u Sovjetskom Savezu. Rezolucija o odnosu prema Kominformu u cjelini je odbacila optužbe Staljina i Kominforma i istovremeno stavila u dužnost novom rukovodstvu da uloži napore kako bi se izgladio sukob sa sovjetskim rukovodstvom, ali tako da njegovi predstavnici do u u Jugoslaviju i na licu mjesa uvide neta nast svojih optužbi...

Održavanje Petog kongresa obilježilo je završetak prve faze borbe izme u naše Partije i Staljina. Rezultat je bio nepovoljan za Staljina; njemu nije pošlo za rukom da ukloni Tita i jugoslovensko rukovodstvo. Umjesto toga, sudario se sa neo ekivanim otporom itave KPJ i našeg naroda.

Tadašnje stanje najta nije je ocrtao Tito rekavši da oni koji nas optužuju nastoje da nas ocrne pred proletarijatom drugih zemalja, da uprljaju našu zemlju, naše rukovodstvo i našu Partiju. U tome su samo djelimi no uspjeh, i to ne na duže vrijeme ... Istina mora pobijediti, a ona je u neoborivim injenicama koje se ne e mo i dugo sakrivati pred proletarijatom drugih zemalja.

GLAVA IV

BLOKADA

Napuštam, armiju i postajem ministar rudarstva • Borba za ugalj • Po etak ekonomске blokade • Zapad nas ucjenjuje prilikom pregovora o kreditima • Koncentracija sovjetskih trupa na našim granicama • Postajem Vrhovni komandant partizanskih odreda Jugoslavije • Ultimatum sovjetske vlade • Montirani sudski procesi u socijalističkim zemljama • Druga rezolucija Kominforma • Totalna blokada naše zemlje

NA PETOM KONGRESU izabran sam za kandidata za lana Politbiroa i više nijesam prisustvovao sastancima najvišeg rukovodstva — prvi put poslije onog istorijskog sastanka po etkom jula 1941. godine.

Nijesam znao zbog ega nijesam izabran u Politbiro i to mi je bilo krivo. Nijesam se osjećao manje sposoban niti sam smatrao da imam slabije rezultate u radu ... Pa ipak nijesam izabran! Sve je to izazvalo izvjesnu rezignaciju i unutarnju borbu. Bilo je trenutaka kada sam sebe smatrao običnim karijeristom koji je aktivan dok je na položaju, ali je bilo i trenutaka kada sam na takva moja reagovanja gledao kao na običnu ljudsku pojavu: niko ne može biti ravnodušan ako izostane društveno priznanje za rad i rezultate koje je postigao. Druga je stvar što kao revolucionar ne bih smio dopustiti da ta osjećanja preovladaju pošto uvijek postoji razlika između onoga što ovjek misli o sebi i onoga kako ga društvo ocjenjuje.

Ubrzo poslije Petog kongresa postavio sam zahtjev da izamem iz armije. Smatrao sam da je normalno da Gošnjak

preuzme moje poslove jer je izabran u Politbiro. Mom zahtjevu je odmah udovoljeno.

Prije mog odlaska iz armije Gošnjak je organizovao oproštaj: pozvan je gotovo cio rukovode i sastav Generalštaba, Politi ke uprave, komandi rodova vojske. Sala Doma armije bila je puna ... na ve eri su držane zdravice; Gošnjak i Krea i su govorili, kao što je to obi aj u takvim prilikama. Isticali su moje zasluge u izgradnji armije, govorili su kako su od mene mnogo nau ili... Osje ao sam se nepriyatno, kao ovjek kome drže posmrtni govor a on je još živ! Nastojao sam da sve to okrenem na šalu i obratio sam se Ko i Popovi u, koji je cijelo vrijeme utao.

— Dobro, Ko o, zar ti nemaš šta da kažeš o mojim zaslugama na vojnem planu... Ovi govore samo o politi - kim zaslugama...

— Stalno razmišljam o tome — brzo je reagovao Popovi — ali nikako ne mogu da se setim šta bi to moglo biti...

Svi smo se nasmijali... Još jednom se pokazalo da uvijek izvu em „deblji kraj“ kada pokušam da se našalim sa Popovi em; on veoma brzo reaguje, a ja sporo ...

I pored svih pohvala na isprahu, nijesam pozvan na sastanak koji su uskoro održali rukovode i kadrovi iz Centralnog komiteta i armije, a na kome se pretresala reorganizacija Politi ke uprave i partijskih organizacija u armiji...

Po izlasku iz armije postao sam ministar rudarstva.

PROBLEM sa kojim sam se suo io ve prvog dana rada u Ministarstvu rudarstva bila je nestašica uglja. Približavala se zima i svi su tražili ugalj: gradsko stanovništvo, željeznica, elektrane, industrija. Rezerve uglja bile su dovoljne samo za dva-tri dana ... Prijetila je opasnost da stane i tava privreda. Tako je proizvodnja uglja postala klju no pitanje privrede.

Nije mi trebalo mnogo vremena da shvatim kako povе anje proizvodnje uglja zavisi u prvom redu od toga da li e rudnici dobiti odgovaraju e koli ine jamske gra e, energije, eksploziva, opreme, radne snage. Te kontingente

je odobravao aparat Privrednog savjeta. Zato sam u Ministarstvu organizovao posebnu službu iji je zadatak bio da kod Privrednog savjeta obezbje uje odgovaraju e kontingenete i da kontroliše njihovu realizaciju.

Od prvog dana dolaska u Ministarstvo po elo je zvonenje telefona ... zvale su željeznice, elektrane, industrijska preduze a, trgovina. Svi su tražili da im se isporu e koli ine uglja koje su dobili kao contingent od Privrednog savjeta. Ali uglja nije bilo jer rudnici nijesu izvršavali plan. Nije mi preostajalo ništa drugo nego da i ja zovem telefonom direktore rudnika, da ih upozoravam na obavezu da moraju izvršavati plan. Na žalost, stru no im nijesam mogao ništa pomo i.

Jedne veeri pozvao sam telefonom direktora rudnika „Kosovo“. Taj rudnik je zaostajao u proizvodnji više od drugih. Iako je bilo oko 22 asa, direktor je bio na radnom mjestu, što je ve bio znak da ozbiljno shvata zadatak ... Kao i obi no, zapitao sam zašto ne izvršava plan proizvodnje. Njegovi odgovori su bili dosta smušeni, pa sam ga direktno pitao:

— Jesi li bio u ratu?
— Jesam — uo se tih glas.
— A znaš li šta eka onoga koji ne izvrši nare enje?
— Znam — dopirao je do mene neobi no tih glas.
— E, ako znaš, onda shvati da je i ovo nare enje... planski zadatak se mora izvršiti na vrijeme... mi se nalazimo u ratu za industrijalizaciju.

— Razumem — jedva sam razaznao odgovor.

Zainteresovalo me je da saznam nešto pobliže o direktoru ... Dirnulo me je kada sam uo da je bio Jovo Vujo , nekadašnji komandir rudarske ete iz Prve proleterske brigade... prije rata je radio kao rudar, a poslije rata je postao direktor rudnika. Ostavljen bez pomo i i bez stru nih kadrova, nije mogao obezbijediti izvršavanje planskih zadataka...

DOGODILO SE ONO EGA su se bojali drugovi koji su bili u Sovjetskom Savezu i bolje poznivali Staljina...

Ekonomski pritisak se po eo pretvarati u ekonomsku blokadu. To je bio udarac u naše najranjivije mjesto.

Morali smo za kratko vrijeme izvršiti preorientaciju našeg izvoza i uvoza. A to nije bio nimalo lak zadatak. Blizu dvije trećine naše trgovinske razmjene bilo je orijentisano na socijalističke zemlje. Snabdjevali smo se najvažnijim sirovinama iz Sovjetskog Saveza (metali, nafta, pamuk), a za uzvrat smo morali isporučivati tako i važne sirovine (obojeni metali, kudelja, hmelj). Naša privreda je bila najtješnje povezana sa privredom Sovjetskog Saveza. Raskidanje tih odnosa moralno je izazvati gotovo nepremostive teškoće. To je sovjetsko rukovodstvo dobro znalo, pa je naglo raskinulo sve ugovore i stavilo nas pred svršen in. Blokada je po elu, a mi smo tek vršili pripreme za preorientaciju ...

Ne manje teške posljedice za našu privredu imalo je raskidanje ugovora o dodjeljivanju investicionih kredita na osnovu kojih smo ugovorili opremu, izradili projekte i potpeli sa izgradnjom niza objekata. I odjednom sve je obustavljeno! Morali smo se za kredite preorientisati na zapadne zemlje. To je značilo ugovarati novu opremu, praviti nove projekte, rušiti ono što smo već bili izgradili po sovjetskim projektima i graditi nove objekte ...

PREORIJENTACIJA NA ZAPADNE ZEMLJE nije išla bez teškoće a jer smo nacionalizovali industriju koja je bila u rukama inostranog kapitala, a pri tome nijesmo dali никакvu odštetu; smatrali smo da su uložena sredstva davno amortizovana. Bila su u pitanju znatna sredstva: blizu 50% industrije, 90% metalurgije, 80% ekstraktivne, 70% hemijske, 60% tekstilne industrije, 40% elektrane energije ...

Nijesmo prihvatali obaveze stare Jugoslavije prema trećim zemljama. Amerika vlada nije vratila zlato koje je kod nje deponovala izbjegli ka vlada, a mi smo onda odbili da plaćamo dugove ... Stara Jugoslavija je sve zajmove zaključivala za izgradnju pruga, a trošila ih je za pokrivanje budžetskih deficitova ...

Na takvu našu politiku zapadne zemlje su reagovali ograničenjem obima razmjene i odbijanjem novih kredita. To nam u početku nije mnogo smetalo jer smo se orijentirali

sali na Sovjetski Savez i druge socijalisti ke zemlje. Ali u uslovima blokade sa Istoka to je postalo odlu uju e za naš dalji razvoj. Nužno je bilo da proširimo obim razmjene sa zapadnim zemljama i da od njih dobijemo nove kredite. Kako je znao svu težinu naše situacije, Zapad nas je ucijenio i postavio uslove da platimo odštetu za nacionalizovanu imovinu, da priznamo obaveze stare Jugoslavije. Tek poslije toga mogli smo da ra unamo na pove anje razmjene i dobiti anje kredita.

Morali smo prihvati tu ucjenu jer drugog izlaza nije bilo.

Kada smo pristupili pregovorima o novim kreditima, ekala su nas neprijatna iznena enja: uslovi za vra anje kredita su bih veoma oštiri, zapravo plja kaški — rok je bio 4—5 godina, a kamate su dostizale i do 11% godišnje ... O igledno, kapitalisti su htjeli dobro da iskoriste našu situaciju ...

Morali smo prihvati takve uslove i dozvoliti da nas plja kaju jer u suprotnom ne bismo mogli da nastavimo sa industrijalizacijom; ostali bismo nerazvijeni.

U SITUACIJI KADA su socijalisti ke zemlje po ele sa blokadom, a zapadne odgovorile ucjenjivanjem, nije nam preostajalo ništa drugo nego da se orijentišemo na mobilizaciju svih izvora zemlje.

Po eli smo sa „raubovanjem“ ruda i šuma: otkopavali smo bogatije slojeve ruda, sjekli itave komplekse šuma ... Sve su to bili proizvodi koji su traženi na inostranim tržištima i za koje smo dobijali devizna sredstva za nabavku sirovina i reprodukcionog materijala za potrebe industrijske proizvodnje i za snabdijevanje stanovništva.

Da bismo to postigli, trebalo je obezbijediti dovoljno radne snage ili mehanizacije. Za ovo drugo nijesmo imali deviznih sredstava i ostala nam je jedina mogu nost da mobilišemo radnu snagu.

Nijesmo se kolebali: svi besposleni u gradovima — oni koji nijesu imali potvrde da su zaposleni na nekom društveno korisnom radu — bili su mobilisani i upu eni na rad u rudnike. I seljaci su morali da rade u rudnicima i na gra-

dilištima kada nijesu bili zauzeti poljoprivrednim radovima. O mobilizaciji su se starali organi za radnu snagu u opština. Mobilizacija je bila prisilna; oni koji bi pobegli sa posla kažnjavani su zatvorom u trajanju do dva mjeseca.

U sveopštoj mobilizaciji ljudi zemlja je sve više dobijala obilježje velikog gradilišta ... Ali to nije bio onaj veli anstveni napor cijelog stanovništva karakterističan za period neposredno poslije oslobođenja, kada se cijelo stanovništvo dobrovoljno pokrenulo na rad da se zemlja što prije izvuče iz ruševina etvrogodišnjeg rata ... Umjesto toga, pojavili su se elementi prinude... U rudnicima su radili rudari 1 „besposleni“ građani, a ponegdje su radili i kažnenici koji su osuđeni na robiju zbog kriminala...

U takvoj situaciji dogodila mi se jedna neprijatna stvar koja mi je ostala u sjećanju. Jednog dana došao je kod mene u Ministarstvo jedan moj stari poznanik, inačice beogradski advokat — Nikola Radović. Poznavali smo se još iz vremena prije rata. Bili smo politički protivnici, ali smo ostali prijatelji.

— Došao sam — po evo je on — radi jedne intervencije. Radi se o tvom starom profesoru Doru Mirkoviću...

Cim sam uočio njegovo ime, sjetio sam se da je htio da me obori na ispit; samo zbog toga što se nijesam slagao s njegovim pogledima. Javila se izvjesna odbojnost kod mene; nijesam bio spreman da izaem u susret njegovoj molbi.

— Šta je s njim? — mirno sam zapitao.

— Mobilisan je kao „besposlen“ — brzo je odgovorio advokat. — Nalazi se na radu u Aleksinim rudnicima; nije ostao bez posla svojom krivicom; otpušten je sa Univerziteta kao reakcionarni element; tražio je zaposlenje u drugim ustanovama, ali ga nigdje nijesu primili.

Sada, kada sam saznao čio slučaj, promijenilo se i moje raspoloženje; išao je onaj odbojni stav koji me je u poteku bio obuhvatio; nastupilo je osjećanje razumijevanja; ipak je bilo suviše da bivši profesor Univerziteta mora da radi kao radnik u rudniku.

— On će biti pušten, najkasnije za dva dana — reagovao sam brzo.

Ali se nijesam mogao suzdržati; ispriao sam advokatu sve kako je profesor Mirković postupao prema meni i ostalim progresivnim studentima na Univerzitetu.

Poslije dva dana profesor je bio slobodan. Došao je da mi se zahvali; primio sam ga i izvinio sam mu se što je tako postupljeno s njim. Bilo me je nekako stid. Ne zbog toga što je on otpušten sa Univerziteta; jer, konačno, nijesam truli liberal da dopustim ideološkim protivnicima da vaspitavaju našu djecu u školama; ni oni nama to nijesu dopuštah, nego su nas progonili... Bilo me je stid što osjećam da nastaju razlike između onoga što sam u mладости govorio i kako sam zamišljao socijalizam i ovoga što sada ostvarujemo u životu ... i to pod mojim rukovodstvom: ranije sam govorio kako e rad u socijalizmu sve više postajati svakodnevna potreba ljudi, a sada sam svjedok da on postaje prinuda ... Na ta moja razmišljanja nadovezala su se druga: mi još nijesmo izgradili socijalističko društvo; još uvijek se nalazimo u revoluciji; ni jedna revolucija se nije izgrajivala u rukavicama; ako pobijedimo u ovoj borbi, otvorimo perspektivu daljeg razvoja socijalizma; a ako budemo poraženi, stvar socijalizma biće unazad ena ... A ako stvari tako stoje, nametnulo mi se pitanje: zašto mi kao revolucionari nemamo pravo da upotrijebimo i prinudu samo da bismo uspjeli u ovoj revoluciji?... Taman sam bio spreman da to prihvatom, pojavilo se novo pitanje: da li takve privremene deformacije, koje mi tolerišemo radi nekih viših ciljeva, nemaju tendenciju da postanu trajne; kada se jednom revolucionari na njih naviknu i ako im za to dolaze i li ne koristi, može se dogoditi da prestanu na njih gledati kao na deformacije... Tada se revolucija po inje izrodi.

Dilema je ostala otvorena ... Razgovarao sam o tome sa Kidrićem; on se složio sa mnom da moramo te stvari mijenjati.

TOKOM CIJELE 1949. GODINE inostrana štampa je objavljivala vijesti o koncentraciji sovjetskih trupa na našim granicama. I naše informacije su govorile o koncentra-

ciji preko sedam motorizovanih divizija na našim granicama! Vlada Sovjetskog Saveza nije demantovala te vijesti, a mi nijesmo objavljivali da raspolažemo informacijama o koncentraciji trupa, ali smo prišli ozbiljnim pripremama da na eventualni napad odgovorimo masovnim otporom.

Prema usvojenom planu, armija bi se u sluaju potrebe povlačila prema „strateškoj teritoriji”, koja je obuhvatala planinske masive — sve do mora. Ta teritorija bi se branila primjenom iskustava stećenih u narodnooslobodilačkoj borbi. Dakle, ne držanjem krutih frontova, već onemogućavanjem agresoru da opstane na našoj teritoriji. To je bilo realno i izvodljivo jer smo raspolagali naoružanjem i ratnim iskuštvom. Tek tada se pokazalo koliko je bilo pravilno što nijesmo nasjedali sovjetskim instruktorima i zanemarili naše ratno iskustvo, mada poslije rata nijesmo ni pomisljali da može doći do toga da jedna socijalistička zemlja bude napadnuta od drugih socijalističkih zemalja!

Ocijenili smo da sukob neće biti kratkotrajan i da će sve više zaoštravati. Stoga smo odlučili da se na „strateškoj teritoriji” izgradi itavni niz vojnih fabrika za proizvodnju reprodukcionog materijala, lakog i teškog naoružanja, municije... Tako je došlo do izgradnje željezare u Nikšiću i do podizanja drugih objekata. Prišli smo izgradnji brodogradilišta i preduzeća za proizvodnju opreme za brodove... Sve to je dovelo do ozbiljnih korekcija petogodišnjeg plana, do odustajanja od zahtjeva da nove fabrike moraju biti odmah rentabilne. Osnovno je bilo obezbijediti snabdijevanje armije u situaciji da se ona mora povući sa jednog dijela teritorije... ak smo unaprijed znali da neke fabrike neće biti odmah rentabilne, da mnoge nijesu povoljno riješile pitanje transporta, da se podižu tako rečeno na ledini...

Razradili smo i planove evakuacije odraslog stanovništva, žitarica, stoke iz ravni arskih, poljoprivrednih područja prema „strateškoj teritoriji”. Počeli smo sa preseljavanjem mlinova, fabrika ulja, magacina. Sve smo preduzeli da se možemo održati duže vrijeme.

Takva naša orientacija je značila veliko opterećenje privrede. Morali smo odvajati za potrebe odbrane zemlje preko 22% nacionalnog dohotka. Morali smo vršiti reviziju i usporavanje petogodišnjeg plana; i i na ozbiljno „stezanje

kaiša" svih slojeva stanovništva. Teško e u kojima smo se našli nijesmo krili od stanovništva; ako smo od njega tražili žrtve, morali smo otvoreno re i i zašto su one potrebne.

U SKLOPU PRIPREMA za odbranu zemlje naimenovan sam za Vrhovnog komandanta partizanskih odreda Jugoslavije. Mijalko Todorovi je postavljen za komesara, a general Primorac za na elnika štaba. Nama je bilo povjereno da organizujemo svenarodni partizanski rat na teritoriji koju budemo morali evakuisati.

Odmah smo pristupili pripremama: organizovali smo glavne štabove po republikama, kao i štabove po pojedinim podru jima i opštinama. Odabrali smo i ljudstvo za svaki odred. Ljudstvo po štabovima i odredima moralo je biti provjereno kako u toku narodnooslobodila kog rata tako i u toku sukoba sa Staljinom; ono je moralo ostati na evakuisanoj teritoriji i odmah pristupiti akcijama... Naoružanje, mine, eksploziv — sve što je potrebno za izvo enje akcija, a ime je raspolagala armija — bilo je odvojeno za svaku podru je na kome je trebalo da dejstvuju partizanski odredi ili diverzantske grupe. Taj materijal je bio dobro sakriven na mjestima za koja su znali samo štabovi odreda...

Odredi su imali zadatku da ruše mostove, fabrike, pruge — sve što može služiti agresoru. Na puteve je trebalo polagati mine, praviti zasjede, uništavati živu silu neprijatelja, onesposobljavati njegovu mehanizaciju i naoružanje... Agresori bi se osje ali kao da sjede na vulkanu ...

Zadaci koje smo postavili bili su realni jer se više nije radilo o sukobu oko pitanja odnosa me u komunisti kim partijama. Sukob je dobio širi, nacionalni karakter i on je izazvao otpor cijelog naroda koji, sa komunistima na elu, brani nacionalnu nezavisnost.

U JUTRO 18. AVGUSTA 1949. GODINE pozvao me je hitno Kardelj u Ministarstvo inostranih poslova. Tamo sam zatekao Rankovi a, ilasa i Kidri a. Oni su ve znali da je

oko tri sata ujutro vrataru u Ministarstvu predata nota vla-de Sovjetskog Saveza, koju je potpisao Molotov.

Svima je bilo jasno da i sam na in predaje note ilustruje ozbiljnost situacije, a da se i ne govori o sadržaju note...

Pro itao sam notu. Njena sadržina je još jasnije govorila da se može o ekivati i oružani napad na našu zemlju. Optuživali su nas da hapsimo sovjetske graane koji žive u Jugoslaviji samo zato što kritikuju rukovodstvo sa stanovišta Rezolucije Kominform-a. Takav naš postupak je uporeivan sa ponašanjem fašisti kih režima. Osim toga, data je karakteristika našeg društvenog ure enja; tvrdilo se da ono nije narodno, a još manje socijalisti ko jer, navodno, zemlju kontroliše inostrani kapital, a naše se rukovodstvo našlo u „ratnom stanju“ sa ostalim komunisti kih partijama. Nota se završavala upozorenjem: ukoliko navodi o hapšenju sovjetskih graana odgovaraju istini, sovjetska vlada bi e primorana da pribegne drugim efikasnijim sredstvima neophodnim da se zaštite prava i interesi sovjetskih graana u Jugoslaviji i da pozove na red fašisti ke nasilnike koji su prekora ili sve granice.

Bio je to pravi ultimatum sovjetske vlade poslije kojeg je trebalo da uslijedi oružana intervencija. Hapšenje sovjetskih graana je samo izgovor jer se radi o belogardejskim emigrantima koji su živjeli u Jugoslaviji i za vrijeme rata bili u službi Gestapoa, a kasnije postali graani Sovjetskog Saveza i stupili u sovjetsku obavještajnu službu. Oni su poeli rovariti protiv rukovodstva zemlje ije gostoprимstvo uživaju. Time su došli u sukob sa našim zakonima, pa su i uhapšeni. Uostalom, tako bi postupila svaka stvarno nezavisna zemlja

Negiranje socijalisti kog karaktera našeg društvenog ure enja i proglašavanje da smo fašisti trebalo je da opravda oružanu intervenciju protiv jedne socijalisti ke zemlje ... Znali smo da e rukovodstva ostalih komunista kih partija prihvati stavove sovjetske note jer ne e imati smjelosti da do u u našu zemlju i da se na licu mjesta uvjere da li izgra ujemo socijalisti ko društvo; bez ustezanja e proglašiti za istinu ono što je o igledna laž! Pa šta je onda ostalo od onoga u što sam nekada vjerovao — da je istina glavno

oružje komunista? Sta komunisti treba da rade u takvoj situaciji? Došao sam do zaklju ka da nema drugog izlaza nego da se vodi borba za reafirmaciju komunista kao boraca za istinu... da se moramo suprotstaviti pritisku i na silu odgovoriti silom jer je to u interesu razvoja socijalizma.

Kardelj nas je na kraju upoznao da je tog dana došlo do sukoba izme u posade jednog sovjetskog broda i direkcije jedne naše luke na Dunavu. On je iznio mišljenje da incident ne mora biti slu ajan, ve može da bude sinhronizovan sa predavanjem note ...

Nijesmo naga ali da li e do i do oružane intervencije, ve smo zaklju ili da treba ubrzati pripreme za odbranu na svim podru jima . . . , odmah po eti sa evakuacijom hrane, arhiva . . . partizanske odrede staviti u pripravno stanje.

Obavijestili smo Tita o preduzetim mjerama; on je sa Briona, gdje se nalazio na odmoru, odmah došao u Beograd. Naredio je da se izvedu veliki manevri prema našim sjevernim granicama.

Osje ao sam unutarnje spokojstvo iako nijesam znao šta e nam donijeti neposredna budu nost. Možda emo u i u isto tako tešku i neravnu borbu kakvu smo zapo eli 1941. godine? A možda emo ipak izbjje i sukob? Pitanja su mi se neprestano nametala; nastojao sam da ih od sebe odagnam i da pažnju usredstrijedim na zadatke koji su me ekali. Upravo s te strane sam bio miran: cijela zemlja je prekrivena partizanskim odredima spremnim da daju živote za pravednu stvar... snabdjeveni su oružjem, eksplozivom — svim što je potrebno za borbu na život i smrt. Ruka im ne e zadrhtati ako budu primorani da oružje upotrijebe i protiv same Crvene armije ukoliko ona pokuša da u e u zemlju kao okupator. U to sam bio siguran.

DO NAPADA SOVJETSKIH TRUPA ipak nije došlo mada su bile izvršene sve vojne i politi ke pripreme. Izgleda da je odluka bila izmijenjena u posljednjem trenutku. Staljin je, o igledno, zaklju io da upad u Jugoslaviju ne bi bio šetnja i da bi se zaglibio u dugotrajan i iscrpljuju i rat.

Stoga je riješio da pokuša da nas slomije drugim sredstvima.

Borba protiv naše Partije nastavljena je organizovanjem niza sudskih procesa protiv rukovode ih ljudi gotovo u svim socijalističkim zemljama. Optuženi su „priznavali“ da su radili na obnavljanju kapitalizma u svojim zemljama, i to u saradnji sa jugoslovenskim rukovodstvom!

Prvo je u Tirani organizovan proces protiv Ko i Dzodzea, Pandi Hristo i drugih. Na procesu je „dokazano“ kako su optuženi namjeravali da uz pomoć jugoslovenskog rukovodstva pretvore Albaniju u koloniju Jugoslavije, ak i da u saradnji sa grčkim monarhofašistima podijele Albaniju između Jugoslavije i Grčke.

Kao dokaz za te monstruozne optužbe poslužio je sastanak između Ko i Dzodzea i mene održan u novembru 1946. godine. Na tom sastanku, navodno, mi smo se dogovorili o zajedničkoj akciji na ostvarenju navedenih ciljeva...

Zaista sam se sastao sa starim ratnim drugom. Sa Komatom Popovićem prisustvovaо sam proslavi nacionalnog praznika Albanije i u Tirani smo ostali jedan dan. Za vrijeme defilea vojske sreću sam se na tribini sa Ko i Dzodzeom; on me je pozvao da ga posjetim u njegovom stanu, makar i na kratko vrijeme. Prihvatio sam poziv i ostao u njegovoj kući desetak minuta, koliko je bilo potrebno da popijemo kafu... Nijesmo uopšte razgovarali o odnosima između naše dvije zemlje jer za to nijesmo imali ni vremena. Pa ipak, ta moja posjeta uzeta je kao „dokaz“ da smo se tom prilikom dogovorili o pretvaranju Albanije u koloniju...

To me je navelo da posumnjam u istinitost moskovskih procesa koje je Staljin vodio protiv starih revolucionara iz vremena oktobarske revolucije. Misao je bila jereti ka, ali uporno mi se nametala...

Sumnja se potpuno u vrstila kada je uskoro organizovan u Budimpešti proces Laslu Rajku. Opet je na osnovu „priznanja“ svih optuženih „utvrđeno“ da su htjeli zajedno sa jugoslovenskim rukovodstvom da uspostave kapitalizam u Mađarskoj. Rajk je „priznao“ da je bio zatriven za Gestapo u Španiji i da su ga kasnije, kad je boravio u francuskim logorima, zatrivali za Intelidžens servis. Tvrđio je da su u isto vrijeme bili zatriveni i mnogi jugoslovenski

rukovodioци који су уестовали у шпанској рату и касније били у логорима — Гошњак, Беблер, На и други. Између осталих, naveо је и моје име иако никад нијесам видио Шпанију нити сам био у логорима . . .

Моје сумње сам отворено изненадио пред друговима у клубу посланика. Повоје се разговор о процесима и ја сам с тим у вези рекао:

— Више не вjerujem у истинитост оптужби изненадитих на московским процесима... не вjerujem да су стари револуционари из времена октобарске револуције одједном постали шпјуни империјалиста ...

Изјава је изазвала праву узбуну ме у присутнима. То није било ништа удно јер smo у vrijeme moskovskih procesa vjerovali u svaku riječ izgovorenу na njima, posebno u ono što je govorio Višinski. Ako smo proglašavali agentom klasnog neprijatelja i „trockistom“ svakog ко bi posumnjao u istinitost procesa. Зато ме није iznenadilo kada је Nešković reagovao:

— Pa ti si trockista!

— Trockista нијесам — одговорио sam јустро — ali je injenica da im više ništa ne vjerujem ... A kako mogu da im vjerujem kada су на Rajkovom procesu „utvrdili“ da sam i ja zavrbovan za Gestapo у Шпанији? Ako je taj proces tako montiran, зашто ne pretpostaviti da su isto tako postupali i na ranijim процесима... da su mnogi револуционари strijeljani невини... To bi se i nama desilo da smo prihvativili Staljinova pisma i izvršili samokritiku ...

Niko nije oponirao; svi су утили, оигледно заокупљени истим сумњама ...

Sa Milicom sam takođe razgovarao о процесима; она се slagala sa mnjom. Rekla mi je kako је отворено казала ilasu da više ne vjeruje u истинитост оптужби изненадитих на московским процесима. ... ilas joj je odgovorio da ni он više ne vjeruje, ali da se о tim stvarima mora за сада utati.

Bilo mi je dragо што se ilas slaže sa mnjom i sa Milicom, ali нијесам shvatao da о tome treba utati. Ako ne vjerujem da су стари револуционари били агенти империјалиста, то не зна и да подрžавам njihove stavove... Uostalom, нијесам имао могућност ни да се upoznam sa njihovim izvor-

nim stavovima, ve sam za njih uo iz Staljinovih govora, referata ... A to nije dovoljno!

Procesi su se redali — U Bugarskoj, ehoslova koj ... No, više nije bilo novih „otkri a”; sve se svodilo na to da se „priznanjima” optuženih „dokaže” kako je Jugoslavija prešla u imperialisti ki tabor, kako je pokušavala da uvede kaptitalizam u te zemlje. Namjera je bila da se kompromituje Jugoslavija, ali i da se disciplinuju rukovodstva socijalisti -kih zemalja. Trebalo je stvoriti uvjerenje kod svih rukovode ih ljudi da će biti strijeljani kao izdajnici ako po u primjerom Jugoslavije. Kada se vidjelo da se Tito ne može uništiti, ulagani su svi naporci da se sprije i da služi kao primjer drugima ...

KONCEM NOVEMBRA 1949. GODINE doneta je druga rezolucija Kominforma. Ona nije nikoga iznenadila — sve što je u njoj iznošeno zasnivano je na grubom izvrtanju stvarnosti sa ciljem da se ostvari što ve a izolacija Jugoslavije.

U rezoluciji se tvrdilo da smo prešli put od buržoaskog nacionalizma do fašizma. U vrijeme prve rezolucije bili smo samo buržoaski nacionalisti, a sada smo se izrodili u fašiste! Kominform nas je optuživao da izgra ujemo antikomunisti ki, policijski državni režim fašisti kog tipa. Dato je i „teoretsko” obrazloženje po kome socijalnu osnovu režima sa -injavaju „kulaštvo i kapitalisti ki elementi u gradu” ...

Upore uju i optužbe sadržane u rezoluciji sa onim što se stvarno promijenilo u našoj zemlji, lako se moglo zaklju iti da je upravo u tom periodu došlo do dubljih promjena u društvenim odnosima: izvršili smo potpunu nacionalizaciju industrije, trgovine, ugostiteljstva ... u privatnoj svojini ostale su samo individualne zanatske radnje i stambene zgrade, a i u ovom drugom slu aju svojina je bila svedena na formalnost (stanarine su bile niske, stanari zašti eni da ih niko mimo njihove volje ne može iseliti, a vlasnici nijesu imali nikakve koristi od svojih stanova) ... Na selu je izvršena kolektivizacija, posebno u ravni arskim podru jima; stvorene su zadruge kolhoznog tipa i u njima je bilo preko

1,500.000 seljaka; u nekim srezovima ravnarskih područja bilo je preko 50% zemlje u društvenom sektoru; individualni poljoprivrednici bili su tako opterećeni porezima i prinudnim otkupom da nijesu imali interesa da drže zemlju u privatnoj svojini... Pa gdje su onda kapitalisti ki elementi u gradu i kulaštvo na selu?

Uvi aju i raskorak između onoga što su ranije izjavili i onoga što je stvarnost, potpisnici rezolucije su sada tvrdili kako su zadruge na silu stvorene, kako se nalaze u rukama kulaštva i njegove agenture. A stvarno stanje je bilo obrnuto: u zadrugama nije bilo kulaka; seljaci su u estvovali u upravljanju zadrugom bez obzira na to koliko su zemlje unijeli u njen fond; imali su oku nice; u estvovali su u raspodjeli prihoda zadruge ne prema tome koliko su zemlje unijeli u zadrugu, nego koliko su ostvarili radnih dana... A to je bio sistem sličan onome u Sovjetskom Savezu!

Uvidjeli su da ne može opstati ni njihova tvrđnja o postojanju kapitalističkih elemenata u gradu jer mi smo izvršili kompletnu nacionalizaciju privrede. Zato su izašli sa sljedećim objašnjenjem: državni sektor privrede, navodno, ne može predstavljati narodnu imovinu ako se državna vlast nalazi u rukama neprijatelja naroda! Osjećajući da neuvjerljivo zvu i tvrđnja da se kao neprijatelji naroda mogu okarakterisati revolucionari koji su izvršili takve duboke društvene promjene, potpisnici rezolucije su javno istakli da ne može biti govora o izgradnji socijalizma u Jugoslaviji kada je „Titova klika“ prekinula odnose sa Sovjetskim Savezom i sa itavim socijalističkim lagerom.

Takva „logika“ me je prosto zapanjila. Proizlazilo je da mjerilo za ocjenu da li je jedna zemlja socijalistička nije postojanje ili nepostojanje najamnih odnosa u proizvodnji i raspoljubljivanju, već to kakvi su odnosi uspostavljeni sa Sovjetskim Savezom i sa socijalističkim lagerom! I to je podignuto na nivo naučne istine... istupalo se u ime marksizma!

Primijenjeno na naš slučaj, izlazi da smo morali priznati sve Staljinove kritike i izvršiti temeljitu samokritiku: tada nas ne bi izbacili iz socijalističkog lagera, ne bi sproveli ekonomsku blokadu, priznavali bi nas kao socijalističku zemlju... A pošto to nijesmo u inili, prestali smo da budemo socijalistička zemlja!

STALJIN I KOMINFORM su najzad pribjegli kompletnoj blokadi naše zemlje: otkazali su sve ugovore kojima su bili regulisani odnosi izme u naših zemalja; prekinuti su svi kontakti sa nama, ak i po privatnoj liniji; optuženi smo da se bavimo okupljanjem kontrarevolucionarnih elemenata iz socijalisti kih zemalja, da nam je cilj da izazovemo kontra-revolucionarne prevrate u tim zemljama kako bismo ih odvojili od Sovjetskog Saveza ... Za našu Partiju se tvrdilo da je dospjela u ruke „spijuna i ubica“, „najamnika imperijalizma“ i da je zbog toga izgubila pravo da se naziva komunisti kom. Pozivane su sve „zdrave snage“ u KPJ da vode borbu i da smijene rukovodstvo; dužnost ostalih partija bila je da pomognu „zdravim snagama“ ...

Sve je to govorilo da ulazimo u period veoma oštре borbe sa bezobzirnim protivnikom koji se ne ustru ava da upotrijebi sva sredstva samo da bi nas uništio — i to ne samo politi ki nego i fizi ki! U takvoj situaciji ni mi nijesmo mogli voditi borbu u rukavicama. U stvari, radilo se o revolucionarnoj borbi za mijenjanje odnosa me u komunisti - kim partijama i socijalisti kim zemljama, za rušenje povlašene pozicije Sovjetskog Saveza i Staljina u komunisti kom pokretu. Žestina kojom je Staljin reagovao svjedo ila je koliko je naše držanje ugrožavalo njihove pozicije. Osje aju i neodrživost „argumenata“, bježe i od otvorene konfrontacije sa našim stavovima, socijalisti ke zemlje zatvorile su granice prema nama, ogradile se bodljikavom žicom, granice posjele vojnim jedinicama, minirale itav pojas duž granice ...

Dugo nijesam znao kako izgleda tako utvr ena granica. Doduše, jednom sam lovio jelene nedaleko od ma arske granice. Iako sam prvi put u estvovao u lov, ubio sam jelena! Me utim, on je bio bez jednog papka i roga ... mina mu je raznijela nogu kada je prelazio granicu.

Tek po etkom 1956. godine sam video utvr enu granicu. Išao sam za Poljsku preko Austrije i ehoslova ke. .. Granica izme u Austrije i ehoslova ke je pružala stravi an prizor: tri reda bodljikave žice duž cijele granice nadmašivala su rast ovjeka ... izme u redova žice iskopana zemlja ... re eno mi je da kroz žice prolazi elektri na struja ... Kada smo ušli u grani nu stanicu, cijela kompozicija voza

bila je opkoljena bodljikavom žicom i vojnicima u šljemovima!

Kao komunista stidio sam se tog prizora... osjeao sam se nekako prevaren. Postao sam komunista jer sam vjerovao da smo poslije zauzimanja vlasti izgraditi društvo koje će svojim primjerom djelovati na sve radnike u kapitalističkim zemljama da se bore da socijalizam pobijedi i kod njih; me utim, doživio sam nešto sasvim suprotno: socijalisti ke zemlje se ograđuju bodljikavom žicom od kapitalisti kog svijeta, a to zna i i od radnika u kapitalističkim zemljama ... Nikako nijesam prihvatao izgovor da se to ini radi zaštite od podriva ke aktivnosti imperijalista. Stalno su mi se nametala pitanja: zašto se na takav način ne bi branili imperijalisti od „podriva ke“ djelatnosti socijalisti kih zemalja? Zar time ne priznajemo da je socijalizam neotporniji prema uticaju imperijalizma?

I više nego ikada bio sam ubijeden da borbu koju smo poveli protiv Staljinu treba da pretvorimo u borbu protiv staljinizma.

Drugi dio
PUTEVI SAMOUPRAVLJANJA

GLAVA I

ISTINE I ZABLUEDE

Uzroci stagnacije proizvodnje u rudnicima • Plan klju ne kapitalne izgradnje • Kako je probijen plan izgradnje • Nastojanja da se do e do inostranih kredita • Politika koja je dovela do pada poljoprivredne proizvodnje • Suša i kriza u snabdijevanju • Zapad daje ekonomsku pomo • Pritisak sa Istoka • Simptomi birokratizacije društva • Borba protiv neracionalnosti u proizvodnji • Proces decentralizacije državnog aparata • Fabrike radnicima • Prvi put u Americi • Promjene u privrednom sistemu • Nov na in privrednog planiranja • Šesti kongres KPJ

SUO ENI SA POTPUNOM BLOKADOM sa Istoka, morali smo smanjivati proizvodnju potrošnih dobara. O tome nas je Kidri obavijestio na sjednici Privrednog savjeta.

Naš izvoz nije mogao pokriti uvoz potrebnih sirovina i reprodukcionog materijala ni za dostignuti nivo proizvodnje. Iskustvo iz 1949. godine je pokazalo da se problem ne rješava masovnim angažovanjem radne snage u rudnicima i u eksploataciji šuma jer rezerve drvne mase i ruda nijesu neiscrpne. Masovno zapošljavanje radne snage samo se na prvi pogled ini da je racionalno; u stvari, to više košta društvenu zajednicu nego što doprinosi razvoju proizvodnje. Dakle, morali smo smanjivati proizvodnju koja je po ivala na uvozu sirovina i reprodukcionog materijala — a to je bila proizvodnja namijenjena širokoj potrošnji. Time je bio neposredno pogod životni standard stanovništva, koje je, u krajnjoj liniji, trebalo da podnese sve teško e.

Sto se ti e bazi ne industrije, odlu ili smo da svim sredstvima forsiramo proizvodnju u mladoj mašinskoj i elek-

tromašinskoj industriji, kao i proizvodnju reprodukcionog materijala i preradu sirovina potrebnih za te grane. Opređelili smo se za to da što više razvijamo proizvodnju graevinskog materijala kako ne bi zaostajala izgradnja.

Kada smo se odlučili za takvu orijentaciju, bili smo svjesni da to znači i „stezanje kaiša“ stanovništva za dugi niz godina. Ali, morali smo tako postupiti ako smo htjeli da se zemlja izvije iz zaostalosti koju smo naslijedili.

U realizaciji tih zadataka Leskošek i ja smo imali ključne pozicije. Leskošek je rukovodio mašinskom i elektromasinskom industrijom i crnom metalurgijom, a ja energetskom i ekstraktivnom industrijom (obojeni metali, ugalj, nafta, nemetali). Od ostvarenja tih zadataka zavisila je cijela strateška konceptacija izvlačenja zemlje iz zaostalosti, makar i po cijenu ogromnog naprezanja stanovništva.

Nije bilo lako ostvariti planske zadatke. Proizvodnja je počela podbacivati u svim rudnicima i na naftonom poljima. I uvek su se nalazili razlozi kojima je to pravdano: jednom nedostatkom radne snage, drugi put nedovoljnom mehanizacijom u rudnicima. Stalno je isticano da su rudnici „izraubovani“ forsiranom proizvodnjom prethodnih godina. A bilo je i optužbi da željeznica ne obezbjeđuje vagone za otpremu iskopanog uglja. S druge strane, željeznica je optuživala rudnike da ne isporučuju ugalj.

Izgovora napretak, a proizvodnja ne zadovoljava potrebe privrede i stanovništva!

Riješio sam da obiđem rudnike i da se uvjerim da li postoje opravdani razlozi za takvo stanje proizvodnje. Međutim, osjećao sam izvjesnu nelagodnost: dođi u kontakt sa rudarima i inženjerima, a oni će se brzo uvjeriti da ne znam gotovo ništa o rudarstvu. Ipak, niko se nije naučio i uvek postoji mogućnost da se nauči i ono što se ne zna. Samo treba imati volje i vremena. A ja sam volje imao dovoljno, a vremena sam morao naći jer to mi je zadatak. Zato sam u svim rudnicima zahtijevao da obavezno siđem u rudarska okna i da vidim kako izgleda cijeli proces otkopavanja rude i njenog transporta kroz jamu, sve do utovara u željezni ke vagone, odnosno do pogona za preradu rude. Tek tada u biti u stanju da ocijenim zašto se proizvodnja ne može povećati.

U svim rudnicima su se žalili da je nedostatak radne snage osnovni uzrok podbacivanja proizvodnje. To je potkrepljivano dokumentacijom. Naime, planom koji je potvrdilo naše Ministarstvo bilo je precizno utvrđeno za svaki rudnik koliko radnika mora da bude angažovano u proizvodnji određene količine rude, koncentrata, uglja. A rudnici nijesu raspolagali planiranim kvotama radne snage. Međutim, pažljivijim proučenjem rada ljudi zaposlenih u rudnicima uočavani su pravi problemi. Mnogo ljudi se kretnalo besposleno oko upravnih zgrada, a i u rudarskim okнима rudari nijesu bili mnogo zaposleni: dugo ekaju na utovar ili na građevu. Bilo je više nego očigledno da bi se sa raspoloživom radnom snagom mogla postići i znatno veća proizvodnja. Ali ja to nijesam mogao stručno dokazati! Zato su me brzo „pobijali“ imajući pokušao da izložim svoje teze.

Tek tada mi je postalo jasno otkuda ono mu no pogaranje prilikom sastavljanja plana. Predstavnici rudnika su redovno nastojali da prikažu što manjim kapacitetom; zahtijevali su da im se odredi manji obim proizvodnje, ali uz što već u kvotu radne snage! Ako bi u tome uspjeli, mogli su računati da će lakše izvršavati postavljene planove, kako u proizvodnji tako i u produktivnosti rada. A to im je obezbjeđivalo razne beneficije predviđene za izvršavanje i premašivanje planova. Ali i obrnuto — ako ne uspiju ubijediti generalne direkcije i one im odrede visoke planove proizvodnje, a male kvote radne snage — neće biti u stanju da izvršavaju i premašuju planove, što za sobom povlači gubitak beneficija. U tim poglavljima gotovo uvijek je usvajano ono što su predlagali predstavnici rudnika, jer se mogu nositi proizvodnje i kvota potrebne radne snage mogu utvrđivati samo u rudnicima, a ne u generalnim direkcijama i Ministarstvu. U suprotnom slučaju moralno bi se računati sa znatnim deformacijama jer pojedini radni kolektivi imaju lakše, a drugi teže uslove privredovanja. Dakle, beneficije će se koristiti nezavisno od postignutih rezultata.

Sve to me je tjeralo da razmišljam šta bi se moglo učiniti da se rudnici sami ponuditi da daju što već u proizvodnju, a da pri tome koriste što manje radne snage. Smatrao sam da bi se to moglo postići i ako bi se proizvodnja, potrebna radna snaga i ukupan platni fond planirali kao do

tada, s tim da svaki rudnik ima pravo da platni fond planiran za određenu proizvodnju raspodijeli na one radnike koji su ostvarili tu proizvodnju. Ako bi upola manji broj radnika ostvario planiranu proizvodnju, zarade bi trebalo da se udvostruji. Istina, time se ne bi otklonilo mu no pogotovo anje oko utvrđivanja kapaciteta i kvota radne snage; ostale bi i razlike u uslovima privredne ivanja, ali bi se snažno podstaklo ekonomisanje radnom snagom.

Pošto sam obišao rudnike i shvatio suštinu problema radne snage, vodio sam duži razgovor sa Kidrićem. On se složio sa mnom da više ne smijemo rješavati te probleme prisilnom mobilizacijom. Ako bismo nastavili sa takvom praksom, došli bismo u otvoreni sukob sa seljacima, a, u krajnjoj liniji, i sa radnicima. Naime, pravo na rad se ne može zamijeniti prinudom na rad. U socijalističkom društvu pravo na rad je zagarantovano, a prinuda na rad je nešto strano tom društvu i ne donosi narođene rezultate. Zato smo rješenje problema vidjeli u stvaranju takvih uslova privredne ivanja u kojima bi sama preduzeća nastojala da smanje broj radnika, a da pri tome takođe povećaju proizvodnju.

Kako da to postignemo — nijesmo znali! Kidrić se prihvatio da izuči taj problem.

RAZVOJ PROIZVODNJE nije bio kojen nedostatkom radne snage, već nedovoljnom mehanizacijom u rudnicima. Rudari nijesu radili modernim sredstvima; za unutrašnji transport korištena je konjska zapregra. Izuzetak su donekle bili samo slovenački rudnici. U poređenju sa stanjem prije rata gotovo ništa se nije promijenilo. Kolonijalistima je bilo rentabilnije da u rudnicima imaju jeftinu radnu snagu nego da uvedu mehanizaciju. U međuvremenu su nastupile bitne promjene: radna snaga nije više jeftina, a ako želimo u rudnicima postići masovnu, visokoproduktivnu proizvodnju, moramo mehanizovati sve procese rada — od otkopavanja, preko utovara i jamskog transporta, do utovara u željezni ke vagone.

I o tim pitanjima razgovarao sam sa Kidrićem. Ukažao sam mu na to da se petogodišnji plan neće ispuniti ni u

jednoj privrednoj grani rudarstva ukoliko ne izmijenimo odnos prema proširenoj reprodukciji. Cijela naša aktivnost bila je usmjerenja na savlaivanje problema teku u proizvodnje i snabdijevanja stanovništva. Investiciona izgradnja je zapostavljena, ne toliko u pogledu građevinskih radova koliko u pogledu opreme. Nema deviznih sredstava za kupovinu opreme jer ono što zaradimo odlazi na pokrivanje potreba proizvodnje i snabdijevanja stanovništva, kao i potreba armije. Ako tome dodamo da nema ni kredita, teško smo mogli raunati da smo izvršili petogodišnji plan.

Nekoliko dana kasnije pozvao me je Kidri ponovo na razgovor. Rekao mi je da je obavijestio Tita o našim razgovorima i da je Tito mišljenja da ja, kao Kidri ev zamjenik u Privrednom savjetu, preuzmem odgovornost za cijelokupnu investicionu izgradnju.

Prihvatio sam nov zadatok i obrazovao uže tijelo u Privrednom savjetu. U taj „stab“ su ušli ministri najvažnijih privrednih resora. Preuzeli smo obavezu da obiemo sve objekte u izgradnji, poslije ega bismo odlu ili koji će se od njih dalje graditi. Cijelokupna proizvodnja za potrebe investicione izgradnje stavljena nam je na raspolaganje i mi smo raspodjeljivali kontingente na gradilišta i objekte; raspolagali smo i svim inostranim zajmovima koje je zaključiva naša zemlja. Imali smo ovlaštenja da preduzimamo sve potrebne mjere da bi se na vrijeme završili objekti predvi eni petogodišnjim planom.

Po eli smo obilaziti sve objekte u izgradnji nastojeći da dobijemo što jasniju sliku o stanju izgrađenosti, o perspektivi koju će imati kada budu pušteni u pogon.

Odlu ili smo da nastavimo sa gradnjom svih elektroprivrednih objekata uključujući hidroelektrane iako me u njima nijesu bili izabrani najrentabilniji objekti. Orijentisali smo se na razvoj samo najvećih rudnika uglja. Riješili smo da istražujemo naftu svuda gdje je bilo znakova o njenom postojanju. U crnoj metalurgiji pristupili smo proširivanju i modernizovanju postojećih željezara, pri čemu smo vodili računa o njihovoj specijalizaciji. U obojenoj metalurgiji smo se orijentisali na otvaranje novih i proširivanje postojećih rudnika, na povećavanje proizvodnje i preradu

bakra, aluminijuma, olova, cinka. Predvidjeli smo izgradnju topionica, elektroliza, rafinerija, valjaonica. Opredijelili smo se i za proizvodnju koksa, vatrostalnih opeka, stakla, cementa, a odlu ili smo da nekadašnje manje radionice razvijemo u moderne fabrike za proizvodnju motora, generatora, turbina, brodova, kamiona, traktora, kombajna, lokomotiva, vagona, radio-prijemnika, rendgen-aparata, mašina za doma instvo. Time bi bile postavljene osnove industrijalizaciji i elektrifikaciji zemlje.

Tako revidiran plan usvojio je najprije Privredni savjet, a kasnije Skupština. Produceno je za godinu dana nje-govo izvršenje. Tako je nastao plan „klju ne kapitalne izgradnje“.

ODLU ENO JE da se u naredne tri godine obustavi sve što nije predvi eno planom, ak i izgradnja stanova i komunalnih objekata u gradovima; industrijske i druge privredne grane koje su proizvodile robu za široku potrošnju nijesu mogle proširivati svoje kapacitete, pa ni održavati postoje e. Cjelokupna amortizacija, uklju uju i i akumulaciju, oduzimana je za potrebe klju ne kapitalne izgradnje.

Za snabdijevanje stanovništva su osigurane minimalne koli ine osnovnih proizvoda za ishranu i odijevanje. Smanjivanje potrošnje stanovništva sprovedeno je veoma drasti no, tako da su radnje bile poluprazne; i dalje je važio režim snabdijevanja „na ta kice“. Najnužnije stvari su se mogli nabaviti samo u inostranstvu. U to sam se uvjerio kada sam sa Leskoškom sredinom 1950. godine boravio desetak dana u Svajcarskoj. Pri kraju putovanja ostalo mi je nešto novca od dnevница, pa sam zamolio našeg pratioca da kupi sitne poklone za lanove moje porodice i prijatelje. Rekao sam mu neodre eno da uzme nešto što se ne može nabaviti u zemlji. Kad sam se raspakovao kod ku e, video sam da je kupio sapun, kišobrane, kolonjsku vodu.

Uprkos strogim ograni enjima, proširivana je izgradnja.

U Makedoniji nije bila predvi ena gradnja ni jedne fabrike. Makedonsko rukovodstvo je, razumljivo, bilo nezadovoljno. Na njegov zahtjev po ela je izgradnja pet fabrika.

I armija se javila sa zahtjevom da se na „strateškoj teritoriji” podigne manja željezara koja bi proizvodila specijalne, legirane vrste elika za potrebe vojne industrije. Morali smo i tu iza i u susret i proširiti front izgradnje sa željezaram u Nikšiću.

Najveće proširivanje fronta izgradnje izvršeno je poslije zahtjeva da se stvori vojna industrija i brodogradnja. To je praktično bio nov plan; morali smo podi i više fabrika za proizvodnju baruta, municije, pušaka, mitraljeza, topova, pa akcijenih tenkova i aviona. Svi ti objekti bili su locirani na „strateškoj teritoriji”, a na obali su razvijena tri velika i više manjih brodogradilišta; podignute su fabrike za proizvodnju motora i brodske opreme. Iako je privreda time bila jako opterećena, morali smo tako postupiti da bi zemlja bila spremna da brani svoju nezavisnost.

Otpor sve u estalijim zahtjevima da se još više proširi front izgradnje pružio sam kad mi je iz Privrednog savjeta dostavljen plan razvoja u armiji po kome je trebalo preseliti preko pedeset preduzeća — mlinove, uljare i slično — iz Vojvodine i Slavonije na „stratešku teritoriju”. Nijesam se nikako slagao sa tim prijedlogom pošto sam znao da bit će suviše opteretilo privredu, a nimalo ne bi doprinijelo jačanju odbrambene sposobnosti zemlje. Sta je nam fabrike ako za njih na „strateškoj teritoriji” nema sirovina. Izvinio sam Kidrića o mojim primjedbama, ali on nije bio spreman da pokrene stvar; bez riječi je prihvatao sve što je dolazilo iz armije pošto je smatrao da je sa tim bio upoznat Tito. Me utim, složio se da razgovaram sa Titom. Na sastanku koji je ubrzo održan pokazalo se da ni Tito ni rukovodstvo u armiji nijesu bili upoznati sa tim prijedlozima, pa su u cjelini odbrana. Okuražen uspjehom, predložio sam da se uspori izgradnja vojne industrije kako bismo brže i lakše razvili sirovinsku i energetsku bazu zemlje, a time obezbijedili sirovine i energiju za prerađivačku, pa i vojnu industriju. Dodao sam da opasnost od napada na našu zemlju nije više tako akutna. Me utim, Tito se nije složio sa mnogim u pogledu ocjene situacije ni u pogledu usporavanja razvoja vojne industrije i brodogradnje.

POKAZALO SE da je veoma teško graditi fabrike, posebno kada se ne raspolaže građevinskom mehanizacijom niti stručnjacima koji bi umjeli da razrade tehnički proces. Nije bilo drugog izlaza nego da uporedo sa opremom kupujemo u inostranstvu i tehničke licence. Za to su nam bila potrebna inostrana sredstva plaćanja, a njih zapravo nije ni bilo!

Predložio sam Privrednom savjetu da preduzmemo odgovarajuće mjeru i angažujemo sve faktore, posebno po diplomatskoj liniji, da dobijemo što više inostranih kredita, bez obzira na uslove vraćanja i naše mogućnosti da odgovorimo ugovorenim rokovima. Osnovno je bilo doći do kredita kako bi se podigle fabrike i zemlja industrijalizirala. Kada se budemo razvili, biće nam lakše da pregovaramo o odlaganju otplaćivanja kredita.

Nalazili smo se u fazi odlučne borbe za industrijalizaciju, a stanje je bilo više nego kritično: podizali smo fabrike mada nijesmo imali prethodno riješene tehničke procese i projekte; velike hidrocentralne — Zvornik, Jablanica i druge — gradili su inženjeri koji se nikad nijesu bavili tim poslovima. Osim toga, nijesmo imali ni potrebnu mehanizaciju. Kada sam obišao gradilište kod Zvornika, od mehanizacija našao sam samo dva-tri kamioneta i nekoliko lopata! Tim sredstvima je iskopan i ogroman „zagat“ na jednoj strani rijeke. Međutim, radovi na betoniranju nijesu ni počeli jer nije bilo nikakve mehanizacije za betoniranje, a voda je esto potapala „zagat“ pošto je centrala iz Tuzle svaki dan prekidala struju. Slično je bilo i na ostalim gradilištima hidrocentrala. Oprema za hidrocentralne trebalo je da bude proizvedena u našim novopodignutim preduzećima, ali i ona je kasnila jer nije mogao biti na vrijeme obezbijeden reprodukcioni materijal, a nedostajalo je i iskustvo u osvajanju proizvodnje.

Imajući u vidu položaj u kojem smo se našli, smatrao sam da dobijanje kredita predstavlja jedini izlaz. Stoga nijesam obraćao pažnju na prigovore pojedinih drugova da bi nas to moglo dovesti do neke vrste „kreditnog rupa“, pošto bi, navodno, privreda bila pod dominacijom inostranog kapitala.

Razgovor sa Vladom Popovi em, koji je upravo bio nimenovan za ambasadora u Vašingtonu, otkrio mi je da u samom rukovodstvu postoje razmimoilaženja oko inostranih kredita. Popovi je imao zadatku da radi na stvaranju mogu nosti za dobijanje kredita u Americi — i to ne samo kod američkih banaka nego i kod meunarodnih finansijskih korporacija (Meunarodna banka, Meunarodni monetarni fond). U želji da što uspješnije izvrši svoju misiju, Popovi je prije odlaska stupao u kontakt s rukovodećim kadrovima u privredi kako bi se što bolje upoznao sa našim potrebama. Sreli smo se jednog dana u klubu i on mi reče:

— Slušaj, što se vi u rukovodstvu ne složite oko toga da li treba da radim na dobijanju kredita u Americi?

Bio sam iznenađen. Možda je promijenjena odluka rukovodstva! Zato sam, umjesto odgovora, postavio pitanje:

— A ko je iz rukovodstva protiv američkih kredita?

— Neškovi! — odmah je odgovorio. — Svi ste vi koji radite u privredi za dobijanje kredita, ali on je protiv.

— A šta ti je Tito rekao? — upitao sam.

— Tito je rekao da treba nastojati da dobijemo što više kredita.

Zadovoljan što se nije ništa promijenilo od onoga o čemu smo se dogovorili u Privrednom savjetu, dobacio sam:

— Nije važno šta Neškovi govori... važno je šta je Tito kazao.

— Toliko i ja znam! — Popovi mi nije ostao dužan odgovora. — Nijesam postavio pitanje zbog toga što ne znam šta treba da radim, nego zato što se ne može prihvati da jedan lančić nujužeg rukovodstva ima drugačiji stav o ovakvoj krupnoj pitanju. U tome je suština moje intervencije.

Nijesam znao šta da odgovorim jer mi Neškovi nije stavao ništa bilo poznati. Kasnije sam pitao Dilasa da mi razjasni o čemu se radi. Rekao je da se u užem rukovodstvu odavno zna da Neškovi o nizu pitanja zauzima informbirovske stavove — još od onda kada smo odlučivali da li da idemo na zasjedanje Kominforma u Bukurešt. Dilas je još napomenuo da će trebati odstraniti Neškovi a iz rukovodstva. Uđenovalo, ali ta vijest me uopšte nije ražalostila. Moram priznati da me je ak obradovala! Neškovi a nikako

nijesam trpio; bilo je kod njega ne eg što me je od prvog susreta odbijalo. Ponekad sam imao utisak da je spreman i na podvaljivanje samo da bi uspio u svojim planovima.

PEDESETIH GODINA došlo je do pada poljoprivredne proizvodnje, i to ne samo zbog toga što je u dvije od tri godine (1950—1952) bila velika suša nego i zbog politike koju smo sprovodili u poljoprivredi.

Ustavom smo se obavezali da će država štititi sitnog i srednjeg seljaka. Veleposjedi su razdijeljeni seljacima iz pasivnih krajeva i bezemljašima. Svakom je dato po 4—5 hektara. Sitni i srednji seljaci su dobijali povoljne kredite i plačali su male poreze. Bogati seljaci nijesu mogli dobiti kredite i proširivati svoju proizvodnju, a bili su optereeni veoma velikim porezima. To je dovelo do toga da su upravo seljaci koji bi mogli da daju tržišne viškove bili destimulirani da razvijaju proizvodnju. Cak su počeli da smanjuju zasijane površine kako bi izbjegavali obaveze prema državi. Vlada je odgovorila uredbom po kojoj je svako seljačko gazdinstvo bilo obavezno da zasije sve obradive površine odre enim kulturama, odnosno da isporuči utvrđene količine proizvoda po hektaru. Seljaci su reagovali tako što su odbijali da izvrše utvrđene obaveze. Između seljaka i državne vlasti došlo je do sukoba koji se nije ograničio samo na bogate seljake pošto je država bila primorana da zbog pada proizvodnje optere uje obaveznim otkupom i srednjeg seljaka.

Proizvodnja se nije povećala ni kolektivizacijom mada je država pomagala zadruge svim sredstvima: davala je povoljne kredite, mehanizaciju, ubriva. Međutim, odnosi u zadružama nijesu stimulisali postizanje boljih rezultata; zadružari su dijelili prihod zadruge prema vremenu provedenom na radu („trudodani“), a ne prema rezultatima rada. Razumije se da je to prouzrokovalo pad proizvodnje. Cak se dotle stiglo da je država primila na sebe obavezu da snabdijeva zadrugare kao ostale radnike u društvenoj proizvodnji! Predajući zemlju državi, zadružari su shvatili da su i oni postali „državni“ i da država treba da se stara o

njima. Bilo je i takvih absurdnih slučajeva da su zadrugari tražili obezbije eno snabdijevanje ne samo industrijskim nego i prehrambenim proizvodima! Umjesto da isporučuju te proizvode, kako bi se moglo obezbijediti snabdijevanje radnika, zadrugari su htjeli da ih država hrani.

SNABDIJEVANJE STANOVNOSTVA našlo se 1950. godine u vrlo oštroj krizi izazvanoj ne samo opadanjem poljoprivredne proizvodnje i drastičnim smanjenjem industrijske proizvodnje nego i dugotrajnom sušom koja je zahvatila gotovo cijelu zemlju. Težina nastale situacije može se ocijeniti po jednoj sjednici Privrednog savjeta, održanoj negdje sredinom 1950. godine, kojoj su prisustvovali i predsjednici privrednih savjeta republika. Diskusija se vodila o kvotama otkupa poljoprivrednih proizvoda po republikama, koje je razradio aparat Privrednog savjeta. Jovan Veselinov, koji je tada bio predsjednik Privrednog savjeta Srbije, iznio je mišljenje da je kvota za Srbiju nerealna i da se ne može ostvariti. Između Veselinova i Kidrića zapodjela se dosta oštara diskusija.

— Tolike količine žita se ne mogu otkupiti u Vojvodini — rekao je Veselinov. — I to iz prostog razloga što ih kod seljaka nema.

— Zita ima, samo što vi neete da ga uzmete — veoma oštrot je reagovao Kidrić. — Ne želite da se zavadite sa kulacicima, to je isto oportunizam s vaše strane.

Zavladala je mu na tišina. Veselinov je pokušao da uzme riječ, ali mu je zastala u grlu. Oiju punih suza, jedva je izgovorio:

— Ne, nije oportunizam! Prosta je istina da žita nema, a mi hoćemo da ga seljaci niži ega stvore. Zato smo ušli u pravi rat sa njima. Na hiljade seljaka je uhapšeno i osuđeno. Ima i mrtvih! Ljudi sekirama brane ono malo žita što je rodilo. Ima tu i kulaka, ali to su već inom naši ljudi! U narodnooslobodilačkoj borbi bili su na našoj strani, a sada postali neprijatelji! Ne zbog toga što su kulaci, nego zato što je određen previsok otkup. Naši aktivisti koji isteruju otkup odvojili su se od naroda. To su oni isti ljudi koji su u toku

rata bili najpopularniji; sada su postali najomrznutiji. Mislim da to ne bi smelo da se događa.

Dok je Veselinov govorio, osjećao sam se nekako nelagodno. Slika koju je iznio bila je porazna. Imao sam utisak kao da sam pokraden. Nije to davno bilo kada smo kao studenti držali vatrene govore tvrde i da je se našim poljima uti „pjesma traktora“ im osvojimo vlast. A sada ne samo da nema traktora nego smo primorani da silom uzimamo žito od siromašnih i srednjih seljaka. Još jedna iluzija razbila se o surovu stvarnosti. Drugog izlaza nije bilo; žito smo morali uzeti. U suprotnom, gradovi bi ostali bez hleba. Kidri je bio u pravu kada je energično tražio da se uzme žito; možda nije u pravu što je to nazvao oportunizmom. Ali i Veselinov je u pravu! Tim putem žito ne smo dobili. Njega nema i biće sve manje; ako tako nastavimo, zavadiemo se sa seljacima. Samo, gdje je izlaz? Ja ga nijesam vidi.

KATASTROFALNA SUŠA zavladala je 1950. godine. Vlade Velike Britanije, SAD i Francuske su odlučile da nam pruže ekonomsku pomoć kako bismo lakše savladali njene posljedice. Pomoć je pružena ne samo u prehrambenim proizvodima nego i u sirovinama i reprodukcionom materijalu. Tako je naša prerađivačka industrija mogla koristiti kapacitete i obezbijediti snabdijevanje stanovništva osnovnom potrošnom robom.

Pomoć nam je omogućila da napustimo politiku prijedlog; istakao je da nas je politika pretjerano oštrog otkupa dovela u sukob sa seljacima, odnosno izazvala opadanje poljoprivredne proizvodnje; seljaci nijesu imali interesa da povećaju proizvodnju... Tako smo počeli napuštati staljinističke oblike naturalne razmjene između sela i grada. Seljaci su iznosili na tržište svoje proizvode i prodavali ih po cijenama koje su se slobodno formirale. Država je zadрžala nešto izmijenjen sistem garantovanog snabdijevanja radnika i službenika zaposlenih u društvenom sektoru i administraciji. Garantovane kolичine i assortiman oni su dobivali po cijenama upola nižim od cijena koje su se slo-

bodno formirale. Time smo štitili standard gradskog stanovništva.

Iako je poljoprivredna proizvodnja po elu da oživljava, nije ni izdaleka mogla zadovoljiti potrebe gradskog stanovništva; ono je ogromno naraslo u poslijeratnim godinama, kao posljedica naše politike industrijalizacije. U prvoj godini slobodnog otkupa pšenice država je ubrala samo „ušur“ za meljavu koji su u naturi uzimali mlinovi. A to nije predstavljalo ni mjesec nu potrošnju hljeba gradskog stanovništva. Dakle, žito smo morali uvoziti. Sli no je bilo sa masno am. Problem se mogao razriješiti na dva na ina: ili se odre i industrijalizacije i smanjiti pritisak gradskog stanovništva na fondove obezbije enog snabdijevanja; ili tražiti ekonomsku pomo u žitaricama, masno am i sirovinama od zemlje koja je spremna da nam je pruži. Opredijelili smo se za drugo rješenje i obratili se Sjedinjenim Amerikim Državama.

Preko diplomatskih kanala interesovali smo se da li bi amerika vlada bila spremna da produži pružanje ekonomske pomo i i narednih godina. Ubrzo je stigao pozitivan odgovor. SAD su predlagale da u pružanju pomo i i dalje u estvaju Velika Britanija i Francuska, makar simboli no. Pošto je to i nama odgovaralo, obratili smo se vladama Velike Britanije i Francuske. Tako su po etkom 1951. godine po eli tripartitni pregovori o pružanju ekonomske pomo i našoj zemlji.

Na samom po etku pregovora pokazalo se da naši partneri ne misle da pruže pomo bez postavljanja odre enih uslova, kao što su to uradili prethodne godine. Sugerisali su nam da se odrekнемo „suviše ambicioznog“ plana industrijalizacije, koji naša nerazvijena ekonomika ne može podnijeti. Istovremeno su nam savjetovali da napustimo kollektivizaciju jer je ve pokazala nepovoljne rezultate. Nije bilo teško uo iti šta se željelo time posti i: ako bismo prihvatali uslove naših partnera, Jugoslavija bi na duže vrijeme ostala sirovinski privjesak industrijski razvijenih zapadnih zemalja; proizvodila bi i izvozila na Zapad sirovine i poljoprivredne proizvode, a uvozila industrijske prera evine, naravno — po mnogo višim cijenama. A to nije ništa drugo nego kolonijalni položaj! Osim tih dugoro nih planova, naši partneri su imali i kratkoro ne. Dobro su znali da bi se

u sluaju našeg odricanja od plana industrijalizacije odmah smanjio teret koji smo nametnuli stanovništvu i standard bi naglo porastao. Pošto bi sve to bilo praveno njihovom ekonomskom pomoći, stvorio bi se utisak da je pomoći sa Zapadom donijela blagostanje koje komunisti nijesu mogli obezbijediti.

Odbacili smo sve uslove koje su nam postavljale zapadne zemlje. Rekli smo im da se ne bavimo demagogijom i da neemo obe avati stanovništvu nešto što bi trenutno poboljšalo njegov standard, ali zbogega bi nas proklinjalo u bližoj ili daljoj budućnosti. Međutim, naši partneri su bili uporni i pregovori su prekinuti. Vjerovatno su htjeli da nas učijene pošto su pretpostavljali da ne možemo opstati bez pomoći. Ali i mi smo bili uporni: nijesmo se odrekli plana industrijalizacije iako je tražio najveće lišavanja, slična onima u ratu. Naše raspolaženje najbolje je izrazio Tito kada je u jednom govoru rekao da nemamo prijatelja ni na Istoku ni na Zapadu. Oni sa Istoka bi htjeli da nas bace na koljena i da onda upravljaju našom zemljom preko svojih gubernatora. A ovi sa Zapada žele da ostanemo nerazvijeni i da nas nesmetano iskoristi. Onome ko ostane nerazvijen, svaki avo bi htio da sjedne na grbu u. A mi to ne želimo! Neemo ni gubernatore niti one koji bi htjeli da zajašu na našu grbu u. Hoemo da se industrijalizujemo i zato nema drugog puta do „stezanja kaiša“.

Poslije višemjesečnog ekanja i ucjenjivanja naši partneri su izjavili da odustaju od prvobitnih uslova. Mi smo, naravno, prihvatali prijedlog za nastavak pregovora; na njima je trebalo utvrditi visinu pomoći i u teku ove godine. Međutim, im su pregovori nastavljeni, vidjeli smo da se, u stvari, nije odustalo od ranijih namjera, već je samo promijenjena taktika. Predstavnici Zapada su tražili da im se prezentiraju svi materijalni bilansi privrede jer bez toga, navodno, ne mogu utvrditi visinu pomoći i niti sprijeći eventualne pokušaje da se sredstva pomoći i prelivaju u investicionu izgradnju. Drugim riječima, namjera je bila da se visina ekonomskog pomoći tako odmjeri da ne možemo devizna sredstva ostvarena sopstvenim izvozom upotrijebiti za kupovinu opreme za objekte koji su u izgradnji. Ako je zahtijevano da im se da na uvid dokumentacija koja bi potvrdila

da investicionu opremu kupujemo samo zajmovima, a da sopstvena devizna sredstva angažujemo jedino za kupovinu sirovina i reprodukcionog materijala za potrebe reprodukcije i snabdijevanja stanovništva potrošnom robom. Naravno, odbili smo taj zahtjev kao nespojiv sa principom slobodnog trošenja sredstava koja ostvarujemo. Primorani da se saglase sa tim, naši partneri su znali da smanjivanjem pomo i mogu ograni iti mogu nosti našeg manevrisanja. Otuda njihovo nastojanje da pomo bude tolika da zajedno sa našim izvozom pokrije samo potrebe proste reprodukcije i snabdijevanja stanovništva. No, ni mi nijesmo sjedili skrštenih ruku! Naše materijalne bilanse smo tako podešavali da prikazuju što ve e debalanse. Nijesmo prezali ni od toga da objavljujemo fiktivne bilanse u javnim dokumentima samo da bismo dobili što ve u pomo i da bismo što više sopstvenih sredstava mogli izdvojiti za potrebe industrijalizacije. U tome smo prili no uspijevali.

UMJESTO OTVORENOG NAPADA na našu zemlju, Staljin se opredijelio za ja anje vojnog i politi kog pritiska: na našim granicama su i dalje bile koncentrisane jake vojne snage, nastavljeno je intenzivno ubacivanje špijuna i diverzanata, poja ana je mo na propagandna kampanja protiv našeg rukovodstva. Sve je injeno da budemo u stalnoj napetosti, da držimo znatne snage na našim granicama, da pove avamo sastav armije i da veliki dio nacionalnog dohotka izdvajamo za odbranu zemlje. Staljin je ra unao da smo morati odustati od industrijalizacije i da smo padati u sve ve u zavisnost od SAD i drugih kapitalisti kih zemalja. Ako bi se to desilo, bila bi „dokazana“ tvrdnja da se naša zemlja ne može smatrati socijalisti kom i da su bile opravdane kampanje koje su sprove ene protiv nas.

Ma koliko udno izgledalo, izlazilo je da jedna velika socijalisti ka zemlja preduzima sve da natjera drugu socijalisti ku zemlju da odustane od izgradnje socijalizma i da se vrati kapitalizmu! Suo en sa takvim pojavama, bio sam zbuđen; mnoge moje predstave o socijalizmu i o odnosima izme u socijalisti kih zemalja nestajale su kao dim. Da mi

je neko ranije, naro ito dok sam bio student, rekao da e se to dogoditi, proglašio bih ga agentom klasnog neprijatelja.

Da bismo onemogu ili te planove sovjetskog rukovodstva, odlu ili smo se na još jedan korak — zatražili smo i dobili vojnu pomo od SAD. Znali smo da mnogi naši prijatelji ne e to razumjeti. ak sam se i ja kolebao; inilo mi se da je to ravno izdaji socijalizma; uzimamo oružje od kapitalisti ke zemlje da bismo se borili protiv socijalisti ke zemlje! No, to je bilo kratkotrajno kolebanje. Sto sam duže razmišljao, sve više sam dolazio do zaklju ka da nema „kapitalisti kog" i „socijalisti kog" oružja. Postoji samo oružje koje može da bude upotrijebljeno za pobedu jednog ili drugog sistema. Sve zavisi u ijim je ono rukama. Uostalom, iako oružje dolazi iz SAD, o njegovoju upotrebi odlu ujemo samo mi! Ako bismo htjeli da obnavljamo kapitalizam, mogli bismo to u initi i oružjem koje smo dobili iz Sovjetskog Saveza. A ako ho emo da branimo socijalisti ki karakter našeg društva, to emo mo i i oružjem koje dobijemo iz Amerike. Pošto nijesmo mislili da obnavljamo kapitalizam, moja savjest je bila mirna. Bio sam spremjan da uzmem oružje i od „crnog avola" samo da se smanje tereti koji su pritiskali privredu i usporavali našu industrijalizaciju.

KAO OMLADINAC itao sam mnoge romane o izgradnji u Sovjetskom Savezu; svi su oni bili puni opisa štetoinskih poduhvata tehni kih stru njaka koji su poticali iz buržoaske sredine; puni su bili i pokušaja predstavnika kapitalisti kih zemalja da na razne na ine korumpiraju komuniste i da ih ucjenama prinude da ih služe. Sve je to uticalo da budem nepovjerljiv prema predstavnicima kapitalisti - kih država, a i prema tehni koj inteligenciji koja nije proizašla iz radni ke i selja ke sredine.

Tako sam jednom prilikom grubo odbio paketi sira „rokfor" koji mi je poslao na poklon ameri ki vojni ataše. On je stanovao nedaleko od nas. Moj tast se upoznao sa njim; pomagao je atašeu nešto oko ure enja bašte, a ovaj je za uzvrat, a u znak pažnje, poslao na poklon malo sira.

Me utim, ja sam odmah naredio da se sir vrati; smatrao sam to pokušajem korumpiranja!

Dok sam radio u armiji, nepovjerenje prema stru njacima nepartijcima manje je dolazilo do izražaja jer su se na svim komandnim položajima nalazili komunisti. Ali, kada sam postao ministar, od prvog dana sam nastojao da na rukovode a mjestu u Ministarstvu, generalnim direkcijama i rudnicima do u ljudi koji su u prvom redu komunisti, a tek onda stru njaci. Smatrao sam da će proizvodnja cvjetati ako je organizuju komunisti, spremni da „sagorijevaju na poslu“.

Na žalost, takva moja politika ubrzo je doživjela neuspjeh. Komunisti na rukovode im mjestima, a bez dovoljno stru nog znanja, forsirali su proizvodnju ne vode i mnogo ra una o racionalnosti eksploatacije rudnog bogatstva. Redovno se dogaalo da su prvih mjeseci podizali proizvodnju i premašivali planove, ali zatim bi proizvodnja naglo po elada opada. Pokazalo se da je proizvodnja privremeno povevana raubovanjem rudne supstance, što je nedozvoljeno s gledišta racionalne eksploatacije. To je istovremeno govorilo da nije dovoljno biti komunista da bi se uspješno rukovodilo preduzećem. Stru na sposobnost za obavljanje poslova u neku ruku je važnija. To je dokazivala praksa i ja sam svoj stav morao korigovati da ne bih došao u sukob sa njom.

Ali to nije bilo sve! ekala su me i druga razloženja. Prilikom obilaska prvog rudnika htio sam da vidim kako su ljudi raspoređeni u procesu proizvodnje. To je bilo u rudniku Raši. Iznenadilo me je što komunista uopšte nije bilo u rudarskim oknima, tamo gdje se kopa ugalj i gdje je najteže. Do tada sam bio naučio da se komunistima povjeravaju najteži zadaci. Tako je bilo u ratu, a i u predratnim ilegalnim borbama. Me utim, to se nekako izmjenilo; im ruder postane Ian Partije, prestaje da radi u jami i odlazi na druge poslove. Ukoliko bi se sa time nastavilo, Partija ne bi više mogla biti avangarda i nju bi počeo da nagriza crvena birokratizacija. Pošto sam te pojave smatrao vrlo ozbiljnim, izvijestio sam o svemu Rankoviću. Rekao mi je da obratim pažnju i na druge rudnike, a sam je odmah poslao grupu instruktora u Rašu da na licu mjestu preduzmu odgovarajuće mjeru. Time je, u stvari, pokrenuto pitanje birokratizacije

Partije. Jer sve informacije su govorile isto: im bi neko bio primljen u Partiju, dobijao bi rukovode u funkciju. Sve manje je bilo komunista u proizvodnji, a sve više u administraciji! Administracija, kako u saveznim i republikim ministarstvima tako i u generalnim i glavnim direkcijama i preduzeima, snažno je rasla. A to su bili pouzdani signali da je proces birokratizacije zahvatio ne samo društvo nego i samu Partiju. Trebalo je preuzimati odgovarajuće mјere. Razradu tih mјera preuzeo je na sebe Centralni komitet, li no Ranković.

Naporedо sa procesom odlaženja komunista iz proizvodnje u administraciju rasle su materijalne privilegije administracije. Sva ministarstva, generalne i glavne direkcije u federaciji i republikama, direkcije preduzeća, sreski i opštinski narodni odbori imali su svoje ekonomije sa kojih su se snabdijevali prehrambenim proizvodima po nižim cijenama. Osim toga, imali su vile i odmarališta na moru ili u planinama; tu je ljetovala administracija. Komunisti su bili dvostruko privilegovani: prebacivani su na rad u administraciju, a tamo su uživali znatne materijalne privilegije.

Kako je stvar stajala s najvišom birokratijom, pokazuje jedno moje ljetovanje u Opatiji.

Okupiran poslovima, tri godine nijesam išao na odmor preko ljeta. Pošto je napregnutost situacije nešto popustila u 1950. godini, riješio sam da sa Milicom i sinom ljetujem na moru. Radovaо sam se što u prvi put biti sa porodicom. Od svršetka rata praktično nijesam bio sa porodicom iako smo stanovali pod istim krovom. Nalazili smo se samo za vrijeme ručaka i večere — Milica, moja majka, tašta i tast. Ali i tada sam bio odsutan, zanesen razmišljanjem o problemima koji su pritiskali sa svih strana. Brzo bih pojeo ono što je spremljeno za objed i odlazio u svoju radnu sobu. To je teško padalo svima. Majka me je s tugom gledala; iako je prvi put imala sve, bila je nezadovoljna; htjela bi da porazgovara sa mnom, ali ja nikada nijesam imao vremena; htjela bi da me zagrli, kao što je nekad radila, ali ja sam to smatrao sentimentalnošću u kojoj ne smije da podlegne revolucionar! Ni Milica nije prihvatala takav način života; željela je više nježnosti, prisnih razgovora, povjeravanja. Rijetko smo bili zajedno: rano ujutru autom smo odlazili na

posao — ja u Ministarstvo, a Milica u Centralni komitet; radila je u Komisiji za meunarodne veze. U podne smo se vraćali na rukak, a poslije sam radio kod kuće do duboko u noć. Milica je ponekad pokušavala da uči u moju radnu sobu i da malo popriče sa mnogom, ali, kada bi vidjela izraz moga lica, brzo bi odlazila. Ni sa sinom se nijesam igrao; imao je već pet godina; rastao je sa babama, a poslije podne bio je sa majkom.

Tako je to išlo godinama. Živio sam u porodici a bez porodičnog života.

Razumljivo je stoga što sam se veselio kad mi se ukazala prilika da prvi put provedem odmor sa ženom i sinom. Namjeravao sam da pođem na Crnogorsko primorje, ali mi u Ministarstvu rekoše da riječka Rafinerija nafte ima vilu u Opatiji i da bih tamo mogao ljetovati. Napomenuli su mi da su raniji ministri obično tako inili. Vila ima dvije spaće sobe, kupatilo, kuhinju i trpezariju; bila je pogodna za smještaj manje porodice.

Prije nego što sam prihvatio ponudu, zatražio sam da mi jave kolika je cijena dnevнog pansiona po osobi. Iznenadio sam se kada sam dobio odgovor da će se to lako uređiti. Zahtijevao sam da mi odmah jave cijenu, inače ne učuti i na ljetovanje. Najzad, poslije te intervencije, saopšteno mi je da pansion po osobi iznosi 150 dinara; ukoliko želim i pjevati, cijena je 200 dinara po osobi. Osim toga, moraju se predati karte za garantovano snabdijevanje. Pošto mi je cijena odgovarala, a bila je jednaka cijenama pansiona u najboljim hotelima, prihvatio sam ponudu.

Te godine dobio sam veliki honorar — u visini od 50.000 dinara — za knjigu o uzrocima neuspjeha revolucije u Grčkoj. Pošto sam imao dovoljno novaca, a u vili je bila slobodna jedna soba, pozvao sam kao svoje li ne goste Jovana Vukmanovića sa suprugom... Još od djetinjstva smo bili bliski drugovi, a za vrijeme studija kod Jovana sam se sklanjao kad god me je policija progonila. Rat nas je razdvojio: Jovan je bio uhapšen na samom početku oružane borbe i odveden u logor u Italiji. Poslije kapitulacije Italije djelovao je po nalogu Vrhovnog štaba među jugoslovenskim ratnim zarobljenicima po logorima u Italiji. Po završetku rata prešao je u diplomatsku službu. U vrijeme naših priprema za

odmor nalazio se na dužnosti konzula u Marseju. Kako se tih dana zatekao u Beogradu, pozvao sam ga da zajedno ljetujemo.

Proveli smo na moru etiri nedjelje; to su bili dani kojih u se dugu sje ati. Prvi put sam bio bez obaveza, zajedno sa Milicom i sinom. Milica je u drugom stanju ... želi da dobije kerku. Jovan je izvanredan i prijatan „sustanar“. Uvijek je imao nešto da kaže i volio je da se našali. Neumoran je u igri sa mojim sinom. Sa Milicom se dobro slaže. Postali su veliki prijatelji.

Vrijeme nam je veoma brzo prolazilo. Kupali smo se po cio dan, šetali po okolini. Hrana dobra, a bilo je i pi a. Ali mi ga nijesmo uopšte pili. Prva dva-tri dana uzimali smo pivo za ru ak i ve eru. Ali smo odustali jer je pivo bilo slabo. Tri veeri smo tražili da nam se doneše po flaša vina da se „proveselimo“; sve tri su ostale poluprazne.

Prije polaska zatražio sam ra un za sve nas. Rekao sam da naplate pansion sa pi em iako praktično nije nijesmo tražili. Ra un je iznosio 28.000 dinara. Dao sam još 12.000 dinara kao poklon posluzi koja je bila zaposlena u vili...

Cijela ova priča ne bi bila vrijedna pomena da se kasnije nije otkrila druga strana medalje ...

Prošla su dva mjeseca i više kako smo se vratili sa mora. Jedne nedjelje pošao sam sa Milicom na Avalu... bio je to jedan od rijetkih izleta na koji smo zajedno išli nedjeljom u okolinu grada. Kako sam na Avali video mnoštvo automobila, bilo mi je jasno da administracija koristi državna kola za izlete. Htio sam da saznam koliko je „izletnika“ iz mog Ministarstva. Stoga sam rekao šoferu da popiše brojeve svih automobila i da ih preda Dragana Gligoriću, na elniku personalnog odjeljenja.

Kako mi se narednih dana Gligorić nije javljaо, pozvao sam ga i, im je ušao u moju kancelariju, zapitah ga:

— Jesi li provjerio onu stvar?

Mislio sam na provjeru da li je neko iz Ministarstva išao državnim kolima na Avalu. Gligorić je shvatio da pitam za dopis koji je tih dana stigao iz Rafinerije u Rijeci, a o kom je ništa nijesam znao.

— Mislite na onaj raun iz Rijeke? — upitao je nesigurno.

Sada sam se ja iznenadio. Prvi put ujem za neki ra-un iz Rijeke.

— O kakvom se ra unu radi?

Gligori u nije bilo prijatno što je zapo eo razgovor o toj temi. Nastojao je da stvar zataška, pa je zato rekao:

— O ra unu za vaše letovanje... No, to je ve sre e-no ... plati e se iz fonda za reprezentaciju.

— Nema šta da se plati! Sve sam platio po cijeni koju smo unaprijed ugovorili! — oštrosam reagovao. — Uostalom, koliko iznosi taj ra un?

— Pored onog što ste platili, treba doplatiti preko 90.000 dinara, ali mi emo to platiti na ra un reprezentacije.

Sredstva reprezentacije nijesu predvi ena za pla-a-nje moga ljetovanja ... ne znam zašto su ona uopšte potrebna — nastavio sam da „preslišavam“ Gligori a. — Me utim, prije nego što odlu imo ko e platiti ra un moramo znati kako je i na šta utrošen toliki novac. Zato treba sprovesti istragu, utvrditi šta je i koliko utrošeno od namirnica i pi a. Tek kada to saznamo, odlu i emo ko e platiti.

Na osnovu mog nare enja sprovedena je istraga; utvr-eno je da je za vrijeme našeg boravka u vili potrošeno hrane i pi a u koli inama dovoljnim za višestruko ve i broj go-stiju. Naro ito se mnogo potrošilo pi a. Sve je to govorilo da se još ljudi gostilo u vili ili da je posluga nosila ku i hranu i pi e — ili da je bilo i jednog i drugog, sve na ra-un reprezentacije „druga ministra“.

Tražio sam da se istraga proširi i da se utvrdi kako su tako velike koli ine namirnica i pi a utrošene. Istraga nije mogla utvrditi da li je sve zaista utrošeno, ali je otkrila da su posluga i organi bezbjednosti koji su uvali vilu jeli i pili na ra un ministarske reprezentacije.

Po završetku istrage odlu io sam da ra une plate oni koji su jeli i pili. No, bilo mi je jasno da e se ve na i neki drugi fond za reprezentaciju iz kojeg e se sve to platiti. Zato sam otišao Rankovi u i iznio cio slu aj. Od njega sam doznao da ima još signala sa terena o takvim pojавama u vezi s vilama, odmaralištima, ekonomijama. Bilo je o igle-dno da se moraju preduzimati odgovaraju e mjere. Centralni komitet je ubrzo uputio pismo partijskim organizaci-jama u kojem je otvoreno re eno da ekonomije raznih dr-

žavnih ustanova, direkcije preduze a itd. služe da bi se uži krug ljudi iz aparata snabdjevalo nesrazmjerno bolje i urednije nego većina radnih građana. Sto se ti e odmarališta i vila, ukazano je da ti objekti predstavljaju, u stvari, ponajviše ešte osjetnu materijalnu privilegiju, a zahtijevaju znatno više osoblja nego što bi to bilo potrebno pod opštom upravom.

Pošto je jasno rečeno da takva praksa znači rasipanje fondova široke potrošnje i privilegiju ljudi iz aparata da troše dobra koja pripadaju cijeloj socijalističkoj zajednici, zaključeno je da se ekonomije predaju poljoprivrednim dobrom, a odmarališta i vile ugostiteljskim preduzećima. Oni objekti koji su ipak zadržani kao samostalne ustanove moralni su poslovati po tržišnim cijenama. Istina, u nekim vilačama se i dalje nije plaćala stanarina; to je još preostalo od dotadašnjih privilegija. No, ni to ne e dugo trajati...

Na taj način je postepeno počeo da se ruši sistem materijalnih privilegija koje je birokratija sebi obezbijedila. Samim tim je i birokratija, koja je rasla na tlu staljinizma, gubila svoju moć. Borba protiv Staljina i njegovih konцепcija o neravnopravnim odnosima postepeno se pretvarala u borbu protiv samog staljinizma.

NIJE TREBALO BITI naročito ekonomski stručnjak pa vidjeti da su preduzeće a trpjela od takvog rasipništva u korištenju mašina i trošenju sirovina i reprodukcionog materijala kakvo se u privatnim fabrikama ne bi moglo zamisliti. Prilikom obilazaka rudnika nailazio sam na svakom koraku na razbacanu jamsku građu, ugalj, metalne proizvode. Kada sam pokušao da uporedim koliko se troši, na primjer, energije ili jamske građe po toni rude, pokazalo se da je to uzaludan posao: uslovi eksploracije bili su toliko različiti da se rudnici nijesu mogli upoređivati. Otuda je normativne utroška materijala po jedinici proizvoda utvrđivalo tehničko rukovodstvo svakog rudnika, a ono je, po pravilu, imalo interesa da oni budu što veći. Jedino što je preostalo višim rukovodstvima bilo je da insistiraju na smanjivanju normativa u odnosu na prethodnu godinu. No, i te su mogu nastati

bile ograni ene jer su se uslovi eksplotacije mijenjali iz godine u godinu, što je tehnici kom rukovodstvu rudnika davao argumente da se ne može i i na smanjivanje normativa.

esta je bila slika da mašine mjesecima stoje neiskoriš ene — bilo što se ne zna kako ih treba montirati, bilo da su pogrešno distribuirane ili su bez nekog dijela od kojeg zavisi njihovo funkcionisanje. Viši administrativni organi obično nijesu znali za takve pojave; ali, i kada bi bili obavještavani, izvještaji su završavali po fiokama raznih ustanova. To je prouzrokovalo krupne štete, pri čemu se teško mogla utvrditi odgovornost nekog organa ili pojedinca. Nigdje kao u administrativnom privremenu ivanju ne postoje tolike moguosti da se krivica prebací na objektivne uslove ili na druge organe.

Da bismo se uhvatili u koštac sa pomenutim i njima slijednim slabostima, donijeli smo odluku da organizaciono i kadrovski tako osposobimo ministarstva da uspješno rukovode preduzećima. Razumije se, to je dovelo do porasta broja ministarstava; postojala je tendencija da se osnuje ministarstvo za svaku privrednu granu. Najspasobniji stručni kadrovi su povlačeni na rad u ministarstva i generalne direkcije; osnovano je posebno Ministarstvo za kontrolu. A pošto se ubrzo ispostavilo da i kontrolori mogu biti neobjektivni, stvoreni su posebni sektori kontrole u Ministarstvu državne kontrole koji su kontrolisali rad kontrolora! Ako tome dodamo da je u svakom ministarstvu postojao poseban sektor kontrole, onda se može sagledati kakva je džinovska administracija rasla i živjela na leđima ljudi iz proizvodnje.

Uprkos svim mjerama i napora, stanje u proizvodnji se nije mnogo poboljšalo. Dakle se i pogoršalo! TJ preduzećima nije bilo dovoljno sposobnih ljudi koji bi znali da organizuju racionalnu proizvodnju; svi su otišli u ministarstva, generalne direkcije i „kontrolore“. A kakve je nevjerojatne razmjere dobila kontrola, pokazuje slučaj koji se meni desio.

Pozvan sam na sastanak Politbiroa. Nešković, koji je bio ministar za kontrolu, iznio je da su njegovi organi utvrdili krupne zloupotrebe u proizvodnji nafte. Garniture za bušenje su raspoređene na terene gdje nema nafte, umjesto

da su ostale na poljima ije bušotine daju po nekoliko tona nafte dnevno.

Poslije Neškovi evog kratkog izlaganja Tito mi se obratio dosta ljutitim glasom:

— Šta kažeš ti na to, Tempo?

Bio sam iznena en, pa zamalo nijesam nervozno reagovalo. Ipak, uspio sam da se savladam i da mirno odgovorim:

— U Lendavi bušotine ne daju više od 3 do 4 tone dnevno. Ako bismo nastavili da bušimo samo u Lendavi, možemo sa sigurnoš u ra unati da petogodišnji plan proizvodnje nafte ne emo ostvariti ni za deset godina! Me utim, ako po nemo da bušimo širom zemlje, mogu e je da plan ispunimo i prije roka. Sve zavisi od toga da li emo prona i bogatija nalazišta. Odlu ili smo da istražujemo vjeruju i da imamo bar toliko bogatih nalazišta kao što su ona u Rumuniji, Albaniji. Istina, može se dogoditi da ne ostvarimo ni onu proizvodnju koju nam daju polja u Lendavi. Ali mi ho emo da rizikujemo. Ako mislite da je to pogrešno, možemo se vratiti u Lendavu. Samo treba da odlu ite.

Nijesam se mogao uzdržati, nego sam vratio Neškovi u „milo za drago”.

— Ako Neškovi i njegovi eksperti znaju gdje nema nafte, molio bih da nam to kažu kako ne bismo trošili vrijeme i sredstva za bušenje. Samo treba da nam to kažu prije nego što se istraživanjima dokaže da nema nafte.

Tito se nasmijao i odmah dodao:

— Orijentacija da se istražuje na širem frontu je pravilna, makar i po cijenu rizika. Ina e, ne emo napredovati u proizvodnji nafte.

Time je problem istraživanja nafte skinut sa dnevnog reda, ali ostao je sistem privre ivanja koji je trebalo mijenjati u cjelini.

SREDINOM 1949. GODINE preuzeli smo prve korake u pravcu decentralizacije državne uprave. Tada još nije bila sazrela misao da se upravljanje preduze ima prepusti radnim kolektivima; umjesto toga, nastojali smo da vlast približimo masama, da narodni odbori postanu najviša vlast

revolucionarnog naroda na teritoriji grada i sela. Pri tome smo koristili iskustva Pariške komune.

Oživljavanje iskustava Pariške komune zna ilo je negiranje staljinizma. Staljin je išao linijom centralizovanog upravljanja poslovima u socijalisti kom društvu; izgradio je mo an centralisti ki državni aparat koji je vrsto postavljen na principu subordinacije; niži organi, koji neposredno proizlaze iz naroda, u stvari, nijesu imali nikakvu vlast, ve su postali prosti izvršioci odluka viših organa. A iskustvo Pariške komune je obrnuto: sva vlast pripada neposredno narodu; samo on izvjesne funkcije prenosi na više organe. Prema tome, naša nastojanja da primijenimo iskustva Pariške komune neminovno su nas gurala u obra un sa staljinizmom kao koncepcijom izgradnje socijalisti kog društva.

Orijentacija na decentralizaciju izazvala je mnoge otpore jer i mi smo bili usvojili staljinisti ku koncepciju centralizovanog upravljanja: izgradili smo veoma snažnu centralnu vlast kojoj su svi niži organi potpuno pot injeni. Promjene tog sistema zna ile su da se poslovi centralnih organa prenose na niže organe vlasti — sve do narodnih odbora. Naporedo sa tim došlo je do smanjenja aparata centralnih organa; službenici su morali da odlaze u niže organe, u proizvodnju. To je unosilo nestabilnost u svakodnevni život ljudi. Promjene su naro ito teško pale onima koji su gubili ste ene pozicije ili su se navikli na miran, porodi an na in života. Ti ljudi su pružali najžeš i otpor promjenama... Ulazak u novu etapu revolucije odveo je na suprotne pozicije i neke koji su do tada bili u prvim borbenim redovima... opozicija se javila i u samoj Partiji.

Primjena iskustava Pariške komune probudila je kod mene želju da ponovo itam klasike marksizma. udnovato, mnoge stvari su mi se inile nove, kao da ih nikada nijesam itao! Ranije neke stvari nijesam ni razumijevao, a preko nekih sam prelazio ne shvataju i njihovu važnost. Me utim, sada su postale nekako bliske, razumljive... dobio sam odgovor na mnoga pitanja koja su se javljala u svakodnevnom životu. Prvi put sam video da postoji raskorak izme u onoga kako su klasici zamišljali socijalisti ko društvo i onoga što je Staljin izgra ivao u Sovjetskom Savezu. ... Engels je jasno istakao da miješanje države u društvene odnose

treba da postane malo-pomalo suvišno, da samo od sebe prestane. A Staljin je izjavljivao da je država sve više ja ati naporedo sa razvojem socijalisti kog društva; klasna borba e se sve više zaoštravati; postoji „kapitalisti ko okruženje“ Sovjetskog Saveza... Uporeivanje tih stavova pomoglo mi je da shvatim gdje leže korijeni birokratizacije sovjetskog društva... Kada se jednom dopusti da se osamostali aparat države i da se u njegovim rukama koncentriše velika vlast, tada je sve teže ograničiti vlast birokratije, a još teže promijeniti ljudi koji drže tu vlast, pogotovo ako oni ne jezgro vladaju e partije, ako je u njihovim rukama koncentrisana ekonomska moć. Time je državni aparat stekao i veliku moć raspolažanja viškom rada, ostvarenim u proizvodnji, odnosno još više u vrstio svoju vlast i odvojio se od masa. Sagledavši genezu procesa birokratizacije socijalisti kog društva, shvatio sam koliko je Engels bio dalekovid kada je insistirao na tome da miješanje države u društvene odnose treba postepeno da odumire.

Sto se ti e izbora i nagrađivanja organa vlasti, tako e su postojale razlike između onoga za šta su se zalagali klasični marksizma i onoga što je Staljin primijenio u Sovjetskom Savezu. Klasični su insistirali na tome da se organi vlasti u socijalisti kom društvu smjenjuju u određenim intervalima, a da njihove plate budu takve da se ne javi „jagama“ za položajima u organima vlasti. Staljin je, pak, izgradio centralizovan aparat vlasti, koji se ne mijenja i koji je, uz to, dobro planiran, sa velikim materijalnim privilegijama. To je tako e stvorilo veoma povoljne uslove za birokratizaciju socijalisti kog društva.

Nijesam imao nikakve iluzije da je naše socijalisti ko društvo imuno od birokratizacije zato što je mlado, što je tek izašlo iz revolucije. Pojave birokratizacije u našem društvu bile su isuviše vidljive da bi se mogle zataškati. Uostalom, iz staljinističke koncepcije države, koju smo usvojili, nije ništa drugo ni moglo da proizađe osim istih tendencija birokratizacije koje su postojale u sovjetskom društvu.

Takva razmišljanja su nas navela da vršimo reorganizaciju državne uprave, posebno savezne. Prvi praktičan korak u toj reorganizaciji bilo je napuštanje koncepcije podjele preduzeća na savezna, republička i lokalna. Time je

otpo eo proces prenošenja rukovo enja preduze ima sa federacije na republike i na komune. Na nivou federacije, radi opšteg rukovo enja, obrazovani su savjeti i komiteti za privredne oblasti i grane. Ti organi su imali neznatan aparat; ra una se da je reorganizacijom državne uprave broj službenika koji su do tada radili u organima državne uprave i društveno-političkim organizacijama smanjen za oko 100.000! To je bila krupna pobjeda u procesu revolucionarnih promjena koje su tek nastale.

PROCES DECENTRALIZACIJE upravljanja ubrzo je pokazao da se time ne e ništa korjenitije promijeniti u sa-mim društvenim odnosima. Vlast i mo raspolaganja viškom rada i dalje je bila koncentrisana u organima državne uprave; jedina razlika je u tome što se ona sa viših prenosi na niže organe! Položaj radnika u proizvodnji ostao je nepromijenjen.

Otuda se i javila ideja o predaji preduze a na upravljanje radnicima. Sredinom 1950. godine donijet je zakon koji je ostvario proces korjenitih promjena društvenih odnosa: preduze a se pojavljuju kao subjekti u privređivanju; ona proizvode robu za tržiste i snose rizik ako ne uspiju realizovati svoje proizvode. Plan više ne odreuje proizvodne zadatke preduze imma u pogledu količine, assortimenta, kvaliteta proizvoda niti reguliše isporu ivanje proizvedene robe korisnicima; preduze a sama procjenjuju da li će se na tržištu naći dovoljno kupaca kojima će odgovarati proizvedena roba i koji će imati sredstva da je kupe. Ali, akumulacija iz privrede i dalje se tretira kao društvena; ona se planom raspoređuje i smatra se da će to onemoguiti anarchi an razvoj privrede i teritorijalizaciju sredstava. Time je znatno ograničen zapeti proces dubljih promjena u društvenim odnosima.

U pogledu organizacije i funkcionisanja organa upravljanja bilo je dosta kompromisa: radnički savjeti su upravljali preduze imma, ali direktori su zadržali znatna ovlašćenja; stvorena su viša udruženja na nivou privrednih grana; ona

biraju radni ke savjete, ali i dalje postoje generalne direkcije, koje, kao i direktori u preduzeima, imaju znatna ovlaštenja.

PO ETKOM 1951. GODINE oputovao sam sa Avdom Humom i Jovanom Veselinovom u Ameriku. Humo je u to vrijeme bio predsjednik Privrednog savjeta Bosne i Hercegovine, a Veselinov Srbije. Naš zadatak je bio da posjetimo što više preduzeća i da proučimo kako funkcioniše tržišna privreda, kakva je organizacija preduzeća koja proizvode za tržište. Na putu smo ostali nepuna dva mjeseca; za to vrijeme smo obišli najindustrializovane krajeve SAD i posjetili preko 30 preduzeća.

Putovali smo preko Pariza. Mnogo sam se radovao što u biti u gradu o kojem sam toliko slušao; jedva sam ekao da vidim Ajfelovu kulu, Trijumfalnu kapiju. Na žalost, voz je mnogo kasnio i u Pariz smo stigli negdje oko pola noći. Bilo mi je žao što ne u moći da razgledam grad; namjeravao sam da odmah odem na spavanje jer je trebalo rano ujutro nastaviti put za Ameriku. Me utim, u ambasadi smo zatekli Mošu Pijade i još neke drugove. Predložili su nam da odemo da vidimo „no ni Pariz“ i da tamo provedemo vrijeme „do zore“. Odbio sam njihovu sugestiju izgovarajući se da moram malo odspavati.

— Do i u Pariz prvi put i odmah i na spavanje, to nikako ne mogu da razumem — udio se Pijade.

Odustao sam od prvobitne namjere i priključio se društву. Moram reći da me je interesovao no ni život Pariza.

Vratili smo se u samu zoru; bio sam nezadovoljan onim što smo vidjeli: ružne i fizički propale žene su se svlačile, i to je bilo uglavnom sve! Nijesam krio svoje raspoloženje i glasno sam ga saopštio, ali su mi se samo slatko nasmijali.

Jedan drug iz ambasade ispričao nam je šta mu se desilo prije izvjesnog vremena... U Parizu je boravio jedan naš drug, ije ime nije htio da nam otkrije. Željan da upozna no ni život Pariza, taj drug je zamolio našeg diplomatu da mu pokaže „no ni Pariz“. Me utim, poslije završenog programa napao ga je veoma oštrim riječima:

„Kako si smio da me dovedeš da gledam ove gadosti!
To je raspadanje kapitalizma.“

Diplomatu je zbulila ta kritika; osjeao se do izvjesne
mjere odgovoran za ono što je u inio.

No, nijesu prošla ni dva dana, a iz zemlje je došao novi
putnik koji je tako e htio da vidi „no ni Pariz“. Diplomata
ga je odveo na isto mjesto. Iznenadio se kada je ugledao
našeg druga gdje sjedi sam za jednim stolom. Nije se mogao
uzdržati da mu ne kaže:

„A vi ste ponovo došli da se uverite kako se raspada
kapitalizam?“

Sada je drug utao; bio je doveden u veoma nezgodnu
situaciju.

Svi su se smijali na raun ponašanja tog druga i upo-
zoravali me da ne poem njegovim stopama.

— Ne bih se bunio da su bile žene sa lijepim tijelom!
Ali ovako, bilo je odvratno gledati — odgovorio sam bra-
ne i se.

Poslije toga sam bio mnogo puta u Parizu; više sam
volio da idem u bioskop, da gledam dobre filmove.

Sljedeći dan poslije smo brodom za Ameriku. U Nju-
jork smo stigli poslije putovanja koje je trajalo šest dana.
Odatle smo odmah krenuli vozom za Vašington. Odsjeli smo
u rezidenciji ambasadora Vlade Popovića; on je u vrijeme
moga boravka u Sovjetskom Savezu 1948. godine bio ambasador
u Moskvi.

Vlado Popović je pripremio program našeg boravka.
Trebalo je da posjetimo veći dio SAD: dolinu rijeke Tenesi,
industrijske rejone Cikaga, Pittsburgha i Detroita, Kaliforniju,
Filadelfiju i Njujork. Odmah smo korigovali plan: izostavili smo
posjetu Kaliforniji; ona je bila više turističkog
karaktera. Pošto smo došli sa zadatkom da proučimo kako
djeluje tržišna privreda u američkim uslovima, a u zemljama
stojimo pred uvojenim svojevrsne tržišne privrede, nasto-
jali smo da se što prije vratimo.

U Vašingtonu smo se zadržali nekoliko dana. Za to vrijeme
smo obišli sve znamenitosti grada, a posjetili smo i
neke komunalne objekte — pekaru, mljekaru, itd. Posljednjeg
dana trebalo je da posjetimo Stejt department; bilo je

predvi eno da nas primi jedan od pomo nika državnog sekretara.

Prije te posjete ambasador nam je održao pravo predavanje o tome kako treba da se ponašamo za vrijeme razgovora.

— Ti kao šef delegacije ne smiješ dozvoliti da zamre razgovor. Uvijek moraš pokretati nove teme — upozoravao me je Popovi .

A ja se upravo tu nijesam snalazio; prvi put sam bio u poluzvani noj posjeti zapadnoj zemlji. Prosto nijesam znao Što emu bih mogao razgovarati sa zapadnim diplomatima. Zato sam zapitao Popovi a:

— A Što emu bih mogao razgovarati s tim pomo nikom?

— Pa, mogao bi mu re i Šta ste posjetili u Vašingtonu — brzo je odgovorio ambasador.

Vjerovao sam da smo se razumjeli, te nijesam htio da se dalje raspitujem. Me utim, mislili smo na razli ite stvari. Popovi je vjerovao da u govoriti o spomenicima Vašingtonu i Linkolnu, koje smo prethodnog dana vidjeli, a ja sam shvatio da treba da govorim o pekari i mljekari koje smo tako e posjetili.

Primio nas je pomo nik državnog sekretara; mlad ovjek, ne mnogo govorljiv. A kako ni ja nijesam bio spremna za razgovor, nastala je neprijatna tišina odmah poslije pozdravljanja. Nijesam znao Šta da razgovaram sa „amerikim kapitalistima“, a nijesam bio ni naviknut da vodim prazne razgovore. Zato sam utao. Ambasador, koji je bio sa nama, odmah je intervenisao.

— Progovori nešto! — Šapnuo mi je.

— Ne znam Što emu — odgovorio sam bespomo no.

— Pa govor o tome Šta ste posjetili u Vašingtonu! — nervozno je reagovao.

Tog trenutka sam se sjetio savjeta koji mi je dao prije te posjete, pa sam spremno po eo da govorim:

— Bili smo u pekari i mljekari...

— Ma ne to! Govori o spomenicima Vašingtonu i Linkolnu.

Najzad sam našao temu za razgovor. Jer o Vašingtonu i Linkolnu sam mogao mnogo da govorim. To su za mene

bile dvije najsimpatičnije liosti američke istorije. Razgovor je tekao bez zastoja sve do završetka prijema.

Prije odlaska iz Vašingtona razgovarali smo sa ambasadorom o platama diplomatskog osoblja. Ambasador je odmah naglasio da se ne radi o njegovoj plati jer ona je visoka, nego o platama ostalog osoblja. Iznio je cijelu dokumentaciju o visini troškova života (stan, hrana, odijevanje i drugo) kako bi dokazao svoju tezu da su plate niske. Izlazilo je da platama ne mogu pokriti sve rashode za kulturne potrebe. Mi smo pažljivo saslušali njegovo izlaganje, a onda sam iznio troškove života moje porodice i uporedio ih sa platama koje imamo Milica i ja. Ispalo je da nam nedostaju sredstva za ogrjev. Ambasador je to odmah zapazio i zapitao:

— A kako zagrijevate kuću u kojoj stanujete?

— Pa mi je i ne zagrijevamo — nasmijao sam se. — Instalirali smo jednu peć u mojoj radnoj sobi. I to je sve! Porodica preko dana boravi u kuhinji.

Na to je ambasador pokupio svu dokumentaciju sa stola i rekao:

— Ako zemlja ne može saveznom ministru da obezbijedi ogrjev za kuću, ni mi nemamo šta da tražimo!

— ak ni sa tako smanjenim troškovima ne bismo mogli izaći na kraj sa platama koje imamo — dodao sam na kraju. — Stoga roditelji moje žene, koji stanuju sa nama, drže pravu ekonomiju u bašti oko kuće; posadili su voće, pa imamo voće preko cijelog ljeta; gaje paradajz, luk, krompir; drže farmu kokošaka, pa imamo jaja i kokošjeg mesa; ak smo jedne godine tovili i svinju! Istina, porodica je velika, pa sve to moramo da radimo.

Time je naš razgovor bio završen. Bilo je jasno da zemlja prolazi kroz ogromne teškoće i da mora svako po nešto žrtvovati, pa i savezni ministri, ako hoćeмо da ostvarimo jedinstvo naroda u borbi za prevazilaženje tih teškoća.

Na putu po Ameriku prvo smo obišli dolinu rijeke Tennessee; ona je pregrađena velikim branama; time je cijela oblast zaštićena od poplava; tu su izgrađene hidrocentralne koje zemlji daju velike količine energije. Sve je to izgrađeno u okviru Ruzveltovog „Nju dila“; to je program pomoći u kojem je Ruzvelt nastojao da se prebrodi najveća ekomska kriza

koja je potresala Ameriku. Jedna od mjera tog Ruzveltovog plana bila je i akcija u dolini rijeke Tenesi. Država je uložila sredstva za regulisanje rijeke i za izgradnju hidrocentrala. Time je otvorila proces izlaska iz krize.

injenica da od uvo enja Ruzveltovog „Nju dila“ amerika privreda nije doživjela oštire krize, osim povremenih zastoja i recesija, privukla je moju pažnju. To je govorilo da je kapitalizam uspio da preovlada anarhi an razvoj prirede koji je bio karakteristi an za prethodni period. Stoga sam želio da saznam šta se sve promijenilo u kapitalisti - kom na inu privre ivanja, kako je mogu e savladati anarhi nost u kretanjima privrede, a zadržati princip robne proizvodnje.

Iz razgovora koje smo vodili sa privrednicima i ekonomistima postepeno sam saznavao da korijeni te pojave leže u poja anoj intervenciji države u privrednim kretanjima. Ošrom progresijom država zahvata dio profita koji ostvaruju kapitalisti; oporezuju se i zarade radnika; tim putem se dolazi do sredstava za preduzimanje intervencija u privredi. Država se pojavljuje i kao potroša : poru uje ogromne koli ine robe za potrebe vojske, nau nih istraživanja, vo enja rata u Koreji itd.; time neposredno uti e na razvoj pojedinih privrednih grana. Pove avanjem kupovne snage zaposlenih stvaraju se povoljni uslovi za oživljavanje cjelokupne privrede. Država vrši i direktne investicione zahvate, kao što je slu aj u dolini rijeke Tenesi; proširuje socijalnu zaštitu stanovništva; smanjuje njegove poreske obaveze. Svrha tih mjera je pove avanje ukupne kupovne snage stanovništva i stvaranje uslova da se pove ana proizvodnja realizuje na tržištu. Država je poreskom politikom otežavala ili olakšavala uslove za razvoj pojedinih privrednih grana. Kreditnom politikom je omogu avano da se skrate rokovi amortizacije i stvore izuzetno povoljni uslovi za razvoj onih privrednih grana koje mogu povu i za sobom i ostale grane. Time se postizao ne samo skladniji nego i brži razvoj privrede.

Nova saznanja ozbiljno su poljuljala moje dotadašnje uvjerenje da u kapitalizmu ne može biti planiranja i planskog usmjeravanja privrednih kretanja i da se tim putem ne mogu izbjegi i krize koje su potresale kapitalisti ku pri-

vredu u prošlosti. Jer, intervencije koje vrši država nijesu ništa drugo nego planiranje. A da li je ono biti u interesu radnika ili kapitalista, to zavisi od odnosa snaga u društvu. Samo planiranje se ne može negirati. Tako je pala jedna dogma u koju sam do tada vrsto vjerovao.

Sa Juga smo pošli na Sjever u obilazak industrijski najrazvijenijeg rejona Amerike — Cikago, Pitsburg, Detroit. Svuda smo se interesovali kako se planira proizvodnja, kako se utvrđuju količine, assortiman i kvalitet proizvoda sa kojima se izlazi na tržiste.

Zapazili smo da preduzeće pridaju izuzetnu važnost upravo tim pitanjima. Svako preduzeće se samostalno orientiše i samostalno daje odgovore na sva pitanja. Otuda je u njima veoma razvijena komercijalna služba; njen je zadat� da prije donošenja odluke o proizvodnji svestrano istraži tržiste i predviđi namjere konkurenata.

Postalo mi je jasno zašto nikako nijesmo uspijevali da na našem tržistu obezbijedimo širi assortiman i bolji kvalitet robe. Držali smo o tome bezbroj konferencija komunista i savjetovanja najboljih radnika i tehničara, ali nijesmo zaobilježili vidniji napredak. Razlog je bio u tome što zarade radnika i tehničara nijesu zavisile od toga da li će preduzeće dati širi assortiman i bolji kvalitet robe, i to po cijenama nižim od cijena drugih proizvoda.

Upoređujući i naše i američke prodavnice, nije su izloženi prepuni najrazličitije robe koja zadovoljava ukus potrošača, morao sam priznati da u tom pogledu kapitalizam ima prednost nad socijalizmom. Me utim, video sam i to da te prednosti ne proizlaze iz same prirode kapitalizma kao društvenog sistema; a mi smo u našem socijalizmu htjeli da uporedimo sa likvidacijom privatne svojine ukinemo i samu robnu proizvodnju, da konkurenčiju proizvoda zamijenimo moralnim podsticanjem radnika i tehničara da daju što kvalitetniju i racionalniju proizvodnju. Htjeli smo da prevedemo jednu etapu u razvoju društva koja je tjesno povezana sa razvojem materijalnih snaga. U tome je bio problem!

Upoznajući se sa funkcionisanjem američke privrede, instinkтивno sam počeo razmišljati o promjenama koje bi nastale ako bi se u njoj uspostavili administrativni odnosi.

Morao sam priznati da bi u pogledu snabdijevanja ljudi prema njihovom ukusu i potrebama to bio, vjerovatno, korak nazad.

U tim razmišljanjima sjetio sam se mnogih šala Moše Pijade i Borisa Kidrića na račun našeg „jednobojnog“ socijalizma.

Moša Pijade nam je priao kako je reagovao kada je prvi put poslije rata putovao u Pariz. Šetao je po gradu i razgledao izloge prepune najraznovrsnije robe. Naravno, uporeivanje je išlo na štetu našeg socijalizma, pa i socijalizma uopšte. Pijade je zbog toga bio revoltiran i, kako je po prirodi bio eksplozivan, u jednom trenutku je uzviknuo:

— More, zakuca e socijalizam i na vaša vrata! Izlozi e vam izgledati kao naši.

Smijao sam se tim riječima; vjerovao sam da je sivilo naših prodavnica privremena pojava koja će nestati sa razvojem materijalne baze. Trebalo je da se sukobimo sa Staljinom pa da se po nem otrežnjavati od te zablude, da shvatim kako uzroci nezadovoljavajuće stanja ne leže u našoj nerazvijenosti, nego u odnosima kakve smo izgrali. Treba mijenjati te odnose zadržavajući i društvenu svojinu nad sredstvima za proizvodnju, pa će nestati i negativne pojave.

Kidrić je tako e volio da se šali na račun našeg planiranja. Pošto je rukovodio planiranjem, bile su to šale na sopstveni račun. Jedne njegove šale sjetio sam se u Americi.

Kada smo oborili američki avion koji je neovlašteno prelijetao našu nacionalnu teritoriju, američko javno mnenje bilo je jako uzbudljivo; došlo je ak do direktnе prijetnje američke vlade. Njihovi predstavnici su nam, navodno, poručivali:

„Slušajte, vi Jugosloveni, ako nastavite da obarate naše avione, baci ćemo na vašu zemlju atomsku bombu!“

Naš odgovor je glasio:

„Ako to uradite, mi ćemo vam poslati dva naša planera koji će uništiti cijelu vašu privredu!“

Iako sam se smijao toj šali, smatrao sam da o igledne slabosti našeg planiranja dolaze otuda što su nam planeri nedovoljno iskusni. Dešavalo im se da, na primjer, isplaniraju assortimane odjeće i obuće za zimsku sezonu, a preduzeće a to proizvedu tek na proljeće; otuda nije bio rijedak

slu aj da se u trgovinama ljeti pojavi roba za zimsku sezonu. I obrnuto. Vjerovao sam da je tome uzrok prenapregnutost bilansa, uslijed ega preduze a ne mogu da do u do deviznih sredstava za blagovremenu kupovinu potrebnih sirovina. I opet je trebalo da se sukobimo sa Staljinom pa da sagledamo gdje leže stvarni korijeni slabosti našeg planiranja, to jest da se uvjerimo kako je nemogu e iz jednog centra planirati ukus i potrebe potroša a. To nekako i može i i u uslovima nerazvijenosti privrede, kada proizvodnja ne može zadovoljiti ni najosnovnije potrebe potroša a, kada nema ve e diferencijacije u prihodima gra ana. Ali, im proizvodnja po ne premašivati potrebe gra ana, im po ne borba za potroša a, njegov ukus se izoštrava i on se više ne zadovoljava bilo kakvom robom. Proizvodnja se mora stalno prilago avati promijenjenom ukusu, a to je nemogu e posti i administriranjem iz jednog centra. Takvo planiranje neizbjegno dolazi u sukob sa stvarnoš u i po inje da se sukljjava sa interesima proizvo a a i potroša a.

Razmišljaju i o tim stvarima, sjetio sam se još jedne šale koja je u to vrijeme kružila u Jugoslaviji.

Staljin je, navodno, pozvao pripadnike sovjetske obaveštajne službe i, budu i da se spor sa Jugoslavijom sve više zaoštravao, rekao im da izvještaji kojima raspolaže govore kako je jugoslovensko rukovodstvo odustalo od izgradnje socijalizma, kako uspostavlja kapitalizam. Pošto Jugosloveni to negiraju i tvrde da izgra uju socijalizam, potrebno je na licu mjesta utvrditi istinu. U tom cilju agenti su imali tajno da u u Jugoslaviju i da obi u sve krajeve Jugoslavije kako bi prikupili što preciznije i dokumentovanije podatke. Nare enje je nare enje, pogotovo ako ga izdaje Staljin. Agenti su više od dva mjeseca njuškali po Jugoslaviji. im su se vratili, Staljin ih je primio i zahtjevao izvještaj o stanju u Jugoslaviji.

„Druže Staljine — referisali su agenti — nepobitno smo utvrdili da se u Jugoslaviji gradi socijalizam.. ."

Staljin ih je grubo prekinuo i upitao:
„Na osnovu ega ste došli do takvog zaklju ka?"
Iako preplašeni, agenti nijesu mogli poricati ono što su ve rekli. Stoga su izjavili:

„Obišli smo sve krajeve Jugoslavije, ulazili smo u sve prodavnice i nigde nismo mogli kupiti ešalj, iglu, etkicu i pastu za zube, sapun . . . Sve je isto kao kod nas.“

Kao obično, u svakoj šali ima pola istine, pa i u toj. Administrativni sistem privre ivanja, koji smo nekritički prenijeli iz Sovjetskog Saveza, morao je dovesti i kod nas do istih deformacija.

Razmišljanja o americi koj privredi i o mogunostima korištenja njihovih iskustava u organizovanju tržišne privrede kod nas iznio sam jednom prilikom Veselinovu. Vjerovalno sam se pri tome previše odusevljavao onim što sam bio i odve naglašavao mogunost koristi njihovih iskustava.

— Ne zaboravi da je ovde kapitalizam, da postoji eksploracija oveka od strane oveka — opomenuo me je Veselinov.

— Ne zaboravljam — odmah sam reagovao. — Ne mislim da treba ponovo uspostaviti privatnu svojinu i najamne odnose u našoj zemlji, ali smatram da treba reaffirmisati tržište i robnu proizvodnju. Radni kolektivi bi se pojavljivali kao robni proizvodi i tu bi se moglo koristiti iskustvo američke privrede u usmjeravanju i usklađivanju privrednih kretanja. Uloga države tako e ...

— Ali, Tempo, u pitanju je kapitalistička država koja prvenstveno vodi računa o interesima kapitalista — insistirao je Veselinov. — Ona druga ije usklađuje privredna kretanja od socijalističke države!

— To zavisi od odnosa snaga u svakoj zemlji — rekao sam. — Ja se i ne zalažem da prenosimo sva ovlašćenja iskustva; dovoljno je ako koristimo samo neke instrumente pomalo u kojih država obezbjeđuje skladan razvoj privrede.

Na kraju smo se ipak složili. Inače, sva trojica smo bili zadovoljni posjetom; smatrali smo da će nam nova saznanja mnogo koristiti u diskusijama koje nas ekaju u vezi sa postavljanjem osnova novog privrednog sistema.

PO POVORATKU IZ AMERIKE uključio sam se u diskusije o promjenama sistema privre ivanja i o uvođenju tržišne privrede. Imao sam prilike da svoje stavove iznesem

najprije na sastanku politi kog aktiva u Centralnom komitetu, a zatim i na kompetentnom mjestu — na sastanku rukovode ih ljudi iz privrede kod Kardelja održanom povodom Kidri evih teza o promjenama u sistemu planiranja.

Kidri je podnio prijedlog da se napusti sistem isključivo naturalnog planiranja. Obrazlažu i svoj stav, Kidri je napomenuo da smo centralnim planom utvrđivali više od 100.000 proizvoda koji treba da budu proizvedeni; zatim smo to sveli na 16.000 proizvoda; sada imamo samo 450 bilansnih grupa proizvoda koje planiramo; u okviru tih grupa preduzeća imaju slobodu da proizvode najrazličitiji assortiman robe; pa ipak, ona se ne razvijaju kao robni proizvodi i niti proizvode isključivo za tržište. Izlaz je bio, po Kidri u, u napuštanju isključivo naturalnog planiranja i u uvođenju ekonomskih instrumenata radi usklađivanja privrednih kretanja.

Kidri eva mišljenja su se znatno poklapala sa onim što sam smatrao prihvatljivim iz mehanizma funkcionalisanja američke privrede. Stoga sam ukratko iznio osnovne karakteristike privrednog sistema u SAD. Zaključio sam time da niz instrumenata pomoći u kojih se usklađuju privredna kretanja u robnoj privredi može biti korišćen i kod nas, tim prije što se fabrike u našoj zemlji nalaze u društvenoj svojini, a radni kolektivi se pojavljaju kao robni proizvodi i.

Kidri je objašnjavao kako da se postigne da se planiranjem ne likvidira samostalnost preduzeća kao robnih proizvoda, a istovremeno i da samostalnost preduzeća ne dovede do anarhije u privrednim kretanjima. Da bi se izbjegla ta opasnost, predložio je da se preduzeća obavežu planom da koriste određen maksimum kapaciteta.

— To neće biti neophodno — reagovaao sam na Kidrijev stav. — Može se pouzdano prepostaviti da će i radni kolektivi kao robni proizvodi i potpunije koristiti svoje kapacitete. Inače, ne bi bili robni proizvodi i.

Moja primjedba nije usvojena. Kidri je, nastavljujući svoje izlaganje, rekao da se mora planirati i osnovna kapitalna izgradnja, bez čega nema usklađenog privrednog razvoja.

— Mislim — stavio sam novu primjedbu — da bi investiciona sredstva ubuduće trebalo dodjeljivati u vidu kre-

dita, a ne bez obaveze vra anja. Preduze a bi otpala vala kredite iz onog dijela ostvarene dobiti koji im ostaje na raspolaganju.

— To bi ve bilo vra anje na kapitalizam — brzo je reagovao Kidri.

— Vi znate da se nalazimo u jeku realizovanja plana klju ne kapitalne izgradnje — nijesam se lako predavao. — Sve inimo da plan ostvarimo na vrijeme: obustavili smo svaku drugu izgradnju, utvrdili spisak i najmanjih objekata koji se mogu graditi. Pa ipak, plan e podbaciti jer ni preduze a ni komune nijesu zainteresovani da objekte završe na vrijeme, a da pri tome bude utrošeno što manje sredstava. Ako bi preduze a morala vra ati dobijena sredstva, i te kako bi vodila ra una da se što manje sredstava utroši za izgradnju objekata, da se ne podižu nepotrebni objekti.

— Sve je to ta no — odgovorio je Kidri. — Ali ta no je i to da bismo se time vra ali na kapitalizam.

Opet sam ostao usamljen; bilo mi je krivo što je ispalo kao da se zalažem za obnovu kapitalizma. Ku i sam se vratio^ kasno i dugo nijesam mogao zaspati. Razmišljaо sam zašto bi ono što predlažem bilo vra anje na kapitalizam. I ukoliko sam više o tome razmišljaо, sve vrš e sam dolazio do zaklju ka da bi to dovelo do oplo avanja kapitala, a to nije ništa drugo nego kapitalizam.

Ujutro sam jedva ekao da iz kancelarije telefonom razgovaram sa Kidri em.

— Slušaj, Borise — rekao sam mu — cijelu no sam razmišljaо o našoj ju erašnjoj diskusiji. Došao sam do uvjerenja da ste vi u pravu. Ako bismo usvojili moj prijedlog, zaista bismo se vra ali na kapitalizam.

— A ne! — reagovao je Kidri. — I ja sam no as razmišljaо. Ne radi se uopšte o vra anju na kapitalizam. Na protiv, treba usvojiti princip kreditiranja investicija.

Kasnije smo Titu ispri ali o tim diskusijama. On se na to nasmijao i rekao:

— Zašto bi to bilo vra anje kapitalizmu? Kapitalizam — to su najjamni odnosi. A ovdje je rije o cijeni koju radni kolektiv ima da plati za upotrebu društvenih sredstava.

Tako je pitanje kreditiranja investicija bilo na elno riješeno. Ostalo je da se pripreme praktična rješenja, a za to je bilo potrebno duže vreme. Tek po etkom 1953. godine kreditiranje investicija je sprovedeno u život.

U SKLOPU DISKUSIJA vo enih kod Kardelja razmatrana su i pitanja formiranja zarada radnika i platnog fonda preduzeća. Bio je to ujedno i najteži problem jer su u tom domenu razlike između kapitalizma i socijalizma veoma krupne, fundamentalne.

Kapitalista angažuje svoj ili pozajmljeni kapital, nabavlja sredstva za rad i materijal za reprodukciju, unajmljuje radnu snagu i plaća je po cijeni koja se formira na tržištu rada, prisvaja dobit. Zainteresovan da dobit bude što veća, on sve preduzima da bi povećao korištenje kapaciteta, smanjio troškove proizvodnje i radne snage. Pri tome zna da smanjivanje troškova proizvodnje zavisi od cijena reprodukcionog materijala, od tehnološkog procesa i organizacije rada. S druge strane, troškovi radne snage su rezultanta odnosa snaga između rada i kapitala. Kapitalista nastoji da smanjivanjem broja radnika, produžavanjem radnog vremena, snižavanjem zarada radnika što više smanji platni fond po jedinici proizvoda. Radnici se, naprotiv, bore protiv otpuštanja, za skraćivanje radnog vremena, za povećanje zarada. Jednom riječju, za razliku od kapitalista, oni su zainteresovani da se poveća platni fond po jedinici proizvoda.

Sasvim je drugačija situacija kada je radni kolektiv nosilac procesa reprodukcije. On takođe nabavlja sredstva za rad i materijal za reprodukciju, prima na posao nove radnike. Ali samim stupanjem u kolektiv novoprimaljeni radnici postaju njegovi ravnopravni lanovi. Radnom kolektivu pripada cijeli dohodak, s tim što se iz njega moraju podmiriti obaveze prema društvenoj zajednici; ostatak dohotka kolektiv sam raspodjeljuje na platni fond i na akumulaciju za potrebe proširivanja proizvodnje. Dakle, visina zarada ne zavisi od odnosa snaga između kapitala i rada, već od veličine dohotka i od toga kolika će sredstva radni kolektiv iz-

dvojiti za akumulaciju. Naravno, poslije podmirivanja obaveza prema društvenoj zajednici.

Trebalо je odgovoriti na pitanje: da li prepustiti radnim kolektivima da odlu uju o visini zarada i akumulacije? Ne e li to dovesti do suviše velikih razlika u zaradama radnika od preduze a do preduze a? Zar ne postoji opasnost da radnici cio dohodak kojim raspolažu utroše na svoje zarade i da ništa ne ostave za akumulaciju? Pitanja je bilo bezbroj.

Kidri je pripremio prijedlog za rješavanje tih izuzetno složenih problema.

Preduze a bi sama izra ivala tarifne pravilnike: utvrivala bi radna mjesta, tarifne stavove, norme. Pravilnike bi morali potvr ivati sindikat i organi lokalne vlasti.

Shvatio sam da se radi o krupnim promjenama: tarifne pravilnike više ne bi donosila ministarstva; istina, njih potvr uju lokalni organi vlasti, ali oni su mnogo bliži društvenoj bazi od ministarstava.

Kidri je predlagao da vlada donese uredbu kojom bi se garantovala minimalna zarada radnika po kategorijama stru ne spreme; preduze a ne bi smjela da odre uju tarifne stavove ispod utvr enog minimuma. Preduze a bi bila slobodna da samostalno utvr uju visinu platnog fonda; ali, utvr eni platni fond služio bi kao osnova za obra un doprinosa društvenoj zajednici. Planom bi se odre ivale stope doprinosa, razli ite za privredne grane. Preduze a bi na svaki dinar izdvojen za zarade radnika pla ala onoliko dinara koliko to predvi a planom utvr ena stopa doprinosa za odre enu proizvodnu grupaciju.

Time se željelo izbjie i da preduze a pove avaju zarade na ra un smanjivanja akumulacije; ona mogu pove avati zarade, naravno — ako imaju dohodak, ali samo pod uslovom da po utvr enoj stopi pove avaju i akumulaciju. A da bi se onemogu ilo da nekim preduze ima ostane na raspolaganju nesrazmjerno velik dohodak iz kojeg bi se formirale visoke zarade, Kidri je predložio da se uvede progresivno oporezivanje i zarada i dobiti.

Svi smo podržali njegove stavove i time je diskusija o novom privrednom sistemu praktično bila završena. Ostalo je da se pripreme potrebne mјere kako bi se on sproveo u život.

PLANOM ZA 1952. GODINU oživotvorene su predviene promjene u sistemu privređivanja. Taj plan se kvalitativno razlikovao od prethodnih.

Plan je sadržao procjenu veličine društvenog proizvoda koji je trebalo ostvariti u narednoj godini. To je urađeno tako što se pošlo od realizacije prethodne godine i tome je onda dodato predviđeno povećanje za tekuću godinu.

Utvrdjena je i stopa po kojoj preduzeće treba da izdvajaju amortizaciju iz ostvarenog proizvoda. Iako je trebalo da amortizacija u principu ostane preduzećima, ona je privremeno, tokom narednih godina, korišćena za finansiranje ključne kapitalne izgradnje.

Stopa akumulacije i fondova su ustanovaljene na bazi platnog fonda ostvarenog prethodne godine i uvećanog privremenim porastom u narednoj godini.

Stopa doprinosa i poreza su bile tako velike da je preduzeće imalo ostajalo na slobodnom raspolaganju svega 2,8 do 10% od ostvarene akumulacije, zavisno od toga kojoj privrednoj grani pripadaju.

Predviđeno je veoma oštro oporezivanje viška fonda plata koji bi preduzeće moglo formirati iz dobiti. Istovremeno je država pokrivala 90% platnog fonda onim preduzećima koja pretrpe neuspjeh u poslovanju.

Sve je to doprinisalo ujednačavanju plata bez obzira na rezultate poslovanja preduzeća. Uspjeh preduzeća se nije mnogo odražavao na visinu zarada radnika, što je moralno negativno djelovati na racionalnost privređivanja.

Pa ipak, novim planom smo zakoračili u novo razdoblje razvoja socijalističkog društva: radni kolektivi više nijesu bili obični izvršioci zadataka postavljenih državnim planovima; oni postaju robni proizvođači koji samostalno proizvode robu za tržište, snose i rizik njenе realizacije. To istovremeno otvara proces konkurenčije, po čemu djelovati

zakonitosti robne proizvodnje, gušene u ranijem periodu. Najzad, potrebe ljudi po inju da se zadovoljavaju znatno više nego u periodu administrativnog rukovo enja privredom. Dok je ranije zadovoljavanje potreba zavisilo od veće ili manje sposobnosti, a i uvi avnosti privrednih organa države, sada su za to materijalno zainteresovani sami radni kolektivi.

GODINU DANA poslije uvo enja novog sistema privre ivanja u Zagrebu je u novembru 1952. godine održan Sesti kongres Komunisti ke partie Jugoslavije.

U to vrijeme je postalo jasno da ulazimo u novu fazu borbe. Nije se više radilo samo o tome da steknemo pravo da u sopstvenoj zemlji izgra ujemo forme socijalizma kakve nama odgovaraju i da sami biramo rukovodstvo zemlje i Partije. Sve su to bili ciljevi koje smo postavili još na Petom kongresu. Od tog vremena mnoge stvari su se promijenile: opasnost od vojne intervencije je u znatnoj mjeri smanjena i ona nam više nije neposredno prijetila; privredna blokada se, istina, nastavljala, ali na nju smo se bili privikli i nije smo je više osje ali kao teret. Ideološka blokada se postepeno raspadala: ranije niko iz me unarodnog radni kog pokreta nije htio da održava kontakte sa nama — komunisti su nas bojkotovali, a socijaldemokrati nijesu htjeli da opšte s nama zato što smo komunisti; naša izolacija je bila potpuna ... Ali to je pripadalo prošlosti. Uspostavili smo kontakte sa zapadnim socijalistim pokretima; po eli su se javljati simptomi raspadanja blokade nametnute od komunista — sve ih je više koji hoće nezvani no da razgovaraju s nama, a ima ak i onih koji se otvoreno izjašnjavaju za naše stavove mada ih zbog toga isklju uju iz njihovih partija. Sve je to govorilo da se taj proces neće moći i sprijeiti nikakvima represalijama.

Novi ciljevi koje je trebalo ostvarivati ticali su se promjena administrativnog sistema privre ivanja nekriti ki preuzetog iz Sovjetskog Saveza, sistema za koji smo smatrali da je krajnji domet u izgradnji socijalisti kog društva. Misao o nužnosti promjena postepeno je sazrijevala; ona je

sazrijevala naporedo sa saznanjem da u društvenim odnosaima koje izgra ujemo ima dosta ostataka najamnih odnosa; na mjesto kapitaliste kao organizatora proizvodnje dolaze organi države, a položaj radnika se bitno ne mijenja. Razlika je samo u tome što kapitalista prisvaja dobit na osnovu prava vlasništva, dok organi socijalisti ke države raspodjeljuju dobit na društvene potrebe koje sami utvr uju, pri emu koriste razne materijalne beneficije na osnovu svoje funkcije i tako neizbjježno izrastaju u silu iznad društva.

Saznanje o suštini društvenih odnosa koje smo izgra ivah poslužilo nam je i za ocjenu društvenih odnosa u Sovjetskom Savezu. Stoga mi je bliska Titova misao izražena na Šestom kongresu: Sovjetski Savez je odavno u svom razvoju skrenuo sa socijalisti kog pravca; birokratizam je postao samom sebi cilj i sve više se pretvara u silu iznad društva, koja ne samo ko i razvoj revolucije i revolucionarne misli ve postepeno likvidira tekovine oktobarske revolucije i dobija sve više kontrarevolucionarni karakter.

Oduševio sam se i ilasovim govorom, koji je izazvao burne ovacije kongresa. Govore i povodom godišnjice Oktobra, ilas je rekao da naša Partija nastavlja djelo oktobarske revolucije i da se duh Oktobra osje a u našoj kongresnoj dvorani.

Kongres je prihvatio promjene koje su ve bile sprovedene u našem društvu i stavio u zadatak da se one proširuju na bazi sve ve ih prava radnika, posebno u utvrivanju i rasподjeljivanju viška rada, nacionalnog dohotka, novih investicija. Smatrali smo da se samo tim putem može sprije iti birokratizacija socijalisti kog društva, kako organa državne uprave tako i organa samoupravljanja, radni kih savjeta.

Kongres je odbacio i Staljinovu koncepciju da društvene organizacije i organi države treba samo da izvršavaju odluke partije, da budu „transmisije“. Takvom konstrukcijom Staljin je želio da kamuflira stvarne odnose u društву, odnose u kojima odluke o najvažnijim pitanjima donosi partija kao najsvjesniji odred radni ke klase, zbog ega su, navodno, sve te odluke u interesu radni ke klase. Odbacuju i tu koncepciju, kongres je odbacio i mogunost da Partija pomo u administrativnih ovlaš enja name e svoje odluke

organima države. Umjesto toga, Partija se mora boriti za svoje stavove snagom argumenata i ubje ivanjem.

Orijentacija kongresa na dalje društvene promjene, posebno usvajanje principa da su privilegije nespojive sa lantvom u Partiji, otvorila je proces diferencijacije samog lanstva. Mnogi komunisti su po eli da gube svoje pozicije u društvu jer ih je situacija prevazišla. Neki su to otvoreno priznavali i povla ili se, ali bilo je i takvih koji nijesu prihvatali takvu orijentaciju mada to nijesu uvijek otvoreno priznavali. Došlo je do novih odnosa u Partiji: protivnici revolucionarnih promjena nijesu više tako jasno obilježeni kao ranije i mogu se kamuflirati u redovima Partije.

Bili smo svjesni da Partija mora mijenjati svoju strukturu i oslobođiti se onih koji ko e revolucionarne promjene da bi uspjela u borbi za promjenu odnosa u društvu. Partija mora smjelije primati ljude koji pokazuju uspjehe u borbi za nove društvene odnose. Time e se obezbijediti uzajamno preplitanje procesa promjena društvenih odnosa i socijalne strukture Partije.

Da bi snažnije izrazio te promjene, kongres je odlu io da promijeni i samo ime svoje organizacije: Komunisti ka partija Jugoslavije postala je Savez komunista Jugoslavije.

GLAVA II

PRELOMNA GODINA

Izlazak iz stagnacije u proizvodnji • Dilema oko na ina savla ivanja posljedica suše • Politika podsticanja poljoprivredne proizvodnje • Pritisak da se rasformiraju selja ke radne zadruge • Snižavanje agrarnog maksimuma • Novine u udruživanju poljoprivrednih proizvo a a • Reorganizacija državne uprave • Rezultati djelovanja novog privrednog sistema • Ispravljanje uo enih slabosti sistema • Proširena reprodukcija i sistem finansiranja obrtnih sredstava preduze a • Revizija plana klju ne kapitalne izgradnje • Kidri eva smrt • „Pseudo menijer” • Kriza oko Trsta • Dva razgovora sa ilasom • Razlike u ocjeni predloženih izmjena privrednog sistema • ilasovi lanci • Sukob sa ilasom • Plenum CK SKJ i ilasovo isklju enje iz rukovodstva

NA ŠESTOM KONGRESU izabran sam u Izvršni komitet, najviši izvršni organ SKJ, formiran umjesto Politbiroa. Kako se Kidri teško i neizlje ivo razbolio, preuzeo sam njegove dužnosti u privrednom rukovodstvu: postao sam predsjednik Privrednog savjeta, koji je kasnije prerastao u Odbor za privrednu.

Poslovi su se nagomilali: rukovodio sam industrijalizacijom i razvojem materijalne baze privrede; preuzeo sam i brigu o daljem razvoju privrednog sistema; morao sam se starati o obezbje ivanju prehrane stanovništva i snabdijevanju tržista. Krug pitanja kojima sam se morao baviti znatno se proširio.

NASTOJE I DA IZVIDIM mogu nosti izlaska iz stagnacije u privredi, utvrdio sam da smo u proteklom periodu, zahvaljujući i politici forsiranja bazi ne industrije, uspjeli

da proizvedemo više električne energije, uglja, nafte, elika, obojenih metala, stakla, cementa, hemijskih sredstava; time smo stvorili bolje uslove za snabdijevanje prerađivača industrije sirovinama, energijom, reprodukcionim materijalom. Žaključak koji se iz toga nametao bio je da i u narednim godinama treba forsirati razvoj sirovinskih i energetskih grana; kapaciteti prerađivača industrije nijesu bili dovoljno iskorisiti uslijed nedostatka potrebnih količina sirovina i reprodukcionog materijala iz domaće proizvodnje i uvoza; prerađivača industrija nije bila sposobna da svojim izvozom obezbijedi snabdijevanje tim materijalima iz uvoza. Otuda je valjalo nastaviti sa završavanjem objekata ključne kapitalne izgradnje, jer svi oni proizvode sirovine, energiju, reprodukcionu materijal, mašine ili opremu. To je zahtijevati da i dalje vršimo koncentraciju finansijskih i materijalnih sredstava na izgradnju započetih a nedovršenih objekata. Paralelno sa tim zaključkom cima shvatio sam da više nema potrebe da se ograničava niti smanjuje proizvodnja potrošnih dobara; njen razvoj je nam pomoći da izađemo iz stagnante situacije u kojoj smo se posljednjih godina našli i da otvorimo proces povećanja standarda stanovništva. Da bismo to i postigli, treba da se pravovremeno orijentiramo na tehniku kooperaciju sa inostranim partnerima koji bi našim proizvoda imali ustupili licence i tehniku dokumentaciju, a mi bismo od njih uvozili dijelove iku proizvodnju ne osvojimo. Tako bi se stvorili obostrani interesi za kooperaciju: mi bismo brže osvajali savremenu tehnologiju, a naši partneri bi plasirali svoje proizvode na našem tržištu.

Zalaganje za izložena naela izazvalo je prigovore da forsiranje bazi ne industrije ne doprinosi podizanju životnog standarda niti optimalnom razvoju privrede. Na te prigovore odgovorio sam isti učitelj da je ta noć bez razvijanja proizvodnje potrošnih dobara nema ni podizanja životnog standarda. Ali je ta noć i to da se forsiranjem prerađivača industrije ne bi povećala proizvodnja u tom domenu jer nema sirovina i reprodukcionog materijala. Već u proizvodnji potrošnih dobara, prema tome, moguće je u datim uslovima ostvariti jedino povećanje proizvodnje sirovina i reprodukcionog materijala. Što se tiče prigovora da se već koristi kapaciteta industrije potrošnih dobara može postići

nabavkama sirovina i reproducionog materijala sredstvima koja su nam data kao pomo zapadnih zemalja, moj odgovor je bio da ih treba upotrijebiti tako da se privreda što prije osloboди potrebe da traži pomo. Privreda se ne smije navikavati da stalno zavisi od inostrane pomo i. Osim toga, nivo teku e proizvodnje ne smije se održavati novim zaduživanjima u inostranstvu. Novim sredstvima se mora ubrzati razvoj privrede i pove anje njene sposobnosti da otplata duge. A to se može posti i bržim razvojem sirovinske baze.

Sa ovim stavovima sam upoznao i Izvršni komitet i dobio njegovu saglasnost.

SUŠA 1952. GODINE bila je katastrofalna i ugrozila je sve planske bilanse; osjetno je smanjena proizvodnja svih prehrambenih proizvoda — pala je za oko 30% od planiranih koli ina! Postavio se problem kako obezbijediti prehranu stanovništva. Postojale se tri mogu nosti: da ponovo uvedemo racionirano snabdijevanje i obavezan otkup, što bi naijelo neprocjenjivu štetu i destimulativno djelovalo na poljoprivrednu proizvodnju; drugo, da dopustimo slobodno kretanje cijena svih poljoprivrednih proizvoda, bez obzira na to koliko bi to uticalo na pad standarda gradskog stanovništva; tre e, moglo se i i na to da se iz uvoza obezbijede dovoljne koli ine osnovnih prehrambenih proizvoda kako bi se osigurala stabilnost njihovih cijena. Cijene ostalih proizvoda formirale bi se prema uslovima ponude i tražnje.

Usvojili smo tre e rješenje jer je maksimalno štitilo dostignut nivo standarda gradskog stanovništva, mada je standard morao nešto opasti uslijed skoka cijena vo a, povr a i drugih prehrambenih proizvoda.

Razumije se, za uvoz je trebalo obezbijediti potrebna devizna sredstva. Mogli smo se, doduše, odlu iti da redovnu ekonomsku pomo (od 100 miliona dolara) koristimo za nabavku nužnih prehrambenih proizvoda, ali je valjalo u initi i pokušaj da dobijemo dodatnu pomo za savla ivanje posljedica suše. U prvom slu aju morali bismo produžiti rokove nabavke opreme za realizaciju plana klju ne

li*

kapitalne izgradnje, što bi, opet, imalo za posljedicu odlaganje završavanja tih objekata skoro za godinu dana. To je bilo za nas neprihvatljivo: odlaganje industrijalizacije produžavalo bi zavisnost naše privrede od inostrane pomoći, a htjeli smo da se što prije oslobođimo pomoći. Zato smo u inili sve da dobijemo dodatnu pomoć i u tome smo uspjeli. Morali smo voditi mu ne pregovore sa američkom vladom; njeni predstavnici su uporno nastojali da u našim bilansima otkriju kako uvozimo opremu i reprodukcioni materijal za potrebe ključne kapitalne izgradnje; nastojali smo da to prikrijemo i da ih ubijedimo kako smo odustali od investicionog izgradnje dok se ne savladaju posljedice suše. Uspjeli smo u tome i ekonomski pomoć je upotrijebljena za potrebe ključne kapitalne izgradnje.

I DA NIJE BILO SUŠE, poljoprivredna proizvodnja bi zaostajala i ugrožavala ostvarenje plana industrijalizacije, odnosno postala limitirajući faktor podizanja životnog standarda stanovništva. Valjalo je, dakle, proučiti puteve unapređenja poljoprivrede.

Pošli smo od toga da je razvoj poljoprivrede povezan sa razvojem ostalih grana privrede, posebno industrije; da se savremena poljoprivredna proizvodnja može razviti samo u tom slučaju ako se gradovi pretvori u snažne industrijske centre sposobne da apsorbuju povećanu proizvodnju sa sela i da istovremeno pruže selu industrijske proizvode, ne samo za potrebe seoskih domaćinstava nego i za reprodukciju gospodinstava; najzad, da za veću proizvodnju po hektaru treba obezbijediti mašine i oruća za obradu zemlje, sjeme, uljivo, transport i uskladištenje.

Znali smo da će orientacija na širu upotrebu mehanizacije u poljoprivredi dovesti, pored povećanja proizvodnje po hektaru, do porasta nezaposlenosti. Razumije se, niješmo se zbog toga odrekli mehanizacije poljoprivrede, nego smo preduzeli mjeru za intenziviranje poljoprivredne proizvodnje, za razvoj transporta između sela i grada, za proširenje proizvodnje kultura koje zahtijevaju više manuelnog rada (povrće i dr.), za razvijanje ugostiteljskih i zanatskih dejavnosti koje masovno zapošljavaju radnu snagu.

Da bi se postigli ciljevi o kojima je rije, trebalo je pristupiti većim ulaganjima u razvoj poljoprivrede, koristeći i pri tom ne samo društvena sredstva nego i sredstva individualnih poljoprivrednih proizvoda. Sto se tice ulaganja društvenih sredstava, odlučili smo da naporedno sa završavanjem ključne kapitalne izgradnje svake godine povećavamo njihov obim, i to ne samo u poljoprivrednoj proizvodnji nego i u ostalim privrednim granama koje proizvode za potrebe poljoprivrede. S druge strane, stvarani su povoljni uslovi da i individualna seljaštka gospodinstva budu zainteresovana i sposobna da ulažu svoja sredstva za razvoj proizvodnje. Već ranije smo napustili politiku prinudnog otkupa, što je omogućilo da seljaci prodaju svoje proizvode po cijenama koje se slobodno formiraju; kako su te cijene bile u stalnom porastu, prihodi individualnih proizvoda su naglo rasli. Promjene u poreskoj politici takođe su djejavale u tom pravcu: progresivni porez na dohodak zamijenjen je porezom na katastar, što je značilo da seljaštka gospodinstva plaćaju porez srazmjerno veličini i kvalitetu zemlje, bez obzira na visinu dohotka. Sve te mjeru imale su za cilj da podstaknu poljoprivredne proizvode i na proizvodnju viškova za tržište, na ulaganje sopstvenih sredstava u modernizaciju i proširivanje proizvodnje.

PARALELNO SA POZITIVNIM REZULTATIMA naše politike prema selu — povećanje poljoprivredne proizvodnje, bolje zadovoljavanje potreba potrošača, promjena društvenih odnosa na selu — došlo je do jačanja diferencijacije među stanovništvom u gradu i selu. Građani sa niskim platama, a posebno oni sa više djece, bili su osjetno pogoreni. I na selu je došlo do diferencijacije: seljaci koji su imali veće posjede, a uz to i više radne snage u porodici, počeli su ostvarivati veće prihode. Kako na te prihode nijesu plaćali progresivan porez, počeo je proces njihovog boga enja.

Sve se to moralo odraziti na seljaštku: radne zadruge, srednjeg i bogatog seljaca su masovno tražile da napuste zadruge i da postanu samostalni tržišni proizvodi. U zadruge su ušli da bi imali manje obaveze prema državi i da bi od njih dobili obezbjeđeno snabdijevanje, socijalno osiguranje

d druge povlastice. Vide i da individualni proizvo a i van zadruga ostvaruju mnogo ve e prihode, veliki broj seljaka je bio za izlazak iz zadruga. Tako je izbio oštar sukob izme u zadrugara i vlasti. Zadrugari su pokušavali da uzmu zemlju i sto ni fond koji su unijeli u zadrugu, a vlasti su spre avale razvla enje zadružne imovine, koriste i po nekad i oružje kako bi onemogu ili nasilje i anarhiju. Sukob je narastao do te mjere da su se seljaci po eli okretati protiv vlasti, i to one iste vlasti koju su svim sredstvima pomagali u toku narodnooslobodila ke borbe. Zbog takve situacije morali smo dntervendsati.

Ponovo smo se sastali kod Kardelja radi diskusije; on je rekao da sve jasnije postaje da se mnoge zadruge ne mogu održati kao robni proizvo a i jer su nesposobne za privre ivanje. Mnogi seljaci, posebno bogatiji, traže da iza u iz takvih zadruga i da posluju kao individualni proizvo a i. Istakao je da se administrativnim mjerama ne smije održavati stanje koje je nespojivo sa robnom proizvodnjom. Da bi zadruga mogla opstati kao robni proizvo a , ona mora biti dobrovoljna organizacija iz koje svaki lain može istupiti, poštuju i obaveze koje je zadruga u me uvremenu preuzela. Zadrugarima koji to žele treba omogu iti da napuste zadrugu pošto se sa ine bilansi poslovanja zadruga u prethodnom periodu.

Pošto smo prihvatali Kardeljeve prijedloge, ostalo je da se vidi kako riješiti niz problema koji e se javiti kada dozvolimo slobodan izlazak zadrugara iz zadruga. Sigurno je da e bogatiji seljaci napustiti zadruge; one e ostati bez njihove zemlje i inventara, a u zadrugama e ostati sitni seljaci i bezemljaši. Zna i, one e imati ljudstvo, ali ne i zemlju i zato ne e mo i opstati kao robni proizvo a i. Rasformiranje zadruga stvor e socijalne probleme u vezi sa zapošljavanjem velikog broja sitnih seljaika i bezemljaša ...

I o tome je Kardelj podnio svoje prijedloge.

— Opredelili smo se da i u poljoprivredi forsiramo proizvodnju za tržište; to stvara povoljne uslove za boganje seljaka koji imaju ve e posede i oni e po eti da uzmaju najamnu radnu snagu i da se kapitališu. Da bi se sprijele takve pojave, treba ustanoviti nov agrarni maksimum kojd bi iznosio oko 10 hektara po doma instvu u ravni arskim podru jima. A to je posed koji se može obra ivati

s porodicom, bez angažovanja najamne radne snage. Zemlja koja se dobije sprove enjem ove agrarne reforme mogla bi pove ati postoje i fond zemlje u društvenoj svojini; deo ove zemlje bi se pripojio postoje im poljoprivrednim dobrima ili selja kim radnim zadugama koje se održe, a sa preostalim delom mogle bi se organizovati posebne ekonomije u okviru opštih zemljoradni kih zadruge. Time bi se otvorile mogu nosti za ve e zapošljavanje bezemljaša i sitnih seljaka.

I te smo prijedloge prihvatali smatraju i da smo na taj na in sprije iti porast kapitalisti kih elemenata na selu i poštuju i istovremeno na elo proizvodnje za tržiste, kako u odnosu na zadruge tako i na individualna gazdinstva.

USPJEH DRUGE AGRARNE REFORME zavisio je od toga kako e se ostvariti udruživanje individualnih proizvo a a, posebno stvaranje povoljnih uslova da zadruge i poljoprivredna dobra izrastu u krupne robne proizvo a e. Na sastancima koje je Kardelj organizovao bilo je rije i o tome.

— Do sada su seljaci — istakao je Kardelj — ulazili u radne zadruge da bi više dobili od društva, odnosno da bi mu manje davali, a ne da bi više i bolje proizvodili i tako poboljšali i svoj životni standard. To, naravno, ne zna i da društvena zajednica treba sada da prestane da pomaže zadruge. Naprotiv, ona treba da nastavi da ih pomaže, ali ne na na in koji e favorizovati zaostalost i parazitizam, nego tako što e razvijati zadruge kao krupne robne proizvo a e, pomo i im povoljnim kreditima da nabave mehanizaciju, otkupe nove komplekse zemlje, izgrade prera iva ke pogone. Ostalim seljacima treba omogu iti da se udružuju preko najrazli itijih formi kooperacije, bilo da se radi o udruživanju radi nabavke mehanizacije za obradu zemlje ili radi uskladištenja, prerade i prodaje proizvoda. Tako bi se u okviru zadruga mogli organizovati razni uslužni pogoni, traktorske stanice, rasadnici, sto arske farme, pogoni za preradu. To bi doprinosilo da selja ka gazdinstva prevazi u naturalno privre ivanje, da postanu robni proizvo a i i da ostvaruju ve e prihode na svojim imanjima. A što se ti e poljoprivrednih dobara, ona se mogu organizovati kao i

svako drugo preduzeće; njima bi upravljali sami radnici koji rade na ovim dobrima — zemlja bi bila u društvenoj svojini; a mogla bi se uzeti u zakup i zemlja individualnih vlasnika. Tako bi se ova dobra javljala kao krupni robni proizvodi.

Postavio sam pitanje u vezi s razlikama u samoupravnim pravima radnika u opštim zemljoradničkim zadrgama i poljoprivrednim dobrima.

— Ako ostajemo na principu da radnici upravljaju preduzećem u kome rade i da raspolažu ostvarenim dohotkom, nema razloga da to isto pravo ne priznamo i radnicima zaposlenim u pogonima opšte zemljoradničke zadruge. Između njih i zadrgara se razvijaju isti poslovni odnosi; oni pružaju zadrgarima razne usluge koje naplaćuju po utvrđenoj ceni, ostvarenim dohotkom slobodno raspolažu i ulaze u nove poslovne odnose sa zadrgarima. Ako stvari tako stoje, onda nema razlike između zadruge i dobra.

Na ta pitanja nijesam dobio zadovoljavajući odgovor, bar se meni tako mislio.

PROMJENE U SISTEMU PRIVRE IVANJA zahtjevale su i odgovarajuće promjene u organizaciji državne uprave: ti organi ne bi više upravljali preduzećima, ne bi raspolagali viškom rada. Sve te poslove obavljali bi sami radni kolektivi. Organima države ostalo bi da ekonomskim instrumentima uskladiju privredna kretanja i da za obavljanje tih poslova raspolažu odgovarajućim dijelom prihoda preduzeća. A za takvu ulogu organa države nije bilo dovoljno izvršiti decentralizaciju upravljanja od viših na niže organe; trebalo je napustiti upravljanje od strane bilo kog organa državne uprave! Time bi se praktično oduzela mogućnost organima uprave da se ponašaju kao vlasnici preduzeća; umjesto toga, oni bi imali pravo samo na povratak sredstava koja bi ulagali radi usmjeravanja privrednog razvoja; imali bi i mogućnost da zahvataju dio prihoda preduzeća radi finansiranja poslova koji su ostali u njihovoј nadležnosti. Problem je bio u tome što je obim poslova i rashode administracije u stvari trebalo da odredi ona sama. Stoga se moglo

o ekivati da je predimenzionirati broj osoblja i materijalne izdatke i da je tim putem nekontrolisano raspolagati dijelom viška rada.

Prišli smo u privrednom rukovodstvu formulisanju nove uloge države u privređivanju. Predviđjeli smo i novu organizaciju državne uprave. Predložili smo da ostanu svega dva privredna ministarstva u federaciji: za finansije i privredu; prvi organ bi se bavio kontrolom opticaja novca i izvršavanja obaveza preduzeća prema društvenoj zajednici, a drugi bi kontrolisao kako preduzeća sprovode zakonske propise. Za ostale poslove predložili smo cito niz specijalizovanih ustanova: Zavod za plan bi pratilo kretanje privrede i predlagao mjeru koje država treba da preduzima radi usklađivanja tih kretanja; Zavod za cijene imao bi zadatak da prati kretanje cijena i predlaže mjeru za stabilizaciju tržišta; Zavod za statistiku bi prikupljao podatke o privrednim i drugim kretanjima. Sami proizvodi i, organizovani u asocijacije (komore, udruženja), bavili bi se problemima proizvodnje, realizacije i drugim. Uprava za investicije bi finansirala investicione poslove koje bi preduzimala federacija. Odbor za privredu, u okviru Saveznog izvršnog vijeća, imao bi ovlašćenja da donosi konkretne odluke o pojedinim intervencijama u privredi.

Pošto na moje prijedloge nije bilo primjedaba, počeli smo ih sprovoditi u život.

REZULTATI POSTIGNUTI za nepunu godinu dana djelovanja novog sistema privređivanja opravdali su naša očekivanja iako sam sistem nije bio cjelovit, već se u stvari radilo o prvim koracima u tom pravcu. Najzad je riješen problem „nestašice“ radne snage i više nije bilo potrebno prisilno mobilisati ljude za rad u rudnicima i na gradilištima. Bilo je dovoljno zarade radnika u inicijativnim odohotka koji se ostvaruje po zaposlenom pa da se isti obim proizvodnje realizuje sa manje radnika. I odnos radnika prema mašinama i oružju ima za rad znatno se promijenio. Radnici redovno održavaju mašine i brižljivo se odnose prema njima, iako još ne raspolažu amortizacijom. Osim toga, radnici sami nastoje da bude što manje škarta, da se

prikupljaju i ne razbacuju otpaci, jer njihove zarade zavise od toga koliko su utrošili energije, sirovina, reprodukcionog materijala. Tako e su postale uo lhive nastale promjene u odnosima radnika i proizvo a a prema potroša ima. Radnici su shvatili da nije dovoljno proizvesti robu, ve je treba i prodati na tržištu. Otuda i pojava da je doma e tržište bilo bolje snabdjeveno ak i u godini kada je proizvodnja stagnirala!

SISTEM RASPODJELE izme u društvene zajednice i preduze a, na bazi stope akumulacije i fondova, pokazao je slabe rezultate u praksi. Na mjeđu su po ele pristizati kriti ke primjedbe iz društvene baze; mnoge od njih su bile sasvim opravdane; sistem je remetio odnose na tržištu: niskoproduktivne proizvodne grupacije postajale su gotovo preko no i rentabilne, široko im se otvorila perspektiva razvoja. I obrnuto, visokoproduktivne grupacije iskazivane su kao nerentabilne! Sve je zavisilo od toga da li je odre ena Viša ili niža stopa akumulacije i fondova. Sistem je stavljao u tešku situaciju niskoproduktivna preduze a u okviru iste proizvodne grupacije, mada su neka od njih imala perspektivu za razvoj; ta preduze a nijesu mogla izdržati da iz svog dohotka izdvajaju akumulaciju predvi enu utvr enom stopom i morala bi se zatvarati da im nije naknadno odre ivana niža stopa akumulacije. Time je u stvari negiran cio sistem, jer su se sa svih strana po eli javljati zahtjevi da se utvr uju posebne stope akumulacije.

Na drugoj strani, visokoproduktivnim preduzeima ostajala su na raspolaganju velika sredstva i ona su mogla da formiraju visoke zarade d visoku akumulaciju. Da bi se to izbjeglo, bilo je predvi eno progresivno oporezivanje viška fonda zarada iznad 9.000 dinara po radniku i progresivno oporezivanje ostvarene dobiti, što je tako e negiralo cio sistem.

Slabosti sistema ispoljavale su se u tome što su radnici visokoproduktivnih preduze a špekulisali na ra un zajednice i po eli zapošljavati sve više radnika, i to pretežno nekvalifikovanih, bez obzira na potrebe proizvodnje jer na svakog radnika imali su pravo da angažuju po 9.000 dinara iz

ostvarenog dohotka, i to bez oporezivanja. Nasuprot njima, niskoproduktivne privredne grupacije formirale su mnogo veće li ne dohotke jer im je određena niža stopa akumulacije i fondova.

Svi ti razlozi su me naveli da krajem 1952. godine pokrenem pitanje promjena takvog sistema raspodjele. Sazvao sam grupu stručnjaka koji su radili u aparatu Savezne plan-ske komisije i Privrednog savjeta i stavio im u zadatku da razrade nov sistem raspodjele.

— I u samoupravnom društvu država je imati mnoge funkcije — rekao sam stručnjacima sa namjerom da ih upoznam sa osnovnim idejama svog prijedloga. — Ne treba posebno isticati da je se budžetom finansirati administracija, vojska. Važnije je uočiti da je država morati zadržati još mnoge funkcije: usklađiva je privredni razvoj davanjem ekonomskih olakšica i direktnim investiranjem u razvoj pojedinih privrednih grana, intervenisala je na tržištu otkupom za materijalne rezerve u službu gomiljanja robe i prodajom robe iz rezervi u službu nestašice robe na tržištu, usklađiva je odnose u robnoj razmjeni sa inostranstvom davanjem povoljnijih izvoznih kurseva za izvoz robe i uvođenjem carina, zabranom ili ograničenjem avanjanju uvoza kako bi se zaštitili domaći proizvodi, otklanjala je direktnim intervencijama neravnopravnosti u privrednom razvoju između razvijenih i nerazvijenih područja. Sredstva potrebna za obavljanje ovih funkcija države moraju se uzeti iz privrede. Ali, kako to u inicijativi da se pri tome ravnopravno optereće sva preduzeća? Mislim da bi se to moglo riješiti ako bismo odvojili i zahvatili u korist države onaj dio dohotka koji preduzeća ostvaruju zahvaljujući monopolu na tržištu, povoljnijim uslovima eksplotacije, lokacije, boljoj opremljenosti. Preostalom dijelom dohotka preduzeća bi slobodno raspolagala, zarade radnika bi zavisile od stvarnog dohotka preduzeća. U službu da je državi potrebno više sredstava, teret bi se ravnopravije mogao rasporediti na preduzeća.

Na to mi je prigovorenovo da je veoma teško ustanoviti šta jeste, a šta nije rezultat rada radnog kolektiva, šta je monopolistička dobit, renta. Izražena je bojazan da bi se suviše velika vlast prenijela na administraciju, odnosno da bi odluke zavisile koji dio dohotka ostaje na raspaganju preduzeća ima.

— Vlast administracije — odgovorio sam — ne bi se pove ala u odnosu na sadašnje stanje. I sada administracija svojim odlukama bitno utječe na visinu dohotka koji se može ostvariti u proizvodnim grupacijama. Ona to i određuje i-vanjem stope akumulacije i fondova, carina, utvrđivanjem režima uvoza, intervencijama pomoći u rezervi; sve to utiče na visinu dohotka.

Izražena je sumnja da bi sprovećene mјere koje predlažem negiralo tržišnu privredu. Pri tome je relevantno da rezultate rada jedino provjerava tržište.

— Potpuno slobodnog tržišta nema nigdje na svijetu — odvratio sam žustro. — Cijene se, istina, formiraju na osnovu ponude i tražnje, ali država svojom politikom odlučujuće utiče na samu ponudu i tražnju: negdje stimuliše razvoj proizvodnje povoljnim kreditima, a negdje usporava poreskom politikom; negdje interveniše rezervama na tržištu, a negdje zamrzava cijene. Ne može se poreći opravdanost takvih intervencija. Ali može se postaviti pitanje zbog čega su opravdane intervencije za usklađivanje ekonomskih kretanja, a nijesu one koje bi trebalo da se preduzmu za usklađivanje društvenih odnosa.

NA PODRUČJU PROŠIRENE REPRODUKCIJE U cijelini je zadрžan administrativni sistem: cijelom amortizacijom i najvećim dijelom akusmulacijom (90% i više) raspolagali su država i njeni organi koji su odredili koji objekte treba graditi; razlika je bila samo u tome što se finansiranje objekata nije vršilo budžetski (bespovratno), nego u vidu kredita sa obavezama varianja. Sredstva rada, mašine i uređaji ni dalje se nijesu mogli otuđivati, a za prenos mašina iz jedne organizacije u drugu bilo je potrebno rješenje organa uprave. Razumije se da se takvo stanje moralno negativno odraziti na privređivanje radnih kolektiva.

Na sastanku sa grupom stručnjaka kojima sam povjerio da razrade novi sistem finansiranja proširene reprodukcije iznio sam, kao i obično, svoje stavove:

— Sredstva za proizvodnju treba tretirati kao robu koja ima svoju cijenu. To znači da radni kolektivi mogu

prodavati sredstva koja nijesu u stanju da racionalno koriste i da za dobijen novac nabave ona koja su im potrebna u procesu reprodukcije. Zakonom bi se zabranilo da se sredstva dobijena prodajom mašina pretvore u potrošni fond, jer se radi o društvenoj, a ne grupnoj ili privatnoj svojini. Umjesto administrativnog dodjeljivanja kredita, valjalo bi po i od principa slobodnog kretanja kreditnih sredstava, što zna i da bi kredite dobijala preduze a koja pruže najveće garancije da će uložena sredstva vratiti u što kraćem roku i uz što povoljniju kamatu. Ovdje jedino treba izvršiti izvjesne korekcije u odnosu na nerazvijena područja.

I U VEZI SA DODJELJIVANJEM obrtnih sredstava preduze imaju nastali su problemi. Na osnovu jedne formule preduze a su automatski dobijala obrtna sredstva u zavisnosti od obima proizvodnje i trajanja proizvodnog ciklusa. Ali to se poslije nepune godine dana pokazalo kao {neodrživo. Život se nije mogao ukalupiti u formule! Pojedine grane i preduze a imali su i previše sredstava, dok su drugi grcali u oskudici. Dešavalo se da u jednom periodu godine, zavisno od tehnološkog procesa, dobijena sredstva stoje neiskorištena, a već u sljedećem razdoblju bi zavladala takva oskudica da preduze a nijesu mogla održati ni postojeći nivo proizvodnje. Proizvodnja je zbog toga gušena iako su postojali dovoljni proizvodni kapaciteti i mogu nositi plasmana.

Prijedlog koji sam izložio grupi stručnjaka polazio je od toga da se napusti sistem dodjeljivanja obrtnih sredstava posredstvom formule pošto to odgovara administrativnom privremenjanju. Umjesto toga, predložio sam da kreditna sredstva slobodno cirkulišu posredstvom banke i da se raspodjeluju preduzeima u zavisnosti od visine kamata koje privredne organizacije mogu platiti. Preduze a bi izdvajala iz svoje akumulacije za obrtna sredstva; ukoliko ne mogu pokriti svoje potrebe, tražila bi kredite od poslovnih banaka i za to plaćala odgovarajuće kamate; za ove potrebe organizovale bi se poslovne banke koje bi prikupljale slobodna sredstva i plasirale ih u vidu kredita u preduze a kojima su

potrebna. Narodna banka bi se pretvorila u „banku banaka“ i bavila bi se kreditiranjem poslovnih banaka.

Moji prijedlozi su razli ito ocijenjeni. Bilo je mišljenja da ne treba pri i stvaranja poslovnih banaka, ve samo decentralizaciji poslovanja Narodne banke; drugi su, opet, podržavali moj prijedlog!

UKOLIKO SMO VISE PRENOSILI prava upravljanja preduze em na radne kolektive, postajalo je sve jasnije da se ne može održati ni naša dotadašnja politika koncentrisanja sredstava za klju nu kapitalnu izgradnju. Jer i to je u suštini odgovaralo administrativnom sistemu privre ivanja, a ne razvijenom samoupravljanju. Radni kolektivi nijesu imali uticaja na proširenu reprodukciju, izostala je rekonstrukcija i modernizacija preduze a, što je usporavalo privredni rast i ko ilo razvoj samoupravljanja.

O svemu tome sam govorio na Drugom plenumu Centralnog komiteta SKJ.

— Treba produžiti rokove — istakao sam — odre ene ovogodišnjim planom za dovršavanje klju ne kapitalne izgradnje. U stvari, postepeno bismo završavali pojedine pogone na tim objektima. Sredstva koja bi se na taj na in do bila koristila bi se za rekonstrukciju i modernizaciju postoje ih preduze a, za unapre enje poljoprivredne proizvodnje, za razvijanje prehrambene industrije. To bi stvorilo uslove za širu privrednu ekspanziju i za ja anje baze samoupravljanja.

Plenum je prihvatio moje prijedloge i tako smo praktično pristupili promjenama naše ekonomске politike.

KIDRI EVA BOLEST je uzimala sve više maha; poslije Šestog kongresa više nije dolazio u kancelariju. Ležao je w bolnici, a ljekari siu ga održavah u životu tako što su cijelu krv „ispumpavali“ iz njegovog organizma i zamjenjivali je novom, zdravom. To ga je za izvjesno vrijeme vrvalo u život, da bi vse poslije kra eg vremena stanje opet

pogoršalo. Prilikom jedne transfuzije krvi nastupio je takav poremećaj u organizmu da je jedva ostao u životu. Me utim, potpuno je ogluvio, i mogao se sporazumijevati samo preko ceduljica.

U prvo vrijeme redovno sam ga posjećivao i izvještavao o svim promjenama koje sprovodimo i koje namjeravamo sprovesti. Ali sam postepeno prorjećivao viđenja; nijesam mogao podnijeti da ga gledam kako umire pred nama, a mi mu ne možemo ništa pomoći. Najstrašnija stvar za revolucionara jeste da leži bespomoćno, bez perspektive da se može vratiti u borbu.

Kad sam se sa Kidrićem konsultovao o promjenama koje namjeravamo da sprovedemo u privrednom sistemu, nije se saglašavao sa mojim koncepcijama. Smatrao je da ne sagledavam ulogu komune i da se problem razdvajanja platnog fonda i akumulacije u preduzećima ne može riješiti bez njenog učešća. Naglašavao je da će se komuna kao predstavnik interesa društvene zajednice boriti da se u preduzećima ostvari što veće akumulacija. Zato treba konfrontirati komunu i preduzeća pri raspodjeli dohotka preduzeća na platni fond i akumulaciju. Iako se nijesam slagao sa njim, nijesam mogao diskutovati zbog stanja u kome se nalazio.

Umro je po etkom aprila 1953. godine. Vijest me je zatekla u Crnoj Gori, gdje sam sa braćom prisustvovao kongresu Saveza komunista. Nijesam bio iznenaden jer smo svi znali da će umrijeti, da mu nema spasa. Pa ipak, osjetio sam se strašno pogrešen; suze su same potekle... ne samo suze, osjetio sam pravi gubitak. Činilo mi se kao da gubim dio sebe, nešto najdraže. Sa Kidrićem sam kratko sarađivao, ali i to kratko vrijeme vrijedilo je kao desetine godina u drugim prilikama. Jer u tih nekoliko godina izdržali smo tešku revolucionarnu borbu protiv staljinizma. Ti će dani ne zaboravljaju lako!

Pošli smo za Beograd. Braća je takođe potresen; utim, a meni naviru uspomene. Ne tako davno bili smo kod Kardelja i na većer povodom rođendana, njegovog posljednjeg rođendana. Nas nekoliko najbližih drugova — Kardelj, Ranković, braća i ja sa ženama. Poslije večere smo se veselili; palo je mnogo viceva na račun svakog od nas. Pili se vino. Jedino ja nijesam pio... No, svi su cijelo veče na-

valjivali da popijem bar jednu ašu. Tek negdje oko pono i pristao sam, a oni navališe da popijem još jednu, pa još jednu. Bilo mi je zlo. Po elo mi se vrtjeti u glavi, te sam otišao ku i. Cijelu no sam povra ao. Sljede eg dana sam morao ostati u krevetu. Pošto je bila zakazana sjednica vlade, javio sam Kardelju da ne mogu do i jer sam bolestan.

Negdje oko podne primio isam akt iz predsjedništva vlade; potpisao ga je Kardelj kao potpredsjednik i bio je ovjeren pe atom. Akt je obavještavao sve lanove vlade da se zakazani sastanak ne e održati zbog toga što se „drug Svetozar Vukmanovi još nije otreznio". To mi je Kardelj podvaljivao. Boris me je odmah pozvao. Kako se slatko smijao! A sada ...

Prisustvovao sam sahrani; Kardelj se oprاشtao od Kidri a. Glas mu je treperio i povremeno bi se zagrcnuo. Njemu je najteže; sara ivao je sa Kidri em od najmla-ih dana.

RAD NA REFORMI privrednog sistema zahtijevao je mnogo vremena. Tim prije što sam pokrenuo i razradu sistema planiranja; a po eli smo i razradu petogodišnjeg plana. Budu i da smo namjeravali da ve u 1954. godini preemo na nov sistem, svi koji su bili angažovani na tim poslovima ulagali su izvanredne napore. Ja sam se posebno opteretio: htio sam da pratim rad i da sara ujem sa svakom grupom. Zato sam morao raditi po cio dan — od jutra do mraka! Vidjevši da ni to nije dovoljno i da po injem zaostajati, jednostavno sam produžio „radni dan": ustajao sam u etiri ujutro i radio do 11 sati uve e. Takav napor organizam nije mogao izdržati i jednog dana, po etkom avgusta, uhvatila me je vrtoglavica. Legao sam na otoman u prostoriji nedaleko od moje kancelarije, ali to nije pomoglo: pred oima mi se sve vrtjelo. Pozvao sam ljekara, koji me je odmah uputio u bolnicu.

Poslije svestranog višednevног ispitivanja u Vojnomedicinskoj akademiji Ilekari su konstatovali da nemam nikakvo organsko oboljenje i da se vrtoglavica javlja uslijed premorenosti neurovegetativnog sistema. Stoga su mi predložili da odem na višemjese ni odmor.

Mosa Pijade (lijevo) i Boris Kidrić

Miro Salaj, dugogodišnji predsjednik CO Saveza sindikata Jugoslavije

Milovan Ilić (lijevo), Svetozar Vukmanović i Ilićov pratilac

Tada sam saznao za bolest „pseudo menijer“. Iako su ljekari rekli da ta bolest nije opasna po život, za mene je bilo strašno što se moram odvojiti od tek zapo etog rada na reformi privrednog sistema. Postati invalid je najstrašnije upravo za revolucionara.

Ljekari su savjetovali da se odmaram na Crnogorskom primorju i dali mi tablete za umirenje, upozoravaju i me da je jedini lijek za moju bolest — odmaranje i bavljenje onim „što mi se svi a“. Tako e su rekli da se moram potpuno isklju iti iz posla koji sam do tada obavljao. Sto brže to u inim, utoliko u brže ozdraviti! A ja upravo to nijesam uspijevao; nijesam se bavio lovom ni ribolovom.

Išao sam nekoliko puta u lov, ali me ta „strast“ nikako nije mogla uhvatiti. Sje am se da sam nekoliko godina prije bolesti bio u lovnu, na fazane, nedaleko od Slavonskog Broda. Pošto nikada nijesam vidio fazana, najprije su mi objašnjavali da se fazani ne smiju tu i na zemlji, nego samo u letu; zatim su rekli da stanem ispred jednog šumarka i da budno pratim kada fazan poleti; tada treba brzo nišaniti i opaliti dok se on ne udalji. ekaš sam izvjesno vrijeme; to mi je dosadilo i zato sam objesio pušku o rame, zanio sam se mislima o poslovima koji su me ekali sljede eg dana. Prenuo sam se kada su me upozorili da se fazan nalazi u šumarku i da svakog asa može poletjeti. Brzo sam skinuo pušku s ramena i pažljivo po eo osmatrati teren ispred šumarka; opazio sam da se trava pomi e; bilo je jasno da se nešto živo kre e. Mislio sam da je fazan i uperio sam pušku o ekuju i da se fazan pojavi. Odlu io sam da pucam dok je na zemlji. Me utim, na nišan moje puške izašla je lisica! Toliko sam se zbungio da sam spustio pušku misle i da se preda mnom nalazi pas. Dok sam se sjetio da je to lisica i ponovo podigao pušku, ona je pobegla. Nijesam bio mnogo ražaloš en. Ravnodušno sam primio injenicu da mi je lisica pobegla ispred nosa. Nastavio sam da ekan fazana koji se krio u mojoj blizini. I kada je on uzletio, dobro sam nanišanio i okinuo. Ali puška nije opalila! Fazan je odletio. Otvorio sam pušku da izvadim metak koji nije opalio. Ali puška je bila prazna. Zaboravio sam da stavim metke!

Nijesam igrao ni karte, ni šah niti kakve druge društvene igre. Jedina razonoda mi je bila itanje romana. To

mi je ostalo još od mладости. Ali ljekari su mi rekli da se ne premaram. Morao sam na i nešto što bi me u potpunosti okupiralo. Me utim, mene je sve više pritisakalo osje anje da sam izbaen iz stroja i da se više nikada ne u vratiti u borbu, da u životariti. A to je samo pogoršavalo moje zdravstveno stanje. Izgubio sam apetit; bilo je dana kada nijesam mogao ništa progrutati. Zvakao sam hranu, ali je nijesam mogao progrutati!

Vratio sam se sa Crnogorskog primorja posjed 10 dana u još gorem stanju!

U Beogradu su mi ljekari rekli da je usamljenost najveća zapreka ozdravljenju. Predlagali su mi da odem u Sloveniju i da pozovem Milicu iz Londona; ona je tamo otišla na tri mjeseca sa zadatkom da nauči engleski jezik. Nijesam to prihvatio jer nijesam htio da remetim njene planove.

Otišao sam na Bled i smjestio se u vili slovena ke vlade. Bio sam okružen najvećom pažnjom, ali sam se i dalje ravnjavao. Cijelo vrijeme sam provodio u šetnji, potpuno usamljen. Ponekad bi neko od drugova došao u posjetu, ali nije nijesam podnosio, jedva sam ekao da odu. Samo sam se prilikom jedne posjete nasmijao; drugovi su ispričali kako su tih dana bili sa Titom i da se on interesovao što je sa mnom, što radim na Bledu. Kada su mu odgovorili da ne radim ništa i da je to razlog što moja bolest ide nagore, Kardelj je rekao:

— Možda bi bilo diobro da se bavi ribolovom, to se lako može organizovati u okolnim rekama.

— Nikako! — prekinuo ga je Tito. — Ako po ne da peca, „ždra e“ se što nije više ulovio. Stanje će biti još gore.

Slatko sam se nasmijao toj prijaci, a bilo mi je prijatno što se Tito brine za moje zdravlje.

Kako mi ni boravak na Bledu nije prijao, vratio sam se u Beograd. Stanje zdravlja je bilo više nego kritično: nijesam mogao nikoga da vidim, ak ne i enu djecu! Potpuno sam se uvukao u sebe.

U to vrijeme se Milica vratila iz Londona; do ekao sam je na stanicu, a kada smo stigli kući i ostali nasamo, uhvatio me je napad grčevitog plastrata. Prosto nijesam mogao da ga zaustavim. Milica me je gledala za ueno; iz mojih pisama je saznala da sam se „malo“ razbolio, ali nije mogla niti pomisliti da je bolest toliko ozbiljna.

Ljekari su opet savjetovali da odem na jug. Pošli smo u Nišku Banju, gdje smo ostali 20 dana. Šetali smo mnogo po okolini. Kada nijesmo bili u šetnji, igrali bismo karte. Cim bih po eo da se žalim kako mi se vrti soba ili da osjejam kao da mi neko vrelom peglom prelazi po golim leima, Milica bi mi jednostavno odgovarala da mi nije ništa i da prestanem uoibražavati da sam bolestan. Najprije sam se ljutio i prebacivao joj da je neosjetljiva. Ali ona je ostala uporna i moje stanje se neosjetno popravljalo. Nije to bio veliki napredak, ali ipak dovoljan da mi povrati samopouzdanje.

Kada smo se vratili u Beograd, prvi put sam bio spremna da se borim protiv bolesti. Do tada je ona vladala mnom.

Ljekari su i dalje savjetovali da se odmaram, ali sam odlučio da ostanem u Beogradu i da svaki dan odlazim u kancelariju, makar i na pola sata. Bori u se da pobijedim bolest.

Tako je po eo nov na in života: svakog jutra sam pjesice išao u kancelariju; ostajao sam najviše pola sata, a zatim šetao gradom i razgledao izloge od Kalemeđana do Slavije. Oko podne bih se vraćao umoran kući. Po podne sve do pred veče igrao sam karte sa Milicom, a onda opet pješačio od Dedinja do Kalemeđana. I tako iz dana u dan, bez obzira na to da li je lijepo vrijeme ili pada kiša.

U ŽIVOTU REVOLUCIONARA nema težih trenutaka od onih kada leži nesposoban, a mase se pokreće u akciju. To se dogodilo i meni u jesen 1953. kada je narod ustao u odbranu naših prava na tršansku teritoriju. Amerika vlada je ocijenila da je nastupio povoljan trenutak da prepusti Trst Italiji i da se Italija ne odrekne teritorije koja je bila stavljeni pod našu upravu (Zona B). Smatralo se da će Jugoslavija toliko oslabljena i zavisna od američke pomoći i da ne će reagovati na takvu odluku. Me utim, bunt masa je bio veoma snažan: masovnim protestnim akcijama narod je jasno stavio do znanja da je spremna i da gladuje, ali će braniti svoja prava. Rukovodstvo se odmah stavilo na elo

pokreta i širom zemlje su održani masovni zborovi. Mosa Pijade je održao jedan od svojih najuspjelijih govora. Narod ga je urnebesno pozdravio kada je rekao:

„Neka gospo a Ljus daje Italijanima ono ime sama raspolaze ...“

Svi smo znali da se to odnosi na ameri kog ambasadora u Italiji, Klaru Ljus, koja je izjavila da Trst treba dati Italiji.

Pokret masa bio je nešto najveli anstvenije što sam doživio poslije završetka oružane borbe. Svi su bili nadahnuti i veseli, samo sam ja bio pomalo tužan što se nalazim po strani, što nijesam u centru zbivanja.

DUGO NIJESAM BIO sa ilasom. Posljednji put smo se vidjeli na vjen anju Peka Dap evi a; bili smo mu kumovi. A od tada je prošlo više mjeseci. To mi je odmah prebacio i rekao kako sam se udaljio. Odgovorio sam da sam se udaljio od svih drugova i da je to vjerovatno posljedica moje bolesti. Upitao me je od ega bolujem, ali nije sa ekao da mu dam potrebna objašnjenja, ve je rekao:

— Znam od ega si bolestan, kod tebe se radi o izumiranju nerava, a to je neizlje ivo.

Osjeao sam se kao da mi je nož zario u svježu ranu. Jedva sam stekao uvjerenje da moram ozdraviti i vratiti se na posao, u borbu koja treba da otkrije nove puteve u izgradnji samoupravnog socijalizma, a ilas je ponovo unio sumnju da ne mogu ozdraviti!

— Kada se ovjek razboli, to se više ne da popraviti. Jedino ostaje da se ovjek navikne na bolest — glasno je razmišljaо ilas.

I to me je pogodilo. Jer ako treba da se navikavam na bolest, šta e mi takav život? To je životarenje, a ne život.

Obradovao sam se kada smo prešli na razgovor o drugim stvarima.

— Najteže mi pada što ne mogu u estvovati u završnim diskusijama koje se vode kod Kardelja o izmjenama u privrednom sistemu. Sva ta pitanja sam li no pokrenuo krajem prošle i po etkom ove godine — povjeravao sam se ilasu.

— Veoma sam aktivno radio i u svakom rješenju je dio mene. Moram se pomiriti sa odlaganjem donošenja novog petogodišnjeg plana i promjena sistema planiranja. Nijesam u stanju da prou im materijale, da sjedim na sastancima i slušam šta kažu ostali u esnici.

O ekivao sam da e me prekinuti. Jer to je bio njegov obi aj. Ali on je utao! Iako mi je bilo malo neprijatno, ipak sam nastavio:

— Kardelj me zove na sastanke, ali ja ne mogu u e-stvovati, i to me teško poga a. Osje am se nekako kriv, što samo pogoršava moju bolest...

Odjednom me je prekinuo i nekako tvrdim, oporim glasom rekao:

— Slušaj, Tempo, kad-tad eš postati problem za Partiju. To ti ja kažem!

Prosto sam posko io i dosta uzrujano protestovao:

— Nikada Tempo ne e postati problem za Partiju! Onog trenutka kada više ne budem mogao raditi i koristiti Partiji, povu i u se sam.

Bio sam strašno uvrije en i brzo smo se oprostili. Na putu ku i malo sam se smirio, ali me je po ela kopkati misao da li ipak u mom odnosu prema diskusijama kod Kardelja nema ne ega sebi nog, individualisti kog, a možda je to normalna pojава kod svakog ovjeka? Nijesam bio u stanju da na em pravi odgovor.

Poslije izvjesnog vremena ponovo smo se sreli kod „Mozstara“. Kao i obi no, vra ao sam se iz grada ku i. ilas je naišao džipom i kada me vidio, zaustavio se. Nastavili smo put pješice.

— Slušaj, Tempo, strašno zaostajemo u razvitku — po eo je ilas jednom konstatacijom.

Mislio sam da želi da kaže kako zaostajemo u privrednom razvitku i bio sam spremjan da se složim sa njim.

— Da — rekao sam — zaostajemo u razvoju privrede, ali smo ipak u ovoj godini izašli iz stagnacije. Mislim da e se uspon nastaviti i u sljede im godinama ...

— Ne mislim na privredni razvoj — prekinuo me je ilas — nogo na borbu protiv birokratizacije društva, protiv birokratije. U tome nas je preteklo ak i sovjetsko rukovodstvo koje je došlo poslije Staljinove smrti.

— Ne znam kako se stvari razvijaju u Sovjetskom Savezu, ali znam da je strašno teško izvršiti debirokratizaciju privrede. I to ine zbog toga što bi neko od nas branio svoje „birokratske pozicije”, ve zato što je veoma teško na i rješenje osnovnog problema — kako da radnici raspolažu rezultatima svoga rada a da pri tome ne do e do anarhije u privrednim kretanjima, što bi kompromitovalo ciosistem radni kog samoupravljanja koji smo upravo po eli izgra ivati — izgovorio sam u jednom dahu, izražavaju i neslaganje sa ilasom.

— I ti si birokrata! — prekinuo me je ilas ne žele i da nastavi razgovor.

Nije me uvrijedio; naprotiv, nasmijao sam se i rekao:

— Vjerovatno da jesam. Ali time što smo to konstatovali još nijesmo ništa postigli osim da ili nijesam sposoban da vidim rješenje ili da ne želim da ga na em. Ako je jedno ili drugo ta no, mene treba smijeniti i dovesti nekoga ko e znati i htjeti mijenjati odnose u proizvodnji.

— Ipak osnovno je povesti borbu protiv birokratije i pozicija koje ona ima u društvu — ponovo je žustro reagovao ilas.

— Ali time ne bismo odsjekli granu na kojoj raste birokratizam jer on ni e iz postoje ih odnosa u proizvodnji. Birokratija zasniva svoje povlaš ene pozicije na tome što raspolaže viškom rada koji stvaraju radnici, ona je proglašila da je takva njena pozicija u interesu društva. Problem se, dakle, sastoji u tome da se ukine takav položaj birokratije, da se postigne da viškom rada raspolažu oni koji ga stvaraju. Tek tada bismo udarili i u sam korijen birokratizma.

ilas je samo utao; stekao sam utisak da me ne razumije i što je najgore — ne želi da me razumije. Prosto ga nijesu interesovala „privredna” pitanja. To, uostalom, nije bilo ništa novo: i ranije nije uopšte u estvovao u diskusijama koje smo vodili kod Kardelja. Stoga me nije iznenadilo kada je po eo da govori o Partiji.

— Pa i u reorganizovanju Partije zaostajemo! Nama više ne odgovara lenjmisti ki tip Partije.

Prešao je na teren koji sam manje pratilo i slabije poznavao. Zato sam odgovorio dosta površno:

— Nijesam sasvim u toku stvari, ali mi se ini da na tom planu treba dosta mijenjati... Na primjer, „uli ni” tap elija nema svog opravdanja.

— Ne radi se samo o „uli nim” elijama nego i o cijeloj koncepciji Partije, o koncepciji kakvu je još Lenjin, a ne samo Staljin, izgra ivao. Po toj koncepciji Partija od baze do vrha mora biti izgra ena kao monolitna cjelina, mora biti potpuno jedinstvena. Takva organizacija, ako je imala opravdanja u Lenjinovo doba, sada više ne odgovara uslovima u kojima se razvija naše samoupravljanje.

— Pa zar nijesmo taj kurs usvojih na Šestom kongresu? — pobunio sam se.

— Da, ali poslije njega je brzo održan Drugi plenum.

Nije htio opširnije da govori o plenumu, ve se brzo prebacio na drugu temu i po eo izlagati poglede na demokratizaciju.

— U borbi protiv birokratije ne može biti napretka bez demokratije, bez slobode mišljenja. Mora se dopustiti mogunost da komunisti imaju i razli ita mišljenja.

I ja sam smatrao da nema napretka ako komunisti ne mogu slobodno izražavati svoja mišljenja.

— Ako prihvatimo da komunisti mogu imati razli ita mišljenja — nastavio je da razmišlja ilas naglas — nije smo daleko od toga da se u Partiji stvore grupe koje ne zauzimaju iste stavove o pojedinim pitanjima.

Taj ilasov stav ve nijesam prihvatao, suviše mi je li io na zahtjev za slobodom frakcija u Partiji. To sam mu i rekao, ali on je žustro odgovorio:

— A zašto ne i sloboda frakcije? Ako svi komunisti ostaju na liniji socijalizma, nema razloga bojati se frakcija, to samo može da vu e naprijed.

— Možda sam konzervativan pa se teško odvajam od stare koncepcije monolitnosti Partije — nastavio sam da izražavam neslaganje. — Ipak, za mene je to neprihvatljivo! Mogao bih prihvatići da komunisti imaju razli ita mišljenja, da se u vezi s jednim pitanjem složi jedna grupa komunista, a u vezi sa drugim pitanjem, opet, druga grupa komunista. To bi bila normalna borba mišljenja u Partiji. Me utim, ne prihvatom formiranje stalnih grupa koje se saglašavaju u svim pitanjima, grupa koje bi živjele posebnim životom

u Partiji. To bi bile frakcije, i one bi nužno vodile razbijanju Partije.

ilas je utao. Vidjelo se da razmišlja. Došli smo nadomak kuama i rastali se.

IAKO SAM SE NA SASTANCIMA kod Kardelja kratko zadržavao, ipak sam mogao pratiti šta se prima a šta odbacuje od prijedloga koje smo pripremili za promjenu privrednog sistema. Zakljuio sam da se mnogi naši prijedlozi odbacuju, a usvajaju rješenja za koja nijesam bio uvjeren da su dobra. Me utim, nijesam mogao ništa promijeniti. Nijesam bio u stanju da u estvujem u diskusiji i da branim svoje stavove.

Konstatovao sam da su djelimi no usvojeni prijedlozi o raspodjeli dohotka preduze a. Napušten je sistem stopa akumulacije i fondova po kojem se vršila raspodjela dohotka između društva i preduze a, a usvojeno je naelo da društvena zajednica — federacija i republike — obezbije uju sredstva za obavljanje svojih funkcija izjedna avanjem uslova privre ivanja. Uveden je porez na promet i njime je jednim dijelom zahvatana monopolска dobit koju preduze a ostvaruju na tržištu. Ustanovljene su obaveze plaanja doprinosu na osnovna i obrtna sredstva; time su bolje opremljena preduze a moralna više izdvajati iz svog dohotka. Sve je to bilo prihva eno.

Me utim, nije usvojeno da preduze a slobodno odlučuju o raspodjeli dohotka koji dm ostaje poslije podmirivanja obaveza prema društvenoj zajednici, niti da formiraju platni fond u zavisnosti od veliine tog dohotka. Zauzet je stav da centralni organi utvrđuju platni fond za svako preduze a. Dobit se dijelila na dio namijenjen federaciji i republici, što se određivalo centralnim planom, i na dio namijenjen komuni i preduze u, što se, opet, utvrđivalo planovima komuna. Organi komune su dobili pravo da odobravaju ili odbijaju tarifne pravilnike preduze a, da odrede visinu dobiti koju treba uzeti iz preduze a na njihovo teritoriji. Ako su mogli zahvatiti cjelokupnu dobit a preduze ima da ostave samo platni fond utvrđen od strane centralnih organa.

Da bi se onemoguilo da se, i pored svih ovih zapreka, povećaju zarade iznad nivoa prethodne godine, centralni organi su uveli vrlo oštar progresivni porez na višak plata. Time su svi faktori u preduzeima i komunama prisiljavani da zadrže platne fondove na planiranom nivou.

Promjene o kojima je bilo riječi i uđaljavale su nas od proglašenog na elu po kojem neposredni proizvod i treba da raspolaže viškom rada koji stvaraju. Iako smo dosta daleko otišli u prenošenju prava sa viših na niže organe, ipak se niješam mogao oteti utisku da niješmo u inili krupniji korak u pravcu prenošenja prava raspolaženja viškom rada na neposredne proizvode. Smatrao sam da će prihvatena rješenja dovesti do porasta nove birokratije u komunama. To što je ona „komunalna“ ne zna i da će biti manje odvojena od proizvoda nego centralna birokratija. Naime, svaka birokratija se na isti način ponosa ako raspolaže viškom rada koji drugi ostvaruju. Na žalost, niješam mogao ništa promijeniti; preovladalo je shvatanje da u našem samoupravljanju komuna treba da postane osnovni nosilac proširene reprodukcije i da organi komune (a ne proizvod i) odlučuju o tome kako će se u preduzeima dohodak dijeliti na platni fond i akumulaciju. Navodno, da bi mogla opstati, komuna se mora razvijati i proširivati materijalnu bazu, podizati preduzeće, ustanove. Zbog toga joj je i dato pravo da odlučuje o visini akumulacije koja treba da se ostvari u preduzećima na njenom području.

Stavio sam zamjerke i povodom ustanavljanja obratnog fonda plata i njegovog izdvajanja radi oporezivanja preostale dobiti.

— Taj sistem zna i korak nazad u odnosu na sistem stopa akumulacije i fondova — rekao sam. — Po starom sistemu radni kolektivi su mogli povećavati platni fond samo ako bi iz ostvarenog dohotka imali dovoljno sredstava da istovremeno uplate uvećanu akumulaciju. Međutim, u novom sistemu je dozvoljeno isplatiti samo platni fond koji ne smije da premaši 90% fonda ostvarenog prethodne godine, bez obzira na veličinu realizovanog dohotka! Isplate iznad toga moguće su jedino ako ih odobri komuna; time se favorizuju preduzeće a koja su slabije poslovala u prethodnoj godini i imala veći platni fond u odnosu na ostvarenu pro-

izvodnju nego što je to bio sluaj kod drugih privrednih organizacija. Jednom rijeju, nov sistem e favorizovati zaoštalost a ne produktivnost.

Moje primjedbe nijesu usvojene jer nije bila razraena ni jedna alternativa. Stoga je odlueno da se u narednu godinu ide sa predloženim izmjenama, a da se u toku godine radi na pripremama novih rješenja.

Ni u pogledu kreditnog sistema i organizacije banaka nijesu sasvim prihvaeni prijedlozi ikoje smo razradili. Usvojeno je, doduše, da se osnovna sredstva tretiraju kao roba koju proizvodi i mogu biti ivati i nabavljati novu; prihvaveno je i na elu da i kreditna sredstva postanu roba koja ima svoju cijenu na tržištu. Ali se nije išlo do kraja da bi se omoguilo slobodno prelivanje kreditnih sredstava posredstvom poslovnih banaka.

Intervenisao sam i predlagao da poslovne banke postanu privredne organizacije koje bi se bavile poslovima obrtanja kreditnih sredstava, a dohodak sticale u zavisnosti od uspjeha svog poslovanja. To nije prihvaeno; preovladalo je gledište da bi se time otvorio proces djelovanja zakona kapitalizma. Banke su se svele na ustanove za raspodjelu kredita; sredstva su u njih priticala po sili zakona, iz doprisona i kamata koje je privreda bila obavezna da uplauje. Tako prikupljena, ona su raspodjeljivana na objekte u zavisnosti od njihove rentabilnosti. Ocjenu rentabilnosti davale su stručne komisije banaka.

Sve je to govorilo da ne e uslijediti znatnije promjene u odnosu na dotadašnje stanje; u raspolaganju viškom rada i dalje e dominantnu ulogu imati birokratija. Doduše, ne više ona iz državnih organa, već birokratija u bankama. Mogao se sa sigurnošću predvidjeti prelazak kadrova iz državne administracije u banke; obično oni idu tamo gdje se nalazi centar moći u raspolaganju viškom rada.

Ponijet utiskom da najavljenе promjene ne e doprinijeti većem napretku u razvoju sistema, nego da e u mnogo emu biti korak nazad, rekao sam to Kardelju.

— Tu se više ništa ne može u initi jer su pripreme slabo izvedene — odgovorio je Kardelj. — Zato nam ne preostaje ništa drugo nego da usvojimo predložene promene, ali da odmah po nemo sa proučavanjem otvorenih

pitanja kako bismo u sledeoj godini mogli organizovati mnogo bolju diskusiju o svim pitanjima privrednog sistema.

NEKAKO PARALELNO sa diskusijama o promjenama u privrednom sistemu po eli su izlaziti ilasovi lanci; oni su odmah zainteresovali Milicu i mene; zajedno smo ih itali svakog jutra im bi „Borba“ stigla. Razumije se da smo ih i komentarisali. lanci su pobrivali na razmišljanje o raznim pitanjima koja su iskrisavala u svakodnevnom radu.

Za mene, a i za Milicu, bila je prihvatljiva misao iz lanaka da niko od nas koji smo rukovodili revolucionarnom borbom u toku rata nema prava na monopol rukovo enja revolucionarnom barbom u sadašnjim, promijenjenim uslovima. I to ne samo zbog toga što oni koji su se pokazali sposobnim da rukovode borbom u jednim uslovima ne moraju biti isto toliko sposobni u novim uslovima nego i stoga što nastaju promjene i u materijalnom položaju samih revolucionara: u, jednim uslovima njihov materijalni položaj se poklapa sa pravcem daljeg razvoja borbe, dok u drugim može ak do i u raskorak. Otuda mogu nost da se me u dođu erašnjim revolucionarima pojavljuju napredne i konzervativne snage.

U ta nost toga mogao sam se uvjeriti kroz cjelokupnu dotadašnju praksu, kako onu u nedavnoj prošlosti tako i sadašnju.

Bilo je slučeva da su se mnogi komunisti koji su se istakli u revolucionarnim borbama odmah poslije prvog svjetskog rata pasivizirali im je Partija bila zabranjena i prešla u ilegalnost. Neki od njih su postali zanatlije, a bilo je i advokata, sudske, inovnika. Tako su se našli u protivrje nom položaju: kao nekadašnji revolucionari htjeli su da ostanu u pokretu, ali kao poslovni ljudi morali su voditi ra una da ih borba ne dovede do toga da ostanu bez radnje, advokature. Tu protivrje nost nastojali su riješiti na taj na što bi ostali u Partiji, ali pod uslovom da ne učestvuju u akcijama; oni su u stvari ko ili dalji tok revolucije. Otuda je trebalo da se oslobođimo takvih „komunista“ ako smo željeli da revolucija dalje te e.

Sli nih pojava bilo je i u novije vrijeme: neki komunisti koji su se u iratu istakli u borbama nijesu se snašli u uslovima 'izgradnje socijalisti kog društva; drugi su se, pak, istakli i u toj etapi; njihove pozicije u društvu su se poklapale sa potrebama daljeg razvoja revolucije. Ali kada je trebalo ograni iti vlast i ekonomsku mo organa države, došlo je do sukoba interesa nekih komunista sa potrebama dajleg razvoja revolucije! Jedni su u središtu borbe za dalje revolucionarne promjene društva, bez obzira što e izgubiti ste ene pozicije; a drugi, opet, nastoje da sprije e promjene kako bi sa uvali svoje pozicije. Prvi ostaju i dalje revolucionari, a drugi to više nijesu. To je logika borbe!

Prihvatljiva nam je bila i misao izražena u lancima da je za dalje kretanje revolucije neophodno da borba mišljenja iza e iz uskog okvira rukovode ih struktura društva, da se u nju uklju uju šire mase. To bi omogu ilo brže kretanje revolucije iako bi takvo otvaranje dalo prostora za djelovanje snaga koje se bore za restauraciju starog društva. Prihvatali smo i misao da ne malu opasnost predstavljaju snage koje su, doduše, dovele do pobjede revolucije, ali koje sada teže da konzerviraju postoje e društvene odnose kako bi zadržale svoje povlaš ene pozicije. Te snage ne prihvataju da se otvoreno govori o slabostima društva, a pogotovo o potrebi da se mase pokrenu u borbu za promjenu odnosa iz kojih slabosti ni u. Takav svoj stav one su opravdavale navodnom opasnoš u od djelovanja reakcionarnih snaga.

ilas je smatrao da izlaz leži u otvorenoj, bespoštednoj kritici svega negativnog u društву, u borbi za ukidanje birokratskih odnosa, protiv birokratije uopšte; polazio je pri tome sa politi ki ispravnog stanovišta da je u tadašnjim uslovima postojala ve a opasnost od birokratizma nego od povratka kapitalizma. No meni se ipak nije svi ao takav stav. Smatrao sam da bi korisnije bilo kada bi ilas ušao u probleme ime nadomjestiti birokratske odnose, kakve odnose u društvu uspostaviti, a da pri tome ne do e do anarhi nih pojava u privrednim kretanjima i društvu uopšte. Jer ako to nastupi, opet e biti otvorena vrata za vra anje birokratizma i birokratskih odnosa, pa ak i za uspostavljanje kapitalisti kih odnosa.

Na ta pitanja ilas nije davao odgovor u svojim lancima, ak nije pokazivao interesovanje za njih; otuda nije ni

dolazio na sastanke kod Kardelja, gdje su se upravo ta pitanja pretresala i vodila prava botfba.

ilasovi lanci su mi se, u cjelini uzev mnogo svi ali, podsticali su na razmišljanje o mnogim pitanjima izgradnje socijalizma; ipak, jedan od njih nijesam nikako mogao prihvati. To je bio lanak o subjektivnim snagama. Ta nije, nijesam prihvatao zaklju ke do kojih je ilas dolazio.

Prihvatio sam ocjenu da je u datom istorijskom trenutku narasla socijalisti ka svijest masa i da su one za nezavisnu socijalisti ku Jugoslaviju. Ali mi je bilo jasno da to nije dovoljno da bi se razvijali socijalisti ki društveni odnosi. Da bismo uspjeli na tom polju, neophodno je razriješiti mnoga pitanja koja se odnose na položaj radnog ovjeka u proizvodnji. A na ta pitanja ilas uopšte nije davao odgovore.

Shvatio sam i opasnost na koju je ilas ukazivao u laniku —da se iza teorije o tome da su komunisti jedina svjesna snaga socijalizma može kriti tendencija za posebno privilegovanim položajem komunista u društvu. Time se obi no opravdava praksa što se komunistima dodjeljuju funkcije u društvu na osnovu politi ke pripadnosti, a ne sposobnosti i stru nog znanja. Ona nužno vodi odvajanju komunista od masa i njihovom pretvaranju u „žandarme socijalizma”; komunisti koji su se sami birokratisali ne mogu se boriti protiv birokratizma. Otuda i pojava da organizacije komunista esto ne mogu na i sadržinu svoga rada, a ni svoje mjesto u izgradnji socijalisti kog društva.

Prihvatio sam i ilasovu ocjenu stanja partijskih organizacija, posebno „uli nih”: organizacije nikako da na u sadržinu rada; odozgo, iz rukovodstva, tjeraju ih na aktivnost, pored ostalog da bi opravdali svoje postojanje; daju im teme za ideološki rad, ali sve je to beživotno i lišeno stvarnog sadržaja. Otuda se rad u organizacijama svodi uglavnom na pretresanje esto organizacionih pitanja — dolazak na sastanke, moralni lik komunista ...

Me utim, nikako nijesam prihvatao izlaz koji preporu uje ilas. Umjesto da zahtijeva da partijske organizacije po nu da se bave odnosima koji se uspostavljaju u društvu, da vode borbu i u svojim redovima za socijalisti ke odnose,

ilas je praktično predlagao njihovo raspuštanje! Zalažu i se za to da organizacije komunista ne treba da se miješaju

u odnose koji se uspostavljaju me u ljudima, da se sastaju samo kada se bira novo rukovodstvo ili kada se radi o promjeni partijske linije, ilas je u stvari pledirao za raspustanje, odnosno likvidaciju Partije.

Za mene nije bilo sumnje da bi usvajanje takvih ilasovih prijedloga dovelo u pitanje sam razvoj našeg samoupravnog društva. Jer bez svjesne, organizovane snage, koja bi se politički borila u radni koj klasi da se u proizvodnji i raspodjeli stvaraju odnosi koji su na liniji socijalizma, ne bi se moglo uspješno razvijati ni samoupravno društvo; preovladali bi birokratski odnosi.

NEKAKO PRED NOVU GODINU ilas i Peko Dap eventualno su bili kod mene na večeri. Dok se vodio nevezan razgovor, ilas je pozvao Milicu na stranu i rekao joj kako je napisao lanak u kojem nikoga ne pominje poimence, ali je se svako po opisu prepoznati:

— Nijesam mislio na Tempa, mada je se svakom inicijativom je on u pitanju.

— Nije pošteno da se s drugima obra unavaš preko Tempovih lana — odmah se pobunila Mihca.

Pošto je ilas o utao na njenu primjedbu, Milica je bila zabrinuta i kasnije mi sve rekla. Odgovorio sam joj da se ne brine: može ilas da me opisuje i predstavlja kako hoće, ljudi će znati šta je istina. Ah ona se nije smirila i pokušala je preko ilasove sekretarice da dobije tekst lanka. To joj je pošlo za rukom, ali pod uslovom da rukopis ne nosi kući, nego da ga proiti u kancelariji.

Vratila se kući i sva uz nemirena i počela je plakati. Kad je uspjela da se smiri, rekla mi je:

— Pročitala sam lanak! Dobila sam ga od sekretarice. Iz lanka se može steći i utisak da se neke stvari odnose na mene. No to je izmišljeno, u to vrijeme nijesam ni bila u zemlji. Bez obzira na sve, lanak u cjelini djeluje neozbiljno. ilas se ne može i ne smije baviti takvim pisanjem! To sam mu i rekla. Najprije se iznenadio kako sam uspjela da dođem do lanka, a onda mi je rekao da ga vjerovatno neće ni objaviti.

Slegao sam ramenima, ilas umije na momente da bude tako neozbiljan da ga ovjek ne može prepoznati. Pomislio sam da je i lanak o kojem mi je Milica govorila plod jednog takvog momenta.

Vladimir Dedijer nas je pozvao na do ek Nove godine. Rekao je da e biti manje društvo i ja sam prihvatio poziv, iako sam znao da ne u mo i dugo izdržati u društvu. To bi, uostalom, bio moj prvi izlazak u društvo poslije bolesti.

Na do eku sam se sreo sa ilasom, Ko om Popovi em, Pekom Dap evi em, Jožom Vilfanom i još nekim drugovima. Poslije pozdravljanja, prišao mi je Peko; bio je vidno zbrinut.

— Bio sam kod Starog na Brdu. Jutros sam stigao, strašno je ljut na ida zbog njegovih lanaka.

— Ima pravo da se ljuti — odgovorio sam. — Šta treba idu da predlaže likvidaciju Partije? Ina e, ostali lanci mi se svi aju. A jesli rekao idu za mišljenje Starog? — zapitao sam Dap evi a.

— Ne, nijesam — odmahnuo je glavom.

— Pa, reci mu — insistirao sam.

— Ne u — bio je uporan.

— Onda u ja!

Prišao sam ilasu i ispriao mu sve što sam uo od Dap evi a. On se zabrinuo i najednom me zapitao:

— A šta misliš ho e li da idu na plenum?

Došao je red na mene da se iznenadim; udilo me je otkud mu pomisao — da e „oni“ i i na plenum.

— Ti si lud! odbrusio sam. — Kakav plenum! Treba da odeš Starom i da se dogovorite šta da u iniš.

Nije mi ništa odgovorio, ve se odmah udaljio. Vidio sam da je jako zbrinut.

Ubrzo sam napustio društvo i otišao ku i; na razgovor sa ilasom sam gotovo zaboravio.

No ve sljede eg dana desilo se nešto što me je natjeralo da razmišljam i da shvatim da ilasovi lanci nijesu tako naivna stvar.

Kao i obi no, došao sam u kancelariju i zatekao na okupu lanove Odbora za privredu. Još nijesu po eh sastanak, ve su samo razgovarali. Ulaze i u salu za konferencije, uo sam kako Mijalko Todorovi glasno kaže:

— On je bandit!

Nijesam slutio na koga se odnose te rije i. Sasvim nemarno sam prišao i upitao:

— Ko je bandit?

Na moje veliko iznena enje, Todorovi re e:
— ilas.

U prvi mah nijesam povjerovao svojim ušima, ali su me ozbiljna lica prisutnih ubrzo vratila u stvarnost. Bilo je jasno da se ilasu spremo najteža osuda zbog lanaka koje je objavio.

Me utim, ja se nijesam mogao složiti sa takvom ocjenom.

— Kakav bandit? — žustro sam reagovao. — Jesi li ti lud? Ne može se tako govoriti o ilasu.

Nastala je veoma neprijatna tišina. Ljudi su se zgledali; nijesam mogao izdržati takvu atmosferu pa sam odmah izašao. Bio sam veoma uzrujan. Nikako nijesam mogao shvatiti da se ilas može tako osuditi zbog lanaka koje je objavio. Lutao sam ulicama sve do podne, a onda otisao ku i.

im je Milica došla iz kancelarije ispri ao sam joj ju trošnji doživljaj. I ona je bila mišljenja da se ne mogu tako osuditi ilasovi lanci. To me je donekle ohrabriло.

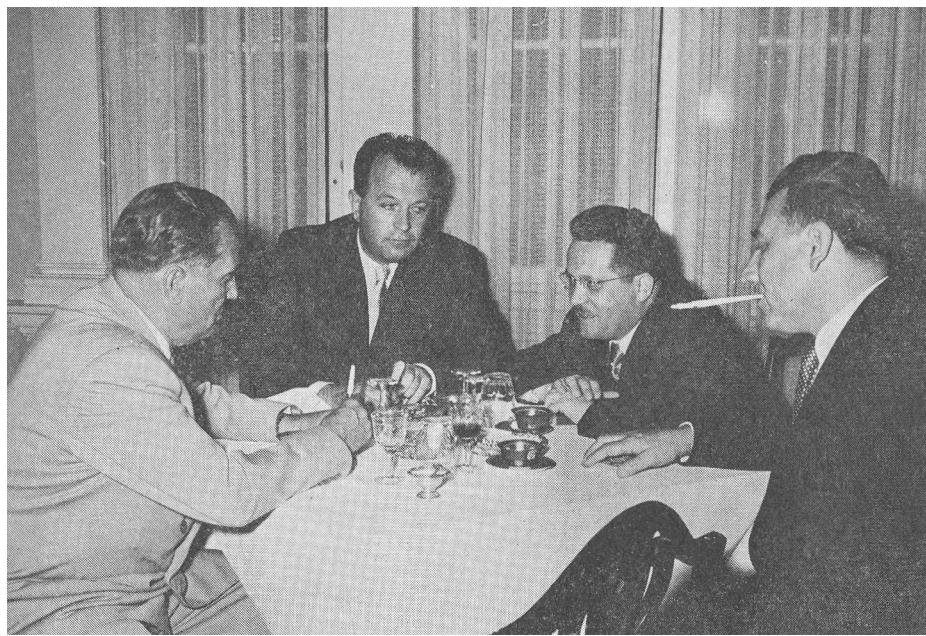
Sljede eg dana pošao sam kod Kardelja na završnu diskusiju o privrednom sistemu. Moja pojava odmah je prekinula živ razgovor prisutnih. Razaznao sam jedino da se govorilo o nekom lanku koji je tog dana objavljen. Pomislih da je u pitanju ilasov lanak o kojem mi je Milica govorila. U tom trenutku Kardelju je uru ena neka poruka i on je odmah izašao. Pretpostavljaо sam da je otisao do Rankovi a radi razgovora o ilasu. Stoga sam odlu io da i ja odem Rankovi u. Zatekavši ih obojicu, rekao sam im:

— Mislim da ne bi trebalo lomiti štap nad ilasom. S njim treba razgovarati, spasiti ga za Partiju.

— Pa, razume se, Tempo — odgovorio je Rankovi . — Razgovara emo s njim.

Nijesam imao šta drugo da kažem pa sam ustao i izašao; osje ao sam se nesposobnim da u estvujem na sastanku, otisao sam ku i.

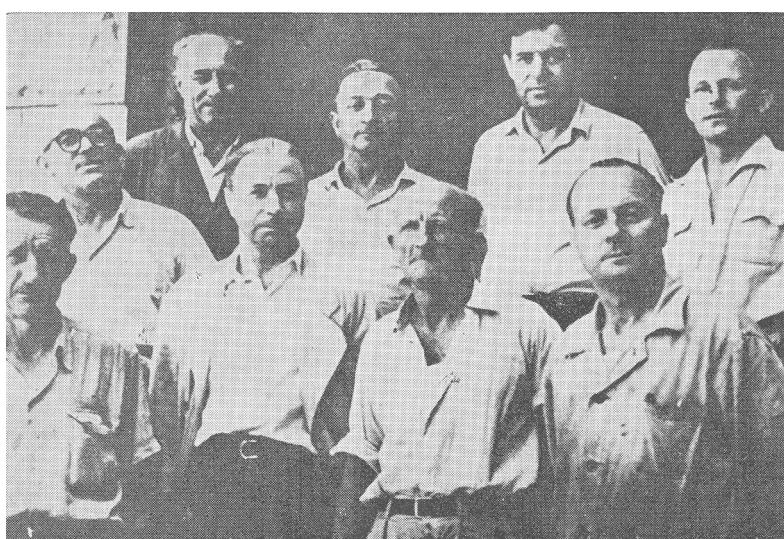
Tog poslijepodneva Milica mi je donijela asopis *Nova misao* u kojem je odštampan ilasov lanak *Anatomija jednog morala*. Lanak sam odmah pro itao, a utisak je bio

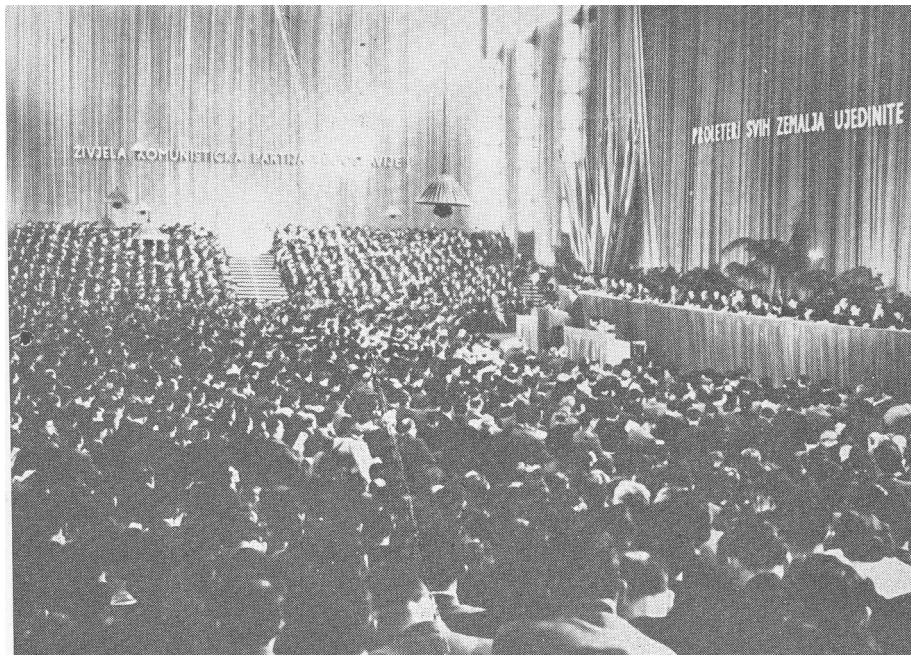
*Josip Broz Tito, Svetozar Vukomanović, Edvard Kardelj i
Aleksandar Ranković*

Tito podnosi ekspoze u Skupštini pred usvajanje Zakona o predaji fabrika na upravljanje radnicima (jun 1950)

Prvi radnički savjet — izabran u Tvornici cementa u Solinu u decembru 1949.

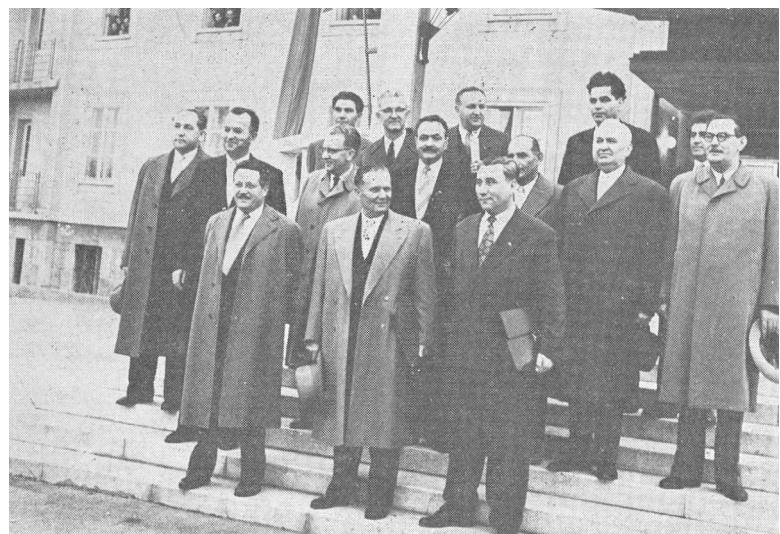
Sesti kongres SKJ (novembar 1952) je u Rezoluciji o zadacima i ulozi SKJ istakao da uvo enje radni kog upravljanja ima „prelaman odlu uju i zna aj za razvoj i u vrš enje socijalisti ke demokratke i socijalizma“

Tito me u rudarima Kreke

Bilo ih je J u samom vrhu" koji nijesu vjerovali u sposobnost i zrelost naše radni ke klase da upravlja preduzećima

Izvrsni komitet CK SKJ izabran na Sedmom kongresu SKJ. Prvi red s lijeva: Edvard Kardelj, Josip Broz Tito i Aleksandar Ranković; drugi red: Ivan Gošnjak, Svetozar Vukmanović, Miha Marinko, Blažo Jovanović, uro Pucar, uro Salaj, Franc Leskošek; treći red: Lazar Koliševski, Petar Stambolić, Vladimir Bakarić, Veljko Vlahović i Ivan Veselinov

Svetozar Vukmanović — Tempo kao predsjedavajući prve dana Sedmog kongresa SKJ (u Ljubljani 1958)

više nego porazan. Mnogo porazniji od onoga koji sam stekao na osnovu Mili inog pri anja. Ne zbog toga što bih bio li no pogo en, iako je u lanku svako mogao prepoznati Milicu i mene. Porazila me je o igledna Dilasova želja da se distancira od partijskog rukovodstva, predstavljaju i ga kao zatvoreni krug ljudi koji žive odvojenim životom, koji imaju vile, voze se državnim automobilima i salon-vagonima, ljetuju u posebnim ljetovalištima, imaju lože u pozorištu, na stadionu.

Takvo pisanje bilo je za mene više nego nemoralno. Govoriti o privilegijama drugih, a sam ih obilato koristiti, to nikako nijesam mogao da ocijenim kao moralnu kritiku!

Uticak je bio porazan i zbog toga što je rukovodeće jezgro Partije predstavljeno kao izdvojena kasta koja se iznutra raspada. I to ono jezgro koje je ostalo nosilac svih revolucionarnih promjena izvršenih u našoj zemlji u toku i poslije završetka oružane borbe! Rukovodilo je oružanom borbom za vlast; vršilo je korjenite promjene u svojinskim odnosima poslije zauzimanja vlasti, suprotstavljalo se Staljinu iako je znalo da u slučaju neuspjeha može izgubiti svoje pozicije u društvu, ak i svoje živote. Pa i sada se ti ljudi nalaze na elu borbe da radnici raspolažu rezultatima svoga rada, i pored toga što time nestaje baza njihove društvene moći. Takve akcije ne može voditi birokratska kasta koja se raspada! Takve akcije može voditi samo revolucionarna avangarda.

Samo od sebe nametnulo mi se novo pitanje: da li je moguće da ilas nije svjestan injenice da se upravo nalazimo u fazi odlučujuće borbe protiv samih korijena birokratizma? Ako uspijemo da oduzmemos administrativnim organima pravo da raspolažu viškom rada, nestane i privilegija protiv kojih se ilas na riječima ima bori, ali ih sam koristi. Ti organi — i ljudi u njima — moraće se zadovoljiti zaradom koja odgovara njihovom doprinisu zadovoljavanju društvenih potreba. Ako je ilas svjestan toga, zašto ne u estvuje u diskusijama koje se vode kod Kardelja upravo o tim pitanjima? A ako nije svjestan toga, onda, iako je rukovodilac, ne vidi gdje se rješavaju osnovni problemi daljeg razvoja društva i svojom akcijom pomaže upravo one snage koje se bore za to da administracija i dalje raspolaže viškom rada.

Razmišljaju i o tome, došao sam do zaklju ka da ilas mora biti svjestan gdje se vodi osnovna borba, odnosno da Partija, koju on proglašava birokratskom kastom, vodi tu borbu, mada se ne može re i da je u toj borbi jedinstvena. Dakle, borba treba da se vodi u Partiji, a ne protiv nje. Pošto ne u estvuje u toj borbi nego se stavlja izvan pokreta, pitanje je šta time želi posti i. Ništa drugo do da stvori nov pokret kome bi stao na elo! Htio on to ili ne, njegova akcija e oja ati upravo one snage u Partiji koje su zaista birokratske i koje ko e dalji razvoj naše revolucije.

Zbog svega toga smatrao sam da se ilasu treba suprotstaviti.

Tih dana se nijesam vi ao ni sa kim; nijesam znao šta se doga a ni šta se spremi.

Nešto kasnije, posjetio me je Dedijer; razgovarali smo u mojoj radnoj sobi, gdje je bio instaliran specijalni telefon. Izme u nas dvojice po eo je dijalog:

— ilasa ho e da unište — zapo eo je Dedijer.

— Nije istina! — energi no sam reagovao. — Razgovarao sam sa Bevcom* i Markom i skrenuo im pažnju da ne treba „lomiti štap“ nad ilasovom glavom, ve sa njim razgovarati. Oni su mi to i obe ali.

— Ta no je da su razgovarali, ali traže da se odrekne svojih lanaka.

— Pa nego kako! Mora se odre i svega što šteti daljem razvoju, naše revolucije.

— A šta e biti s njegovim autoritetom? — brinuo se Dedijer.

— Od njega sam u io da se autoritet sti e dok si sa Partijom — primijetio sam. — im se po neš razilaziti sa Partijom, nesti e i autoriteta!

Pošto je Dedijer utao, nastavio sam:

— Morao je više misliti o svom autoritetu kada je pisao *Anatomiju jednog morala* ...

U tom trenutku zazvonio je specijalni telefon.

— Slušaj, Tempo — uo sam Rankovi ev glas — razgovarali smo sa ilasom. Onako kako si tražio. Razgovor su trajali dva dana, ali ništa nismo uspeli. On sve odbija! U organizacijama se stvorila zabuna, komunisti ne znaju da

* Nadimak E. Kardelja (prim. red.).

li lanci odražavaju samo ilasovo mišljenje. Rešili smo da se Izvršni komitet ogradi od lanaka, svi lanovi komiteta to prihvataju. Meni je stavljeno u zadatak da te konsultujem da li se saglašavaš sa stavom Izvršnog komiteta?

Cim je Rankovi završio, odgovorio sam spremno, utoliko više što sam prije toga u sebi prelomio sa ilasom:

— Da, saglašavam se sa ostalim lanovima Izvršnog komiteta. U me uvremenu sam pro itao *Anatomiju jednog morala*, a i ne u da se odvajam od Partije!

TRE I (VANREDNI) PLENUM CK SKJ sazvan je za 16. januar 1954. godine. Bio je to prvi širi sastanak poslige moje bolesti na kojem sam izdržao do kraja, mada je trajao dva dana. Ipak, nijesam mogao pratiti cito tok diskusije.

Govorio sam na samom po etku plenuma; nijesam htio pre utati da sam bio jedan od onih kojima su se u osnovi svi ali ilasovi lanci. Još manje sam želio da mijenjam svoje mišljenje kada sam saznao da ih ne prima rukovodstvo. Rekao sam da sam zbog bolesti letimi no itao ilasove lanke, ali da sam ih u osnovi podržavao — osim lanka o subjektivnim snagama. Zaklju ke do kojih je ilas došao u tom lanku nijesam prihvatio, a utoliko prije sam odbijao lank *Anatomiju jednog morala*, koji mi je otkrio pozadinu ilasove kampanje.

— Mislim da se radi o pokušaju unošenja frakcionaške borbe u Partiju — nastavio sam sa izlaganjem. — Na osnovu ega to zaklju ujem? ilas u svojim lancima iznosi pojave birokratizma u raznim sektorima našeg društvenog života. Po mom mišljenju, takvih pojava je bilo, a naro ito ih je bilo d ima ih u privredi. Mi se svakodnevno borimo protiv tih pojava; nastojimo da oslobođimo privredu raznih birokratskih, administrativnih stega. Pitanje je kako to posti i a da ne nastupe štete u privredi. Oko toga i nastaju diskusije.

Opisuju i te diskusije, rekao sam:

— Mi koji smo radili u privredi vodili smo stalno diskusije, postojala su najrazli itija shvatanja, a ne može se re i ni za jednog od nas da je birokrata, jer svako je imao dosta

argumenata u prilog svom stavu. Stvar je samo u tome kako da se kroz diskusiju dođe do najpravilnijeg stava, do takvog rješenja koje će doprinijeti daljem razvoju proizvodnih snaga.

Svoje izlaganje završio sam sljedećim riječima:

— Dok god je drug ilas udarao u svojim lancima po raznim birokratskim pojавама, meni je izgledalo da je to u redu. Nijesam imao zamjerke! Ali, kada je napao cijelo rukovodeće jezgro u Partiji, predstavio ga kao birokratsku kastu, došao sam do uvjerenja da se tu radi samo o frakcionaškoj borbi za vlast u Partiji, jer cijelo jezgro upravo vodi borbu da se razvlasti birokratija, da više ne raspolaže viškom rada, već da to nije neposredni proizvod a i, oni koji ga i stvaraju.

Imao sam namjeru da time završim izlaganje, ali me nešto pokolebalo: sa ilasom sam vodio privatne razgovore, i to upravo o tim pitanjima. Da li da to pre utim? Kao komunista vaspitan sam da ništa, ak ni iz li nog života, ne smijem pre utati pred Partijom; moj život treba u cjelini da pripadne Partiji i revoluciji. To me je navodilo da otvoreno iznesem sve razgovore koje sam vodio sa ilasom. Ali nešto unutarnje, ljudsko u meni, govorilo je da to ne kažem jer su ti razgovori bili intimni, oni su se ticali samo mene i ilasa. Kolebanje je bilo kratkotrajno; prevagnulo je prvo osjećanje. Po eo sam da prihvatom emu smo razgovarali na eku Nove godine, pa kod „Mostara“. U jednom trenutku ilas me je prekinuo izjavljujući da iznosim neistinu i da on uopšte nije govorio o potrebi postojanja i djelovanja frakcije. To me je najprije iznenadilo, a onda strašno zabljelo, jer ako iznosim neistinu, onda se to može tumačiti jedino time da hođe da ga što snažnije gurnem u propast. A ja sam sve inio da ga spasem! Pa i na plenumu sam to htio, razumije se ne na račun principijelnog odnosa prema Partiji. Toliko sam se uzbudio da sam osjetio kako me hvata grč, više nijesam mogao govoriti.

Sljedeći dan ponovo sam uzeo riječ i rekao da, bez obzira na to da li mi je ilas govorio o frakciji, cijela njegova akcija je u stvari usmjerena na stvaranje frakcije; on svoje pogledе nije iznosio pred rukovodstvo kojem pripada, a ništa nije preuzeo ni da spriječi i izjašnjavanje lanstva o

pitanjima koja pokreće u lancima i o kojima se još nijesu izjasnili ostali lanovi rukovodstva.

Bio sam zadovoljan kada je ilas u svojoj završnoj riječi istakao:

— Meni izgleda da bih mogao primiti konstataciju koju je Tempo danas dao. lanci su pisani tako da su stvarali frakcije bez obzira jesam li ili nijesam organizovao razne grupe.

Plenum se završio tako što je ilas iskljuen iz Centralnog komiteta i kažnjen posljednjom opomenom. Sprijećen je razvoj anarholiberalističkih tendencija koje su ozbiljno mogle ugroziti dalji razvoj naše revolucije. Ostalo je da se vidi koliko će ta naša pobjeda usporiti revolucionarne procese u neposrednoj budnosti.

GLAVA III

PRODOR U SVIJET

Postajem, potpredsjednik Saveznog izvršnog vijeća • Korijeni monopolskog položaja naših preduzeća • Nagli porast industrijske i zaostajanje poljoprivredne proizvodnje • Ideja o fondu za finansiranje nedovoljno razvijenih područja • Deficit platnog bilansa i kako smo uspjeli da umerimo obaveze prema inostranim kreditorima • Zalaganje za podizanje nekoliko velikih objekata • Kako se rodila ideja o Jadranskoj magistrali • Pismo N. S. Hruščova i naš odgovor • Tito me upozorava pred odlazak na pregovore sa vladom SAD • Pokušaj ugrožavanja nezavisnosti tokom pregovora o pomoći vlade SAD našoj zemlji • Srećan ishod dramatičnih pregovora • Lekcija britanskom protokolu • Neslaganja oko promjena u ekonomskoj politici • Neuspjeh pokusaja da se tarifnim pravilnicima reguliše raspodjela između preduzeća i društvene zajednice • Rasprave o unapređenju poljoprivrede i razvijanju industrijskih grana • Prvi susret sa Hruščovom na razgovorima sa delegacijom KPSS u Beogradu • Promjene u ekonomskoj politici • Drugi put u Sovjetskom Savezu i razgovor sa sovjetskim rukovodiocima • Susret sa Rakosićem.

POSLIJE RAŠIĆA AVANJA sa ilasom po eo sam se vraćati svojim obavezama i preuzimati poslove koji su mi kao predsjedniku Odbora za privredu bili povjereni. Istina, zbog smanjene radne sposobnosti nijesam radio puno radno vrijeme, i zato sam predložio da me zamjeni neko ko ima veću radnu sposobnost. Tražio sam da dobijem lakši posao. To nije prihvateno. Staviše, predložen sam, a Skupština me je i izabrala za potpredsjednika Saveznog izvršnog vijeća.

Mada time nije bio proširen obim zadataka i ovlaš enja koja sam ve imao, ipak je to predstavljalo novo optere enje. Odbijao sam novu dužnost i prihvatio sam je tek na insistiranje drugova iz rukovodstva.

PRVO PITANJE kojim sam se po eo baviti po dolasku na posao bilo je formiranje cijena. Preduze a su svoje potrebe za reprodukcionim materijalom zadovoljavala iskljuivo preko tržišta, gdje su nabavlјala ne samo sirovine, reprodukcion i gra evinski materijal ve i mašine, ure aje, dolazila do poslovnih zgrada. Režim kontingentiranja materijala za reprodukciju i administrativnog prenošenja sredstava rada bio je ukinut i sve se nabavlјalo preko tržišta, po cijenama formiranim na osnovu ponude i tražnje. Usljed toga su nastupile krupne promjene u položaju preduze a i samih radnika. Nivo proizvodnje više nije zavisio od odbrenja administrativnih organa za zamjenu mašina i ureaja, ve od toga da li e preduze e racionalnijom proizvodnjom ostvariti ve a sredstva za nabavku mašina i ure aja, sirovina, reprodukcionog materijala. Uvo enje osnovnih elemenata robne, tržišne privrede znatno je oslabilo mo organa uprave u procesu reprodukcije.

Ali nastali su novi problemi koje dotle nijesmo imali. Deficitarnost platnog bilansa primoravala nas je da ograni imo uvoz artikala koje smo sami proizvodili. Tako su se doma i proizvo a i našli u monopolisti kom položaju; mogli su formirati cijene iznad svjetskih i na taj na in dovoditi do preraspodjele dohotka me u proizvodnim grupacijama. Ispoljila se i tendencija ka neracionalnosti poslovanja preduze a; monopolisti su se pretežno orijentisali na to da prihod uve avaju dizanjem cijena, a ne smanjivanjem troškova proizvodnje. Pojave špekulacije, lakih zarada, rasipanja postajale su eš e.

Bilo je jasno da se korjeni monopolizma na tržištu nalaze u našoj nedovoljnoj uklju enosti u svjetsku privredu. Dugoro an izlaz valja tražiti u što slobodnijem prometu sa inostranstvom; kada se na doma em tržištu pojave inostrani proizvo a i, monopolizam e morati da se povu e. Ali uklju-

ivanje naše privrede u me unarodno tržište je dugoro an proces; to zna i da stvarni korijeni monopolizma ne mogu biti brzo sasje eni. Zato sam predložio da država administrativno spre ava neopravdani porast cijena. Moj prijedlog nije prihva en jer je preovladalo mišljenje da treba dozviliti slobodno formiranje cijena. Ipak, kasniji razvoj dao je meni za pravo: cijene su tako naglo sko ile da smo morali intervenisati administrativnim putem; pod kontrolu su došle cijene velikog broja proizvoda, od toga preko 60% sirovina.

DOK JE INDUSTRIJSKA PROIZVODNJA rasla po stopi od 15% godišnje, poljoprivredna je sve više zaostajala. Uslijed toga je došlo do velikog priliva novih radnika sa sela u gradove, gdje su se zaoštrili problemi snabdijevanja prehrambenim proizvodima, stanovanja, komunalija. Poljoprivredni proizvo a i su sve više dolazili u monopolistički položaj te su po eli bezobzirno da podižu cijene svojim proizvodima.

Suo eni sa krupnim problemima, izazvanim prvim pokušajima uvo enja mehanizma tržišne privrede, ulagali smo velike napore da na emo efikasna rješenja. Organizovali smo brojne diskusije sa ekonomskim stru njacima.

Neki su predlagali da se dozvoli dalje poveavanje cijena poljoprivrednim proizvodima: taj stav je branjen argumentima da treba znatnije poboljšati položaj poljoprivrednih proizvoda a a. Pri tome je navo eno da u nekim zemljama dohodak poljoprivrednih proizvoda a a iznosi 65% od proseka nog dohotka po stanovniku, dok je u nas daleko ispod tog procenta.

Odgovaraju i na takve prijedloge, najprije sam ukazao da ne smijemo nekritički prenositi tu a iskustva, već moramo analizirati kako bi bio korišten dohodak ostvaren poveanjem cijena — da li za unapređenje gazdinstva ili domaćinstva, za unapređenje proizvodnje ili za poboljšanje standarda. Od odgovora na ta pitanja zavisi dokle se može i da poveanjem cijena poljoprivrednim proizvodima. U svakom slučaju, bio sam protiv takvog poveanja cijena koje bi poljoprivrednim proizvodom imalo moguće da vrše

proširenu reprodukciju isklju ivo iz sopstvene akumulacije; tada bi se sigurno dobar dio te akumulacije prelio u podizanje li nog standarda. Zalagao sam se za to da nivo cijena uini poljoprivredne proizvo a e kreditno sposobnim i za interesovanim da uzimaju kredite za unapre enje proizvodnje.

Zaklju eno je da se održavanje stabilnosti cijena osnovnim poljoprivrednim proizvodima, prije svega žitaricama i masno am, postiže uvozom nedostaju ih koli ina, a cijena mesa izvoznim premijama. Cijene ostalim proizvodima formirale bi se na bazi cijena žitarica; pri tome se vodilo rauna da njihov nivo ne smije biti takav da se proizvo a i orijentišu na napuštanje proizvodnje drugih proizvoda.

Bilo je ekonomista koji su predlagali da se protivrje - nosti izme u porasta industrijske i zaostajanja poljoprivredne proizvodnje riješe napuštanjem politike forsiranja industrije i usvajanjem politike ubrzanog razvoja poljoprivrede.

Suprotstavlju i se takvim prijedlozima, isticao sam da bi se javili novi problemi — zapošljavanje radne snage koja se oslobo a iz poljoprivrede, plasmana poljoprivrednih proizvoda. Radna snaga se može zapošljavati ako se paralelno razvijaju ostale privredne grane, posebno uslužne djelatnosti, a za plasman uve ane poljoprivredne proizvodnje neophodni su krupni potroša ki centri.

Mnoga pitanja smo uspjeli raš istiti, ali neka su ostala nerazjašnjena.

PROBLEM PRIVREDNO NERAZVIJENIH republika i komuna tako e se zaoštrio. Ranije, u vrijeme administrativnog sistema privre ivanja, on se nije javlja u tako oštrom formi: sredstva za razvoj su centralizovano raspore ivana, a isto tako su centralizovano zadovoljavane i društvene potrebe. Me utim, stvari su se promijenile: sredstva za razvoj se raspodjeljuju po ekonomskim kriterijumima, u zavisnosti od rentabilnosti svakog objekta; komune i republike zadovoljavaju društvene potrebe zavisno od svoje privredne razvijenosti.

Jedni su smatrali da se ovaj problem može riješiti tako što bi instrumentarij privrednog sistema dozvoljavao da više sredstava ostaje na raspolaganju preduze im a u nerazvijenim područjima. Usprotivio sam se tome isti u i da na elo raspoljele prema radu zahtjeva da sva preduze a privredu pod jednakim uslovima, bez obzira na to da li se nalaze na teritoriji razvijenih ili nerazvijenih komuna.

Drugi su, pak, izlaz vidjeli u tome da se sredstva opštег investicionog fonda ulažu u nerazvijena područja. Njima sam odgovorio da opšti investicioni fond treba da otklanja neravnopravnosti privrednog razvoja, što zna i da njegova sredstva treba ulagati u privredne grane koje zaostaju i u objekte gdje su ulaganja najracionalnija. To se može, ali ne mora poklopiti sa nerazvijenim područjima; štaviše, ta sredstva e prvenstveno i u razvijena područja jer se najpovoljniji rezultati postižu ulaganjima u rekonstrukciju i modernizaciju postojeće industrije. Jedino ako se radi o granama sa povoljnim prirodnim uslovima, u kojima se realizuje renta, može se pretpostaviti da e sredstva tog fonda dobiti i nerazvijena područja — turizam na primorju, aluminijumska industrija u Crnoj Gori, Hercegovini i Dalmaciji, industrija na bazi uglja na Kosovu.

Rješenje se, po mom mišljenju, nalazilo u stvaranju posebnog fonda za finansiranje razvoja privredno nerazvijenih područja.

INDUSTRIJALIZACIJA ZEMLJE snažno je napredovala, ali se istovremeno pogoršavao naš platni bilans. Ne zbog nepovoljnog odnosa između izvoza i uvoza, već prije svega zato što su pristizale obaveze iz zajmova koje smo zaključili sa zapadnim zemljama.

Da bismo savladali te teške, usvojili smo devizni režim koji maksimalno stimulira izvoz: izvoznicima je omogućeno da zarađuju ena devizna sredstva, poslije podmirivanja obaveza prema državi, prodaju na deviznim obraćunskim mjestima u Narodnoj banci i to po kursevima koji su se formirali na osnovu ponude i tražnje. Kursevi su, međutim, naglo porasli jer je na obraćunskim mjestima nu eno odve-

malo deviza, a tražnja je bila suviše velika. Preduze a koja su kupovala devize plaala su visoke kurseve samo da bi obezbijedila sirovine i materijal za reprodukciju; tako uvezane troškove nadokna ivala su poveanjem cijena svojim proizvodima. I to je doprinisalo prelivanju dohotka iz grane u granu, odnosno deformisanju naela raspodjele prema radu.

Dosta vremena smo utrošili u pokušajima da se naobra unskim mjestima pojavi što više deviza. Ustanovili smo da je to moguće jedino ako se smanji učešće države, koja je uzimala blizu 50% ostvarenih sredstava za svoje potrebe, a najviše za otplate inostranih zajmova.

Znaju i da neemo moći mnogo smanjivati ostale potrebe, ostalo je da se vidi možemo li i kako olakšati obaveze prema inostranstvu.

Dugovi inostranstvu iznosili su u to vrijeme oko 400 min. dolara. Nastali uslijed ogromnih teškoća sa kojima smo se suočili ili poslije rata — ekonomski blokada i vojni pritisak sa Istoka, suše, industrijalizacija — ti dugovi ipak nijesu prelazili ekonomski mogućnosti zemlje. Problemi su nastali zbog njihove nepovoljne strukture: blizu 60% kredita inilici su srednjoročni i kratkoročni i njihovo otplataivanje je predstavljalo veliko opterećenje za platni bilans i tekuće privređivanje. Samo u 1953. godini na otplatu inostranih kredita otišla je trećina našeg izvoza, a za 1954. godinu bilo je predviđeno više od četvrtine izvoza.

Dobar dio otplate predstavljale su kamate koje smo bili prinuđeni da prihvati uporedo sa nepovoljnima rokovima vraćanja kredita. Samo na kamate otpadalo je oko 20% našeg dugovanja inostranstvu.

Pošto smo sagledali suštinsku problema, odlučio sam da pozovem ambasatore zemalja-povjerilaca. Izložio sam im našu ekonomsku situaciju i saopštio da nijesmo u stanju da odgovorimo obavezama, to jest da ne možemo vratiti kredite u ugovorenim rokovima. Naglasio sam da ne tražimo moratorium, već konvertovanje kredita u dugoročne zajmove sa nižim kamatama.

Neki ambasadori su mi skrenuli pažnju da je takav postupak neuobičajen među poslovnim partnerima. Dodali su da nas niko nije prisiljavao da uzimamo „nepovoljne“

kredite. Prema tome, bilo bi normalno da odgovorimo preuzetim obavezama.

Onima koji su isticali takve „argumente“ odgovorio sam da nas zaista niko nije prisiljavao da uzmemo nepovoljne kredite. Me utim, položaj u kome smo se nalazili i te kako nas je na to prisiljavao, a zemlje-kreditori su iskoristili takvu situaciju.

Vide i da se moji navodi ne mogu pobiti, ambasadori su ra unali da e nas „omekšati“ ako nam stave do znanja da bi se naš postupak mogao negativno odraziti na budu e poslovne odnose. Ako odbijemo da izvršimo obaveze, izgubi emo povjerenje naših partnera i oni ne e biti spremni da ulaze u nove poslove.

Imao sam spremjan odgovor i na ove primjedbe. Naime, rekao sam inostranim predstavnicima da je naša zemlja, iako nerazvijena, bila interesantan partner sa kojim su sklapani krupni poslovi; nema razloga da ona to ne bude u još veoj mjeri kao industrijski razvijenija. Na kraju sam naglasio da mi priznajemo sve obaveze i jedino tražimo da se svedu u normalne poslovne okvire.

Stekao sam utisak da e se iza i u susret našim zahtjevima. Naša zemlja više nije nerazvijena i njoj se ne mogu nametati teški uslovi; u me uvremenu se razvila i postala interesantan poslovni partner.

Nijesam se prevario u procjeni: poslije izvjesnog vremena vlade zemalja-kreditora obavijestile su nas da prihvataju naše zahtjeve! To je dokazivalo da je bila pravilna naša politika uzimanja kredita i pod vrlo nepovoljnima uslovima, ali s tim da se razvijamo. Koliko su bile plitke i klevetni ke optužbe staljinista da smo našu privredu stavili pod kontrolu inostranih kapitalisti kih monopolja, posebno ameri kih!

Moju pažnju su posebno privukli poslovni odnosi izme u naše zemlje i SR Njema ke. Dugovali smo SR Njema koj oko 100 min. dolara — sve su to bili krediti sa veoma nepovoljnim uslovima vra anja. Istovremeno smo sa njema kom vladom vodili pregovore oko naknade socijalnog osiguranja i plata zarobljenicima i našim radnicima koji su za vrijeme rata bili otjerani na rad u Njema ku. Pregovori su zapali u orsokak jer su njema ki predstavnici prihvatali

da plate svega desetak miliona dolara, dok su naši zahtjevi prelazili 100 miliona dolara.

Nalazili smo se uo i obnove pregovora i naša delegacija se spremala da otpuđuje u Bon, te sam je primio pred polazak. Lanovi delegacije su mi rekli da raspolažu obavještenjima o tome da e Nijemci i i na obešte enje u globalnom iznosu od 20 min. dolara i predlagali su da to prihvativimo, napominju i da se sa tim slažu svi faktori na nižim nivoima.

— Ispod 100 miliona dolara ne treba i i — presjekao sam izlaganje lanova delegacije.

Nastala je tišina i naši predstavnici su se samo zgledali. Onda je šef delegacije, ina e veoma ugledan pravnik, rekao:

— Znate, naša argumentacija je nedovoljna, da ne kažem nikakva. Znamo po imenu jedva deseti dio onih koje smo prijavili da su radili u Njema koj. Sa takvom dokumentacijom ne možemo tražiti više od desetak miliona dolara.

— U tom pogledu slažem se sa vama — mirno sam odgovorio. — Ako pitanju pristupimo isklju ivo s pravne strane, ne možemo ra unati da dobijemo više od sume koju ste naveli. Me utim, problemu se mora pri i jedino sa politi ke strane.

Uhvatio sam njihove za u ene poglede i nastojao sam da objasnim svoju misao:

— Njema ka je tokom rata nanijela veoma velike štete našoj zemlji, a nije dala gotovo nikakva obešte enja, posebno obešte enje žrtvama fašizma. ak smo morali prihvati ti Londonski sporazum o njema kim dugovima, iako smo time znatno ošte eni. Sve je to u injeno u ime principa pomo i njema koj privredi, da se podigne; to je postignuto, djelimi no, i na naš ra un! Došli smo u absurdnu situaciju. Zemlja koja je izgubila rat, i kojoj smo i mi pomogli da obnovi svoju ratom opustošenu privredu, postala je naš povjerilac! I uza sve to ne e da nadoknadi štetu koju nam je u inila. Eto, to bi bili naši politi ki argumenti. Me utim, ako njima ne uspijemo ubijediti njema ke partnerne, imamo i opipljivijih argumenata! Dužni smo im nešto oko 100 miliona dolara, a od njih potražujemo po osnovi naknada socijal-

nog osiguranja i plata istu sumu. U krajnjem sluaju, možemo i i na prebijanje dugova.

— Ali to je teško i i bez njihova pristanka — stavili su mi primjedbu. — Ako bismo jednostrano „riješili“ problem, mogao bi uslijediti prekid trgovinske razmjene.

— Mislim da tako daleko ne e i i — nijesam se poko-lebao. — Uostalom, to njih više poga a jer bi izgubili veoma interesantno tržište. Oni dobro znaju da bi ih zamijenili Italijani.

Delegacija je ostala neubije ena. To se vidjelo po njihovom držanju, a potvrdilo se kada su se vratili sa pregovora u Bonu: Nijemci su odbili naše zahtjeve i pregovori su opet zapali u orsokak. Lanovi delegacije su mi skrenuli pažnju da su predvi ali takav ishod i da su me o tome blagovremeno obavijestili.

Vijest me nije uznemirila jer sam o ekivao da e Nijemci tako postupiti; znao sam da tek predstoji borba. Stoga sam pozvao zapadnonjema kog ambasadora Flajderera na razgovore. Pošto sam mu iznio naše argumente, zaklju io sam:

— Ako ne uspijemo da postignemo sporazum, biemo prinu eni da ne priznamo dugove u visini naših potraživanja.

Bio je potpuno iznena en, kad je video na kakve smo korake spremni i samo je promrmljao:

— To bi zna ilo prekid ekonomskih odnosa.

— I na to smo spremni — hladno sam odgovorio.

Time sam dao znak da je razgovor završen. Ambasador je smjesta ustao i otišao, a ja sam razradio plan daljih akcija: pozvao sam naše najbolje novinare i stavio im na raspolaganje sav materijal o našim zahtjevima prema SR Njema koj. Dogovorili smo se da po nu izlaziti lanci o štetama koje su njema ki okupatori po inili u našoj zemlji, o našim zahtjevima prema Njema koj. Sve je trebalo tako da se prezentira da svako može vidjeti koliko su skromni naši zahtjevi koje Nijemci ipak ne prihvataju.

Reagovanje je ubrzo uslijedilo: engleski ambasador Roberts, jedan od najsposobnijih ambasadora koje sam sreo, zatražio je prijem. Uputio mi je ozbiljno upozorenje:

— Bilo bi veoma loše ako se odlu ite na jednostrano otkazivanje obaveza. To bi se moglo odraziti i na ekonom-ske odnose sa mojom zemljom; mi u tom slu aju ne bismo mogli ostati ravnodušni.

— Mislim da bi ugled vaše zemlje, ukoliko se stavite na stranu Njema ke, jako opao kod našeg naroda — hladno sam mu odgovorio.

— Radi se o poslijeratnim ekonomskim odnosima — pokušao je da se pravda Roberts.

— Ali oni su u vezi sa obavezama Njema ke prema našoj zemlji još iz vremena rata — brzo sam reagovao.

Razgovor je bio vrlo kratak. Nastavili smo sa intenziv-nom kampanjom koja im vjerovatno nije prijala. Njema ki ambasador je ubrzo tražio prijem. Ovoga puta bio je veoma raspoložen; stavio mi je do znanja da e se cijela stvar povoljno riješiti, samo ne treba biti nestrpljiv. Bonu treba ostaviti više vremena. A on e se, ambasador, zauzeti da se sve najbolje riješi.

— Nijesam diplomata od karijere! — dodao je Flaj-derer. — Ja sam politi ar, a u Jugoslaviju sam došao jer duboko vjerujem da moja zemљa treba da ima dobre odnose sa vama. Svjestan sam da to možemo ostvariti samo ako pokažemo dobru volju da nadoknadimo štetu koju su vam fašisti nanijeli.

Djelovao je iskreno i stekao sam utisak da želi da budu otklonjene sve zapreke zbliženju naše dvije zemlje. Zato sam obe ao da emo obustaviti kampanju preko štampe i dati im mogu nost da cijelu stvar isprave.

Ipak, morali smo ekati nešto više od godinu dana; toliko je vremena trebalo da njema ka vlada odlu i da iza e u susret našim zahtjevima: prihvatile je naša potraživanja u visini od 80 min. dolara; osim toga, konvertirala je naše obaveze na duži rok i smanjila kamatne stope, a time i naše obaveze za blizu 20 miliona dolara. Tako su u cjelini bili prihva eni naši zahtjevi i olakšana situacija sa bilansom pla anja. Ostao je još samo zahtjev za obešte enje žrtava fašizma.

KRETANJA PLATNOG BILANSA sve više su me zabilježavala: ne samo zbog zaostajanja poljoprivredne proizvodnje nego i zato što je zaostajala proizvodnja sirovina i reprodukcionog materijala za potrebe prera iva ke industrije; uvoz tih materijala znatno je optere ivao bilans plananja sa inostranstvom.

To su bili razlozi koji su me nagnali da se založim za izgradnju pet velikih kombinata: rudnika bakra u Majdanpeku, fabrike fosfatnih ubriva u Boru, željezare u Skoplju, azotare na Kosovu i „Viskoze“ u Loznici. Taj prijedlog je izazvao razne komentare, kako u zemlji tako i u inostranstvu. Prigovoren je da izgradnja pomenutih objekata zna i nastavljanje forsiranja bazi ne industrije.

Odgovaraju i na te primjedbe, podsjetio sam da nikada nijesmo rekli da ne emo nastaviti da izgra ujemo bazi nu industriju, ve smo samo zaklju ili da je ne forsiramo na ra un prera iva ke industrije. Tako e sam istakao da izgradnja pomenutih objekata ne e apsorbovati naše mogu nosti investiranja i na taj na in zaustaviti razvoj prera iva ke industrije. Pošto se u toku naredne dvije godine planiraju samo izrada projekata, rješavanje tehnološkog procesa i drugi pripremni radovi za željezaru i azotni kombinat na Kosovu, a u tom roku e biti završena klju na kapitalna izgradnja, rekao sam da nam poslije toga preostaje jedino izgradnja tih pet velikih objekata za ije rentabilno privre ivanje postoje svi uslovi: velike rezerve rude bakra, drveta, uglja, sumporne kiseline itd.

GODINE 1954. opet nas je pogodila katastrofalna suša: pšenice i raži je rodilo svega 1.566.000 tona, što je zna ilo da ih individualni proizvo a i sigurno ne e ponuditi za prodaju.

Državni žitni fond e stoga mo i da ra una samo sa koli inama koje dobije iz mlinova u vidu „ušura“ za mlijavu; ishrana stanovništva u gradovima zavisi e isklju ivo od uvoza pšenice. Ina e prijeti glad! A da se nabavi pšenica iz uvoza, potrebna su devizna sredstva koja mi nijesmo imali jer je suša pogodila i kukuruz: proizvedeno je svega

oko 2,900.000 tona, a te koli ine su nedovoljne za izvoz. ak se o ekivalo da e stradati sto ni fond i da e se narednih godina smanjiti proizvodnja mesa.

U takvoj situaciji predložio sam Titu da krenem u Ameriku i pokušam da dobijem vanrednu pomo od vlade SAD. Tito se složio; po eo sam da se pripremam za put.

Najprije sam prikupio dokumentaciju o posljedicama suše. Trebalo je dobro obrazložiti naše zahtjeve ako želimo da dobijemo najmanje 1,500.000 tona pšenice, koliko je bilo dovoljno da obezbijedimo prehranu stanovništva do nove žetve i minimalnu dvomjesečnu rezervu.

Tako e je valjalo pripremiti prijedlog trošenja dinarskih sredstava dobijenih prodajom pšenice. Razumije se, ako pšenicu uopšte dobijemo. Prethodnih godina takva sredstva su prikupljana u posebne fondove na raun Narodne banke, a trošena su samo za finansiranje objekata za koje bi se postigla saglasnost izme u vlade Jugoslavije i SAD.

Pristali smo na to iako je to zna ilo izvjesno miješanje u našu privrednu politiku. Doduše, svi ti objekti prelazili bi u našu svojinu im bi bili završeni. Razmimoilaženja su nastajala otuda što su američki predstavnici nastojali da se sredstvima tih fondova finansira što više manjih objekata, priemu su imali pravo da kontrolisu da li se oni zaista izgrađuju. Mi smo, opet, nastojali da tih objekata bude što manje, kako bi Amerikanci imali što manje uvida u našu izgradnju.

Zbog svega toga htio sam da sa Amerikancima vodim paralelne razgovore: o davanju pšenice u vidu pomo i, ali i o tome na koje objekte e se utrošiti dinarska sredstva ostvarena prodajom pšenice.

Razmišljaju i o tome, došao sam na ideju da izgradimo Jadransku magistralu, moderan auto-put koji bi se pružao jadranskom obalom od Rijeke do Bara, a zatim preko Titograda, Ivaničića, Prištine, Skoplja do Devetakije. Time bi zapadna Evropa bila povezana sa Solunom i Grčkom savremenim auto-putem koji bi prolazio najljepšim krajevima naše zemlje. Otišao sam Titu i iznio mu svoju ideju.

— Dva su razloga — rekao sam — koji govore u prilog ovoj ideji. Jedan je da Amerikancima ostavimo samo jedan

objekat za kontrolisanje. Drugi je štoemo otvoriti obalu za razvoj turizma i time u osnovi riješiti probleme našeg platnog bilansa. Naime, naš devizni priliv od turizma predstavlja bezna ajan iznos u odnosu na druge zemlje koje imaju neuporedivo slabiju obalu od naše. Ako izgradimo magistralu, svaki turist koji putuje iz zapadne Evrope za Grčku, i dalje za Bliski istok, morao bi se zadržati kod nas.

Tito se složio sa mojim prijedlozima. Tako sam pretvodno raščistio sva pitanja koja su se postavili u pregovorima sa američkom vladom, ekao sam samo odgovor iz Vašingtona kada me mogu primiti.

NEPOSREDNO PRIJE odlaska za Ameriku Centralni komitet KP Sovjetskog Saveza uputio nam je pismo koje je potpisao N. S. Hruščov. Pismo me je dvostruko iznenadilo: prvo, zato što je to bio znak da se Hruščov pojavljuje kao prva ljestvica rukovodstva sovjetske Partije, a znalo se da je on u vrijeme Staljinova bio negdje na posljednjem mestu na „rang-listi“; drugo, što se pismo po svom tonu znatno razlikovalo od onih koje nam je Staljin upućivao. Sve je to govorilo da su u sovjetskom rukovodstvu krupne promjene u toku.

Pismo je sadržalo prijedlog izmirenja, i to tako što bi obje partije izjavile da su raščistile u sopstvenim redovima sa onim što ih je razdvajalo — naša Partija se obraćala sa ilasom, a njihova sa Berijom. Dakle, više nema razloga da se nastavljaju meusobni nesporazumi.

Na sastanku Izvršnog komiteta povodom ovog pisma odlučili smo da odbijemo predloženu osnovu za otklanjanje sukoba. Naglasili smo da ilas nikada nije bio u mogućnosti da natura Partiji svoje konцепције; stavovi koje smo zauzimali predstavljali su stavove cijelog rukovodstva, a ne samo ilasa! Ipak, izrazili smo spremnost za sporazumijevanje, ali polazeći od naela ravnopravnosti me u socijalističkim zemljama i partijama. U tom smislu smo odgovorili sovjetskom rukovodstvu.

Bio sam zadovoljan ovakvim obrtom situacije, razvojem u samom Sovjetskom Savezu, pa i perspektivom ponovnog

zbližavanja naših partija. Osjeao sam se neprijatno što treba da idem u Ameriku i tražim pomoć; smatrao sam da ne mogu tražiti pomoć u vrijeme kada vodimo pregovore o izmirenju sa sovjetskim rukovodstvom, pa makar se radilo o načinu sporazumijevanju. Izrazio sam tu sumnju Kardelju, a on mi je rekao da je trenutak upravo za to da i sa jednima i sa drugima održavamo dobre odnose. Tito je takođe podržao stav da treba voditi pregovore sa američkom vladom. Dodao je da se, kada smo zauzimali stavove u spoljopolitičkim pitanjima nikada nijesmo rukovodili time da obezbijedimo pomoć od Amerikanaca; uvijek smo vodili računa o našim interesima, ali smo isticali da bi ipak bilo dobro osloboditi se potrebe da dobijamo pomoć.

TITO ME JE PRIMIO pred sam polazak u SAD. Izložio sam čio program posjete, sve što mislim tražiti u vidu pomoći i od američke vlade, u vidu kredita od američkih banka i od Međunarodne banke. Pošto se složio sa mojim prijedlozima, na kraju mi je rekao:

— Ti si dosta nervozan, naglo reagiraš u pregovorima. Treba veoma strpljivo da vodiš pregovore. Znaš i sam da naše rezerve pšenice nisu dovoljne ni za mjesec dana. A žito se može dobiti samo iz SAD.

— Ne brini, Stari, — odgovorio sam sa puno samopouzdanja. — Svjestan sam težine naše situacije; ako ne dobijemo pšenicu, prijeti glad cijelokupnom gradskom stanovništvu. U takvoj situaciji bio bi luksuz sva ati se sa Amerikancima.

Otišao sam od Tita zadovoljan i pun samopouzdanja. Dva dana kasnije krenuo sam za Vašington; sa mnom su kao ekonomski eksperti pošli Kiro Gligorov i Stanislav Kopok.

U Vašingtonu me je eka bogat program: prva dva dana bila su predviđena za razgovore o pomoći; prvo me je primio ministar inostranih poslova Džon Foster Dais. Iako je razgovor bio kratak, nijesam se prijatno osjeo; ne zbog sadržaja razgovora, već zato što se uzbudim prilikom svakog važnijeg susreta. Osim toga, nervi koji su popustili tokom moje bolesti doprinijeli su tome da se još više uzbudim. Po-

eo sam se znojiti. Vjerovao sam da e Dals pomisliti da je on uzrok moje zbumjenosti i znoj me je još više oblikao. Zbog takvog mog raspoloženja razgovori su protekli uglavnom u protokolarnoj atmosferi.

Sljede u rundu razgovora imao sam sa Herbertom Huverom mla im, državnim podsekretarom u Ministarstvu inostranih poslova, a zatim sa pomo nicima ministra, Marfijem i Mer antom. Razgovori su normalno tekli, a ja sam iznosio u kakvom je stanju naša privreda. Naišao sam na pažnju sagovornika, što me je ubijedilo da e se pregovori dobro završiti. Izložio sam tri grupe problema sa kojima se susre emo i zbog kojih tražimo pomo od SAD.

Najprije sam rekao da je suša ozbiljno poremetila sve naše planove i bilanse; bili smo na najboljem putu da ve u 1955. godini ostvarimo uravnoteženje bilansa pla anja sa inostranstvom. Pretvaranje nepovoljnih srednjoro nih u dugoro ne kredite bilo nam je u tom pogledu od velike pomo i, ali suša je sve to poremetila i osjetno smanjila izvoz poljoprivrednih proizvoda, prisiljavaju i nas na uvoz pšenice. Samo po tom osnovu deficit je porastao na blizu 200 min. dolara. Pošto sam opisao stanje u kome smo se nala zili, iznio sam naš prijedlog: deficit se može pokriti na dva na ina: putem pomo i u pšenici i sirovinama, kao što je to injeno ranijih godina, ili davanjem kredita. Napomenuo sam da nam drugo rješenje ne odgovara zbog velikog zaduženja i otplate kredita koji i dalje teško optere uju naše teku e bilanse. Otuda predlažemo da nam se pšenica dodijeli kao pomo , s tim što bi se dinarska sredstva dobijena njenom prodajom upotrijebila za izgradnju Jadranske magistrale koja bi razvila naš turizam i doprinijela rješenju pitanja deficita platnog bilansa. Što se ti e sirovina, one bi mogle biti isporu ene na kredit, iji bi uslovi vra anja bili normalni.

Govore i o kratkoro nom zaduženju, istakao sam da kratkoro ni krediti posebno nepovoljno uti u na naše privre ivanje; te kredite smo angažovali i u ranijim godinama da bismo ublažili teško e u snabdijevanju privrede sirovinama, a oni mnogo optere uju našu privredu jer smo pri nu eni da robu koju kupujemo tim sredstvima pla amo po mnogo višim cijenama od uobi ajenih; time se pove avaju

troškovi proizvodnje i konkurentna sposobnost naše privrede na inostranim i na domaćem tržištu znatno se smanjuje. Predložio sam da ovaj problem riješimo dobijanjem povoljnog zajma od Eksport-import banke; sredstvima tog zajma mogli bismo kupovati sirovine za teku u proizvodnju, a izvozom otplati vratiti kratkoročne dugove.

Na kraju sam rekao da su nam potrebni novi dugorični zajmovi za dalji razvoj privrede, posebno poljoprivrede. Obrazlažući tu potrebu, morao sam podsjetiti da nas sušenje redovno pogodi svake druge godine. Kako poljoprivreda još predstavlja dominantnu privrednu granu, oscilacije u proizvodnji izazvane sušom teško pogodi našu privrodu, usporavajući njen razvoj, uzrok su snižavanja životnog standarda stanovništva. Sama poljoprivreda se nalazi na dosta primitivnom nivou u pogledu obrađivanja zemlje; potrošnja ubriva po hektaru je bezna ajna; zemlja se još obrađuje konjskim i volovskim zapregama. Otuda su prinosi po hektaru veoma niski, gotovo tri puta niži nego u susjednoj Italiji. Prema tome, veoma je značajno da što prije promjenimo nezadovoljavajuće stanje poljoprivrede. Naglasio sam da mnoge probleme poljoprivrede možemo sami riješiti, da nam je potrebna pomoć radi izgradnje fabrika azotnih i fosfatnih ubriva, traktora, kombajna i druge opreme za mehanizaciju poljoprivrednih radova. Za to bi nam dobro došli krediti Međunarodne banke.

Razgovori su trajali puna dva dana; za cijelo to vrijeme moji sagovornici se nijesu izjašnjivali o našim prijedlozima, ali su svojim ponašanjem stavljali do znanja da ih povoljno ocjenjuju. Bio sam veoma optimistički raspolažen, tim prije što je američka vlada pokazala izuzetnu pažnju prema meni. Ministar Dals mi je priredio intimnu večer u svojoj vilici; do ekao me je u smokingu i papu am, što je bio znak posebne intimnosti.

Susret sa Dalsom bio je prijatno iznenađenje: otkrivao sam da je me jedan od protagonisti hladnog rata ispitivati o Sovjetskom Savezu. Zbog toga sam se unaprijed nekako neprijatno osjećao: ako budem govorio ono što osjećam, to će Dals koristiti za svoju politiku, a ja to ne bih htio. Međutim, Dals je bio pravi džentlemen. Im je primijetio da nerado govorim o Sovjetskom Savezu, prešao je na drugu

temu — na ameriku prošlost. Pri ali smo spontano, bez ustezanja o predsjednikovanju Vašingtona, Džefersona, Linkolna. Poznavao sam istoriju SAD, pa sam ravноправno u estvovao u diskusiji. Me utim, kada sam pomenuo Ruzvelta i njegov „Nju dil“, Dals me je prekinuo rije ima:

— Jednog Ruzvelta zaista smatram velikim predsjednikom. Ali to nije Delano, nego Teodor Ruzvelt!

Razgovor smo nastavili sljede eg dana u našoj ambasadi, na ru ku koji je priredio ambasador Mates. Dals je i ovoga puta bio veoma ljubazan. Interesovao se za prošlost naše zemlje i pažljivo slušao naša izlaganja. Rastali smo se prijateljski. Bio sam veoma zadovoljan razgovorima i prijemom, te sam se nadao najpovoljnijim rješenjima. O tome sam obavijestio Tita.

Na završnim razgovorima saopštena nam je odluka vlade SAD. Robert Marfi, jedan od pomo nika ministra, rekao je da e nam biti stavljeno na raspolaganje 1,300.000 tona pšenice. Dinarska sredstva, dobijena njenom prodajom na našem tržištu, knjiži e se na posebnom raunu kod Narodne banke i ostaju svojina vlade SAD, koja ih može trošiti kada to na e za potrebno; jednu tre inu sredstava vlada SAD može koristiti za kupovinu robe široke potrošnje na našem tržištu, drugu tre inu za kupovinu strateških proizvoda (bakar, olovo, živa itd.), a posljednjom tre inom može graditi objekte u Jugoslaviji, koji ostaju u svojini vlade SAD.

Bio sam ošamu en; u trenutku sam shvatio o emu se radi: oni ho e da iskoriste teško stanje u pogledu prehrane u našoj zemlji i da nas zauvijek „uhvate za gušu“. Ako prihvativmo njihove uslove, Amerikanci e postati krupan faktor na našem tržištu jer mogu da pokupuju sav še er ili hljeb i da nam stvore teško e u snabdijevanju stanovništva; mogu da kupe sav bakar ili neki drugi „strateški“ materijal i tako poremete spoljnotrgovinsku razmjenu, odnosno ugroze proizvodnju naših fabrika. Najzad, imaju pravo da izgraju magacine za uskladištenje otkupljene robe ili druge objekte koji ostaju u trajnom vlasništvu vlade SAD. U stvari, žele da postanu „država u državi“. Naša nezavisnost dolazi u pitanje! Tako bi se po ele ostvarivati klevete staljinista da smo privredu predali u ruke američkih monopolija.

Nijesam ni rije ju komentarisao odluku, ve sam saopštio da u odgovor dati sljede eg dana. Pohitao sam u ambasadu i uputio hitnu depešu Titu, predlažu i da se ponuda u cjelini odbije. O tome se nijesam konsultovao ni sa kim, ak ni sa ambasadorom. Cio dan sjedio sam kao na iglama.

Po podne kao i obi no, došao je dopisnik Tanjuga Duka Julius. Interesovao se kako teku pregovori da bi mogao javiti svojoj agenciji.

— Ovog puta nemam šta da ti kažem — suhoparno sam odgovorio.

— Moram nešto da javim. Cjelokupna javnost budno prati tok pregovora — protestovao je Julius.

— Pa javi da sam rekao „nemam šta da kažem” — nijesam popuštao.

Pošto sam malo razmislio, dodao sam:

— Možeš još re i da se prije vremena vra am u zemlju.

Shvatio je i odmah prihvatio. Tada sam mu ispri ao šta se dogodilo. Na kraju smo se pozdravili; primijetio sam njegov tužan pogled. Niko iz ambasade nije tog dana razgovarao sa mnom; lutao sam gradom i jedva ekao da stigne odgovor iz Beograda. Ali njega nije bilo!

Kada je došlo vrijeme za sastanak sa ameri kom delegacijom, riješio sam da istupim na svoju ruku, bez konsulovanja sa Beogradom.

— Odbijam vaše prijedloge. U cjelini su neprihvatljivi za moju zemlju! — obratio sam se lanovima delegacije vlade SAD.

Moja izjava djelovala je iznena uju e. Sef delegacije Robert Marfi nije se mogao uzdržati i nesvesno je postavio pitanje:

— A šta ete jesti?

Time je potvrdio ono što sam prepostavljaо: namjera im je da nas ucijene jer smatraju da se nalazimo u bezizlaznoj situaciji.

— Ješ emo liš e! — odlu no sam reagovao. — Cijelo vrijeme rata jeli smo liš e, ali smo branili nezavisnost i slobodu. Vidje ete da e naš narod i ovog puta radije pri stati da jede liš e nego što e dopustiti da bude ugrožena nezavisnost zemlje.

Ponijet uzbu enjem i razo aran zbog postupka prema našoj zemlji, ustao sam i rekao:

— S obzirom na stanje ishrane u kojem se nalazi moja zemlja, primoran sam da odmah oputujem. Zato vas molim da otkažete dalji program mog boravka i sve posjete koje su njime predvi ene, uklju uju i i posjetu predsjedniku Ajzenhaueru.

Tek tada su shvatili da ozbiljno namjeravam da prekinem pregovore. Nastojali su da me ubijede da to ne inim. Nijesam se protivio, te smo ponovo sjeli za pregovara ki sto.

— Kongres je usvojio zakon o ukidanju besplatne pomo i inostranstvu — objašnjavao je Marfi. — Po tom zakonu pšenica se prodaje za doma u valutu.

— Zakon koji donosi Kongres važi jedino za vašu zemlju — žustro sam reagovao. — Mi ga ne moramo prihvati!

Znao sam da ispadam smiješan u njegovim oima; mi nijesmo ravnopravni pregovara i. Naprotiv, ja tražim besplatnu pomo u pšenici, a oni treba da o tome odlu e. Pri tome se ponašam kao da naša zemlja ima pravo na pomo , kao da mi je svejedno da li emo je dobiti!

Marfi je bio veoma strpljiv i nastavio je da objašnjava:

— Znate, Engleska i Japan su prihvatali iste uslove.

— To su velike zemlje i njima ne prijeti opasnost po nezavisnost — ostajao sam uporan.

— Gr ka i Turska su tako e prihvatile iste uslove — rekao je Marfi, o igledno ne žele i da se spori.

— Svaka vlada za svoju politiku odgovara pred svojim narodom — bio sam vrlo kratak.

Vide i da takvim ubje ivanjem ne e ništa posti i, Marfi je po eo da me uvjerava kako je ovakva pomo izraz prijateljstva ameri ke vlade prema Jugoslaviji.

— Najmanje što mogu re i jeste da vaša „pomo " nije izraz prijateljstva prema Jugoslaviji — žustro sam reagovao. — Prije bih to nazvao pokušajem velike zemlje da naturi svoju dominaciju jednoj maloj zemlji koja je zapala u teško e.

Da bih podrobniye objasnio ovu izjavu dodao sam:

— Osje am se kao 1948., godine kada smo u Moskvi tražili pomo za našu armiju od Staljina. Ali bolje je da ne govorim o onome što osje am!

— Zašto da ne? — hitro je reagovao Marfi. — Slobodno kažite sve što mislite.

— A ne! — trgao sam se i dodao: — Kada bih rekao sve što mislim o vama u ovom trenutku, dogodilo bi se ono na što me je Tito upozorio — posva ao bih se sa vama.

Tog trenutka u salu su ušli Gligorov i Kopok sa američkim ekonomskim savjetnikom u Beogradu, Kilenom. Nijesam ni zapazio da su u me uvremenu bili izašli. Gligorov mi dostavi cedulju u kojoj je stajalo da bi se moglo pregovarati o ovim pitanjima i da im je to Kilen rekao dok su bili van sale.

— Nikakve pregovore ne u voditi! U cjelini odbijam uslove koji su nam postavljeni — glasno i nervozno sam reagovao.

Odmah zatim sam ustao, pozdravio se i otišao.

Gligorov i Kopok su se zadržali u privatnom razgovoru.

Došlo je veče; krenuo sam ulicama Vašingtona nastojjeći da se smirim.

U rezidenciji ambasadora već me je ekao Julius. Upitao je šta da javi u zemlju.

— Javi da delegacija prekida boravak i da se vraća u zemlju prije vremena. To je sve — smrknuto sam rekao.

Pošto nikako nije bilo odgovora na moje ranije depeše, uputio sam novu i u njoj izvijestio o odluci koju sam donio. Rekao sam ambasadoru da nastoji da mi se već sljedeći dan obezbijedi avionska karta za povratak. Bilo je vrijeme već eri, a Gligorov i Kopok se nijesu vraćali; već erali smo bez njih, i ja sam se povukao na spavanje.

Ustao sam rano i upitao gdje su Gligorov i Kopok. Na moje iznenađenje, rekoše da se nijesu još vratili. Tek oko 8 sati ujutro pojavili su se neispavani i neobrijani. Obavijestili su me da su cijelu noć bili sa Kilenom i ostalim lanovima delegacije, izuzev njihovog šefa. Ubjeđivali su ih da uti u na mene da još jedan dan ostanem u Vašingtonu i da se sastanem sa Haroldom Stasenom, šefom Uprave za poslovanje s inostranstvom. Gligorov im je rekao da je na

mene teško uticati, ali da e ipak pokušati i odmah javiti da li prihvatom, kako bi se ve popodne organizovao sastanak sa Stasenom. Bilo mi je jasno da Amerikanci po inju popuštati, ali da borba još nije dobijena. Odlu io sam da im javimo da odlažem povratak, ali samo za jedan dan!

Kako je toga dana trebalo da budem primljen kod predsjednika Ajzenhauera, rekao sam Gligorovu da se raspita da li je posjeta ve otkazana. Ubrzo je stigao odgovor da e me predsjednik primiti u predvi eno vrijeme.

Spremaju i se za posjetu, odlu io sam da predsjedniku, osim ako me bude pitao, ne govorim kako teku pregovori. Ne u da se ponizavam. Me utim, za vrijeme prijema pomo nije ni pominjana; razgovarali smo svega desetak minuta 0 poslijeratnim odnosima u svijetu.

Istog dana imao sam zakazan ru ak sa predsjednikom Me unarodnog monetarnog fonda. Ljubazno me je primio i oprezno nagovijestio da je obaviješten kako imam neke teško e u pregovorima sa administracijom; izrazio je spremnost da posreduje. Odbio sam ponudu. Razgovarali smo o monetarnim problemima naše zemlje i mogu nostima da nam Monetarni fond pomogne u saniranju platnog bilansa. Razgovori i ru ak protekli su u prijateljskom raspoloženju.

Sastao sam se i sa Judžinom Blekom, predsjednikom Me unarodne banke za obnovu i razvoj; upoznao sam ga sa potrebom da dobijemo ban in kredit za razvoj poljoprivrede. Istakao sam da su predstavnici banke ranije izjavljivali kako treba da razvijamo poljoprivredu, što bi oni rado finansirali. Dobio sam utisak da mu nije priyatno što to pominjem; ipak me je ohrabrilo izvjesno uvjeravanje da možemo ra unati na još jednu tranšu zajma; pri tome nije precizirano za koje svrhe bi ta sredstva bila upotrijebljena.

Poslije ovih razgovora vratio sam se u rezidenciju ambasadora; tamo me je ekala interesantna vijest.

— Engleska ambasada nam javlja da te engleska vlada poziva na dva-tri dana u London. Priredi e sve an do ek i omogu iti razgovore sa predsjednikom vlade i važnim lantom kabinetra — rekao mi je ambasador.

Druga vijest bila je tako e interesantna: telefonom su se javljale ambasade nekih zemalja interesuju i se za tok pregovora i otvoreno priznaju i da i njima ameri ka vlada

postavlja iste uslove. Nemo ne da se odupru takvim zahtjevima, te zemlje su sa simpatijama pratile naše napore, žele i nam uspjeh.

Na žalost, iz zemlje još nije bilo nikakvog odgovora. Odlu io sam da depešom javim o najnovijem obrtu situacije. Dopisniku Tanjuga sam rekao da je delegacija produžila boravak za jedan dan radi nastavka pregovora. Julius je bio nekako vedrije raspoložen:

— U Beogradu mi sada svaku rečenicu objavljuju, ništa ne ispravljaju. To mi se prvi put dešava otkada sam dopisnik Tanjuga.

Nasmijao sam se prvi put poslije nekoliko dana. Ipak, bio sam svjestan toga da borba još nije dobijena. Stoga sam održao sastanak sa svojim saradnicima i ambasadorom u njegovojo kancelariji. Od po etka razgovora to je bio prvi sastanak, a sazvao sam ga da bih obmanuo Amerikance. Prepostavljao sam da je ambasadorova kancelarija ozvučna i da se prisluškuju razgovori koje vodi ambasador.

— Ako Amerikanci ne prihvate naš zahtjev i ne daju nam pšenicu u vidu pomoći kao do sada, mora emu odbiti njihove uslove, ma koliko nas to poga alo — po eo sam svoje izlaganje.

Zatim sam se osvrnuo na situaciju u kojoj smo se našli:

— Iz zemlje nam ništa nejavljaju! Na depeše nemamo odgovora, ali vjerujem da bi nam javili ukoliko se ne bi slagali sa našim stavovima o kojima ih redovno izvještavam.

Dodao sam da u slučaju negativnog ishoda pregovora izlaz moramo tražiti u ponovnom uvođenju prinudnog ot-kupa i distribuciji žitarica. Hleb emu praviti od mješavine kukuruza i pšenice. Nekako emu savladati teškoće, posebno ako se ima u vidu da postoje mogu nosti da do emu do pšenice i na drugoj strani. Na kraju sam zaključio da emu biti suočen sa ozbiljnim lišavanjima stanovništva, što će dovesti do izvjesnog negodovanja u narodu. Zato emu morati otvoreno reći što bi se dogodilo da smo prihvatali američke zahtjeve: izgubili bismo ono za što smo se borili u toku rata i protiv Kominforma — nezavisnost zemlje, pravo da sam odlučujem o svim stvarima koji se ti u nas.

Pred ve e smo otišli kod Stasena. Primio nas je veoma predusretljivo. Po eo je time što nas je podsjetio da se njihovi uslovi temelje na zakonu koji je izglasao Kongres i da se toga moraju pridržavati.

Nijesam mu dao da završi; ustao sam i rekao:

— Nijeste me morali zadržati jedan dan da biste mi to rekli! Izgubio sam dragocjeno vrijeme jer glad u mojoj zemlji može nastupiti svakog asa.

— Dobro je što ste ostali! — prekinuo me je Stasen. — Ipak ete povoljno završiti posao zbog kojeg ste došli. To sam htio da vam kažem, ali mi nijeste dali. Istina, mi ne možemo mijenjati zakon, ali predsjednik Ajzenhauer ima ovlaš enja da odobri da se pšenica daje i kao poklon. Me-utim, treba nam dva dana da svršimo te formalnosti. Zato vam predlažem da ostanete još dva dana, mogli biste za to vrijeme da odete na izlet, recimo do vodopada Nijagare.

To je ve djelovalo umiruju e.

—; Slažemo se da dinarska sredstva budu upotrijebljena za finansiranje izgradnje Jadranske magistrale — nastavio je Stasen. — Da emo vam nešto pamuka na kredit, koji morate vra ati u devizama pošto vam on služi za stvaranje deviznih rezervi.

Izrazio sam zadovoljstvo takvim rješenjem i rekao da sam spremam da sa ekam još dva dana. Rastali smo se kao prijatelji.

Isto ve e sastao sam se sa Juliusom. Raspoloženje je bilo vedro.

— Znaš li da mi te je bilo žao — po eo je Julius.

— Zašto?

— Izgledalo je da eš pretrpjeli neuspjeh — brzo je odgovorio.

— Siguran sam da niko u našem rukovodstvu ne bi prihvatio ove uslove — rekao sam uvjereni.

— Znam — odvratio je Julius — ali je neprijatno, ma koliko da si u pravu, do i u Ameriku i posva ati se. Tim prije što to tebi ne bi bilo prvi put. Ranije si išao u Bugarsku, Sovjetski Savez ... i svuda si se sva ao.

Nasmijao sam se. Bilo je u tome istine.

Sljede eg dana posjetio sam vodopad Nijagare, a po povratku potpisao dokument o pružanju pomo i. Zatim sam preko Londona krenuo za zemlju.

VE NA LONDONSKOM AERODROMU doživio sam iznena enje: umjesto zvani nog do eka, kao što mi je bilo predo eno, pojavila se samo jedna službenica Ministarstva inostranih poslova. ak ni naš ambasador nije došao! Na-vodno, bio je zauzet drugim poslovima. Toliko sam se najutio da sam zaboravio da se oprostim od gospo e koja me je do ekala.

U rezidenciji sam kona no našao ambasadora Velebita. Referisao mi je šta je preduzeto u vezi sa programom mog boravka:

— Zatražili smo posjetu kod ministra inostranih poslova Idna, ali on još nije odgovorio. Tako e smo predložili susrete sa ministrom finansija Batlerom i ministrom trgovine Tornikroftom — oni su lanovi užeg kabinet i vrlo ugledni lanovi Konzervativne partije. Me utim, javljeno je da su zauzeti i da te ne mogu primiti; Batler je odredio zamjenika koji e prirediti ru ak, ve smo dobili pozivnice. Tornikroftov zamjenik treba da vodi razgovore o bilateralnim trgovinskim odnosima.

— I šta ste odgovorili? — upitao sam ambasadora.

— Prihvatali smo poziv — odvratio je dosta ležerno.

— Odmah javite kabinetu Batlera da mi je jako žao, ali da sam veoma umoran od ru kova koji su mi prire ivani. Stoga u poslati na ru ak svog pomo nika Gligorova, a razgovore sa Tornikroftovim zamjenikom vodi e Kop ok.

Poslije nepuna pola sata od uru enja moje poruke sti-gao je odgovor da e me Idn primiti istog dana. Tornikroft se tako e predomislio.

— Ne pridajem nikakav zna aj tretmanu koji se meni li no daje — rekao sam ambasadoru. — Ali ovdje je u pitanju odnos prema zemlji, odnos jedne velike prema maloj zemlji. Zato ne treba dozvoljavati da nas nipodaštavaju.

Ina e, razgovori sa Idnom su bili dosta prazni, više protokolarni, dok sam sa Tornikroftom raspravlja o pita-

njima koja su me interesovala: o organizaciji trgovine, ulozi tržišta, intervencijama države.

Poslije dva dana boravka u Londonu vratio sam se u zemlju na sam državni praznik — 29. novembar. Stigao sam predve e i, u stvari, pravo sa aerodroma otišao na prijem.

NA PRIJEMU, u posebnoj prostoriji, razgovarao sam na brzinu s Titom, jer je isto ve e odlazio u posjetu Indiji i Burmi. Ukratko sam ispri ao kako su tekli razgovori, mada je on o tome ve dosta znao iz mojih depeša. Na kraju nijesam mogao a da mu ne prebacim što me je cijelo vrijeme držao u neizvjesnosti.

— Pustio si me da radim sam! Bio sam u strašnoj dilemi. Da pristanem — ne mogu; da odbijem — isto tako ne mogu! Znam da kod ku e nema hljeba.

— Da si loše radio, ve bih ti se javio — nasmijao se Tito. — Uostalom, ti si bio na licu mjesta i prirodno je da si najbolje mogao da se orijentиšeš.

To je karakteristi no za Tita: pušta ljudе da rade kako misle da je dobro, da rade samostalno, a interveniše samo kada osjeti da mogu nastupiti štete. Tako on stvara rukovode i kadar; ne kadar koji eka nare enja i zna samo da ih izvršava, nego kadar koji umije sam da se snalazi u svim uslovima, da samostalno donosi odluke. To nije kadar izvršilaca koji se stvarao u staljinisti kim uslovima gdje je sve odozgo isplanirano, ve kadar stvaralaca, nastao u uslovima samoupravljanja kada je data samo opšta linija, a sve ostalo se rješava u društvenoj bazi.

Pošto smo završili razgovor o pregovorima oko pomo i, Tito me upoznao sa odlukama koje su donijete za vrijeme mog boravka u Americi.

— Razgovarali smo o mjerama koje treba preduzeti kako ne bismo više dolazili u situaciju da nemamo hljeba i da nas svako može ucjenjivati — po eo je Tito. — Zaklju ili smo da se odmah obustave svi novi objekti koje si po eo da gradiš, osim „Viskoze“. To zna i, treba obustaviti Majdanpek, željezaru u Skoplju i azotaru na Kosovu. Odluka je definitivna i nemoj praviti pitanje od toga.

Nijesam mogao da se složim, pa sam to i rekao Titu.

— Moram re i da emo time posti i obrnut efekt. Težak položaj nastaje uslijed zaostajanja poljoprivrede, a za njen razvoj upravo su nam potrebni ti objekti: Majdanpek i Kosovo trebalo bi da proizvode, pored bakra i uglja, fosfatna i azotna ubriva bez ije upotrebe ne emo ostvariti visoke prinose po hektaru. ak i željezara u Skoplju ima uticaja na razvoj poljoprivrede, jer limovi koje bi ona proizvodila upravo nedostaju prehrambenoj industriji iji su kapaciteti zbog toga nedovoljno iskoriš eni.

Tito se nije složio sa mojim ocjenama. Zahtijevao je da izgradnja sva tri objekta bude potpuno obustavljena. Morao sam se saglasiti.

IM SAM SE VRATIO na posao, saznao sam da je u me uvremenu došlo do razlika u gledanju na dalju privrednu izgradnju; prvi put sam uo da se govori o potrebi uvo enja „nove“ ekonomske politike. Pro itao sam i zabilješku sa sastanka kod Kardelja, u kojoj on izri ito govori o potrebi uvo enja tih promjena.

Nijesam se slagao sa tim prijedlozima i sazvao sam sastanak Odbora za privredu da bih iznio svoje primjedbe. Najprije sam napomenuo da sam iz razgovora sa Titom saznao za odluku da se obustavi izgradnja tri velika objekta, sa ime se nijesam složio, ali sam odluku prihvatio na Titovo insistiranje. Me utim, pošto znam da su vo eni razgovori o potrebi uvo enja „nove“ ekonomske politike, tražio sam da se to pitanje razradi i stavi na diskusiju, a ne da se prije toga lansiraju vijesti.

Moja primjedba je prihva ena, te je odlu eno da se o promjenama ekonomske politike diskutuje prilikom donošenja plana za narednu godinu.

Nacrt plana bio je ubrzo gotov i sadržao je dosta pozitivnu ocjenu privrednih kretanja u toku posljednje dvije godine: porast industrijske proizvodnje iznosio je oko 27%, u istoj srazmjeri je pove ana proizvodnja svih ostalih privrednih grana; poljoprivreda nije ostvarila nikakav porast zbog suše, ali je ipak došlo do snažnog porasta sto ar-

stva; povećan je izvoz i poboljšana njegova struktura; smanjen je deficit u platnom bilansu.

Ako postižemo takve rezultate u privredi, razmišljao sam, zašto i šta mijenjati u ekonomskoj politici? Kakve veće rezultate želimo ostvariti? Nijesam bio u stanju da odgovorim na ta pitanja; jedino sam znao da treba brže razvijati poljoprivrednu proizvodnju. Doduše, ni tu mi nije bilo jasno šta preduzeti pored onoga što smo inili tokom posljednje dvije godine da bismo izvršili taj zadatak. Ako je riječ o materijalnim ulaganjima, problem nije u sposobnosti društvene zajednice da izdvaja veće sredstva za te svrhe, nego u mogućnosti poljoprivrede da ih apsorbuje. O tome je najbolje govorila injenica da su znatna sredstva, dodjeljivana poljoprivredi, u posljednje dvije godine ostala neiskorišćena.

Plan nije utvrđivan uveće unapređenja poljoprivrede, niti je govorio o promjenama koje treba da uslijede u našoj ekonomskoj politici. U nacrtu plana mnogo prostora bilo je dato tendenciji opštег porasta cijena. Konstatovano je da uzroci porasta cijena leže u visokom nivou izdataka za narodnu odbranu i za investicionu izgradnju. Ti rashodi su iznosili oko 48% društvenog proizvoda, što je bilo nesrazmjerneviće nego u drugim zemljama.

U diskusijama koje smo vodili stalno sam razmišljao zbog ega su se pojavili prijedlozi o promjenama u ekonomskoj politici. Ako se radi o produžavanju rokova realizovanja ključne kapitalne izgradnje, nijesam imao ništa protiv promjena. Ali to ne bi bila nikakva „nova“ ekonomika politika. Još na Drugom plenumu CK SKJ zaključili smo da produžimo rokove izgradnje! Sto se, pak, ti će smanjivanja obima investicione izgradnje, usprotivio sam se takvoj orijentaciji, smatrajući da bi ona dovela do snižavanja životnog standarda. Istakao sam da na tržištu još vlada oskudica osnovnih poljoprivrednih i industrijskih proizvoda; povećanje proizvodnje i dalje zavisi od novih ulaganja, te bi svako smanjivanje obima investicija usporilo porast proizvodnje.

U vezi s mojim stavom nije bilo suprotnih mišljenja, tj. bar nijesu javno iznesena. Plan je prihvaten jednodušno i u njemu nije bilo ni riječi o „novoj“ ekonomskoj politici.

Sasvim neo ekivano, kritika je došla od Tita koji se još nalazio u posjeti azijskim zemljama. Javljao je da ima ozbiljne primjedbe na usvojen plan; o ekivao je da će se smanjiti investicije, kao što je bilo dogovorenog.

Bio sam iznenađen; kritika mi je veoma teško pala. Otišao sam kod Kardelja i rekao:

— Meni je Stari saopštio — po evo sam dosta uzrujanim glasom — da treba obustaviti izgradnju tri velika preduzeća. To sam sproveo, iako se nijesam s tim slagao. Ništa mi drugo nije rekao. A sada iz depeše vidim da je bilo dogovorenog da se smanji obim investicija. Zašto mi to nije nikо rekao?

Kardelj nije htio da ulazi u diskusiju, već je kratko odgovorio:

— Kada Stari dođe, vide ćemo o čemu se radi.

Nijesam bio zadovoljan odgovorom, ali mi nije preostajalo ništa drugo nego da sa ekam Titov dolazak. Ipak sam sazvao Odbor za privredu i iznio sadržinu Titove poruke; predložio sam da se odmah pristupi razradi prijedloga smanjivanja investicija kako bismo o njemu mogli diskutovati im Tito stigne u zemlju. Todorović je preuzeo obavezu da razradi ovaj prijedlog, pošto je u Odboru za privredu odgovarao za investicionu izgradnju.

SISTEM RASPODJELE koji je bio zasnovan na utvrđivanju obra unskog fonda plata i progresivnom oporezivanju dobiti dao je negativne rezultate. Obra unske plate su se ustanovljavale na osnovu ostvarenja iz prethodne godine; to je stavljalo u najpovoljniji položaj najzaostalija preduzeća, a nije stimuliralo privredne organizacije da sa što manje radne snage ostvare što veće rezultate u proizvodnji. Zato smo se morali orijentisati na promjenu cjelokupnog sistema.

Po novom sistemu, koji je usvojen za 1955. godinu, ukinute su obra unske plate radnika i obra unski fond plata. Preduzeća su samostalno donosila tarifne pravilnike, utvrđivala tarife, norme, premije. Pravilnike su potvrđivali organi komune i sindikata. Tek pošto se postigne tripartitna saglasnost preduzeća, komune i sindikata moguće su se

ispla ivati zarade radnicima. Dobit je progresivno oporezvana.

Bio sam ubijeden da ni ovaj sistem ne e dati neke bolje rezultate jer se nije bitno razlikovao od prethodnog. Naime, i u jednom i u drugom slu aju pravljen je pokušaj da se nekriti ki primjeni iskustvo kapitalizma; insistiralo se na tome da se najprije ustanovi dobit preduze a, koju bi zatim država oporezivala. Pri tome nikako da se uo i bitna razlika: kapitalista se, u težnji da ostvari što ve i profit, bori za što niže troškove proizvodnje, a u tom okviru i za što manje zarade radnika; on e to initi bez obzira da li mu država oštrom progresijom oporezuje profit; radni kolektiv, kao robni proizvo a, tako e e se boriti za što niže materijalne troškove; ali on se ne e boriti za manje radnika u proizvodnji, pogotovo ako država progresivno oporezuje dobit preduze a. Naše iskustvo je pokazalo da radni kolektivi u takvim uslovima pove avaju broj radnika (i zarade) na ra un dobiti, odnosno smanjivanja obaveza prema državi. Rješenje te protivrje nosti tvorci ovog sistema našli su u tome da organi komune potvr uju tarifne pravilnike preduze a i tako sprije avaju da zarade radnika rastu na ra un smanjivanja akumulacije. Pri tome su izgubili iz vida da je komuna zainteresovana da preduze a zaposle što više radnika bez obzira da li su im potrebni, jer onda rastu svi fondovi komune; one se oslobo aju nezaposlene radne sna ge; prestaje njihova obaveza da se staraju o izdržavanju nezaposlenih radnika.

Sve je govorilo da e i ovaj sistem propasti; zato nije sam htio da ga javno podržim na sastanku Stalne konferencije gradova u Skoplju, gdje su razra ivani zadaci komuna u vezi s njegovim sprovo enjem. Kiro Gligorov, jedan od tvoraca novog sistema, tom prilikom mi je rekao:

— Treba da podržiš nov sistem, njegova sudbina zavisi od toga ho eš li mu dati podršku.

— Ako je sistem dobro postavljen — odgovorio sam — probi e se i bez moje podrške; ako nije — propaš e ma koliku mu podršku davao.

Nijesam se prevario; život je pokopao i ovaj sistem,, kao i one prije njega donijete.

PREDVI ANJA DA E PRIVREDNE KOMORE izrasti u zajednice proizvođača a koje će moći koordinirati proizvodnju i uskladiti je sa potrebama tržišta nijesu se ostvarila. Specijalizovane ustanove i organi uprave — Zavod za plan, Zavod za cijene, inspekcije itd. — tako će se nijesu sposobili da prate privredna kretanja i da na stručnom nivou predlažu mjeru predstavnim organima. Zbog toga je nastupilo izvjesno divljanje na tržištu i poremećaji u privredi, što je pokrenulo diskusije i dovelo do ponovnog uspostavljanja ukinutih organa državne uprave. To je, u stvari, bio korak nazad.

SVJESNI DA PORAST poljoprivredne proizvodnje od nekoliko procenata godišnje nije dovoljan, počeli smo se više baviti problemima poljoprivrede. Sa Slavkom Komarom, sekretarom za poljoprivredu, pripremio sam u Novom Sadu opštejugoslovensko savjetovanje stručnjaka i rukovode ih ljudi koji su se bavili problemima unapređenja proizvodnje. Raspravljalo se o razvoju proizvodnje žitarica, industrijskog bilja i unapređenju stočarstva.

Osnovni zaključak savjetovanja bio je da razvoj proizvodnje ne zavisi toliko od površina obradivih površina, već prije svega od postizanja većih priloga po hektaru. A da bi se to postiglo, stručnjaci su predlagali široku primjenu agrotehničkih mjera, duboko oranje, veštka ubriva, sortno sjeme.

Na savjetovanju je konstatovano da postoje povoljni ekonomski uslovi za primjenu agrotehničkih mjera: uveden je regres na sve industrijske proizvode koji služe unapređenju poljoprivredne proizvodnje; poljoprivredni proizvodi mogu po nižim cijenama nabaviti poljoprivredne mašine, vještka ubriva, sredstva za zaštitu bilja, gorivo i mazivo, ribarski i pčelarski pribor. Istovremeno je rečeno da je za uspjeh u proizvodnji veoma važno organizovati široku mrežu poljoprivrednih stanica, instituta, rasadnika, oglednih dobara, farmi — kako bi sredstva za unapređenje proizvodnje bila racionalnije korištena. Napomenuto je takođe da moderna i visokoproduktivna poljoprivreda zahteva

jeva dovoljan broj traktora i kombajna, potrebne količine azotnih i fosfatnih ubriva, sredstava za zaštitu bilja, kvalitetnog sjemena, rasplodnog i sadnog materijala. Budući da se sve to moglo nabavljati iz uvoza, ali i proizvoditi u zemlji, na savjetovanju je ukazano da je bolje orijentisati se na proizvodnju u zemlji pošto se ta sredstva moraju obezbijediti u velikim količinama; ocijenjeno je kao nerealno da se ona uvoze, tim prije što u zemlji postoje svi uslovi za racionalu proizvodnju — sirovine, radna snaga, tržište.

Savjetovanjem sam bio više nego zadovoljan: prvi put je sasvim konkretno analiziran položaj ove izuzetno značajne privredne oblasti, a usvojeni zaključci su predstavljali solidnu osnovu za njeno unapređenje.

PRIJEDLOG O SMANJIVANJU INVESTICIJA podnio je Mijalko Todorović na sjednici Odbora za privedu Savezne izvršne vijeće. Bilo je predviđeno da se praktično obustavi rad na svim objektima ključne kapitalne izgradnje, bez obzira u kojoj se fazi objekt nalazio! To me je jako iznenadilo.

— To bi dovelo do pravog loma u privredi — oštro sam reagovao. — Tako grube intervencije izazvane više štete nego koristi, ako se uopšte može govoriti o koristi.

— Tvoj stav nam onemoguava da sprovedemo promjene u ekonomskoj politici — odgovorio mi je Todorović. — Potreban nam je prostor za razvoj proizvodnje potrošnih dobara.

— Ako je to suština „nove“ ekonomске politike, onda sam protiv nje — nastojao sam da razjasnim stavove. — Generalno obustavljanje rada na objektima dovelo bi nas u besmislen položaj da prekinemo izgradnju, recimo, željezare u Zenici, mada smo u nju do sada uložili više desetina milijardi, a za dovršenje nam treba svega nekoliko milijardi! Proizvodnja te željezare, pak, omoguila bi nam da potpuniće koristimo kapacitete prerađivačke industrije. Predložene restrikcije bi se veoma negativno odrazile na razvoj privrede, pa i na standard. Umjesto njih, treba usvojiti princip ulaganja u najracionalnije objekte bez obzira da li se radi

o bazi noj ili prera iva koj industriji. Ubije en sam da u tom slu aju rad ni na jednom objektu klju ne kapitalne izgradnje ne bi morao da se obustavi, svi se nalaze u završnoj fazi i mogu se relativno malim sredstvima dovršiti.

Nijesmo se mogli složiti; Todorovi je insistirao na svom prijedlogu.

Obavijestio sam Tita o našem neslaganju; u osnovi se složio sa mojim stavom, unose i u njega neke korekcije. Rekao je da se mnogo bolji rezultati postižu ako se fabrika postepeno izgra uje, naravno, gdje je to mogu e; na taj na in se brže osvaja proizvodnja i izgra uju potrebni kadrovi.

Prihvatio sam Titove sugestije i odmah ih primijenio: u željezari Nikši nijesmo odjednom gradili sve tri pe i, ve smo najprije podigli prvu i pustili je u pogon; slijede e godine završili smo drugu pe , a naredne godine tre u.

DISKUSIJA O BAZI NOJ i prera iva koj industriji nastavljena je i povodom izgradnje aluminijumske industrije.

Zabrinjavala me je perspektiva snabdijevanja mašinske i elektromontažinske industrije sirovinama i reprodukcionim materijalom, posebno poslije obustavljanja, odnosno produžavanja izgradnje željezara u Skoplju i Nikši u. Pomenute grane su pokazivale tendenciju ekspanzije. Me utim, proizvodnja elika i valjanih materijala nije mogla pratiti njihovu ekspanziju, a na uvoz tako velikih koli ina nije se moglo ra unati. To je bio neposredan povod što sam odlu io da izvidim mogu nosti za izgradnju aluminijumske industrije. Ispitivanja su dala neo ekivane rezultate: izvještaji iz zapadnih, a i socijalisti kih zemalja govorili su da svuda vlada oskudica u aluminijumu, odnosno da postoje mogu nosti da svaka od tih zemalja finansira kompletну izgradnju kapaciteta za proizvodnju aluminijuma u našoj zemlji, s tim što bismo angažovane kredite morali vra ati isporukama aluminijuma iz nove proizvodnje.

Izvještaji iz zemlje su tako e bili povoljni: utvr eno je da raspolaćemo ogromnim koli inama sirovina, boksit je odli nog kvaliteta, ugalj se može eksploratisati površinski, a

hidroenergija je visokog kvaliteta i jeftina. Dakle, postoje svi uslovi za visokoproduktivnu aluminijumsku industriju.

Približna ra unica rentabilnosti cijelog poduhvata pokazala je da bi izgradnja bila sasvim racionalna. Ukoliko bi se kreditima finansirala kompletna izgradnja — ne samo oprema nego i gra evinski radovi, stanovi, komunalije itd., mogli bismo polovinom predvi ene proizvodnje otplatiti dugove, dok bi nam druga polovina ostala za doma u potrošnju i izvoz. Na taj način riješili bismo pitanje deficitne platnog bilansa, i to ne samo nakon nego i u toku izgradnje, pošto bi devizna sredstva pratile za gra evinski materijal i angažovanu radnu snagu.

Vladama zainteresovanih zemalja dostavili smo elaborat o izgradnji aluminijumske industrije u našoj zemlji i o uslovima vratnja kredita.

U prvo vrijeme se niko u privrednom rukovodstvu nije suprotstavljao ovoj mojoj akciji. Vjerovatno zato što niko nije vjerovao da u uspjeti. Međutim, kada je postalo jasno da je akcija uroditi plodom, javila su se suprotna mišljenja.

Poslije nekoliko mjeseci, pošto smo dostavili elaborate, stigao je najprije odgovor iz Sovjetskog Saveza: izražena je spremnost da zajedno sa Njema kom Demokratskom Republikom finansira izgradnju kapaciteta za proizvodnju 100 hiljada tona aluminijuma godišnje. Odmah smo prihvatali ponudu i ugovor je ubrzo potpisana.

Savezna Republika Njema ka dostavila nam je zvaničnu ponudu za finansiranje izgradnje kapaciteta za proizvodnju 50 hiljada tona. Izgledalo je da neće biti problema da dobijemo kredite od SAD, Engleske, Francuske, Italije najmanje za još 150 hiljada tona.

Tada je u privrednom rukovodstvu pokrenut zahtjev da odustanemo od daljeg traženja kredita. Poveo se razgovor u kojem mi je Sergej Krajger, tadašnji direktor Saveznog zavoda za plan otvoreno rekao:

— Dovoljno nam je 150 hiljada tona koje smo već zaključili ili ćemo ih zaključiti. Ako bismo angažovali kredite iz ostalih zemalja, to bi bilo veliko opterećenje za našu privredu.

— Ne razumijem — odgovorio sam — zašto bi to bilo veliko optere enje. Cjelokupna izgradnja se finansira inostranim sredstvima.

— Morali bismo angažovati sopstvena sredstva za izgradnju potrebnog broja stanova i komunalnih objekata u gradovima.

— Sve se to može finansirati iz kredita jer su dovoljno veliki za pokrivanje tih rashoda.

— Ne smo imati dovoljno radne snage!

— Radnu snagu tako e možemo plaati iz dobijenih kredita, možemo je i uvesti iz inostranstva ako je nema u zemlji.

— Ali to je bazi na industrija!

— Takav stav je neprihvatljiv — reagovao sam. — Njime se ništa ne dokazuje.

U diskusiji na sjednici Odbora za privredu ostao sam u manjini, te smo povukli ponude koje smo bili ve dosta vili ve em broju zemalja.

Kasniji doga aji doveli su do toga da kredite uopšte nijesmo dobili. Sovjetski Savez je otkazao ugovore zbog našeg stava prema ma arskim doga ajima; SR Njema ka je odustala od svoje ponude zbog toga što smo u me uvremenu priznali Njema ku Demokratsku Republiku. Tako je propao pokušaj da podignemo aluminijumsku industriju. Bilo je kasno da se opet obra amo zapadnim zemljama jer su svoj kapital ve angažovale u drugim zemljama!

POSLIJE KRA IH PREGOVORA u Beograd je 26. maja 1955. godine stigla sovjetska delegacija koju su sa injavalili Hruš ov, Bulganjin, Mikojan i drugi visoki rukovo dioci. Prire en im je zvani an do ek, a stanovništvo je izašlo na ulice.

Nijesam prisustvovao do eku na aerodromu, ali od o evidaca sam uo da je Tito bio dostojanstven i pomalo hla dan. Stanovništvo je tako e bilo uzdržano.

U našu delegaciju za pregovore ušao sam i ja. Tako sam prvi put sreo Hruš ova u sali Doma garde u Top ideru. Za mene je bilo izvjesne simbolike što razgovore vodimo pored

velike dvorane u kojoj je prije nepunih sedam godina održan Peti kongres KPJ, i to u vrijeme kada smo bili potpuno izolovani od meunarodnog radni kog pokreta, kada smo tek po injali borbu za ravnopravne odnose. Razgovori sa sovjetskim rukovodiocima, poslije toliko godina borbi i iskušenja, najbolje svjedo e da smo pobijedili, da više nijesmo izolovani, da smo izvršili prodor u svijet.

Iz takvih misli sam se prenuo kada je Hruš ov uzeo rije . Dugo je izlagao poglede sovjetskog rukovodstva na meunarodnu situaciju. Njegovo izlaganje je za mene bilo interesantno jer sam prvi put uo jednog sovjetskog rukovodioca koji ne govori staljinskim jezikom hladnog rata. U njegovom prilazu meunarodnim pitanjima našao sam elemente sporazumijevanja. Me utim, bio sam nezadovoljan što Hruš ov ne govori o sukobu s nama, o onome što treba da bude glavni predmet razgovora. To me je inilo nestrpljivim.

Najzad je i o tome progovorio! Istakao je da su za sukob s Jugoslavijom krivi Berija i Avakumov; oni su, navodno, oklevetali Jugoslaviju. I ništa više! To me je potpuno razaralo. O ekivao sam objašnjenje kako je moglo do i do napada na našu zemlju i Partiju; ime opravdavaju mjere pritiska i blokade; kako su mogli jednu marksisti ku partiju i zemlju sa socijalisti kim ure enjem proglašiti fašisti kom; kako su osvjedo ene revolucionare proglašavali agentima Gestapoa i drugih obavještajnih službi, likvidiraju i ih kao špijune i kontrarevolucionare. O svemu tome ni rije i! Hruš ov je jednostavno prešao preko toga izjavljuju i da je Berija kriv što je oklevetana Jugoslavija.

O ekivao sam da e mu Tito odgovoriti i iznijeti našu ocjenu suštine sukoba i kampanje protiv naše zemlje. Ali ni Tito nije o tome ništa govorio! Zadržao se na analizi meunarodne situacije, a nije se ak ni osvrnuo na ono što je Hruš ov rekao o sukobu! Bio sam nezadovoljan i zatražio sam rije s namjerom da kažem šta o tome mislim, kada ne e niko drugi.

Tito je naslu ivao moje raspoloženje i, vidjevši da tražim rije , pokušao je da me odvrati:

— Slušaj, Tempo, ti bi mogao sutra da govoriš.
— Ne, Stari, ho u danas da govorim — insistirao sam.
Dobio sam rije i obratio se Hruš ovu pitanjem:

— Druže Hruš ove, meni je nejasno kako se sukob izme u naše dvije partije može objasniti time da je, navodno, Berija oklevetao našu zemlju. Pretpostavimo da je Berija govorio istinu, da smo stvarno usvajali, recimo, Buharinove stavove o razvoju odnosa na selu. Da li bi u tom sluaju bili opravdani blokada i pritisci prema našoj zemlji? Ja to pitam zato što me interesuje kako biste se ponašali u sličnim situacijama u budu nosti. Ako, recimo, odlu imo da na selu izgra ujemo „buharinovski“ socijalizam, šta biste preduzeli? Da li biste opet vršili blokadu i pritiske ili biste ušli u diskusiju o tim pitanjima ostavljaju i praksi da pokaže koje rješenje daje optimalne rezultate?

Nastao je tajac. Hruš ov se vrpcoljio na stolici. Ali ja sam bio uporan i nastavio sam:

— Meni je nejasno, druže Hruš ove, kako jedan ovjek, makar kakvu funkciju zauzimao, može da prevede cijelu partiju na o igledno nepravilne i nesocijalisti ke pozicije. Vi sada za sve okrivljujete Beriju, a ja se pitam — ko garantuje da se opet ne e pojavit neki Berija? Koliko je meni poznato, vi ste u prošlosti uvijek prebacivali odgovornost na ljudi koji su obično bili ministri unutrašnjih poslova. Oni su stradali zbog politike koju je ranije sprovodilo cijelo rukovodstvo. Vi znate ... Jagoda, Ježov, Berija. Ko garantuje da se u budu nosti ne e pojavit neki etvrti Berija? — završio sam dosta dramati no.

Hruš ov je bio veoma uzbudjen i sav crven u licu. Nalog me je prekinuo i ljutito uzviknuo:

— Ti... ti si „melkoburžuazni“ element!

Htio sam da mu oštrot odgovorim, ali je Tito naglo ustao. O igledno, bio je veoma ljut. To se vidjelo po njegovom držanju. Prijepodnevni sastanak je time bio završen. Dogovoren je da se razgovori nastave po podne.

Bio sam uzbudjen. Ne samo zato što me je Hruš ov nazvao sitnoburžoaskim elementom nego naro ito zbog toga što sam svojim istupom pokvario Titove planove. Jedva sam e-kao da sa Titom porazgovaram o tome.

Po podne sam prišao Titu i rekao mu:

— Stari, vidim da kvarim tvoju politiku, a ja to ne bih htio. Zato te molim da ne budem u našoj delegaciji. Meni to ne e biti nimalo žao, bolje je da me izostaviš jer, ako me

Hruš ov još jednom nazove „melkoburžuaznim” elementom, ja u mu odgovoriti ma šta se dogodilo.

— Osta eš u delegaciji — Tito se nasmijao. — To je važno jer si jedan od etvorice koje su okvalifikovali kao „sumnjive marksiste”. Samo, vodi ra una da nam je važnija budunost od prošlosti, da treba sve u initi kako bi naši odnosi omoguili dalji razvoj socijalizma, da me unarodni radni pokret bude postavljen na nove osnove.

Pažljivo sam ga slušao. Otkrivaо je ono o emu nijesam razmišljaо.

— Sto se ti e mogu nosti recidiva odnosa me u socijalističkim zemljama koji su postojali u Staljinovo vrijeme, protiv toga nema apsolutne garancije — nastavio je Tito. — ak bi se moglo reći da e u budunosti dolaziti do tih recidiva. Pitanje je samo šta sada u initi da se oni svedu na najmanju mjeru. Zato se valja okrenuti budunosti, razumije se ne zaboravljuju i ni prošlost, ali bez nepotrebnog potenciranja. Sama injenica da su došli u Beograd govori da žele da isprave svoje greške iz prošlosti. To je u ovom trenutku dovoljno. Zašto tražiti više nego što mogu dati? Mi ih moramo podržati da nastave putem koji su sami izabrali.

Rastao sam se s Titom zadovoljan i spreman da ga podržim, kao i uvijek, u njegovim nastojanjima.

Na popodnevnom sastanku Hruš ov se vratio na pitanja koja sam postavio. Nije ih neposredno pominjao, već je naglasak stavljao na rizik kome su se izložili kada su odlučili da dođu u Jugoslaviju.

— ak ni moja rođena kći, koja je komsomolka, nije razumela kako je moguće da idemo u Jugoslaviju. Iskreno da kažem, ni mi nismo bili sigurni koga smo naši. Znali smo za druga Tita. On je stari revolucionar koji je učestvovao u oktobarskoj revoluciji i bio dugo godina u Sovjetskom Savezu. S njim se može naći zajednički jezik. Ali nismo znali ko su njegovi saradnici. Znali smo za druga Rankovića da je radnik, i za Kardelja da je bio na školovanju u Sovjetskom Saveznu. Za vas ostale nismo znali.

Hruš ov je pri tome napravio prezrvivu grimasu i dobio:

— Inteligenti!

To se odnosilo na ostale lanove delegacije — Ko u Popovi a, Mijalka Todorovi a, mene i druge. Svi su se na to nasmijali, a ja sam se jedva uzdržao da ne planem i da mu ne uzvratim ravnom mjerom.

Prema programu boravka, nakon popodnevnih razgovora bila je predvi ena posjeta atomskom institutu u Vin i. Protokol je odredio da ja pratim sovjetsku delegaciju. Nikad nijesam imao tako neprijatan zadatak. Pošto nijesam mogao da se oslobodim te dužnosti, riješio sam da cijelo vrijeme ne progovorim ni jednu rije . Pretpostavljao sam da e i oni mene ignorisati — i tako emo izravnati ra une. Veselilo me je što ne u morati da se pretvaram. Sjeli smo u isti automobil: Hruš ov, Bulganjin i Mikojan na zadnje sjedište, a ja pored šofera. Do Vin e smo utali. Razmišljao sam o tome zašto se sva trojica moraju tiskati na zadnjem sjedištu kada nas slijede isto tako luksuzna i — prazna kola! Nijesam znao da li je posrijedi prestiž ili uzajamno nepovjerenje.

Za vrijeme obilaska instituta držao sam se po strani. Progoverio sam tek na prijemu koji je priredila direkcija instituta. Hruš ov je po eo da se hvali kako Sovjetski Savez pomaže svim socijalisti kim zemljama da podignu atomske institute i stvore potrebne kadrove. Nijesam se mogao uzdržati i prekinuo sam ga usred rije i:

— Vidite ovog druga! To je Pavle Savi , nau nik, koji je stvorio ovaj institut. On nije nepoznat u nauci; prije rata radio je u Parizu, u institutu „Zolio Kiri". Tamo se i istakao nau nim radovima. Za vrijeme rata napustio je nauku i borio se s puškom u ruci za nezavisnost zemlje i za socijalizam. Poslije rata nijesmo mogli da mu omogu imo da nastavi sa nau nim radom, bili smo siromašna, nerazvijena zemlja. Zato smo zamolili vašu vladu da mu to omogu i. Vi ste nam to obe ali, i mi smo ga poslali u Moskvu, ali on je za vrijeme dugotrajnog boravka sjedio pretežno u hotelu umjesto u institutu! Eto kako vi pomažete socijalisti ke zemlje — rezignirano sam zaklju io.

Moj „ispad" izazvao je mu nu tišinu. Doma ini, rukovodstvo instituta, prišli su mi i pokušali da me ubijede da ne pokre em takva pitanja. Ali ja sam nastavio da sovjetskoj delegaciji detaljno iznosim sve što smo pretrpjeli za

vrijeme blokade. Ispri ao sam kako su se ponašali u našoj zemlji odmah poslije rata; nijesam zaboravio da pomenem ono što sam doživio u štabu maršala Tolbuhina niti sukob sa sovjetskim pilotom na aerodromu u Titogradu.

Nijesu me prekidali; ak sam imao utisak da me pažljivo slušaju. Jedino je Hruš ov reagovao kada sam ispri ao kako je Zeltov intervenisao da se udovolji našem zahtjevu i da se o svemu obavijesti vlada u Moskvi. Pohvalio je Zeltova, ali se brzo ohladio kada sam mu kazao kako je postupio u vezi sa obe anom štamparjom.

Sva trojica su oživjeli, a naro ito Hruš ov, kada sam pri ao o uslovima koje su nam postavljale zapadne, kapitalisti ke zemlje, o tome kako su nas Dals i ameri ka vlada htjeli ucijeniti prethodne godine kada smo imali hljeba svega za mjesec dana.

Doma ini su bili jako nezadovoljni mojim držanjem; smatrali su da sam im upropastio prijem tokom kojeg su namjeravali da sa sovjetskim rukovodiocima vode razgovore o problemima istraživanja i koriš enja atomske energije. Me utim, ja sam bio zadovoljan; osje ao sam da sam uspostavio kontakt sa Hruš ovom. Gledao me je prijateljski iako sam govorio samo neprijatne stvari.

Njegov odnos prema meni se potpuno promijenio kada sam mu pri odlasku iz instituta rekao:

— Ja vam o svemu ovome nijesam govorio zato što mrzim Sovjetski Savez, što bih htio da ga ocrnim pred mnama. Naprotiv! Govorio sam jer suviše volim prvu zemlju socijalizma i htio bih da ona bude bez mrlja, da joj niko ne može ništa zamjeriti, izuzev, naravno, kapitalista.

U Beograd smo se vra ali kao prijatelji koji otvoreno razgovaraju. Hruš ov me je odjednom zapitao:

— Uo sam da si dosta dugo boravio u Albaniji. Sta misliš o tamošnjim rukovode im ljudima?

— Najboljeg komunistu Albanije, Ko i Dzodzea, vi ste ubili — odgovorio sam bez okolišenja. — Bio je radnik i veliki revolucionar. Sli no ste postupili i sa ostalim lanovima ratnog rukovodstva: neki su strijeljani, a neki se još nalaze u zatvoru.

Pošto su sva trojica utala, nastavio sam:

— Što se ti e Envera i Šehua, mislim da je Enver mnogo pozitivnija li nost; Šehu je veoma problemati an, bar takvo smo mišljenje o njemu imali za vrijeme rata — zato nije biran u partijsko rukovodstvo.

Nijesu me više pitali o Albaniji, ve smo otpo eli razgovor o stanju naše privrede.

Dok smo prolazili Bulevarom revolucije, okupljeni narod nas je pozdravljaо mahanjem ruku, pljeskanjem, povicima. Uo sam kako Hruš ov govori Bulganjinu i Mikojanu:

— Vidite kako nas narod pozdravlja!

Nijesam htio da pomisle kako je to izliv posebnih simpatija, te sam primijetio:

— Znate, ja obi no pratim državnikе koji dolaze u našu zemlju i posje uju Vin u. Zato i mogu ocijeniti kako narod reaguje. Mogu vam kazati da je do sada najtoplje pozdravljen car Etiopije, Haile Selasije, za njim dolazi premijer Indije, Nehru. Vas pozdravlјaju po prilici kao predsjednika Turske Republike, Bajara.

Moja analiza ostala je bez komentara i razgovor je zamro.

Pošto smo kasno stigli u Beograd, otišli smo pravo na prijem koji je Tito priredio u ast sovjetske delegacije.

— Druže Tito, pomirili smo se s Tempom! On je izvanredan ovek! — objavio je Hruš ov ulaze i u dvoranu za prijeme.

Tito se samo nasmijao. Zaklju io sam da mu je milo. Nešto kasnije me je upitao o emu smo razgovarali; sve sam mu ispri ao, a kada sam pomenuo i ono u vezi s Bajrom, ponovo se nasmijao, ali me je prekorio:

— Što ti je to trebalo?

— Neka ne misle da je narod jedno, a rukovodstvo drugo — odgovorio sam. — Bolje je da to što prije shvate.

Tito nije više komentarisan! Otišao sam me u drugove da ispri am šta se dogodilo; interesovanje je bilo veliko, a komentari razli iti. Neki su mislili da nije trebalo da se mirim sa Rusima. To me je iznenadilo jer se nijesam „pomirio”, ve sam težio da se razumijemo, pa i da sara ujemo, ali na osnovama koje smo isticali kroz cijelu našu borbu. Nije mi bilo jasno zašto to ne bi trebalo initi!

Poslije razgovora u Beogradu delegacija je posjetila Zagreb i Ljubljjanu, da bi na kraju stigla na Brione.

Vijest koju smo u me uvremenu dobili iz Slovenije kako me je iznenadila i dala povoda da se me u nama rasplamsaju diskusije o tome šta sovjetska delegacija želi da postigne u Jugoslaviji. Bilo je i mišljenja da žele da nas prevedu „žedne preko vode“. Naime, stigla je vijest da je Hruš ov u zdravici na veeri sa slovena kim drugovima tako veli ao Staljina da su svi prisutni bili šokirani. Mene je to iznenadio jer do tada niko od lanova sovjetske delegacije nije pomenuo Staljina. Pitao sam se šta se krije iza toga: je li to samo taktika ili Hruš ov tako stvarno misli?

Na to pitanje dobio sam donekle odgovor za vrijeme veere sa delegacijom na Brionima. Sjedio sam kraj Bulganjinina; on se znatno promijenio od vremena kada sam ga prvi put video u Moskvi. Postao je oronuli starac.

— Sta je bilo s Popkovom? — odjednom sam upitao lanove sovjetske delegacije.

Pitanje je izazvalo neprijatnu tišinu; svi su znali da je rije o sekretaru lenjingradske organizacije koga je Staljin likvidirao. Ekali smo s nestrpljenjem šta će Hruš ov odgovoriti.

— Njega je Staljin streljao — rekao je poslije izvjesne pauze.

Nijesam bio zadovoljan odgovorom jer nije rekao zašto je strijeljan.

— Bio je to veliki revolucionar! Sreo sam ga u Lettjingu. Razgovor sa njim nikada ne u zaboraviti — glasno sam komentarisao.

Hruš ov je utao, ali mi je zato Bulganjin šapnuo:

— On je nevin streljan!

A onda je dodao kao da se pravda:

— Nikada ne emo dozvoliti da vlast koncentriše jedan ovek u Partiji.

Sada sam ja utao; donekle sam shvatio situaciju u Sovjetskom Savezu: izgleda da lanovi delegacije ne misle onako kako to izjavljuju u govorima i zdravicom; o igledno se ne smiju otvoreno izjašnjavati zbog odnosa snaga u samom sovjetskom rukovodstvu.

Na Brionima sam vodio posebne razgovore sa Mikoja-nom o ekonomskim odnosima. Naravno, nastojao sam da po-krenem pitanje odgovornosti Sovjetskog Saveza za štete koje smo imali zbog jednostranog otkazivanja kredita i raskida ugovora o trgovinskoj razmjeni. Iako sam iznosio sasvim konkretnе podatke o šteti koja nam je time nanijeta, moja nastojanja su bila uzaludna. Mikojan je bio hladan i vješt pregovara. Jednostavno je rekao:

— Nikakva naknada štete ne dolazi u obzir! To bi li ilo na pla anje reparacija. A na to mi nikada ne emo i i.

Kad sam ga podsjetio da smo bili izloženi pritiscima i ucjenama sa svih strana, samo je odgovorio:

— Teško e koje ste savladali bile su ogromne... umeli ste da ih savla ujete kao pravi boljševici!

— To mi li i na ironiju! — nijesam se mogao uzdržati. — Pa, naše teško e su dolazile od vas, od boljševika!

Pravio se da ne uje i ostao je vrsto pri ranijim izjavama. Nijesam uspio da ubijedim ni Tita da se angažuje u toj stvari. I Tito je smatrao da moj zahtjev predstavlja izvjestan vid reparacija, na što se po njegovom mišljenju ne može i i.

Dok sam vodio pregovore sa Mikojanom, Tito je imao susrete sa Hruš ovom, išao sa njim na izlete i vodio razgovore.

Po završetku razgovora u Beogradu je potpisana zajedni ka deklaracija vlada SFRJ i SSSR o na elima na ko-jima treba da se zasnivaju odnosi izme u naših zemalja. To je bila naša velika pobjeda jer se radilo o onim na elima za koja smo se borili dugi niz godina! Jedino sam ja bio donekle nezadovoljan: ništa nijesam postigao u pregovorima o ekonomskim odnosima.

DISKUSIJE O PROMJENAMA u ekonomskoj politici dobine su formalan završetak na etvrtom plenumu Socijalisti kog saveza, koncem novembra 1955. godine. Kona ne stavove iznio je Tito u referatu i oni su u cjelini usvojeni.

U svom izlaganju Tito nije govorio o tome da treba mijenjati našu ekonomsku politiku, nego da treba unijeti iz-

vjesne ispravke. Nije bilo pogrešno, po njegovim rijeima, što smo podizali bazi nu industriju; to su diktirale potrebe da izaemo iz nerazvijenosti. Zato je moralo do i do zaostajanja poljoprivredne proizvodnje i industrije potrošnih dobara. Sada su stvoreni uslovi da se to stanje promijeni: dostignut je visok stepen razvoja teške industrije; možemo graditi usporenijim tempom i na taj način olakšati teret stanovništva. Tito se založio za to da i sadašnje generacije moraju da osjete nešto od socijalizma koji izgrađuje, i da treba nešto ostaviti da izgrađuje buduće generacije. Radi toga treba dati prioritet onome što najbrže daje rezultate u pogledu povećanja životnog standarda i izravnjanja platnog bilansa.

Sa svim ovim stavovima sam se saglašavao. Na toj liniji sam istupao još na Drugom plenumu.

— Plan dosadašnje industrijalizacije je bio prenapregnut i nije više odgovarao našim materijalnim mogućnostima; predstavlja je sve veći teret i ugrožavao sadašnji životni standard naših radnih građana — rekao je Tito.

Ta teza nije mi bila sasvim jasna! Ta no je da dosadašnji obim investicija predstavlja veliki teret za stanovništvo a da niske zarade ne stimulišu radnike na povećanje proizvodnje i produktivnosti rada. Me utim, ta no je i to da drastično nije smanjivanje obima investicija, u uslovima nedovoljne razvijenosti, usporava razvoj privrede, sužava mogućnost novog zapošljavanja i ograničava apsorpcionu moć tržišta. Sve se to negativno odražava na proizvodnju i neminovno vodi smanjivanju potrošnje. Dakle, može se postići i obrnuto od onog što se želi! Smatralo sam da bi o tim problemima trebalo još diskutovati.

Tito je posebno osudio politiku dezinvestiranja koja je došla do izražaja u procesu industrijalizacije: oduzimanje, djelimično pa i u cjelini, amortizacije preduzećima, da bi se njom finansirala izgradnja novih objekata, dovelo je do toga da su u isto vrijeme propadala stara preduzeća.

— Sredstva za amortizaciju moraju ostati u cjelini uvezeni na raspolaženju preduzeća u zaobnavljanje dotrajalih sredstava za proizvodnju — istakao je Tito.

Taj stav sam u potpunosti prihvatao jer sam već došao do saznanja da zaostajemo u poređenju sa drugim zemljama:

dok kod nas u eš e amortizacije u bruto-investicijama iznosi 22%, dotle je ono premašivalo 50% u ostalim evropskim zemljama. Ve to upore ivanje je jasno govorilo da više ne bismo smjeli i i tim putem; takva orijentacija zahtjevala je ogromna finansijska sredstva koja se sporo vra aju privredi; uslijed toga se na jednoj strani stvara znatna kupovna mo stanovništva, dok na drugoj nema odgovaraju ih fondova robe za široku potrošnju. To izaziva inflacione tendencije i skok cijena, odnosno negativna kretanja u oblasti standarda.

Tito je kritikovao i dotadašnju orijentaciju da se grade fabrike koje nemaju doma e sirovine, što je tako e usporavalo porast standarda. Naši industrijski proizvodi zbog visokih troškova proizvodnje nijesu mogli izdržati konkurenčiju na inostranim tržištima. Zbog toga su davane visoke premije, ime je snižavan standard naših gra ana.

— Prioritet moraju imati ona preduze a koja e trošiti potpuno ili ve im dijelom sirovine iz naših vlastitih izvora — zaklju io je Tito.

Tito je na kraju govorio o savla ivanju zaostajanja poljoprivredne proizvodnje, pa je istakao da nije dovoljno obezbijediti materijalna sredstva i kredite da bi se postigli povoljni rezultati u proizvodnji; potrebno je poljoprivrednim proizvo a ima, isto kao i fabrikama, pružiti tehni ku pomo kako bi mogli više proizvoditi.

Ma koliko oštra, Titova kritika je bila potpuno opravdana i ja sam se sa njom slagao. Osje ao sam potrebu da dam podršku Titovim stavovima bez obzira na razlike u gledanjima na smanjivanje obima investicija.

Za uđo, poslije Titovog referata za rije su se javili drugovi koji ne rade u privredi; pošto ne znaju mnogo o tim problemima, njihova istupanja su se u osnovi svodila na davanje deklarativne podrške Titovim stavovima. To me je iznenadilo jer smo se ranije u privrednom rukovodstvu dogovorili da neko od nas treba da istupi. Izgledalo mi je da su ti drugovi promijenili mišljenje; u pauzi sam ih potražio i uvjerio se u ta nost svojih prepostavki. Tada sam odlu io da se i ja javim za rije ; dao sam punu podršku Titovim stavovima.

SREDINOM LJETA 1955. GODINE, neposredno poslije posjete sovjetske delegacije, predložio sam Titu da pođem u Sovjetski Savez radi pregovora o ekonomskim odnosima pošto su ostali nerašišeni. Tito se složio i ja sam se poslije nepunih osam godina ponovo našao u Sovjetskom Savezu.

Na aerodromu me je došao Mikojan. Pozdravili smo se kao stari znanci. Kad sam saznao da e mi on biti domaćin i da u njim voditi razgovore, obradovao sam se jer sam u Beogradu već u njim „uhvatio kontakt“. Nadao sam se da će pregovori lakše napredovati s Mikojanom nego s nekim drugim. Konačno, to je u neku ruku bio nastavak razgovora koje smo vodili na Brionima.

Razgovori su vođeni u Kremiju. Po prvi put sam ušao me u zidine drevnog zdanja koje je, zahvaljujući i jednom od vrlo popularnih koraka poststaljinskog rukovodstva, postalo otvoreno za narod. Time je skinuta mistika koja je okruživala Kremlj za vrijeme Staljina. Tek na ulazu u zgradu „praviteljstva“ doškala me je straža; jedan oficir me je sproveo duga kola hodnikom do Mikojanove kancelarije. Tišina koja je svuda vladala, kao i dužina hodnika, bili su jedini ostatak nekadašnje mistike. Nelagodno osjećanje koje me je obuzelo dok sam korao predugovim hodnikom nestalo je u imenom krovu u Mikojanovu radnu sobu. Mikojan je bio veoma prijatan i predusretljiv. Razgovori su kratko trajali; nije sam više tražio „reparacije“, a Mikojan je bio spreman da nam pomogne u savladavanju teškoće i da izađe u susret našim zahtjevima. Sporazum je bio brzo postignut.

Iznose i probleme sa kojima se suočavamo, ukazao sam i na mogunost njihovog razjašnjenja.

— Poljoprivreda nam zaostaje! — rekao sam. — Suvremenost zavisimo od boga. Proizvodnja oscilira i do 50% u zavisnosti od toga da li je godina kišna ili sušna. Zato su nam hitno potrebne fabrike vještaka koga bi nam dale najmanje dva miliona tona azotnih i fosfatnih ubriva.

O igledno iznenađen, Mikojan je zapitao:

— Šta je vam toliko ubrivo?

Došao je red i na mene da se iznenadim; udilo me je da ne zna kako bez masovne upotrebe ubriva nema povećanja prinosa po jedinici površine.

— Naši prinosi po hektaru jako su niski — odgovorio sam. — Na primjer, prinosi pšenice se kreću u oko 11 metri - kih centi po hektaru, a u zapadnim zemljama dostižu više od 30! To se postiže, pored ostalog, masovnom upotrebotom ubriva; tako se preodolijeva i suša. U tim zemljama nema oscilacija u proizvodnji kakve se kod nas javljaju.

Mikojan je utao i nešto zapisao.

— Vi biste nam mnogo pomogli kreditom za nabavku opreme za dvije velike fabrike azotnih i fosfatnih ubriva koje namjeravamo podignuti. Sredstva za građevinske rade obezbijedili bismo sami.

Mikojan je opet nešto zapisao, ali nije komentarisao moj zahtjev.

— Proteklih godina morali smo savladavati velike teškoće i zato smo angažovali kredite pod veoma nepovoljnim uslovima — rekao sam. — To nas je dovelo u izvjesnu zavisnost od inostranih poslovnih partnera. Obavezni smo da teku im izvozom otplaćujemo kratkoročne kredite, dok snabdijevanje industrije sirovinama obezbjeđujemo preko novih kratkoročnih kredita. Tako nabavljenia roba skuplja je i do 20% od one koja se kupuje za gotov novac. Sve to teško pogađa našu industriju; ona postaje nekonkurentna na inostranim tržištima.

Klimao je glavom u znak da me razumije. To me je ohrabrilo, pa sam postavio nov zahtjev.

— Oslobođili biste nas tog „ropstva“ dugorčnim kreditom od 30 miliona u zlatu ili u konvertibilnim devizama. Tim sredstvima bismo otplatili sve kratkoročne dugove i potom nabavljati sirovine iz tekućeg izvoza.

Kako je Mikojan i dalje pisao, prešao sam na posljednji problem:

— Još nijesmo likvidirali deficit našeg platnog bilansa. Zbog potrebe da se što brže povećava standard gradskog stanovništva morali smo smanjiti obim investicija i obustaviti izgradnju nekoliko objekata koji bi znatno olakšali situaciju u platnom bilansu. Ako bi nam uspjelo da dobijemo inostrane kredite za kompletну izgradnju aluminijumskog kombinata, javile bi se nove mogunosti da riješimo taj problem.

Pošto sam Mikojana detaljno upoznao sa cijelom zamisli i prednostima ovog poduhvata za nas i za zemlje koje budu dale kredite, predložio sam:

— Ako je Sovjetski Savez zainteresovan da obezbijedi snabdijevanje svoje industrije aluminijumom, mogli biste u i u kombinaciju i angažovati sredstva.

Mikojan je i dalje utao i pažljivo bilježio nešto. Zatim smo prekinuli sastanak i zakazali novi za po podne. Pretpostavljaо sam da hoće da se konsultuje sa rukovodstvom, ali sam se pitao da li je moguće da istog dana rukovodstvo doneće odluku o pitanjima koja sam pokrenuo; da se neće ponoviti ono što sam doživio prije osam godina — da obe aju brz odgovor, a onda odugovlaće mjesecima?

Međutim, moje bojazni su se pokazale neosnovanim: Mikojan mi je na popodnevnom sastanku saopštio odluke rukovodstva:

— Sovjetska vlada vam opravičava dug u visini od oko 100 miliona dolara, koja sredstva je Jugoslavija koristila za kupovinu oružja u Sovjetskom Savezu.

Iznenadio me je po etak jer to niješam ni tražio! Niješam imao vremena da razmišljam, a Mikojan je nastavio:

— Sovjetska vlada će staviti na raspolaganje Jugoslaviji dugoročne kredite u visini od 120 miliona dolara (u rubljama) za izgradnju fabrika azotnih i fosfatnih ubriva. Takoće vam dajemo kredit od 30 miliona dolara u zlatu za rješenje problema vašeg kratkoročnog zaduženja.

Bilo je to više nego što sam očekivao i zato sam bio prezadovoljan. Ostalo je samo pitanje aluminijuma. Ali i tu je Mikojan bio precizan!

— Sto se tiće aluminijuma — rekao je — sovjetska vlada će proučiti cijelo pitanje i naknadno dati odgovor. Za sada mogu izjaviti da smo zainteresovani za cijeli projekt budući da je aluminijum potreban našoj privredi. Doduše, više nam je potreban bakar, te smo zainteresovani da pod istim uslovima finansiramo izgradnju Majdanpeka.

Mikojan mi je kao domaćin priredio zvaničnu akciju u vili „Spiridonovka“. Izuzev Hruščova, Bulganjinu, Molotova i Vorotilova, koji su se, kako mi je rečeno u našoj ambasadi, nalazili na odmoru, prisustvovali su svi članovi Politbiroa koji su se zatekli u Moskvi.

Atmosfera na po etku ru ka bila je dosta uzdržana, iako se Mikojan, kao doma in, svojski trudio da stvori što prijatnije raspoloženje kod prisutnih; ak su ga zadirkivali kako se priprema da postane ministar inostranih poslova. U inilo mi se da te primjedbe nijesu bile lišene zlobe.

Ispitiva ki smo se posmatrali i mjerili jedan drugoga, sve dok Mikojan nije održao toplu i prijateljsku zdravicu, ali bez sadržaja.

Došao je red na mene; u prvi mah htio sam i ja da se obratim toplim ali besadržajnim rije ima. Me utim, odjednom sam promijenio odluku, riješio sam da govorim od „srca“, bez protokola.

Po eo sam time kako sam postao komunista, kako sam od djetinjstva vaspitan da iznad svega volim prvu zemlju socijalizma.

— A doveli ste me dotle da sam se htio boriti protiv vas kao protiv Nijemaca — otvoreno sam im rekao. — Mikojan se po eo vrpoljiti i pokušao je da me prekine.

— Ma nemoj, Tempo!

Ali ja nijesam odustao od onoga što sam naumio da kažem:

— Da ste nas napali, ja bih se tukao protiv vas kao protiv svakog drugog agresora ...

— Ali mi vas nijesmo napali — umiješao se Mikojan.

— Me utim, namjeravali ste da to uradite; ina e, zašto ste koncentrisali onoliku vojsku na granicama naše zemlje?

— Radi odbrane od vas — dobacio je Mikojan.

— A šta je zna ila Molotovljeva depeša našoj vladu u kojoj se otvoreno prijeti „razularenom fašisti koj bandi u Beogradu“ da e Sovjetski Savez na i i druga sredstva da je urazumi? Možete li mi re i koja su to druga sredstva? — poeo sam da redam nova pitanja.

Dok su ostali utali, Mikojan je više za sebe rekao da takva depeša ne postoji.

— Na žalost, postoji! — rekao sam dosta rezignirano.— Mi još uvamo njen original. A da smo je ozbiljno shvatili, može se vidjeti po tome što smo odmah reagovali; organizovali smo partizanske odrede na cijeloj teritoriji Jugoslavije. Svaki kilometar pruge i puta bio je zaposjednut partizanskim odredima i da ste pokušali u i u našu zemlju, na-

pravili bismo vam pravi pakao. Partizanski odredi se ne bi povla ili sa vojskom, ve bi ostali na teritoriji koju biste okupirali.

Malo sam zastao, a onda sam odlu io da im sve kažem o tome.

— Mene je Centralni komitet postavio za Vrhovnog komandanta partizanskih odreda Jugoslavije i ja sam organizovao te odrede!

Pošto nijesu reagovali, nastavio sam sa „zdravicom“. Govorio sam o ogromnom povjerenju koje je uživao Sovjetski Savez kod omladine:

— Svakoj rije i Visinskog na moskovskim procesima mi smo vjerovali! Ko bi u njih posumnjao, proglašavali smo ga klasnim neprijateljem i trockisti kim špijunom. A sada ste do ekali da i sam posumnjam u istinitost tih procesa jer, ako ste za mene mogli tvrditi i „dokazati“ da sam bio zatrivanj za Gestapo u Španiji, mada tu zemlju nikada video nijesam, zašto biste druga ije postupali na moskovskim procesima? Sumnjaju i u krivicu osu enih, ja se ne izjašnjavam u prilog njihovim politi kim stavovima. Te dvije stvari treba razdvojiti.

U atmosferi potpune tištine završio sam „zdravicu“ koja je dosta dugo trajala. Kada sam najzad sjeo, zapazio sam da Maljenkov daje znak glavom Kaganovi u; pretpostavio sam da se radi o sporazumu za napad. Da je to ta no, odmah sam se u to uvjerio.

— Neki teoreti ari vaše Partije istupaju na predavanjima u skandinavskim zemljama sa tezom da su mogu e revolucije i bez oružane borbe. Zar to ne protivre i Lenjinovom u enju? Zar to nije revisionizam? — po eo je Kaganovi sa pitanjima.

Znao sam da Kaganovi cilja na Kardelja i na njegovo predavanje u Skandinaviji, ali nijesam htio ni ja da ga pominjem, ve sam odgovorio posredno:

— Vidite, ponešto se promijenilo u odnosima snaga od vremena Marks-a, pa i Lenjina. Sada postoje Sovjetski Savez i druge socijalisti ke zemlje; ako je ranije redovno dolazilo do intervencija me unarodne reakcije na svaku pobjedu revolucionarnih snaga, sada to više ne mora da se dogodi. Šta više, odnos snaga na unutrašnjem i me unarodnom planu

može tako da se promijeni u korist revolucije da se reakcionarne snage ne e ni usuditi da se suprotstave oružanom silom. To pokazuje primjer ehoslova ke u februaru 1948. godine. Prema tome, u sadašnjim uslovima je mogu e da revolucija pobijedi i bez oružane borbe. Mi kao revolucionari treba da ocijenimo gdje je to mogu e i prema tome da djelujemo.

Kaganovi nije znao šta da odgovori. Imao sam utsak da nije u stanju da na ravnoj nozi diskutuje o ovim pitanjima, ve je nau io jedino da ponavlja pitanja koja mu neko drugi suflira.

— A može li marksista re i da revolucije mogu pobeđiti i bez komunista? — prešao je Kaganovi na nova pitanja. — Ja sam zidar pa znam da malter ne valja bez cementa koji povezuje. Ista stvar važi za svaki revolucionarni pokret. Ulogu cementa igraju komunisti, oni imaju povezuju u ulogu bez koje nema pobeđe revolucije.

— Sve zavisi od toga kakvi su komunisti — odgovorio sam smiju i se. — Ne mora svako ko se nazove komunistom automatski postati povezuju a snaga revolucionarnog pokreta. Negdje, recimo, socijalisti mogu odigrati tu ulogu.

Kaganovi je opet za utao. Prisko io mu je u pomo Maljenkov koji mu je dotada samo suflirao.

— To je obi na shema!

Znao sam da imam pred sobom pravog protivnika i zato sam brzo reagovao:

— To nije shema! To je život. U Belgiji ulogu „cement“ mogu prije igrati socijalisti nego komunisti. Naravno, govorim o sadašnjim rukovodstvima ...

— Zar Spak? — Maljenkov me ironi no prekinuo.

— Ne Spak, ali možda Bize, a pogotovo Renar i mnogi drugi sa ljevice socijalisti ke partije — odgovorio sam mu istim tonom.

Pošto pitanja više nije bilo, iskoristio sam priliku da po-dignem još jednu zdravicu.

— Pijem za saradnju izme u naše i vaše, Lenjinove partije. Nama je Lenjinova partija uvijek služila za ugled. ..

— A šta vam zna i to ... „Lenjinova partija“? — prekinuo me je Kaganovi , o igledno bez pomo i suflera.

— Zar i to moram objašnjavati? — upitao sam ne bez ironije.

Za trenutak je nastala tišina, a onda je Pervuhin ubacior

— A Staljin?

— Najbolje bi bilo da ga ne pominjemo. I za vas i za nas — odgovorio sam bez okolišenja.

Stvarno, to je bio prvi i posljednji put da su ga pomenuli u mom prisustvu.

Kona no, ru ak se završio pa smo se razišli. Krenuo sam u hotel da se odmorim. Cijelo vrijeme sam razmišljao o ljudima koje sam sreо. Osjeao sam da nijesu dorasli zadacima koji stoje pred njima: jedni su, poput Maljenkova i Suslova, potekli iz aparata i znaju marksizam iz knjiga, a život iz izvještaja; drugi su, kao Kaganović, u esnici revolucije, ali ih je vrijeme pregazilo, dok su treći, Pervuhin i Saburov, tipi ni predstavnici mlade tehnokratije koja socijalizam i socijalističke odnose identificuje sa razvojem tehnike i tehnologije. Jedino Mikojana vrijeme nije pregazilo. On sagledava probleme sovjetskog društva i sa njim se može razgovarati. Iznenadio sam se kada mi je rekao da sovjetska industrija u pogledu razvoja tehnologije zaostaje za industrijom kapitalističkih država, da je standard sovjetskog stanovništva ispod stvarnih mogunosti sovjetske privrede. To se ranije nije moglo uti jer bi se odmah okvalifikovalo kao antisovjetski stav.

Pošto smo brzo završili posao zbog kojeg smo došli, koristili smo priliku da se što bliže upoznamo sa promjenama koje su nastale poslije Staljinove smrti. Obilazili smo stambene objekte u izgradnji ili tek završene, jer je to bila najvidnija promjena na privrednom planu; za vrijeme Staljina gotovo nikakva pažnja se nije posve ivala stambenim problemima niti problemima standarda. Podizale su se ogromne hale za industrijska preduzeća, velelepne zgrade za administraciju, moskovski metro u mermeru, a za radnike nije bilo stanova! Radnici su se morali zadovoljavati da po dvije i tri porodice stanuju u manjem stanu. Sada je odnos prema standardu po eo o igledno da se mijenja: podizani su ogromni stambeni blokovi, preko no i su nicala stambena naselja na nekadašnjim ledinama.

Drugovi koji su sa mnom bili u delegaciji odmah su primijetili da sve zgrade liječe jedna na drugu, kao kasarne. Stavljali su primjedbe i na račun kvaliteta rada. Ja sam na njihovu, inače opravdanu, kritiku odgovarao:

— Vidite ove male udžerice, napravljene od blata, što se još nalaze pored stambenih blokova! U njima su stanovale sovjetske porodice; sada je najvažnije da se one usele u nove stambene zgrade, pa makar to bili stanovi sa krupnim nedostacima. Kvalitet stanova, arhitektura i drugo rješava se postepeno. To se ne može preko no i postignuti. Važno je da rukovodstvo pristupa izgradnji stanova, promjeni dosadašnje politike.

Nijesu ništa odgovarali; shvatili su da je lakše kritikovati nego rješavati krupne probleme.

Posjetili smo Lenjingrad, gdje je takođe bila vidljiva veća briga za ovjeka i kritičnost prema onome što nije postignuto. Pored stambenih objekata, najviše vremena smo utrošili za posjetivanje znamenitih mesta iz vremena oktobarske revolucije.

Poslije tri dana vratili smo se u Moskvu, gdje nam je Mikojan priredio večer u jednoj vili u Podmoskovlju. Veneti su prisustvovali isti članovi Politbiroa, izuzev Suslova, koji se izvinio. Već je proteklo u živom razgovoru. Prvo smo govorili o promjenama koje smo učinili u Moskvi i Lenjingradu, a zatim prešli na stambenu izgradnju, industrijalizaciju. Takvim razgovorima kraja nema! Već nam je prošlo veoma brzo.

Kad smo stigli u rezidenciju, telefonirao mi je Mikojan i rekao:

— U Moskvi se nalazi Enver Hodža, predložio bih da se sastanete s njim. Ujutro bi došao u vilu gdje ste smješteni.

Nijesam imao ništa protiv, pa je Mikojan organizovao sastanak.

Imao sam namjeru da ga hladno primim; konačno, strijeljao je Ko i Dzodzea, mog najboljeg prijatelja u Albaniji. Ali, kada sam se susreo s njim, prevagnulo je staro prijateljstvo. On mi je pružio ruku; za momenat je okljevao da li da se zagrlji sa mnom. Izašao sam mu u susret i... zagrlio sam se s njim.

Nijesam htio da se vra am na prošlost. Poveo sam razgovor o ekonomskim problemima i mogu nastima intenziviranja me usobne razmjene.

U Beogradu sam ispriao drugovima i o tome kako sam se ljubio sa Enverom Hodžom. Iznio sam to više kao kuriozitet i ilustraciju kako se ovjek može na i u situaciji da postupi suprotno od onoga što je namjeravao da uini. Time sam dao materijala mnogim drugovima da mi se podsmjevaju. Me utim, Rankovi me je ozbiljno upitao zašto sam tako postupio. Ponovio sam kako je do toga došlo i u jednom trenutku iz njegovih pitanja sam osjetio da možda sumnja kako time želim da se opravdam.

— Sa Enverom sam se sreo samo u prisustvu prevođioca! Mogao sam preutati da sam se s njim zagrljio. Ipak to nijesam uinio.

Doživio sam pravi šok kada sam uo Rankovi ev odgovor.

— Pusti to! Znaš dobro da bi bilo još sumnjivije ako bi preutao, a poslije se otkrilo da ste se zagrlili.

— Na toj osnovi nema razgovora izme u nas dvojice — naglo sam ustao i otišao bez pozdrava.

Bilo mi je teško jer sam se prvi put suo io sa pojavom sumnji enja me u najboljim drugovima. I to zbog toga što sam se pozdravio i zagrljio sa Enverom Hodžom!

NA PUTU ZA SOVJETSKI SAVEZ morao sam se zadržati u Budimpešti. Na željezni koj stanici do ekao me je Antal Apro, stari komunista i potpredsjednik vlade. Predio je ve eru u jednom manjem restoranu, ali se nije ponašao kao doma in; tu ulogu je na sebe preuzeo jedan od sekretara Centralnog komiteta ma arske Partije.

— Pozdravljam vas u ime Centralnog komiteta — rekao je on. — Imam pravo da vas pozdravim u ime slavne ma arske Partije na osnovu mog desetogodišnjeg partijskog staža.

— Zna i da je primljen u Partiju kada i ja, poslije rata — šapnuo mi je sekretar naše delegacije.

Za mene nije bilo toliko važno što je primljen u Partiju tek poslije rata. Može ovjek i vrlo mlad da dođe na rukovodeće mjesto, samo ako je sposoban. Ali ovaj naš „doma in“ je o igledno naučio napamet nekoliko marksističkih fraza na nekom kursu i ponavlja ih u svakoj prilici. Pri tome se drži veoma samouvjereno, što je sušta suprotnost Apru, koji je skroman, tih i govori sa poznavanjem stvari.

Cijelo veče sam razmišljao o toj pojavi: stari kadrovi su, o igledno, potisnuti, i to ne zbog nesposobnosti; na rukovodeća mjesta došli su frazeri iz aparata. Zaključio sam da to ne može dati dobre rezultate.

Sjutradan ujutro iznenadno sam bio pozvan na doru ak kod Rakošija u jednu vilu. Prisustvovao je i predsjednik vlade Hegediš, takođe mlad ovjek koji je, kako mi rekoše, bio Rakošijev li ni sekretar. Nije govorio; djelovao je kao da je i dalje li ni sekretar, a ne predsjednik vlade. Ni to mi se nije svidjelo.

Rakoši je po eoo time da je potrebno zaboraviti prošlost i uspostaviti normalnu saradnju između naše dvije socijalističke zemlje. Složio sam se sa tim. Ipak nijesam mogao da zaboravim da su nas do juče nazivali fašistima. A sada, odjednom, opet smo postali komunisti! Uzdržao sam se; jer, konačno, njihova je stvar kako će to objasniti mađarskim komunistima i narodu. Samo sam kao uzgred rekao:

— Svašta ste radili u toj prošlosti. Ne znam kako ete isplivati iz toga! Ako ste i za mene „utvrđeni“ da sam bio zavrbovan za Gestapo za vrijeme mog navodnog boravka u Španiji.

Rakoši je, o igledno, prepostavljaо da u povesti razgovor o tome i imao je spreman odgovor:

— Cijelu stvar je vodio sovjetski general iz NKVD. On je sve aranžirao. Odmah sam skrenuo pažnju im ste demantovali da ste bili u Španiji.

Znao sam da je to istina, ali bilo mi je odvratno što prebacuje svu odgovornost na tog generala. Kao da do njega nema nikakve krivice! Posebno mi je bilo mu no što govori o takvoj ulozi predstavnika druge zemlje kao normalnoj pojavi, kao o pojavi koja ne vrije a suverenitet njegove

zemlje. Upravo sam se spremao da mu to kažem kad je Hegediš progovorio:

— Saglasili ste se da ne treba govoriti o prošlosti, a po eli ste govoriti samo o njoj!

Intervencija je uspjela. Uzdržao sam se od daljih komentara. Me utim, Rakoši je opet dodirnuo prošlost, doduše u vezi sa Sovjetskim Savezom.

— Sta mislite o Staljinu? — upitao je.

Nijesam o ekivao to pitanje, ali sam odmah odgovorio:

— Istorija e morati da mu prizna zasluge u industrializaciji zemlje, u vo enju i dobijanju velikog rata protiv fašisti kih država ...

— A kolektivizacija? — prekinuo me je Rakoši.

— To mu se prije može uzeti kao minus pošto njom ipak nije uspio da razvije modernu poljoprivrednu proizvodnju.

Pošto je Rakoši utao, nastavio sam:

— Ali istorija mu ne smije zaboraviti ni to što je, naporedo sa industrijalizacijom, doveo do snažne birokratizacije u sovjetskom društvu, što je praktično likvidirao unutarpartijsku demokratiju koja je bila veoma razvijena u Lenjinovo vrijeme.

Rakoši, na moje iznena enje, nije branio Staljina, ali je osporio moju tvrdnju da je u Lenjinovo vrijeme postojala unutarpartijska demokratija.

— Radio sam sa Lenjinom! Mogu vam reći da je i u njegovo vrijeme u Partiji vladao veoma vrst centralizam. Lenjin nije trpio u Partiji nikakvu demokratsku diskusiju!

— Nijesam radio sa Lenjinom — reagovao sam — ali sam itao diskusije koje je vodio sa lanovima rukovodstva; imali su razliite stavove, ak su vodili i oštore diskusije, a nalazili su se u istom rukovodstvu!

Diskusija bi se ko zna koliko vodila da nijesam morao poći na aerodrom.

GLAVA IV

BURNE GODINE

Tajni referat Hruš ova na Dvadesetom kongresu KPSS • Sahrana Boleslava Bjeruta i moji razgovori sa Hruš ovom u Varšavi • Iskustva u regulisanju privrednih kretanja • Zaokret u poljoprivrednoj proizvodnji • Susret sa Ade-nauerom • Poznanjski doga aji i promjene u Poljskoj • Ma-arska kriza • Titova ocjena ma arskih doga aja • Pole-mika oko suštine naše ekonomске politike • Maj ina smrt • Promjene u privrednom rukovodstvu • Razgovori sa Na-serom o ekonomskim i politi kim pitanjima • Posjeta Egiptu i Libanu • Suština krize na Bliskom istoku • Sporovi oko elektroprivrede • Boravak u Indoneziji i kontakti sa Sukar-nom • Susret sa Ho Si Minom u Hanoju • Sta sam video i o emu sam razgovarao u Kini • Neobi ne izjave Mao Ce-tunga, u En-laja i Liu Šao- ija • Vi enje sa Molotovom u Mongoliji • Povratak u Kinu i ispovijest socijalisti kog „ka-pitaliste” • Kako sam Nehrua obavijestio o procesima u SSSR i Kini • Titova podrška mom konceptu o tješnjoj ekonom-skoj saradnji sa zemljama u razvoju

JEDNE KASNE FEBRUARSKE VE ERI 1956. godine Tito je iznenada sazvao sastanak Sekretarijata Izvršnog ko-miteta. Tada smo u Sekretarijatu, pored Tita, bili Kardelj, Rankovi , Gošnjak i ja. Tito nam je pro itao tajni referat Hruš ova na Dvadesetom kongresu KPSS, održanom tih dana. Sadržaj Hruš ovljevog referata me je prosto šokirao; nijesam o ekivao da e tako brzo nastupiti zaokret. Tito, me utim, nije bio iznena en. To sam odmah zapazio. Sjetio sam se onih njegovih šetnji sa Hruš ovom na Brionima, Bulganjinu kako mi je u povjerenju rekao da je Popkov

po Staljinovom nalogu likvidiran iako je bio nevin. Postalo mi je jasnije i ponašanje Maljenkova i Kaganovi a za vrijeme mog boravka u Moskvi.

Tito je predložio da u ime naše Partije odem u Varšavu i da prisustvujem sahrani prvog sekretara poljske Partije Bjeruta, koji je tih dana umro u Moskvi, neposredno po završetku Dvadesetog kongresa KPSS.

Nijesam bio oduševljen jer sam strahovao da u se ne prijatno osje ati u društvu predstavnika partija koje su nas u prošlosti nazivale najpogrđnjim imenima. To sam i rekao Titu, ali on se samo nasmijao:

— Pa, oni treba neprijatno da se osje aju, oni su vrijje ali nas, a ne mi njih!

Iako je Tito bio u pravu, ipak sam nerado prihvatio odluku. Strahovao sam da u biti izolovan, a to nikako ne bih htio da se dogodi.

KRENUO SAM sa Vlajkom Begovićem željeznicom preko Maarske, Austrije i Čehoslovačke.

U Varšavi su nas smjestili u jednu vilu; pred veće je došao Mine, član Politbiroa i odgovoran za planiranje, radi dogovora o programu boravka. Iznio je prijedlog da govorim u ime naše Partije nad grobom Bjeruta. Rekao je da će govoriti Hruščov u ime KPSS, u Dečiću ime kineske Partije, a u ime partija zemalja narodne demokratije — Novotni, dok će u ime partija kapitalističkih zemalja govoriti Diklo. Dakle, svega pet govornika, osim Poljaka.

Shvatio sam da se time inačika počast našoj Partiji. Istupam u ime svoje Partije pored Sovjetskog Saveza i Kine; nijedna druga partija ne istupa samostalno. Ali, pošto sam dublje razmislio, sjetio sam se da bi mogla biti i klopka. A to bi se dogodilo ako bi neko govorio pozitivno o Kominformu, a ja ne bih imao mogunost da odgovorim. Da bih se osigurao od te mogunosti, rekao sam Mincu:

— Znam da vašom ponudom inite počest našoj Partiji. Mi vam za to zahvaljujemo, ali moram vas upozoriti na jednu stvar: ako neko od govornika bude pomenuo Komin-

form, ja u odgovoriti. Ukoliko mislite da se to može desiti, bolje je da me ne predvi ate kao govornika, ne želim da se sva amo nad mrtvim Bjerutom!

Mine nije znao šta da odgovori; obe ao je da e kasnije dostaviti odgovor. Obavijestio me je da Poljacima nije poznato da bilo ko namjerava da govori o Kominformu. Me- utim, dodao je da svaka delegacija ima pravo da govori ono što smatra cjelishodnim u ovakvim slu ajevima. Bio sam time zadovoljan i po eo sam da spremam govor.

Sjutradan smo došli na trg gdje je na tribini bilo izloženo tijelo Bjeruta; tu je trebalo da govorimo.

Stigao sam me u prvima i držao se po strani. Nešto kasnije pojatile su se ostale delegacije, iji su lanovi zauzimali mjesta na tribini. Hruš ov se našao u samom središtu tribine. Odmah su mu po eli prilaziti lanovi delegacija da se s njim pozdrave. On je, reklo bi se, ležerno primao izraze poštovanja, kao nešto što mu po pravu pripada. Meni je sve to li ilo na izražavanje podani ke odanosti. Stoga sam odlu io da ne prilazim. Me utim, kada je pozdravljanje završeno i prostor oko Hruš ova se raš istio, naši pogledi su se sreli; klimnuo je glavom i pošao prema meni, kao da je pogodio moje raspoloženje. Razumije se, i ja sam mu pošao u susret. Sreli smo se na pola puta i toplo se pozdravili. Glasno, tako da svi uju, upitao je za Titovo zdravlje i zatim se lagano, gegaju i se, vratio na svoje mjesto. Tek tada su ostali po eli prilaziti da se pozdrave sa mnom.

Nešto kasnije po ela je predvi ena ceremonija: govorio je Hruš ov, a zatim mi ostali. Moj govor je bio dobro primljen, a i ja sam bio zadovoljan jer niko nije pominjao Kominform. Poslije govora obrazovana je pogrebna povorka.

Iste ve eri Politbiro poljske Partije priredio je sve ani prijem za inostrane delegacije. Pošto nijesam imao nikog poznatog kome bih prišao, stao sam u ugao sale. Ali Hruš ov me je opet opazio i pozvao da pri em. Bio je nasred sale, u društvu sa u Deom, Novotnim, Dikloom i drugima. Uputio sam se preko sale pravo k njima. im sam im prišao, Hruš- ov me je upitao:

- Jesi li itao moj referat na Dvadesetom kongresu?
- Jesam.
- Mislim na onaj tajni...

— Da, upravo taj tajni — odgovorio sam.

Šeretski se nasmijao i, upiru i prstom u pravcu mog stomaka, upitao:

— A, to ti se najviše svi a?

— Ne krijem da mi se taj referat najviše svi a — odvratio sam ne bez zadovoljstva. — Cak bih rekao da je Dvadeseti kongres otvorio puteve našoj daljoj saradnji.

Ostali su hladno primili naš dijalog; lica su im bila smrknuta dok je moje blistalo.

Hruš ov je promijenio temu; uo je da sam pravio neke prigovore oko Kominforma, te me je zapitao:

— A što si se uplašio Kominforma?

— Nijesam se uplašio — odmah sam reagovao. — Htio sam se samo obezbijediti od eventualnog iznena enja.

— Od mrtvaca se ne treba bojati — nastavio je kao da nijesam ništa rekao.

Primjetio je da ga ne razumijem, pa je objasnio:

— Mi smo ve dali predlog ostalim partijama da se Kominform raspusti, i on e biti raspušten. U stvari, za sve vreme svog postojanja Kominform je u inio samo jedno — oklevetao je Jugoslaviju i vodio kampanju protiv nje.

Tog puta neodobravanje prisutnih bilo je glasno izraženo. Diklo je progovorio:

— A zašto Jugosloveni sada protestuju protiv Kominforma? Zar oni nisu bili najvatreniji pobornici Kominforma; na prvom zasedanju upravo su oni napali našu i italijansku Partiju.

Ocijenio sam da bi u tom trenutku bilo pogrešno braniti ilasa i Kardelja koji su predstavljali našu Partiju na tom zasjedanju; oni su zaista kritikovali te dvije partie. Umjesto da se branim, odlu io sam da pre em u napad.

— Ako po nemo govoriti o zasjedanjima, onda emo do i i do drugog i tre eg zasjedanja — rekao sam. — Bolje je za vas da uopšte ne govorimo o zasjedanjima.

Hruš ov se slatko smijao, a Diklo je utao. U tom trenutku naišao je Vlajko Begovi sa nekim lanovima italijanske delegacije; svi su nekada bili u Španiji i ovdje su se sada našli poslije toliko vremena. Obratili su se Hruš ovu:

— Druže Hruš ove, htjeli bismo da se pozdravimo sa vama. Mi smo borci sa ratišta u Španiji.

— Da, druže Hruš ove, — nesvjesno mi je izletjelo — i ja sam bio sa njima u Španiji! Borili smo se na Gvadalahari.

— To nije istina! — zaprijetio mi je Hruš ov prstom.

— Nikada nisi bio u Španiji.

Zatim se okrenuo Diklou i objasnio mu:

— Zamislite, Rakoši ga je optužio da je zavrbovan za Gestapo u Španiji, a on nikada Španiju nije ni video ... Eto kakvi su to bili monstruozni procesi! — završio je s ogor enjem.

Prisutni su hladno utali, vjerovatno zato što su i sami bili upetljani u sli ne procese.

Poslije razgovora sjeli smo za sto. Pošao sam u pravcu manjeg stola u uglu dvorane, ali me je Hruš ov zadržao za glavnim stolom; tako sam se našao u društvu onih „na vrhu”.

U jednom trenutku Hruš ov je primijetio da pijem konjak, pa je napravio šalu na moj ra un:

— Dosadilo mu da pije ameri ke „useve”, pa je prešao na naš konjak.

Nijesam mu htio ostati dužan; vidjevši da upravo on pije vo ne sokove, rekao sam:

— Vama su se izgleda svidjeli ameri ki „usevi”, pa ih dobro koristite!

Svi su se nasmijali, posebno Hruš ov koji voli sagovornika koji mu se suprotstavlja.

Pred kraj prijema Hruš ov me je upitao možemo li se vidjeti tokom sjutrašnjeg dana. Rekao sam da sam slobodan i da u obilaziti grad; prema tome, u vrijeme koje njemu odgovara do i u na. razgovor. Napomenuo sam da napuštam Varšavu poslije sjutrašnjeg dana. U stvari, doma ini su me pozvali u poznati skijaški centar Zakopane.

Hruš ov se u toku dana nije javljao i ve sam mislio da je zaboravio na dogovor. Me utim, kasno u no telefonirao je sovjetski ambasador; našem ambasadoru Milu Milatovi u je rekao da želi sa mnom razgovarati i rutinski mi saopštio da drug Hruš ov želi da me vidi sljede eg dana i da me poziva na ru ak. To me je uvrijedilo; lijepo smo se do-

govorili da se na emo tokom proteklog dana; osim toga, rekao sam da sljede eg dana napuštam Varšavu. A on mi upravo za tada zakazuje sastanak ne pitaju i da li sam slobodan. Saslušavši Hruš ovljevu poruku, odgovorio sam dosta neljubazno:

— Izvinite, ali ja sjutra nijesam slobodan, odlazim iz Varšave.

— Kako? Pa to zna i da se ne ete videti sa drugom Hruš ovom! — rekao je poslije kra e pauze, o igledno izne- na en mojim držanjem.

— Da, tako je — odgovorio sam hladno.

— Zao mi je što se ne ete mo i sastati — pokušavao je da me „umekša“ ambasador.

— Nije moja greška — rekao sam u tivo ali hladno.

— Blagovremeno sam saopštio drugu Hruš ovu da sjutra više nijesam u Varšavi.

Završio sam razgovor time što sam isporu io pozdrave drugu Hruš ovu.

Naš ambasador je slušao cio razgovor i stalno mi je davao znake da ne donosim takve odluke. Pravio sam se kao da ga ne vidim. Me utim, kada sam spustio slušalicu, že- toko me je napao:

— Ja te uopšte ne razumijem! Pruža ti se prilika da vodiš razgovor sa Hruš ovom, a ti odbijaš zato što si se uvri- jedio. Možda je ovjek bio nepredvi eno zauzet. A možda ima da saopšti neku važnu poruku za druga Tita. Ti sve to odbijaš izgovaraju i se da sjutra odlaziš iz Varšave, a u stvari ideš na skijanje! To je, dozvoli da ti kažem, neshvatljivo.

Argumenti su bili takvi da sam morao popustiti; rekao sam Milatovi u da telefonira sovjetskom ambasadoru i da mu saopšti da mogu ostati još jedan dan u Varšavi ako je Hruš ovu važno da se sastanemo. On je to u inio i sastanak sa Hruš ovom bio je ugovoren. Razgovara emo u etiri oka, bez prevodioca.

Hruš ov je odmah pokazao da je dobro što sam ostao; govorio je o svojim planovima, o namjeri da izvrši promjene u Sovjetskom Savezu, o tome da želi oživiti Marksove i Lenjinove ideje o izgradnji socijalisti kog dru-

štva. Napomenuo je da su mnoge ideje zaboravljene za vrijeme Staljina.

— Naši sovjeti više i ne liče na Lenjinove sovjete radničkih, seljačkih i vojničkih deputata. Lenjin je postavio zahtev da sva vlast pripadne sovjetima, a Staljin ih je izgradio u običajne ekspoziture centralne vlasti. Vlast treba što više približiti radnim masama — zaključio je Hruščov.

Dok sam ga slušao, razmišljao sam o razgovorima koje sam prošle jeseni vodio sa nekim članovima Politbiroa KPSS u Moskvi. Odmah mi se nametnulo pitanje: s kim će ostvariti tu revoluciju? Jer to nije običajna reforma, već revolucija. Staljin je izvršio centralizaciju vlasti, izgradio moderni aparat koji drži vlast i u državi i u Partiji. Njegovo izvlačivanje neće i bez revolucionarnih potresa. Taj zadatak svakako neće moći izvršiti sa rukovodstvom koje postoji u Moskvi.

Hruščov je, međutim, nastavljao da izlaže svoju viziju sovjetskog društva.

— Stvaraju se i uslovi da se realizuje Lenjinova vizija o vojsci kao naoružanom narodu. Jer u naoružanju je izvršena prava tehnika revolucije. Razvoj raketnog naoružanja je dostigao takav nivo da možemo uputiti atomsku bombu na bilo koju takvu zemljopisnu kuglu. To isto mogu uraditi SAD. Time je postignuta ravnoteža. Opasnost od ratnog sukoba je smanjena.

Za mene je ovo bilo novo, pa sam sa interesovanjem pratilo Hruščovovo izlaganje.

— Takvo stanje nam omogućava da od cele sadašnje armije zadržimo samo raketne jedinice — nastavio je Hruščov. — S njima možemo spriječiti napad neprijatelja. A to je glavno! Sve ostale jedinice mogli bismo pretvoriti u teritorijalne jedinice naoružanog naroda.

Šta li će reći generali i oficiri na ovakve ideje, razmišljao sam. Hoće li se pomiriti sa perspektivom da ostanu bez materijalnih i društvenih pozicija koje im pruža sadašnja armija ili će se okrenuti protiv samog Hruščova, odnosno stati na stranu onih članova rukovodstva koji se ne slažu s njim?

Hruščov je govorio i govorio! Kao da je htio da se razgovara una sa svim onim što se nakupilo u Sovjetskom Savezu

od vremena Lenjina i protiv Lenjina. Osvr u i se na to kako je Lenjin zamišljaо odnose me u nacijama u Sovjetskom Savezu, posebno izme u ruske i ostalih nacija, u jednom trenutku je rekao:

— U slu аju Jugoslavije, borba je vo ena za ravnopravniјe odnose, a u samom Sovjetskom Savezu naše republike su obi ne administrativne jedinice!

Divio sam se njegovim mislima, ali istovremeno osje ao i sumnju u mogu nost da se sve to ostvari. Naro ito ako se uzme u obzir sastav sovjetskog rukovodstva koje je ak i na Dvadesetom kongresu ponovo izabrano. Stoga sam mu ispri ao sadržaj razgovora koje sam prošle jeseni vodio sa više od polovine rukovodstva. Saopštio sam mu i svoje utiske. Uglavnom je bio obaviješten o tome i nije krio da postoje razmimoilaženja.

— Za sada sam još uvek u manjini — priznao je. — Nisam u stanju da sprovedem svoje zamisli, ali to je privremeno!

Imao sam utisak da pred sobom imam ovjeka snažne volje, revolucionara koji ho e da mijenja ono što je Staljin izgradio, da se vrati Lenjinu. Time je izazvao moje simpatije i spremnost da ga podržavam.

Rastali smo se kao veliki prijatelji. Razgovor je trajao etiri sata, a meni se inilo svega etiri minuta!

NA ETVRTOM PLENUMU Socijalisti kog saveza zaklju ili smo da smanjivanjem obima investicione izgradnje djelujemo u pravcu stabilizacije cijena. To je sadržavao i plan za 1956. godinu. Zanimalo me je da vidim kako e se to odraziti na privredna kretanja jer sam bio dosta skepti an u pogledu opravdanosti takve orientacije.

Praksa je opravdala moja strahovanja ve u prvoj polovini 1956. godine: smanjivanje obima investicione izgradnje je dovelo do zastoja u proizvodnji, smanjila se kupovna mo stanovništva, po ele su se gomilati zalihe industrijskih proizvoda, potrošnja je opala. To je, istina, uticalo na stabilnost cijena, ali na nižem nivou proizvodnje. Bili smo primorani da u drugoj polovini godine proširujemo obim in-

vesticija kako bismo podstakli proizvodnju i omogu ili ve e zapošljavanje.

Ni orientacija na brzo mijenjanje strukture investicija nije dala rezultate; nikakve radikalne mjere nijesu mogle biti sprovedene jer su dotadašnji pravci ulaganja opredijelili i strukturu proizvodnje koja se nije mogla lako i brzo prilago avati promjenama u strukturi investicija. Pokazalo se, naime, da se struktura investicija mora postepeno mijenjati saobrazno kretanjima potražnje.

I pored svega, dobro smo u inili što smo smanjili obim radova na infrastrukturi. Doduše, bio sam protiv obustavljanja radova na pruzi Beograd—Bar; izgradnju te pruge sam pokrenuo i ona je na moj prijedlog ušla u plan. Prevelik obim radova na infrastrukturi angažovao je veliku masu radne snage sa sela, što je dovelo do zapostavljanja poljoprivredne proizvodnje, otežavanja snabdijevanja stanovništva u gradovima.

Smanjivanje radova na infrastrukturi omoguilo je stvaranje rezervi u sirovinama i potrošnoj robi, bez ega nema tržišne privrede.

U cijelini uzev, cijene su se stabilizovale; cijene industrijskim proizvodima su ostale na nivou iz 1955. godine, a cijene proizvoda su nešto pale. Jedino su nezadrživo rasle cijene poljoprivrednim proizvodima, komunalnim i zanatskim uslugama. Iako je to bilo opravdano, tako ostvarena stabilnost privrednih kretanja bila je preskupo plaena: proizvodnja je u toj godini stagnirala, nacionalni dohodak je neznatno opao u odnosu na prethodnu godinu, a opao bi još više da u drugoj polovini 1956. godine nijesmo dodatnim kreditima proširivali obim investicija.

Iskustva koja smo stekli u regulisanju privrednih kretanja pomogla su nam da se mnogo realnije opredijelimo u politici stabilizacije tržišta u narednoj, 1957. godini; zadržali smo porez na vanredni prihod iako je on podjednako pogao preduzeća koja postižu veći dohodak podizanjem cijena i ona koja to ne pove anjem produktivnosti rada; kreditna sredstva smo počeli usmjeravati u proizvodnju koja zaostaje za tražnjom; zaostrili smo uslove dobijanja kredita uvođenjem obaveznog polaganja garantije; nastavili smo sa ograničenjem investiranja u infrastrukturu.

Ograni avanje obima investicione izgradnje nije dovelo ni do poveanja standarda gradskog stanovništva. Nije se mnogo postiglo ni u otklanjanju tendencija porasta standarda sela na ran gradskog stanovništva, i to iz više razloga: u 1956. godini bila je suša; zbog toga su poljoprivredni proizvodi ponovo bili u monopoljskom položaju i u mogunosti da podizanjem cijena svojim proizvodima poveaju svoj standard, iako su ostvarivali niže prihode iz nepoljoprivrednih djelatnosti.

To nas je natjeralo da preduzmemo niz mjera u sljedećoj godini u cilju zaštite i podizanja standarda radnih ljudi u gradovima.

Umjesto smanjivanja obima investicija orijentisali smo se na poveavanje obima izgradnje; samo, pri tome su više korištena inostrana sredstva. Radijali smo da to mora dobiti većoj proizvodnji, a time i većoj potrošnji.

Orijentisali smo se i na veću proizvodnju potrošnih dobara; u tu svrhu omogućen je uvoz većih količina sirovina i reprodukcionog materijala kako bi se postojao i kapaciteti što bolje koristili. To je bilo moguće zato što se bitno izmjenila naša situacija u odnosu na mogućnost uvoza: u međuvremenu su se otvorila tržišta socijalističkih zemalja i mogućnosti plasmana proizvoda naše prerađivačke industrije; stvorile su se i povoljnije mogućnosti za nabavku sirovina i reprodukcionog materijala iz tih zemalja; dobili smo oko 100 miliona dolara od Zapadne Njemačke na rano obećanju naših radnika koji su radili u Njemačkoj; Sovjetski Savez nam je dao 30 miliona dolara u zlatu. Zahvaljujući svemu tome, mogli smo povećati proizvodnju potrošnih dobara, odnosno standard gradskog stanovništva, a da pri tome ne umanjujemo obim investicione izgradnje.

Time, međutim, nije bio riješen problem snabdijevanja stanovništva robom tzv. višeg standarda. Budući da je dosegnuti stepen našeg razvoja sve više postavljao i taj problem, odlučili smo da koristimo povoljniju situaciju u platnom bilansu i da uvozimo robu široke potrošnje, i to bez obzira da li je proizvodimo u zemlji. Tako je izvršen prelom u povezivanju naše privrede sa inostranim tržištem: umjesto isključivo uvoza mašina, opreme i roba koje ne proizvodimo, počeli smo da uvozimo širok assortiman potrošne robe.

IAKO JE POLJOPRIVREDNA PROIZVODNJA konstantno rasla uprkos sušama koje su je pratile, porast je bio nedovoljan; predstavljao je glavnu prepreku stabilnom porastu standarda gradskog stanovništva.

Analiza koju sam izvršio otkrivala je da su cijene poljoprivrednim proizvodima konstantno rasle otkako je prije ivanje u poljoprivredi oslobo eno administrativnih stega. Umjesto da takav trend stimulira porast proizvodnje, ve i dio prihoda koje je selo ostvarivalo pove anjem cijena utrošen je na unapre ivanje doma instva, a ne gazdinstva. Nije pomagalo ni to što smo dio tih prihoda zahvatali pore-skim putem i kasnije ga vra ali u fondove za razvoj poljoprivrede, niti to što smo pove ali sredstva za kreditiranje poljoprivrede — ona jednostavno nijesu iskoriš avana u cjelini; poljoprivreda nije bila sposobna da ih utroši, a i tamo gdje su bila angažovana, nije došlo do odgovaraju eg pove anja proizvodnje.

Kada sam na sjednici Odbora za privedu iznio rezultate svoje analize, suprotstavio mi se Slavko Komar.

— Ipak smo postigli rezultate koji se nikako ne mogu potcjenvljivati — istakao je on. — Doduše, oni se ne mogu egzaktno dokazati zbog djelovanja vremenskog faktora — suše, ali se ne smiju negirati! Posljednjih godina ostvaruje se konstantan porast sto arstva, bez obzira na povoljne ili nepovoljne klimatske uslove. To je veoma zna ajno, jer je poznato da sto arstvo najosjetljivije reaguje na promjene u uslovima privre ivanja. Po statisti kim podacima, raste potrošnja poljoprivrednih proizvoda po stanovniku, a to je dokaz da raste i proizvodnja jer ne raste uvoz u odgovara-juoj srazmjeri. Najzad, zainteresiranost poljoprivrednih proizvo a za upotrebu vješta kih ubriva u stalnom je porastu. Ve u 1957. godini bi e upotrijebljeno oko 800 hiljada tona ubriva, odnosno oko 80 kg po hektaru obradive površine. A još 1953. godine smo trošili svega 10 kg po hektaru! U slijedeoj godini zasija emo sortnim sjemenom pšenice oko 250 hiljada hektara, a kukuruzom preko 500 hiljada hektara. Upotreba ubriva i sortnog sjemena pozitivno e se odraziti na pove anje prinosa po hektaru, ina e proizvo a i ne bi koristili niti pla ali tolike koli ine ubriva i sjemena.

Nijesam osporavao Komarove ocjene, ali sam insistirao na tome da takav tempo razvoja proizvodnje ne odgovara uloženim sredstvima, a da i ne govorimo o potrebama zemlje. Zato sam predložio da održimo savjetovanje sa vrhunskim stručnjacima za unapređivanje poljoprivredne proizvodnje. Moj prijedlog je prihvaten, i Komar je pripremio savjetovanje koje je održano po etkom jula, dakle u vrijeme kada su svi članovi Odbora za privrodu bili na odmoru! Savjetovanju smo prisustvovali samo Komar i ja.

Bilo je predviđeno da svaki učesnik iznese ocjenu stanja na terenu, da ukaže koje se agrotehničke mјere primjenjuju i kakve rezultate daju.

Kad je savjetovanje već dobro pođomaklo, upitao sam Komara:

- Kako ocjenjuješ stanje na terenu?
- Haos — odgovorio je bez razmišljanja.

Složio sam se sa Komarom; tek tada mi je postalo jasno zašto su, pored tolikih sredstava koja ulaze u razvoj proizvodnje, rezultati ipak minimalni: niko nije materijalno zainteresovan da se tim koliki inama ubriva i kvalitetnim sjemenom postignu što bolji rezultati; svi primaju fiksne plate — i oni koji postižu dobre i oni koji imaju znatno slabije rezultate.

To svoje zapažanje iznio sam na savjetovanju, pa smo zaključili da se razradi problem materijalne stimulacije stručnjaka; zauzeli smo stav da njihova primanja treba da zavise od prinosa koji se postiže po hektaru. Znali smo da samo u takvom sistemu raspodjele možemo očekivati da se ubrivo, sjeme i drugi materijal neće razbacivati, već će se koristiti na način koji će najviše doprinijeti povećanju proizvodnje.

Predložio sam Titu da dovedemo Ivana Bukovića na velike Savezne poljoprivredne komore. Buković je dugo radio na unapređenju poljoprivredne proizvodnje u Hrvatskoj i imao je mnogo uspjeha, posebno u uvođenju moderne tehnologije.

— Sta ti to vrijedi kada će ga ovdje ugušiti — rekao je Tito misleći na stručni aparat saveznih ustanova.

Iako sam znao da ljudi iz tog aparata imaju dosta konzervativna shvatanja o unapre enju poljoprivrede, nijesam odustajao od prijedloga.

— Ne e biti sam — odgovorio sam. — Ja u ga podržati ... i Komar.

Doveli smo Bukovi a; sa sindikatima smo razradili sistem nagra ivanja u zavisnosti od prinosa po hektaru; obezbijedili smo da se primjenjuje na poljoprivrednim dobrima, u zadrugama i komorama. Rezultati nijesu izostali: po eli su se brzo pove avati prinosi po hektaru; novi sistem nagra ivanja uhvatilo je dubokog korijena jer je odgovarao interesima stru nog kadra.

Promjene koje je novi sistem unio u ponašanje stru nog kadra bile su ogromne. Ranije smo redovno slali stru njake u zapadne zemlje ija je poljoprivreda razvijena; njihov zadatak je bio da prou e kako se postižu visoki prinosi i da to iskustvo primjenjuju kod nas. Zajednica je trošila velika sredstva za njihov boravak u inostranstvu, ali rezultati su bili neznatni; izvještaji stru njaka su obi no završavali po kancelarijskim ladicama jer niko nije ni pokušavao da koriisti dragocjena iskustva.

Poslije uvo enja novog sistema nagra ivanja stanje se korjenito izmijenilo: umjesto da zajednica pla a boravak stru njaka u inostranstvu, to su po eli da ine preduze a i zadruge, pa ak i sami stru ni kadrovi. Izvještaji nijesu pisani, ve se svako odmah prihvatao da primjeni ste ena iskustva.

Nije prošlo mnogo vremena, a mi smo se suo ili sa otporom savezne administracije. Bukovi me je obavijestio da u susjednoj Italiji, zahvaljuju i primjeni visokorodnih sorti pšenice, postižu prinos pšenice 30—60 mtc po hektaru. Predlagao je da po nemo eksperimentisati sa tim sortama na našim dobrima, kako bismo vidjeli da li im naša klima odgovara.

— Za finansiranje ovih eksperimenata — istakao je Bukovi — potrebno je desetak miliona dinara, ali ta sredstva ne mogu dobiti. Otpor pružaju oni koji odlu uju o parama.

Bilo mi je jasno da se dešava upravo ono na što me je upozoravao Tito. Stoga sam odmah sazvao sve kadrove koji

su se bavili pitanjima poljoprivrede u saveznim ustanovama. Tražio sam njihovo mišljenje o Bukovi evom prijedlogu.

— Mogu se dati ta sredstva — odgovorili su jednoglasno — ali to je isto što i baciti ih u vodu! Italijanske sorte pšenice ne mogu izdržati mrazeve u našoj zemlji.

— Ulagao sam stotine miliona u geološka istraživanja — reagovao sam žustro. — Negdje sam imao uspjeha, a negdje nijesam. Isto u u initi i sada, tim prije što se ne traže velika sredstva.

Sredstva su konačno dodijeljena. Eksperimenti su uspjeli iznad svakog očekivanja! Time je bio otvoren put da se visokorodnim sortama zasiju sve površine i da u narednim godinama riješimo pitanje pšenice.

SREDINOM 1956. GODINE vlada Savezne Republike Njemačke uputila mi je poziv da posjetim njihovu zemlju. Sa njemačkom vladom smo već postigli sporazum o našim potraživanjima iz oblasti socijalnog osiguranja, a izražena je i spremnost da se finansira kompletan izgradnja aluminijskog kombinata, kapaciteta 50.000 tona. Time su stvoreni uslovi da se privredna razmjena između naših zemalja podigne na viši nivo.

U Bonu sam boravio nekoliko dana. Ekonomski razgovore vodio sam sa ministrom privrede Erhardom, a imao sam prilike da razmijenim mišljenja i sa kancelarom Adenauerom.

Na prijemu kod Adenauera pokrenuo sam pitanje odnosa me u blokovima i zaoštravanja hladnog rata. Htio sam da „isprovociram“ najveći protagonistu hladnog rata, da ujem njegovo mišljenje. Otvoreno sam govorio o štetama koja se usled takvog stanja nanosi svim ljudima bez obzira na rasu i narodnost. Naglasio sam da je privreda sve više opterećena izdacima za naoružavanje i da se zbog toga sve manje sredstava može odvojiti za brži razvoj nerazvijenih zemalja, što samo produbljava jaz između razvijenih i nerazvijenih zemalja. Rekao sam da su milioni ljudi priručeni da žive u bijedi, a da se i ne govori o tome da takva politika približava ovjeanstvo ratu koji bi bio katastrofalan za sve.

— Mi bismo htjeli da imamo dobre odnose sa zemljama iz oba bloka, da tim putem utiemo na prevazilaženje blokova, na napuštanje politike hladnog rata — završio sam svoje izlaganje.

— uvajte se! — smatrao je Adenauer za potrebno da me upozori. — Ta dva velika bloka mogu i da vas prignje e, pa i zadave!

— Bezbroj puta smo stavljali ruke u vatru i nikad nijesmo bili pobije eni. Pa i ovog puta to inimo — odgovorio sam.

— uvajte se! Imate samo dve ruke — nije popuštao Adenauer.

— Ako ima ne eg plemenitog u ciljevima koje želimo posti i, onda vrijedi žrtvovati se, makar ostali i bez ruku — uporno sam ponavlja.

Adenauer nije više insistirao, već je po eo izlagati svoja gledišta.

— Sporazumevanja sa Sovjetskim Savezom nema sve dok on drži jedan deo naše teritorije ... — zastao je za trenutak i nešto mirnijim glasom nastavio: — Druga je stvar sa Poljskom, mi smo prema njima krivi. I ja u li no i i u Varšavu da im se izvinim!

Bio sam preneražen tom izjavom. Ne toliko zbog stava prema Poljskoj, nego više zato što je izrazio spremnost da, uprkos tome što mu je blizu 80 godina, lično reguliše odnose sa Poljskom.

Razgovori sa Erhardom o ekonomskim pitanjima bili su mnogo lakši. Najprije sam iznio mogu nosti proširivanja razmjene, onako kako ih mi vidimo. Smatrao sam za potrebno da istaknem zašto naši budu i ekonomski odnosi ne mogu biti na starim osnovama.

— U nas su izvršene korjenite promjene. Podigli smo industriju; sirovine koje smo ranije izvozili sada sami prepravljemo; više ne želimo da samo izvozimo sirovine, a uvozimo finalne proizvode od tih istih sirovina. Takav kolonijalni odnos više ne može opstati. Naša buduća ekonomска saradnja i razmjena bi se mogli temeljiti na kooperaciji vaših i naših preduzeća. To bi bilo u obostranom interesu; naša preduzeća bi osvajala nova tehnika i tehnološka dostignuća, a vaša industrija bi proširila tržište. Osim toga, mogli

biste osigurati snabdijevanje svoje industrije sirovinama... aluminijumom, bakrom i drugim, ako biste uložili sredstva za njihovu proizvodnju.

Erhard se složio sa mojim prijedlozima i izrazio spremnost da se kreditima podrže aranžmani do kojih bi došlo izme u naših preduze a.

Tokom boravka u Njema koj poslovni krugovi su mi priredili prijem u Kelnu. Odgovaraju i na zdravici njema - kih industrijalaca, rekao sam:

— Prije rata bio sam u opoziciji i borio se za promjenu društvenog sistema u mojoj zemlji. Jedna od optužbi koju sam upu ivoao tadašnjem režimu bila je da je naša privreda previše vezana za Njema ku.

Napomenuo sam da je to bila fašisti ka Njema ka i da su fašisti pokušavali da kroz ekonomске odnose ostvare politi ko i nacionalno porobljavanje Jugoslavije.

— Otada su izvršene duboke promjene u mojoj zemlji — nastavio sam. — Izmijenjen je cio sistem upravljanja društвom i privredom. A i kod vas su nastupile promjene. Me utim, ostao je obostrani interes za privrednom saradnjom. Mi smo zemlja koja se intenzivno razvija i želimo osvojiti najmoderniju tehniku i tehnologiju. A vi ste zemlja sa razvijenom tehnikom i tehnologijom! To je i osnova našeg interesa za saradnju s vama. A vama takva saradnja otvara jedno ne malo tržište koje ne smijete ispuštiti, tim prije što imate preimutva nad drugim zemljama. Jer vaša tehnika i tehnologija uživaju veliki ugled kod stru njaka u našoj zemlji. Naša privreda vam je otvorena za sve vrste poslova! Od vas mnogo zavisi da li ete i koliko iskoristiti šansu koja vam se pruža — završio sam govor.

Bilo mi je drago kada sam kasnije saznao da je moj govor dobro primljen i pozitivno komentarisani u širim poslovnim krugovima Njema ke.

Poslije boravka u Bonu pošli smo u unutrašnjost zemlje, gdje smo posje ivali fabrike i razgovarali sa poslovnim ljudima. Tako smo na kraju stigli u Hamburg. Naš ambasador Mladen Ivekovi upozorio me je da u Hamburgu vlada veoma strog protokol. Kako sam oduvijek bio protiv protokola, zamolio sam Ivekovi a da uredi da budemo oslobo eni protokolarnih obaveza bar prvo ve e. Ukoliko bi nam to

pošlo za rukom, htjeli smo da sa našim konzulom odemo u neki manji restoran na večeru i da provedemo večeru slobođeno.

Ivekovićeva misija nije uspjela u potpunosti: ipak su odredili da sa nama bude jedan iz protokola.

Tako smo u društvo „primili“ jednog uvaženog gospodina sa krutom kragnom i monoklom. Cijelo večere mi je pripao o genealogiji svoje porodice; znao je svoje pretke od prije 200 godina. Napomenuo je i to da je diplomirao u Oksfordu. Bio sam strašno ljut što nam je tim prijmom upropastio večer.

U jednom trenutku, pri kraju večere, dosadni protokol-džija me upita:

— A mogu li znati vašu genealogiju? Ko su vaši preci?
— Ne znam — odgovorio sam grubo.

Bio je iznenađen. O igledno, nije mogao zamisliti da ima ljudi koji ne znaju svoju lozu. Me utim, uporno je nastavio da zapitkuje:

— Vi ste sigurno završili studije u Oksfordu?
— Ne, nijesam — odgovorio sam kratko.
— A gdje ste studirali?
— U Beogradu.

Opet me je za učenje pogledao; nije mogao shvatiti da „važni“ ljudi ne studiraju u Oksfordu.

— Ali, sigurno ste bili u Oksfordu — rekao je u nedoumici.

Vrijeđalo me je to „kopkanje“ po mojoj prošlosti i podcjenjivanje Beogradskog univerziteta. Stoga sam mu izjavio:

— Ne, nijesam!
— Pa gdje ste onda bili? — izletjelo mu je nehotice.

Odgovorio sam unaprijed se radujući i kako ugađao još više zbuniti:

— U hapsu!

Ono što se tada dogodilo prevazišlo je moja očekivanja: od silnog iznenađenja monokl mu je pao, a lice je poprimilo izraz koji me je tjerao da prsnem u smijeh. Više nije nisam progovorio; ubrzo je ustao i izašao.

ŠTRAJK RADNIKA u Poznanju nas nije iznenadio. Tokom kratkotrajne posjete Poljskoj uvjerio sam se da mora do i do potresa: ogroman birokratski aparat, izrastao u uslovima administrativnog, centralizovanog sistema privre i-vanja, obezbijedio je sebi znatne privilegije: imali su prvenstvo u snabdijevanju potrošnom robom iz magacina, u dodjeljivanju stanova. Potrošna roba je bila ispod svakog kvaliteta i u radnjama jednostavno nije imalo šta da se kupi. Jaz izme u onih iz administracije i onih iz proizvodnje bio je sve dublji. Takve pojave smo imali i u našoj zemlji, ali smo na vrijeme prekinuli sa takvim odnosima u društvu. Poljsko rukovodstvo nije ništa u inilo na toj liniji, ak ni poslije Dvadesetog kongresa KPSS.

Za mene je bilo odmah jasno da štrajk u Poznanju može prerasti u otvoreni sukob s vlaš u mada se ta vlast naziva radni kom i istupa u ime radnika. Plašila me je mogu nost da borba protiv birokrata ne preraste u borbu protiv komunista. Jer komunisti su se suviše dugo identifikovali sa birokratijom, imali povlašene pozicije u društvu. Radnici su otuda po eli da identikuju socijalizam sa birokratskim odnosima, da istupaju ne samo protiv takvog, staljinskog socijalizma nego socijalizma uopšte.

Odjek poznanjskog štrajka u svijetu bio je izvanredno velik; sva buržoaska štampa bila je puna vijesti iz Poznanja. To je bio znak da se cjelokupna svjetska reakcija ujedinjuje sa domaćom u nastojanju da štrajk pretvoriti u masovni pokret radnika za obaranje socijalizma.

To me je podstaklo da na jednom prijemu pokrenem razgovor sa britanskim ambasadorom u našoj zemlji Robertson!

— Htio bih da razmijenimo mišljenja o događajima u Poznanju — rekao sam Robertsu.

Nije uspio da sakrije zadovoljstvo što mu se neočekivano pruža takva prilika, pa je spremno odgovorio:

— To e mi biti veoma drago!

Ali, umjesto da govorim o događajima u Poljskoj, postavio sam pitanje:

— Šta mislite zašto sva svjetska štampa ne prestaje da piše o poznanjskom štrajku, a uti, recimo, o događajima na Kipru?

Sa Robertsovog lica nestao je ljubazan osmijeh. Ali nije imao kud, morao je nastaviti razgovor. Naduga ko je objasnjavao da njegova zemlja ne može napustiti Kipar zato što bi, navodno, odmah izbio oružani sukob izme u Grka i Turske, odnosno rat izme u Turske i Grke.

Nasmijao sam se razlozima koje navodi da bi opravdao najbrutalnije represalije nad mirnim stanovništvom na ostrvu.

— Ispada da vršite humanitarnu misiju i da u njeniime spaljujete sela, ubijate žene i djecu, postupate kao što su u našoj zemlji inili njema ki okupatori. Sve to u ime humanizma!

Pokušao je da ospori moju izjavu, ali ja sam ga prekinuo:

— Nijesam pokrenuo pitanje Kipra da bismo diskutovali o politici Britanije, ve da vam pokažem u kakvu besmislenu situaciju dolazi vaša štampa kada u ime humanizma optužuje upotrebu sile protiv štrajka a u Poznanju, a uti kada je rije o mnogo ve im zlo inima koje vrše britanska uprava i vojska na Kipru ...

Nije imao više volje da mi odgovara, pa smo se razišli.

Na rasplet u Poljskoj se nije moral dugo ekati. Doga aji u Poznanju bili su samo signal koji je pokrenuo poljske radnike, posebno poljsku inteligenciju. Vrenje u fabrikama dobijalo je opasne razmjere: suviše dugo su egzistirali birokratski odnosi u društву, a i neravnopravni odnosi izme u Poljske i Sovjetskog Saveza. Radnici su tražili izlaz u samoupravljanju; ali i u smjenjivanju rukovodstva, koje je bilo omrznuto ne samo u poljskom narodu nego i u Partiji.

Rasplet je, sre om, došao na vrijeme: na Osmom plenumu Centralnog komiteta smijenjeno je staro rukovodstvo i u Politbiro su izabrani novi ljudi koji su uživali povjerenje radnika i komunista. Rehabilitovani su i ponovo izabrani rukovode i komunisti poput Gomulke i drugih koji su za vrijeme kampanje protiv Jugoslavije bili izbaeni iz rukovodstva i uhapšeni pod optužbom da su nacionalisti. Novo rukovodstvo je uživalo ugled i u narodu. To se vidjelo po masovnim manifestacijama koje im je narod priredio pri-

likom njihovog izbora. Oni su uspjeli da osujete pokušaje reakcije da skrene raspoloženje masa protiv socijalizma. Novo rukovodstvo se pokazalo doraslo da ovlada situacijom.

Mi smo još prije završetka plenuma bili obaviješteni o promjenama koje se namjeravaju sprovesti. Znali smo da je grupa lanova starog rukovodstva, uklju uju i i ministra odbrane Rokosovskog, održala sastanak u dvorcu „Natolin“ (po tome su i nazvani „natolinci“) i odluila da zatraži od Sovjetskog Saveza vojnu intervenciju da bi se sprije io izbor novog rukovodstva; znali smo i to da niko od „stare ekipe“ ne e biti izabran u novo rukovodstvo.

Upravo smo o ekivali zvani no saopštenje o završetku plenuma i izboru novog rukovodstva kada je stigla vijest da su avionom, nepozvani, stigli u Varšavu Hruš ov, Molotov i drugi sovjetski visoki rukovodioci u pratinji nekoliko maršala Sovjetske armije. Saznao sam za to na prijemu i bio u pravom smislu rije i šokiran. Osjeao sam se kao da me je Hruš ov prevario; u Varšavi mi je otvoreno rekao da je u manjini i da ne može sprovesti svoje zamisli o vra anju na lenjinske stavove o odnosima me u nacijama. A sada, zajedno sa Molotovom, narušava upravo te stavove u odnosima izme u Poljske i Sovjetskog Saveza! Nijesam se mogao uzdržati, ve sam prišao sovjetskom ambasadoru Firjubinu i rekao:

— Sta e Hruš ov i ostali u Varšavi? Kako je mogu e da do u nepozvani?

Ambasador me je po eo umirivati:

— Ne treba poverovati da su došli nepozvani. To su izmišljotine inostranih agencija.

— Ako je Hruš ov pozvan, zašto je poveo maršale Sovjetske armije?

Ne znaju i šta da kaže, Firjubin je našao da je najbolje da uti.

Sre om, Hruš ov i ostali nijesu ništa postigli: plenum je izabrao novo rukovodstvo; „natolinci“ su propali na tajnim izborima za Centralni komitet.

POTRESI NIJESU MIMOŠLI ni Ma arsku! Inteligen-cija je prva istupila, a zatim su joj se pridružili radnici. Postavljeni su zahtjevi da se napusti staljinizam, likvidiraju birokratski odnosi u društvu i da se iz rukovodstva Partije i države odstrane nosioci takve orijentacije. Energi no je tražena rehabilitacija Rajka i ostalih nevino pogubljenih. Sve snažnije su se uli glasovi da se uspostavi radni ko samoupravljanje; prvi radni ki savjeti po eli su se samoinicijativno javljati. Tako je radni ka klasa spontano reagovala na birokratizam i birokratske odnose u društvu. Tim zah-tjevima nije se izašlo u susret; iz rukovodstva, koje je bilo nosilac tog sistema, ispali su Rakoši, Farkaš i još neki ru-kovode i ljudi. Bilo je o evidentno da rukovodstvo ne želi da odstupi i u stvari ho e da zavara radnike i da zaustavi dalje potrese. A to je opasno. Jer u takvim situacijama kada je o igledno da se ruši postoje i sistem neophodno je novo ru-kovodstvo, novi ljudi. Ina e, može da do e u pitanje soci-jalizam kao sistem. Tada se stvara prostor za djelovanje raznih antisocijalisti kih struja.

Situacija koja se stvorila u Ma arskoj poslije tih promjena bila je puna opasnosti. Pojavile su se razne anti-socijalisti ke, a i socijalisti ke struje, posebno me u intel-ligencijom. Programi koje su one nudile zna ili su vra anje na višepartijski sistem, a umjesto uspostavljanja ravnopravnih odnosa, traženo je da se raskinu odnosi sa Sovjetskim Savezom. Nije bilo jasnog programa ime zamijeniti staljinizam, kakve društvene odnose uspostaviti namjesto starih, birokratskih odnosa, a da vlast ostane u rukama radni ke klase. Otuda su se mogla o ekivati razli ita iznena enja. Radnike nije bilo teško povesti u borbu protiv staljinizma, a na koju e se stranu oni okrenuti kada u u u borbu — to se nije znalo.

Takva je bila situacija u Ma arskoj kada je delegacija njihove Partije stigla u našu zemlju. Na elu delegacije na-lazio se prvi sekretar Centralnog komiteta Erne Gere, a u delegaciji je, pored ostalih, bio i Janoš Kadar; on je, tako re i, iz zatvora došao u rukovodstvo. Našu delegaciju sa i-njavalili su Tito, Kardelj, Rankovi , ja i drugi. Razgovori su vo eni najprije u Beogradu, a zatim, pri ispra aju, na Belju. Tito nije prisustvovao završnim razgovorima.

Za razliku od izlaganja prilikom susreta sa Hruš ovom prethodne godine, Tito je nastojao da kroz naše iskustvo objasni šta se može desiti kada se partija suviše odvoji od naroda, od radnika.

— I kod nas su komunisti bili po eli da gledaju samo fabrike, a da zaboravljaju na ljudi koji rade u njima — rekao je Tito. — Nastojali su da izgrade što više fabrika, da proizvedu što više elika, energije, uglja ... Razumije se, sve je to potrebno zemlji koja treba da se razvija. Ali postojala je tendencija da se gradi suviše fabrika odjednom i to je dovelo do pretjeranog optere enja ljudi. Po elu su negodovanja jer radnici nisu uvijek voljni da se žrtvuju radi blagostanja budu ih generacija. Htjeli bi da i oni nešto imaju od socijalizma koji izgra uju.

Shvatio sam zašto je Tito izabrao upravo tu temu. Govori prosto i jednostavno o problemima iz naše prakse, ali govori njima jer su u Ma arskoj ti problemi mnogo teži, jer želi da im pomogne da se što prije oslobole zabluda koje im je staljinizam ostavio u naslje e.

Govore i o odnosima koji mogu dovesti do birokratizacije partije i do odvajanja komunista od radnika, Tito je istakao:

— Radnici moraju biti u takvom položaju da im zarade zavise od toga kakve su rezultate postigli u proizvodnji — da li su ostvarili više ili niže troškove, da li su više ili manje koristili raspoložive kapacitete. Ako to nije sprovedeno — a to pokazuje naše iskustvo — nastaju nerješivi problemi kako u proizvodnji tako i u odnosima me u ljudima. Planovi proizvodnje se sve teže ostvaruju, komunisti koji rade na rukovode im mjestima neizbjegno postaju naganja i koji tjeraju radnike da izvršavaju zadatke. To je tlo na kojem ni u birokratski odnosi. Rukovodstva se odvajaju od radnika, a radnici po inju na komuniste gledati kao na ljudе koji sjede negdje „gore“ i kroje njihovu sudbinu.

Slušaju i Tita, nijesam bio siguran da e oni shvatiti da, iako govorimo o našoj situaciji, mislimo prije svega na njih.

Poslije prvog sastanka stavljeni mi je u zadatak da delegaciju bliže upoznam sa našim sistemom i praksom radni kog samoupravljanja.

— Ne želim da vam naturam naš sistem radni kog samoupravljanja — upozorio sam ih. — On je dobar za naše radnike, za njih je i pravilan. Mi ne namjeravamo da ga izvozimo. Zato mi kažite da li vas interesuje da se dublje upoznate sa sistemom i sa rezultatima koje smo postigli.

— Došli smo da se bliže upoznamo sa vašim iskustvom, da koristimo ono što budemo smatrali da e dati rezultate u našim uslovima — rekao je Kadar.

To mi je bilo dovoljno da se postaram da ih što podrobnije upoznam sa suštinom samoupravnih odnosa u našoj zemlji. Nastojao sam da prikažem nove, samoupravne odnose koje izgra ujemo kao negaciju administrativnih i staljinisti kih.

Poslije tih razgovora delegacija je posjetila neke krajeve zemlje, a onda došla na Belje, gdje je održan završni sastanak. Tu smo saznali za masovne demonstracije u Budimpešti i za u eš e radnika u demonstracijama. Zaprepa stilo me je što to nije mnogo uzneniravalo delegaciju. Ste kao sam utisak da se suviše uzdaju u mo armije.

Rastali smo se ne slute i šta e nam donijeti naredni dani. Kasnije sam doznao da je Gere, im je stigao u Budimpeštu, nazvao demonstrante obi nom ruljom; pozvao je Sovjetsku armiju da interveniše. Ali to je još više razjarilo narod. Radnici su po eli davati otpor i sovjetskim trupama; jedinice nacionalne armije i milicija su odbile da im se pri druže; sovjetske jedinice su se našle izolovane. Morale su se povu i u kasarne. Tako je propala prva sovjetska intervencija.

Tek poslije toga formira se novo rukovodstvo sa Imre Nadom na elu. Ali i to rukovodstvo ini krupne greške. Ne oslanja se na radni ke savjete koji su spontano nikli u preduze ima; ne pruža otpor protivnicima socijalizma; proklamuje slobodu za sve, pa i za reakcionarne elemente. Sve to u ime neke apstraktne slobode.

Tih dana naše rukovodstvo se nalazilo na Brionima. Vodili smo razgovore sa delegacijom rumunske Partije (Dež i drugi). Vijesti iz Budimpešte svaki as su stizale, pa je razumljivo da su izazivale diskusije me u nama. Pojavila su se razna mišljenja.

— Radi se — ocijenio je Pijade — o pokretu masa protiv reakcionarnog, birokratskog režima koji je vladao policijskim metodima; razumljivo je što oslobojeni narod progoni komuniste koji su vršili zlo ine.

— Ve se može govoriti o preovladavanju kontrarevolucionarnih snaga — smatrao je Tito. — Jer na budimpeštanskim ulicama ne progone samo one komuniste koji su radili u službi bezbjednosti i vršili zlo ine nego progone sve komuniste. Time se rašišava put pobjedi onih snaga koje se bore protiv socijalizma.

Zbog nastale situacije rumunska delegacija je skratio svoj boravak u Jugoslaviji. Ja sam takođe napustio Brione. Ubrzo mi je javljeno da je na Brione stigao Hruščov da razgovara sa Titom o situaciji u Maarskoj. Naši su dali saglasnost da sovjetske trupe intervenišu i da spriječe kontrarevoluciju.

TITOV GOVOR U PULI poslje događaja u Maarskoj otvorio je cijelo niz pitanja o kojima je trebalo razmišljati.

— Opravdani revolt i ustank protiv jedne klike — rekao je Tito — pretvorno se u ustank cijelog naroda protiv socijalizma. Komunisti koji su bili u redovima ustanika, hoćeš-ne eš, na koncu su se našli u borbi ne za socijalizam, veza povratak na staro.

Tito je tim riječima pokrenuo pitanje kako da postupe komunisti, revolucionari, ako u partiji koja je na vlasti preovlada birokratska stručna koja prijeti da kompromituje socijalizam u oima radnika. Ako stupi u borbu i pri tome ne biraju sredstva, mogu se naći na istoj liniji sa reakcionarnim snagama i pomoći im da sruše socijalizam. Ali, ako ostanu pasivni, olakšaće birokratskim, staljinistima s snagama da drže vlast i da kompromituju socijalizam u oima radnika. U krajnjoj liniji, time takođe pomaju snagama strogog društva da se bore protiv socijalizma.

Nije bilo jednostavno riješiti tu protivrještost; da li će se komunisti naći na kontrarevolucionarnim pozicijama, zavisi od odnosa snaga u konkretnoj situaciji. Pri tome je bitno da komunisti izlože jasan program — ime namjeravaju

da zamijene birokratske odnose u društvu. Nije dobro ako samo negiraju sve postoje ili fraziraju o ne emu „novom“ što treba tek da do e. Ukoliko tako postupe, svojim akcijama e, bez obzira na subjektivne želje, raš iš avati teren za pobjedu snaga starog društva ili birokratskog sistema.

Tito je osudio prvu sovjetsku intervenciju, ali je za drugu rekao da tek dalji razvoj situacije u Ma arskoj može pokazati da li je bila opravdana. Ako se ponovo ne uspostave stari birokratski, staljinisti ki odnosi, onda e se mo i kazati da je intervencija bila nužna.

I to me je podstaklo na nova razmišljanja: protiv staljinizma su se borile jake snage u ma arskoj Partiji, ali one nijesu imale jasnu koncepciju ime treba da se zamijene birokratski odnosi u društvu.

Nasuprot njima, snage koje su se borile za povratak starog društva jasno su znale za koje se ciljeve treba boriti i koje akcije preduzeti. Za vrijeme prve sovjetske intervencije odnos snaga još nije bio prevagnuo u korist kontrarevolucije i zato smo osudili tu intervenciju. Ali kasnije kontrarevolucionarne snage su dobile prevagu. Tada se javila dilema: dopustiti da se rasplamsa kontrarevolucija ili intervencijom sprije iti njenu pobjedu? U prvom slu aju socijalizam u Ma arskoj bio bi u krvi ugušen; sve što je progresivno bilo bi masakrirano, ak i oni koji su po eli borbu protiv birokratizma. Zavladao bi bijeli teror. Ali intervencija u „odbranu socijalizma“ može se pretvoriti u pobjedu birokratskih, antirevolucionarnih snaga, što e tako e biti pobjeda kontrarevolucije, ne klasi ne, nego birokratske. Na tu dilemu mogao je dati odgovor samo dalji razvoj doga aja.

Da je Tito mislio da je i druga opasnost sasvim realna, vidjelo se po tome što je otvoreno iznio da su još uvijek veoma jake staljinisti ke snage u svim socijalisti kim zemljama i u samom Sovjetskom Savezu. Ta se opasnost, po njegovom mišljenju, mogla otkloniti pod uslovom da prije svega u Sovjetskom Savezu preovladaju snage koje se bore za dalju demokratizaciju i da se prestane sa davanjem podrške staljinisti kim snagama u ostalim socijalisti - kim zemljama.

Tito je želio da se ubrza proces diferencijacije u sovjetskom rukovodstvu i u rukovodstvima ostalih socijalističkih zemalja. I to je dobro! Pitanje je samo da li ta intervencija nije preuranjena, da li su progresivne snage oko Hruščova moći ili htjeti da snažnije potiskuju staljinističke snage iz rukovodstva. Na žalost, prevagu su odnijele upravo staljinističke snage; Hruščov je pohitao da izjaviti kako je ponosan što se može nazvati staljinistom. Sovjetsko rukovodstvo se krvavo obraćalo sa antistaljinističkim snagama u Maarskoj. Strijeljani su Nad, Lošonci i drugi. Uhapšen je Luka Čermer. Sto se ti su naše zemlje, otkazani su svi ugovori o kreditima koji su nam bili stavljeni na raspolaganje; nije to bila blokada kakvu je Staljin sprovedio, ali elementi blokade su ipak postojali. Prekinuti su kontakti među partijama.

SKORO GODINU DANA niko nije govorio o „novoj“ ekonomskoj politici. A onda je Todorović objavio lanak u časopisu *Naša stvarnost*; on je tvrdio da odluke četvrtog plenuma Socijalističkog saveza obilježavaju promjenu dotadašnje ekonomskog politike, odnosno novu ekonomsku politiku. Takav zaključak nije odgovarao ni onome što je stvarno odlučeno na plenumu niti onome što se zbivalo u stvarnosti.

Todorović je iznosio tezu da je naš dotadašnji razvitak bio jednostran. Da bi to dokumentovao, analizirao je strukturu investicija i utvrdio sljedeće: investicije za stambenu izgradnju bile su za preko 50% niže nego u zapadnim zemljama; odnos u investicijama među privrednim granama davao je izrazitu prednost industriji; u okviru same industrije ispoljava se jednostranost: samo u energetiku je uloženo više od jedne trećine ukupnih investicija, druga trećina je utrošena na metalurgiju i nemetalne, a ostatak je bio namijenjen svim ostalim granama.

Tu navodnu jednostranost Todorović je dokumentovao upoređivanjem porasta proizvodnih kapaciteta i proizvodnje po granama. Konstatovao je da su sve bazi ne grane povećale svoje kapacitete i po nekoliko puta, dok su grane koje proizvode potrošnu robu jedva udvostruile svoje kapacitete.

Sli ne odnose je uo io u samoj proizvodnji: proizvodnja sredstava rada i reprodukcionog materijala znatno nadmašuje proizvodnju potrošnih dobara.

Iz te analize Todorovi je izvukao zaklju ak da trajnije održavanje te jednostranosti neizbjježno dovodi do toga da se proizvodi samo za investicije koje postaju same sebi cilj, dok privreda gubi interes da proizvodi radi ve e potrošnje stanovništva i boljeg života ljudi. Todorovi je istakao da jednostrana struktura investicija i njihov relativno visok nivo, iako to može biti sasvim opravdano za izvjestan period, predstavljaju ko nicu optimalnom razvoju proizvodnje.

Pošto nijesam prihvatao te stavove, osjetio sam potrebu da javno odgovorim. Nijesam htio da ulazim u principijelno razmatranje da li je uopšte mogu e da se u tržišnoj privredi proizvodi samo radi investicija i da one postanu same sebi cilj. Mnogo važnije je bilo da utvrđim da li je u prošlosti došlo do jednostranog razvoja privrede, da li treba mijenjati dotadašnju strukturu investicija da bi se obezbijedio brži razvoj privrede.

Moje analize kretanja privrede pokazivale su da se ne radi ni o kakvoj jednostranosti: industrija, saobra aj, trgovina, zanatstvo u odnosu na 1947. godinu pove avali su proizvodnju na približno istom nivou; gra evinarstvo je, istina, smanjilo proizvodnju, ali to je uslijedilo zato što smo promijenili strukturu investicija i smanjivali velike radove na kojima je bila angažovana nekvalifikovana radna snaga; šumarstvo je tako e bilježilo pad jer smo u me uvremenu smanjili sje u šuma da bi se izbjeglo raubovanje našeg šumskog bogatstva. Jedino poljoprivredna proizvodnja nije išla ukorak sa ostalim granama mada su potrebe za tim proizvodima bile velike. Ali ni tu nije bio problem nedostatak investicionih sredstava, jer su se ona iz godine u godinu pove avala i ostajala neiskoriš ena, a ukoliko su i bila koriš ena, nijes davala odgovaraju e rezultate u proizvodnji. Problem, dakle, nije bio u investicijama, nego u samoj proizvodnji, njenoj organizaciji i sistemu privre ivanja.

Do sli ne ocjene — da nema jednostranosti — došao sam i poslije upore ivanja kretanja proizvodnje i ulaganja u pojedine grane industrije. Investicije za energetiku iznosile

su jednu trećinu svih investicija u industriji; proizvodnja je povećavala stopu od 11% godišnje. Ipak, energija nije zadovoljavala sve potrebe privrede i stanovništva. Investicije za industriju sirovina i reprodukcionog materijala iznosile su oko 43% svih investicija; proizvodnja je rasla znatno iznad nivoa ostalih grana (15%). Ali ni to nije bilo dovoljno da zaposli izgradne kapacitete prema rastuće industriji; oni su bili iskorisćeni do 60%. Na uvoz sirovina i reprodukcionog materijala nije se moglo računati zbog deficit-a u platnom bilansu.

Smatrao sam da se ne može govoriti ni o niskoj ni o visokoj potrošnji, a posebno da se takav zaključak ne može izvaditi na osnovu upoređivanja učešća u potrošnji u društvenom proizvodu u našoj u odnosu na druge zemlje. Naime, kod nas se znatan dio u potrošnji nije realizovan kroz plate, već je bio subvencioniran kroz opštu potrošnju (povlašćena vožnja, niske cijene kulturnih i komunalnih usluga (stanarina, regres za ugalj koji se koristi u domaćinstvima, dječaci, socijalno osiguranje itd.). Ako bi se sve to uvratio u plate, kao što se radi u zapadnim zemljama, realne zarade bi se u najmanju ruku udvostručile. Istina, takav sistem finansiranja u potrošnji nije bio ekonomski racionalan, ali je kao socijalno pravedniji uveden radi zaštite standarda gradskog stanovništva koje živi jedino od svog rada i u cilju pomoći porodicama sa djecom. Budući da preko polovine zaposlenih živi na selu — i dobro živi — to bi opšte podizanje plata, s tim da svaka plana stanarinu, komunalne i druge usluge po stvarnim cijenama, upravo pogodovalo onima koji koriste blagodeti sela, a pogodilo one koji žive i rade u gradovima.

Oспорio sam i osnovanost teze o prevelikom učešću investicione potrošnje u društvenom proizvodu. Naime, pošto sam izdvojio sredstva dobijena iz inostranstva u vidu kredita, pomoći i reparacija, pokazalo se da je stopa investicija u odnosu na društveni proizvod mnogo niža nego u drugim zemljama, pogotovo nerazvijenim.

KONCEM 1956. GODINE posjetio sam Poljsku na elu partijske delegacije. Prije polaska majka mi se razboljela od zapaljenja plu a. Imala je blizu 80 godina, pa sam se plašio komplikacija. Odveo sam je u bolnicu i upitao ljekare da li joj je život u opasnosti. Tek kada su mi odgovorili da nije, odlu io sam da po em na put.

Me utim, bolest se iznenada iskomplikovala. Pred zavrsetak posjete javljeno mi je da se hitno vratim u Beograd jer mi je majka na smrti. Isto ve e sam avionom stigao u Beograd. Bila je živa, ali ve u samrtnom hropcu. Ipak me je prepoznaala; jedva primjetan osmijeh na njenom namu enom licu je to potvrivao. Umrla je sjutradan... Tako se zavrsio život žene i majke koja se svim snagama borila da djecu izvede na put, a prema kojoj život nije bio nimalo naklonjen.

Tek kada je umrla, osjetio sam šta sam sve izgubio. Bilo mi je žao što nijesam više pažnje i nežnosti pokazivao dok je bila u životu. Plakao sam dugo... Život revolucionara uvijek sam shvatao nekako suviše asketski; smatrao sam da revolucionar ne smije imati vremena za li ni i porodi ni život, ve da se sav mora posvetiti ostvarenju cilja za koji se bori.

Prvi put sam osjetio da sam bio i grub prema majci, naro ito kada je poslije oslobojenja ustala u odbranu Luke. Došao sam u selo i neko je u razgovoru pomenuo Luku.

— Ime tog izdajnika ne u više da ujem! Ina e, ne u vam više dolaziti — grubo sam rekao.

— Nije on izdajnik, Zaro! Niti je služio okupatora — pobunila se majka. — Cijelo vrijeme rata porodica mu je gladovala, a oni koji su služili okupatora dobro su živjeli. Da je služio okupatora, mogao je pomo i da me ne otjeraju u logor.

Nijesam htio da se sporim; smatrao sam da iz nje govori maj ina ljubav, ali sam i dalje ostao pri zahtjevu da se nje-govo ime više ne pominje u mom prisustvu. Za mene je bilo dovoljno što se Luka povlaio sa okupatorom ispred naše vojske.

Majka me je poslušala: nije više pominjala Luku. Mislio sam da vrijeme ini svoje i da se pomirila sa sudbinom. Prevario sam se! Pet godina kasnije, kada sam se vratio iz Amerike, majku sam zatekao u dobrom zdravlju. Ali, pošto

smo se pozdravili, ubrzo se povukla u svoju sobu i legla. Nije silazila ni na ru ak. Otišao sam da vidim šta je s njom. Bili smo sami; preklinjala me je glasom koji dugo ne u zaboraviti:

— Zaro, tako ti boga, tako ti mlijeka kojim sam te podjila, kaži mi istinu! Jesi li se vidio s Lukom u Americi?

Bio sam preneražen; ona još vjeruje da je Luka živ, da se nalazi u Americi. Sjetio sam se da su etnici iz Amerike širili glasine kako je Luka živ i kako se nalazi u SAD. Nijesam poklanjao pažnje tim glasovima, ali oni su stigli i do nje.

Nijesam htio da je razuvjera vam. Pustio sam je da vjeruje u ono što je ula; objasnio sam joj da se nijesam mogao raspitivati za Luku jer je on sa etnicima, našim neprijateljima. Bila je razo arana, ali joj nijesam mogao ništa pomo i!

Dok sam je gledao mrtvu, pred o i su mi izlazili svi ti trenuci i suze nijesam mogao zaustaviti.

Odlu io sam da majku sahranim na porodi nom groblju u selu. Na sahrani je bilo mnoštvo naroda. Svojim životom ona je zaista zaslужila sveopšte poštovanje.

PO ETKOM 1957. GODINE Rankovi me je posjetio u ku i. To je bilo pravo iznena enje jer mi u ku u nije dočazio još od vremena ilasova slu aja. Ina e, ranije je zajedno sa ilasom bio veoma est gost, kao i ja njegov, uostalom. Pitao sam se koja je svrha tog dolaska. A on je po eo izdaleka: raspitivao se o mom zdravlju; uzgred je pomenuo da me privreda sigurno mnogo optere uje.

— Ne, privreda ne predstavlja optere enje — razuvjero sam ga. — Više nema teških problema kao nekad. Proizvodnja ide vanredno dobro; izgleda da smo i u poljoprivredi našli odgovaraju a rješenja; tržište je tako e stabilno; raste i standard gradskog stanovništva. A ja nijesam bolestan onako kao ranije.

Nije bio zadovoljan mojim rije ima; vidjelo se da je došao sa nekom drugom namjerom i da sam mu pobrkao rane. Bio je prinu en da „otvori karte“:

— Kardelj smatra da Odbor za privredu treba podeliti na dva odbora: jedan bi se bavio operativnim rukovo enjem privredom i na njegovo elo bi došao Plavi*; drugi odbor bi bio zadužen za planiranje i perspektivni razvoj; ti bi postao njegov predsednik, zadržao bi funkciju potpredsednika Saveznog izvršnog ve a i koordinirao bi rad oba odbora.

— Ne slažem se s Kardeljem — odgovorio sam. — Iskušto je pokazalo da smo pravilno uradili što smo, u vrijeme kada je Kidri rukovodio Privrednim savjetom, stavili i Plansku komisiju pod njegovo rukovodstvo. Od tada se nije ništa dogodilo što bi opravdalo da ih opet razdvajamo.

Rankovi je utao; nije mi bilo jasno da li zato što nije znao šta da odgovori ili što nije htio da se izjašnjava. Pretpostavljao sam da je ovo drugo bilo u pitanju.

— Nemogu e je odvojiti operativu od planiranja — oni se moraju prožimati, oslanjati jedno na drugo. Ali, ako treba da se povu em iz privrede, stojim na raspolaganju Centralnom komitetu. Ionako radim preko osam godina u privredi. Vrijeme je da se povu em i da na moje mjesto do u drugi. Sto se mene ti e, volio bih da radim u Centralnom komitetu.

Rankovi je promrmljao da se ne radi o tome na šta mislim i zatim otišao!

Neko vrijeme pitanje reorganizacije je bilo zale eno. A onda me je Kardelj pozvao i pokušao me ubijediti da e to biti dobro. Ja sam, me utim, ostao pri svome; rekao sam da ne u smetati reorganizaciji, ali da ne želim da rukovodim ni jednim odborom. To je prihva eno: formirana su dva odbora za privredu, a ja sam ostao potpredsjednik vlade, s tim da „koordiniram“ rad oba odbora.

NASER JE PRVI PUT BIO u zvani noj posjeti našoj zemlji sredinom 1956. godine. Tada je sa Titom vodio politi ke razgovore, ali je izrazio želju da razgovara i o ekonomskim pitanjima. Tito je za te razgovore odredio mene i zbog toga je izmijenjen program boravka: umjesto posjete beogradskim muzejima, oko etiri sata smo pretresali eko-

* Mijalko Todorovi (prim. red.).

nomsku problematiku. Kako je Nasera interesovalo sve iz oblasti ekonomike, predložio je da razgovor nastavimo i sljedeći dan. Ali i to mi je bilo malo, te me je pozvao u Egipt da tamo produžimo razgovore. Odgovorio sam da poziv prihvatom veoma rado, ali da odluka o posjeti zavisi od Tita i vlade. Odgovorio je odmah da će to biti njegova briga.

Još iste večeri dobio je Titovu saglasnost. Dogovoren je da sredinom 1957. godine nastavimo razgovore započeti u Beogradu.

Nasera su interesovala pitanja iz ekonomike, i to ne sa apstraktne, teorijske, nego prije svega sa praktične strane; težio je da načere rješenja za probleme sa kojima se susretao. Nije bio zadovoljan sve dok ne bi shvatio suštinu problema. Otuda su razgovori stalno nastavljeni.

Najviše se interesovao za probleme tržišta. U to vrijeme Egipt se suočavao sa krupnim teškoćama u snabdijevanju stanovništva potrošnom robom; špekulacija je cvjetala na sve strane; špekulantи su se bogatili, a gradsko stanovništvo je dolazilo u sve teže položaje.

Shvatio sam da se u Egiptu ne radi o prostoj promjeni režima, već da novi režim počne da mijenja postojeće odnose i zato neminovno nastupaju teškoće. Raniji režim je uspijevao da prihodima od Sueckog kanala i od prodaje pamuka obezbjeđuje stabilnost tržišta i valute. Pri tom su se vrhovi režima bavili špekulacijama i bogatili. Egipatski seljak se morao zadovoljavati niskom otkupnom cijenom pamuka, a egipatski radnik niskom zaradom. Cijena takve „stabilnosti“ bila je stagnacija privrede, posebno industrije. Vojska se takođe nije modernizovala mada se Egipt nalazio u stalnoj konfrontaciji sa Izraelem. Sa takvim stanjem novi režim nije htio da se pomiri: povećane su otkupne cijene pamuka, podignute zarade radnicima, izvršena nacionalizacija većeg dijela industrije, banaka. U injeni su prvi koraci u industrializaciji zemlje, a prišlo se ubrzano i modernizaciji armije. Sve je to iscrpio sredstva koja je država mogla koristiti za stabilizaciju tržišta. Uslijedio je deficit u platnom bilansu, što je rješavano smanjivanjem uvoza potrošne robe. To je dovelo do oskudice robe na tržištu, do otežavanja snabdijevanja stanovništva, do špekulacija i prekomjernog boga enja.

To su u osnovi bili razlozi koji su Nasera, kao lidera revolucije, natjerali da se bavi i problemima ekonomike. Shvatio je da od toga zavisi dalji razvoj revolucije.

Sa velikim interesovanjem je pratio moja izlaganja o tim problemima. A ja sam, u stvari, govorio kako nas je iskustvo nauilo da se ekonomski problemi ne mogu rješavati administrativnim mjerama, već ekonomskim. Stoga sam podrobno izlagao suština svake mjere koju smo preduzimali, kao i njene rezultate kako na planu proizvodnje tako i u domenu tržišta.

Naser se takođe interesovao za organizaciju preduzeća: već i dio preduzeća je nacionalizovan; nova koja su izgrađivana bila su u državnoj svojini; sve više se postavljalo pitanje organizacije preduzeća, posebno položaja radnika u proizvodnji. Naser je, kao revolucionar, shvatio da se u nacionalizovanoj industriji položaj radnika ne bi promijenio ako bi umjesto kapitaliste došao direktor da upravlja preduzećem. Žato je namjeravao da donese zakon po kojem bi preduzećem upravljaljalo tijelo sastavljeno od pet lana, od kojih bi tri lana postavljala vlada, a dva birali radnici. Taj organ bi rješavao sve odnose između radnika i preduzeća, vršio raspodjelu prihoda preduzeća.

Ukazao sam mu na to da bi time bila samo ograničena vlast direktora, a ostala bi otvorena mnoga pitanja: zarade radnika bi se morale utvrditi na osnovu tarifa koje bi propisivali državni organi; preduzeća bi trošila znatna sredstva za izgradnju menza, zdravstvenih stanica i drugih objekata društvenog standarda; zapostavljala bi se ulaganja u proširenje proizvodnje i modernizaciju proizvodnog procesa; preduzeća bi pokušavala da izbjegnu obaveze prema državi. Uopšte uzev, iznosio sam iskustva iz naše prakse kako bih mu što jasnije predložio probleme na koje će naići i budući nasti.

Nasera je posebno interesovao problem odnosa između bazi i prerađivača u industriji. Bio je obaviješten da se kod nas vodi diskusija o tome i htio je da pronikne u suštinku problema.

U vezi s tim sam mu rekao da smatram pogrešnim da se pri određivanju politike razvoja počne od zahtjeva za ravnomjernim razvojem bazi i prerađivača u industriji.

Nužno je u prvom redu razvijati one grane, bez obzira da li su bazi ne ili prera iva ke, koje imaju najpovoljnije uslove za razvoj, odnosno iji su troškovi proizvodnje najniži i koje, zahvaljuju i tome, mogu biti konkurentne na domaćem i inostranom tržištu. Takva orientacija, istakao sam, osigurava najveću akumulaciju za potrebe proširene reprodukcije, što znači da obezbjeđuje najbrži razvoj privrede, a ujedno i da nepotrebni subvencioniranje nerentabilne proizvodnje i održavanje visokog nivoa cijena na domaćem tržištu. Na kraju sam iznio mišljenje da se odnosi između nekih i ostalih vidova potrošnje mogu regulisati uvozom one robe ija je proizvodnja u zemlji manje rentabilna.

U razgovorima je pokrenuto i pitanje partije. U Egiptu se upravo tada postavljao taj problem: proglašena je izgradnja socijalističkog društva; pristupilo se stvaranju partije koja je trebalo da rukovodi borbom za socijalizam; zakonom je bilo predviđeno da u skupštinama i u rukovodećim organima partije bude najmanje 50% radnika i seljaka. Problem je bio koga birati u rukovodeće organe partije. Naser mi je priznao da postoji opasnost da u partiju i njene organe uđu razni karijeristi i ljudi koji više vole fotelje nego revolucionarne promjene u kojima mogu i izgubiti svoje položaje.

— Vama je lakše! — rekao mi je Naser. — Stvarali ste partiju kroz revolucionarnu borbu. Selekcija kadrova se vršila kroz tu borbu. A mi se nalazimo u mnogo težem položaju: nismo osvojili vlast kroz masovnu borbu i kao masovan pokret; vlast smo uzeli prevratom koji je izvela revolucionarna organizacija oficira; postavili smo sebi cilj da srušimo feudalnu monarhiju i izgradimo Egipat kao modernu državu; tek posle toga smo postepeno prerastali u pokret za izgradnju socijalizma u Egiptu. A sada se tom pokretu priključuju razni karijeristi kojima nije mnogo stalo do revolucije i socijalizma, nego mnogo više do vlasti i privilegija. Kako sada odabratiti prave revolucionare kojima je interes naroda biti iznad svega?

— Ni naša Partija nije imuna od birokratizacije — odgovorio sam — mada je selekcija kadrova izvršena kroz borbu. Ništa toliko ne korumpira ljude kao vlast.esto se dešava da i neki revolucionari prestanu da to budu samo da

bi sa uvali svoje pozicije u društvu. Nema drugog izlaza nego vršiti selekciju kroz nove borbe! Revolucija se nikada ne završava. Odnosi me u ljudima se moraju stalno mijenjati, a svaka promjena predstavlja novu revolucionarnu borbu. Selekcija u Partiji se mora vršiti prema tome kako se ljudi ponašaju u tim borbama — da li ostaju revolucionari i bore se za nove promjene ili ko e razvoj društva da bi zadržali svoje povlašene pozicije.

Pokušao sam da ovu istinu primijenim na njihove uslove, pa sam zatim rekao:

— I vi se sada nalazite u fazi takvih revolucionarnih promjena: proklamovali ste da odluju a uloga u društvu treba da pripadne radnicima i seljacima. Poveli ste akcije protiv špekulacije, da ljudi žive samo od svoga rada. A to se ne može posti i bez borbe! Borba se mora voditi u preduzeima, opštinama, centralnim organima države. Kroz tu borbu mora se vršiti selekcija kadrova. Otpada e oni koji budu ko ili borbu da bi sa uvali svoje pozicije, a prilazi e oni koji u toj borbi postignu rezultate. Tako e se stvarati revolucionarna partija!

Naser se sa mnom složio.

Razgovaraju i s njim, shvatio sam zašto su engleski i francuski imperijalisti, zajedno sa Izraelom, pokušali da ga obore. A jasno mi je postalo i zašto nijesu uspjeli: on izražava strijeljenje egipatskog naroda i, dok to bude inio, niko ne e mo i da ga obori.

SALAH BITAR, jedan od osniva a Socijalisti ke partije arapskog preporoda (BAAS), prvi me je podrobniye obavijestio o pozadini sukoba izme u Izraela i arapskih zemalja. Bitar se upoznao sa Milicom u Me unarodnoj komisiji Centralnog komiteta, gdje je u to vrijeme radila. Ona ga je dovela u našu ku u; postali smo dobri prijatelji. Kad god bi dolazio u Jugoslaviju, uvijek bi navra ao kod nas. Pri ao nam je o situaciji na Bliskom istoku i od njega sam saznao prave uzroke sukoba izme u Arapi i imperijalisti kih sila: Arapi naseljavaju teritoriju koja je bogata naftom, rukama i drugim; ona se prostire od Persijskog zaliva do obala

Atlantskog okeana; na toj teritoriji živi preko sto miliona Arapa ... Ako bi se Arapi ujedinili, priao nam je Bitar, imperijalisti bi ostali bez tog bogatstva. Zato i koriste sva sredstva kako bi Arapi ostali razjedinjeni. U prvo vrijeme oslanjali su se na feudalnu strukturu, na kraljeve, na šeikate. Kolonijalne sile su podijelile me u sobom teritoriju prema feudalnoj strukturi, a sada su, opet, prema toj istoj strukturi obrazovale nezavisne državice. Razlike u bogatstvima pojedinih teritorija, odnosi me u vladaju im feudalnim i drugim grupama — sve to postaje prepreka na putu ka ujedinjavanju.

Iz istih razloga, objašnjavao je Bitar, formiran je Izrael, koji se fakti ki uklinio između Akabskog zaliva i Sredozemnog mora dijeli arapsku teritoriju na dva dijela. Time je stavljen još jedna zapreka ujedinjavanju arapskih zemalja. Stvaranje Izraela nije bilo motivisano humanitarnim razlozima, da bi se dala nova domovina narodu koji je bio izložen strahovitim progonima za vrijeme drugog svjetskog rata. Konačno, da se to htjelo, mogla su mu biti dodijeljena ogromna nenaseljena prostranstva kojih ima svuda u svijetu! Umjesto toga, raseljavaju se palestinski Arapi da bi se naselili drugi. Ako i ima humanitarizma za jedne, svakako ga nema za druge!

Bitarova objašnjenja su mi izgledala tana. To se vidjelo i na geografskoj karti. Izrael se prosti uklinio između Sredozemnog mora i Akabskog zaliva presijecajući arapsku teritoriju na dva dijela. Irak, Sirija, Jordan, Palestina i Liban ostali su na jednoj, a ostale arapske zemlje na drugoj strani.

Razmišljao sam kako bismo se mi ponašali kada bi naša zemlja bila tako podijeljena pod izgovorom da su Rimljani nekada živjeli na nekim dijelovima naše teritorije. To su, uostalom, pokušali Musolini i italijanski fašisti sa nekim dijelovima Dalmacije. Mi smo ih smatrali okupatorima i borili se protiv njih sve dok ih nijesmo protjerali. Ako smo mi tako postupali, zašto i Arapi ne bi to isto u inili sa Jevrejima? Jer i Jevreji su zauzeli teritoriju na osnovu toga što su je u davna vremena naseljavali. Razlike nema između italijanskih fašista i izraelskih osvajača!

Sa Naserom sam tako e razgovarao o sukobu sa Izraelem. On je tom problemu prilazio sa vojnog aspekta: istakao je da su Arapi izgubili dio nacionalne teritorije zato što je odnos snaga u datom trenutku bio za njih nepovoljan. Naime, feudalna struktura nije bila ni na eta, a vladala je i me usobna pocijepanost; vojska kojom su raspolagali nije mogla da se konfrontira modernoj vojnoj organizaciji, stvorenoj još od prvog dana postojanja Izraela. Izlaz je bio u promjeni odnosa snaga; ono što je silom oteto moralо se silom vra ati.

Naseru sam iznio mišljenje do koga sam u me uvremenu došao:

— Ne bi trebalo potcenjivati injeniku da je demokratsko javno mnjenje na Zapadu, a ne samo imperijalisti ki krugovi, na strani Izraela. To, vjerovatno, dolazi otuda što se sti e utisak da Arapi žele da Jevreje „bace u more”, a radi se o malom narodu koji je doživio pogrome za vrijeme drugog svjetskog rata. Pri tome javno mnjenje zaboravlja da je Izrael bacio palestinsko arapsko stanovništvo ne u more, nego u pustinju; preko 10 godina to stanovništvo živi pod šatorima u pustinji, prognano iz svojih ku a. Bilo bi dobro ako bi Arapi više govorili o pravu palestinskog naroda da se vrati svojim domovima iz kojih je silom istjeran, pri emu bi istovremeno valjalo priznati pravo Jevrejima nastanjениm u Palestini da i dalje žive u toj zemlji. Me utim, država koja bi se stvorila u Palestini ne smije po ivati na rasnim principima, ne može biti ni isto jevrejska niti isto arapska! Ako danas u svijetu živi pomiješano stanovništvo raznih narodnosti i rasa, nema razloga da to ne bude slu aj i u Palestini.

Imao sam utisak da se Naser s tim slaže mada se uzdržavao od komentara.

Poslije Egipta posjetio sam Liban, gdje sam vodio poslovne razgovore, ali na ru ku koji je priredio predsjednik vlade jedan ministar je u vezi sa Izraelem rekao: „Izrael treba baciti u more!”

Odgovorio sam da bi proklamovanje takvog cilja do njelo više štete nego koristi arapskoj stvari i da takvu politiku ne bi mogao podržati nijedan demokratski orijentisan pokret. Moja izjava stvorila je dosta neprijatnu atmo-

sferu. Stoga sam dodao da je takva politika dovodila i dovedi do izolacije palestinske borbe od demokratskog javnog minjenja u svijetu i da Arapi moraju i te kako voditi ra una o tome.

U Siriji sam našao starog prijatelja Bitara, koji je tada bio ministar inostranih poslova. Sa njim sam obnovio ranije razgovore. Upoznao sam ga i sa svojim razmišljanjima o problemima Bliskog istoka. U osnovi se složio sa mnom.

Iskoristio sam priliku da o ovoj stvari razgovaram i sa predsjednikom Republike Šukri Kuatlijem. Njemu sam rekao da se ne slažem sa onim što sam uo u Ldibanu.

— Ne radi se o tome da se Izrael baci u more, nego da se spre i dalje useljavanje Jevreja i njihova ekspanzija — uvjeravao me je Kuatli.

Složio sam se sa tom izjavom i ocijenio je kao realisti ku.

Po povratku sam iznio svoja zapažanja na sastanku kolegijuma Ministarstva inostranih poslova, a zatim i Titu. Svi su prihvatali moje stavove.

Ubrzo poslije toga zatražili su prijem francuski i britanski ambasador. Došli su zajedno sa željom da uju moje mišljenje o situaciji na Bliskom istoku. Nijesam krio šta mislim poslije razgovora koje sam vodio sa arapskim rukovode im ljudima. Ambasadori su u jednom trenutku primijetili:

— Palestina nije arapska teritorija; prije 2.000 godina naseljavali su je Jevreji. Oni su, dakle, živjeli prije Arapa na toj teritoriji!

Nasmijao sam se tim „argumentima“ i odgovorio ne bez ironije:

— Musoliini je istim argumentima opravdavao okupaciju naših dalmatinskih gradova. Naime, isticao je kako su ih Rimljani naseljavali prije 2.000 godina. Ako bi se usvojili ti vaši argumenti, moralo bi opet do i do opšte seobe naroda. Mi bismo imali pravo da tražimo neke oblasti koje smo ranije naseljavali, a koje sada pripadaju Sovjetskom Savezu i da tamo osnujemo samostalnu državu!

Nijesu ništa odgovorili; uvidjeli su i sami da takva „argumentacija“ predstavlja obi nu besmislicu.

SREDINOM 1957. GODINE, prije mog puta po azijskim zemljama, po eli su stizati materijali za projekciju novog petogodišnjeg plana. Zbog obimnih priprema uspio sam jedino da pro itam materijale o razvoju elektroprivrede koji su sadržavali na elo da svaka republika treba da gradi najrentabilniju centralu na svojoj teritoriji; sastavljeni su i bilansi za svaku republiku: koliko e koštati izgradnja elektrana i koliko e se proizvoditi energije, kao i da li e biti zadovoljene potrebe odgovaraju e republike. Napravljen je i zbirni opštejugoslovenski bilans iz kojeg se vidjelo koliko e se energije dobiti iz novopodignutih elektrana i koliko sredstava valja uložiti.

Iskoristio sam odmor preko ljeta da razradim prijedlog prema kojem bi se gradile najrentabilnije centrale bez obzira na republike; paralelno bi se cijela teritorija Jugoslavije pokrila mrežom dalekovoda koja bi obezbijedila potrebe svake republike. Prema mojim grubim prora unima izlazilo je da bi izgradnja centrala i dalekovoda bila jeftinija za preko 100 milijardi po teku im cijenama. Pri tome bismo dobili iste koli ine elektroenergije po znatno nižim cijenama. Investicije bi, doduše, morale biti koncentrisane u Dalmaciji, Hercegovini i Crnoj Gori, dok bi Slovenija, Srbija i Makedonija ostale bez centrala.

Taj prijedlog podnio sam na sjednici Saveznog izvršnog vije a zalažu i se da ušte enih 100 milijardi uložimo u podizanje fabrika ili za druge namjene u republikama u kojima se ne bi gradile centrale. Me utim, predstavnici republika koje bi ostale bez „svojih“ centrala nijesu se s tim složili i moj prijedlog je jednostavno propao! Svaka republika je morala graditi svoje centrale.

To nijesu bila sva razmimoilaženja. Njih je bilo izme u Srbije i Crne Gore. Naime, Crna Gora imala je namjera da skrene gornje tokove Pive u Zetu, a Tare u Mora u. O tome je ranije postignut sporazum, ali su naknadno uslijedili prigovori nekih stru njaka iz Srbije. Dogovorio sam se sa Leskošekom da obrazuje komisiju od najkompetentnijih stru njaka iji bi zadatak bio da ocijene da li je rentabilno prevoditi gornje tokove Pive i Tare u sliv Skadarskog jezera.

U komisiju je ušlo oko 120 stru njaka: rukovodioci vođoprivrednih službi svih republika, osam akademika, profe-

sori univerziteta iz Ljubljane, Zagreba, Beograda i Skoplja. Jednoglasno su zaključili da je prevođenje voda rentabilno. Prema približnoj razvjetci komisije, izgradnja elektrane na novim slivovima bila bi za preko 100 milijardi dinara jedinstvena, a dobili bismo isti kvalitet i kolичinu energije; proizvodna cijena bi bila niža za oko pet puta. To je značilo da bi privreda mogla uštedjeti preko 100 milijardi u troškovima investicija i preko 10 milijardi svake godine u troškovima proizvodnje. Pa ipak, izgradnja je odložena jer je rukovodstvo Srbije stavilo prigovor da problem nije dovoljno prostudiran!

TITU JE UPUTIO poziv Sukamo da posjeti Indoneziju povodom proslave Dana nezavisnosti. Kako je bio spreman, Tito je odredio da umjesto njega odluči. Istovremeno sam dobio zadatku da izvidim mogunost povećanja obima razmjene sa azijskim zemljama, posebno mogunost plasmana naših finalnih proizvoda i kupovine sirovina tih zemalja koje smo nabavljali preko posrednika na zapadnim tržištima. To su bili razlozi zbog kojih sam odlučio da posjetim još neke zemlje. Dao sam inicijativu da posjetim Indiju, Burmu, Tajland i Kambodžu. Ali, im je objavljena vijest o mojoj posjeti tim zemljama, vlade drugih azijskih zemalja dale su inicijativu da ih posjetim. Tako sam dobio pozive vlada Sjevernog Vijetnama, Kine i Mongolije, a zatim i vlada Cejlona, Pakistana, Japana i Etiopije. Naser je tako izrazio želju da se na povratku zadržim nekoliko dana u Egiptu. Tako je program puta uključio obilazak ni manje nego 13 azijskih i afričkih zemalja!

Na aerodromu u Džakarti dočekala me je cijela vlada sa premijerom na čelu. Bio je tu i po asni bataljon, te sam se nelagodno osjećao zbog nesnosne vrućine i pretjerane ceremonije. Sa aerodroma smo se odvezli u palatu „Merdeka“, gdje nas je dočekao Sukamo i odveo u naše apartmane.

Na prvom sastanku sa Sukarnom izrazio sam želju da se što bliže upoznam sa društvenim uređenjem, posebno sa „socijalizmom“ koji se izgrađuje u specifičnim uslovima In-

donezije". On je o tome govorio dosta uopšteno kada je posjetio Jugoslaviju. Nadao sam se da u imati interesantne razgovore o tome, ali sam se prevario! Sukamo ili nije htio ili nije znao da govoriti o stvarnosti. Opet se ograničio na uopštene fraze ne ulaze i u stvarne probleme. Uputio me je da o tim pitanjima razgovaram sa Džuandom, Abdulganijem i Subandrijem.

Sa Džuandom, koji je bio predsjednik vlade, razgovarao sam o problemima privrede. On je sa poznavanjem govorio o privrednim problemima jer je na položaj premijera došao kao stručnjak, a ne kao političar. Zamolio sam ga da mi iznese stanje privrede i probleme sa kojima se suočavaju.

Džuanda je prvo govorio o objektivnim mogućnostima zemlje: prirodna bogatstva su koncentrisana na Sumatri i drugim ostrvima, a radna snaga se nalazi na Javi. Ta protivrjenost bi mogla biti riješena ako bi se stanovništvo Jave, koja je prenaseljena, preselilo na Sumatru i na druga ostrva gdje postoje povoljni uslovi za život, a nedostaju samo komunikacije i naselja. Ako bi se ti problemi riješili, moglo bi se rađati na brži razvoj jer je Indonezija bogata zemlja. U tom dijelu svijeta jedino ona raspolaže bogatim nalučima nafte; Holanani su ostavili plantaže gume; na ostrvima ima mnogo stoke, pa bi se mogla razviti proizvodnja mesa, kože; zemlja je bogata i drvetom pogodnim za industrijsku preradu.

Džuanda je, govorile i o mjerama koje se preduzimaju da bi se savladale teškoće, rekao da osnovni problemi još nijesu ni na eti; njih nijesu riješili ni Holanani jer su se zadovoljavali eksploatacijom bogatstava koja nije tražila velika ulaganja, ulaganja u infrastrukturu. Stanje se nije mnogo promijenilo ni poslije njihovog odlaska: ono malo sredstava koja je država imala trošeno je na izdržavanje ogromne vojske, administracije, na reprezentaciju. Rukovodstvo države, posebno Sukarno, nije pokazalo mnogo volje i smisla za praktičnu privrednu politiku.

Sastao sam se sa Subandrijem, tadašnjim ministrom inostranih poslova. Relativno mlađi ali ambiciozan ovjek, nije se osjećao stabilno na funkciji koju je zauzimao jer je Sukarno esto mijenjao svoje saradnike i dovodio one koji ga više slušaju. Sa Subandrijem je trebalo da razgova-

ram o mjerama za poveanje ekonomske razmjene između naših zemalja. Međutim, on nije mnogo znao o ekonomskim problemima, te sam morao preuzeti inicijativu.

— Mi smo zainteresovani — rekao sam — da uvozimo sirovine koje proizvode: gumeni, kožu, drvo. Te proizvode sada nabavljamo preko zapadnoevropskog tržišta, plaćamo ih po visokim cijenama i u vrstoj valuti. Zapadnoevropske kompanije su posrednici, one kupuju od vas po niskim, a prodaju nama po visokim cijenama — pljačkuju i nas i vas. A mogli bismo isključiti posrednike! Vi biste postizali veće cijene, a mi ne bismo morali plaćati onoliko koliko traže posrednici; korist bi bila obostrana. Ali — nastavio sam — iako smo zainteresovani za uvoz sirovina iz vaše zemlje, naši odnosi ne bi smjeli biti postavljeni tako da vi stalno izvozite sirovine, a uvozite finalne proizvode. Tada bi se konzervirao kolonijalni karakter privrede: izvozili biste sirovine po znato nižim, a uvozili preravljene evine od tih istih sirovina po znatno višim cijenama. Mi se sa takvim položajem privrede nijesmo mirili, pa ne želimo ni vama da ga naturamo. Mi smo se industrijalizovali i naše sirovine sami preravljemo. Vi to morate tako e u inicijativi. Spremni smo da vam pomognemo i da vam damo potrebne kredite.

Subandrio je sve oduševljeno prihvatio. Ali nijesam bio uvjeren da je svjestan teško a na koje će naići ako počne sprovoditi takvu politiku.

Razgovarao sam i sa Abdulganijem. On se bavio pitanjima organizacije vlasti u sistemu „dirigovane demokratije“, koji je proglašavao Sukarno. Pokazao mi je šemu organizacije Konsultativnog savjeta koji treba da pomaže Sukarnu u vršenju vlasti. Savjet bi bio sastavljen od predstavnika svih društvenih slojeva — od seljaka, radnika i vojske. Lanove savjeta imenuje Sukarno. Bilo je jasno da je cijela ta organizacija stvorena da bi se obezbijedila vlast Sukarnu. Naime, u indonežanskom društvu djelovale su razne snage: u selima je imala snažnog uticaja zabranjena muslimanska desna arska partija „Mašjumi“; ona je organizovala i gerilske odrede koji su vodili oružanu borbu; vlasti nijesu mogle ugušiti taj otpor. U gradovima, a i na selu, Komunisti ka partija je sticala sve više pristalica.

Vojska nije bila jedinstvena; u njoj su postojale razne struje. Sukarnu je ostajalo da lavira između svih tih struja i da se pojavljuje u ulozi arbitra, kao veliki vođa revolucije. Tom cilju je trebalo da služi sistem „dirigovane demokratije“.

Sastao sam se i sa rukovodicima Komunističke partije, Aditom i Njotom. Oni su me upoznali sa političkom situacijom i raspoloženjem naroda, kao i sa perspektivom daljeg razvoja borbe za socijalizam u Indoneziji. Iz njihovog izlaganja nijesam dobio utisak da se radi o sektašima, dogmatičarima, koji misle samo na oružane forme borbe. Naprotiv, bili su spremni na najširu saradnju sa svim demokratskim i progresivnim partijama i pokretima. Njihov optimizam mi je govorio da nijesu postajali revolucionari itajući i knjige, nego vodeći borbu; proizašli su iz borbe, poznavali uslove života radnika i seljaka i vidjeli mogućnosti da se organizuju široke akcije masa. Bilo mi je jasno kako je i zašto Komunisti ka partija izrasla u najmasovniju partiju Indonezije.

POSLIJE INDONEZIJE posjetio sam Tajland i Kambodžu, a zatim Hanoj, gdje sam vodio duže razgovore sa predsjednikom vlade Fan Van Dongom. Primio me je i Ho Si Min, sa kojim sam vodio nekoliko razgovora, a upoznao sam i legendarnog generala apa.

Na prvi pogled sam uočio razliku u odnosu na zemlje koje sam prije toga posjetio: nema onog sjaja i luksuza palata; narod živi dosta skromno, ali se ni rukovodeći kada ne odvaja od njega. Ho Si Min bio je veoma skromno obučen i nosio je obične sandale! To mi je bilo sasvim razumljivo: čio narod je vodio borbu protiv francuskih kolonizatora i rukovodstvo je proizašlo iz te borbe; nije se odvajalo u borbi, pa se ne odvaja ni sada pošto je izvojevano oslobođenje. To daje ogromnu moralnu snagu rukovodstvu; bez obzira na teškoće koje mogu naići u budućnosti, niko ga ne će moći odvojiti od naroda!

Još nešto me je impresioniralo: partizanski duh se osjećao na svakom koraku; svi su u estvovali u partizanskom

pokretu i spremni su da nastave borbu jer zemlja nije oslobo ena: južnim dijelom vladaju Amerikanci; oni su zamjenili Francuze.

Bilo mi je drago što sam video da rukovodstvo procjenjuje svaku mjeru isklju ivo sa stanovišta da li je i kako prihvata narod. Imali su hrabrosti da odustanu od politike forsirane kolektivizacije zato što je seljaci nijesu prihvatali. To je za mene bio znak da se to rukovodstvo teško može birokratizovati i odvojiti od naroda.

Napustio sam Sjeverni Vijetnam osvježen duhom koji je vladao u toj zemlji i koji me je mnogo podsjeao na dane naše borbe i poslijeratne obnove.

IZ SJEVERNOG VIJETNAMA otišao sam u Japan. Vodio sam razgovore sa predsjednikom vlade Kišijem i ministrom inostranih poslova Fudžijamom. Primio me je i priredio mi ru ak i car Hirohito.

Uo i odlaska iz Japana održao sam konferenciju za štampu; na njoj me je jedan novinar upitao:

— Da li ete posjetiti Kinu? Ho ete li pozvati Mao Ce-tunga da poseti Jugoslaviju?

— Posjeti u Kinu, ali ne u pozvati Mao Ce-tunga — odgovorio sam otvoreno.

Otputovao sam za Peking i ve na aerodromu me je ekalo iznena enje: dok su me u svim zemljama koje sam do tada posjetio do ekivali presjednici vlada sa cijelom vladom, tamo me je do ekao samo potpredsjednik vlade, koji je ujedno bio i jedan od potpredsjednika Partije, zadužen za ekonomiku. Drugo iznena enje me je ekalo u rezidenciji; naš ambasador Vlado Popovi mi je rekao da, prema programu boravka, treba u Pekingu etiri dana posjeti fabrike, a posljednjeg dana bi me primio „neko iz rukovodstva”.

Ambasador je bio veoma neraspoložen; jedva je ekao da ostanemo sami, a onda mi je ljutito rekao:

— Sta ti je trebalo da u Tokiju izjavljuješ stranim novinarima da ne eš pozvati Mao Ce-tunga da posjeti Jugoslaviju?

— u En-laj je dolazio do Budimpešte, ali nije htio da posjeti Jugoslaviju — odgovorio sam tvrdo. — Ne želim da se ponovo izlažemo ponižavanju; da pozovem Mao Ce-tunga, a da on to odbije.

— Mogao si bar u tivo re i da nemaš u planu da ga pozoveš, ali da je on uvijek dobrodošao gost — u io me je ambasador.

Nasmijao sam se i u šali odgovorio:

— Slušaj, Vlado! Mnogo tražiš od mene, zahtijevaš da se izražavam diplomatskim rje nikom, a ja to ne umijem.

Tada se i on nasmijao; ipak mi je napomenuo da su Kinezi objavili u svojoj štampi pitanja novinara i moje odgovore.

— Sto se ti e programa boravka — rekao sam ambasadoru — mislim da e biti najbolje da im preneseš moju poruku: video sam dosta fabrika u svom životu; nijesam došao da gledam fabrike, nego da razgovaram sa njihovim rukovodiocima o razvoju borbe za socijalizam u azijskim zemljama i u Kini, o privrednim problemima koji se sada javljaju u Kini i o problemima me unarodnog radni kog pokreta. A treba im re i da se mogu i vratiti; nijesam se ja nametao da do em, nego su me oni pozvali!

Ambasador je prenio moju poruku i na odgovor nijesmo dugo ekali; otpale su posjete fabrikama. u En-laj je određen za mog doma ina; sa njim u razgovarati o situaciji u Aziji i o problemima izgradnje socijalizma u Kini; en Jun je određen da razgovara o ekonomskim problemima u Kini, a Teng Hsiao-ping o problemima me unarodnog radni kog pokreta.

Sljedeći dan po eli su razgovori. u En-laj je iznio svoje poglede na perspektivu borbe za socijalizam u zemljama Azije. Rekao je da milioni ljudi žive na ivici gladi; oslobođenje od kolonijalizma nije donijelo bolji život radnicima i seljacima; nije izvršena eksproprijacija stranih ni domaćih kapitalista; nije sprovedena agrarna reforma, koja bi raspodijelila zemlju feudalnih posjednika onima koji je obrađuju. Na toj osnovi raste protivrjenost između masa koje pritiskaju glad i besposlica i bogatih slojeva društva koji se i dalje bogate. Ta osnovna protivrjenost e se

i dalje zaoštravati sve dok ne preraste u oružanu borbu za vlast radnika.

Ta „analiza“ me je razo arala jer se nije mnogo razlikovala od starog, klasi nog prilaza problemima revolucije. U stvari, bila je to suviše uproš ena šema o odnosima klasnih snaga i o mogu nostima razvijanja revolucije. Nedostajala je analiza diferencijacije koja se razvija u okviru antikolonijalnih snaga tih zemalja, a po sticanju nezavisnosti. u En-laj nije video te procese ili nije htio da govori o njima!

A stvarnost je bila takva da se u svakoj zemlji razvijala diferencijacija antikolonijalnih snaga im su došle na vlast. Pojavile su se razne struje. Jedni su smatrali da revolucionarne snage ne treba da uzimaju u eš a u vlasti; treba da sve više zaoštravaju borbu naroda za bolje uslove života; tako e najbrže kompromitovati snage koje su došle na vlast poslije oslobo enja zemlje; ostvari e uslove da na vlast do u nove revolucionarne snage; drugi su, opet, isticali da sve snage koje su u estvovale u borbi treba da u estviju i u vlasti i da se kroz vlast bore da se revolucija dovede do kraja; da se nacionalizuju inostrana preduze a; da se privreda oslobodi kolonijalne zavisnosti od inostranstva; ak da borba dobije karakter socijalisti ke revolucije: da se nacionalizuju privatna preduze a doma ih kapitalista, da se podijeli zemlja feudalaca onima koji je obra uju.

Diferenciranja je bilo i oko toga kako obezbijediti pove anu unutrašnju akumulaciju: jedni su smatrali da je nužno sprovesti potpunu nacionalizaciju industrije, banaka, trgovine, transporta. Centralizovati u rukama države svu akumulaciju, koju bi zatim državni organi koristili za potrebe industrijalizacije; drugi su ukazivali na potrebu koriš enja ogromne radne snage kojom zemlja raspolaze, razvijanjem inicijative svakog ovjeka za postizanje što ve ih rezultata privre ivanja.

Razlike su nastajale prilikom rasprava o tome da li se u industrijalizaciji treba orientisati samo na izgradnju moderne, visokoproduktivne industrije ili je bolje dati prednost sitnoj industriji i manufakturi. U prvom slu aju, tvrdilo se, pove ava se akumulacija i stvaraju se uslovi da se privreda brže osloba a kolonijalne zavisnosti, ali to se mora

platiti znatnim smanjivanjem mogu nosti zapošljavanja. U drugom sluaju, isticano je, moglo bi se obezbijediti veće zapošljavanje, ali zato bi se smanjivala akumulacija, što bi dovelo do usporavanja cjelokupnog procesa dekolonizacije privrede.

Razlika u mišljenjima bilo je i oko daljeg razvoja revolucije: jedni su smatrali da je dobijanjem nezavisnosti završena antikolonijalna revolucija i bili su protiv toga da se dira u privatnu svojinu doma ih, pa tako i stranih kapitalista i feudalaca. Drugi su se, opet, izjašnjavali u prilog razvoju socijalističkog društva, zamišljajući ga kao društvo socijalne pravde u kojem treba da vlada solidarnost bogatih i siromašnih. Nasuprot njima, paralelno sa razvojem industrializacije, pojavile su se i struje, sastavljene od poslovnih domaćih krugova, koje su se takođe izjašnjavale za socijalizam zamišljajući da takvo društvo treba da pomaže razvoj „nacionalne“ industrije i privrede, pri čemu država treba da nacionalizuje one privredne grane koje su nerentabilne, a bez kojih se ne mogu razvijati ostale grane; radnici treba da se odnose prema nacionalizovanim fabrikama kao prema svojim i da ne postavljaju zahtjeve za veće zarade jer time otežavaju poslovanje „domaćih“ preduzeća koja postaju nekonkurentna inostranim proizvođačima. Pa i vojska se u nekim zemljama izjašnjava za socijalizam; vojni krugovi su, oigledno, smatrali da tim putem mogu sebi obezbijediti da igraju ulogu u političkom životu zemlje.

Pojava svih tih struja nije slučajna; ona je rezultat injenice da se borba za društvene preobražaje izvanredno komplikuje poslije pobjede antikolonijalne revolucije: sve struje se izjašnjavaju za socijalizam; u masama sve više sazrijeva svijest da je socijalizam jedini izlaz iz bijede koju im je kolonijalizam ostavio. Diferenciranje se vrši na pitanju šta se podrazumijeva pod socijalizmom: za jedne je socijalizam samo fasada iza koje se kriju njihovi uži interesi; drugi, opet, pod socijalizmom podrazumijevaju promjenu svojinskih odnosa. Teško je nastaju kada treba razdvojiti jedne od drugih jer se ni jedni ni drugi ne pojavljuju u istom vidu, što je, uostalom, ester slučaj u životu.

Ništa od svega toga nijesam uočio na sastanku sa Cu En-lajjom. Umjesto konkretnе analize stanja u zemljama Azije,

slušao sam uopštenu analizu koja se jednako mogla odnositi i na Afriku i na Latinsku Ameriku! Nijesam bio bolje sređen na prilikom razgovora o problemima izgradnje socijalizma u Kini. Ponovio je samo nešto od onoga što sam mogao primiti u rezolucijama njihovih kongresa i plenuma. Govorio je o tome kako su se u njihovoj Partiji pojavile dvije struje u vezi sa daljim razvojem socijalizma: jedni su smatrali da revoluciju ne bi trebalo dalje razvijati, odnosno da je dovoljno ono što je već postignuto u njenoj buržoasko-demokratskoj etapi; drugi su, opet, mislili da revoluciju treba dalje razvijati i eksproprijsati nacionalnu buržoaziju. Partija je zauzela srednje rješenje: nacionalnu buržoaziju treba uključiti u izgradnju socijalizma i na taj način otvoriti put specifičnom razvoju socijalizma u Kini.

U tomu je ta specifičnost, u to Cu En-laj nije htio ulaziti.

Nadao sam se da u nešto više saznati o osnovnim pitanjima oko kojih dolazi do razmimoilaženja u samom rukovodstvu. O njima se, istina, ništa nije javno govorilo, ali pažljivo upoređivanje tekstova rezolucija i referata na saštancima raznih foruma otkrivalo je njihovo postojanje: referat Mao Ce-tunga o rješavanju protivrjenosti u narodu i o politici „Sto cvjetova“ jedno vrijeme je široko popularisan kao veliki prilog teoriji marksizma, da bi se poslije nekoliko mjeseci o njemu prestalo govoriti! Na Osmom kongresu KP Kine prešlo se utke preko njega. Kao da nikad nije ni postojao!

Naš ambasador je, naravno, to uočio i, kada mu se pružila prilika, upitao je Mao Ce-tunga zašto na kongresu nijesu uopšte pominjani njegovi stavovi o „Sto cvjetova“.

Mao Ce-tung je odgovorio da to nijesu bili samo njegovi stavovi već da su se sa njima svi složili.

Ambasador je izrazio u enje što ti stavovi, ako iza njih stoji cijelo rukovodstvo, ne dominiraju kongresom, želeći da sazna što se promijenilo u međuvremenu.

Mao Ce-tung je zaobilazno odgovorio:

— E, to pitajte mlađe... Liu Sao-ija, u En-laja.

Uprkos želji da ostane zagonetan, Mao Ce-tung je otkrio da u samom rukovodstvu postoje razmimoilaženja u pitanjima koja je pokrenuo referatom „Sto cvjetova“. Me

tim, ostalo je nejasno iji su to bili stavovi, ko ih je kome naturio — da li rukovodstvo njemu ili on rukovodstvu!

Ubrzo poslije Osmog kongresa održan je plenum Centralnog komiteta na kome je Peng Cen održao referat o desni arskoj opasnosti, zauzimajući stavove potpuno suprotne onima iz referata „Sto cvjetova“.

Upravo kada sam stigao u Klinu, bila je u punom jeku kampanja protiv „desni ara“; hapšeni su svi koji su slobodnije istupali u vrijeme politike „Sto cvjetova“. Nijesmo mogli shvatiti suštinu tog preokreta i zato je ambasador Popovi tokom jednog razgovora sa tadašnjim ministrom odbrane Teng Te-huajom, koji je ujedno bio i lan Politbiroa, postavio pitanje:

— Kako je moguće da hapsite one ljudе koje ste nedavno podstakli da slobodno izlažu svoja shvatanja?

Ministar se nije zbumio, već je odgovorio:

— U tome i jeste naše preimstvo! Proglasili smo politiku „Sto cvjetova“ da bismo izazvali prikrivene neprijatelje, a onda smo ih likvidirali kroz kampanju protiv desni ara.

Razgovore sa u En-lajom o ekivao sam kao šansu da saznam prave razloge iznenadnog preokreta. Na žalost, razoaranje je bilo potpuno: u En-laj se nije ni osvrnuo na te probleme, već je govorio samo o stvarima koje su mi već bile poznate.

Sljedeći dan primio me je en Jun. S njim sam razgovarao o privrednim pitanjima. Razgovori su bili konkretniji i, rekao bih, mnogo iskreniji. en Jun je otvoreno iznosio probleme sa kojima se Kina susreće.

— Naše ukupne investicije, uključujući i amortizaciju, iznose oko 25% ukupnog društvenog proizvoda — rekao je na samom početku. — To je vrlo visoka stopa akumulacije, ali veoma je niska u odnosu na naše potrebe. Prenaseljenost selja je poseban problem; na svaki hektar obradive površine dolazi šest stanovnika koji se bave poljoprivredom. Priraštaj stanovništva je ogroman! Svake godine imamo 16 do 18 miliona stanovnika više, što vrši pritisak na dalje povećanje broja stanovnika po hektaru. Iz ovoga jasno proizlazi da naša akumulacija nije dovoljna da zaposli priraštaj stanovništva u nepoljoprivrednim delatnostima, a da se i ne go-

vori o potrebi menjanja sadašnje socijalne strukture stanovništva!

Slušaju i en Juna, nije mi bilo teško da ocijenim svu težinu situacije u kojoj se Kina nalazi: ako ne dobiju inostrane kredite, zapada e u sve ve e teško e. Jer priraštaj stanovništva je takav da se svake godine ra a po jedna Jugoslavija! Me utim, investicije po stanovniku su nesrazmjerne niže nego kod nas, a i mi jedva uspijevamo da mijenjamo socijalnu strukturu stanovništva.

— Obim robne razmene sa inostranstvom je mali — nastavio je en Jun. — Iznosi svega oko tri milijarde dolara. Istina, imamo pozitivan bilans pla anja, ali to ne koristimo za modernizaciju proizvodnje, nego dajemo besplatnu pomo azijskim zemljama. Ho emo da izigravamo veliku državu iako to nismo s obzirom na naše materijalne mogu nosti.

Iznenadila me je takva kriti nost; prvi put sam tako nešto uo u Kini, pa sam en Juna pažljivo slušao.

— Krediti koje smo dobili od Sovjetskog Saveza su bezna ajni u odnosu na naše potrebe. A oni to zovu pomo . A kakva je to pomo kada sve kredite moramo vra ati i ve smo ih vratili! ak smo morali platiti naoružanje koje smo upotrebili u korejskom ratu.

I to me je iznenadilo: prvi put sam uo otvorenu kritiku na ra un Sovjetskog Saveza. Ranije je bilo samo povremenih aluzija na navodnu pomo . Još više me je za udilo što en Jun nije kritikovao samo politiku Sovjetskog Saveza prema Kini ve i politiku sopstvenog rukovodstva.

— Iako ne možemo dobiti kredite na drugoj strani, mi se odri emo kredita koje nam daje Sovjetski Savez i nastojimo da ih što pre oplatimo. Vodimo politiku nezaduživanja prema inostranstvu mada to sužava mogu nosti našeg bržeg razvoja!

en Jun se osvrnuo na blokadu SAD i na njene posljedice s obzirom na napore Kine da se industrijalizuje.

— Blokada od strane SAD je potpuna. Mada imamo devizna sredstva, ne možemo nabaviti licence, nacrite mašina i ure aja kako bismo modernizovali proizvodnju. ak ne možemo kupovati razne reprodukcione materijale koji su nam potrebni u proizvodnji!

Nelagodno sam se osjeao slušaju i izlaganje en Jun 0 teško ama sa kojima se Kina suo ava. Mi imamo neuporedivo povoljnije uslove, nemamo problema oko nabavki licenci, nacrtta, materijala, kredita — svega što nam je potrebno da modernizujemo proizvodnju. A Kina mora sve sama da proizvodi ili da nabavlja na „crnom“ tržištu po skupe pare. Osjetio sam se pobu en da obe am pomo u nabavci svih materijala do kojih ne mogu do i na drugom mjestu. Rastao sam se sa tim ovjekom spremam da pomognem. Kona no, to je moja dužnost kao komuniste: ako kapitalisti mogu biti solidarni u blokadi Kine, zašto ne bismo to bili i mi koji istupamo u ime radnika.

Trećeg dana sam se sastao sa Teng Hsiao-pingom radi diskusije o problemima me unarodnog radni kog pokreta. O ekivao sam da emo analizirati promjene koje su se dogodile u komunisti kom pokretu poslije Staljinove smrti, mogu nosti koje s tim u vezi postoje za ujedinjenje svih struja radni kog pokreta.

Da bih podstakao diskusiju, rekao sam da u posljednje vrijeme naš Savez komunista uspješno ostvaruje saradnju sa komunistima i sa socijaldemokratima. No, Teng Hsiao-ping me je prekinuo i dosta nadmeno po eo objašnjavati kako komunisti ne mogu sara ivati sa revolucionistima jer ina e i sami postaju revolucionisti! Naravno da sam veoma odlu no reagovao:

— Ne možete nam propisivati s (kim možemo sara ivati! Ni mi ne želimo vama to nalagati. Još manje nam možete prišivati etikete revolucionizma.

Time je bila presje ena svaka konstruktivna diskusija o problemima o kojima se imalo šta govoriti. Sastanak je veoma brzo završen.

Istog dana uve e primio me je u De; on je vršio dužnost potpredsjednika Narodne Republike Kine. Prethodno mi je dato objašnjenje da me ne može primiti Mao Ce-tung zato što je, navodno, stalno van Pekinga.

Sastanku su prisustvovali Liu Šao-i, u En-laj, Teng Hsiao-ping, en Jun i Peng en, dakle šestorica najvažnijih rukovode ih ljudi Komunisti ke partije Kine poslije Mao Ce-tunga.

Gajio sam nadu da u bar tom prilikom dobiti odgovor na mnogobrojna pitanja koja su mi se nametala od samog

po etka moje posjete Kini. Me utim, zaprijetila je opasnost da se sve ograni i na uzajamne komplimente o tome kako uspješno izgra ujemo socijalizam, kako treba da što tješnje sara ujemo u interesu mira i socijalizma. Stoga sam namjerno postavio problem odnosa me u socijalisti kih zemljama ra unaju i da u tako izazvati diskusiju o promjenama u socijalisti kih zemljama poslije Staljinove smrti.

— Zbog ega je potrebno da socijalisti ke zemlje uvijek istupaju s pozicija lagera? — upitio sam. — Zar se u okviru lagera obavezno mora konsultovati o me unarodnim, pa esto i o unutrašnjim problemima. Posebno je pitanje zašto neko mora da bude na elu lagera, pa makar se radilo i o Sovjetskom Savezu!

Moja pitanja su izazvala veoma burno reagovanje. Prvi se javio u En-laj. Govorio je o neophodnosti ujedinjavanja socijalisti kih zemalja:

— Ako kapitalisti ke zemlje mogu da se ujedinjavaju, zašto to ne bi u inile i socijalisti ke zemlje? Imperijalisti upravo žele da po epaju socijalisti ke zemlje.

— Imperijalisti žele da se što više okleveta Sovjetski Savez, da se umanji njegov ugled kao prve zemlje socijalizma — intervenisao je Teng Hsiao-ping.

Bilo mi je neprijatno što me u stvari optužuju da želim pocijepati socijalisti ke zemlje i odvojiti ih od Sovjetskog Saveza.

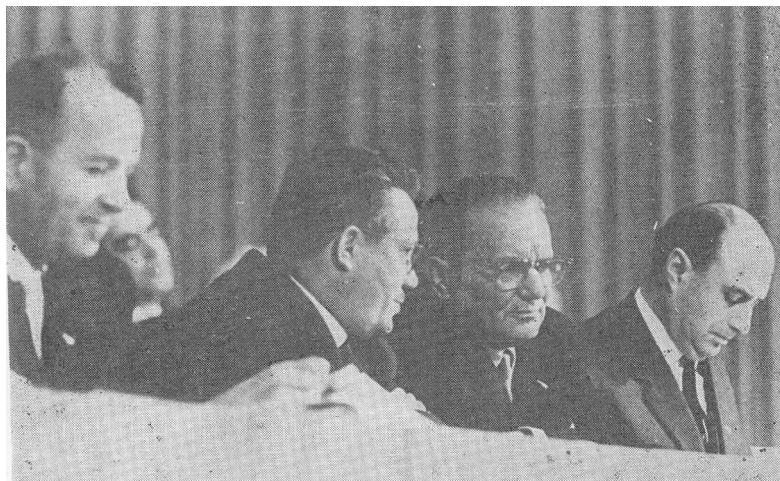
— Ipak mi izgleda da me u nama nema suštinske razlike — odgovorio sam svojim doma inima. — Ja tako e želim što tješnju saradnju socijalisti kih zemalja, ali na osnovama ravnopravnosti i zajedni kih interesa, a ne polaze i od diktata jedne zemlje, makar ona bila i prva zemlja socijalizma! Želim i da se sa uva ugled Sovjetskog Saveza kao prve zemlje socijalizma. Ali to se ne e posti i ako se u lageru održe neravnopravni odnosi.

Javio se Liu Šao-i, koji je do tada utao:

— Svaka eta ima svoga komandira. Svaka komunisti ka elija ima svoga pro elnika. Pa i socijalisti ki lager mora imati nekog koji e stajati na elu!

Sta sam mogao nego da odgovorim šalom:

— Znate, iz vojske sam pobjegao odmah poslije završetka oružane borbe jer nijesam volio vojni ke odnose! Ako

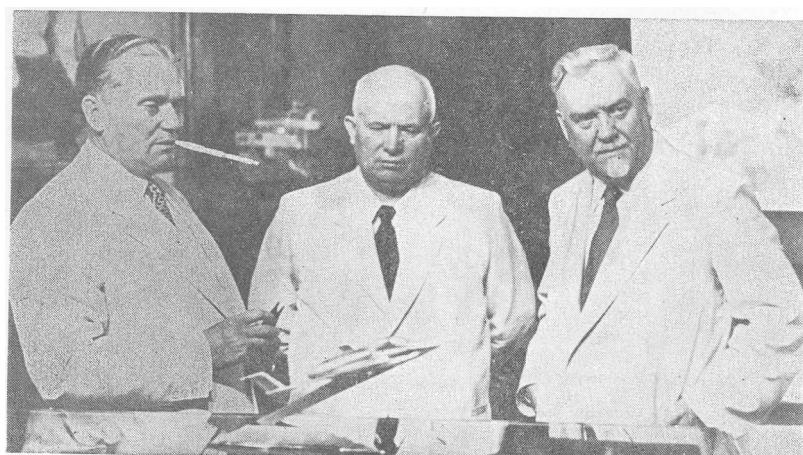
Dio predsjedništva Osmog kongresa SKJ (1964) s lijeva: Svetozar Vukmanović, Edvard Kardelj, Josip Broz Tito i Ahmet Suknja

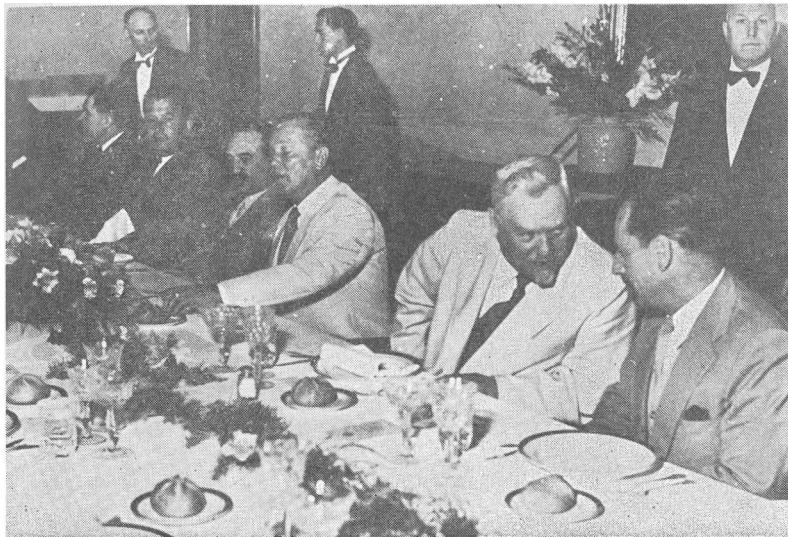
etvrti (brionski) plenum CK SKJ (jul IVbO)

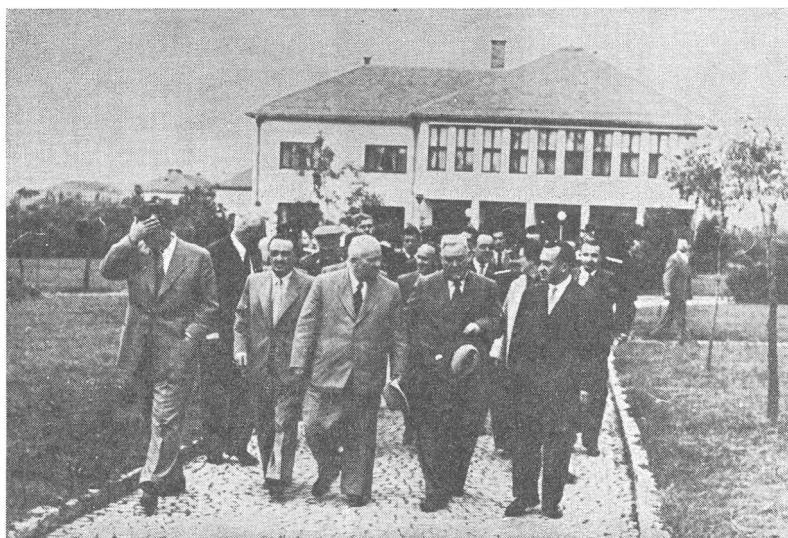
Tito u ime Jugoslavije i Bulganjin u ime SSSR potpisuju Beogradsku deklaraciju (1955). Iza njih u sredini vide se Svetozar Vukmanović i Kosta Popović

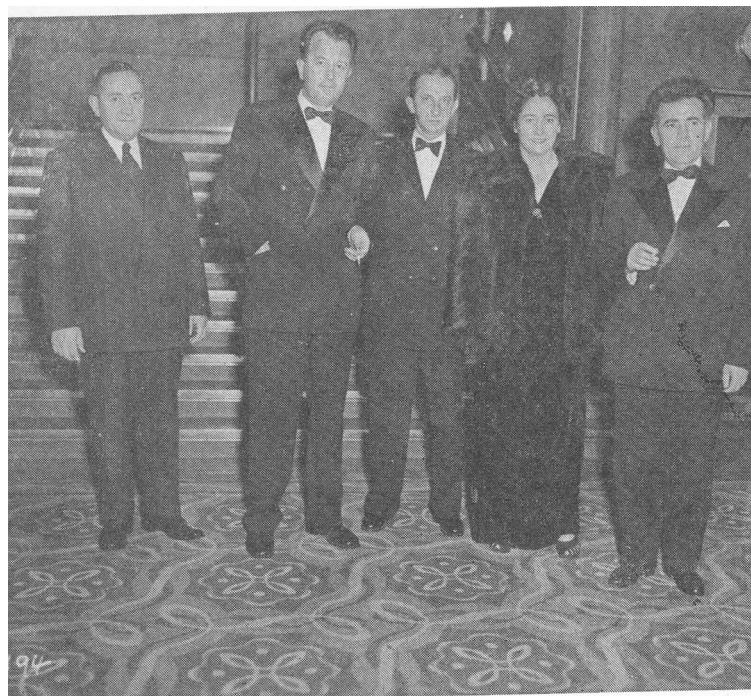
Tito, Hruščov i Bulganjin u Beogradu 1955.

Sve anđi su ak prilikom posjete sovjetske partijsko-državne delegacije Jugoslaviji 1955. S lijeva: Gromiko, Tempo, Mikojan, Tito, Bulganjin i Ko a Popović

Hruščov (u sredini) prilikom obilaska Instituta u Vini (1955). Prvi s lijeva je Svetozar Vukmanović

*Prvi put u SAD. S lijeva: inž. Radenović, Tempo, Avdo Humo Milica
Vukmanović i Jovan Veselinov — na brodu „Kvin Elizabeth“*

vi ho ete da uspostavljate vojni ke odnose i me u socijalisti kim zemljama, ne znam kuda u bježati?

— En-laj je završio razgovor izjavom da me u nama ima ozbiljnih razmimoilaženja, ali da nemamo ni vremena ni potrebe da o tome nastavljamo diskusiju.

IZ PEKINGA sam oputovao u Ulan Bator da bih sa mongolskim rukovodiocima razgovarao o problemima bilateralne saradnje.

Na aerodromu sam se susreo sa Molotovom, tadašnjim sovjetskim ambasadorom u Mongoliji. Došao je na aerodrom da me do eka zajedno sa ostalim ambasadorima. Kada sam ga ugledao kako стоји u redu da bi se sa mnom pozdravio, bilo mi ga je nekako žao. Nekadašnji Lenjinov saborac, učesnik oktobarske revolucije doživio je da bude ambasador u ovom zaba enom gradu!

Znao sam da on mene ne bi poštedio da mu je uspjelo da obori naše rukovodstvo; strijeljao bi me mirne savjesti kao imperijalisti kog špijuna. A sada stoji pred mnom, spremam da se pozdravi! Interesantno, nijesam osjećao ni trunke osvetoljubivosti; ak mi je bilo krivo što ga je Hruš ov tako ponizio. Zašto ga nije oslobođio svake dužnosti, dao mu pristojnu penziju i pustio ga da piše memoare?

Izgledao je nekako star i oronuo, a ipak je imao snage da se suprotstavi procesu demokratizacije. Uspio je da pridobiće većinu u Politbirou; nadao se da će ukloniti Hruš ovu sa položaja prvog sekretara i da će zaustaviti proces destalinizacije. Ipak, to mu nije pošlo za rukom: Hruš ov se pokazao jači nego što je Molotov mislio. I umjesto da uklone Hruš ovu iz rukovodstva, morali su oni napustiti političku scenu...

Molotova sam opet sreća iste večeri na prijemu; bio je veoma ljubazan, ak je pokušao da mi se približi. Zamolio je za dozvolu da me oslovjava sa „druže Tempo“, što sam ja, naravno, prihvatio.

— Kakve utiske nosite iz Azije? — upitao me je u jednom trenutku.

— Mora e se sa mnogo više širine pristupiti okupljanju svih struja i pokreta koji se izjašnjavaju i bore na liniji socijalizma — odgovorio sam kratko.

Pogledao me je za u eno i lukavo upitao:

— Zar Kinezzi ne pristupaju upravo tako problemima borbe za socijalizam u Aziji?

Ne ekaju i moj odgovor, Molotov je naglo promijenio temu:

— A šta mislite o situaciji u Kini?

— Mislim da je situacija dosta teška — opet sam kratko odgovorio.

Odgovor ga je o igledno zaprepastio i jedno vrijeme nije znao šta da kaže. Najzad se snašao i rekao:

— Ali oni iz godine u godinu ostvaruju sve viši porast proizvodnje!

— To nije dovoljno — odgovorio sam vidjevši da se on ne razumije u te stvari. — Ne uspijevaju da zaposle višak stanovništva, što zna i da se stalno pogoršava njegova socijalna struktura.

I dalje me je zbunjeno gledao i samo je promrmljao:

— Vi ekonomisti ete ve na i rešenje i za te probleme!

Pogledao sam ga sažaljivo; on je to shvatio, pa je zatao. Bilo mi ga je zaista žao: jednog starog revolucionara vrijeme je pregazilo, a on to još ne vidi, ve bi htio da i dalje igra neku ulogu u društvu. Uostalom, najpresudnije je u životu svakog revolucionara da blagovremeno shvati kada ga je vrijeme pregazilo i da se povu e; ina e se od revolucionara može pretvoriti u konzervativca, u kontrarevolucionara koji je u stanju da kompromituje sve što je u inio kao revolucionar.

IZ MONGOLIJE sam se vratio u Kinu. Posjetio sam Vuhan, gdje su mi doma ini, ne bez ponosa, izjavili:

— Ovo je prestonica elika! Proizvodimo preko tri miliona tona elika ...

— A koliko je radnika zaposleno, — presjekao sam doma ine.

— Preko sto hiljada radnika — rekli su sa ponosom.

Sjetivši se jedne željezare koju sam posjetio u SAD, dodao sam:

— Nemojte me smatrati američkim agentom, ali sam tamo video jednu željezaru koja ima dva puta veću proizvodnju, a preko pet puta manje radnika.

Moja izjava izazvala je pravo zaprepašenje, ali to me nije spriječilo da nastavim sa komentarima:

— Da li ste se zapitali otkuda tako velike razlike u produktivnosti rada, i to u korist kapitalističke zemlje? Sta je ostalo od naše postavke da je socijalizam napredniji društveni sistem, da će u njemu radnici ostvarivati višu produktivnost rada jer rade za sebe?

Pošto nije uslijedio odgovor, nastavio sam:

— Vjerovatno da izvjesne razlike dolaze otud što je Amerika počela da se industrijalizuje više od sto godina prije Kine. Ali time se ne može sve objasniti! Pravi uzrok leži u tome što u Americi djeluju zakonitosti robne proizvodnje, tržište nemilosrdno izbacuje iz proizvodnje one koji zaostaju u smanjivanju troškova proizvodnje. A vas ništa na to ne tjeraj, osim, naravno, plana kojim se utvrđuju normativi materijala i radne snage po jedinici proizvodnje. I moralnih stimulansa, razumije se.

Nijesu komentarisali; gledali su me sa izvjesnim podzrenjem. Vjerovatno su u meni vidjeli pristalicu kapitalizma.

Prije ručka u gradskoj kući zbio se događaj koji mi je otkrio da između Kine i Sovjetskog Saveza postoji dubljeg razmimoilaženje oko Narodne Republike Mongolije.

Na ulazu u gradsku kuću primijetio sam veliku kartu Kine; zastao sam pred njom jer me je interesovalo da vidim to ogromno prostranstvo. Sa unutrašnjem sam zapazio da je na sjeveru naznačena jedna država duboko usaćena u teritoriju današnje Kine. Znao sam da se radi o Narodnoj Republici Mongoliji, ali sam se pravio nevjeste i zapitao koja je to država. Oko mene je bilo dvadesetak rukovoda ih ljudi grada, im su vidjeli šta pokazujem rukom, ne ekađu i prevod, reagovali su kao da ih je pogodila električna

struja: shvatio sam da smatraju da im je ta teritorija nepravedno oduzeta.

Tog trenutka sam razumio i suštinu razmimoilaženja izme u ruskih i kineskih stru njaka oko daljeg razvoja Mongolije. Prvi su smatrali da Mongoliju treba razvijati na bazi najsavremenije mehanizacije, dok su drugi, opet, mislili da treba masovno koristiti radnu snagu koja bi, naravno, dolazila iz Kine jer je Mongolija rijetko naseljena zemlja.

Iz Vuhana sam došao u Sangaj, gdje me je ekao visoki funkcijonjer Centralne planske komisije. Naši diplomati koji su me pratili rekoše da je to veliki stru njak i da kinesko rukovodstvo vjerovatno pridaje poseban zna aj razgovorima koje treba da vodim.

U okviru programa boravka u Šangaju bilo je predvi- eno da se sretнем sa jednim kineskim kapitalistom. Sa ne- strpljenjem sam o ekivao taj susret jer mi je bilo poznato da se saradnja sa kapitalistima smatra jednom od specifi - nosti razvoja socijalizma u Kini.

U velikoj i luksuznoj vili primio me je stariji, otmjen gospodin. Najprije nas je po astio kineskim ajem, a zatim dosta teatralno po eo da govori:

— Pogledajte me! Ja sam kapitalista i izrabljivaо sam kineske radnike ... pio sam njihovу krv. Ali sam se na sopstvenom iskustvu uverio da budu nost Kine nije u ka- pitalizmu, nego u socijalizmu. Dok su moje fabrike, sve bez razlike, radile sa gubitkom, dotele su socijalisti ke fabrike ostvarivale pet puta višu stopu akumulacije ... Zato sam ih dobrovoljno ustupio državi!

Prekinuo sam ga dosta grubо; bilo mi je neprijatno što me smatra tako glupim.

— U tome što ste rekli ima, najblaže re eno, ne ega nerazumljivog! Kako je mogu e da vaše fabrike rade sa gu- bitkom, a da u isto vrijeme socijalisti ka preduze a ostva- ruju nevjerovatno visoku akumulaciju?

Kapitalista se zbumio. Bilo je o igledno da mu se do tada nije dešavalо da mu postavljaju i takva pitanja.

— Pa, ja sam vam rekao da su moje fabrike kapitalisti ke, da sam kao kapitalista pio krv radnicima, zato oni nisu ni hteli da rade za mene — govorio je neuvjerljivo. —

Me utim, u socijalisti kim fabrikama oni rade za sebe; otuda i ostvaruju visoku akumulativnost...

— Izvinite, time se ne može objasniti injenica da ste imali gubitke u svojim fabrikama — opet sam ga prekinuo.
— Kakav ste vi kapitalista ako niste u stanju da obezbijedite profit?

Tada je intervenisao visoki funkcioner iz Pekinga:

— U Partiji su postojale dve struje. Jedni su hteli da se izvrši eksproprijacija svih kapitalista, a drugi su, opet, mislili da treba prestati sa daljim eksproprijacijama. Partija je, me utim, zauzela stav da se kapitalisti postepeno uključuju u socijalisti ku izgradnju.

— To mi je ve rekao u En-laj — nijesam mu dozvolio da frazira. — To nije odgovor na moje pitanje!

— Znate, kod nas postoji distribucija sirovina — uslijedio je novi odgovor tog funkcionera Planske komisije.

— Pa što mi to u po etku nijeste rekli? Odmah bih znao otkuda gubici u kapitalisti kim fabrikama! Vi im, dakle, ne dodjeljujete dovoljno sirovina, pa zato imaju gubitke. Nasuprot tome, socijalisti ke fabrike dobijaju sirovine i mogu u potpunosti koristiti svoje kapacitete, odnosno ostvarivati veoma visoku stopu akumulacije. U takvim uslovima, razumije se, kapitalista radije „dobrovoljno“ ustupa fabriku državi. Mene samo interesuje da li kapitalisti ustupaju fabrike bez naknade?

I dobio sam odgovor.

— Država se obavezala da vlasnicima u roku od sedam godina ispla uje po 5% od vrednosti fabrike — glasio je odgovor.

— To je 35% vrijednosti fabrike, i to u roku od sedam godina! — glasno sam komentarisao. — To je veoma visoka naknada. Vaši kapitalisti su dobro prošli, mnogo bolje od naših. Jer mi smo našima dali obveznice u visini od 20% vrijednosti fabrike, i to na rok od 50 godina! Ipak ne vidim po emu je sve to specifi nost razvitka socijalizma u Kini. U emu se ogleda saradnja sa kapitalistima?

— Mi kapitaliste obi no postavljamo za pomo nike direktora u njihovim bivšim fabrikama — dobacio je drug iz Pekinga.

Nasmijao sam se i rekao:

— Mi naše kapitaliste postavljamo i za direktore samo ako su sposobni i dobro rade.

Nije im bilo pravo što se smijem, pa su iznijeli još jedan „argument“:

— Ali oni imaju pravo da biraju poslanike.

— To je normalno! Kod nas oni imaju pravo da budu birani za poslanike, razumije se ako im to pravo nije oduzeto zbog saradnje sa okupatorom — nastavio sam da govorim kroza smijeh.

Drug iz Pekinga je bio uvrijeđen i prestao je da razgovara.

Tako se neslavno završila posjeta kineskom kapitalisti.

POSLIJE POSJETE BURMI i razgovora sa U Nuom i burmanskim socijalističkim liderima — U Ba Sveom, U Co Njenom — stigao sam u Indiju.

Nehru me je primio u protokolarnu posjetu. Umjesto uobičajene, kratke razmjene pozdrava i dobrih želja, započeli smo razgovore koji su tako zainteresovali Nehrua da je posjeta trajala preko dva sata. Njemu ni to nije bilo dovoljno, pa je svojom rukom upisao u program boravka da me po podne posjeti u mojoj rezidenciji. Tako smo razgovarali još dva sata. Najzad, razgovori su nastavljeni za vrijeme večere koju je Nehru priredio prije nego što je iste večeri krenuo u zvaničnu posjetu Japanu.

Osnovna tema naših razgovora bili su procesi demokratizacije u socijalističkim zemljama koji su se poticali razvijati poslije Staljinove smrti, a posebno poslije Dvadesetog kongresa KPSS. Nehru je pozitivno ocjenjivao te procese, ali je bio kritički raspoložen zbog toga što su oni, po njegovom mišljenju, sporo razvijali.

— Zašto Hruščov ne povodi sovjetske trupe iz Maarske? Sada, pošto je raščinio sa Molotovom i starom staljinistima kom gardošem, on to može učiniti. Ko ga u tome sprečava? — pitao je Nehru.

Dugo sam objašnjavao da snaga staljinizma ne poivana vlasti nekolicine ljudi iz rukovodstva, ma koliko oni bili

uticajni; centar mo i je u aparatu države i partije koji rapsolaže viškom rada. Naglasio sam: ukoliko je ta koncentracija veća — u staljinizmu je potpuna — utoliko je teže promijeniti sistem jer aparat, brane i sistem, istovremeno brani sebe i svoje privilegije. Otuda nije isključena mogućnost da taj aparat smijeni rukovodstvo koje namjerava da radikalno mijenja sistem.

— Ako je odstranjena staljinistička garda, to još ne zna i da je likvidiran staljinizam — rekao sam. — Jer glavna baza staljinizma, aparat, ostao je nedirnut, a ništa se nije izmijenilo ni u pogledu raspolaganja viškom rada

Nehru me nije prekidal, već je veoma pažljivo slušao.

— Razumije se, ne tvrdim da staljinizam u Sovjetskom Savezu nije pretrpio ozbiljan poraz, ali zato se centar staljinizma pomjera prema Kini. O tome mora voditi računa i rukovodstvo Sovjetskog Saveza, ako ni zbog nega drugog, onda zbog aparata u kojem je rukama još koncentrisana velika vlast.

— A politika „Sto cvjetova“? — upitao je Nehru.

— Ona je već pokopana — odgovorio sam bez dvozmisnjenja. — Istina, ta politika je označila po etak procesa de-staljinizacije u Kini. Pojavili su se zahtjevi da princip materijalne stimulacije dođe do vlasti nego izražaja u nagradivanju radnika, da se dopusti djelovanje tržišta, da se stavi jačak na proizvodnju potrošnih dobara, na poljoprivrednu i laku industriju. Sve bi to, naravno, otvorilo proces smanjivanja vlasti države i njenih organa, opadanja moći raspolaganja viškom rada, vlasti birokratije bili bi sasvim korijeni. Na žalost, cijeli proces je zaustavljen! Njemu su se oduprili svi koji bi izgubili svoje pozicije u društvu. Te snage su pobijedile i sada vode kampanju protiv „desničara“, što u suštini znači protiv svih koji su se izjasnili za destaljinizaciju u periodu politike „Sto cvjetova“. Staljinizam se još više uvrstio jer su svi njegovi protivnici u utkani.

Iznose i ocjenu ekonomske situacije u Kini, rekao sam da je ona dosta teška. To je Nehrua iznenadilo; istakao je da se u Kini ostvaruje visoki porast proizvodnje svake godine.

Nijesam negirao jer je to bila injenica. Me utim, izrazio sam mišljenje da absolutno nedovoljna akumulacija i ogroman priraštaj, stanovništva, posebno potpuna ekonom-ska i politi ka blokada Kine, moraju djelovati na dalje pogoršavanje situacije.

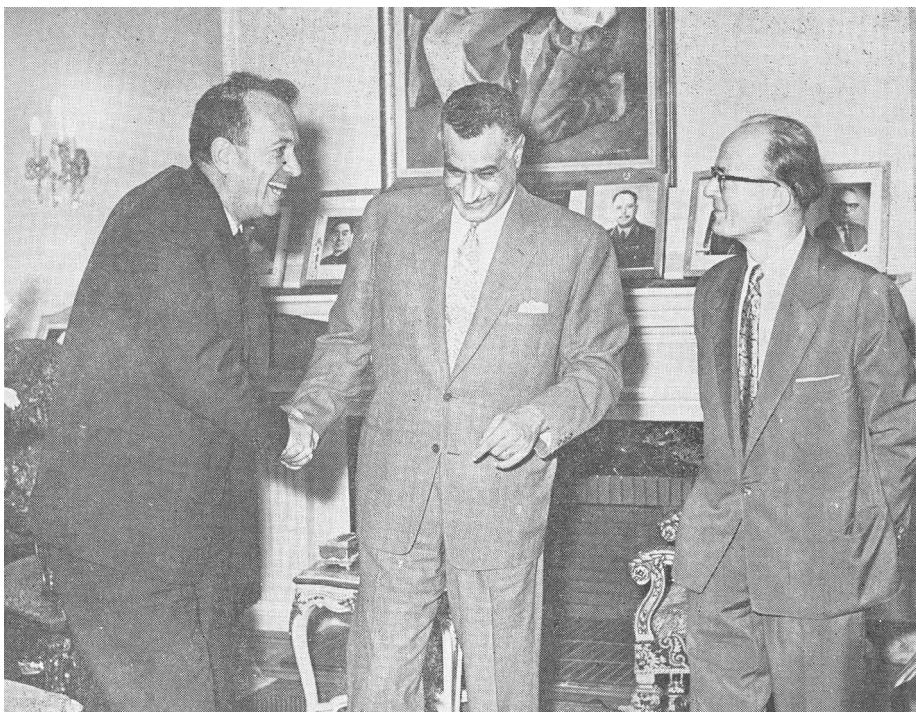
— Može se lako dogoditi, u bližoj ili daljoj budu nosti, da Kina bude prinu ena da vrši ekspanziju. Ina e im prijeti glad! I umjesto da im razvijene zemlje iza u u susret, da im daju kredite za brži razvoj, name e im se blokada pod pritiskom SAD, a ni Sovjetski Savez ne razumije od kakvog je zna aja davanje ve ih kredita Kini. Borba za mir u tom dijelu svijeta ne može se dobiti blokadom Kine, ve obrnuto, pružanjem kredita i intenziviranjem robne razmjene izme u razvijenih zemalja i Kine.

POSLIJE INDIJE posjetio sam Cejlon, Pakistan, Etiopiju i Egipat, gdje sam vodio interesantne razgovore sa Solomonom Bandaranaike, carem Haile Selasijem, Naserom ...

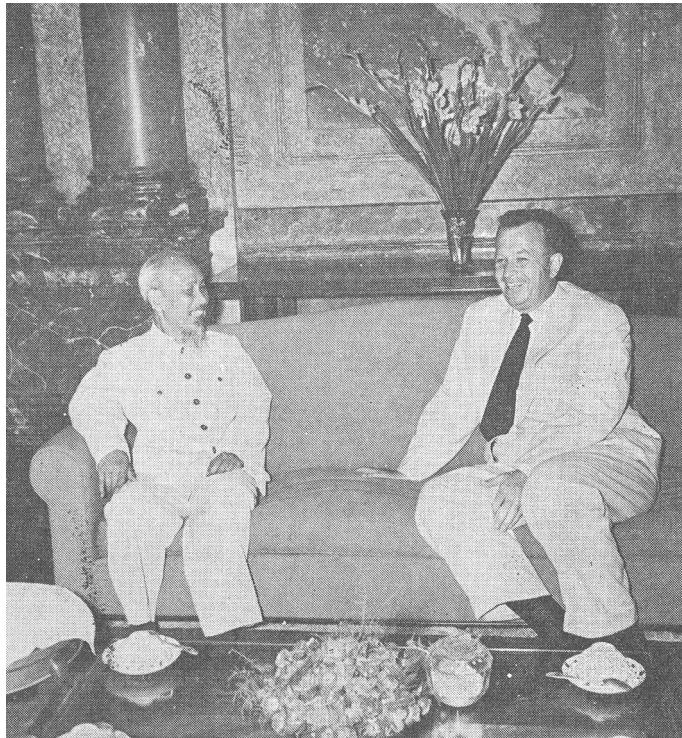
Po mom povratku u zemlju održan je sastanak užeg rukovodstva na kojem sam iznio ocjenu situacije u azijskim zemljama, posebno u Kini, iz ega je proizlazilo da se centar staljinizma pomjera prema Kini. To je bila u neku ruku novina jer su gotovo sve naše delegacije koje su boravile u Kini davale povoljne ocjene o daljem privrednom i društvenom razvoju te zemlje.

Moja ocjena nije bila izri ito prihva ena, ali ni odbena. Još je bilo rano za zaklju ivanje, te se ekao dalji razvoj doga aja.

A prilika se ubrzo pružila. U novembru 1957. godine, povodom proslave etrdesete godišnjice oktobarske revolucije, boravila je u Moskvi naša delegacija u kojoj su, pored ostalih, bili Rankovi i Kardelj. Prisustvovale su i delegacije gotovo svih kor.unisti kih partija u svijetu. Na proslavi je bila i delegacija KP Kine sa Mao Ce-tungom na elu. Mao je dugo govorio na savjetovanju koje je tom prilikom održano. Osvrnuo se na protivrje nosti u narodu. Pored ostalog, ukazao je da je došlo do pojave dviju struja u sovjetskom rukovodstvu i da je, na žalost, pobijedila struja

Susret prijatelja (1957): Svetozar Vukmanović, Gamal Arafat i Jože Brilej

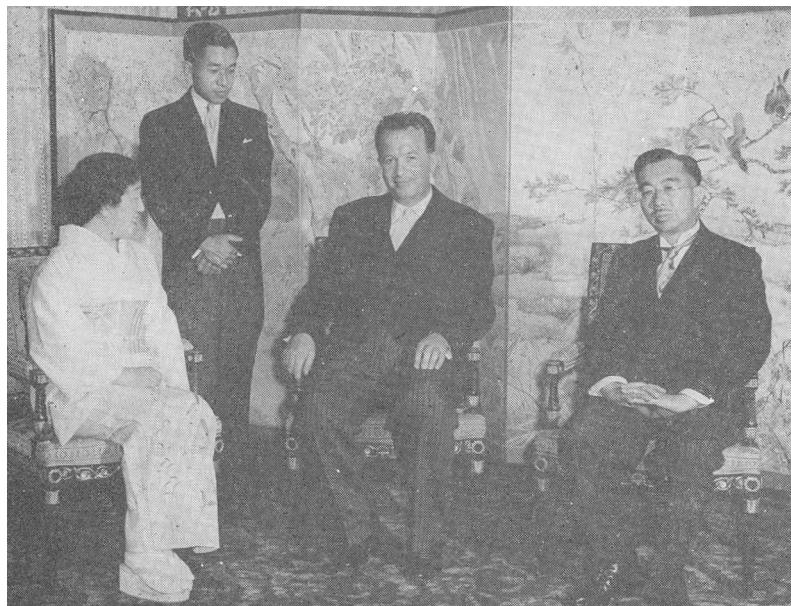
Ho Si Min i Tempo u Hanoju 1957.

Sukarnova posjeta Jugoslaviji 1958.

U Beogradu 1956. sa princom Sihanukom - Svetozar i Milica Vuksanović

Tempo sa carem Hirohitom, caricom i prijestolonasljednikom u Tokiju 1957.

Sa doma inima u Ulan Batoru (Mongolija) 1957.

koja se tada nalazila na vlasti. Time je otvoreno dao podršku staljinisti koj grupi Molotova, Maljenkova i drugih.

Za moskovsko savjetovanje bila su pripremljena dva dokumenta: Manifest mira i Deklaracija 12 partija socijalisti kih zemalja. Prvi dokument smo potpisali, ali drugi nijesmo jer je pozivao na u vrš enje lagera sa Sovjetskim Savezom na elu i sadržavao stavove neprihvatljive za Savez komunista Jugoslavije.

NA SASTANKU privrednog rukovodstva iznio sam potrebu poveanja robne razmjene sa zemljama koje sam posjetio; ukazao sam na ogromne mogu nosti koje nam se otvaraju na tom prostranom tržištu.

— Te zemlje raspolažu proizvodima koje kupujemo na londonskom tržištu i pla amo ih vrstom valutom. Me utim, mogli bismo posti i da ih nabavljam od proizvo a a i da ih pla amo izvozom naših industrijskih proizvoda. Da bismo mogli kupovati, moramo istovremeno i prodavati našu robu na tim tržištima. Za to postoje povoljne mogu nosti jer sve se te zemlje nalaze u razvoju, industrijalizuju se. Ali, potrebno je da kreditiramo izvoz opreme; bez toga ne možemo ra unati da emo prodrijeti na ta tržišta.

Na kraju sam istakao da tim problemima treba pri i sa pozicije dugoro nog razvoja. Naime, te zemlje se ne e miriti sa injenicom da ostanu izvoznici sirovina, ve e se orijentisati na to da prera uju sirovine i da ih izvoze u obliku finalnih proizvoda. Zato je bitno da se na vrijeme uklju imo u njihovu industrijalizaciju. Time emo ne samo izvoziti opremu nego i stvoriti prostor u našoj ekonomici da uvozimo njihove prera evine.

Moji prijedlozi o davanju kredita nijesu prihva eni; uli su se i prigovori da je za nas važnije da razvijamo robnu razmjenu sa evropskim zemljama.

Kada je Tito ubrzo poslije toga posjetio neke azijske zemlje, moji prijedlozi su postali aktuelni. Po svom povratku na prvom mjestu u svom izvještaju je istakao:

„Tempove prijedloge koje je iznio poslije posjete azijskim zemljama — prihvatići.“

Tre i dio
DILEMME

GLAVA I

NESLAGANJA

Precjenjivanje uspjeha u proizvodnji • Štrajk u Trbovlju i odluka da se kandidujem za predsjednika Centralnog vije a Saveza sindikata Jugoslavije • Prvi otpori • Program SKJ, reagovanje komunisti kih partija i udno ponašanje predstavnika KP Indonezije • Sedmi kongres SKJ • Sindikat po inje razradu novog sistema raspodjele • Tito upozorava na otpore i daje podršku stavovima sindikata • Polemika oko stavova koje sam iznio u lanku o novom sistemu raspodjele • Analiza samoupravnih odnosa u preduzeima • etvrti kongres Saveza sindikata Jugoslavije • Razmimoilaženja na plenumu CK SKJ u ocjeni privredne politike • Posjeta zemljama Latinske Amerike i pou na iskustva iz razgovora sa sindikalnim i politi kim liderima • Boravak u Sovjetskom Savezu, upoznavanje sa promjenama u sistemu upravljanja privredom i razgovor sa Hruš ovom • Teško e oko normalizovanja odnosa sa Sovjetskim Savezom • Posjeta Poljskoj, rasprave o društveno-ekonomskom sistemu i sukob sa Gomulkom • Titova podrška zahtjevima sindikata za promjenu sistema raspodjele i otpori administracije

REZULTATI u razvoju proizvodnje i standarda tokom 1957. godine prili no su nas uspavali. Industrijska proizvodnja je u odnosu na prethodnu godinu zabilježila porast od 16%. Taj porast je ostvaren i u bazi noj i u prera iva koj industriji. Poljoprivredna proizvodnja je dostigla rekordan nivo i to ne samo zbog toga što su bili povoljni klimatski uslovi nego i zbog toga što se naša politika u poljoprivredi pokazala pravilna, a posebno uvo enje nagra ivanja po jedinici proizvoda.

Značajni rezultati su postignuti i u decentralizaciji raspolaganja društvenim proizvodom. Radnički savjeti su raspolagali sa oko 40% društvenog proizvoda; ta su sredstva samostalno raspoređivali na zarade radnika, amortizaciju i fondove za razvoj preduzeća. Narodni odbori komuna i srezova raspolagali su sa oko 22%, a organi samoupravljanja u oblasti socijalnog osiguranja sa 11% društvenog proizvoda. Tako su samoupravni i komunalni organi raspolagali sa blizu tri etvrtine društvenog proizvoda.

JEDAN DOGA AJ, me utim, prenuo nas je iz te uspavanosti. Koncem godine je došlo do velikog štrajka rudara u Trbovlju. Strajkovali su gotovo svi rudari, a komunisti su bili izolovani: nijesu izabrani ni u jedan štrajkački odbor. Štrajk je prijetio da zahvati i ostale rudnike i preduzeće u Sloveniji. Uhvaljeni su kuriri sa pismima kojima se štrajkački odbor obraćao ostalim radnim kolektivima u Sloveniji i pozivao ih da se pridruže štrajku. Situacija je ocijenjena kao vrlo ozbiljna. U Sloveniju su odmah otputovali Kardelj, Ranković i Todorović.

Štrajk je okončan poslije dva dana, ali je komisija, koja je odmah formirana, još dugo radila; ona je nastojala da utvrdi uzroke koji su doveli do štrajka. Iz njenog izvještaja se vidjelo da su svi zahtjevi štrajkačkih odbora bili u kompetenciji organa radničkog samoupravljanja preduzeća; oni te probleme nijesu rješavali. Sve je to govorilo da su se ti organi odvojili od radnika i birokratizovali.

Po završetku rada komisije sazvan je sastanak užeg rukovodstva; na njemu je Tito rekao:

— O igledno je da nam slabo rade ne samo organi radničkog samoupravljanja nego i sindikalna rukovodstva. Jer, koliko god je potrebno osposobiti radničke savjete da blagovremeno rješavaju probleme koji su u njihovoj kompetenciji, toliko je neophodno da sindikalna rukovodstva stalno mobilisuju radnike i vrše pritisak da ti organi obavljaju povjerene zadatke. Treba i i na promjenu svih sindikalnih rukovodstava, odozgo do dolje. Pitanje je samo: koga da predložimo za predsjednika Sindikata?

Zatim se okrenuo prema meni i nastavio:

— Postoje dvije mogu nosti: mogli bismo kandidovati tebe ili Petra Stamboli a. Ako bi izbor pao na druga Peru, onda bi ti morao da ideš za predsjednika Skupštine.

Malo je zastao; ekao je moju reakciju. Ali, pošto sam ja utao, produžio je:

— Sto se mene ti e, ubijeden sam da bi ti odgovorio tom zadatku više nego drugi. Od Centralnog vije a sindikata treba napraviti drugi centralni komitet koji bi se bavio pitanjima samoupravljanja, raspodjele, odnosa me u ljudima ...

Tito je završio. Ostali su utali; ekali su šta u re i. A ja sam razmišljao o novostvorenoj situaciji: bilo mi je drago što odlazim iz privrede; suviše dugo radim u njoj; vrijeme je da ustupim mjesto drugome a i promjena posla dobro e mi initi. Ali, nije mi se išlo u sindikat; nikada nijesam radio u toj organizaciji; nijesam radnik. Tamo u se osje ati kao nametnut...

Iznio sam drugovima sve što sam osje ao u tom trenutku i izrazio želju da radim u Centralnom komitetu, a ne u sindikatu.

— Nema razlike izme u rada u Partiji i rada u sindikatu u uslovima samoupravljanja — intervenisao je Tito. — Ti se ne eš osje ati nametnut... mi emo se za to pobrinuti.

Nijesam imao kud... prihvatio sam i taj zadatak koji mi je Partija povjerila.

NA SASTANKU Izvršnog komiteta prihva en je Titov prijedlog da podnesem ostavku na položaj potpredsjednika Saveznog izvršnog vije a i da se kandidujem za predsjednika Centralnog vije a Saveza sindikata Jugoslavije. Ta- dašnji predsjednik, uro Salaj, trebalo je da pre e na rad u Centralni komitet SKJ.

Sastanak se brzo završio. Još smo se nalazili u sali, razbijeni u grupice, kada sam prišao Salaju i rekao u šali:

— Zar ne na oste nijednog radnika za predsjednika sindikata? Dovodite mene, intelektualca!

— Tebe e teško prihvatići ne samo kao intelektualca nego i kao potpredsjednika Saveznog izvršnog vijeća. Shvati e se kao da komesar dolazi u sindikate — odgovorio je Salaj na moje veliko iznenađenje.

Bio sam potpuno zbumjen; itavovo vrijeme sam strahovao da me u sindikatu ne e prihvatići. A kada mi je to otvoreno rekao Salaj, razmišljao sam cijelo poslijepodne šta da radim. Da li da pređem preko Salajeve primjedbe i istaknem kandidaturu za predsjednika sindikata, kako mi je to naložio Izvršni komitet, ili da tražim promjenu odluke?

Poslijepodne dužeg kolebanja odlučio sam da o svemu obavijestim Tita. Sljedeći dan sam ga pozvao telefonom i ispričao mu razgovor koji sam vodio sa Salajem... Iznio sam i moja kolebanja. Tito me je pažljivo saslušao i rekao glasom ovjeka koji me razumije:

— Slušaj, Tempo, ja u o tome još razmislići, pa u tijeku javiti šta da radimo.

Tito mi se nije javljaо. Umjesto njega, pozvao me je Ranković; bio je natmuren kada mi je saopštio:

— Doneta je odluka da ne ideš u sindikat! Ostaćeš da radiš u privredi kao predsednik Odbora za plan i potpredsednik Saveznog izvršnog veća.

Nije mi rekao ko je to odlučio i zašto!

— Zašto ne idem u sindikat? — usprotivio sam se.

— Ne znam — bio je i dalje natmuren.

— Ali ja imam pravo da saznam zašto ne idem u sindikat! — uzviknuo sam želeći da saznam motive nove odluke.

— Pa, ti si razgovarao sa Starim — priznao je Ranković.

— Da, ja sam razgovarao sa Starim, ali ne u tom smislu — žustro sam odgovorio, ustao i napustio kancelariju bez pozdrava.

Telefonirao sam Titu i zamolio ga da me primi; on je odmah to prihvatio. Zatim sam pozvao Kardelja i zamolio ga da me i on primi.

Na moje iznenađenje, Tito me je neljubazno dobio; nije htio da razgovara sa mnjom o stvari zbog koje sam došao! ... Samo je potvrdio da u ostati na radu u privredi... Nije mi preostajalo ništa drugo nego da se pozdravim i odem. Bio sam strašno ljut. Bilo mi je krivo što sam tražio prijem kod Kardelja; može se shvatiti da molim da se promijeni od-

luka o tome da ostanem na radu u privredi, a ja nijesam želio nikoga da molim. Stoga sam odlučio da kod Kardelja uopšte ne pokrećem razgovor o tome.

Tog dana kasno uvečer posjetio me je Dragi Stamenković; on je tada bio predsjednik Republike i potpredsjednik Centralnog vijeća a Saveza sindikata.

— Saznali smo — rekao je — da treba da dođeš u sindikat... Raspoloženje je bilo odlično; ali danas smo uli da odbijaš funkciju predsednika zato što ti je ona, navodno, mala! Drugovi iz Centralnog veća a poslali su mi da te ubedim da dođeš u sindikat... to je veoma odgovorna dužnost.

To me je prosto razbjesnilo, pa sam veoma ljutito odgovorio:

— Nije istina da mislim da je to mala funkcija! Naprotiv, meni bi bila asta da me izaberete za predsjednika Centralnog vijeća... U stvari, ni sam ne znam zašto je odlučeno da ne pređem na rad u sindikat...

Stamenković je utao i brzo se oprostio.

Sjutradan sam dosta uzbudljivo glasom rekao Titu preko telefona:

— Sinoć su kod mene bili drugovi iz sindikata; ubjedili su me da treba da dođem u njih na rad u sindikat... Rekli su mi da su uli kako sam odbio ponuđenu funkciju zato što smatram da je ona mala za mene...

Zastao sam da predahnem od uzbudljivačke, a onda nastavio:

— Tražim od tebe da presije eštrige i da mi omogućиш da idem u sindikat!...

Nijesam mogao dalje da govorim. Tito je utao neko vrijeme, a onda prijateljski upitao:

— Zar stvarno želiš da ideš na rad u sindikat? Je li to tvoja volja?

— Oni koji su te druga ije obavijestili jednostavno lažu — grubo sam odgovorio.

Nasmijao se i rekao glasom ovjeka kome je nešto lagnulo:

— Onda nema problema! Spremi se za rad u sindikatu... ako te, naravno, izaberu.

Odmah sam otišao Rankovi u i prenio Titovu poruku. On je, me utim, ve bio o svemu obaviješten! Razgovor nije bio prijateljski; osjeao sam izvjesnu dozu neiskrenosti i to mi je smetalo... Rastali smo se ne više kao nekadašnji prijatelji!

Dva dana poslije toga podnio sam ostavku u Saveznom izvršnom vijeću i odmah istakao kandidaturu za predsjednika Centralnog vijeća. Na narednom plenumu jednoglasno sam izabran.

U DRUGOJ POLOVINI 1957. godine, dok sam se nalazio u posjeti azijskim zemljama, odlučeno je da se pristupi izradi novog programa SKJ, koji bi bio usvojen na nadrednom (Sedmom) kongresu Saveza komunista. Nijesam učestvovao u izradi teksta Nacrt programa, ali mi se on svidio im je bio gotov koncem iste godine. Nacrt je dat na javnu diskusiju, koja je trebalo da traje do samog kongresa...

Jednom prilikom me je Kardelj, koji je bio organizator izrade Nacrt programa, upitao:

— Sta misliš, da li će Rusi reagovati na Nacrt programa?

— Mislim da neće... Konačno, u njemu je formulisana itava naša praksa, a njima je ona poznata — odgovorio sam bez dvoumljenja.

Neposredno poslije objavljivanja Nacrt programa izgledalo je da će moja procjena biti ispravna: ni jedna partija nije reagovala; jedino su Poljaci predložili da dva tana njihovog rukovodstva dođu u Jugoslaviju i da diskutuju o nekim stavovima Nacrt programa. Mi smo to, naravno, prihvatali.

Ohab i Moravski, članovi Politbiroa poljske Partije, izložili su nam u Karađorđevu — na sastanku kome su, pored Tita, prisustvovali Kardelj, Ranković, ja i još neki drugovi — da njihovo rukovodstvo smatra Nacrt programa krupnim doprinosom daljem razvoju marksizma-lenjinizma. Njihova osnovna primjedba ticala se teze o izjednačavanju vojnih blokova. Poljaci su podvlačili da Varšavski ugovor sma-

traju odbrambenim i da bi ga raspustili onog trenutka kada bi Atlantski pakt prestao da postoji. Mi smo prihvatali njihovu primjedbu i obe ali da smo unijeti neophodne ispravke u Nacrt programa; ostale njihove primjedbe nijesu bile bitne.

Poslije odlaska Poljaka naga ali smo da li e do i do oštrijih reagovanja od strane Rusa? Ja sam smatrao da do toga ne e do i, ah ostali nijesu dijelili moje mišljenje.

Kasniji razvoj doga aja dao im je za pravo! Ubrzo smo od kineskog rukovodstva dobili kratku poruku da naš program smatraju u cijelini antimarksisti kim i revizionisti - kim; odbijaju da do u na kongres. I sovjetsko rukovodstvo je odmah zatim javilo da svoje predstavnike ne e slati na naš kongres i pojavila se kritika u *Komunistu*. Istu odluku, kao što se moglo o ekivati, donijela su ubrzo i rukovodstva svih ostalih partija. Tako smo na Sedmom kongresu, kao i na dva prethodna, bili bojkotovani od svih komunisti kih partija.

Izuzetak je bila Komunisti ka partija Indonezije, i to ne zato što se solidarisala sa našim stavovima, nego zbog toga što nije bila na vrijeme obaviještena da kongres treba bojkotovati. Njen predstavnik Njoto došao je na kongres. Pošto sam se s njim upoznao za vrijeme boravka u Indoneziji, preuzeo sam ulogu doma ina: upoznavao sam ga sa situacijom u našoj zemlji, vodio na ru kove po beogradskim restoranima i odveo ga mojog ku i, gdje smo intimno razgovarali. itavo to vrijeme izbjegavao sam razgovor o našem programu; nijesam želio da ga dovedem u nezgodan položaj da se izjašnjava o pitanjima zbog kojih nas napadaju. Ni Njoto nije pokazivao interesovanje za tu temu.

Kada smo jednom prilikom poveli razgovor o Indoneziji, skrenuo sam mu pažnju na moj utisak da se neki generali indonežanske armije spremaju da vojnim pu em sprije e uspon Komunisti ke partije. S tim u vezi iznio sam svoje mišljenje:

— Vaša orijentacija da mirnim putem, borbom za pridobijanje naroda, steknete pozicije u vlasti, koje odgovaraju vašem uticaju u masama, in i mi se pravilna. Ali morate biti spremni da se suprotstavite ako armija pokuša da vas silom sprije i u tome! Na silu treba odgovoriti silom ...

Njoto nije ništa rekao, ve je samo klimnuo glavom u znak odobravanja.

Moje iznena enje je bilo utoliko ve e kada sam saznao da je Njoto odmah po dolasku u Indoneziju izjavio kako sam pokušao da zabijem klin izme u njihove Partije i armije, odnosno ostalih progresivnih snaga sa kojima sara-uje KP Indonezije.

Ne bi me iznenadilo da je Njoto izjavio kako se slaže sa kritikama našeg programa, ali nijesam mogao vjerovati da e iznositi u javnost nešto što sam mu u povjerenju rekao, a još manje da e tako nisko pasti i klevetati me zbog mojih tobožnjih namjera.

Osim toga, izjavio je kako se revizionizam može sresti „na svakom koraku u Jugoslaviji“. A da bi to „dokazao“, evo šta je napisao: „U stanu jednog visokog partijskog rukovodioca video sam sve same apstraktne slike. To je najbolji dokaz koliko je revizionizam uhvatio dubokog kori-jena u toj zemlji. Nigdje nijesam naišao na sliku socijalisti kog realizma“.

Tome sam se slatko nasmijao jer taj visoki partijski rukovodilac u ijemu stanu se mogu vidjeti samo apstraktne slike — bio sam ja! Smijao sam se Njotovom primitivizmu: on društvene odnose ocjenjuje po tome da li je u ne ijemu stanu video apstraktne ili socrealisti ke slike!

PRILIKOM OTVARANJA Sedmog kongresa SKJ, koji je održan u aprilu 1958. godine u Ljubljani, bio sam u Predsjedništvu kongresa. U estvovao sam i u diskusiji; govorio sam o potrebi stvaranja uslova za što dosljednije sprovo-enje na elu raspodjele prema radu; ukazao sam na neke injenice koje to ometaju:

— U pogledu uslova privre ivanja postoji velika razlika izme u starih i novih preduze a; stara preduze a su došla u teže uslove privre ivanja jer su im sredstva za proizvodnju zastarjela. Zato e biti neophodno da se ubudu e više orijentишемо na rekonstrukciju i modernizaciju posto-je ih fabrika...

Sto se ti e problema tržišta, naglasio sam:

— Naše tržište je suviše usko; još se nijesmo uključili u svjetsko tržište; naše tržište daje prilično iskrivljenu sliku poslovanja pojedinih privrednih preduzeća. Osim toga, tu je i nasljeđe iz administrativnog perioda, narođeno ito u pogledu iskrivljenosti u odnosima cijena. Izlaz iz takve situacije može biti samo u širem uključivanju naše privrede u meunarodno tržište, i u što većem oslobodu anđelu cijena od administrativnog režima ...

Ukazujući i na nedostatke instrumenata raspodjele između društva i preduzeća, rekao sam:

— Ima preduzeća koja su dobila osnovna sredstva od zajednice i ne plaćaju nikakve anuitete i kamate za upotrebu tih sredstava, a ima preduzeća koja to plaćaju. Neka preduzeća potpuno raspolažu amortizacijom, a neka ne — pa, ako hoće da se rekonstruišu, moraju tražiti nove kredite. Usljed toga nastaju razlike u dohodima i zaradama od preduzeća do preduzeća ...

Iznio sam i probleme koji su se pojavili u vezi sa utvrđivanjem minimalnih limita dohodaka:

— Pošto minimalni limiti dohoda još nijesu utvrđeni, nego umjesto njih u osnovi važe tarifni stavovi iz prošle godine, koji su veoma različiti, uslovi za formiranje zarade radnika u različitim privrednim organizacijama su vrlo nejednaki. Pojedina preduzeća mogu imati viši nivo zarada ne zbog toga što su postigla veću produktivnost rada, nego zato što su imala viši nivo tarifnih stavova u prethodnoj godini...

Ukazao sam i na ogromnu ulogu koju imaju samoupravna tijela u preduzećima i komunama budući da ona raspolažu sa blizu tri četvrtine društvenog proizvoda.

— Od toga kako se raspodjeljuje dio dohotka koji ostaje preduzeću u zavisnosti da li će se obezbijediti perspektivni razvoj preduzeća, kakav će biti nivo produktivnosti rada, kakvi će biti uslovi života lana radnog kolektiva. To je nemoguće regulisati i postići i na jedinstven način. U jednom preduzeću u povezanim dohotku se može postići i kupovanjem određene mašine, drugo preduzeće može stvoriti veći dohodak stvaranjem većih rezervi sirovina, a treće će obukom kadrova... Na slične probleme nailazimo i u komuni. Si-

stem raspodjele postavili smo tako da se u komuni vrši prelivanje između lične i opštete potrošnje, a to zna i između licanih potreba radnika i njegovih opštih potreba (škola, bolnica, komunalne usluge itd.). Tu je tako e nemoguće dati opštata uputstva ...

Kongres, međutim, nije ulazio u ta konkretna pitanja, već se zadovoljio usvajanjem opštih načela o samoupravljanju radnika i o raspodjeli „svakome prema radu“.

JOS DOK SAM BORAVIO u azijskim zemljama, bio je razrađen „novi“ sistem raspodjele između društva i preduzeća. Zarade radnika nijesu više utvrđivane na osnovu tarifnih pravilnika koje potvrđuju organi uprave i sindikati u komunama, već su savezni organi propisivali minimalne lične dohotke za svako preduzeće. Tako utvrđeni minimalni lični dohotci nijesu oporezivani, nego je oporezivana — i to progresivno — jedino dobit preduzeća.

Donesena je privremena odluka da minimalni lični dohotci iznose 80% platnog fonda koji je preduzeće imalo u prethodnoj godini. Preduzeća su sama utvrđivala mjerila za raspodjelu preostalog dijela dohotka na platni fond i fondove preduzeća; ona su donosila i tarifne pravilnike za raspodjelu platnog fonda na pojedine radnike.

Time se, u stvari, ništa nije promjenilo u odnosu na stari sistem raspodjele. Umjesto utvrđivanja zarada u tarifnim pravilnicima, sada su se utvrđivali minimalni lični dohotci. Ostvarena dobit se oporezuje u jednom i drugom slučaju, i to progresivno. Položaj preduzeća u raspodjeli se nije promjenio. Neka i dalje raspodjeljuju dohodak koji nijesu zaradila, a neka ne dobijaju ni ono što su zaradila.

To su bili razlozi koji su me naveli da se izjasnim protiv „novog“ sistema; odbio sam da sara ujem sa Saveznim izvršnim vijećem na utvrđivanju minimalnih ličnih dohotaka. Sindikat se tako e distancirao od tog posla.

Savezno izvršno vijeće, odnosno njegov Odbor za privrednu organizaciju je rad na donošenju jedinstvenih tarifnih stavova za cijelu privredu; oni treba da posluže kao mini-

malni li ni dohoci; angažovane su privredne komore, preduze a. Mjesecima se radilo veoma intenzivno, utrošeno je dragocjeno vrijeme, a i znatna materijalna sredstva. I kada je sve bilo gotovo, prijedlozi su u cijelini odba eni na sastanku kod Kardelja. Pokazalo se da je bilo pravilno što se sindikat distancirao od tog posla.

ISTOVREMENO SMO SE PRIHVATILI posla da u sindikatu razradimo zaista nov sistem raspodjele. On više ne bi predstavljao razne varijante istog sistema raspodjele dobiti, već bi se zasnivao na raspodjeli dohotka.

Usvojili smo naelo da se pri oporezovanju ne može na isti način tretirati dohodak koji je rezultat rada i zalaganja kolektiva i dohodak koji je ostvaren zahvaljujući im osnovnim i obrtnim sredstvima, korištenju rente, monopolnom položaju na tržištu i uopšte povoljnijim uslovima privređivanja, pogotovo ako je to posljedica ekonomskih politika države.

Razradili smo instrumentarij raspodjele: saveznim planom bi se utvrđivala stopa amortizacije, preduze imaju tako stvorena amortizacija u cijelini ostajala preduze imaju; za proizvodne grupacije bi se ustanovala stopa doprinosa na osnovna i obrtna sredstva; porezom na promet bi se zabiljekao dio dohotka koji preduze a određene grupacije ostvaruju zahvaljujući monopolnom položaju na tržištu; ustanovala bi se renta koju bi plaćala preduze a sa povoljnijim uslovima eksploatacije; iz preostalog dohotka preduze a bi po proporcionalnoj stopi izdvajala doprinose za finansiranje potreba društvene zajednice (zdravstvo, obrazovanje, administracija itd.). Pošto na taj način podmire obaveze prema društvu, preduze a bi samostalno raspolagala neto dohotkom.

Smatrah smo da bi taj sistem doveo do korjenitih promjena u odnosima među preduzeima i u njihovom položaju. Nisko produktivna preduze a više ne bi bila favorizovana; ne bi bila oslobođena obaveza prema društvenoj zajednici u visini dohotka namijenjenog minimalnim im dohodima. A preduze a iji je dohodak prije svega funkcija izuzetno

povoljnih uslova privre ivanja ne bi uživala ranije beneficije da raspolažu dohotkom koji nijesu zaradila. Dohodak svakog preduze a zavisio bi od rezultata privre ivanja; preduze a koja postižu visoke rezultate u privre ivanju formirala bi visoke zarade radnika.

Ostalo je nerazjašnjeno: kako izdvojiti dio dohotka koji se ostvaruje zahvaljujući i povoljnijim uslovima privre ivanja; šta se može smatrati rezultatom boljeg rada i privre ivanja? Jer, pod „radom i zalaganjem“ treba podrazumijevati ne samo fizički rad nego i bolje korištenje sredstava, bolju procjenu stanja na tržištu, bolje korištenje prirodnih uslova, lokacije. Razlike u uslovima privre ivanja nastaju i kao rezultat neravnomjernog razvoja privrede, neravnomjernog kretanja ponude i tražnje... Da bi se sve to rasvijetlilo, trebalo je odgovoriti na pitanje: šta se u našim uslovima može smatrati normalnom cijenom i normalnim odnosima u raspodjeli među proizvodnim grupacijama; tek tada bi bilo moguće utvrditi koliko su cijene iskrivljene na tržištu uslijed državne intervencije, promjena u odnosima ponude i tražnje i dr.

KADA SAM DOSAO do cijelovite koncepcije sistema raspodjele, otišao sam Titu. Htio sam da ga upoznam sa suštinom i ciljevima tog sistema i da ujem njegove eventualne sugestije.

— Suština sistema je u tome — rekao sam — da se za potrebe društvene zajednice izdvaja onaj dio dohotka koji je rezultat povoljnijih uslova privre ivanja, a da se preduze imaju ostaviti na raspolažanje dohotak koji se stvara kao rezultat njihovog boljeg privre ivanja. Tako bi radni kolektivi koji organizuju racionalniju proizvodnju mogli da imaju srazmjerne veće i manje dohotke i veće fondove; postigli bi viši standard i brže bi razvijali svoje preduzeće...

Tito me je pažljivo saslušao. O ito su ga zanimali ti problemi. A onda mi je rekao nešto što me je iznenadilo:

— Jesi li ti svjestan u šta ste zagrizli?

Nijesam se odmah snašao, već sam promucao:

— Kako to „jesam li svjestan“?

Tito je jasnije postavio pitanje:

— Jesi li svjestan teško a na koje ete nai i?

Još ga nijesam razumio, pa sam uopšteno odgovorio:

— U rješavanju svakog problema ima emo teško a, ali mi smo tu da ih savladamo!

— Nisam mislio na to — prekinuo me je Tito. — Ho u da kažem da ste zagrizli u osnovni problem socijalizma. Žestoki otpori javi e se sa svih strana! Na to morate da ra unate ...

Govorio je dugo i ukazivao na snage koje e se oduprijeti. Na kraju je zaklju io:

— Mogu samo ovo re i: ne prihvatajte se toga posla ako ne mislite da budete uporni, ako niste spremni da istrajetе do kraja!

Bilo mi je sve jasno i zato sam postavio pitanje:

— Ho emo li imati tvoju podršku?

I ne ekaju i odgovor, dodao sam:

— Ako je budemo imali, upornost nam ne e nedostajati!

Obe ao nam je podršku i zaklju io: osnovno je posti i da radni kolektiv koji racionalnije proizvodi ostvaruje ve e li ne dohotke i da može brže razvijati svoju proizvodnju. Tako e nastati diferencijacija u materijalnim primanjima radnika prema rezultatima rada koje postižu u svojim preduzeima. A to u potpunosti odgovara samoupravnom društvu u kome radnici nijesu više u najamnom odnosu, ve su kao proizvo a i postali organizatori proizvodnje.

Poslije razgovora sa Titom zatražio sam sastanak sa Saveznim izvršnim vije em.

Na sastanak su došli Kardelj, Todorovi i Kiro Gligorov, a u ime sindikata Mika Spiljak, kao potpredsjednik Centralnog vije a, i ja. Iznio sam koncepciju sistema raspodjele izme u društvene zajednice i preduze a do koje smo došli u sindikatu. Kardelj se oduševio orijentacijom da definitivno napustimo ustanovljavanje plata i oporezivanje dobiti, bez obzira na to da li se pri tome koristio instrument „obravunskog fonda plata“, „plata po tarifnim pravilnicima“ ili „minimalnih li nih dohodaka“. Smatrao je da tek tom koncepcijom definitivno napuštamo stare odnose i stvaramo povoljnije uslove da zarade radnika zavise od rezultata koje

postižu u privre ivanju. Ostali drugovi nijesu se suprotstavili, te smo se složili da naše prijedloge iznesemo u elaboratu o kojem bi se diskutovalo na posebnom sastanku.

VIJEST DA SINDIKAT priprema novi sistem raspodjele ubrzo se raširila, a posebno me u novinarima. Me utim, nije se znalo u emu je suština tog sistema. Novinari iz *Borbe*, posebno Rade Vujović, poeli su me ubje ivati kako je potrebno da napišem lanak o tome; navodili su da je došlo do izvjesne dezorientacije u pogledu perspektive sistema koji tek što je usvojen; naime, ako ne možemo utvrditi minimalne li ne dohotke, pada u vodu cio sistem! Ti argumenti su uticali da napišem lanak, ali pod uslovom da ne bude objavljen dok se ne održi sastanak sa drugovima iz Saveznog izvršnog vijeća, odnosno dok ne vidim da li će i kakve korekcije biti izvršene u našem prijedlogu.

Sastanak je uskoro održan. Na njemu je prihvaen naš prijedlog. Ak su date sugestije da ne treba, ako je potrebno, bježati ni od individualne stope oporezivanja dohotka preduzeća; naravno, ako to bude neophodno.

Od objavljanja lanka jedva da je prošlo nekoliko dana, a Todorović je u ekspozetu pred Skupštinom povodom plana za 1959. godinu ustao u odbranu postojećeg sistema raspodjele, pa i minimalnih li nih dohodata na kojima se taj sistem zasnivao. Ak je indirektno napao sve koji se zalažu za novi sistem, ime, navodno, unose zabunu u privredu.

U ime Saveznog izvršnog vijeća izjavio je da se ne e unositi nikakve promjene u postojeći sistem jer privreda ne trpi este promjene. Time je u stvari zatvorio vrata svakoj daljoj diskusiji o tim pitanjima.

Razumije se da sam bio više nego iznenađen: upravo smo se dogovorili da treba mijenjati cio sistem raspodjele bez obzira na to što je tek stupio na snagu; nije bilo nikakvog kolebanja ni oko ukidanja minimalnih li nih dohodata kao instrumenta raspodjele. Me utim, u lanku sam namjerno rekao da treba ispitati cjelishodnost ukidanja minimalnih li nih dohodata; u inio sam to da bi se ublažio utisak u javnosti kako brzopleto donosimo i ukidamo razne

sisteme raspodjele. I pored svega toga, poslije Todorovi evog ekspozea ispalo je da ak ni to ne dolazi u obzir, odnosno da ja mojim istupanjem unosim zabunu u javnost!

Ubrzo sam osjetio da sam odjednom doveden u udan položaj: neki poslanici su po eli da me se klone! Vjerovatno su mislili da je kompromituju e biti u mom društvu. Shvatio sam o emu se radi — smatraju me ovjekom koji je zauzeo opozicioni stav prema Saveznom izvršnom vije u i Titu kao njegovom predsjedniku. To mi je teško palo, pa sam pravo iz Skupštine otišao u Sindikat i pozvao telefonom Kardelja.

— Plavi je danas u Skupštini zatvorio svaku diskusiju o promjeni sistema! A on nastupa u ime Izvršnog vije a. Ispada da se nijesmo dogovorili da treba mijenjati cio sistem raspodjele. A i ja sam došao u nemogu položaj jer sam prije neki dan objavio lanak u kojem insistiram na nužnosti promjena... Žato te pitam da li ostaje na snazi dogovor koji smo postigli?

— Nisam itao ekspoze Plavog ni tvoj lanak — odgovorio je Kardelj. — Stoga ne mogu ništa kazati, ali nisam pristalica da se o tim stvarima pišu lanci..

Odgovorio sam da to nije nikakva tajna i da nijesam ništa napisao o emu se nijesmo dogovorili. Zamolio sam ga da pro ita ekspoze i moj lanak i da mi javi šta misli o svemu tome.

Narednog dana rano ujutro Stamenkovi je zatražio hitan sastanak Sekretarijata Centralnog vije a da bi iznio sljede u optužbu protiv mene:

— Smatram da je Tempov lanak naneo veliku štetu sindikatu, politi ki ga je kompromitovao. U javnosti je stvoren utisak da je sindikat u opoziciji prema Saveznom izvršnom ve u i prema drugu Titu. Zato predlažem da se rukovodstvo sindikata ogradi od lanka i osudi stavove iznete u njemu ...

Izbor za mene bio je jasan. Ukoliko rukovodstvo sindikata prihvati Stamenkovi ev prijedlog, meni ne ostaje ništa drugo nego da odmah podnesem ostavku! Ipak, bio sam miran; pustio sam da se svako izjasni po svom uvjerenju.

Za rije se prvi javio Spiljak.

— Tempo u lanku nije rekao ništa više nego što smo zaklju ili na sastanku kod Kardelja; ak je neke stvari zna tno ublažio; na primjer, predložio je da se otvori diskusija oko toga da li da se sasvim napuste minimalni li ni dohoci mada je kod Kardelja zaklju eno da se i oni napuste i da se ide na promjenu sistema raspodjele u cjelini.

Spiljak je zatim otvorio svoju bilježnicu i iz nje citirao sve što je Kardelj govorio o postoje em sistemu, o mi nimalnim li nim dohocima ... i to upore ivao sa onim što sam u lanku iznio.

Poslije njegovog istupanja po elo je izjašnjavanje os talih lanova. Na moje u enje, svi kadrovi iz Srbije su se u osnovi izjasnili protiv mene: dvojica su otvoreno stala na stranu Stamenkovi a, a tre i se uzdržao. Svi ostali su se izjasnili protiv Stamenkovi evog prijedloga.

Rukovodstvo me je podržalo ogromnom ve inom; u tom pogledu mogao sam biti zadovoljan, ali ipak tokom itavog sastanka osje ao sam se kao ovjek koji je izgubio nešto naj dragocjenije. Vjerovao sam da me u komunistima moraju postojati isti, drugarski odnosi, bez zakulisnih borbi i „niskih“ udaraca. A sada se sve to rušilo! Nikako nijesam mogao da se otmem utisku da je sve to negdje pripremljeno i aranžirano. Zato sam utao, a i da sam htio — ne bih bio u stanju ni rije da progovorim. Toliko sam bio uzbu en.

A kada sam ušao u svoju kancelariju, uhvatio me je pravi gr pla a... plakao sam kao dijete! Nijesam mogao prestati ni kada je Spiljak ušao... Vidjevši u kakvom sam stanju, sjeo je u fotelju i ekao da se smirim.

Kada sam najzad uspio da se smirim, telefonom sam pozvao Tita; on se nalazio na Brionima.

— Stari, ne mogu više — rekao sam. — Moram podnijeti ostavku.

— Nemoj da praviš gluposti! — Tito je odmah reagovao. — Strpi se... Za dva dana dolazim u Beograd, pa emo vidjeti šta treba uraditi.

Odlu io sam da ga sa ekam, a on je stvarno poslije dva dana stigao u Beograd i odmah sazvao Sekretariat Izvršnog komiteta.

Po eo je time kako sam ga upoznao sa promjenama u sistemu raspodjele koje predlaže sindikat; rekao je da se on složio sa našim prijedlozima. Na kraju je konstatovao.

— Tempov lanak u *Borbi* odobravam! To je ono o emu smo se složili. . .

Kardelj mu se pridružio; izjavio je da je u me uvremenu pro itao lanak i da se slaže sa mojim stavovima. . . Gošnjak i Rankovi nijesu ništa rekli. . . Zaklju eno je da se dalje radi na promjenama sistema raspodjele.

OBIŠAO SAM niz preduze a da bih video kako se poнаšaju radni kolektivi kad odlu uju o raspodjeli dohotka koji im ostaje na slobodnom raspolaganju.

Iznenadilo me je što se gotovo nigdje nije pratilo kretanje zarada radnika; to nije inilo ni rukovodstvo preduze a ni sindikalna organizacija. Znalo se kako se kre u proizvodnja i investicije, ali ne i zarade radnika! Još manje se znalo kolika je produktivnost rada. Cak se nije znalo kako se ona može mjeriti! Razumljivo, u takvim uslovima nije moglo biti ni govora o tome da se zarade radnika formiraju u skladu sa produktivnoš u rada.

To je bio izraz nerazvijenosti samoupravnih odnosa u preduzeima. Jer, ako radnici ne mogu da prate kako se formiraju njihove zarade i zašto su one na odre enom nivou, ne može se ni govoriti o tome da oni upravljaju preduzeima. U njihovo ime to neko drugi ini!

Te odnose nijesu sagledavali ni organi samoupravljanja u preduzeima; oni su formalno izglasavali tarifne pravilnike; donosili su odluke o raspodjeli viška plata, proširivanju i rekonstrukcijama kapaciteta, ulaganjima u obrtna sredstva, izgradnji stanova. Ali nijesu znali zašto su dobili upravo tolike zarade, zašto su morali izdvojiti tolike fondove, kako e to uticati na proizvodnju i na zarade.

Za mene su to bili pouzdani znaci da se položaj radnika nije mnogo promijenio u odnosu na stanje kakvo je vladalo kada je direktor upravljao preduze em u ime države i pod kontrolom ministarstva. Direktor i dalje upravlja preduze em; ranije on je to radio u ime države (ministra), a sada

on to radi u ime samoupravljanja (radni kog savjeta). On odlu uje o svim pitanjima koja su i ranije bila u njegovoj nadležnosti. Položaj radnika se u stvari nije promijenio; oni se i dalje nalaze u najamnom položaju: primaju zarade i viškove koje im odre uje direkcija; ona ih prima i otpušta sa posla, raspore uje na radna mjesta ...

Nije bilo teško zaklju iti da borba za samoupravne odnose u preduze u mora po eti upravo na tim pitanjima. Ne samo radni ki savjet nego i svi radnici moraju stvarno odluivati o svemu: moraju pratiti proizvodnju, imati uvid u kretanje troškova proizvodnje, raspodjeljivati dohodak na zarade i fondove, posredovati u radnim odnosima. Tek bi se tada moglo govoriti o likvidaciji najamnih odnosa.

Posebnu pažnju pri obilasku preduze a posvetio sam raspodjeli zarada na radnika pojedinca. Vidio sam da zarade ve inom zavise od zvanja i kvalifikacija, a ne od rezultata koje radnici postignu, što je tipično za sistem raspodjele koji razvija najamne odnose.

Jedino sam u nekim zagreba kim preduze ima naišao na progresivniji sistem nagrada i vanja — po jedinici proizvoda; to je više odgovaralo samoupravnim odnosima.

Suština tog sistema se sastojala u tome što su struensko-tehni ka rukovodstva u preduze imala utvrivala normative materijala i radne snage za svaku jedinicu proizvoda i što su zarade zavisile od rezultata koje radnici postignu u proizvodnji.

Taj sistem je dao pozitivne rezultate. To me je podstaklo da pokrenem sindikalne organizacije na akciju da se on primjeni u svim preduzeima. Me utim, ubrzo se pokazalo da takav sistem ne može funkcionisati kad zajednica progresivnim oporezivanjem zahvata veliki dio dohotka koji preduze u ostaje poslije izdvajanja za minimalne li ne dohotke. Tako je došlo do suprotstavljanja progresivnog sistema unutrašnje raspodjele koji se zasivao na raspodjeli prema rezultatima u privre i vanju i sistema raspodjele izme u preduze a i društvene zajednice koji je imao izrazite tendencije uravnilovke. Zbog toga je došlo do novog pritiska najprogresivnijih privrednih organizacija da se napuštaju minimalni li ni dohotci i sa njima povezana raspodjela dobiti, a da se pre e na novi sistem koji je predložio sindikat.

NEPOSREDNO PO DOLASKU u sindikat preduzeo sam korake da se po ne sa izdavanjem nedjeljnog sindikalnog lista. U inio sam to stoga što tadašnji list *Rad*, koji je izlazio dva puta mjese no, i ostali listovi strukovnih sindikata ni po sadržini ni po novinarskom kadru koji je u njima bio angažovan nijesu bili u stanju da se dovoljno efikasno bore za ostvarivanje stavova sindikata. Želio sam da Savez sindikata ima borben, dobar i masovan list. Razgovarao sam o tome sa Danilom Kneževi em, starim mojim poznanikom i saradnikom iz vremena kada smo zajedno radili u Glavnoj politi koj upravi Jugoslovenske armije. Predložio sam mu da se prihvati posla oko organizovanja jednog takvog lista. Kneževi je davao otpor isti u i da je teško prodrijeti u javnost sa novim listom, pogotovo ako taj list bude nastavak strog. Kada sam obe ao da emu svi pomo i da se napravi dobar i sasvim druga iji list, Kneževi je pristao da bude njegov direktor i glavni urednik. Okupio je grupu dobrih novinara i nedjeljni list *Rad* se pojavio 21. februara 1959. godine. Dokaz da je *Rad* bio dobro prihva en od italaca bio je njegov po etni tiraž od 100.000 primjeraka.

Redovno sam odlazio na sastanke redakcije lista, a budu i da je i Kneževi bio lan najužeg rukovodstva Saveza sindikata, *Rad* je na vrijeme bio upoznavan sa stavovima koje smo zauzimali i tako je aktivno u estvovao u borbi sindikata za promjenu odnosa u proizvodnji i društvu. Tako smo stvorili list jasne i progresivne orientacije.

Doduše, nešto kasnije javile su se kritike u kojima se isticalo da je *Rad* postao forumski list. Nijesam obra ao pažnju na takve primjedbe jer je za mene bilo važno da *Rad* podržava progresivne tendencije u razvoju društva, da se bori za promjenu društvenih odnosa na liniji razvoja socijalizma i radni kog samoupravljanja.

SA PRIBLIŽAVANJEM etvrtoj kongresa Saveza sindikata Jugoslavije* u meni je sve više sazrijevala misao

* Održan u Beogradu 23—26. aprila 1959. godine (prim. red.).

da bi to trebalo da bude skup predstavnika radnika koji će kritici razmotriti postojeće odnose u društvu. U tom smislu je bio pripremljen referat, kao i materijali koji su prezentirani kongresu.

Pokrenuta su mnoga neriješena pitanja: otkuda neoprvadano velike razlike u zaradama radnika među proizvodnim grupacijama, kao i među preduzećima iste grupacije; zašto i preduzeća i komune teže što većem zapošljavanju na bazi ekstenzivnog privređivanja?

Na kongresu je data snažna podrška zahtijevu da se razvoj preduzeća prepusti potpuno radnim kolektivima, a da se problemi standarda rješavaju u komuni.

Kritički sam govorio o uslovima stanovanja radnika: radnici iz preduzeća i koji je dohodak nizak teško dolaze do stana; izgrađeni stanovi se dodjeljuju po protekciji, prijeđeni imaju ljudi iz administracije preduzeća, a ne radnici iz proizvodnje. Kritikovao sam i stanje u zdravstvenom osiguranju: zdravstvena zaštita je neefikasna iako se za nju izdvajaju velika sredstva; osiguranicima su data velika prava, ali ona se ne ostvaruju; sredstva se neracionalno troše jer nikao za to nije materijalno stimulisan.

Za te i mnoge druge probleme nijesmo mogli kongresu predložiti konkretna rješenja; stoga smo samo ukazali na njihovo postojanje. Ali smo se pred kongresom obavezali da ćemo tražiti rješenja za svaki problem i da ćemo izgraditi sopstvene stavove o svakom pitanju koje se pojavi u odnosima među ljudima. A pošto u životu nema pitanja kojima se ne rješavaju izvjesni odnosi u društvu, izlazilo je da bi sindikat trebalo da se bavi svim problemima iz tih odnosa i da tako izraste u snažnu organizaciju koja će biti u stanju da konfrontira svoje stavove sa vladom i drugim društvenim faktorima.

Sve sam to iznio u referatu; njegov tekst sam prethodno poslao na uvid Titu, Kardelju i Rankoviću; htio sam da ujem njihovo mišljenje.

Tito i Kardelj su se složili sa koncepcijom referata; predložili su samo da izmijenim neke formulacije i da ih

u inim jasnijim. Rankovi je poruio kako nije imao vremena da proita referat.

Me utim, u samom rukovodstvu sindikata javila se opozicija. Stamenkovi se izjasnio protiv osnovne koncepcije da sindikat treba da izrauje sopstvene stavove. Rukovodstvo sindikata je, me utim, prihvatio moje stavove i referat je dat u štampu ...

Iznena enje je došlo uo i samog kongresa. Kod Tita je održavan sastanak Sekretarijata Izvršnog komiteta o nekim drugim pitanjima. Razgovor je bio brzo završen. Upravo sam se spremao da krenem kada je istupio Rankovi i rekao da je u me uvremenu pro itao referat i da ima izvjesne primjedbe. Naveo je iste primjedbe koje je ranije iznio Stamenkovi na sastanku rukovodstva sindikata. Odbacio sam Rankovi eve primjedbe i istakao da je referat odobrilo rukovodstvo sindikata, da je on štampan i razdijeljen delegatima, da je ak preveden na strane jezike i uru en delegacijama ... Došlo je do oštrog sukoba; diskusija se zaoštrila i trajala je duže vrijeme; nijesmo mogli posti i saglasnost. Tek ujutro, pred otvaranje kongresa, Tito je tražio od mene da popustim. Tako sam odustao od stava da sindikat treba da izgrauje sopstvene stavove ... Ali, u praksi sam uvijek ostao pri tom stavu. Sindikat je uvijek izgraivao i imao sopstvene stavove o svim pitanjima.

UBRZO POSLIJE KONGRESA SSJ održan je Drugi plenum Centralnog komiteta SKJ; na njemu je Todorovi podnio referat o privrednoj politici.

U Todorovi evom referatu bilo je stavova sa kojima se nijesam mogao složiti; moje primjedbe odnosile su se na ocjenu privrednih kretanja i privredne politike u godinama dok sam rukovodio privredom.

Nijesam znao šta da radim: ako na plenumu istupim sa kritikim primjedbama na referat, biće to novina u radu Centralnog komiteta i nije izvjesno kako će ona biti primljena; me utim, još gore je ako pre utim da se ne slažem!

Takva nedoumica natjerala me je da se za vrijeme odmora obratim Kardelju.

— Imam ozbiljnih primjedbi na neke stvove referata — rekao sam. — Smatram nedopustivim da se bez mogu nosti da izložim svoje mišljenje daje ocjena privredne politike u periodu kada sam rukovodio privredom! Sta da radim?

— Izloži svoje primedbe — odgovorio je Kardelj i odmah dodao: — Ja sam pro itao referat i nisam u njemu našao ništa neprihvatljivo.

Odlu io sam da govorim i da se kriti ki osvrnem na neke postavke referata. Odbacio sam ocjenu koja je posredno bila izre ena da je ranijih godina vo ena politika protiv standarda, a za investicije, odnosno da „nova“ politika vodi rama prije svega o standardu.

— Koliko je meni poznato — rekao sam — odnosi izme u investicione i li ne potrošnje se nijesu promijenili, a i struktura investicija je ostala uglavnom ista. Dok sam ja rukovodio privredom, vodio sam politiku standarda, razumije se, u granicama tadašnjih materijalnih mogu nosti.

Govorio sam još o nekim stavovima i, kao što obi no biva, nijesam se držao odre enog vremena. Na to me je upozorio Rankovi kao predsjedavaju i; on je, istina, upozoravao i ostale govornike, ali sam shvatio da mene upozorava ne zato što sam duže govorio, ve zato što sam kritikovao stvove iznijete u referatu.

Nijesam se prevario u toj ocjeni! Za vrijeme pauze Rankovi je prošao kraj mene kao da ne postojim. I ne samo Rankovi ! Shvatio sam da sam u inio neoprostivu grešku što sam kritikovao referat, ali nijesam htio da odstupim; naprotiv, odlu io sam da prihvatom diskusiju ako mi neko odgovori i da dokažem da stavovi koje sam u prošlosti zastupao nijesu bili samo moji ve i stavovi cijelog rukovodstva...

U pauzi mi je prišao novinar iz redakcije lista *Komunist* i podnio na uvid izvode iz mog izlaganja. Odmah sam uo io da je izba eno sve što sam kritikovao. To me je näljutilo, pa sam rekao da ništa ne objavljuju.

Kako nijesu o ekivali takvu reakciju, bili su zbrunjeni. Cvijetin Mijatovi , tadašnji direktor *Komunista*, po eo me je ubje ivati kako je nezgodno ako ne bi objavili samo moje izlaganje. Pošto sam i dalje insistirao da se ništa ne objavi,

Mijatovi, revoltiran mojim držanjem, re e u jednom trenutku:

— Pa valjda ne misliš da emo objaviti twoju polemiku?

— To su moji stavovi — odgovorio sam ljutito. — Ako se ne mogu objaviti, onda izostavite cijelo moje izlaganje.

Uzaludni su bili svi naporci da me privole da se objavi ono što „nije polemika“. Nijesam prihvatio.

Do kraja plenuma niko mi nije odgovorio. Jedino se Tito u završnoj rije i kriti ki osvrnuo na moje istupanje iako me nije direktno pomenuo ... To me je, naravno, pogodilo, pa sam sljede eg dana ujutro zatražio prijem. Tito me je odmah primio, ali me je ljutitim glasom zapitao:

— Šta ti je bilo ju e da onako istupiš?

O ekivao sam takvo pitanje, pa sam spremno odgovorio:

— Morao sam! U referatu ima stavova suprotnih onima koje je do nedavno naše rukovodstvo zauzimalo... koje i sada ima... Smatram da nije u redu što mi se nije omogu ilo da prethodno pro itam referat i stavim svoje primjedbe. Jer ovako stavljen sam u položaj da otvoreno iznesem primjedbe... da se izložim optužbi da sam „opozicionar“ koji vodi polemiku sa referatom.

Tito me je pažljivo slušao i zatim upozorio:

— Treba da paziš jer ima drugova koji ho e da ti podmetnu nogu! Oni su insistirali da ti Plavi odgovori, ali ja sam to odbio i odlu io da to ja u inim u završnoj rije i ...

— Zastao je za trenutak i onda dodao: — Ali ja sam osjetio da nešto nije u redu, pa sam iz verzije govora za štampu izbacio sve što je bilo protiv tebe re eno.

Otišao sam od Tita sa protivrje nim osje anjima: na jednoj strani stalno me kopkalo koji su to drugovi koji žele da mi podmetnu nogu. Zašto žele da mi to urade? Kako je mogu e da se i ovakve pojave doga aju u našoj Partiji... Na drugoj strani, pak, raslo je pouzdanje da Tito ne e dopustiti da takvi odnosi preovladaju u našoj Partiji.

U DRUGOJ POLOVINI 1959. GODINE Centralni komitet me je odredio da prisustvujem kongresu Socijalisti ke partije ilea. Iskoristio sam tu priliku da posjetim više ze-

malja Latinske Amerike, da se sretnem sa rukovode im ljudima progresivnih politih i sindikalnih pokreta i organizacija. Pošao sam na put sa Ašerom Deleonom, tadašnjim sekretarom Centralnog vije a SSJ. Imao sam namjeru da, pored ilea, posjetimo Argentinu, Urugvaj, Brazil, Boliviju, Venecuelu, Kubu i Meksiko.

Na putu za ile zadržali smo se u Buenos Airesu. Naš ambasador Salko Feji rekao nam je da u Argentini ne smo i ostvariti kontakte jer su peronisti i komunisti u ilegalnosti, a drugih zna ajnijih lijevih pokreta nema.

Po dolasku u Santjago morao sam nastaviti put za Valparaizo, gdje se održavao kongres. Putovao sam autom i-tavo prije podne; kongres je bio zakazan za šest sati nave e, pa sam se žurio da ne zakasnim. Oko šest sati ušao sam u salu u kojoj je trebalo da se održi kongres. Me utim, ona je bila prazna! Uplašio sam se da nijesmo došli na pogrešno mjesto. Savjetnik naše ambasade, koji nas je pratilo, re e da to nije ništa udno jer ni jedan sastanak ne po inje u zakzano vrijeme. Dodao je da e biti dobro ako kongres po ne oko 10 asova nave e. Ipak je pogriješio! Kongres je po eo tek oko pola no i.

Prije po etka kongresa sreo sam se sa generalnim sekretarom Komunisti ke partije ilea Luisom Korvalanom. Ion je došao da pozdravi kongres; komunisti ovdje tjesno sara uju sa socijalistima.

Kada su me doma ini upoznali sa Korvalanom, upitao sam ga:

— Zašto me u nama nema saradnje iako smo komunisti? A i vi i mi sara ujemo sa socijalistima! Kako objavljivate tu pojavu?

Njegov odgovor me je iznenadio; nije nas okrivio za revizionizam niti je naveo, kao što sam o ekivao, da je to razlog što ne postoji saradnja. Naprotiv, odmah me je pozvao da se sretnem sa rukovodstvom KP ilea i da porazgovaramo o svemu. Prihvatio sam poziv i dogovorili smo se da sastanak održimo poslije kongresa, kada se vratimo u Santiago.

Kongres sam pozdravio kra im, improvizovanim govorom. Rekao sam da je socijalizam takvo društveno ure enje u kome radni ovjek neposredno, a ne neko u njegovo ime,

raspolože rezultatima svoga rada, u kome materijalna primanja i društveni položaj svakog zavise od rezultata rada. Zaključio sam time da bez takvog položaja radnika u proizvodnji i raspodjeli nema ni socijalizma.

Kongresu su prisustvovale i neke inostrane delegacije: predstavnici argentinskih i brazilskih socijalista, kao i brojna delegacija „Demokratske akcije“ iz Venecuele; bio je prisutan i predstavnik APRA* iz Perua; trebalo je da do u i predstavnici revolucionarnog pokreta sa Kube.

Još od prvog dana rada kongresa stupio sam u kontakt sa svim inostranim delegacijama, izuzev sa predstavnikom APRA; on je bio izrazit antikomunista.

Svi prisutni su bili veoma iznenaeni mojim pozdravnim govorom na kongresu: prvi put nijesu slušali samo o napretku u proizvodnji energije, uglja, elika kao bitnim svojstvima socijalisti kog društva, već o tome kakav je i kakav treba da bude položaj radnika u tom društvu ... To je bilo nešto novo za njih i htjeli su da što više uđu o našim iskustvima; delegati, a posebno inostrani, uspostavili su kontakte sa mnom; vodili smo duge razgovore i dogovarali se da nastavimo razmjenu iskustava kada budemo posjetili njihove zemlje ...

Moju posebnu pažnju privukla je delegacija „Demokratske akcije“ iz Venecuele. Iz razgovora sa lanovima delegacije stekao sam utisak da se radi o širokom revolucionarnom pokretu koji je dugo vodio ilegalnu borbu protiv vojne diktature i najzad pobijedio: vojna diktatura je oborenata, a pokret je dobio ogromnu većinu na slobodnim izborima. U pokretu su okupljene različite struje, a me u njima još nije došlo do neizbjegljene diferencijacije. Razlike u shvatanjima bile su uočljive i me u lanovima delegacije: jedni su govorili o potrebi izgradnje socijalizma u Venecueli, dok su drugi izbjegavali i da pomenu riječ socijalizam.

Jedan od njih, Himenez, izjavio je otvoreno na kongresu:

— Ako vam treba novca, mi ćemo vam ga poslati! Venecuela je bogata i ona to može u inici.

* Američki narodnorevolucionarni savez; sadašnji zvanični naziv ove političke organizacije je PAP (Peruanska opriština ka stranki) (prim. red.).

Ta izjava je izazvala veliko oduševljenje i delegati su je burno pozdravili. Himenez je nastavio:

— Ako vam treba oružja, mi emo vam i njega poslati!

Dok su delegati freneti no pozdravljali Himeneza, šef delegacije Prijeto, o igledno, nije bio saglasan sa slanjem oružja politi kom pokretu u drugoj zemlji...

Diskusija na Kongresu je bila na trenutke veoma interesantna. Raspravljalo se o daljem razvoju revolucionarne borbe, o perspektivi borbe za vlast. Bilo je sasvim opre nih mišljenja: jedni su predlagali da se nastavi borba za pridobijanje masa na liniji FRAP-a* kako bi pobijedili na izborima za predsjednika Republike i za parlament; drugi su se, pak, zalagali da se vlast osvoji oružanom borbom i zahtijevali su ak da to u e u rezoluciju. Jedan od pristalica oružane borbe je izjavio:

— Predložena rezolucija je ist oportunizam! Nema primjera u istoriji da je revolucionarni pokret došao na vlast mirnim putem! A i teorija marksizma predvi a samo oružani put borbe za preuzimanje vlasti.

Jedan dio delegata je oduševljeno odobravao takvo izlaganje. To me je podstaklo da potražim vatrengog govornika i da mu kažem:

— Ne bih se složio da teorija marksizma priznaje jedino oružani put borbe niti da u istoriji nije bilo primjera da revolucionarni pokret do e na vlast mirnim putem.

O ekivao sam da e se sporiti sa mnom, ali on se samo nasmijao i rekao:

— Druže Tempo! Vi ste izveli jednu od najveli anstvenijih revolucija i nikoga nijeste pitali za savjet. Na tome vam svaka ast! Sada pustite nas da izvedemo revoluciju onako kako mi smatramo da je najbolje.

Shvatio sam da sam pogriješio, da taj mladi ima sto puta pravo bez obzira na teoriju. Upao sam u grešku — tako svojstvenu starijim revolucionarima — da dijelim lekcije mla ima kako da vode revolucionarnu borbu. Posramljen sam odgovorio:

— Imaš ti pravo!

* Revolucionarni front narodne akcije (prim. red.).

A onda sam dodao žele i da se donekle opravdam:

— Mislio sam da raspravljam na elno jer si se ti pozivao na teoriju. No, to je deplasirano!

Bio je zadovoljan; pozdravio se veoma srda no i nastavio polemiku brane i vatreno svoje stavove.

Po završetku kongresa vratio sam se u Santjago; tu je trebalo da razgovaram sa komunistima. Ali oni su u me u vremenu promijenili mišljenje: nijesu bili voljni da razgovaraju u sjedištu Partije, ve na sastanku svih inostranih delegacija sa rukovodstvom FRAP!

Bilo je predvi eno da na tom sastanku do e do razmjene mišljenja o me usobnoj tješnjoj saradnji progresivnih pokreta u latinskoameričkim zemljama. Me utim, prije nego što e razgovori po eti neko od socijalista je, obraju i se meni i Korvalanu, rekao:

— Sada imate priliku da razjasnite vaše nesporazume!

Korvalan je prihvatio prijedlog i po eo da govori:

— Mi imamo ozbiljnih primjedbi na stavove vaše Partije ...

Tu sam ubacio pitanje:

— Koje primjedbe? — prekinuo sam Korvalana.

— Na Nacrt programa — nastavio je Korvalan.

— Ne postoji više Nacrt programa, ve Program SKJ, usvojen na Sedmom kongresu!

Bio je zbungen i samo je promrmljao:

— Nijesam znao da je usvojen Program SKJ.

Tada su se umiješali socijalisti:

— Pa mi smo vam poslali nekoliko primjeraka Programa prevedenog na španski jezik!

— Možete govoriti i o Nacrtu programa — rekao sam Korvalanu da bih ga izvukao iz nelagodnog položaja. — Nema velike razlike izme u jednog i drugog.

— U Nacrtu programa se negativno govori o Varšavskom i Sjevernoatlantskom paktu — po eo je Korvalan. — Time se prikriva suština sukoba izme u socijalizma i kapitalizma.

— I u Nacrtu programa je jasno razgrani ena suprostnost izme u vojnih blokova od suprotnosti izme u društvenih sistema. A u Programu su formulacije do te mjere

poboljšane da se ne može govoriti o nekom „izjedna avanju“.

— Po Nacrtu programa, vaša Partija zastupa stav o automatskom prerastanju kapitalizma u socijalizam — nastavio je Korvalan ne obaziru i se na moju prethodnu primjedbu.

— Izvinite, ali vi, izgleda, nijeste itali ni Nacrt našeg programa! Tamo izri ito stoji da nema automatskog prerastanja...

— Vi mi ne date da govorim — protestovao je Korvalan.

— Moram vas ispraviti kada iznosite neta nosti? Uostalom, jeste li vi itali Nacrt programa?

Morao je priznati da nije itao ni Program ni Nacrt programa, već da primjedbe stavlja na osnovu kritika sovjetskih autora. Uvi aju i neodrživost takvog položaja, Korvalan je tražio opravdanje i rekao:

— Znate, teško je raspravljati jer ne poznajem vašu situaciju...

— Ali znate da pišete lanke u kojima iznosite neistine o našim stavovima i o situaciji u našoj zemlji! — revoltirano sam uzviknuo. — Sa vama ne vrijedi razgovarati! Vi nemate svoje stavove, ak ne osje ate ni potrebu da ih stvorite. Otuda stalno branite tu e stavove i neminovno dolazite u sukob sa istinom, što je nedopustivo za komunistu! ...

Diskusija o problemu ujedinjavanja progresivnih snaga Latinske Amerike, koja je ubrzo po elu, pokazala je da taj sastanak predstavlja tek skroman po etak u tom pogledu. Još nijesu bili uspostavljeni kontakti sa radni kom partijom 1 komunistima u Brazilu, sa komunistima i peronistima Argentine, sa socijalistima i komunistima Urugvaja.

APRA iz Perua je, sude i po držanju njenog predstavnika, izrazito antikomunisti ka organizacija; sa njom, oigledno, nije moguće sara ivati.

Predstavnici „Demokratske akcije“ iz Venecuele su se na sastanku držali mnogo rezervisanije nego na kongresu; oni su izjavili da se ne može sara ivati sa revolucionarnim pokretom Kube pošto on, navodno, skreće u pravcu „eks-

tremizma". Jedino su se socijalisti i komunisti ilea zalagali za jedinstvo.

Vodio sam posebne razgovore sa senatorima Ampuerom i Aljendeom, istaknutim rukovodicima Socijalisti ke partije ilea. Primijetio sam da se ne trpe; prvi je bio u Jugoslaviji i sa njim sam se poznavao. Aljende je bio kandidat FRAP za predsjednika Republike; samo nekoliko hiljada glasova mu je nedostajalo da pobijedi na izborima.

Sa Ampuerom sam raspravljao o perspektivi da FRAP preuzme vlast. On je zastupao stav da FRAP ne treba proširivati partijama koje nijesu radni ke.

— U prošlosti smo dva puta stvarali narodni front sa radikalima — rekao je Ampuero. — I u vijek su nas prevarili! Uz našu pomo su dolazili na vlast, a onda nas napuštali!

— Ja ne bih izvla io takve zaklju ke! — primijetio sam. — Ako su vas radikali u prošlosti dva puta prevarili, ne zna i da e to u initi i tre i put. Sve zavisi od odnosa snaga i od ljudi u rukovodstvima.

Nijesam ga uspio ubijediti. Uporno je ostao pri svom shvatanju.

Sa Aljendeom je bilo obrnuto: on je shvatio moje primjedbe; bio je nekako širi, elasti niji.

Poslije ilea posjetio sam Argentinu, Urugvaj i Brazil. U svakoj od tih zemalja imao sam kontakte samo sa socijalistima, a u Brazilu i sa Radni kom partijom. Svuda su organizovali sastanke sa aktivistima i radnicima. Na tim sastancima odgovarao sam na pitanja koja su se u osnovi ticala položaja naših radnika u proizvodnji i društvu. Odgovarao sam jednostavno kako bi me razumjeli. Nijesam govorio o našem društvu kao da je ono bez problema, kao da u njemu vlada idealna socijalna pravda. Naprotiv, možda sam suviše potencirao neke probleme i deformacije. Konkretnim primjerima iz svakodnevne prakse ilustrovaо sam velika prava koja imaju radnici, ali sam ukazivao i na mogu nosti da i u takvim uslovima do e do raznih socijalnih nejednakosti i privilegija. Otvoreno iznošenje rezultata i problema ostavljalo je vanredno snažan utisak; na jednom sastanku sa radnicima u Brazilu govornik koji je otvoreno tražio da se i u Brazilu izvede revolucija kako bi se ostva-

riju „ono što postoji u Jugoslaviji“ dobio je buran aplauz prisutnih radnika. Sa mnom je bio i naš ambasador Danilo Leki. On mi u šali re e:

— Ma ko me natjera da do em na ovaj sastanak! Još e me optužiti da dižem revoluciju...

— U tom pogledu imam preim stvo! — odgovorio sam mu isto tako u šali. — Nijesam državni funkcioner, pa mogu slobodno istupati.

U Brazilu sam se sastao i sa predsjednikom Republike Kubi ekom. Trebalo je da prijem traje desetak minuta. Ali, kada je Kubi ek vidio da poznajem problematiku industrializacije, sastanak se produžio. Naredio je da se donesu karte Brazila i po eo mi je objašnjavati grandiozne konцепције otvaranja unutrašnjosti Brazila za privredni razvoj; time je trebalo da se zaustavi jednostrani razvoj Brazila duž morske obale. Razgovor je trajao više od jednog sata!

Kako se u to vrijeme nijesam dobro osje ao, odustao sam od posjete ostalim zemljama Latinske Amerike. Deleon je nastavio put, a ja sam se vratio u zemlju.

KONCEM 1959. GODINE sovjetski ambasador me je u nekoliko navrata pozivao da sa porodicom provedem zimski odmor u Sovjetskom Savezu. O tome sam, naravno, obavijestio rukovodstvo; odlu eno je da prihvatom poziv.

Saopštavaju i sovjetskom ambasadoru da prihvatom ljubazan poziv, zamolio sam da mi se istovremeno omogu i što više susreta na svim nivoima — od gradskih sovjeta do najviših organa koji rukovode privredom. Naglasio sam da bih želio da se što bolje upoznam sa promjenama izvršenim u domenu rukovo enja privredom. Ambasador je spremno odgovorio:

— Vi treba da se sastanete sa Hruš ovom i da iz prve ruke sazname o svemu što vas interesuje.

— Za mene bi to bila ast! Razumije se, ako Hruš ov želi da se sastane sa mnom — rekao sam.

Dogovoren je da na put krenem po etkom januara. O razgovoru sa ambasadorom obavijestio sam Tita; on mi u šali re e:

— Slab je to ambasador kada odmah predlaže da se sa-staneš sa Hruš ovom!

Uvjeroj sam se da su tako mislili i na drugoj strani: nekoliko dana kasnije savjetnik sovjetske ambasade obavijestio me je da je ambasador oputovao u Moskvu, navodno, radi u eš a na sjednici Centralnog komiteta KPSS; savjetnik je došao da se dogovorimo o programu mog boravka u Sovjetskom Savezu; na kraju je kao uzgred napomenuo da e mi se, ako budem zatražio, omogu iti razgovor i sa Hruš ovom. Tih dana je stigla i depeša naše ambasade iz Moskve kojom se javlja kako im je poru eno da u mo i da razgovaram sa Hruš ovom ako to budem tražio. Bilo je o evidentno da po svim linijama ispravljuju ambasadorovo „zatr avanje".

Odlu io sam da ne pokre em pitanje susreta sa Hruš ovom; nijesam želio da se dobije utisak kao da molim za razgovor; susret treba da do e, u najmanju ruku, kao rezultat obostrane želje.

Na put sam pošao sa Milicom i sinovima Zoranom i Veljkom. U Moskvi nas je do ekao predsjednik sovjetskih sindikata Viktor Grišin sa ženom. Odveli su nas u hotel. Zamolio sam Grišina da mi se omogu e razgovori sa rukovodstvom jednog preduze a, kolhoza, sa gradskim sovjetom, novim organima upravljanja industrijom, u Planskoj komisiji, kao i sa ministrom poljoprivrede. Hruš ova nije-sam pomenuo!

Grišin je samo zapisivao moje želje. Za porodicu sam zamolio da posjete Lenjingrad i vide mesta odakle je Lenjin rukovodio oktobarskom revolucijom.

Sljede eg dana smo otišli u Podmoskovlje; tu smo smješteni u jednu vilu. Boravak u Podmoskovlju ostao mi je u nezaboravnoj uspomeni: živa u termometru spuštala se do blizu 30 stepeni ispod nule, ali nije bilo vjetra koji, kao košava u Beogradu, ini nesnosnom i manju hladno u. Svuda je vladao neki udan mir... hladno a se gotovo nije ni osje ala. Jedino što smo s vremena na vrijeme morali da protrljamo nos i lice da ne bismo promrzli. Svakog dana smo šetali po šumi oko vile. Išli smo i na skijanje, ali pošto je svuda ravnica, to je u stvari obi no hodanje, pa za nas

nije bilo toliko interesantno. Mnogo ljepše smo se zabavljali na klizanju iako smo tek u ili taj sport.

Kada je Milica sa djecom otišla u Lenjingrad, po eo sam odlaziti u Moskvu na predvijene razgovore. Najprije sam posjetio jedno preduzeće, a zatim kolhoz, gradski sovjet i više organe rukovo enja privredom. Na kraju sam se sastao sa rukovodstvom Planske komisije i posebno sa ministrom poljoprivrede Mackijevim.

Iz razgovora dobio sam u osnovi pozitivan utisak o promjenama u Sovjetskom Savezu. Izvršene su promjene u dotadašnjem administrativnom sistemu privre ivanja; istina, one još ne zadiru u postojeće odnose u proizvodnji jer preduzeće ima i dalje upravlja državni organi. Me utim, primjetno je smanjena mo centralnih organa uprave; znatne nadležnosti su date republikama i novoformiranim organima upravljanja industrijom u rejonima (sovnarhozima). Položaj preduzeća se, doduše, nije bitno promijenio: proizvodne zadatke određuju viši organi; oni odlučuju i o tome kome isporučiti gotove proizvode, koliki treba da bude platni fond; oduzimaju, kao i ranije, ostvarenu dobit. Promjene su se ogledale prije svega u znatnom smanjivanju broja pokazatelja u planiranju proizvodnje; povećano je uvećeno preduzeće u raspodjeli vanplanske dobiti; radni kolektivi slobodno raspolažu tim dijelom dobiti. Time je po eo proces davanja veće samostalnosti preduzećima u kreiranju proizvodne politike, a i radni kolektivi su poticali da u većem obimu odlučuju o rezultatima svoga rada.

Položaj opština (gradskih sovjeta), a posebno republika, takođe se promijenio: u njihovu „nadležnost“ ušao je veći broj industrijskih preduzeća; time, naravno, nije ukinuta razlika između preduzeća po važnosti koju imaju u privredi; i dalje su jednim (važnijim) preduzećima rukovodili viši, a drugim niži organi državne uprave ...

Sve te promjene u mnogome su me podsjećale na ono što smo mi radili po etkom pedesetih godina. Samo, tada smo brzo sagledali opasnost od uvrštenja birokratije na nižim nivoima: tu ona može da bude ekonomski štetnija i društveno opasnija; jer, kada su administrativni organi nosioci procesa reprodukcije ili imaju većeg uticaja na taj proces, međutim dolazi do konkurenčije; budući da ra-

spolažu sredstvima koja nijesu sami stvorili, pojavljuje se republiki i komunalni autarkizam, podižu se i „političke“ fabrike. A u takvim uslovima ekonomski rezultati ne mogu biti optimalni. Da to nijesmo na vrijeme shvatili, naša decentralizacija bi propala.

Sovjetsko društvo — to je meni bilo jasno — nalazilo se na prekretnici: ako ostane na administrativnoj decentralizaciji, doživjeće neuspjeh. Štaviše, biće prinezeno da se vratи na stari, centralistički sistem privređivanja. Međutim, ukoliko se smjelije bude išlo u pravcu decentralizacije na radne kolektive, postoje izgledi na uspjeh mada valja izdržati oštru opoziciju onih snaga ija se dotadašnja moć eksproprije. Njihovo suprotstavljanje nije tako oštro ako se radi samo o preseljavanju moći sa viših na niže organe države, ali, ako bude u pitanju eksproprijacija moći u korist radnika, suprotstavljanje će biti veoma oštro

Pokušao sam da u razgovoru sa rukovodstvom Planske komisije pokrenem diskusiju o perspektivi daljih promjena u sistemu privređivanja. Htio sam da vidim da li se predviđaju promjene u pravcu potpunog napuštanja administrativnog sistema privređivanja i planiranja.

— Da li ste u vašoj praksi primijetili da tehnička rukovodstva preduze i nastoje sakriti stvarne kapacitete, da pokušavaju smanjiti proizvodne zadatke, odnosno povećati noramtive materijala i radne snage? — upitao sam nastoje i da navedem razgovor na suštinsko pitanje sistema privređivanja.

— Ne, kod nas nema takvih tendencija — odgovor je bio kategoričan.

— Ali do toga mora da dođe! — insistirao sam. — Ako preduze i dobijaju premije za smanjenje potrošnje materijala ili broja radnika po jedinici proizvodnje, odnosno za povećanje planirane proizvodnje, normalno je da pokušavaju sakriti stvarne mogućnosti... lakše će premašivati planirane zadatke i ostvarivati veće premije! Uostalom, to potvrđuje i naše iskustvo iz perioda administrativnog privređivanja.

Na žalost, moji sagovornici su uporno ostali pri svojim stavovima.

— Da li na zalihamama ostaje dosta neprodate robe zato što ne odgovara ukusu potroša a? — postavio sam novo pitanje.

— Ne, ni toga nema! Sva roba se odmah rasprodaje — opet je kategori ki odgovoreno.

— Smatrate li da su zadovoljene potrebe potroša a u pogledu kvaliteta i asortimana proizvedene robe?

Odgovor je bio potvrđan!

— A da li ste zadovoljni porastom produktivnosti rada?

Stru njaci za planiranje nijesu više mogli izdržati, ve su me dosta uzrujano upitali:

— A zašto nam postavljate . . . politi ka pitanja!

Iznenadila me je jedino njihova nervosa; ina e, bilo mi je jasno da oni ne mogu druga ije da misle: dugo rade na istom poslu i saživjeli su se sa sistemom.

— Ja postavljam pitanja na osnovu našeg iskustva — mirno sam odgovorio. — Tu nema nikakvih provokativnih namjera! Vaša je stvar da li na njih želite da odgovorite...

Pošto je bilo o igledno da nijesu željeli da govore, rastali smo se ne baš kao prijatelji.

Sastanak sa ministrom poljoprivrede bio je potpuno druga iji. On je otvoreno govorio o problemima kolhoza i sovhoza.

— U nas kolhoznici sve samostalnije privre uju — rekao je ministar. — Proizvode za tržište; sami raspodeljuju prihod na zarade i fondove za unapre enje proizvodnje.

— A kako država osigurava rezerve u žitaricama, mesu i drugim proizvodima?

— Država ugovara kvote otkupa proizvoda sa svakim kolhозom. To nije obavezni otkup, ve pre obaveza države da e otkupiti odre ene koli ine ako, naravno, budu proizvedene. Država je zainteresovana da tako osigura rezerve u osnovnim proizvodima. A i kolhoznici su zainteresovani da stupaju u ugovorne odnose jer im to garantuje da e proizvedene koli ine biti prodate.

— A koje cijene garantuje država kolhoznicima? — upitao sam.

— Država otkupljuje po cenama koje su nešto niže od tržišnih — odgovorio je ministar. — To se kolhoznicima

ipak isplati jer osiguravaju prodaju svojih proizvoda i ne izlažu se riziku da roba ne bude prodata na tržištu.

— Kakva je razlika izme u kolhoza i sovhoza?

— Sovhozi isporu uju državi sve što proizvedu. Za to im država garantuje zarade, osiguranje i druge beneficije.

— A koja je organizacija naprednija po vašem mišljenju?

Ministar se malo zamislio i onda odgovorio:

— To je teško re i. Što se ti e podsticaja za razvoj, i jedna i druga imaju svojih prednosti. U pogledu podsticaja za racionalniju proizvodnju, moglo bi se re i da su kolhozi naprednija forma organizacije. Ali to se ve ne može re i u odnosu na socijalnu sigurnost. U tom pogledu sovhozi su napredniji jer radnicima osiguravaju zarade i ostale pogodnosti.

Odgovorio sam da se najve a socijalna sigurnost postiže pove avanjem proizvodnje i produktivnosti rada. A to zna i da radnim kolektivima ne treba dozvoliti da ispla uju zarade bez odgovaraju e proizvodnje. U suprotnom, svi su destimulisani da ostvare ve u proizvodnju: jedni zato što ra unaju da e im zarade biti obezbije ene u svakom sluaju; drugi zato što ne mogu pove ati zarade iako su ostvarili ve u proizvodnju, pošto im se prihod oduzima u korist prvih.

Bio sam zadovoljan što je moj sagovornik bio ovjek koji je otvoreno govorio o problemima sa kojima se suo ava.

PROGRAM PREDVI ENIH RAZGOVORA bio je završen. Milica sa djecom se vratila iz Lenjingrada. Kako za cijelo to vrijeme niko nije pominjao Hruš ova, izgledalo je da je kona no otpao razgovor sa njim. Stoga sam odlu io da se vratim u zemlju. Me utim, jedan od sovjetskih službenih pratilaca iznenadio me je pitanjem:

— A zašto ne želite da uspostavite veze i po partijskoj liniji?

— To nije ta no! — odmah sam reagovao. — Mi želimo da uspostavimo svestrane odnose, a pogotovo po partijskoj liniji.

— Zašto ste onda odbili da se sastanete s Hruš ovom?

— Nije ta no da sam odbio! Naprotiv, rekao sam da bi bila ast za mene da razgovaram sa Hruš ovom.

Nije više ništa rekao. Istog dana Grišin je priredio intimnu ve eru u jednom malom restoranu. Poslije ve ere po eo je razgovor o susretu sa Hruš ovom.

— Zašto niste molili za razgovor sa Hruš ovom? — upitao je.

— Ja ne molim za razgovore — odgovorio sam oštroski.

— To zna i da ne želite razgovor sa Hruš ovom — jednostavno je konstatovao.

— Nije tako. Ja bih želio da razgovaram, samo ne u da molim.

— Pa šta da kažem Hruš ovu? Da želite razgovor s njim?

— Poru ite mu... ako želi da razgovara sa mnom, onda i ja želim da razgovaram s njim. Neka to bude uzajamna želja!

Sljede eg dana rano ujutro saopštili su mi da e me Hruš ov primiti u 10 asova u Kremiju.

Ulaze i drugi put u Kremlj, nije me iznenadila neobična tišina. Me utim, osjeao sam izvjesnu nelagodnost u pogledu ishoda razgovora. To me osjeanje nije napušтало sve do po etka razgovora.

Kod Hruš ova sam zatekao Grišina i Andropova, zadrženog u Centralnom komitetu za veze sa inostranim partijama. Sa Hruš ovom sam se srda no pozdravio, iako mi se inilo da je to bilo za nijansu uzdržanije nego prilikom ranijeg susreta. Isporu io sam mu Titove pozdrave i on se na tome zahvalio. A onda je razgovor zastao... To me je malo iznenadilo. Prvi put vidim Hruš ova nekako uzdržanog. Zato sam riješio da prvi po nem.

— Pratio sam promjene koje sprovodite. Upoznat sam sa vašim govorima koje ste održali u posljednje vrijeme, a itao sam i neke lanke u vašim publikacijama. Na osnovu svega toga name e mi se pitanje — u emu se razilaze naši stavovi?

Hruš ov je pažljivo pratio moje izlaganje, te sam ga upoznao sa onim što sam saznao tokom mog boravka, ujedno ukazuju i šta mislim o tim promjenama.

— Koliko mogu da shvatim — zaklju io sam — promjene su na liniji smanjivanja uloge centralnih organa države i ja anja organa upravljanja koji stoje pod neposrednjom kontrolom naroda. A to nije ništa drugo nego po etak procesa odumiranja države!

Klimnuo je glavom u znak odobravanja. To me je podstaklo da pokrenem problem razli itih puteva razvoja socijalizma i razlika koje su oko toga postojale.

— Vi ste se izjasnili — rekao sam — da svaki radni ki pokret treba da na e sopstvene puteve razvoja socijalizma i sopstvene forme socijalisti kih odnosa i da pri tome koristi od drugih pokreta ono što smatra da e dati povoljne rezultate i što odgovara specifi nim uslovima koji postoje u odnosnoj zemlji.

Kako je opet klimnuo glavom, to me je još više oharabilo, pa sam otvoreno upitao:

— Ako se u tome slažemo, zaista ne znam u emu se razlikujemo? Zašto se sukobljavamo? Razli iti oblici socijalisti kih odnosa koje primjenjujemo u svojim zemljama postaju normalna stvar; štaviše, to može biti spona za tješnju saradnju na osnovi uzajamne razmjene iskustava, a ne razlog za razmimoilaženja i sukobe.

Za trenutak je nastala tišina, koju je prekinuo Andropov. Htio je vjerovatno da na e opravdanje za sukob do koga je došlo me u nama.

— Ali vi u Programu tvrdite da je za vrijeme Staljina došlo do etatisti ke revizije marksizma!

Pogledao sam Hruš ova i rekao mu:

— Shvatio sam da i vi tako mislite... da su na toj liniji promjene koje sprovodite u odnosu na ulogu države u privredi...

Hruš ov se samo nasmijao i opet klimnuo glavom u znak odobravanja. Tada sam pogledao u pravcu Andropova; on je utao i oborio pogled.

Prelaze i na problem miroljubive koegzistencije, istakao sam da je i oko toga dolazilo do razmimoilaženja... Postoji mišljenje da odnose izme u država sa razli itim društvenim ure enjima treba zaoštravati do ratnih sudara, voditi revolucionarne ratove za pobjedu socijalizma u drugim zemljama ... A postoji i mišljenje da takve države treba mirno

da koegzistiraju i da se pitanje društvenog ure enja prepusti narodu svake zemlje, bez miješanja sa strane.

— Vi ste se nedvosmisleno izjasnili za miroljubivu koegzistenciju, protiv svakog izvoza revolucije — rekao sam. — Jer, revolucije se ne donose na vrhovima bajone-ta... Prema tome, ni tu ne bi trebalo da bude razlike me u nama ...

Hruš ov me je tada prekinuo:

— A „lager“?

Pitanje me je iznenadilo, ali sam se brzo snašao.

— A šta je „lager“? — odgovorio sam pitanjem.

Pošto je neko vrijeme razmišljao, Hruš ov se šeretski osmehnuo i rekao:

— Ti si politi ki pismen i treba da znaš šta je „lager“!

Nijesam se dao navesti na „tanak led“ da objašnjavam šta je „lager“, te sam odgovorio:

— Ne, nijesam politi ki pismen! Ne znam šta je „lager“, ali bih htio znati šta treba da radimo da bismo bili u „la-geru“.

Hruš ov se našao u neprilici: treba otvoreno da kaže šta je „lager“, a on to, o igledno, nije htio.

— Pripadati lageru — rekao je poslije kra eg zastoja — zna i biti solidaran sa svim revolucionarnim pokretima u svetu ... pomagati ih svim sredstvima ...

Stekao sam preim stvo i htio sam da ga u cjelini iskoristim. Stoga sam rekao:

— Nema revolucionarnog pokreta koji je tražio pomo a da mu nijesmo pomogli! ak smo pomagali više nego vi... da pomenem samo Gr ku i Alžir. Oslobodila kom pokretu Gr ke slali smo hranu, oružje, sanitetski materijal; na našoj teritoriji bile su smještene bolnice za njihove ranjenike. I to je trajalo sve dok se nijesu izjasnili za Komin-form, dok nijesu po eli da nas napadaju i kleve u. Što se ti e alžirskog oslobodila kog pokreta, mi ga i sada pomažemo — i to oružjem —; zbog toga su se zaoštrili naši odnosi sa Francuskom. A vi nijeste pomagali ni gr ki oslobodila ki pokret niti pomažete Alžircima!

— Pa jeste, uglavnom se slažemo u svim spoljnopoliti kim pitanjima — rekao je Hruš ov pomirljivo, izbjegavaju i odgovor na moje prethodno izlaganje.

Želio sam da raspravimo i suštinu razlika u ocjeni savremenih kretanja u kapitalizmu.

— Nije prosta stvar dati ocjenu promjena koje se dešavaju u kapitalizmu; nije dobro ni proglašavati za revizionizam svako mišljenje koje se trenutno ne poklapa sa stavovima drugih partija; posebno je opasno ako jedna partija uzme na sebe ulogu da ostalima dijeli lekcije iz marksizma. To neizbjježno vodi u ideološki monopolizam ... Ovo govorim zbog toga što se može dogoditi da se neki stavovi danas proglose za revizionisti ke, a ve sutra da budu prihva eni kao stvarala ka razrada marksizma!

Poslije tog uopštenog prilaza prešao sam na konkretno pitanje:

— Doskora su postojale velike razlike me u nama, na primjer, oko toga da li razvoj kapitalizma dovodi do jačanja državno-kapitalističkih odnosa. Me utim, poslije laska u *Pravdi* razlike su samo u tome da li se radi o državno-kapitalističkim ili državno-monopolističkim odnosima. To zna i da su nam se stavovi približili za relativno kratko vrijeme.

Hruš ov je utao; ali, kada sam pomenuo da postoje razlike u ocjeni Staljinove politike „podjele sfera uticaja“, on me je prekinuo:

— Pa, ta politika u ono vreme nije bila tako loša! Dovela je do pobede socijalizma u nizu zemalja.

— To je ta no, ali je istovremeno izgubljena bitka za socijalizam u nekim zemljama koje su ulazile u „sferu uticaja“ zapadnih saveznika!

Kako je bilo o igledno da ne želi o tome da raspravlja, zaključio sam:

— Ako tako stoje stvari, zaista ne znam oko ega se sporimo! Zašto je došlo do sukoba me u nama?

— A što se bavite špijunažom u socijalističkim zemljama? — iznenada je upitao Hruš ov. — Proteruju vam ljudе iz Rumunije i Poljske.

O ekivao sam da e se kad-tad postaviti to pitanje. Stoga sam u Beogradu išao Rankoviću da se raspitam o pravim razlozima protjerivanja dopisnika *Tanjuga* iz Rumunije i pomočnika vojnog atašea iz Poljske. On je to znao jer je rukovodio obavještajnom službom.

— Ta no je da su se ta lica bavila „nedozvoljenim“ poslovima — odgovorio sam onako kako mi je savjetovao Rankovi — ali je ta no i to da se sve socijalisti ke zemlje bave tim poslovima i kod nas! Uostalom, to što sada smatramo nedozvoljenim poslovima trebalo bi da me u socijalisti kim zemljama bude predmet normalne razmjene informacija!

— Zna i li to da se i naša ambasada u Beogradu bavi tim poslovima? — upitao je Hruš ov.

— To Vam ne bih mogao odgovoriti — rekao sam iskreno. — Nijesam u toku tih stvari; ne rukovodim obaveštajnom službom. Raspitivao sam se kod drugova koji rukovode tom službom i oni su mi rekli da se sve socijalisti ke zemlje bave tim poslovima, što se vjerovatno odnosi i na predstavnike Sovjetskog Saveza ... Ali, ako Vas to interesuje, ja u se po povratku u Beograd i o tome rasipati, pa u Vam javiti!

Nije ništa odgovorio, ve je nastavio sa optužbama:

— Mi smo Titu i Kasemu u Iraku poklonili blindirane automobile. Vaši ljudi su znali slabe strane tih automobila, pa je vaš vojni ataše u Ujedinjenoj Arapskoj Republici otkrio inostranoj obaveštajnoj službi kako se može izvršiti uspešan atentat.

— To nije istina! — odlu no sam demantovao. — Zašto bi naš vojni ataše to uradio?

Hruš ov je insistirao, ak je pesnicom lupio o sto, uzvikuju i:

— Istina je... mi imamo sigurne dokaze!

Lupio sam i ja pesnicom o sto i ponovio:

— Nije istina! To bi zna ilo da optužujete našeg vojnog ataše da je agent inostrane obaveštajne službe ...

— Pa i jeste agent inostrane obaveštajne službe! Mi imamo magnetofonski snimak koji to dokazuje!

— Ne vjerujem u te snimke! Tehnika je danas toliko napredovala da se može montirati snimak kakav se ho e!

Prestao je da govori o tome, ali je nastavio sa optužbama. Optužio nas je da se bavimo subverzivnom djelatnoš u Albaniji.

— Lako je ve u, a uz to i susjednu zemlju optuživati da vrši subverzivne akcije; mnogo je teže odbraniti se od

tih optužbi i dokazati da upravo ta manja zemlja vrši subverzivne akcije. Znamo da je u to teško povjerovati, pa zato javno ne govorimo o subverzijama koje Albanci vrše na našim granicama . . . ak i u našoj pozadini. Naravno, svim sredstvima se suprotstavljamo tim diverzijama, ali im ne vraamo ravnom mjerom, jer to bi nam više štetilo nego koristilo. Vi, naravno, ne morate vjerovati u ovo što govorim. To je vaša stvar. Ali budu nost e pokazati da smo ipak mi bili u pravu!

Sre om, Hruš ov je prestao sa optužbama i time je prekinuta dosta mu na atmosfera. Po eo je da objašnjava njihove odnose sa ostalim socijalisti kim zemljama. U jednom momentu, kao da se ne ega sjetio, rekao je:

— Slušajte, mi imamo veoma dobre odnose sa Kinom! Na tome ne možete špekulisati.

Znao sam da odnosi izme u SSSR i Kine nijesu dobri. U to sam se kona no uvjeroio kada sam bio u Latinskoj Americi; tamo sam video da se komunisti dijele na prosovjetske i prokineske. Bilo mi je jasno da to ne može biti bez znanja Moskve i Pekinga. udilo me je stoga što Hruš ov to sakriva... i šta mi možemo špekulisati u vezi s tim rascjepom.

— Nijesam politi ki slijep da ne vidim kakvi su odnosi izme u vaših partija! Me utim, ne razumijem šta bismo mi tu mogli špekulisati.

Nije ništa odgovorio, ve je samo rekao kako mu Tito nije pomogao govorom u Puli. Odgovorio sam da mislim upravo obrnuto: govor u Puli je pospješio diferencijaciju u sovjetskom rukovodstvu i olakšao razra unavanje sa Moltovom, Maljenkovom i drugima.

Došlo je vrijeme ru ku! Prešli smo u susjednu prostoriju gdje nam je serviran hladan ru ak. Uz jelo smo stavili razgovor.

— Htio bih da razgovaram sa Mikojanom o subini kredita koje smo dobili na osnovu ugovora... obojica smo stavili potpise na taj dokument! — rekao sam u jednom trenutku i odmah dodao: — Ne želim da pregovaram o obnavljanju ugovora jer smo u me uvremenu dobili odgovaraju e kredite iz zapadnih zemalja.

Hruš ov je odmah pozvao telefonom Mikojana, a meni je u šali rekao:

— Protiv Mikojana možeš uvek ra unati na moje savezništvo!

Kada je Mikojan došao, razgovor sam prebacio na naše ekonomске odnose.

— Otkazivanje ugovora, koje smo, uzgred budi re eno, potpisali sa velikom pompom, nepovoljno je primljeno u našem narodu! Pokazalo se da se nijeste odrekli stare Staljinove politike da, im nešto „zaškripi“ u politi kim odnosima, zamrzavate ekonomске odnose, otkazujete ugovore ... i time u stvari vaskrsavate Staljinovu politiku blokade i pritiska.

Hruš ov je utao prepuštaju i Mikojanu da odgovori.

— Nismo otkazali ugovore! — pobunio se Mikojan. — Jedino smo produžili rokove njihovog izvršavanja na pet godina.

— Ne na pet, nego na deset godina — ispravio sam ga.

Mikojan je uprono tvrdio da je u pitanju samo pet godina. Morali smo telefonski da provjeravamo kod odgovarajućeg organa uprave: ispostavilo se da sam bio u pravu! Ugovori su produžavani dva puta po pet godina. Prvi put poslije mračnih događaja, a drugi put u vezi s donošenjem Programa SKJ!

Da bi razbio dosta zategnutu atmosferu, Hruš ov je dobio u šali:

— Jesam li ti rekao da ne sklapaš ugovore sa Mikojanom! On nije solidan partner.

Prihvatio sam šalu i ispričao viceve koji su kružili u Beogradu u vezi s ugovorima:

— Kada smo zaključili ugovor o izgradnji aluminijumskog kombinata, naša vlada je odlučila da se on locira u Crnoj Gori. Saznavši za to, crnogorska vlada mi je, navodno, uputila telegram sljedeće sadržine:

„Pozdravljamo odluku o izgradnji kombinata. Da bi zadatak bio što prije izvršen, šalji odmah novac i radnu snagu. Rukovodstvo smo sami obezbijedili!“

Slatko su se smijali vicu na račun crnogorske radne snage, te sam im ispričao još jedan, ovog puta na njihov račun:

— U vezi s otkazivanjem kredita i obustavljanjem izgradnje kombinata narod je govorio da se ništa bolje nije moglo ni o ekivati od posla na kome su se udružili crnogorska radna snaga i sovjetski krediti.

Smijeh se opet razlijegao. Poslije šest sati razgovora atmosfera je bila vrlo prijatna. Hruš ov me je na kraju obavijestio da je na nedavno održanom plenumu Centralnog komiteta KPSS bilo govora o odnosima između naše dvije partije i da je zaključeno da se oni normalizuju. Pri tome se pozvao na Mikojana, koji je potvrdio njegove riječi.

Otišao sam zadovoljan razgovorima i pun optimizma u pogledu razvoja naših budućih odnosa.

NEKOLIKO DANA sam sa porodicom boravio u Gruziji. Poslije toga smo se vratili u Beograd.

Odmah sam upoznao uže rukovodstvo sa razgovorima koje sam vodio u Moskvi. Me utim, drugovi nijesu dijelili moj optimizam u pogledu normalizovanja odnosa. Istina, to nijesu otvoreno rekli. Jedino je Tito, više u šali, primijetio:

— Ipak nisi smio otvoreno reći Hruš ovu da se njihovi ljudi ovdje bave istim poslovima zbog kojih su naše protjerani iz Rumunije i Poljske. Stvar je u tome što mi nismo htjeli da to dramatizujemo i da ih protjerujemo.

Primjedba me je, iako izgovorena u šali, pogodila, pa sam reagovao:

— Nijesam bio siguran da raspolaćemo dokazima i zato nijesam to mogao reći. Ali i sada imam mogunost da stvar ispravim!

To sam i u inio nekoliko dana kasnije — na večeri kod sovjetskog ambasadora.

— U razgovoru sa Hruš ovom nijesam mogao odgovoriti na pitanje da li se sovjetski predstavnici u našoj zemlji bave prikupljanjem raznih podataka obavještajne prirode. Tada nijesam bio u toku stvari. Me utim, sada sram u mogunost da to potvrdim, pa vas molim da ovo prenesete Hruš ovu!

Inače, sa nestrpljenjem sam o ekivao dalje korake sovjetskog rukovodstva u pravcu normalizacije odnosa. Jedno

vrijeme sam vrsto vjerovao u ono što mi je Hruš ov rekao, ali postepeno ta vjera je jenjavala. Najzad su stigle vijesti da sovjetsko rukovodstvo interno objašnjava kako sam bio poslat sa zadatkom da uspostavim saradnju izme u naše i njihove Partije, ali su mi oni, navodno, skrenuli pažnju da nema saradnje dok se bavimo špijunažom i dok vršimo subverzivne akcije prema drugim socijalisti kim zemljama.

U prvom trenutku prosto nijesam vjerovao u takve vijesti, ali je razvoj doga aja pokazao da je naše rukovodstvo bilo u pravu kada nije dijelilo moj optimizam da e po eti period saradnje izme u naše i sovjetske Partije.

U PROLJE E 1960. GODINE posjetio sam Poljsku na elu sindikalne delegacije. Bila je to moja etvrta posjeta toj zemlji; ra unao sam da e mi se pružiti prilika da se detaljno upoznam sa promjenama koje su u me uvremenu izvršene. Zato sam se dogovorio sa poljskim drugovima da razmijenimo informacije o promjenama društvenih odnosa u našim zemljama i da na kraju obi em metalurški kombinat u Varšavi.

Na prvom sastanku podrobno sam govorio o preduze u kao nosiocu procesa proste i proširene reprodukcije i o planiranju u uslovima kada se radni kolektivi javljaju kao samostalni robni proizvoda i. Izložio sam osnovne probleme raspodjele i u vezi s tim rekao:

— Nastojimo da stvorimo uslove da zarade radnika prate porast produktivnosti rada, da se ak mogu udvostru iti ako se, na primjer, za toliko smanji broj radnika u odnosu na istu ili ve u proizvodnju.

Ukazao sam i na rezultate takve orijentacije:

— Sve je ve i broj preduze a koja smanjuju broj zaposlenih. To su ve inom radnici sa sela koji se vra aju poljoprivredi. Doduše, me u njima ima i radnika koji žive u gradu i ostaju bez posla. Tako se javlja problem nezaposlenosti. No, on je i ranije postojao, samo je bio prikriven jer je u preduze ima bilo dosta radnika koji nijesu potrebni u proizvodnji.

Govorio sam i o poljoprivredi, o rezultatima koje smo postigli u toj oblasti.

— Rezultati nijesu mali! Proizvodnja raste uprkos ne-povoljnim vremenskim prilikama. Oslobođili smo se uvoza pšenice, a to smo postigli zato što proizvođači i masovno primjenjuju agrotehničke mјere. Do preokreta je došlo zato što zarade radnika i stručnjaka zavise od prinosa po hektaru, što znači da i tu važi naelo da se zarade mogu udvostrućiti ako se u toj srazmjeri poveća prinos po hektaru.

Predsjednik poljskih sindikata Loga Sovinjski govorio je o njihovim iskustvima u razvoju samoupravljanja; rekao je da su u Poljskoj ostvarene krupne promjene na planu osamostaljivanja preduzeća; izlazilo je ak da njihova preduzeća imaju veća prava od naših: dok su naša raspolagala sa oko 30% akumulacije, dotele su njihova, navodno, raspolagala sa više od 60% akumulacije i cjelokupnom amortizacijom!

To se nije poklapalo sa informacijama koje sam dobio u našoj ambasadi. Naši predstavnici su tvrdili da ni preduzeća ni organi samoupravljanja nemaju nikakvih prava u prostoj, a da se i ne govori o proširenoj reprodukciji. Sve je to i dalje u nadležnosti centralnih organa upravljanja.

Otišao sam u ambasadu i održao sastanak sa rukovodećim ljudima; otvoreno sam im rekao da netačno izvještavaju o razvoju samoupravljanja u Poljskoj i da treba da istraže zašto je do toga došlo. Oni se, me utim, nijesu mnogo uzrujavali; rekli su da smatraju da su njihove informacije tačne!

Dva dana poslije tog razgovora u ambasadi posjetio sam metalurški kombinat u blizini Varšave. Razgovarao sam sa direktorom o položaju preduzeća u sistemu privređivanja. Na moje veliko iznenađenje, saznao sam od njega da se položaj preduzeća potpuno razlikuje od onoga koji mi je opisan u sindikatu; taj položaj se u cjelini podudara sa informacijama koje nam je dostavljala naša ambasada.

— Mi samo predlažemo planove proizvodnje — rekao je direktor. — Oni postaju punovažni tek kada ih odobri Planška komisija. Plate se formiraju na osnovu tarifnih pravilnika, koji se takođe odobravaju „gore“. Celokupna akumulacija, ak i amortizacija, stoji na raspolaganju centralnim

organima upravljanja. Ti organi odobravaju svaku rekonstrukciju i, tek kada o tome donesu pozitivnu odluku, odobravaju sredstva koja možemo utrošiti od „naše“ akumulacije i amortizacije.

Tek tada sam shvatio šta se krilo iza priče o velikim pravima preduze a koju sam uočio u sindikatu: htjeli su prikazati kako sredstva koja se odozgo odobravaju stoje na samostalnom raspolaganju preduze imaju. U stvari, radilo se o isto računskoj operaciji. Viši organi upravljanja odobravaju rekonstrukciju i sredstva za nju, a preduze a tek tada sti u pravo da troše sredstva iz jednog dijela akumulacije i amortizacije, dok se ostali dio centralizuje.

Poslije tog saznanja izvinio sam se drugovima iz ambasade što sam ih okrivio da su netačno izvještavah o razvoju samoupravljanja u Poljskoj.

NA INICIJATIVU Loge Sovinjskog došlo je do sastanka sa Gomulkom; njega sam sretao prilikom ranijih posjeta Poljskoj. Već tada smo se razmimoilazili u nekim pitanjima, ali smo uvijek nalazili zajednički jezik, bar kad se radilo o tome da su oblici socijalističkih odnosa unutrašnja stvar svake zemlje. Posljednji naš susret bio je izuzetno srdačan: Gomulka je preko etiri sata bio na prijemu koji je u moju lastnicu priredila poljska vlada. Cijelo vrijeme smo razgovarali o perspektivi svestrane saradnje naših zemalja. Rastali smo se kao prijatelji, te sam se radovao ovom susretu.

Na žalost, ovoga puta Gomulka je bio primjetno hladan i dosta nervozan. Razgovor je zapeo na samom početku!

Preuzeo sam inicijativu i počeo govoriti o razvoju naše poljoprivrede i o uspjesima koje smo postigli na tom planu. To niješam u inio slučajno; znao sam da oni, kao i mi nekad, suviše zavise od vremenskih prilika, odnosno da zaoštjanje poljoprivrede ozbiljno ugrožava standard stanovništva i privredni razvoj u cjelini. Računao sam stoga da će ga interesovati da uye kako smo uspjeli da razvijemo poljoprivredu tako da ona više ne predstavlja krupniji problem. Međutim, Gomulka je hladno — rekao bih, ak nezainteresovan — slušao moje izlaganje.

Kad sam vido da ga mnogo ne interesuje moje izlaganje, odlu io sam da promijenim temu. Po eo sam govoriti o tome šta smo postigli u razvoju produktivnosti rada kada smo po eli vezivati zarade radnika i tehni kog osoblja za rezultate privre ivanja svakog preduze a. Istakao sam da radnici mogu udvostru iti zarade ako ostvare dvostruko ve u proizvodnju sa istim brojem radnika i istim sredstvima ...

— Sve su to gluposti! — grubo me je prekinuo Gomulka. — Produktivnost rada zavisi od tri faktora: mašina, kvalifikacija i normi... Ako hoemo da ostvarimo napredak u razvoju produktivnosti rada, treba što više mehanizovati proces proizvodnje, omogu iti da radnici steknu što ve e kvalifikacije i utvrditi tehni ke norme.

Nijesam o ekivao da e se tako odnositi prema onome što preduzimamo u Jugoslaviji. Odlu io sam da mu to stavim do znanja, uz sve poštovanje koje sam osjeao prema njemu.

— Bilo bi glupo kada bih po eo davati ocjene o mjerama koje vi preduzimate u privredi, a ne bih znao uslove u kojima to inite niti rezultate koje postižete primjenom tih mjer!

Ipak, morao sam da se osvrnem i na Gomulkinu konceptiju o faktorima poveanja produktivnosti rada.

— Niko ne kaže da faktori koje ste nabrojali ne uti u na produktivnost rada — rekao sam. — Me utim, pored njih, postoji ovjek i njegov interes da primijeni novu tehniku i ovлада novom tehnologijom. To je, ipak, osnovno!

Pošto nije htio da o tome razgovara, opet je zavladao muk. I opet sam promijenio temu; govorio sam o našim uzajamnim odnosima:

— Mislim da bi bilo dobro iskoristiti ovu priliku da vidimo kako unaprijediti odnose izme u naše dvije zemlje. Kada sam posljednji put bio ovdje i razgovarao s Vama, izgledalo je da je pred nama period svestrane saradnje. Me utim, dogodilo se upravo obrnuto! Saradnja se sve više sužavala, tako da se slobodno može re i da ona sada jedva postoji. ..

Nervozno me je prekinuo:

— Da, ali od tada se mnogo štošta promenilo! Vi ste izašli sa vašim Programom ...

— Ali, to je naš Program! — upao sam mu u rije.
— On važi samo za lanove naše Partije.

— Vi ste u Programu izneli poglede i na probleme meunarodnog radni kog pokreta — nastavio je istim glasom.

— Ali, to je naše pravo! Svaka partija ima pravo da iznese sopstvene stavove i o tim pitanjima. To nije nikakav tabu! Stavovi ne moraju po svaku cijenu biti identični; to ne bi smjelo da bude smetnja za saradnju. Uostalom, ne vidim da u tome ima bitne razlike me u nama. Prije nekoliko mjeseci razgovarao sam sa Hruš ovom i složili smo se da nema nekih većih razlika me u nama.

— Ima, ima razlika! — žustro je reagovao Gomulka.
— U emu?

— Ima razlika — nije htio da odgovori, već je uporno ponavljaо.

Nastojao sam da se sjetim u emu se nijesam složio sa Hruš ovom; možda bi to moglo biti ono u vezi s postupkom obavještajnih organa.

— Bilo je izvjesnog razmimoilaženja u sporednim pitanjima — priznao sam. — Hruš ovu je tvrdio da se bavimo špijunažom u socijalističkim zemljama. Ja sam, pak, rekao da to ne bih nazvao špijunažom, nego nedozvoljenim poslovima i da se takvim poslovima bave sve socijalističke zemlje ...

Gomulka je posko io od gnjeva i ljutito rekao:

— To zna i da optužujete poljsko rukovodstvo da se bavi špijunažom!

Za uđo, bio sam miran i staloženo sam odgovorio:

— To nijesam rekao! Samo sam naveo injenicu da sam Hruš ovu odgovorio da se sve socijalističke zemlje time bave i da to ne smatram špijunažom, nego nedozvoljenim poslovima ...

— To je isto — nervozno me je prekinuo. — Vi ste sada optužili poljsko rukovodstvo i morate to dokazati!

— Nemam nikakvih dokaza kod sebe jer se ne bavim obavještajnom službom. Meni su to saopštili organi koji se bave tim poslovima. Zato predlažem da se sastanu naši i vaši organi i da razmotre sve što je me u njima sporno.

— Ne, morate sada pružiti dokaze za ono što ste tvrdili!

I dalje sam bio pribran; mirno sam izvadio i otvorio nov anik i izvrnuo sve džepove, a onda rekao:

— Evo, vidite da nikakvih dokaza nemam!

Pošto je Gomulka i dalje insistirao da pružim dokaze, postavio sam mu pitanje:

— A imate li vi dokaza da se pomo nik našeg vojnog atašea bavio špijunažom?

— I te kako! — spremno je odgovorio. — Zaplenili smo oružje koje je htelo nabaviti i dinare.

— To nijesu nikakvi dokazi — nasmijao sam se. — Sve se to može jednostavno podmetnuti!

To ga je razjarilo do te mjere da više nije vladao sobom.

— Vaše rukovodstvo ne e mo i da se oslobođi odgovornosti da se bavilo špijunskim poslovima!

Tog trenutka sam ustao i time dao znak da je razgovor završen. Pod tim uslovima nijesam želio više da raspravljam.

Pošto je video da je prešao sve granice pristojnosti, Gomulka je promrmljao:

— Mislim da e ovaj razgovor doprineti saradnji izme u naših zemalja.

— Ja mislim obrnuto! — odgovorio sam kratko.

TITO JE NA PETOM KONGRESU Socijalisti kog saveza radnog naroda Jugoslavije* dao snažnu podršku zahtjevu sindikata za promjene u sistemu raspodjele; pri tome je ukazao na teško e na koje emo nai i na putu ostvarivanja na elu raspodjele prema radu.

— Teško e proizlaze — rekao je Tito — iz razli itog organskog sastava sredstava preduze a, pri emu zastarjela preduze a dolaze u nejednak položaj u odnosu na ona koja su savremeno opremljena ... S druge strane, tržišni uslovi stavlju pojedina preduze a u razli it položaj u pogledu osvrtarenja dohotka. Priznaju i ekonomске faktore i tržišne uslove, naše mjere moraju i i za tim da se promjenom od-

* Održan u Beogradu od 18. do 22. aprila 1960, godine (prim. red.).

goveraju ih instrumenata obezbijedi da se dohodak što više zasniva na jednakim i objektivnim mjerilima.

Tito je govorio i o problemu raspodjele u preduze u.

— U oblasti raspodjele unutar radnog kolektiva moramo tako e nastojati... da dohodak ne zavisi samo od rada pojedinca na radnom mjestu ve i od uspjeha privredne organizacije u cjelini, to jest od njene bolje ili lošije organizacije rada, od uspjeha na tržištu i od svih onih faktora koji opredjeljuju visinu dohotka... Treba težiti da se razli itim oblicima organizacije preduze a, odnosno užih organizacionih jedinica (pogona, radnih grupa i drugih) obezbijedi da neposredni proizvo a i što više i neposrednije odlu uju o materijalnim sredstvima i na taj na in neposrednije upravljuju proizvodnjom i sredstvima za proizvodnju...

Poslije tog Titovog istupanja mi iz sindikata smo obnovili zahtjev da se izvrše promjene u postoje em sistemu raspodjele. Kako nijesmo bili u stanju da sami razradimo konkretnе instrumente, tražili smo da to u ini savezna administracija. Da bismo joj u tome pomogli, dali smo dopunska objašnjenja našeg koncepta.

Ukazali smo da se ujedna avanje uslova privre ivanja postavlja na jedan na in ako su u pitanju proizvodne grupacije, a sasvim na drugi na in kada se radi o preduze imiste grupacije.

U prvom slu aju treba imati u vidu injenicu da proizvodne grupacije dolaze u razli ite uslove na tržištu ne samo zbog uskosti našeg tržišta nego i zbog intervenisanja države u privredna kretanja. Svaka intervencija u oblasti cijena, carina, režima, uvoza, kredita, rezervi — dovodi do razlika u uslovima sticanja dohotka. To smo ilustrovali sljede im primjerom: kada država utvr uje cijene jednim proizvodima, a za druge proizvode pušta da se one slobodno formiraju, stvaraju se razli iti uslovi sticanja dohotka; ako je jedna proizvodnja zašti ena visokim carinama, a druga to nije, ova druga e imati nepovoljnije uslove sticanja dohotka. Drugim rije imam, uslijed državne intervencije dohodak se preliva iz grane u granu, a to se onda odražava na zarade radnika pošto one u našim uslovima zavise od veli ine dohotka ostvarenog po preduze imam. U kapitalizmu se tako e vrši prelivanje dohotka, ali to po pravilu nema

odraza na odnose u zaradama, ve prije svega uti e na vi-sinu profita kapitalista budu i da se zarade radnika formi-raju na tržištu radne snage. Iz svih tih razloga država u našim uslovima mora intervenisati kako radi ujedna avanja uslova sticanja dohotka tako i radi uskla ivanja privrednih kretanja.

Kada su, me utim, u pitanju preduze a iste grupacije, ona, po pravilu, imaju iste uslove sticanja dohotka jer za svoje proizvode postižu iste cijene. Istina, radni kolektivi koji proizvedu bolji assortiman i kvalitet robe ili se prije drugih pojave na tržištu sa novim assortimanima ili kvalitetom, postižu više cijene. Me utim, takve razlike u dohotku proisti u iz razli itih rezultata, a ne uslova privre ivanja. To, u stvari, predstavlja motornu snagu razvitku koja goni one koji zaostaju da se brže prilago avaju zahtjevima tržišta. Razlike u uslovima sticanja dohotka me u preduze ima iste grupacije nastaju u proizvodnji, a ne na tržištu: preduze a koja raspolažu savremenijom opremom, povoljnijom lokacijom i uslovima eksploatacije imaju niže troškove proizvodnje i samim tim ve i dohodak. Otuda se i tu pojavljuje potreba za izvjesnom državnom intervencijom, i to kroz pla anje doprinosa na osnovna i obrtna sredstva, na rentu.

Zakazan je opet sastanak kod Kardelja na kome smo uzeli u eš a Todorovi , Gligorov, Spiljak i ja. Predložili smo da se u na elu usvoje naši stavovi i da se obrazuje zajedni ka komisija sastavljena od predstavnika Saveznog izvršnog vije a, sindikata i Savezne privredne komore. Zadatak komisije bio je da razradi instrumente za uvo enje novog sistema raspodjele. Naš prijedlog je prihva en i komisija je obrazovana.

Bio sam zadovoljan: smatralo sam da su stvari krenule i da emo u narednu godinu kona no u i sa novim sistemom raspodjele. Spiljak, me utim, nije dijelio moj optimizam.

— Ne e to tako brzo i i — rekao je. — Na sastanku se vidjelo da ima drugova koji se ne slažu sa predloženim sistemom mada to nijesu javno rekli. Postoji razmimoilaženje i u Saveznom izvršnom vije u.

Ubrzo se pokazalo da je Spiljak bio u pravu. Komisija se sastala jednom ili dva puta, a onda se sama raspustila.

GLAVA II

SAZRIJEVANJE ODLUKA

Kritika stanja zdravstvene službe i prijedlozi za uvo enje novog na ina finansiranja zdravstva • Posjeta sindikatu Maroka • Videnje miroljubive koegzistencije iz ugla nera-zvijene zemlje i njenog naprednog pokreta • Pokušaj da se izjedna i položaj zaposlenih u javnim službama i radnika iz proizvodnje • Kompromisno rješenje • Stvarni uzroci privrednih poreme aja u 1961. godini • Nastojanja da se samoupravljanje uvede i u prosvjetu • Ekonomski jedinice i borba protiv menadžerskih odnosa u preduzeima • Otpori uvo enju neposrednog samoupravljanja • Kako je drugi put rasformirana zajedni ka komisija za razradu sistema raspodjele? • Korak nazad u sistemu raspodjele dohotka • Peti kongres Svjetske sindikalne federacije u Moskvi • etvrti susret sa Hruš ovom • Mikojanovo interesovanje za suštinu vanblokovske politike Jugoslavije

NA PLENARNOJ SJEDNICI Centralnog vije a SSJ sredinom juna 1960. godine istupio sam sa oštrom kritikom stanja zdravstvene zaštite. Konstatovao sam da smo uveli zdravstveno osiguranje radnika kao socijalno pravedniji sistem; preduze a su upla ivala u fondove zdravstvenog osiguranja odrene doprinose za svakog radnika; sami osiguranici nijesu pla ali usluge zdravstvenih ustanova; to su za njih inili fondovi socijalnog osiguranja; zdravstvene ustanove su naplavale od fondova cijenu za svaku svoju intervenciju; cijenu zdravstvenim uslugama utvr ivali su organi državne uprave.

Rezultat takvih odnosa bile su razne deformacije: zdravstveni radnici su zainteresovani da se ljudi što više razboljevaju, a kada se ve razbole, da njihovo lije enje što duže

traje; ak su i zdrave ljude proglašavali „bolesnima“ i onda ih „lije ili“! U svim takvim slučajevima obim pruženih usluga osiguranicima se povećavao, a time je rastao i dohodak zdravstvenih radnika; oni su gubili interesovanje za preventivu, za brzo i efikasno liječenje. Pa ni sami osiguranici nijesu vodili računa kada i zašto traže usluge od zdravstvenih ustanova — jer sve je plaćano iz zajedničkih fondova! Jedino je uprava fonda trebalo da se brine da se sredstva fonda racionalno troše; ona je donosila propise o tome kada i pod kojim uslovima osiguranici imaju pravo da koriste usluge zdravstvenih ustanova, istovremeno kontrolišu i da li se osiguranici i zdravstvene ustanove pridržavaju tih propisa. Administracija fondova se pojavljivala kao sila iznad osiguranika.

Predložio sam da se izlaz traži u korjenitom mijenjanju odnosa između osiguranika, zdravstvenih ustanova i zajednice osiguranika: zdravstvene ustanove i zajednice osiguranika ugovarale bi samo cijenu zdravstvene zaštite po osiguraniku; osiguranici bi sami birali zdravstvenu ustanovu i sklapali sa njom ugovor o kompleksnoj zdravstvenoj zaštiti; ustanovi za koju se ovi opredijele fondovi bi plaćali ugovorenu cijenu po osiguraniku; zdravstvene ustanove bi se obavezale da pružaju sve usluge koje su potrebne da se zaštiti zdravlje osiguranika.

Naglasio sam da bi u takvima odnosima zdravstveni radnici bili zainteresovani da se ljudi ne razboljevaju, tj. da se brzo izliječe ako se razbole. U oba slučaja bi ostvarivali veće dohotke. Osiguranici bi morali imati mogućnost da promijene zdravstvenu ustanovu u slučaju da nijesu zadovoljni njenim uslugama. Uprava fonda ne bi imala potrebe da kontroliše kako osiguranici troše sredstva jer bi to radile same zdravstvene ustanove.

Dohodak zdravstvene ustanove ne bi zavisio od broja pregleda i medicinskih intervencija, već od toga kakav je uspjeh postignut u zaštiti zdravlja ljudi; ukoliko bi vodila brigu o osiguranicima i privukla ih u što većem broju, ako bi smanjila troškove liječenja time što bi spriječila estetičko oboljevanje osiguranika, odnosno brzo i efikasno ih liječila kada se razbole — zdravstvena ustanova bi povećala svoj dohodak. Istina, troškovi liječenja se mogu smanjiti i na

ra un zdravlja osiguranika, ali to je protiv dugoro nog interesa zdravstvene ustanove, a i osiguranici bi je napustili i opredijelili se za neku drugu ustanovu. Razumljivo, da bi se te pojave sasvim otklonile, potrebno je da postoji široka mreža zdravstvenih ustanova, kako bi ih osiguranici mogli birati.

U pogledu raspodjele dohotka u zdravstvenoj ustanovi predložio sam slično načelo: zarade zdravstvenih radnika se ne bi formirale u zavisnosti od broja pregleda, normi, bodovala, već zavisno od toga koliko se osiguranika opredijelilo za pojedinog ljekara, odnosno ekipu zdravstvenih radnika. Ekipa bi iz tog dohotka pokrivala troškove ostalih uslužnih jedinica zdravstvene ustanove.

Rekao sam da su slični odnosi postojali u staroj Kini: ljudi su plaćali ljekara dok su zdravi, a kada bi se razboleli, ljekari su ih morali liječiti besplatno.

Na žalost, moji prijedlozi nijesu usvojeni! Prevagnulo je mišljenje da se plaćaju pružene usluge i da se uvede participacija osiguranika u plaćanje lijekova kako bi se sprječilo rasipanje fondova socijalnog osiguranja. To nije bitno promijenilo odnose, a pogodilo je ljudima sa nižim ili nimalo dohincima kojima je bilo teško da participiraju u plaćanje lijekova kada se razbole.

SEPTEMBRA 1960. GODINE boravio sam u Maroku na poziv Mahdžuba Ben Sadika, predsjednika Unije rada Maroka, najborbenije i najmasovnije sindikalne organizacije u Africi.

Po dolasku u Kazablanku mogao sam se odmah uvjeriti u snagu marokanskih sindikata o kojima sam ranije uočio. Kazablanka je ogroman industrijski grad u kojem ima više radnika nego u svim ostalim gradovima Maroka uzetim zajedno. Otuda su u Kazablanki sindikalne organizacije predstavljale realnu politiku snagu koja je dobila 90% glasova na izborima za opštinsku upravu. Slijedio je bilo i u gradovima u unutrašnjosti; gotovo svuda je sindikat dobio ogromnu većinu glasova. Međutim, u seoskim opštinama je slabo prošao jer su tamno vlasti i građanske partije imale domi-

nantan uticaj. To me je mnogo podsje alo na stanje u našoj zemlji poslije prvog svjetskog rata kada su komunisti dobili ve inu na izborima za opštinske uprave u znatnom broju gradova.

U Kazablanki sam se zadržao nekoliko dana i za to vrijeme razgovarao sa rukovodstvom Unije rada, posjetio radne kolektive u raznim gradskim etvrtima i održao sastanke sa širim i užim krugom sindikalnih aktivista. Na tim sastancima ispoljeno je ogromno interesovanje za djelovanje naših sindikata kako u predratnom tako i u poslijeratnom periodu. Izme u ostalog, pitali su me kako se moglo desiti da smo odmah poslije prvog svjetskog rata bili veoma brzo razbijeni mada smo imali opštinske uprave u svojim rukama i dominantan uticaj na radnike.

Iako se moj odgovor mogao protuma iti kao upozorenje da i oni ne u ine sli ne greške, pa prema tome i kao mijenjanje u unutrašnje stvari, ipak se nijesam ustru avao da kažem istinu.

— Vlada je imala oružanu silu, vojsku i žandarmeriju. Gra anske politi ke partije su bile uticajne na selu, a mi, komunisti, uljuljkivali smo se nadama da e vlada i gra anske partije poštovati volju naroda i pustiti nas da upravljamo opštinama.

Podrobno sam objašnjavao stanje odmah po završetku rata i nesposobnost revolucionarnih snaga da uzmu vlast.

— Propustili smo trenutak da ih razbijemo dok se još nijesu bili u vrstili na vlasti. im su uspostavili vlast i stvorili potrebnu oružanu silu, skoro preko no i zabranili su našu Partiju i sindikate, pohapsili cio rukovode i kadar, raspustili tek izabrane opštinske uprave. Komunisti su se morali povu i u ilegalnost.

Tražili su da govorim kako smo se snašli u takvoj situaciji. Rekao sam da smo prešli u ilegalnost i organizovali ilegalnu partiju i sindikat. Nijesmo imali mnogo uspjeha; kada revolucionari propuste trenutak da uzmu vlast i kada ih razbije klasni neprijatelj, neizbjegno nastupa stagnacija koja se ne može brzo prevazi i. Ovu zakonitost u kretanju revolucije dobro smo iskusili, posebno u sindikalnom radu: ilegalni sindikati nikako nijesu mogli da se omasove; nešto kasnije, u povoljnijem politi kom trenutku, priš smo lega-

lizovanju sindikata i stvorili Nezavisne sindikate. Ali ni tada nijesmo imali uspjeha, a radnici su to shvatili kao potkušaj cijepanja postoje ih sindikata koji su bili u rukama socijaldemokrata. Odlu ili smo, najzad, da raspustimo novu organizaciju i da se uklju ujemo u postoje u. Tek tada je postignut uspjeh: komunisti su se veoma brzo našli na elu sindikalnih organizacija. Istina, u samo rukovodstvo sindikata nijesmo mogli prodrijeti; policija je hapsila i progona iz Beograda svakog radnika koji bi bio izabran u rukovodstvo a nije se nalazio na spisku povjerljivih ljudi. Uostalom, nama nije ni bilo potrebno da preuzmemos rukovodstvo; obezbijedili smo naš uticaj u bazi; mogli smo nesmetano da djelujemo i da sprovodimo naše stavove. A to je bilo najvažnije.

Insistirali su da uju nešto i o položaju radnika u našem samoupravnom društvu. O tome sam im govorio iznose i probleme na koje nailazimo u izgradnji takvog društva — i to kako one koji se javljaju uslijed ponašanja samih radnika kao upravlja a tako i one koji se postavljaju zbog otpora snaga koje, s obzirom na naše napuštanje administrativnog sistema, gube svoje pozicije u društvu.

Takve razgovore vodio sam i u gradovima u unutrašnjosti, gdje su nas na prilazima grada ekale duge kolone automobila, da bi nas zatim, uz zvuke automobilskih sirena, doveli do sjedišta mjesne sindikalne organizacije. Uvijek bi se okupila velika masa radnika i gra ana o ekuju i da govorim. U po etku sam se kolebao o emu da govorim radnicima, a onda sam odlu io da otvoreno pri am o borbama koje su naše sindikalne organizacije vodile u svim fazama revolucije i o našim iskustvima, prepuštaju i njima da ocijene koliko se ta iskustva mogu primjeniti na njihove uslove. Da bih to olakšao, govorio sam konkretno, iznose i injenice iz kojih se moglo vidjeti kakva je bila situacija kod nas i kako se naš sindikat ponašao. Da su radnici upravo tako shvatali moje govore, vidjelo se po oduševljenju sa kojim su ih primali.

Poslije govora obi no smo odlazili u zgradu opštine gdje su nas do ekivali isti sindikalni aktivisti, ali sada kao izabrani predstavnici naroda. Tu bi se držali pozdravni govor, a zatim se odlazilo na ru ak. Po podne, do kasno u no , imali

smo sastanke sa užim sindikalnim aktivom i sasvim otvoreno govorili o iskustvima naših i njihovih sindikata.

Na putu po unutrašnjosti došli smo u sukob sa vlastima u primorskom gradi u Safi, „prestonici sardina“. Kao i u drugim mjestima, i u Safiju je djelovala veoma borbena i masovna sindikalna organizacija, iji su aktivisti bili u opštinskoj upravi.

Akcije sindikata podržavalo je cjelokupno stanovništvo Safija. Kada su vlasti uhapsile Baraku, rukovodioca sindikata, grad je stupio u generalni štrajk i on je odmah pušten na slobodu!

Pošto je završen prijepodnevni program posjete, došli smo u hotel gdje je najprije trebalo popuniti prijave. Sekretar naše delegacije nije to u inio, ve se dogovorio sa vlasnicom hotela da prijave popuni sljede eg jutra, kada budemo imali više vremena. Me utim, kada smo kasno uve e došli u hotel, do ekala nas je gazdarica sa zahtjevom da odmah ispunimo prijave jer to, navodno, traži policija. U holu hotela su se zaista nalazila dva-tri policijska službenika. Nijesam imao ništa protiv toga da popunim prijavu. Ali to nijesam mogao uraditi jer je moje znanje francuskog bilo nedovoljno, a sekretar delegacije i prevodilac se nijesu vratili s nama, nego su otišli u šetnju. Rekao sam vlasnici da ih sa eka, pa e oni popuniti prijave. No ona je ultimativno zahtijevala da odmah popunim prijavu. Zaprijetila je i policijom. To me je razljutilo pa sam joj pokazao na vrata i zatražio da napusti sobu.

Sljede eg dana uložio sam protest guverneru oblasti poru uju i mu da otvoreno kaže ako ima nešto protiv posjete naše delegacije; u tom slu aju odmah emo napustiti Maroko. Nije trebalo dugo ekati na izvinjenje propra eno ponudom vlasti da se stavlja na raspolaganje kako više ne bi dolazilo do nesporazuma na našem putu po unutrašnjosti.

Intervencija je uspjela i vlasti nas više nijesu uznemiravale. Jedino je u Marakešu izgledalo da e uslijediti novi nesporazum. Kao i obi no, održavali smo sastanak sa užim sindikalnim aktivom u jednoj privatnoj ku i. Tokom sastanka sekretar delegacije morao je oti i do hotela da donese nešto što smo zaboravili. Vratio se dosta uzbu en i saopštio da je policija blokirala hotel. Odmah sam odbacio pomisao

da je to ura eno u vezi s nama, jer vlasti su nam upravo obe ale da ne smo biti uznemiravani. Kasnije se pokazalo da sam bio u pravu: hotel je bio blokiran zato što je u njemu odsjeo ministar unutrašnjih poslova Maroka, koji je upravo te veeri stigao u Marakeš!

Posjetili smo i Agadir; ekala nas je strašna slika grada koji je nekoliko mjeseci prije toga bio pogom katastrofalnim zemljotresom. Pred nama se ukazao stravi an prizor mrtvog grada; oni koji su ostali u životu iselili su se. Obnova grada nije bila ni započeta iako je pomoć stizala iz svih zemalja. Osim toga, svako zaposleno lice u Maroku izdvajalo je od svoje zarade jedan dio radi obnove Agadira.

Pored nekoliko drvenih baraka u kojima se smjestila administracija za obnovu Agadira, podignute su dvije barake koje su poklonili jugoslovenski sindikati. Taj naš poklon je svuda istican kao primjer brze i efikasne pomoći.

Pošto smo obišli bezmalo sve gradove u unutrašnjosti Maroka, vratili smo se u Kazablanku, gdje su vojni završni razgovori. Pored toga, razgovarao sam nekoliko asova „u etiri oka“ sa Mahdžubom Ben Sadikom o problemima borbe za pobjedu socijalizma u svijetu.

— Miroljubiva koegzistencija, nemiješanje u unutrašnje stvari drugih zemalja, sve to doprinosi u vršivanju reakcionarnih režima u nerazvijenim zemljama — rekao je u jednom trenutku Ben Sadik. — Socijalisti ke zemlje se uzdržavaju da pomažu demokratske i progresivne pokrete; pomoći daju preko vlada, ustanova, a one su obično u reakcionarnim rukama; posluju i daju kredite kapitalisti kim preduze imaju. I to sve rade u ime našeg nemiješanja u unutrašnje stvari drugih naroda. Istovremeno, imperijalisti svim sredstvima pomažu reakcionarne režime; daju im oružje i obučavaju vojne kadrove; pružaju i materijalnu pomoć za izdržavanje državnog aparata. Ne smeta im što se time mijesaju u unutrašnje stvari drugih zemalja! Eto, i u slučaju Agadira se to ponovilo: sve socijalisti ke zemlje pružile su pomoći, ali ona je išla preko institucija koje je stvorila vlada. Sredstva dobijena putem pomoći slivala su se u fond iz kojeg su, prema odluci vlade, vlasnicima porušenih zgrada dodjeljivani krediti i pomoći! Dakle, novac su dobili francuski ka-

pitalisti koji su posjedovali najve e i najbolje zgrade, dok su kratkih rukava ostali marokanski radnici i siromašni gra ani Agadira koji su u zemljotresu izgubili i ono malo sirotinje koju su imali i kojima je pomo najpotrebnija.

O igledno ogor en, Ben Sadik je naglasio:

— Ni jedna socijalisti ka zemlja nije se sjetila da pomo pruži preko sindikata, koji bi je razdijelio onima kojima je najpotrebnija. Jedini izuzetak predstavljali su jugoslovenski sindikati; oni su nam poslali dvije montažne bokane.

Da se nije radilo o zaista tragi noj stvari, nasmijao bih se na posljednje Ben Sadikove rije i. Jer sam upravo ja bio protiv toga da šaljemo pomo marokanskom Sindikatu. Is-pri ao sam Mahdžubu kako je ipak došlo do odluke da im uputimo pomo .

— Potpredsjednik Centralnog vije a Ivan Boži evi predložio je da vam naši sindikati pošalju dvije montažne zgrade. Ja sam bio protiv toga, smatram i nepotrebnim da i sindikat šalje pomo kad je vlada to ve u inila. Naše rukovodstvo je prihvatio Boži evi ev prijedlog. Do ovog trenutka sam vjerovao da sam bio u pravu, ali poslije svega što sam uo i video u Maroku shvatam koliko je bio u pravu Boži evi kada je predlagao da i Sindikat pruži makar minimalnu pomo ; klasni instinkt radnika nije ga ni tog puta iznevjerio!

Mahdžub se osmjehtnuo i dodao:

— Nemoj misliti da sam trockista kada se ovako odnosim prema miroljubivoj koegzistenciji. Jedino smatram da, tako postavljena, miroljubiva koegzistencija ne odgovara potrebama daljeg kretanja revolucije u nerazvijenim zemljama.

Odgovorio sam:

— Ni ja ne prihvatom da socijalisti ke zemlje, u ime principa nemiješanja, ne pružaju nikakvu pomo progresivnim pokretima; posebno u uslovima kada kapitalisti ke zemlje obilato pomažu konzervativne i nazadne pokrete u tim zemljama. Upravo u ime principa nemiješanja imamo pravo da se suprotstavimo takvoj politici kapitalista. A suprotsta-

vi smo se uspješno samo ako budemo pomagali progresivne pokrete upravo u ime principa nemiješanja.

Klimnuo je glavom u znak odobravanja. Bio je zadovoljan što nam se stavovi podudaraju.

RAZLIKE U POLOŽAJU LJUDI koji su zaposleni u ustanovama javnih službi i onih koji su zaposleni u privredi postajale su svakim danom sve veće. I jedni i drugi bi trebalo da ostvaruju dohodak u zavisnosti od toga kako zadovoljavaju potrebe društva, ljudi. Samo što se stepen zadovoljavanja tih potreba može dosta egzaktno mjeriti ako se radi o privredi, dok to nije slučaj sa javnim službama. Ovdje se sredstva dobijaju iz budžeta; a budžet sastavlja niko drugi nego sama administracija. Oni isti koji treba da koriste ova sredstva.

Založio sam se da se promijeni cijelo ovaj budžetski sistem finansiranja. Predstavnici organi ne bi trebalo da odobravaju sistematizaciju radnih mjeseta, visinu plata prema kvalifikacijama i godinama službe, materijalne troškove, investicije, već da određuju zadatke svakoj ustanovi, kao i ukupna sredstva za njihovo izvršavanje. Umjesto da kontrolišu da li su sredstva trošena u skladu sa budžetom, predstavnici tijela bi analizirala da li su poslovi uspješno obavljeni; zarade službenika ne bi zavisile od kvalifikacija i godina službe, nego od toga kako su izvršeni povjereni zadaci.

Time bi se donekle izjednao položaj zaposlenih u javnim službama i radnika u proizvodnji; istovremeno bi poslovi koje obavljaju javne službe i od kojih zavisi zadovoljavanje mnogih potreba građana i društva bili pod većim kontrolom skupštine.

Tako bi se stvorili uslovi da i radni kolektivi u ustanovama počnu samostalno rješavati unutrašnje odnose da sami rješavaju pitanja raspoređivanja na radna mjeseta, organizacije posla, raspodjele ostvarenog dohotka.

KAKO JE KOMISIJA iji je zadatak bio da razradi instrumente novog sistema raspodjele u stvari prestala sa radom, otišao sam na Brione i Titu otvoreno rekao da je stvar zapela. On se podrobno raspitivao zašto je komisija prestala da radi i na kraju rekao da ponovo idem kod Kardelja da još jednom pokušamo. Ako u tome ne uspijemo, on e intervenisati.

Sa Kardeljem sam se dogovorio da organizujemo širi sastanak ekonomista i politiara koji se bave privrednim pitanjima i da pokušamo izgraditi zajedni ki stav.

Odmah zatim, januara 1961. godine, održano je savjetovanje na kojem je podvrgnut oštrog kritici cio dotadašnji sistem raspodjele dohotka. Za udo, više niko nije branio postoje e stanje i svi smo se saglasili — bar je meni tako izgledalo — da ga treba mijenjati.

Me utim, nije bilo jasno kako uesti raspodjelu dohotka. Sindikat je razradio samo osnovna na ela, dok je zajedni ka komisija trebalo da predloži cjelokupan instrumentarij. Iako komisija nije ništa uradila u tom pravcu, ipak smo na savjetovanju imali dva prijedloga: jedan su razradili slovena ki sindikati, a drugi je dala Savezna industrijska komora.

Založio sam se da se prihvati prijedlog Savezne industrijske komore koji je podnio njen predsjednik Nikola Džuverovi . Taj prijedlog je najviše odgovarao onome što je tražio Sindikat; predvi ao je uvo enje pla anja doprinosa društvenoj zajednici na li ne dohotke i na fondove osnovnih sredstava; njihova visina u procentima utvr ivala bi se planom i ne bi bila jedinstvena za sve proizvodne grupacije. Takav instrumentarij bi doveo do izjedna avanja uslova pri vre ivanja izme u proizvodnih grupacija, budu i da doprinosi nijesu jedinstveni, a tako e i izme u preduze a sa razli itim organskim sastavom kapitala, jer se doprinosi pla aju na živi i minuli rad.

Niko se nije izjasnio protiv prijedloga Savezne industrijske komore i on je usvojen kao osnova za razradu sistema. Obrazovana je zajedni ka komisija sastavljena od predstavnika Saveznog izvršnog vije a, Komore i sindikata. Odlu eno je da Džuverovi , kao autor usvojenog prijedloga, rukovodi komisijom.

Bio sam ubije en da ta komisija ne e doživjeti sudbinu prethodne i to sam u telefonskom razgovoru rekao Titu. Ali on nije dijelio moje mišljenje!

— Ve sam obaviješten o toku savjetovanja — rekao je. — Saglasnost o kojoj govoriš prividna je. Bi e tu još natezanja!

Nijesam smatrao opravdanim takvo mišljenje i bio sam sklon da ga pripisem jednostranoj obaviještenosti. Me utim, stvarnost je ubrzo potvrdila Titovu ocjenu. Najprije su poele komplikacije oko toga ko treba da rukovodi komisijom. Iako smo se svi složili da to treba da bude Džuverovi, Savezno izvršno vije e je odjednom promijenilo tu odluku i za predsjednika komisije odredilo Avdu Humu. Nijesam imao ništa protiv Huma, ali sam smatrao nedozvoljenim da neko mijenja odluku koju smo svi donijeli. A donijeli smo je zato što je Džuverovi više od drugih bio upoznat s tom materijom! Zbog toga sam rekao Spiljaku da ode kod Kardelja, koji se tada nalazio na lije enju u Sloveniji, i da vidi šta se nalazi iza ove promjene.

Ono što sam saznao od Spiljaka još više me je iznenadilo: ni Kardelj nije bio obaviješten o promjeni; ljutio se što je do nje uopšte došlo!

Najzad, da stvar bude još gora, komisija je održala svega jedan ili dva sastanka, a onda se rasturila.

Sa Spiljakom sam otišao Kardelju u Savezno izvršno vije e. Kardelj se spremao za put u Englesku radi u enja jezika.

— Ne razumijem zašto je komisija raspuštena? Važe li uopšte dogovori me u nama? — upitao sam Kardelja.

Odgovorio je dosta rezignirano:

— Mislim, komisija treba da nastavi rad ...

— Nije dovoljno, Bevc, da ti tako misliš — brzo sam reagovao. — Kao potpredsjednik Saveznog izvršnog vije a i odgovoran u rukovodstvu za ova pitanja, moraš obezbijediti da se nastavi naša konstruktivna saradnja.

— U pravu si! — spremno je odgovorio. — Preduze u mere da komisija nastavi rad.

— Ali gledaj da se doneše odluka prije nego što po eš za Englesku — ipak sam ga upozorio.

Sljede eg dana oputovao sam u inostranstvo, a kada sam se vratio, Kardelj je ve bio otišao u Englesku, ne u inivši ništa: komisija je bila raspuštena. Suo en sa tim, otišao sam ponovo Titu i upitao ga šta da radim. Me utim, on je bio neodre en i samo je rekao:

— Pa i ti ho eš da dezertiraš!

Sve se pobunilo u meni, te sam ogor eno protestovao:

— Nikada nijesam dezertirao! Išao sam svuda gdje me je slala Partija.

Me utim, on je i dalje insistirao:

— Pa ipak, i ti ho eš da ideš u Englesku radi u enja jezika.

Razoružao me je! Samo sam promrmljao:

— Ne u da idem u Englesku. Ostajem ovdje!

Prvi put sam otišao od Tita a da nijesam imao jasnu orijentaciju šta treba da preduzmem.

PRIVREDNO RUKOVODSTVO je donijelo odluku da se raspusti zajedni ka komisija; istovremeno je pripremilo prijedlog novog sistema raspodjele; usvojilo je samo nešto od onoga što je sindikat predlagao; zadržano je dosta elemenata starog sistema.

Ukinuto je da društvena zajednica utvr uje minimalne li ne dohotke i da onda progresivno oporezuje dobit. Namjesto toga, uvedeno je proporcionalno oporezivanje dohotka, pla anje doprinosa na li ne dohotke i na društvena sredstva. Uvedeno je progresivno oporezivanje vanrednog prihoda.

Prijedlog je na brzinu iznijet pred Skupštinu i usvojen po hitnom postupku u prvoj polovini 1961. godine.

U ocjeni tog „novog“ sistema razišao sam se sa Kardeljem; on je smatrao da se promjene koje e nastati sa novim sistemom raspodjele mogu uporediti samo sa najkrupnjim revolucionarnim doga ajima našeg društvenog razvjeta — sa nacionalizacijom, uvo enjem radni kih savjeta i uspostavljanjem komunalnog sistema.

Nasuprot takvoj ocjeni, ukazao sam da smo tek zakora ili na put napuštanja sistema raspodjele dobiti, ali da još nijesmo raskinuli pup anu vrpcu koja nas sa njim vezuje. To je bilo potrebno re i jer je bilo široko rasprostranjeno mišljenje da su promjene u saglasnosti sa zaklju cima januarskog savjetovanja i sa prijedlozima sindikata, odnosno ve se govorilo kako je porast cijena nastupio uslijed djelovanja novog sistema raspodjele koji su radnici iskoristili da odmah pove aju svoje zarade.

— Dobro je — istakao sam — što je napušten princip utvrivanja minimalnih li nih dohodata i oporezivanja dobiti i što se prešlo na raspodjelu dohotka. Ali nije dobro što je uveden porez na vanredni prihod jer to izaziva iste deformacije koje je stvarao porez na dobit. Preduze a imaju interesa da pove avaju troškove proizvodnje i radnu snagu kako bi smanjila obaveze prema društvenoj zajednici. Niskoproduktivna preduze a bolje prolaze jer ne podliježu progresivnom oporezivanju.

— Proporcionalno oporezivanje dohotka — nastavio sam — mora dovesti do snažne stimulacije radnih kolektiva da racionalno privre uju, i to je dobro. Ali nije dobro što prethodno nije izvršeno izjedna avanje uslova privrivanja; mi smo se na januarskom savjetovanju dogovorili da se najprije putem cijena, poreza na promet, rente što više izjedna e uslovi sticanja dohotka i da se tek tada uvede proporcionalno oporezivanje dohotka, u zavisnosti od uloženog živog i minulog rada. Tada bi razlike u dohocima i zarađama radnika bile društveno opravdane jer bi zavisile od rezultata poslovanja i radnici bi ih prihvatali.

UPOREDO SA UVO ENJEM novog sistema raspodjele izvršena je devalvacija dinara; prihva ena je orijentacija da se cijene slobodno formiraju. Smatralo se da e se uvo enjem objektivnih, tržišnih mjerila otvoriti proces izjedna avanja uslova privre ivanja.

Situacija na tržištu se, me utim, obrnuto razvijala: cijene su i dalje rasle, ak i kada je ponuda premašivala tražnju. Suo eno sa tom pojavom, privredno rukovodstvo je

odlu ilo da još više ograni i kupovnu mo stanovništva. Uporno se stajalo na stanovištu da cijene ska u samo zbog toga što je tražnja ve a od ponude. To je, opet, negativno uticalo na razvoj proizvodnje: došle su do izražaja stagnantne tendencije u privrednim kretanjima i sve više su se zaoštravali problemi zapošljavanja.

Istupio sam javno u vezi s tim pitanjima.

Naglasio sam da nije dovoljno re i kako do porasta cijena dolazi zato što tražnja nadmašuje ponudu; ima i takvih pojava da cijene izvjesnih proizvoda rastu uporedo sa gomilanjem zaliha gotove robe; preduze a nalaze interesa da smanjuju proizvodnju i da se pove anjem cijena oslobo aju teško a oko nalaženja kupaca za svoju robu i stvaranja potrebnih obrtnih sredstava. Založio sam se za dublje ispitivanje uzroka tih pojava u našoj privredi. Ukaao sam na razlike koje u tom pogledu postoje izme u kapitalisti ke i naše, samoupravne robne proizvodnje. U kapitalizmu porast cijena, po pravilu, ne uti e na kretanje zarada, tj. radnici se tek moraju izboriti za ve e zarade; porast cijena neposredno djeluje na pove anje profita kapitaliste; tako ostvaren profit država progresivno oporezuje. Otuda kapitalista nije zainteresovan da pove a cijene, a ni radnici kao potroša i nijesu za to zainteresovani. Druk ije se problem postavlja u samoupravljanju: svaki porast cijena donosi pove anje dohotka; uslijed toga se istovremeno pove avaju zarade radnika, fondovi preduze a, opšta i budžetska potrošnja; stvara se dodatna kupovna mo ; uspostavlja se ravnoteža izme u ponude i tražnje, samo na višem nivou cijena. Radnici kao proizvo a i su zainteresovani da podizanjem cijena dobiju ve i dohodak i zaradu jer do slabog izražaja dolazi njihov interes kao potroša a da se sprije i pove anje cijena.

Rješenje nagomilanih problema vidio sam u prevazilaženju monopola doma ih proizvo a a na unutrašnjem tržištu. Budu i da se to nije moglo ostvariti na tadašnjem nivou razvoja proizvodnje, postojanja deficit u platnom bilansu i niske produktivnosti rada, insistirao sam na tome da društvena zajednica interveniše poreskim putem i da zahvati dio dohotka preduze a koji se stvara podizanjem cijena.

U INILI SMO POKUŠAJ da se samoupravljanje uvede i u školama a da zarade prosvjetnih radnika zavise od obima i kvaliteta nastave. Napušten je stari sistem centralisti kog finansiranja škola i umjesto njega su obrazovani komunalni fondovi za finansiranje škola. Budžetsko finansiranje zamijenjeno je sistemom u kojem su sredstva pricala u fondove upla ivanjem doprinosa na li ne dohotke gra ana odre ene komune i prelijevanjem sredstava iz razvijenih u nerazvijene komune. Tako formirana sredstva dodjeljivana su školama prema pojedina no utvr enim troškovima za svaku od njih.

Rezultati koji su postignuti primjenom tih rješenja nisu bili najpozitivniji. To su pokazale analize koje je izvršio Sindikat: komune, posebno nerazvijene, nisu imale dovoljno sredstava za izdržavanje škola; velikom broju škola je prijetilo ukidanje, zarade prosvjetnih radnika su zavisile od kvalifikacija, godina službe, broja asova, a ne od rezultata rada. U takvim uslovima nije moglo biti ni govora o samoupravljanju.

Izašao sam sa novim prijedlogom finansiranja škola: ne treba više finansirati školu kao ustanovu; to je zaostatak budžetskog na ina finansiranja; treba finansirati školovanje u enika. Zato treba ustanoviti cijenu obrazovanja po u eniku. Ona se može utvr ivati sporazumno izme u gra ana i prosvjetnih radnika, a može je propisati i društvena zajednica. Najbolje je ako se stvore uslovi da se ona formira na tržištu. To se može ostvariti ako svaki u enik bude stavljen u položaj da bira školu i da bude nosilac cijene obrazovanja. Preduze a bi upla ivala doprinose u fondove za obrazovanje po komunama, a u enici bi odlu ivali koju školu žele poha ati i kojoj treba ispla ivati cijenu obrazovanja.

Ako bi se prihvatali ti prijedlozi, vjerovao sam, stvorili bi se uslovi da se samoupravljanje uvede i u školama. Nastavni kadar bio bi materijalno zainteresovan da u enici dobiju što solidnije znanje i da škola privu e što više u enika jer u tom slu aju e njihov dohodak rasti; mo i e da proširuju školske kapacitete, da modernizuju nastavu i da njenim boljim kvalitetom okupljaju nove u enike. Sto se ti e u enika, oni e sve više biti zainteresovani da poha aju one škole koje im daju solidna i potrebna znanja. Tako e se

otvoriti proces diferenciranja škola prema kvalitetu nastave, a to se onda odražava i na materijalne mogu nosti škola.

Bio sam svjestan da e biti prepreka u realizaciji onoga što sam predlagao: nema dovoljno škola, nije razvijena saobra ajna mreža, niske su zarade roditelja, uslijed ega u enici moraju poha ati škole u mjestima gdje žive njihovi roditelji. Ali, ukazivao sam, takvo stanje ne e ostati dugo: saobra aj e se razvijati, razdaljine izme u gradova e se smanjivati, podiza e se proizvodne snage društva i standard stanovništva, stvara e se sve ve e mogu nosti da roditelji ili društvo finansiraju boravak u enika u drugim gradovima za vrijeme školovanja. Posebno sam isticao potrebu da društvena zajednica ve sada po ne da stipendira sposobnu djecu iji roditelji imaju manja primanja; ukoliko se privreda bude više razvijala, te mogu nosti društva bi e ve e; tako e nestajati razlike izme u u enika u pogledu uslova školovanja koje proizlaze iz materijalnog položaja njihovih roditelja.

Ina e, zajednica bi pla ala cijenu za obrazovanje za svakog u enika u toku redovnog školovanja; oni koji ne završe škole u redovnom roku mogli bi, ukoliko su siromašni, dobiti kredit; što se ti e izdržavanja za vrijeme školovanja, stipendije bi se davale siromašnim i odli nim, a krediti dobrim u enicima.

Moji stavovi izazvali su mnoge prigovore.

Jedni su tražili da finansiranje škola padne na teret komuna gdje se one nalaze jer su to, po pravilu, razvijenije komune koje imaju i više sredstava. Ja sam smatrao da je normalno da cijenu za obrazovanje pla aju one komune na ijoj teritoriji žive roditelji djece koja se školuju pošto oni toj komuni upla uju doprinos za školstvo.

Prigovarano je da siromašne komune ne mogu obezbijediti školovanje sve djece koja bi to htjela. Nijesam pobijao osnovanost takvih primjedbi, ali sam naglašavao da je jedino rješenje da se putem plana obezbijedi preljevanje potrebnih sredstava iz razvijenih komuna.

Bilo je i onih koji su isticali problem neravnomjernog rasporeda nastavnog kadra po školama, navode i da je u nekim školama koncentrisan stariji i iskusniji kadar, da su one bolje opremljene. Izražavana je bojazan da e primjena

novog sistema finansiranja izazvati velike razlike u dohoci-ma u školama, da te razlike ne e biti rezultat rada i zalaganja kolektiva, nego naslije enog stanja. Odgovorio sam da se te razlike mogu postepeno otklanjati.

Ipak, najvažniji prigovori su se odnosili na mogu nost funkcionisanja predloženog sistema u uslovima nedovoljnog razvoja materijalne baze proizvodnje, oskudice školskog prostora, nerazvijenog saobra aja, niskog standarda stanovništva. Te prigovore sam uzeo u obzir i kasnije sam unio znatne dopune u prvobitni prijedlog.

Cijena obrazovanja, isticao sam, treba u osnovi da zavisi od tri elementa: nastavnog programa, kvaliteta njegovog savla ivanja i broja u enika. Program bi odobravali kvalifikovani organi društvene zajednice, ocjenu kvaliteta sa-vla ivanja programa od strane u enika davali bi stru ni organi koji bi se formirali pri fondovima za školstvo; broj u enika po razredima morao bi biti usaglašen sa pedagoškim normativima normalnog održavanja nastave.

Ukazao sam i na potrebu da se odnosi u prosvjetnim ustanovama usklade sa novim sistemom, pri emu se ne smiju mehani ki prenositi iskustva iz privrede niti rezultati rada mjeriti pomo u nekakvog u inka. Diferencijacija me-u nastavnim osobljem mora postojati, ali ne na osnovu posjedovanja formalnih kvalifikacija i godina službe, ve zavisno od rezultata u savla ivanju nastavnog programa od strane u enika; pri tome valja uzeti u obzir predmet koji predaje nastavnik, broj asova predvi enih za savla ivanje programa, uspjeh u enika i njihov broj. Dakle, nema fiks-nog dijela plate i njenog varijabilnog dijela, ve je cijela plata varijabilna i zavisi od uspjeha nastavnika u izvo enju nastave.

NALAZILI SMO SE U JEKU BORBE za uvo enje na-gra ivanja po jedinici proizvoda; forsirali smo da se isku-stva etiri zagreba ke fabrike koje su uvele taj na in na-gra ivanja primijene u ostalim privrednim organizacijama. No ubrzo smo se uvjerili da se položaj radnika bitno ne mijenja ni primjenom tog na ina nagra ivanja. Zarada

radnika, istina, ne zavisi više od kvalifikacija i vremena koje provede na radu, nego od rezultata koje postigne u proizvodnji, ali odnosi u proizvodnji se bitno nijesu promijenili; zarade radnika i dalje određuju stručno-tehnika rukovodstva; ona odlučuju koliko bi trebalo da iznosi platni fond po jedinici proizvoda; akumulacija je i dalje odvojena od radnika i njome raspolažu organi koji upravljaju preduzećima u ime radnika, a ne sami radnici! A u tim organima stvarno odlučuju uže grupe rukovodećih ljudi.

Sve je to govorilo da se uspostavljaju specifični menadžerski odnosi, doduše ne onakvi kakvi postoje u kapitalizmu, ali ipak dosta slični njima. U kapitalizmu menadžeri upravljaju preduzećima, raspolažu dijelom profita, rješavaju radne odnose, a skupština akcionara odlučuje o raspodjeli jednog dijela profita na akcionare. U nas menadžerske grupe preuzimaju ista prava, s tim što radnici savjeti, a ne skupštine akcionara, odlučuju o raspodjeli dobiti koja se ne dijeli prema uloženom kapitalu nego prema uloženom radu.

Postavio se problem kako prevazići menadžerske odnose i namjestiti njih uspostaviti samoupravne u kojima će radnici neposredno raspolažati rezultatima svoga rada, odlučivati o visini svojih zarada, izdvajajući i koristienu amortizaciju i akumulaciju, primanjnu novih radnika na posao, razmještajući na radna mesta, otpuštanju sa posla. Tražeći odgovor na ta pitanja, rodila se ideja o raspodjeli po ekonomskim, radnim jedinicama.

Osnovnu koncepciju o tom sistemu izložio sam u vidu sljedeće teze:

— Samoupravna prava bi se mogla prenijeti neposredno na radne kolektive po proizvodnim odjeljenjima, fakultetima rada, svuda gdje je zaokružen tehnološki proces. Tako bi se oformile ekonomski radne jedinice. Na nivou preduzeća a centralizovali bi se samo oni poslovi bez kojih se proizvodnja ne može razvijati.

— Nosioci procesa reprodukcije bili bi uži radni kolektivi. Oni bi se starali o nabavci sirovina i reprodukcionog materijala, borili bi se za što niže troškove proizvodnje, bričnuli se o održavanju sredstava za proizvodnju, vršili rekonstrukciju i modernizaciju kapaciteta.

— Radni kolektivi bi neposredno raspolagali rezultatima svoga rada. Iz ostvarenog prihoda pokrivali bi troškove proizvodnje, izdvajali sredstva za amortizaciju po utvrđenoj stopi, izvršavali obaveze prema društvenoj zajednici — uplata i vali bi doprinose na društvena sredstva, anuitete i kamate na pozajmljena sredstva, doprinose na lične dohotke, porez na promet, rentu. Ostatak dohotka mogli bi dijeliti na lične dohotke i fondove ekonomskih jedinica.

— Na nivou preduzeća, u organima samoupravljanja, regulisali bi se odnosi među ekonomskim jedinicama: planom bi se utvrđivale cijene po kojima ekonomski jedinice razmjenjuju svoje proizvode; cijene bi morale biti po pravilu iste kao tržišne, a ako nema tržišnih, onda bi se one dogovorno ustanovaljavale. Planom bi se utvrđile i obaveze ekonomskih jedinica prema društvenoj zajednici; obaveze moraju biti usaglašene sa onima koje proističu iz saveznog plana za odnosnu proizvodnju. U planu se moraju fiksirati obaveze ekonomskih jedinica u procesu proizvodnje; svaka jedinica mora znati koju koliku proizvoda treba da isporuči drugoj jedinici, kao i rokove u kojima se to mora učiniti; za neizvršavanje obaveza bile bi predviđene sankcije: šteta nanijeta drugoj jedinici morala bi se nadoknaditi. Planom se obezbjeđuje i skladan razvoj preduzeća u cjelini. Pošto povezanje dohotka ekonomski jedinice nije uvijek rezultat rada i zalaganja njenog radnog kolektiva nego i usklađenosti kapaciteta preduzeća, bilo bi neracionalno ako bi neka ekonomski jedinica zaostajala u svom razvoju; tada bi ostale ekonomski jedinice ne mogle koristiti svoje kapacitete; ako se mijenja i modernizuje tehnološki proces preduzeća, svaka jedinica mora učestvovati u toj rekonstrukciji. Iz svega toga slijedi da ekonomski jedinica mora usaglašavati svoj razvoj sa razvojem preduzeća: ako ima dovoljno sopstvene akumulacije, ona će iz njih finansirati svoj razvoj; ukoliko ima više sredstava, ona ih stavlja na raspolaganje drugim jedinicama, s tim da joj se ona poslije izvjesnog vremena vrati; ako nema dovoljno sredstava, učeće kredit od preduzeća i vratiti ga iz realizacije nove proizvodnje, razumije se — sa kamatama.

— Samo je u takvim uslovima moguće da radni kolektivi neposredno regulišu radne odnose, da sami izgra-

uju mjerila za formiranje zarada radnika, da raspore uju radnike na radna mjesta, da primaju i otpuštaju radnike.

PRVA REAGOVANJA rukovode ih ljudi iz privrednih organizacija na ideju o neposrednom samoupravljanju radnika bila su uglavnom negativna. Prigovarali su da će prenošenje tolikih prava na ekonomske jedinice dovesti do dezintegracije preduzeća i do atomiziranja akumulacije, što se mora negativno odraziti na proizvodnju.

Iste prigovore slušao sam i kada smo vršili decentralizaciju upravljanja od administrativnih organa na organe samoupravljanja u preduzećima. U oba slučaja su se kao kritičari javile one društvene snage koje su osjećale da im prijeti razvlačivanje.

Ove tendencije nijesu bile sasvim isključene i na njih sam morao reagirati. Međutim, isticao sam da ukoliko li nije dohoci u ekonomskim jedinicama zavise od toga kako su korišćeni njihovi kapaciteti, neće biti teško ekonomskim putem obezbijediti koncentraciju sredstava. Stepen korišćenja kapaciteta ekonomske jedinice zavisi i od toga da li su i kako usklađeni kapaciteti svih ekonomskih jedinica; zaostajanje proizvodnje u jednoj odmah se negativno odražava na proizvodnju ostalih ekonomskih jedinica i preduzeća u cjelini. Kolektiv svake ekonomske jedinice mora bričnuti ne samo o sebi nego i o drugim jedinicama. Prema tome, ništa ne sprečava organe upravljanja u preduzećima da planom utvrde obaveze svake ekonomske jedinice da izdvajaju fondove preduzeća jedan dio ostvarene akumulacije; iz tih fonda bi se finansirala izgradnja jedinica koje nijesu realizovale potrebnu akumulaciju. Pri tome bi se donosila odluka da će tako prikupljena sredstva biti враćena ekonomskim jedinicama u vidu anuiteta i kamata ili će se tretirati kao posebna vrsta pomoći radi proširenja uskih groma.

O ovim promjenama sam vodio široke diskusije u preduzećima sa rukovodećim ljudima i radnicima. Obično su stavovi radnika bili opremljeni onima koje su zastupale rukovodeće ekipe. Radnici su u većini slučaju prihvatali da zara-

de ubudu e zavise od rezultata rada svake ekonomске jedinice; rukovode a ekipa je, me utim, gotovo po pravilu odbacivala ideju o neposrednom samoupravljanju, nalaze i uviјek nove izgovore da bi opravdala takav svoj stav. Naveš u samo neke od primjedbi koje su tada stavljane:

— Realizacija robe je neravnomjerna i zarade bi svakog mjeseca bile drugi ije. Radnici to ne mogu podnijeti i zato bi se oni prvi razo arali u nov sistem.

Odgovaraju i na takve primjedbe, ukazivao sam da to nije nikakva smetnja i da treba samo izdvajiti u rezervne fondove ekonomskih jedinica i preduze a dovoljno sredstava u vrijeme kada je realizacija u usponu; iz tih fondova bi se ispla ivale razlike u zaradama kada bi nastupile teško e i zastoj u realizaciji proizvedene robe.

Primjedbe su išle i dalje:

— Me u ekonomskim jedinicama postoji velika razlika u dohotku po radniku. Radnici ne bi prihvatali sistem u kojem bi se te razlike u dohotku odrazile na njihove zarade.

Sve zavisi, naglašavao sam, od toga kako su regulisani odnosi me u ekonomskim jedinicama: kako su se formirale cijene, kako su utvrene obaveze prema društvenoj zajednici, kako je izvršeno izjedna avanje uslova privre ivanja.

Odgovaraju i na te i druge primjedbe, nijesam se mogao oteti utisku da uzaludno govorim i da ljudi odbacuju moje argumente ne zbog toga što bi oni sadržavali o igledne protivrje nosti, ve zato što na elno ne prihvataju promjene koje bi ih lišile privilegovanog položaja. Otuda mi je bilo jasno da se od takvih ljudi ne može o ekivati da e se boriti za otklanjanje teško a koje stvarno stoje na putu uvo enja neposrednog samoupravljanja; ak se može re i da su mnogi bili spremni da namjerno pogrešno riješe neka pitanja kako bi se sistem što više kompromitovao.

Partijske organizacije su se u osnovi pasivno držale prema ulaganim naporima da se uvede neposredno samoupravljanje, iako se radilo o klju nom pitanju daljeg kretanja naše revolucije. U pojedinim preduze ima partijska rukovodstva bila su veoma aktivna, ali na liniji davanja podrške onim snagama koje su se borile za u vrš enje menadžerskih odnosa, nastoje i tako da obezbijede sopstvene pozicije.

Sindikati i ja s njima našli smo se na dosta isturenim pozicijama; nijesmo imali povoljne izglede na uspjeh iako smo uživali gotovo potpunu podršku radnika. Uvo enje ne-posrednog samoupravljanja je, naime, zavisilo prije svega od pravilnog regulisanja odnosa izme u ekonomskih jedinica i uskla ivanja njihovog poslovanja kako bi se postizali optimalni rezultati u privre ivanju. A to su bila isto stru na pitanja, njih su mogli riješiti jedino stru ni kadrovi, a oni su se držali pasivno, ukoliko nijesu bili na suprotnim pozicijama.

Na uspjeh se, dakle, moglo ra unati jedino ukoliko bi se partijske organizacije pokrenule iz pasivnosti i aktivizirale u pravcu revolucionarnih promjena društva, ukoliko bi okupile sve snage spremne da se bore za te promjene. To pitanje sam postavio na sastanku Organizaciono-politi kog sekretarijata Centralnog komiteta, koji je operativno rukovodio partijskim organizacijama, a iji su lanovi bili rukovode i ljudi iz federacije i republika koji su radili u Centralnom komitetu, Socijalisti kom savezu, sindikatu.

— Trebalo bi, rekao sam, jednom da pretresemo stanje samoupravnih odnosa u preduzeima. U njima se vodi prava bitka za neposredno samoupravljanje, a komunisti se nalaze po strani od te borbe, pasivne su i sindikalne i partijske organizacije. Od toga samoupravljanje ima samo štete.

— Tempo je pokrenuo važno pitanje — odgovorio je Rankovi — ali ono još nije raš iš eno, a Partija se ne može baviti pitanjima koja nisu raš iš ena; ona mora uvati svoj autoritet!

— Partija ne e sa uvati svoj autoritet ako ostane po strani od borbe — izrazio sam neslaganje. — Stvari treba raš iš avati kroz borbu; tako se jedino i sti e autoritet. Zato smatram neodrživim da Partija bude i dalje po strani od borbe za neposredno samoupravljanje.

Niko nije odgovorio na moja upozorenja; svi su podržali Rankovi a.

Ipak, nijesam odustao, ve sam sljede eg dana otišao Titu, ispri ao šta je bilo u Centralnom komitetu i na kraju postavio pitanje:

— Da li partijska organizacija treba da se bavi samoupravnim odnosima mada su mnoga pitanja neraš iš ena?

— Misliš li da se neko u Centralnom komitetu razumije u samoupravljanje? — umjesto odgovora upitao me je Tito.

Shvatio sam da misli na Organizaciono-politički sekretarijat, pa sam odgovorio:

— Ne, niko.

Tada je odgovorio na moje prethodno pitanje:

— Pa šta se onda uđiš što se donose takvi zaključci? Jasno je da se partijske organizacije prije svega moraju baviti uspostavljanjem samoupravnih odnosa u preduzećima; ko e drugi ako ne partijska organizacija rašiš avati ta pitanja?

Bilo mi je jasno da se dalje kretanje naše revolucije ne može obezbijediti bez dovoenja novih ljudi u partijska rukovodstva. I to takvih ljudi koji izrastaju iz borbe za samoupravljanje i koji će biti u stanju da dalje razvijaju samoupravljanje i samoupravne odnose.

PROMJENE U SISTEMU RASPODJELE izvršene po etkom 1961. godine nijesu ublažile, nego su ak poveale razlike u liku nim dohotkima me u proizvodnim grupacijama jer nije bilo riješeno pitanje izjednačavanja uslova privredivanja. To je izazvalo nezadovoljstvo radnika onih proizvodnih grupacija koje su poslovale u nepovoljnijim uslovima i koji su zbog toga imali po nekoliko puta niže li ne dohotke od radnika iz grupacija iji su uslovi privredivanja bili znatno povoljniji.

Preduzeća su istovremeno stekla veću samostalnost u raspolaganju ostvarenim dohotkom; imala su pravo da izgrađuju sopstvena mjerila za formiranje liknih dohotaka radnika. Međutim, ta mjerila su utvrđivana na nivoju preduzeća, a ne ekonomskih jedinica. To je značilo da odlučuju u ulogu u tome nijesu imali radnici, nego menadžerske grupe koje su nastupale u ime radnika. Te grupe su iskoristile situaciju i po elektro pove avati svoje li ne dohotke nezavisno od rezultata rada. Rasponi liknih dohotaka između onih koji rade u proizvodnji i zaposlenih u stručnim službama nekontrolisano su povećavani; to je izazvalo novo

neraspoloženje radnika i sve glasnije zahtjeve za uravni-lovkom.

Preduze a su dobila i pravo da samostalno odlu uju o raspodjeli dohotka na li ne dohotke i fondove. Ali, ne može se re i da su pri koriš enju tog prava najracionalnije postupala. Nije bila rijetka pojava da li ne dohotke formiraju iznad postignute produktivnosti rada. To su radili uglavnom zbog toga što su raspolagali ve im dohotkom koji je ostvaren zahvaljuju i tome što je društvena zajednica ostavila više sredstava na raspolaganje preduze ima ili zbog toga što je došlo do porasta cijena.

Sve se to doga alo zato što nijesmo bili izgradili nikakve kriterijume kojih bi se preduze a pridržavala u raspodjeli na li ne dohotke i akumulaciju. Tako su se gomilale negativne pojave, a mi nijesmo bili u stanju da dove demo do kraja sistem raspodjele izme u društva i preduze a niti u samim preduze ima.

U takvim uslovima je došlo do Titove intervencije kada je u poznatom govoru u Splitu podvrgao oštrog kritici sve te pojave. Na žalost, mjere koje su preduzete poslije tog govora zna ile su korak nazad u razvijanju samoupravljanja. Odlu eno je da se u komunama stvore administrativne komisije koje su bile ovlaš ene da mijenjaju odnose u raspodjeli u preduze ima.

KONCEM 1961. GODINE u Moskvi se održavao Peti kongres Svjetske sindikalne federacije. Pozvani smo da prisustvujemo kongresu u svojstvu posmatra a. Naravno, prihvatali smo poziv i otišli u Moskvu sa namjerom da uspostavimo što šire kontakte sa sindikalnim delegacijama raznih zemalja, posebno sa predstavnicima autonomnih sindikata. Željeli smo da razgovaramo o mogu nostima šire akcije za prevazilaženje podijeljenosti u svjetskom sindikalnom pokretu. Pokrenuli smo ideju o sazivanju svjetske sindikalne konferencije kojoj bi prisustvovali u prvom redu autonomni sindikati i koja bi razradila platformu dovoljno široku da okupi sve sindikalne organizacije bez obzira na razli ite ideološke opredijeljenosti.

Prije odlaska u Moskvu objavili smo teze kao osnov za pomenutu platformu i u njima iznijeli sljedeće stavove:

— Promjene u svjetskoj privredi stvaraju uslove, a name u i potrebu većeg jedinstva sindikata. Razvoj proizvodnih snaga sve više razbija nacionalne barijere; potrebe razvoja privrede zahtijevaju šire, svjetsko tržište. Međusobna razmjena dobara i radne snage javlja se kao neminovnost. Od toga da će proces ekonomskog povezivanja biti brži ili sporiji zavisi dobrom dijelom standard radničke klase. Zato se sindikati moraju boriti za ubrzanje tog procesa — i to svi sindikati bez obzira na njihovu ideološku opredijeljenost. Taj cilj se može postići samo ako se ostvari jedinstvo sindikalnog pokreta. Razjedinjenost u savremenim uslovima zna i pomaganje klasnog neprijatelja.

Ukazali smo i na promjene u odnosima između razvijenih i nerazvijenih zemalja:

— Produbljuju se razlike između razvijenih i nerazvijenih zemalja; privreda ovih drugih znatno zaostaje u svom razvitu, a to pogodno i kako radnike u nerazvijenim tako i one u razvijenim zemljama; jer razvitak proizvodnje, a time i standard radnika — u razvijenim i nerazvijenim zemljama — u mnogome zavisi od toga u kojoj mjeri će se nerazvijene zemlje uključiti u svjetsko tržište. Sve to govori u prilog potrebi da se ubrza proces industrijalizacije zemalja u razvoju. Na toj osnovi postaje sve veća nužnost ujedinjavanja sindikata bez obzira na stepen privredne razvijenosti njihovih zemalja.

Teze su sadržavale ocjenu promjena koje su nastupile u razvijenim kapitalističkim zemljama i, s tim u vezi, ukazivale na novu ulogu sindikata:

— Uspon proizvodnih snaga u razvijenim kapitalističkim zemljama doprinio je jačanju državne intervencije u domenu privrednih kretanja. Država sve više planski usmjerava privredna kretanja i privredni razvoj. Na toj osnovi mijenja se i uloga sindikata i oni se više ne mogu ograničiti samo na postavljanje revandikativnih zahtjeva kapitalistima nego moraju vršiti stalni i organizovan pritisak na državu i njene organe kako bi se obezbijedile odgovarajuće promjene u privrednoj politici. Drugim riječima, u ovim zemljama

ma sindikati se sada moraju baviti politikom mada su neki doskora to uporno odbijali.

Sa razumljivom opreznošću je ukazano i na tendencije promjena u socijalističkim zemljama:

— Razvoj proizvodnih snaga u socijalističkim zemljama u inio je neodrživim detaljno centralističko planiranje proizvodnje. Otuda postepeno jačanje uloge preduzeća u privređivanju, a samim tim i izrazitije djelovanje tržišta. To je moralno dovesti do izvjesne promjene uloge sindikata; umjesto da bude organizacija koja samo objašnjava i bori se za ostvarivanje proizvodnih zadataka koje postavljaju država i njeni organi, sindikat mora ulaziti u borbu za izvršavanje zadataka koje postavljaju radnici, njegovo lansko.

Teze su posebnu pažnju posvetile na elima na kojima bi trebalo da počiva jedinstvo međunarodnog sindikalnog pokreta:

— Jedinstvo se može zasnovati samo na pitanjima koja su zajednička svim sindikalnim organizacijama bez obzira na različite društvene sisteme i na različite nivoje privredne razvijenosti zemalja u kojima one djeluju. Borba za poboljšanje položaja radničke klase zajednička je svim sindikatima. Jedni nastoje da taj cilj postignu kroz borbu za veće zarade, skraćenje radnog vremena; drugi opet smatraju da se treba boriti za promjenu najamnog položaja radnika.

Iskustva sindikalnih organizacija sastavni su dio riznice međunarodnog sindikalnog pokreta. Obaveza je svakog sindikata da svoja iskustva stavlja na raspolaganje ostalim organizacijama, a njegovo je pravo da dobровoljno i samostalno odlučuje o korištenju tu ih iskustava. Na toj osnovi mogu no se graditi jedinstvo sindikata. Svaki pokušaj nametanja svojih iskustava i prakse drugima, što je posljedica neprevaziđenih tendencija ka dominaciji u međunarodnom sindikalnom pokretu, neizbjegljivo izaziva sukobe i otežava afirmaciju sindikata i u nacionalnim i internacionalnim okvirima.

U međunarodnoj saradnji sindikata treba da dođe do svega izražaja uzajamno poštovanje i razumijevanje; istovremeno postojanje različitih koncepcija, konfrontiranje raznih gledišta i prakse — to je put za ostvarenje jedinstva sindikata.

Do ek na moskovskom aerodromu jasno je govorio da naše teze rukovodstvo Svjetske sindikalne federacije nije dobro primilo. To se, uostalom, potvrdilo ve prvih dana rada kongresa: ni jedna delegacija iz socijalisti kih zemalja nije našla za potrebno da kontaktira s nama; nijesu me izabrali u predsjedništvo kongresa niti su nas pozvali da prisustvujemo sastanku šefova delegacija sa Mikojanom i još nekim lanovima sovjetskog rukovodstva koji su prvog dana došli na kongres. Bilo je o evidentno da je donijeta odluka o bojkotovanju naše delegacije.

Nijesu uspjeli da nas izoliju; ve prvog dana potražili su nas predstavnici autonomnih sindikata iz Japana, Malija, Alžira, Cejlona; sa njima smo imali sastanke u našoj ambasadi; dogovarali smo se o pripremama za sazivanje konferencije autonomnih sindikata.

Uspješno sam završio te razgovore; odlu io sam da demonstrativno napustim kongres i vratim se u zemlju. U ambasadi sam izdiktirao depešu Titu; obavijestio sam ga da nas bojkotuju i da želim da se vratim.

Ve sljede eg dana predsjednik sovjetskih sindikata Grišin hitno je zatražio sastanak. Našli smo se u manjoj prostoriji zgrade u kojoj se održavao kongres.

Kruže glasovi da želiš da napustiš kongres? — po eo je Grišin.

Nijesam htio da pitam otkuda zna za moju namjeru; shvatio sam da su u radnoj sobi našeg ambasadora postavljeni prislusni aparati. U toj prostoriji sam diktirao depešu Titu.

— Da, napuštam kongres — rekao sam oštro i kratko.

— A može li se znati zbog ega? — upitao je Grišin istim tonom.

— Vi to bolje znate od mene — grubo sam odgovorio.

— Mogu vam re i samo toliko da ne dozvoljavam da me diskriminišete. Ja ovdje predstavljam jugoslovenske sindikate i tražim odgovaraju i tretman.

— Niko vas ne diskriminiše! — odvratio je Grišin.

— A zašto me nijeste pozvali kao ostale šefove delegacija na sastanak sa Mikojanom? Zar to nije diskriminacija?

— Mi smo vas tražili, ali ste bili ve napustili kongresnu dvoranu — odgovorio je spremno.

— Ako ste me zaista tražili, onda je to bilo mnogo kasnije! Napustio sam dvoranu tek kada sam se uvjerio da me niko ne traži — bio sam i dalje oštar. — Ali bolje je da govorimo otvoreno — nastavio sam pošto je Grišin utao. — Vaše ponašanje prema našoj delegaciji poti e otuda što se razmimoilazimo u pitanjima pokrenutim u našim tezama.

— Mi ne prihvatom nikakvu platformu osim one koju ima Svjetska sindikalna federacija — odsje no je rekao Grišin.

— Nije stvar u tome! Možemo imati razli ite poglede i opet sara ivati! Me utim, ovdje se radi o tome što vi ne podnosite da drugi mogu imati mišljenje koje se razlikuje od vašeg.

Grišin je opet za utao i to sam iskoristio da pokrenem pitanje koje me je više interesovalo:

— Vidite, mi dajemo podršku vašim stavovima koje ste usvojili na Dvadeset drugom kongresu vaše Partije.

Htio sam da nešto više saznam o doga ajima koji su se odigrali poslije mog posljednjeg boravka i razgovora sa Hruš ovom i Mikojanom. Naime, kopkalo me je da saznam da li su esti zaokreti u sovjetskoj politici rezultat kompromisa sa jakim konzervativnim snagama u KPSS ili sa KP Kine... ili možda i jedno i drugo.

— Mi ne tražimo vašu podršku! — odbojno je odgovorio Grišin.

— Mi vam nijesmo dali podršku zato što je vi tražite, ve zbog toga što smatramo da kao komunisti treba da podržimo sve što je progresivno.

Rastali smo se u veoma nelagodnoj atmosferi.

SLJEDE EG DANA Hruš ov i sovjetsko rukovodstvo priredili su prijem za delegate. Naša delegacija mu je, razumije se, prisustvovala, ali smo odlu ili da napustimo prijem ako primijetimo i najmanju diskriminaciju prema nama.

Ušavši u salu, video sam da su jedan njen ugao zapo sjeli ljudi iz obezbje enja. Taj je prostor bio namijenjen rukovodstvu. Nešto kasnije su se pojavili sovjetski rukovodioci u pratnji šefova sindikalnih delegacija iz socijalis

ti kih zemalja, Francuske i Italije. im sam to vidio, krenuo sam ka izlazu, a za mnom naša delegacija. Me utim, odmah smo zaustavljeni: meni je re eno da me sovjetsko rukovodstvo poziva u društvo, a lanovi delegacije su zamoljeni da zauzmu mjesto za stolom gdje im je servirana zakuska.

Tako sam se našao u društvu sa Hruš ovom, Mikojanom, Brežnjevom, Kosiginom, Suslovom; razgovarali su sa grupama stranih delegata, dok sam ja stajao po strani.

Ubrzo mi je prišao Mikojan i upitao:

— Kako je na kongresu? Da li vam dozvoljavaju da govorite?

— Materijali pripremljeni za kongres i diskusije potpuno odudaraju od stavova Dvadeset drugog kongresa KPSS. To su dvije sasvim razliite linije. Mi, naravno, podržavamo liniju vašeg kongresa, ali se ne možemo pomiriti sa onim što se usvaja na kongresu Svjetske sindikalne federacije. Nije nam dozvoljeno ni da pozdravimo kongres. Još nijesam govorio iako sam odavno predao tekst govora. Naša delegacija je izložena bojkotu i diskriminaciji.

— Stvari e se popraviti! — umirivao me je Mikojan.

— Dozvoli e vam da govorite.

— Najviše me je iznenadilo kada sam video da ste prvo dana došli u kongresnu dvoranu, a nijeste htjeli da se sastanete sa mnom, mada ste morali znati da se nalazim u dvorani — otvoreno sam prigovorio.

— Nijesam znao da ste u dvorani — kratko je odgovorio Mikojan.

Pošto sam razgovarao sa Kosiginom o privrednim problemima, priklju io sam se ve oj grupi koja se okupila oko Hruš ova. On je upravo izlagao svoje poglede na jedinstvo svjetskog sindikalnog pokreta. uo sam kako kaže:

— Jedinstvo treba graditi na onome što je zajedni ko svim radnicima bez obzira na njihova ideološka opredjeljenja. To zna i da nije neophodno da svi radnici budu komunisti da bi se moglo posti i jedinstvo. Što se mene ti e, volio bih da svi radnici postanu komunisti. Vjerujem da e to jednom i biti. Samo, nije tako! A mi smo revolucionari i ne smijemo graditi politiku na željama nego na stvarnosti. Stoga radnike treba pustiti da na osnovu sopstvenog isku-

stva dolaze do saznanja o prednostima socijalisti kog društva. Niko nema prava da proglaši svoja iskustva kao primjer obavezan za ostale, ak ni naša zemlja ne može imati to pravo mada ima najviše iskustva. Svaka zemlja mora sama odlučiti ije je iskustvo primjeniti.

Bio sam veoma zadovoljan ovim što sam uočio. Uostalom, to su bili i naši stavovi. A kako mi je i Mikojan govorio u istom duhu, ocijenio sam da bi na Kongresu moglo nastupiti izvjesne promjene. Zato sam odlučio da ostanem i da govorim na Kongresu.

POSLJEDNJEG DANA BORAVKA u Moskvi pozvao me je Mikojan na razgovor u Kremlju.

Iz pitanja pokrenutih na sastanku zaključio sam da do našeg susreta nije došlo samo da bi se ublažio nepovoljan utisak sa doeka na kongresu već i zbog toga što je rukovodstvo vjerovatno željelo da sazna nešto više o našim stavovima u vezi s pitanjima u kojima smo se razmimoilazili.

— Vaša vanblokovska orientacija ipak razjedinjava snage koje se bore za socijalizam — rekao je Mikojan. — Ona dezintegraciono djeluje na zajednicu socijalističkih zemalja. Jer vi ste socijalisti ka zemlja, a ostajete izvan zajednice socijalističkih zemalja! — Time se slabija borba protiv imperijalizma. I to u vrijeme kada se kapitalističke snage ujedinjuju u borbi protiv socijalizma.

Svoje zaključke potkrijepio je podacima o velikom opterećenju sovjetske privrede izdacima za naoružanje i zaključio:

— Kada ne bi postojala ravnoteža u naoružanju sa SAD, ništa ne bi ostalo ni od vaše vanblokovske politike!

— Mi bismo bili pacifisti a ne revolucionari ako bismo vas napadali zbog toga što izdvajate velika sredstva za vojne potrebe — po eo sam da odgovaram na Mikojanovo izlaganje. — Sve dok se SAD naoružava, morate i vi to initi! Ne smijete nimalo zaostajati. To nije samo u interesu Sovjetskog Saveza nego i ostalih snaga socijalizma. Vi grijehite jedino u tome što ne vidite da se imperijalizam i re-

akcija ne mogu pobijediti isklju ivo silom oružja. Isto tako je važno u toj borbi okupiti što šire mase. Kad biste to shvati, bili biste u stanju da pravilno ocijenite zna aj uspjeha koje smo postigli okupljaju i na antiimperialisti koji platformi narode i zemlje koji su van blokova.

Nije odgovarao, ali mu o evidentno nije bilo neprijatno ono što sam rekao.

— Neodrživa je i vaša teza — pokrenuo je novo pitanje — da se revolucija može uspješno izvesti i bez komunista ke partije kao rukovode e snage.

— A kako objašnjavate uspjeh revolucije na Kubi i u Alžiru? — odmah sam reagovao, odgovaraju i mu pitanjem. — Revolucija se u tim zemljama ostvarivala mimo, ak i uprkos željama komunisti kih partija!

— e Gevara i Raul Castro su bili komunisti — promrljao je Mikojan.

— Ali partija kao rukovode a snaga nije u estvovala u revoluciji, ve je bila protiv nje — bio sam uporan.

Rastali smo se kao prijatelji.

Sljede eg dana je objavljeno u štampi da me je Mikojan primio na moj zahtjev. Iako je poziv došao na njihovu inicijativu, nijesam reagovao jer sam ocijenio da im je to vjerovatno potrebno da opravdaju izuzetnu pažnju prema meni — jedino je mene primio tako visoki sovjetski rukovodilac.

GLAVА III

ODLU UJU I PREOKRET

Osuda politike rukovo enja privredom i nejedinstva u partijskom rukovodstvu na sjednici Izvršnog komiteta CK SKJ • Razgovori sa Nkrumahom o perspektivi ganskog puta u socijalizam • Gledanja Seku Turea na probleme preobražaja Gvineje • Malijska politika izlaska iz položaja zavisnosti od bivših kolonijalista • Odluka etvrtog plenuma CK SKJ i prvi znaci otpora sprovo enju Rezolucije o neposrednom samoupravljanju • Rad na novom Ustavu • Polemike oko sastavljanja Nacrta ustava • Konferencija u Kazablanki i usvajanje platforme autonomnih sindikata • Boravak u Alžиру i susreti sa Ben Belom • Peti put u Sovjetskom Savezu i protivrje ne ocjene sovjetskih rukovodilaca o procesima u društvenoj bazi • Hruš ovlađeva ispjovjest • Kako smo pripremali Peti kongres sindikata • Posjeta delegacije britanskog Kongresa tredjuniona našoj zemlji • Maratonski intervju sa predstavnicima britanske štampe • Radikalne promjene u sistemu raspodjele • Peti kongres SSJ • Osmi kongres Saveza komunista Jugoslavije

PO ETKOM 1962. GODINE održana je sjednica Izvršnog komiteta CK SKJ kojoj su prisustvovali i rukovode i kadrovi iz federacije i republika. Prvi je govorio Tito, ukazujući na teško stanje u privredi kao i na stagnantne tendencije u razvoju samoupravljanja. Zatim se posebno osvrnuo na stanje u rukovodstvu; iz njegovih riječi proizlazilo je da bi, bez obzira na teško stanje u privredi i samoupravljanju, sve bilo brzo preovladano samo kada bi se postiglo jedinstvo rukovodstva.

Govorio sam više od jednog sata. Podrobno sam iznio sve sukobe i razmimoilaženja do kojih je dolazilo izme u sindikata i Saveznog izvršnog vije a, a i u samom Izvršnom vije u.

— Sve naše zajedni ke stavove na politi kom nivou stru ne službe i administracija Saveznog izvršnog vije a jednostavno su ignorisale.

— Administracija to nije inila na svoju ruku — intervenisao je Todorovi . — To su bili i naši stavovi.

Nijesam htio na to da odgovaram, ve sam prešao na neslaganja povodom prevo enja voda Pive i Tare u Skadarsko jezero i izgradnje hidroelektrane na Zeti i Mora i.

— Zar eš i o tome govoriti? — prekinuo me je Tito.

— Da, Stari, i o tome! To je tipi an primjer nesposobnosti rukovodstva da rješava probleme. Vama je poznato — nastavio sam — da je crnogorska vlada imala namjeru da prevede vode gornjeg toka Tare i Pive u Skadarsko jezero. Centrale koje bi se izgradile na Mora i i Zeti koristile bi vodu iz velikih akumulacionih jezera, pad vode bi bio preko hiljadu metara. Centrale bi proizvodile kvalitetniju energiju nego termocentrale, a u hidroelektrani Tari cijena po kilovat-asu bila bi za pet dinara niža od cijene svake druge energije. Time bi privreda samo na ovoj elektrani uštedjela u materijalnim troškovima preko deset milijardi dinara svake godine. Izgradnja hidroelektrane iznosila bi nešto preko 40 milijardi dinara, dok podizanje odgovaraju ih kapaciteta u termoelektranama dostiglo sumu od preko sto milijardi dinara. Da smo se orijentisali na tu izgradnju, mogli smo za desetak godina uštedjeti blizu 200 milijardi dinara i za ta sredstva mogli smo u istom periodu izgraditi prugu Beograd—Bar. Sve prednosti prevo enja voda potvrdila je komisija sastavljena od najeminentnijih elektroprivrednih i vodoprivrednih stru njaka sa svih univerziteta u zemlji i iz svih republika. Ipak, nije se mogla posti i saglasnost za izgradnju ove elektrane. Dvije republike (Srbija i Bosna) iznijele su prigovor da im se oduzima voda niz Drinu. U svijetu bi se ovaj problem riješio tako što bi se centrale gradile, ali bi morale iz svoje akumulacije nadoknaditi štete koje nanose drugima oduzimanjem voda (cen-

trale, navodnjavanja). A kod nas se to nije moglo ostvariti; morali smo odustati od izgradnje.

Poslije sjednice Izvršnog komiteta uslijedile su promjene u privrednom rukovodstvu: na чело Odbora za privredu i Odbora za plan došli su Boris Krajger i Miloš Mini ; smjenjen je i direktor Zavoda za privredno planiranje Vojin Guzina. Time su izvršene neophodne pripreme za krupne promjene koje će nastupiti u narednim godinama.

U PROLJEĆE 1962. GODINE nalazio sam se u posjeti Gani, Gvineji i Maliju, na elu delegacije Socijalisti kog saveza. Budući da su u te tri zapadnoafričke zemlje pobijedili progresivni antikolonijalni pokreti, želio sam da što više saznam kako se razvijaju procesi dekolonizacije privrede i kako se ta borba prepiše sa borbom za socijalističke društvene odnose. Naime, pokreti tih zemalja izjašnjavali su se, neki neposredno a neki posredno, za socijalizam prilagođeni afričkim uslovima.

Po dolasku u Ganu sastao sam se sa Nkrumahom i postavio mu ta pitanja. Odgovarajući na njih, rekao je:

— Znali smo da nema oslobođenja od kolonijalizma ako ne nacionalizujemo imovinu kolonijalista i ako ta imovina ne pređe u ruke države. Nacionalizovali smo rudnike dijamanta i zlata, osim jednog; pomorska, građevinska, vazduhoplovna i neka industrijska preduzeća postala su svojina države. Farmerske organizacije su preuzele otkup i prodaju kakaoa od inostranih kapitalista. Berza za kakao je premještena iz Londona u Akru. Razlika između otkupne i prodajne cijene ostaje farmerskim organizacijama i državi.

Međutim, svjesni smo da time nije promijenjen kolonijalni karakter privrede. Ganska privreda je pretežno širovinska; razvijene su samo ekstraktivna industrija i poljoprivreda. Izvozom sirovina i njihovom preradom kolonijalisti izvlače velike profite. Dok ne razvijemo vlastitu preradu domaćih sirovina, ne možemo rađati na potpuno oslobođenje od kolonijalnog rastavljanja.

— Teško e na tom putu su vrlo velike — nastavio je Nkrurnah — Na svjetskom tržištu došlo je do pada cijena našim proizvodima, što pomaže kolonijalistima da i dalje izvla e ekstraprofit iz naše privrede i time smanjuju našu doma u akumulaciju, odnosno usporavaju industrijalizaciju. Cijene kakaoa pale su za više od 50%; iako smo udvostru ili proizvodnju kakaoa, ipak manje zara ujemo nego ranije!

— Jedini izlaz iz ove situacije — izlagao je Nkrumah svoju viziju — vidim u jedinstvu Afrike. Ako se razvijene evropske zemlje udružuju i diktiraju cijene proizvodima Afrike, zašto to isto ne bismo radili i mi, naravno ujedinjeni.

Iz Nkrumahovog izlaganja dobio sam utisak da razgovaram sa jednim od onih revolucionara koji vizionarski gledaju u budu nost, ali nedovoljno sagledavaju stvarnost u kojoj žive. Zato sam skrenuo razgovor na pitanja koja su se neposredno odnosila na aktuelnu situaciju u Gani.

— Klju no pitanje industrijalizacije svake nerazvijene zemlje predstavlja obezbje enje što ve e doma u akumulacije — rekao sam. Nijedna zemlja se ne može industrijalizovati isklju ivo pomo u spoljnih zajmova. Mi smo taj problem rješavali tako što su ostajale niske zarade radnika a visoke cijene industrijskih proizvoda, posebno potrošne robe. Tako smo stvarali visoku akumulaciju, prvenstveno u pregraiva koj industriji. Izvla ili smo akumulaciju i iz poljoprivrede, vode i politiku niskih cijena poljoprivrednih i visokih cijena industrijskih proizvoda koje koriste poljoprivredni proizvo a i. Razumije se — nastavio sam — teško je takvu politiku u initi popularnom me u radnicima i seljacima jer se od njih traže velika odricanja da bi se zemlja oslobođila kolonijalne eksploracije i da bi se u budu nosti obezbijedio bolji život svima. Neizbjježno dolazimo u protivrje an položaj: borimo se za bolji život radnika, a istovremeno tražimo od njih odricanja! Takvu našu politiku napadaju neki sindikalni krugovi na Zapadu tvrde i da nijesmo sindikat jer se, navodno, ne borimo za ve e zarade radnika, ne organizujemo štrajkove. Me utim, iza takvih napada krije se želja da se zako i industrijalizacija ili je posrijedi nerazumijevanje da pove anje zarada u nerazvijenim zemljama nauštrb akumulacije ide naruku kolonijalistima

omogu uju i im da nastave sa izvla enjem sirovina i bogatstava zemlje. To bi se, ranije ili kasnije, okrenulo protiv samih radnika, ma koliko im zarade rasle u sadašnjem trenutku. Sve to govori da sindikati u nerazvijenim zemljama u kojima su pobijedile progresivne snage moraju imati druk iju ulogu nego sindikati u razvijenim kapitalisti kim zemljama.

— Sve što ste rekli odnosi se i na našu zemlju! — reagovao je Nkrumah oduševljen. — Samo što se kod nas protivrje nosti još više zaoštravaju. U našim društvenim organizacijama i sindikatima još je snažan kolonijalisti ki uticaj; ak i me u rukovode im kadrom dominira shvatanje da se treba boriti za ve e zarade.

— Ako pozivamo radnike na odricanja i žrtve, moramo i sami tako da se ponašamo — dodao sam. — Ina e postajemo popovi koji propovijedaju siromaštvo da bi se zaslužilo „carstvo nebesko“, a sami žive dosta udobno.

Nkrumah je klimnuo glavom i rekao:

— Kod nas se i to pitanje oštريje postavlja! Nije mali broj rukovode ih ljudi koji se bave špekulacijama i žive veoma udobno.

O igledno nije htio da ulazi u pojedinosti onoga o emu se mnogo govorilo u javnosti. Zapitao me je:

— Da li biste htjeli da do ete u Centralni komitet naše Partije, da prisustvujete širem sastanku rukovode ih kadrava iz svih društvenih organizacija i da govorite o pitanjima koja ste sada pokrenuli?

— Sjutra putujem u Ašanti na Kongres vaših sindikata, tamo u se zadržati dva-tri dana, a poslije toga se vraćam u Akru i stavljam vam se na raspolaganje — rekao sam.

Nkrumah je hitno pozvao svog nezvani nog zamjenika Adamafija i Kofi Kraba, organizacionog sekretara Centralnog komiteta Partije narodne konvencije. Rekao im je da organizuju sastanak, što oni nijesu odbili, ali nijesu ni svesrdno prihvatali!

Po povratku iz Ašantija interesovao sam se za koji dan je zakazan sastanak u Centralnom komitetu kako bih mogao napraviti svoj program. Odgovoreno mi je da sastanak nije predvi en. Stoga sam krenuo u unutrašnjost, nastoje i da vidim kako se rješavaju problemi privrednog preobražaja i

kako izgleda u praksi „socijalizam koji odgovara specifi nim uslovima Gane“. Konstatovao sam da veoma mali broj kadrova može govoriti konkretno o tome, bez uopštenih fraza. Shvatio sam da je kadrovska baza Nkrumahovog pokreta veoma uska!

Vjerovao sam da u taj utisak korigovati prilikom posjete Centru za politi ku izgradnju partijskih kadrova. Na žalost, umjesto diskusije sa kursistima i nastavnicima, vodio sam razgovor samo sa rukovodiocem Centra; tom prilikom sam se uvjerio da se njihov program ne razlikuje mnogo od sadržaja rada sli nih centara u ostalim zemljama koje sam posjetio: izu avani su klasici marksizma, gra anska politi ka ekonomija. Me utim, nije uopšte bilo orijentacije na izu avanje i uopštavanje prakse u izgradnji socijalisti kog društva. Sve se svodilo na prou avanje knjiga, a praksa je ostajala po strani!

Iznio sam mišljenje o potrebi da se prou ava konkretna društvena i ekomska problematika Gane, mere koje donosi rukovodstvo zemlje u cilju izgradnje socijalizma; jedino tim putem mogu se osposobiti kadrovi da vide i shvate šta je specifi nost ganskog puta u socijalizam. U protivnom, ima emo doktrinere koji su marksizam' u ili samo iz knjiga.

Moj sagovornik je bio oduševljen onim što je uo pa je izrazio želju da do e u Jugoslaviju i da posjeti neke naše centre kako bi se upoznao sa takvom orijentacijom. Odgovorio sam, naravno, da može do i kad god to zaželi, ali sam napomenuo da ne treba mnogo o ekivati od mehani - kog kopiranja, tim prije što ni u našoj zemlji nije do kraja sprovedena orijentacija o kojoj sam govorio i što naši centri tako e boluju od knjiškog prou avanja marksizma.

Po povratku u Akru primio me je Nkrumah.

— Kakve ste utiske ponijeli sa sastanka u Centralnom komitetu? — odmah je upitao Nkrumah.

— Na žalost, moram vas razo arati! Sastanak nije ni zakazan mada sam se nekoliko puta raspitivao kada e biti održan.

To ga je razbjesnilo i telefonom je naredio Adamafiju da smjesta do e. U me uvremenu je predložio da sastanak koji bi on organizovao bude održan sjutradan, u nedjelju.

Naravno da sam potvrđno odgovorio. Dodao sam da u biti u ambasadi i da me tamo mogu na i tokom cijelog dana. Pri izlasku sreo sam Adamafija; pogledao me je gotovo neprijateljski; nije se ni pozdravio!

Iako sam bio danekao u ambasadi, niko se nije javljao! Na ispravu tako e nije bilo nikoga iz Centralnog komiteta iako me je prilikom dolaska do ekakofi Krab. Ispratili su me samo lanovi rukovodstva sindikata.

Ubrzo po povratku u domovinu stigla je vijest iz Gane da su Adamafio i Kofi Krab uhapšeni zbog organizovanja zavjere protiv Nkrumaha.

POSLIJE GANE posjetili smo Gvineju, jedinu bivšu francusku koloniju koja se na referendumu izjasnila da ne želi da ostane u okviru Francuske zajednice naroda. Francuska vlada i De Gol su drastično reagovali: otkazano je finansiranje gvinejskog budžeta, ime se željelo izazvati nezadovoljstvo vojske i inovništva; povućena su transportna sredstva i sredstva komunikacija sa ciljem da se stvori haos u snabdijevanju stanovništva. Zemlja se zaista našla u teškom položaju iz kojeg je uspjela da iza e samo zahvaljujući i jedinstvenom otporu naroda. Doduše, socijalisti ke zemlje su pružile materijalnu podršku i to je olakšalo borbu. Ali osnovni faktor koji je doprinio da zemlja izdrži blokadu bio je upravo jedinstven otpor naroda.

Želio sam da saznam kakva je klasna struktura gvinejskog društva i kako je jedna partija progresivnim programom okupila bio narod. Prilikom prvog susreta sa Seku Tureom postavio sam to pitanje i dobio od njega veoma interesantan odgovor.

— U Gvineji zemlja nije privatno vlasništvo, kao što je to slučaj u Evropi — objašnjavao je Seku Ture. — Zemlje ima dosta i ona je bila plemensko vlasništvo; poglavica plemena imao je pravo da dodjeljuje zemlju seljacima na pri-vremenu obradu, a oni su mu morali davati dio svog prihoda. Tako su nastali specifični feudalni odnosi koji su razbijeni kroz borbu koju je vodila naša Partija. Zemlja je i dalje u društvenom vlasništvu: njenu raspodjelu preuzele

su na sebe partijski komiteti koji ne uzimaju nikakav doprinos od seljaka.

Sto se ti e odnosa izme u sela i grada, Seku Ture je naglasio da su još u vrijeme kolonijalizma inovnici u organima vlasti i radnici zaposleni u preduzeima i na planatažama bili najbolje plati eni dio stanovništva. Doduše, njihove plate su bile u stvari veoma bijedne, ali još ve a bijeda je vladala na selu i me u gradskom sirotinjom koja nije imala „sre u" da se zaposli. Stanje se nije mnogo izmijenilo ni poslijе sticanja nezavisnosti.

Daju i ocjenu karaktera nove vlasti, Seku Ture je istakao da u Gvineji ne postoje ve e klasne razlike, nema ni razvijenije radni ke klase. Zbog toga se socijalisti ko društvo ne može izgra ivati u formi diktature proletarijata, ve kao demokratsko društvo u kojem bi vlast pripadala narodu i gdje bi radnici bili u manjini. U uslovima odsustva klasne diferencijacije izrasla je široka revolucionarna partija koja ima svoje organizacije po selima i u gradskim etvrtima. Partija predstavlja osnovnu rukovode u snagu društva; njenne organizacije donose odluke, a organi vlasti te odluke sprovođe u život.

Seku Ture je na kraju rekao da se u Gvineji malo govori o socijalizmu, ali da je njihova želja da izgrade društvo u kojem e se radni ovjek osje ati slobodan.

Poslijе ovog razgovora izrazio sam želju da prisustvujem sastancima osnovnih organizacija, da vidim kako se ostvaruje ono o emu mi je govorio Seku Ture. Sa sastanaka sam ponio utiske koji su potvrivali sve što mi je re eno o ulozi Partije u gvinejskom društву: ljudi su otvoreno pretresali stanje ishrane, kritikovali vlast i zahtijevali da se preduzmu odgovaraju e mjere protiv špekulacije.

SLJEDEĆA ETAPA našeg puta bio je Mali, gdje se vlast nalazila u rukama progresivnih snaga koje su vodile borbu protiv francuskih kolonijalista.

Prvog dana boravka sastao sam se sa Modibo Keitom. Iznio sam mu želju da što više saznam o društvenim odnosima u Maliju: kakva je klasna struktura društva, društveni

odnosi na selu, perspektiva osloba anja privrede od kolonijalizma, društveni odnosi. Preko pola sata sam objašnjavao šta o ekujemo od posjete Maliju i šta želimo saznati. Keita me je pažljivo slušao i predložio da najprije razgovaramo sa rukovode im ljudima iz Partije, sindikata, omladinske organizacije, da posjetimo preduze a, plantaže i ustanove i da pokušamo da dobijemo odgovore na sva pitanja koja nas interesuju. Na kraju posjete sastali bismo se i počušali dokraja sve razjasniti.

Sa zadovoljstvom smo prihvatali Keitine prijedloge i odmah po eli da vodimo razgovore. Najprije smo raspravljali o perspektivi osloba anja privrede od kolonijalizma. Ustanovili smo da se na tome veoma malo u inilo, ne zbog toga što rukovodstvo zemlje nije sagledalo (ili nije htjelo sagledati) mogu nosti da se to postigne, već u prvom redu zato što je težina problema daleko prevazilazila moja i zemlje. S tim u vezi Keita nam je dao sljedeće objašnjenje:

— Kolonijalisti su se bavili otkupom poljoprivrednih proizvoda i njihovim izvozom na zapadna tržišta. Pri tome su koristili niske otkupne cijene i jeftinu radnu snagu. Visokim cijenama industrijskih proizvoda koje su plasirali na malijsko tržište izvlačili su sredstva uložena za otkup poljoprivrednih proizvoda i za izdržavanje administracije. Izgradili su željezni ku prugu do najbliže luke — Dakara, organizovali mrežu banaka, trgovinskih organizacija... mi smo poslije sticanja nezavisnosti nacionalizovali željeznice, trgovine, banke. Ali moram priznati da time gotovo ništa nijesmo postigli. Otcjepljenje Senegala značilo je presicanje željezni ke linije za izvoznu luku u Dakaru; time je onemogućeno kretanje robe u oba pravca. Na svjetskom tržištu cijene našim proizvodima diktiraju monopolji i zato su i dalje niske. Izlaz iz ove situacije teško je naći! Možda bi se mogla povesti me unarodna akcija u okviru Ujedinjenih nacija da se utvrde više cijene sirovinama u meunarodnoj razmjeni? To je problem koji pritsika sve nerazvijene zemlje; a možda bi socijalisti ke zemlje mogli pomoći i time izvode. Najefikasnije bi bilo ako bi se ujedinile afrike što bi u razmjeni sa nama prihvatile više cijene za naše proizvode.

O ovom problemu slušao sam brojne kritike na adresu socijalističkih zemalja, a me u njima i naše. Širok odjek u Maliju su imale rijeke Gevare izgovorene prilikom njegove posjete: „Socijalističke zemlje bi više u inile za oslobojenje Afrike od kolonijalizma ako bi plaće po višim cijenama važe proizvode nego što održavaju stotine konferencijskih zalaža da se to uini u svjetskim razmjerama!“

Sto sam duže razmišljao o tome, sve više sam uviđao da je Gevara bio u pravu: ne može se u našu zastupati jedno, a u praksi sprovoditi drugo; utoliko prije što se ne radi samo o problemu Afrike nego i o problemu koji se javlja tako i u okviru pojedinih zemalja, a ne samo me u kontinentima ili zemljama.

Interesovao me je problem nagrađivanja radnika i službenika u privredi i javnim službama. Htio sam da ustavim koliko su tačna tvrdnje kolonijalista da je radni efekat afričke radne snage etiri puta niži od efekta evropske radne snage. Taj problem sam uočio tokom boravka u Gvineji; iz razgovora sa našim ljudima koji su gradili ciglane saznao sam da su prilikom ugovaranja cijene računali da će domaća radna snaga imati etiri puta manji radni efekat. Međutim, kada su na gradilištu primijenili princip akorda u nagrađivanju, pokazalo se da su domaći radnici za dva sata obavljali posao predviđen za osam satova. Došlo je tako do paradoksa: ljudi su odlazili kućiama poslije dva sata rada! Na moje pitanje zašto ne rade punih osam satova i tako u etvorostruko zarade, odgovoren mi je da to zabranjuju domaći zakoni. I zaista, zakon je propisivao da je plata fiksna, bez obzira na rezultate koje pojedini radnici postižu na radu. Takav sistem nagrađivanja je a parazitizam i upravo u njemu je valjalo tražiti uzroke slabog radnog efekta domaće radne snage. Pokušavao sam da to objasnim rukovodstvu im ljudima u Gvineji, ali nijesam uspio. U Maliju je stanje bilo isto, a kada sam Keiti na to skrenuo pažnju, rekao je:

— Nosimo se mišlju da uvedemo da radnici upravljavaju preduzećima i da njihove zarade zavise od rezultata privrednog preduzeća.

Takva orijentacija, mada je značila visoko priznanje našem sistemu samoupravljanja, nije me mnogo odu-

ševila: samoupravljanje traži viši nivo svijesti radnika. Naime, oni treba da prihvate ne samo da im zarade rastu ako preduze e racionalno proizvodi i uspješno plasira robu nego i da im zarade padaju ako se preduze e na e u teško ama! A to nije lako posti i; radnici sa nižim nivoom svijesti obi no traže zarade bez obzira na to kako je preduze e poslovalo. To je ostatak najamnih odnosa u svijesti ljudi, a to se ne može lako prevazi i.

— U na elu treba izbjegavati kopiranje iskustava drugih zemalja — upozorio sam Keitu. — Pogotovo ako postoje razlike u odnosu na razvoj proizvodnih snaga, svijest ljudi. Ovo važi i za radni ko samoupravljanje koje zahtijeva viši nivo razvijenosti materijalne proizvodnje i svijesti ljudi.

Zato bi možda bilo bolje da se u prvo vrijeme orijentirate na prostije forme nagra ivanja radnika, recimo na nagra ivanje po jedinici proizvoda. Mi smo time po eli reformu sistema nagra ivanja i imali vanredne rezultate!

PROŠIRENI SASTANAK Izvršnog komiteta nije raš istio nagomilane probleme u privredi i društvenim odnosima; samo je stvorio povoljnju klimu da se otvori proces njihovog rješavanja. Korak dalje na tom putu trebalo je da se uini na etvrtom plenumu Centralnog komiteta.

Pro itao sam Nacrt rezolucije i uo referate na plenumu; ocijenio sam da oni predstavljaju korak naprijed; ali još ih karakteriše opreznost u odnosu na uvo enje novog sistema raspodjele o kojem je postignut dogovor januara 1961. godine. O raspodjeli po ekonomskim jedinicama nije bilo nirije i u Nacrtu rezolucije; to je dokazivalo da i dalje dominiraju shvatnja da se produktivnost rada može mjeriti samo na radnom mjestu i da, prema tome, zarade radnika treba da se formiraju u zavisnosti od tarifnih stavova i izvršavanja normi. I pored svih tih nedostataka, riješio sam da podržim Rezoluciju smatraju i da ona ipak omogu ava borbu za promjenu postoje eg sistema raspodjele izme u društva i preuze a.

U pauzi našao sam se sa Titom i on me je upitao:

— Kako ti se svi a Rezolucija?

— Pa, može da ide — odgovorio sam kratko. — Odlu io sam da je podržim.

Moj odgovor ga je iznenadio i za u eno je zapitao:

— Kažeš da je Rezolucija dobra?

— Ona je korak naprijed; zato je treba podržati.

— A da li predstavlja prekretnicu? — nastavio je Tito.

— Ne predstavlja... puna je kompromisa. Njome se mogu pravdati ak i suprotni stavovi.

— A ja ho u da se Rezolucija tako promijeni da predstavlja prekretnicu — odlu no je rekao Tito.

— To je druga stvar! To možeš samo ti posti i jer mišljenja su dosta podijeljena.

Tito je pozvao Jakova Blaževića, koji je bio izabran u Komisiju za izradu rezolucije; rekao mu je da treba sastaviti takvu rezoluciju koja će obezbijediti prekretnicu u djelovanju Saveza komunista. Meni je kazao da iznesem sve što smatram da Rezolucija treba da sadrži. To sam u inio i svi prijedlozi su prihva eni. Tako je prvi put zauzet stav u jednom dokumentu Saveza komunista o raspodjeli unutar preduze a. Ekonomске jedinice, ukazivano je u Rezoluciji, treba tako organizovati da se obezbijedi neposredno samoupravljanje u svim fazama rada; radnom ovjeku treba omogu iti da svoj materijalni položaj neprekidno poboljšava na osnovu rezultata svoga rada, rada jedinice iji je lan i uspjeha privredne organizacije, koja treba što racionalnije da koristi društvena sredstva i unapre uje proizvodnju u svim fazama rada.

Tito je podržao tu orientaciju i rekao da se ve dve-je-tri godine natežemo oko toga da li je novi sistem nagrivanja prema u inku pravilan ili nije, da li je pravilna organizacija proizvodnih ekonomskih jedinica. Založio se za smjelije poteze u tom pravcu; rekao je da krivica za dotadašnja kolebanja i sporost ne pada na bazu, ve na nas, na privredne organe koji nijesu ništa u inili da se novi sistem sproveđe tamo gdje je to bilo mog e.

Bio sam zadovoljan takvim ishodom jer su stavovi za koje sam se zalagao od kada sam prešao na rad u sindikat najzad bili prihva eni u najvišem partijskom rukovodstvu. Najviše me je obradovalo kada je Tito, ocjenjuju i

razvoj privrede od 1953. do 1958. godine, rekao da je u tom periodu ostvareno najstabilnije i ujedno najdinami nije kretanje privrede. Pošto sam se upravo u tom periodu nalazio na elu privrednog rukovodstva, lako je shvatiti sa kakvim sam zadovoljstvom do eka ovakvu, makar i zakasnjelu, ocjenu.

Iako su prihvaeni stavovi bili nedvosmisleni, borba za njihovo sprovo enje tek je predstojala. Bilo je nužno riješiti mnogobrojna pitanja: prije svega, treba tako organizovati proizvodnju da ekonomski jedinice obuhvataju pojedine faze tehnološkog procesa, odnosno proizvodna odjeljenja. Samo je u takvoj organizaciji moguće formirati cijene proizvodima i uslugama ekonomskih jedinica. Zatim je trebalo regulisati ekonomski odnose između ekonomskih jedinica (cijene, uslovi privredne ivanja itd.) kako bi se njihov dohodak što više približio rezultatima rada. Najzad, tu je bio i problem usklađivanja razvoja ekonomskih jedinica (i preduzeća u cjelini) u uslovima kada one raspolažu viškom rada. Sve su to veoma složeni problemi koji zahtijevaju stručni pristup, i od toga kako budu riješeni zavisi će sudbina cijelog sistema.

Smatrao sam da je jedna bitka dobijena time što su jasno formulisani stavovi o svim pitanjima i što ih je prihvatio rukovodeći organ SKJ. Pošto su na taj način postali obavezni za sve komuniste, u inicijativi su izlišnim diskusijama da li treba usvojiti predloženi sistem; svi napor i stvarala ka energija biće usmjereni na primjenu usvojenih stavova. Međutim, otpor je počeo da pruža upravo izvjestan broj komunista na veoma odgovornim položajima u organima državne uprave. Neki od njih, koji su javno istupali protiv suštine stavova etvrtog plenuma, smijenjeni su, ali mnogi su se na riječima izjašnjavali za novi sistem iako su na sve načine otežavali njegovo uvođenje. To je bila velika opasnost za sistem i nije se mogla lako otkloniti.

DRUŠTVENI ODNOSI su se tako naglo razvijali da se sve višejavljala potreba da se donese novi Ustav. Radi toga je obrazovana Ustavna komisija iji je zadatak bio da iz-

radi Nacrt novog ustava. Radom komisije rukovodio je Kardelj, a ja sam bio jedan od njenih lanova.

Na prvom sastanku komisije odbaen je tekst koji je pripremila grupa strunjaka jer u njemu nije bilo ni riječi o društvenim odnosima, stvorenim u našem društvu, posebno u radnim organizacijama i komunama. U toku sastanka Kardelj je predložio da sindikat preuzme obavezu da razradi poglavlje o radnoj organizaciji. Prihvatio sam taj prijedlog i zatražio da nam se povjeri i obrada poglavlja o komuni pošto su komune i radne organizacije me usobno tijesno povezane.

Pošto su moji prijedlozi prihvaeni, formirana je grupa u okviru sindikata (Deleon, Romi, Stajner, Polajner i drugi) koja je trebalo da pripremi ova dva ustavna poglavlja. Najprije smo počeli obraćati odnose između društvene zajednice i preduzeća. Konstatovali smo da se oni mogu razviti u dva negativna smjera: može do i do odve velike koncentracije moći raspolaganja viškom rada u društveno-politikim zajednicama, odnosno u njihovim organima upravljanja; to se obično opravdava potrebom intervencije radi usklađivanja privrednih kretanja; drugu opasnost, pak, predstavlja odricanje društvene zajednice od svake intervencije; prepustanje preduzećima da slobodno raspolažu cijelim dohotkom bez obzira na koji su ga načinili stekli. Ovdje nije teško prepoznati da se iza prve tendencije kriju birokratske snage u državnoj administraciji, a iza druge menadžerske grupe u privrednim organizacijama. I jedni i drugi nastoje da sa uvaju svoje povlašene pozicije u društvu.

Iz takve ocjene stanja izvukli smo zaključak da se u Ustavu mora jasno reći da društvena zajednica treba da raspolaže samo onim dijelom dohotka preduzeća koji se stvara zahvaljujući i povoljnijim uslovima privrednog rada. Time smo htjeli da Ustavom ograničimo mogućnost da organi državne uprave raspolažu velikim dijelom viškom rada i istovremeno da spriječimo da pojedini radni kolektivi ostvaruju veće dohotke nezavisno od rezultata rada.

Sto se tiče odnosa unutar preduzeća, konstativali smo da postoji mogućnost da se oni razviju u dva smjera: da se raspolanjanje viškom rada koncentriše u organima samoupravljanja; tada postoji mogućnost da se u ovim organima

oformе menadžerske grupe које bi fakti ki raspolagale viškom rada. Pored ove, постоји i mogunost da raspolaganje viškom rada bude ostavljeno neposredno samim radnim kolektivima, organizovanim u ekonomskim jedinicama. Ovdje nije teško vidjeti da se u prvom sluaju vlast nad ljudima koncentriše u rukama menadžerskih grupa, a u drugom sluaju sami radnici neposredno imaju tu vlast.

Analize su nam pokazale da odnos snaga u preduzećima u korist menadžerskih grupa, da su te grupe koncentrisane u svojim rukama stvarnu vlast, da mogu, a to se esto i događa, da potiskuju radnike koji se izjašnjavaju protiv menadžerskih odnosa; raspore uju ih na slabije plaćena mesta, povećavaju im norme i tako ih primoravaju da „svojevoljno“ napuste preduzeće. I obratno: favorizuju radnike koji daju podršku menadžerskim odnosima, raspore uju i ih na bolje plaćena radna mesta, daju i im lakše norme ili poslove na kojima mogu više da zarade.

Na osnovu takvih pojava koje smo uočili u preduzećima izveli smo zaključak da Ustav mora proglašiti na elacionu radni kolektivi u ekonomskim jedinicama neposredni nosioci procesa reprodukcije.

Razmotrili smo i ulogu komune u samoupravnom društву i došli do sljedećih zaključaka:

Komune su društveno-političke zajednice u kojima ljudi žive, proizvode robe i usluge i zadovoljavaju svoje potrebe. Građani se, dakle, pojavljuju u dvostrukoj ulozi: kao proizvođači i kao potrošači i između njih se uspostavljaju specifični odnosi. Ije probleme treba rješavati u okviru komune.

Odnosi o kojima je riječ uspostavljaju se na jedan način ako je u pitanju materijalna proizvodnja, a na sasvim drugi ako se radi o zadovoljavanju širih društvenih potreba (zdravstvo, obrazovanje, javna uprava itd.).

U prvom sluaju razmjena se vrši putem tržišta. Ljudi zadovoljavaju svoje potrebe zavisno od toga koliki su dohodak ostvarili. Ako su uspjeli da organizuju racionalnu proizvodnju i da obezbijede njen plasman, ostvariće će se zarade i moćiće u većoj mjeri zadovoljiti svoje potrebe. Komuna ne treba da se mijesha u te odnose, već svojom kreditnom i urbanističkom politikom treba da stvara povoljne

uslove za razvoj one proizvodnje koja zaostaje u zadovoljavanju potreba ljudi, da sprijeava pojedina preduze a da koriste monopol na tržištu i tako ostvaruju nezasluženi dohodak.

U drugom sluaju uloga komuna mora biti drugačija; u pitanju su odnosi između radnih kolektiva zdravstvenih, prosvjetnih i kulturnih ustanova, kao i ustanova javne uprave i građana kao korisnika njihovih usluga. Građani plaćaju doprinose u posebne fondove iz kojih se plaćaju usluge koje su im pružene. Visina doprinosa je srazmerna visini njih dohodata, a građani koriste usluge nezavisno od toga koliko su uložili. To znači da građani uplaćuju u fondove prema svojim mogućnostima, a koriste usluge prema svojim potrebama.

Protivrjenosti koje nastaju u tom domenu ne mogu se rješavati na isti način kao materijalna proizvodnja. Radni kolektivi ovih ustanova, istina, posluju kao u neku ruku robni proizvodi: pružaju usluge građana i za to primaju ugovorenu naknadu, formiraju dohodak u zavisnosti od obima pružanih usluga građana i troškova koje su imali. Ali građani koriste te usluge prema svojim potrebama — bolesni više koriste zdravstvene usluge, a roditelji sa više djece više koristiti škole i obrazovne ustanove, dok građani sa većim nim dohodcima u većoj mjeri koriste kulturne ustanove. Kako nema svih elemenata da se međusobni odnosi riješi slijede kao u materijalnoj proizvodnji potrebna je i intervencija komune.

Protivrjenosti se javlja i u vezi s pitanjem kako ustanoviti visinu doprinosa koji građani treba da uplaćuju u fondove. Od toga koliki će biti doprinos zavisiti odnosi u raspodjeli društvenog proizvoda između privrednih i društvenih djelatnosti, kao i obim usluga koje će pojedine društvene djelatnosti pružati građana.

U rješavanju te protivrjenosti javljaju se različite tendencije: jedni smatraju da visinu doprinosa moraju odrediti organi društvene zajednice jer se radi o proporcijama u raspodjeli između nekih i opšte potrošnje; pri tome se isti čine da, ukoliko ti odnosi nijesu usklađeni planovima društvenih zajednica, mora doći do krupnih disproporcija u privrednim kretanjima; drugi polaze od toga da nema opas-

nosti po skladnost privrednih kretanja ako se visina dopri-nosa formira na osnovu dogovora izme u radnih kolektiva koji pružaju usluge i gra ana koji ih koriste — ukoliko se pove a opšta potrošnja, treba da se u odgovaraju oj sraz-mjeri smanji li na potrošnja, što se ne mora negativno odra-ziti na privredna kretanja.

Prvu tendenciju zastupaju birokratske snage, a iza dru-ge tendencije nalaze se radnici i njihov interes da im se ne otu uje višak rada koji stvaraju i koji bi trebalo da služi zadovoljavanju njihovih društvenih potreba. Odnos snaga i ovdje ide u korist birokratije koja se služi svim sredstvi-ma da zadrži svoje povlaš ene pozicije, a koju je veoma te-ško sa njih pomjeriti.

Zaklju ak do kojeg smo došli poslije diskusije o tim tezama bio je da se u Ustavu jasno proklamuje pravo rad-nika da neposredno raspolaž i dijelom viška rada koji je namijenjen zadovoljavanju njihovih društvenih potreba.

Usvajanjem na ela da se odnosi izme u privrednih i društvenih djelatnosti regulišu na nivou komuna otvoren je problem odnosa razvijenih i nerazvijenih komuna. Ko-mune koje razviju svoju materijalnu osnovu i u kojima pre-duze a postignu visoku produktivnost rada i visoke li ne dohotke radnika ima e ve a sredstva za zadovoljavanje op-štih potreba gra ana, mo i e obezbijediti viši nivo zdrav-stvene zaštite, bolje mogu nosti školovanja djece, savreme-niju javnu upravu. Do i e do diferencijacije me u komu-nama; to je ekonomski opravdano jer podst i svaku ko-munu da što više razvije svoju materijalnu osnovu; ali ne mora biti i društveno opravdano. Ukoliko prethodno nije riješeno izjedna avanje uslova privre ivanja, ve i li ni do-hoci e se formirati ne samo u preduze imma koja imaju po-voljnije uslove privre ivanja nego i u ustanovama društve-nih djelatnosti komuna na ijim teritorijama posluju takva preduze a. Na drugoj strani, privredno nerazvijene komune ne e mo i obezbijediti ni minimalni nivo zdravstvene za-štite, obrazovanja, javne uprave.

Problem je u tome što valja zadovoljavati šire potrebe gra ana i u init iih zavisnim od razvijenosti materijalne baze komune, a istovremeno obezbijediti jedinstven stan-

dard zdravstvene zaštite, obrazovanja i drugih usluga svim gra anima zemlje.

Sire društvene zajednice, isticano je na jednoj strani, moraju obezbijediti zdravstvenu zaštitu za sve graane, školovanje za svu djecu — bez obzira na materijalne mogunosti komuna. Nasuprot tome, ukazivali su zastupnici drugih mišljenja, zadovoljavanje širih potreba graana mora se u initi zavisnim od materijalnih mogunosti komuna, inače biti nužno da se administrativnim putem vrši preljevanje dohotka iz razvijenih u nerazvijene komune.

Rješenje se nalazi, ukazivao sam, negdje na sredini: šira zajednica mora obezbijediti jedinstven nivo zdravstvene zaštite, obrazovanja itd. za sve komune. Da bi se to ostvarilo, mora se preljevati dohodak iz razvijenih u nerazvijene komune. Ukoliko se u pojedinim komunama želi obezbijediti viši nivo zadovoljavanja društvenih potreba, to treba u initi zavisnim od materijalnih mogunosti tih komuna.

Ovi stavovi unijeti su u naš prijedlog poglavlja o komuni za novi Ustav.

STVORIVŠI KONCEPCIJU o tome šta novi Ustav treba da sadrži o komuni, pristupili smo formulisanju teksta. Im je taj posao bio završen, poslao sam tekst Kardelju kao predsjedniku Ustavne komisije. Htio sam da znam da li takav tekst, koji nije napisan pravni kim rje nikom, može biti iznijet pred komisiju. Nekoliko dana kasnije javio sam se Kardelju telefonom i upitao da li mu se svi a naš nacrt.

— Svi a mi se — odmah je odgovorio. — Tako sam zamisljao Ustav. Ali najbolje je da pošalješ po jedan primjerak svim lanovima komisije. Kasnije bismo sazvali komisiju i diskutovali o vašem prijedlogu.

Odmah sam dao da se uminoži tekst i zatim pošalje svim lanovima komisije. Me utim, na sastanku komisije stavljenе su krupne primjedbe na naš tekst. Prvo su pravnici izjavili da je tekst napisan sindikalisti kim rje nikom i da stoga ne može biti prihvaten kao tekst Ustava.

— Za mene nije važan rješnik, već ono što je rečeno!
Ako zadržite suštinu, možete mijenjati rješnik kako hoćeš.
— odgovorio sam kritičarima.

Mnogo zna očajno primjedbe stavljenе su u vezi sa ekonomskim jedinicama. Tvrde i da su one samo jedan od oblika nagrada i vanja u radnim organizacijama, naši kritičari su bili protiv toga da se raspodjela na nivojek ekonomskih jedinica proglašava ustavnim načelom.

— Ekonomski jedinice nikako ne mogu biti samo jedan od oblika nagrada i vanja — žustro sam rekao. — One u suštini predstavljaju korjenitu promjenu proizvodnih odnosa, u stvari likvidiranje najamnih odnosa. A ako je već tako, onda to mora postati ustavno načelo.

Kardelj me je podržao; on je rekao da ne vidi razloga donošenju novog Ustava ako on ne bi regulisao proizvodne odnose u preduzećima.

Ipak nije postignuta saglasnost; odlučeno je da se o svemu još diskutuje.

USTAVNA KOMISIJA razmatrala je i stambeno pitanje. Predložio sam da stanovi kao trajna potrošna dobra pređu u ličnu svojinu njihovih korisnika i da se tako ukinie režim društvene svojine nad stanovima. Obrazlažući prijedlog, rekao sam:

— Održavanje stanova bilo bi mnogo racionalnije. Sadašnji sistem upravljanja društvenim stanovima putem savjeta stanara unio je mnogo administrativnih i birokratskih elemenata u stambeno privređivanje i stambene odnose, a to je imalo za posljedicu neracionalno održavanje stanova. Korisnici stanova u društvenoj svojini nijesu zainteresovani da uvađaju i održavaju stan niti da predviđene opravke budu što jeftinije — sve se to plaća iz stanarine koja je otuđena od korisnika stana. Ako bi stanovi prešli u ličnu svojinu korisnika, slika bi se sasvim izmjenila: korisnici bi se i te kako brinuli o stanovima, sitnije kvarove bi sami popravljali. Stanovi bi se u svakom slučaju mnogo jeftinije održavali jer se ne bi moralno ekati na dozvolu kućnog savjetnika. Naglasio sam da bi i održavanje zajedničkih prostorija bilo

mnogo racionalnije; sredstva namijenjena za tu svrhu ne bi bila otu ena jer bi se korisnici stanova u li noj svojini po-našali kao suvlasnici zajedni kih prostorija; oni bi sami, bez ikakve administrativne prinude, odvajali iz svojih li-nih dohodaka sredstva potrebna za održavanje tih prostorija, trude i se da opravke budu što jeftinije.

Posebno sam ukazivao na to da bi reprodukovanje stam-benog fonda postalo efikasnije i znatno racionalnije. Gra-anii koji bi preuzezeli stanove u li nu svojinu bili bi obavezni da pla-aju društvenoj zajednici (stambenim fondovima) anuitete u visini amortizacije za zamjenu. Time bi društvo obezbijedilo reprodukovanje stambenog fonda.

Olkšala bi se i mobilizacija novih sredstava za stam-benu izgradnju. U sadašnjem „stambenom režimu”, istakao sam, gra-anii sa visokim li nim dohocima po pravilu dobijaju bez naknade stanove u društvenoj svojini, a sva raspoloživa sredstva troše na kupovinu automobila i drugih trajnih potrošnih dobara. A tada bi bili primorani da svojim sredstvima izgra uju sebi stanove.

Lakše bi se riješilo i subvencioniranje stanova gra-anii sa nižim li nim dohocima; njima bi društvena zajednica ili radne organizacije mogle davati subvenciju za kupovinu stana koji bi kasnije morali sami održavati.

Prijedlozi koje sam dao nijesu prihva eni uz obrazlo-ženje da ne rješavaju problem radnika koji moraju, zbog prirode posla, da se esto sele iz mjesta u mjesto! Jedino sam uspio da Ustav proklamuje princip da gra-anii moraju da imaju jednake mogu nosti da dobiju i održavaju stan bez obzira da li je u li noj ili društvenoj svojini.

DISKUSIJA O NOVOM USTAVU, nastavljena na Ble-du, postala je izuzetno oštra kada smo razmatrali poglavlja o radnoj organizaciji i komuni. Do toga je došlo ne samo zato što je ta materija najsloženija i najvažnija ve i zbog toga što su postojala dva prijedloga — jedan sindikalni, a drugi pravni ki. Konfrontirali smo tekstove i uzimali iz njih formulacije za koje smo smatrali da više odgovaraju novom Ustavu.

Nacrt ustava, izrađen na Bledu, dat je na javnu diskusiju. Po završetku diskusije komisija se sastala na Briónima. Nijesam prisustvovao tim sjednicama komisije zbog zauzetosti oko pripremanja Petog kongresa Saveza sindikata. Tek kasnije sam primijetio da su izmijenjene mnoge formulacije sindikalnog prijedloga, i to, kako se meni inilo, naštreljano je. Ali bilo je kasno za intervenciju!

PO ETKOM JANUARA 1963. godine u Kazablanki su se okupili predstavnici najznačajnijih autonomnih sindikata sa četiri kontinenta: iz Azije — sindikati Japana i Cejlona; iz Afrike — sindikati Gvineje, Malija, Maroka, Alžira i Ujedinjene Arapske Republike; iz Latinske Amerike — sindikat Ilea; iz Evrope — sindikat Jugoslavije.

Savez sindikata Jugoslavije izradio je prijedlog platforme na bazi teza koje smo objavili pred odlazak naše delegacije na Peti kongres Svjetske sindikalne federacije.

U Kazablanki je diskutovano o svakoj rečenici nacrta platforme i unijete su izvjesne izmjene. Tako je usvojena platforma za koju se slobodno moglo reći da odražava stavove svih prisutnih delegacija.

Tokom rada na platformi nijesu ispoljeni suprotni stavovi. Tek na kraju predstavnik ileanskih sindikata je postavio pitanje:

— Zašto se u tekstu platforme nigdje ne izjašnjavamo protiv imperijalizma?

— Po mom mišljenju — odgovorio sam — nije važno da li se pominje riječ imperijalizam; mnogo je važnije da je cijela platforma na antiimperijalističkoj liniji! A ona to jeste: izjašnjava se protiv kolonijalizma, neokolonijalizma, dominacije monopola.

Ileanski delegat se nije složio sa takvim tumačenjem.

— Pri izgradnji platforme — ponovo sam intervensao — moramo voditi računa da ona ne bude namijenjena samo autonomnim sindikatima već da treba da privuče sindikate najrazličitijih ideoloških opredjeljenja, inačice nema ništa od jedinstva svjetskog sindikalnog pokreta.

Platforma je prihva ena, ali ja nijesam bio siguran da su svi u esnici konferencije shvatih njenu revolucionarnu suštinu, iako u njoj nije bilo revolucionarnih fraza.

PRVI KONTAKT sa predstavnicima alžirskog Fronta narodnog oslobo enja (FLN) imao sam 1957. godine prilikom posjete Egiptu. Dva predstavnika FLN zatražila su posredstvom naše ambasade da ih primim. Njihova imena su ostala u tajnosti. Iako sam kao potpredsjednik vlade strane zemlje morao voditi ra una o tome s kim se sastajem, znao sam da su to borci za oslobo enje svoje zemlje, i to je bilo dovoljno da njihovoj želji iza em u susret.

Predstavnici FLN su me upoznali sa situacijom u Alžiru poslije tri godine borbe: narod je prišao pokretu i masovno u estvuje u oružanoj borbi; me utim, nedostatak oružja, naro ito teškog naoružanja, otežava postizanje ve ih uspjeha u oslobo enju gradova, posebno u unutrašnjosti. U vezi s tim obratili su mi se sa molbom da im pomognemo slanjem oružja.

Našao sam se u dosta neprijatnom položaju; stvar je veoma delikatna — nijesam smio da dajem obe anja za koja nemam ovlaš enja; me utim, nijesam želio ni da se izvla im frazama koje se obi no koriste u takvim situacijama, kao „izražavamo solidarnost sa alžirskim borcima“ ...

— Za vrijeme naše borbe nalazili smo se u takvim situacijama. Prijateljski pokreti su rado izražavali solidarnost, ali nam nijesu pružali materijalnu pomo , posebno ne naoružanje — rekao sam predstavnicima FLN. — Ja sam ih tada slao „u sto avola!“ Jer narnta je bilo potrebno oružje, a ne izrazi solidarnosti! Da sada ne bih uradio ono što sam nekada osu ivao, ne u vam re i da su jugoslovenski narodi solidarni s vama, mada je to istina. Ne mogu vam obe ati ni da emo vam poslati traženo oružje. Me utim, uvjeravam vas da u, im do em u zemlju, prenijeti vaš zahtjev rukovodstvu i založiti se da on bude prihva en. Ne vjerujem da e naše rukovodstvo odbiti da vam pruži pomo .

Bili su zadovoljni odgovorom pa smo se rastali kao prijatelji. Po dolasku u zemljу referisao sam rukovodstvu o

razgovorima koje sam vodio; ono je zauzelo stav da pomogne borbu alžirskog naroda. Od tada sam redovno pratit razvoj oslobođila ke borbe u Alžiru. Poslije priznavanja privremene vlade Alžira i uspostavljanja diplomatskih odnosa, održavao sam kontakte sa njihovim ambasadorom u Beogradu. On bi povremeno dolazio na razgovore o razvoju borbe u Alžiru; tako me je konsultovao i u vezi s pregovorima u Evijanu.

— Svaki sporazum je u neku ruku kompromis — rekao sam ambasadoru. — A da li treba i i na kompromis, zavisi u prvom redu od ocjene da li se time olakšava pobjeda revolucionarnih snaga ili se, naprotiv, doprinosi njihovom porazu. Vi sada raspolažete krupnim i dobro naoružanim jedinicama u grani nim podru jima Tunisa i Maroka, a imate i naoružane grupe u unutrašnjosti Alžira. Stanovništvo je u cjelini na vašoj strani i podržava Front narodnog oslobo enja. Me utim, vlast se nalazi u rukama Francuza! Sporazum u Evijanu* omogu ava vam da preuzmete vlast u cijelom Alžiru i da u ete sa vojskom u sve gradove. Francuzi jedino zadržavaju neke vojne baze. To zna i da se vaš položaj bitno poboljšava, pove avaju se mogu nosti da jednog dana prinudite Francuze da napuste vojne baze i da definitivno oslobođuite Alžir.

Ambasador je bio saglasan sa mojim stavovima; otiašao je veoma zadovoljan. Ali sljede i put došao je veoma zabrinut, što, uostalom, nije ni krio. Rekao mi je da je došlo do neslaganja u njihovom rukovodstvu.

— To je najgore što se moglo dogoditi — odmah sam reagovao. — To samo može i i naruku Francuzima — da Evi janske sporazume pretvore u svoju pobjedu.

— Jedan dio rukovodstva bi htio da oslobo enu zemlju stavi pod američki uticaj — objasnio je ambasador suštinu neslaganja u rukovodstvu FLN.

— Ako je tako, onda nema dvoumljenja! — rekao sam. — Razgraniavanje od takvih elemenata može samo oja ati revolucionarni pokret mada do njega dolazi neposredno poslije Evijanskih sporazuma.

* Predstavnici FLN i francuska vlada sklopili su 18. marta 1962. godine u Evijanu sporazum o prekidu vatre u Alžiru i o rješenju alžirskog pitanja (prim. red.).

— A šta mislite, ko e pobijediti u predstoje em razra-unavanju? — otvoreno je upitao ambasador.

Pošto nijesam znao kakav je odnos snaga u Alžiru, ograni io sam se na sljede u izjavu:

— Preimstvo e imati oni na iju stranu stana oružane snage.

Dalji razvoj doga aja potvrdio je ta predvi anja:
Ben Bela je preuzeo rukovodstvo oslobo enim Alžirom.
Dakle, kada sam iz Kazablanke stigao u Alžir, da bih prisustvovao kongresu alžirskih sindikata, dosta sam znao o toj zemlji.

Na aerodromu mi je prire en do ek koji je prevazilazio moj položaj predsjednika sindikata: do ekali su me ne samo predstavnici sindikata nego i Centralnog komiteta FLN; pravo sa aerodroma odvezao sam se u rezidenciju Ben Bele. Tu sam prvi put sreo ovjeka koji se, uprkos visokoj politi koj i državnoj funkciji, ponašao kao obi an gra anin, a u razgovoru bio vrlo neposredan.

Gotovo neosjetno po eli smo razgovor o problemima razvoja socijalizma u Alžiru.

— Prigovaraju mi što sam zabranio Komunisti ku partiju — po eo je Ben Bela bez uvijanja. — Ali ja sam to morao u initi. Jer, ako bih komunistima dozvolio da organizuju svoju partiju, onda bih to isto morao dozvoliti i Ferhatu Abasu*.

Osjetivši da ne može izjedna iti grupu F. Abasa i komuniste, Ben Bela je rekao:

— Ja nijesam privremeni saveznik! Kao revolucionar borim se za pobjedu socijalizma u našoj zemlji.

— Mnogi ljudi govore o socijalizmu — primijetio sam.
— Iza te rije i esto se krije razli ita suština.

Shvatio je na šta ciljam, pa je odgovorio bez dvoumljenja:

— U Alžiru e se izgra ivati socijalizam kakav stvarate u Jugoslaviji.

* Predsjednik Ustavotvorne skupštine u 1962. godini; sa grupom gra anskog politi ara isklju en iz FLN u jesen 1963. godine (prim. red.).

— Ipak, treba se uvati kopiranja. Ono što odgovara našim uslovima ne mora odgovarati vašim — želio sam da upozorim Ben Belu.

— Znam, znam — prekinuo me je on — ali ipakemo koristiti vaša iskustva u samoupravljanju, posebno u poljoprivredi.

— Naša iskustva možete koristiti ali ih morate prilagodavati vašim uslovima, razvoju materijalne baze, svijesti i mentalitetu ljudi.

Složio se sa mnom i predložio da posjetim poljoprivredna dobra koja su oduzeli od francuskih kolona i predali ih na upravljanje radnicima; zamolio je da poslije toga održim predavanje politi kom aktivu o našim iskustvima u razvoju poljoprivrede, povezuju i ih, po mogu stvu, sa onim što budem vido na njihovim dobrima.

Prije obilaska poljoprivrednih dobara prisustvovao sam otvaranju kongresa alžirskih sindikata. Kada sam se pojavio na kongresnoj govornici, delegati su freneti no aplaudirali; toplo me je pozdravilo i predsjedništvo kongresa, u kojem su se nalazili najviši politi ki rukovodioci Alžira uklju uju i Ben Belu. Govorio sam kratko, improvizovano: uporedio sam borbe naših naroda i zaklju io da borba još nije završena i da dosadašnje žrtve ne smiju biti uzaludne.

Na Kongresu, za vrijeme odmora, sreо sam se sa sovjetskom delegacijom i predstavnicima sovjetske ambasade. Poveli smo razgovor o situaciji u Alžиру, interesovala ih je moja ocjena.

— Mislim da je sa Ben Belom pobijedila progresivna socijalisti ka struja u FLN — nijesam se ustru avao da iznesem svoje mišljenje.

Vidio sam da su iznena eni takvom ocjenom.

— A zašto su zabranili Komunisti ku partiju? — upitali su sovjetski predstavnici.

— Kada bih bio na mjestu Ben Bele, postupio bih isto. Jer Komunisti ka partija nije u estvovala u pokretu koji je vodio borbu; smatrala je da se radi o jednom buržoaskom pokretu. Zato danas ima manje prava da traži legalnost nego druge grupe koje su u estvovale u borbi — rekao sam vrlo odlu no.

Sumnji avo su vrtjeli glavom, a ja sam završio svoju misao:

— Ali kao alžirski komunist postupio bih drug ije. Prije svega, ne bi mi se moglo desiti da budem izvan borbe i, drugo, ne bih insistirao na stvaranju sopstvene partije, ve bih pozvao sve komuniste da u u u FLN i da se bore da što dosljednije bude sprovedeno u život ono što su proklamovali Ben Bela i rukovodstvo FLN.

Nijesu reagovali, ali nijesu ni prihvatili moje stavove ili se meni tako inilo.

Posjetio sam nekoliko poljoprivrednih dobara koja su nekada bila ugledna i dobro organizovana imanja. Izgledala su prilično zapuštena, ne zbog toga što radnici ne bi umjeli da organizuju proizvodnju — oni su na istim imanjima bili najamni radnici — nego zbog izmijenjenog položaja dobara u privre ivanju. Ranije su imanja bila samostalna u privre ivanju, a sada državni organi raspolažu traktorima, odlučuju o sjetvi itd. Radnici su i dalje ostali u svojevrsnim najamnim odnosima: primali su platu od države i nijesu se brinuli za proizvodnju. Ranije su se za proizvodnju starali koloni, kojima je od toga zavisila egzistencija, a sada taj posao rade organi države, kojima je egzistencija obezbijedena. Razumije se da su rezultati morali biti slabi!

Stanje poljoprivrednih dobara jako me je podsjećalo na vrijeme kada smo vršili kolektivizaciju. Stoga sam na sastanku sa političkim aktivom Alžira iznio podrobno cijeli put koji smo prešli — od seljačkih radnih zadruga do modernih poljoprivrednih dobara koja postižu prinose jednake onima u razvijenim zemljama Evrope. U esnici sastanka su dobro primili moje izlaganje, posebno Ben Bela, koji se takođe nalazio me u prisutnima.

Posljednjeg dana posjete Ben Bela je priredio intimni razgovor, a poslije ručka me otpratio na aerodrom, odakle je trebalo da oputujem u Tunis. Pošto je avion kasnio više od dva sata, on je cijelo vrijeme ekao na aerodromu, ne osvrnući se na moja insistiranja da se vrati u grad. Ono što je bilo neshvatljivo s gledišta protokola, za nas je bilo razumljivo: tokom kratkog boravka sklopili smo prijateljstvo kakvo je moguće samo me u revolucionarima.

U PRVOJ POLOVINI 1963. GODINE posjetio sam, u svojstvu šefa sindikalne delegacije, Sovjetski Savez. Htio sam da iskoristim tu posjetu da se što više upoznam sa promjenama u sistemu privre ivanja i u društvenim odnosima. Više od tri godine nijesam imao prilike da razgovaram o tome sa sovjetskim rukovodiocima.

Sude i bar po pisanju štampe, u me uvremenu su nastupile krupne promjene. O njima je bilo govora na posljednjem plenumu Centralnog komiteta KPSS; Hruš ov je izjavio da zarade radnika treba da zavise od dobiti preduze a; radnike treba postaviti u položaj da sami odre uju norme, tarife.

Centralni komitet je prihvatio sve prijedloge Hruš ova i preporu io da se preduzmu potrebna istraživanja radi nji hove primjene. To je u meni pobudilo veliko interesovanje: prihvatanje i sprovo enje tih stavova nužno bi dovelo do napuštanja administrativnog sistema privre ivanja; preduze a bi morala proizvoditi za tržište; a radnici bi morali sami voditi ra una o razvoju preduze a. Tek u takvim uslovima radnicima se može prepustiti da sami odre uju visinu svojih zarada; svaki drugi put vodi ili u anarhiju ili u administrativno privre ivanje. Naime, ako radnici odlu uju o visini zarada, a država se i dalje stara o razvoju preduze a, sa sigurnoš u se može ra unati da e do i do anarhije na tržištu. Radnici bi pove ali zarade na ra un dobiti. Država to može sprije iti jedino utvr ivanjem visine zarada radnika, a to nije ništa drugo do vra anje na administrativni sistem privre ivanja.

Imaju i sve ovo u vidu, razumljivo je bilo moje interesovanje za sudbinu prihva enih prijedloga; svuda sam postavlja isto pitanje:

„Sta je sa Hruš ovljevim prijedlozima da zarade radnika zavise od dobiti preduze a i da radnici sami utvr uju mjerila za formiranje svojih zarada?“

Za udo, svuda su tvrdili da o tome nijesu ništa uli! Nikako nijesam mogao saznati da li stvarno ne znaju ili se samo ine nevješti.

Tek u Centralnom vije u sovjetskih sindikata posredno» sam otkrio stav o pitanjima koja su me interesovala.

— Sve do komunizma radnici ne e mo i samostalno da utvr uju mjerila za raspodjelu — re eno mi je.

Bilo mi je jasno da su Hruš ovjjevi prijedlozi odba eni, mada ih je prihvatio Centralni komitet. Ako se takvo mišljenje iznosi u rukovodstvu sovjetskih sindikata, gdje treba da se razra uju konkretni prijedlozi na liniji zauzetih stavova, o igledno je da od reforme ne e biti ništa. Gutanje u privrednim organizacijama, kada sam se raspitivao o sudbini prijedloga, bilo je samo znak da oni nijesu ni došli do baze, te stoga radni kolektivi o njima nijesu mogli diskutovati.

Tokom razgovora u Planskoj komisiji ponovio sam moje pitanje. To je izazvalo zabunu i došaptavanje. Jasno sam uo kako jedan od prisutnih kaže: „Jesam li ti rekao da e prvo postaviti to pitanje?“

Poslije izvjesnog oklijevanja re eno mi je da su svi prijedlozi predati na dalje prou avanje nau nim institutima i Akademiji nauka.

Bilo mi je jasno: izabrali su takav put da se otarase neprijatnih prijedloga. Nijesu ih prenijeli u radne kolektive jer su se bojali da e ih radnici prihvativi, ve su ih dostavili nau nicima u Akademiji nauka; a to je isto kao da su ih i formalno odbacili.

PRI KRAJU BORAVKA u Sovjetskom Savezu bio sam obaviješten da e me primiti Hruš ov. Odluka o tome donijeta je u posljednjem asu: nalazio sam se u Kijevu i saopšteno mi je da avionom isto ve e krenem za Moskvu, odakle je trebalo da rano ujutro avionom poletim na obalu Crnog mora, nedaleko od So ija, gdje se Hruš ov nalazio na odmoru.

Hruš ova sam zatekao u dvorcu na obali mora. Svuda okolo pružala se šuma; veoma povoljni uslovi za odmor.

Hruš ov je imao izgled umorna ovjeka; ni traga od njegove živosti. Nijesam mogao procijeniti da li je u pitanju fizi ki zamor ili teško podnosi opadanje svog uticaja u sovjetskom rukovodstvu, tj. sudbinu koju su doživjeli njegovi prijedlozi. Sve me je to podstaklo da se izvinim što ga uz nemiravam na odmoru.

— Da, vi mi zaista smetate — neljubazno i mrzovljno je odgovorio.

Na takvu neljubaznost ranije bih reagovao tako što bih mu skrenuo pažnju da nijesam ja tražio sastanak, a zatim bih se oprostio i otišao. Me utim, ovog puta nijesam tako postupio; suviše slabo je izgledao da bih mu vratio istom mjerom! Umjesto toga, upitao sam kakva je sudbina njegovih prijedloga o reorganizaciji rukovo enja privredom. Ali, prije nego što je Hruš ov odgovorio umiješao se Grišin, predsjednik sovjetskih sindikata:

— U nas zarade radnika ve zavise od dobiti preduze a. Ako radni kolektivi smanje planirane troškove proizvodnje ili pove aju planiranu proizvodnju, imaju pravo da pove aju zarade radnicima.

Hruš ov ga je, me utim, grubo prekinuo:

— Zašto govorite gluposti? Ništa mi nijesmo riješili! Jer tu se radi o najvažnijim problemima socijalizma.

A zatim je nastavio da izlaže svoju viziju o socijalisti - koj ekonomici zasnovanoj na krupnim proizvodnim i prometnim asocijacijama, iji bi unutrašnji odnosi bili postavljeni na bazi da se ne otu uje višak rada od proizvo a a. Grišin je utao. Cutao sam i ja razmišljaju i kako je ovaj revolucionar u sagledavanju vizije budu eg socijalisti kog društva ostavio daleko iza sebe sve svoje saradnike.

Ru ali smo u etvoro; bio je prisutan i jedan od Hruš- ovljevih savjetnika, koga je on stalno zvao „šujski knjaz“. Za vrijeme ru ka govorio je o razvoju svjetske situacije; osvrnuo se i na odluku o instaliranju rampi za lansiranje raketa na Kubi, kao o jedinom na inu da se sprije i invazija Amerikanaca na ostrvo.

— Ja sam predložio da se instaliraju rampe, ali sam istovremeno upozorio rukovodstvo da treba dobro da razmisli da li da se donese takva odluka. Ona je donijeta jednoglasno, pošto su svi imali vremena da razmisle! Niko nije bio suprotnog mišljenja. Zar ne, Grišine?

Dok je Grišin odgovarao potvrđno, mene je zaokupila misao zašto potencira da su bili jedinstveni, zašto traži od Grišina da se izjasni? Nijesam se mogao oteti utisku da ga sada napadaju oni isti lanovi rukovodstva koji su se svo-

jevremeno saglasili sa odlukom o instaliranju raketnih ram-pi na Kubi.

Poslje ru ka oprostili smo se od Hruš ova i krenuli natrag. Me utim, poslje jednog sata leta morali smo se zbog nevremena vratiti. Tako smo u Moskvu stigli poslje pono i. Prijem u našoj ambasadi povodom boravka delegacije SSJ bio je davno završen. Od drugova iz ambasade uo sam kako su na prijemu neki sovjetski ljudi iz aparata Centralnog komiteta pri ali kako im je Hruš ov poslje razgovora sa mnom 1960. godine rekao „da ga niko tako nije oznojio“! Naravno da mi je bilo priyatno da to ujem.

Po povratku u zemlju izvijestio sam Tita o razgovorima u Moskvi, posebno sa Hruš ovom. Izvještaj sam završio ovakvom ocjenom Hruš ova: „Za tri kopla je iznad ostalih saradnika, ali je toliko ispred ostalih da ga niko ne podržava. U tome je njegova tragedija.“

PRIPREME ZA PETI KONGRES Saveza sindikata poele su cijelu godinu ranije. Imali smo ambiciju da izgradimo stavove o svim problemima naše samoupravne prakse. Prethodne materijale slali smo u osnovne sindikalne organizacije i diskusije o njima trajale su sve do kongresa. Tako smo postigli da stavove koji budu predloženi kongresu pret hodno prihvate radnici u preduzeima i ustanovama.

Odlu ili smo da kongres radi u pet komisija; svaka komisija za jedno krupno podruje sindikalne aktivnosti: odnosi između društvene zajednice i preduzeća; odnosi između radnika i preduzeća; odnosi u komuni; problemi standarda; odnosi u međunarodnom sindikalnom pokretu.

Svaka komisija je imala privremeno rukovodstvo koje je već u pretkongresnoj kampanji trebalo da razradi materijale i organizuje diskusije o njima. Komisije su, opet, stvarale uže grupe iji je zadatok bio da razrade konačne stavove koji će biti predloženi kongresu.

Takva naša orijentacija tražila je maksimalnu angažovanost svih sindikalnih aktivista, ali je izazvala i prigovore da smo „suviše ambiciozni“, da hoćemo od Centralnog vijeća a

da stvorimo „drugi Centralni komitet”, da smo obrazovali „vladu u sjenci”.

Ovi prigovori su onemogu avali da se potpuno angažujem na ostvarenju zadatka koje smo postavili. Doduše, u sebi sam priznavao da imamo ambicije da sindikat prije drugih uspije riješiti nagomilane probleme samoupravljanja, odnosno da bar ukaže na mogunost njihovog rješavanja. U tome nijesam vidio ništa negativno: željeli smo otvorenu utakmicu sa ostalim društvenim snagama u rješavanju problema dalje izgradnje našeg samoupravnog društva.

Tito je pred kongres primio delegaciju Centralnog vijeća a SSJ; bili su prisutni predsjednici strukovnih sindikata i sekretari Centralnog vijeća. Upoznali smo Tita sa pripremama koje smo izvršili, ukazali smo i na primjedbe koje se stavljaju na ra un naše aktivnosti. Saglasivši se sa svim što smo preuzeли, Tito je sugerisao da glavnu pažnju posvetimo problemima standarda radnika, a u vezi s primjedbama koje se iznose na ra un sindikata rekao je:

— A vi stvarajte Centralni komitet! Ako ga ne mogu stvarati ljudi koji su za to zaduženi, onda ga stvarajte vi.

Znao sam da takvo reagovanje nije odraz trenutnog neraspoloženja zbog stanja u Centralnom komitetu. Ve duže vremena osjeao sam da je Tito nezadovoljan stanjem u Centralnom komitetu; ima lanova komiteta koji više ne odgovaraju novonastaloj situaciji. Ali, kako ih zamijeniti kada imaju ne male zasluge u dotadašnjim revolucionarnim borbama?

U PRETKONGRESNOJ DISKUSIJI posebnu pažnju smo posvetili problemima planiranja. U vezi s tim smo konstativali da moramo u tržišnoj privredi, kakva je naša, na drugi način riješiti problem planiranja. Naime, tržišnim uslovima ne odgovara naturalno planiranje da svako preduzeće dobija planski zadatak za proizvodnju — koliko treba da proizvede i koje robe, koliku dobit treba da ostvari... Naša preduzeća su slobodna u privređivanju i sama određuju svoje proizvodne zadatke. Planiranje ih u tome ne smije ograničavati, a ipak se ne može dopustiti ni takva sloboda

u privre ivanju koja bi mogla izazvati zastoj u realizaciji proizvedene robe jer tada nastaju krize i poreme aji u privrednim kretanjima.

Tu protivrje nost može da riješi jedino planiranje uslova privre ivanja. Tim putem se mogu uskla ivati privredna kretanja a da se ne ograni ava samostalnost privrednih organizacija u poslovanju.

Onim proizvodnim grupacijama iju proizvodnju treba usporiti moraju se otežati uslovi privre ivanja: smanjiti carinska zaštita, liberalizovati uvoz, pove ati porez na potrošnju, ograni iti kreditna sredstva. I obrnuto, proizvodnim grupacijama iju proizvodnju treba ubrzati moraju se olakšati uslovi privre ivanja: smanjiti obaveze prema društvenoj zajednici, pove ati kreditna sredstva itd.

ANALIZA odnosa u raspodjeli društvenog proizvoda me u proizvodnim grupacijama polazila je od upore enja dohotka po radniku i po uloženim sredstvima. Nalazi su bili više nego poražavaju i: neke proizvodne grupacije ostvarivale su 33 puta ve i dohodak po radniku, a 74 puta ve i po uloženim sredstvima. Takve razlike, o igledno, nijesu mogle biti rezultat razlika u postignutoj produktivnosti rada, ve u uslovima privre ivanja.

Ekonomске i društvene posljedice ovakvog stanja bile su negativne jer su te razlike narušavale jedinstvo radni ke klase: dohodak se preljevao iz grupacija u grupaciju zbog neriješenih uslova privre ivanja; to se odražavalo na zarade radnika — jedni su raspolagali tu im sredstvima, a drugi nijesu ni onima koja su sami stvorili.

Razlike su deformisale i kriterijume za ocjenu rentabilnosti ulaganja u proizvodne kapacitete; ulaganja u odreenu proizvodnju pokazala su se visokorentabilnim, iako u stvarnosti to nijesu bila. Tu je ležao glavni razlog zaostajaju sirovinske i forsiranju prera iva ke industrije.

Da bi otklonila negativni uticaj pomenutih razlika na skladan razvoj privrede, društvena zajednica je morala centralizovati znatan dio akumulacije u društvene investicione fondove i ulagati njihova sredstva u privredne grane

koje zaostaju u razvitku. Firme je sužavana materijalna baza samoupravljanja; proširena reprodukcija se odvajala od radnika, a radni kolektivi su, prilikom donošenja odluka o investicijama, dolazili u veliku zavisnost od administrativnih organa i banaka. Položaj niskoakumulativnih grana nije poboljšavan jer su se one morale razvijati pomoću kredita, a ne iz sopstvene akumulacije, što je opterećivalo proizvodnju dodatnim troškovima.

U uslovima kada nema objektivnih mjerila za raspodjelu ostvarenog dohotka među proizvodnim grupacijama tačka pitanja su najčešće rješavana odlukama organa uprave. Otuda je visina dohotka proizvodne grupacije više zavisila od odluka organa uprave nego od rezultata privreivanja radnih kolektiva. Nije ni uđeno što je aktivnost kolektiva bila više usmjerena prema „gore“ — da bi se obezbijedili povoljniji uslovi privreivanja — nego prema „dolje“, u pravcu razvijanja proizvodnje i produktivnosti rada.

Izlaz iz takvog stanja, po našoj ocjeni, morao se tražiti u otklanjanju uzroka koji su doveli do toga da pojedine grupacije ostvaruju dohodak koji se ne može smatrati društveno opravdanim jer nije odgovarao uloženom radu. Tamo gdje se to ne može postići i otklanjanjem uzroka (odnosi na tržištu), treba primijeniti porez na promet i zahvatiti u korist društvene zajednice dio dohotka koji se ostvaruje zahtijevajući i povoljnijim uslovima privreivanja.

PREDMET PRETKONGRESNIH ISTRAŽIVANJA bila su i integraciona kretanja u privredi.

Na osnovu analiza stanja u privredi zaključili smo da se ne radi o integriranju proizvodnje, već o integraciji preduzeća. Integracija se vršila da bi se sprovela centralizacija sredstava i da bi se centralizovano donosile odluke o njihovom raspolaganju. Zbog toga i nije došlo do preorientacije u proizvodnji na bazi specijalizacije i kooperacije, bezega se teško moglo očekivati da će integracija doprinijeti povećanju proizvodnje i produktivnosti rada.

Odnosi između radnih jedinica, pogona i fabrika u integriranim preduzećima imaju regulisani su na dva načina: na bazi

tržišnih ili na bazi unutrašnjih cijena. U prvom sluaju svaka proizvodna jedinica je ostvarivala onoliko dohotka koliko joj priznaje tržište. I to je dobro jer se ne diskriminiše ni jedan radni kolektiv koji se integrisao. A u drugom sluaju organi samoupravljanja su utvrivali cijenu, a time i visinu dohotka u zavisnosti od toga kolika je visina cijene. Tu je obično dolazilo do favorizovanja proizvodnih jedinica koje ostvaruju neracionalnu proizvodnju: njima se priznava veća cijena u samom startu. Razumije se, tu su istovremeno jačale kompetencije stručnog aparata koji vrši prelijevanje dohotka; a na drugoj strani su pružali otpor oni radni kolektivi na koji se teret vršilo to prelijevanje.

U PRETKONGRESNOJ DISKUSIJI ponovo smo se założili za to da banke postanu privredne organizacije koje će se baviti poslovima prikupljanja i plasiranja novih sredstava i koje će naplaćivanjem svojih usluga, prema utvrdi cijeni, sticati svoj dohodak.

Praksa je pokazala da se gotovo nikad ne poklapaju potrebe za trošenjem novih sredstava i njihovo priticanje. Otuda preduze imaju koja imaju slobodna sredstva treba omogućiti da ih ulože u banku i na njih primaju odgovarajuću kamatu; s druge strane, preduze imaju koja imaju potrebe za dodatnim sredstvima valja obezbijediti da uz plaćanje odgovarajuće kamate dobiju kredit od banke. Razlika između kamata koje banka plaća na prikupljena sredstva i onih koje dobija na ustupljena sredstva predstavlja dohodak koji se dijeli između radnog kolektiva banke i radnih kolektiva koji su uložili svoja sredstva u banku.

U takvim uslovima radni kolektivi u bankama zainteresovani su da prikupljaju što više slobodnih sredstava, da ta sredstva plasiraju u poslove koji garantuju njihovo vranje u ugovorenim rokovima i sa što povoljnijim kamatama. Time se obezbeđuje normalna cirkulacija sredstava. Dodjeljivanje sredstava u vidu kredita predstavlja problem za sebe. Ti poslovi se ne smiju prepustiti radnom' kolektivu banke jer postoji opasnost da se on osamostali i postavi iznad

proizvo a a, a tada su mogu ne najraznovrsnije špekulacije i protekciye. Zato se politika dodjeljivanja kredita mora staviti pod nadzor proizvo a a koji su uložili sredstva u banku.

TOKOM PRETKONGRESNIH PRIPREMA mnogo se raspravljal o pitanju da li društvena zajednica treba da se mijеša u to kako e radni kolektivi raspodijeliti dohodak na platni fond i akumulaciju.

Radnim kolektivima treba prepustiti, isticali su jedni, da samostalno vrše raspodjelu dohotka na zarade radnika i fondove preduze a. Ne treba se bojati da e oni pove ati zarade na ra un fondova jer bi time došli u položaj da budu eni na tržištu, da zatvore preduze e i ostanu bez posla.

Nasuprot tome, mnogi su govorili da se u znatnom broju preduze a li ni dohoci formiraju iznad nivoa produktivnosti rada u odnosu na srodna preduze a. To se po pravilu događalo u niskoproduktivnim preduzeima; radni kolektivi su pove avali zarade na ra un smanjivanja fondova smatraju i da im zajednica mora obezbijediti zaposlenje ako budu primorani da zatvore preduze e. Imaju i u vidu te pojave, pobornici pomenuтиh mišljenja zalagali su se za to da društvena zajednica izgradi obavezna mjerila na osnovu kojih bi se dohodak dijelio na zarade i fondove.

Na kraju je na eno kompromisno rješenje: društvena zajednica e, kroz dogovor sindikata, vlade i komore, izgraditi mjerila za raspodjelu; na osnovu tih mjerila (dohodak po radniku i po uloženim sredstvima) svaka radna organizacija upore ivala bi svoj poslovni uspjeh sa srodnim preduzeima iste proizvodne grupacije i na osnovu toga utvrjava vala visinu li nih dohodaka.

Nijesmo prihvatali stav da se preduze a po svaku cijenu i u svakom vremenskom periodu moraju držati tih odnosa izme u zarada i fondova. U jednom periodu radni kolektiv treba da izvrši rekonstrukciju preduze a i tada je normalno da smanji zarade a pove a fondove; kasnije, po izvršenoj rekonstrukciji, svakako e znatnije pove ati zarade kako bi nadoknadio zaostajanje u prethodnom periodu. S druge

strane, ima situacija kada preduze e treba znatno da poboljša kvalifikacionu strukturu i tako stvori uslove za postizanje boljih poslovnih rezultata; da bi se to moglo sprovesti, valja pove ati projek zarada radnika, što ide nauštrb fondova preduze a; kasnije se ovo odstupanje može ispravljati i zarade postepeno dovoditi u sklad sa poslovnim uspjehom preduze a.

POSLIJE DUŽIH PREGOVORA, koncem 1963. godine, došla je u posjetu našim sindikatima reprezentativna delegacija britanskih sindikata*, na njem se elu nalazio generalni sekretar Džordž Vudkok, a me u lanovima je bio i generalni sekretar uticajnog Sindikata opštih i transportnih radnika Frenk Kazins. Cilj posjete je bio bliže upoznavanje sa položajem radnika u našem samoupravno organizovanom društvu i sa ulogom sindikata u uslovima kada radnici upravljaju preduzeima. Sa delegacijom su došli i urednici ekonomskih rubrika pet najuglednijih britanskih dnevnih listova. Bilo je o evidentno da se delegacija dobro pripremila i da želi da sazna što više i da što bolje upozna britansku javnost sa onim što bude vidjela.

Mi smo se tako e dobro pripremili; riješili smo da ništa ne krijemo, da iznosimo istinu bez obzira na to da li je ona pozitivna ili negativna. Kona no, ako naš sistem ra a i neke negativne pojave, one se ne mogu sakriti pred našim radnicima i oni e ih prije ili kasnije osjetiti. Što se ti e britanskih radnika, nijesmo imali nikakvog razloga da krijemo negativne pojave kod nas, jer nijesmo namjeravali da izvazimo naš sistem samoupravljanja. Stoga smo delegaciji pripremili takav program boravka koji joj je omoguavao da što bolje upozna našu stvarnost: najprije je trebalo da na sastanku sa britanskom delegacijom izložimo osnove cijelog sistema samoupravljanja, a zatim bi ona posjetila neka preduze a kako bi se na licu mjesta uvjerila da li su i kako sprovedena na elu samoupravnog sistema; na kraju je bilo

* Delegacija Generalnog savjeta Kongresa tredjuniona — TUC (prim. red.).

predvi eno održavanje sastanka na kojem bismo odgovarali na pitanja britanske delegacije.

Na prvom sastanku pokušao sam da prikažem funkcionalisanje našeg sistema privreivanja; radi toga sam po eo objašnjavati ulogu preduzea, komune i federacije u procesu reproducovanja proizvodnje i društva. Na žalost, lani novi britanske delegacije, posebno Vudkok, nijesu ispoljili interesovanje za funkcionalisanje sistema u cijelini, ve su me prekinuli i po eli postavljati konkretna pitanja. Morao sam se povinovati njihovim željama.

Njihovo interesovanje je bilo usredstvo eno na odnose u preduzeu u.

— Kako se utvrjuju plate radnika? — zapitao je Vudkok.

Nastoje i da budem što jasniji, rekao sam:

— Radni kom savjet preduzea mora prvo ustanoviti iznos ukupnog platnog fonda koji se može raspodjeljivati. Veli ina tog fonda zavisi, opet, od neto-produkta koji se dobija kada se iz prihoda preduzea podmire troškovi proizvodnje, amortizacija, obaveze prema društvenoj zajednici. Za onoliko koliko je već i neto-produkt može se povezati i ukupni platni fond. Time osiguravamo da se zarade radnika povezaju samo u skladu sa porastom proizvodnje i produktivnošću rada.

— A kako se platni fond dijeli na pojedine radnike?

— interesovao se Vudkok.

— To je interna stvar preduzea — rekao sam. — Svako preduzeće ima svoj pravilnik o raspodjeli; njega izrađuje posebna stručna komisija koju imenuje radni kom savjet. Potvrjuju ga svi radnici. Tarifni pravilnik sadrži procjenu radnih mesta, utvrđuje tarifne stavove i norme za svako radno mjesto. Komisija vrši raspored radnika na radna mesta; platoi fond se raspodjeljuje na pojedine radnike po mjerilima tarifnog pravilnika.

Osvrnuo sam se na razne nepravilnosti koje mogu nastati i nastaju u takvima odnosima.

— Komisije esto vode nepravilnu politiku pri obavljanju poslova koji su u njihovoj nadležnosti. Tako svoje prijatelje raspoređuju na bolje plaćena radna mesta, a onima koji kritikuju politiku uprave preduzea povjeravaju

slabije plaće poslove. Zbog toga su pristizale i pristižu mnogobrojne žalbe radnika.

Mi smo po eli da mijenjamo taj sistem. Ekonomске jedinice nijesu ništa drugo do proizvodna odjeljenja i faze proizvodnje u fabrikama. Odnosi me u njima postavljeni su na ekonomsku osnovu. Radnički savjet preduze a ustanovljava proizvodni zadatak svake ekonomске jedinice i cijenu po kojoj ona isporučuje svoje proizvode i usluge drugim ekonomskim jedinicama. Radni kolektiv svake ekonomске jedinice — nastavio sam — slobodno raspolaže svojim prihodom, podmiruje iz njega troškove proizvodnje, izdvaja amortizaciju i raspolaže njome, izvršava obaveze prema društvenoj zajednici i ostatak ili neto-prodikt raspodjeljuje na platni fond i akumulaciju kojom tako će slobodno raspolaže.

Pošto sam izložio osnovne odlike organizovanja preduze a na osnovi ekonomskih jedinica, prešao sam na promjene u raspodjeli platnog fonda na pojedine radnike:

— U preduzeima u kojima je uvedena raspodjela po ekonomskim jedinicama nema jedinstvenog tarifnog pravilnika koji važi za cijelo preduzeće. Svaka ekonomска jedinica izračuna svoj tarifni pravilnik. Radni kolektiv neposredno vrši procjenu radnih mjesti i ustanovljava tarifne stavove, utvrđuju norme za svako radno mjesto i vrši rasporeivanje radnika na radna mesta. On prima na posao nove radnike i otpušta radnike koji su nedisciplinovani i neuredni na poslu. Da bi taj sistem uspio, knjigovodstvo mora da bude ažurno, da evidentira rezultate privreivanja po ekonomskim jedinicama.

Na kraju sam iznio rezultate koje smo postigli u primjeni ovog na ina raspodjele:

— Manje stiže žalbi radnika zbog rasporeivanja na radna mesta, otpuštanja sa posla. Troškovi proizvodnje su niži jer sada se radnici brinu da bude što manje škarta, da se skupljaju otpaci koji se zatim prodaju i tako povećava prihod. Iskorišćavanje kapaciteta je potpunije jer radnici nastoje da povećaju proizvodnju iznad plana preduzeća, razumije se — ako je moguće plasirati na tržištu. Mašine se bolje održavaju, jer — ako kolektivi nijesu trošili amortizaciju za održavanje, ostaje im više sredstava za rekonstrukciju i mo-

dernizaciju procesa proizvodnje. Time se postiže viša produktivnost i veći li ni dohoci...

Poslije mog izlaganja Vudkok je nastavio s pitanjima:

— Da li u takvom sistemu ima problema između ekonomskih jedinica? Kako se oni rješavaju, posebno ako je radni komitet savjet preduze a sastavljen pretežno od radnika iz iste ekonomske jedinice?

— To je problem koji upravo sada razmatramo. Postoji i prijedlog da radni komitet savjet preduze a bude sastavljen od predstavnika svake ekonomske jedinice.

Jedan od lana delegacije postavio je pitanje:

— Zna i li to da se može dogoditi da nekvalifikovani radnik ima veću zaradu od kvalifikovanog radnika u istom preduzeću?

— Da, to se može dogoditi — odgovorio sam — ako ekonomska jedinica u kojoj radi nekvalifikovani radnik ostvaruje veći dohodak po radniku i po uloženim sredstvima. I to je pravilno jer kod nas se ne plaća posjedovanje kvalifikacija, nego postignuti rezultati u radu.

— Ako se zarade radnika formiraju u zavisnosti od uspjeha preduzeća a — glasilo je pitanje drugog lana delegacije — kako se vrši obraćanje u slučaju kada se radi o dužem vremenskom ciklusu proizvodnje?

— Ispla uje se akontacija do konačnog obraćanja za cijelo preduzeće — odgovorio sam.

— Zna i li to da zarade radnika mogu svakog mjeseca i u gore-dolje?

— Može i to da se dogodi — objasnio sam — ali to se izbjegava stvaranjem rezervnih fondova u koje se uplaćuju sredstva kada je poslovanje uspješno. Iz tih fondova se ispla uje zarade radnicima kada je poslovanje nepovoljno.

— Kakvi su odnosi između radničkog savjeta i upravnog odbora? — interesovao se Vudkok.

— Radni komitet savjet je najviši organ upravljanja u preduzeću, a upravni odbor je izvršni organ koji se stara o sprovodu enjuna odluka radničkog savjeta.

Kazins je postavio sljedeće pitanje:

— Kako rješavate problem da radnici u nekom preduzeću mogu ostvariti veći prihod ne zato što su dobro

organizovali proizvodnju, nego zbog toga što njihovo preduze e pripada visokoakumulativnim granama?

— Ti se odnosi rješavaju u prvom redu putem tržišta — rekao sam — ali i poreskom politikom vlade. Naime, država razli ito oporezuje privredne grane, pri emu od najakumulativnijih grana — duvan, nafta itd. — najviše uzima za svoje potrebe.

— A kakva je uloga sindikata u tome? — pitao je Kazins?

— Prilikom razrade plana vlada iznosi prijedlog koliko treba da se uzme sredstava od preduze a radi finansiranja poslova koji se obavljaju na nivou federacije (vojska, spoljni poslovi, nerazvijena podru ja itd.). O tome se mora izjasniti i sindikat, jer, ukoliko vlada više uzima, utoliko manje sredstava ostaje preduze ima. Osim toga, vlada ne optere uje ravnomjerno sve privredne grane; jednima uzima više, a drugima manje; tako se može dogoditi da jedni budu diskriminisani, a drugi favorizovani; uslijed toga može do i do razlika u prosje nim zaradama radnika. O svemu tome sindikat mora da ima svoje stavove, a kona na odluka se donosi u Parlamentu.

— Kakvu ulogu ima sindikat prilikom utvrivanja zarada radnika? — glasilo je Vudkokovo pitanje.

— Prilikom donošenja odluka o raspodjeli ostvarenog dohotka preduze a na platni fond i akumulaciju — odgovorio sam — sindikat treba da se politi kim sredstvima bori da ukupni iznos platnog fonda ne bude iznad produktivnosti rada, a na ra un akumulacije. U tom sluaju bi se zapostavljao razvoj fabrike i zarade radnika bi u perspektivi morale padati. Zadatak je sindikata, prema tome, da se bori za usklaivanje sadašnjih i budu ih potreba samih radnika. Valja imati na umu da gotovo polovina naših radnika živi na selu i posjeduje nešto imanja. Kod takvih radnika se javlja želja da pove aju zarade, makar i na ra un akumulacije. Tu interesi fabrike o igledno dolaze u sukob sa interesima takvih radnika, pa se sindikat mora boriti da oni ne preovladaju u odlu ivanju.

Prilikom donošenja odluka o odnosima me u ekonomskim jedinicama sindikat se bori da ne do e do favorizovanja jednih radnih kolektiva na ra un drugih.

Kada se odlu uje o rasporedu radnika na radna mjesta u ekonomskoj jedinici, kao i o mjerenu rezultata njihova rada, sindikalna organizacija se mora boriti protiv diskriminacije i privilegija koje se mogu pojavit iako radnici sami odlu uju o tim pitanjima.

— Željeli bismo da ujemo nešto o funkciji centralnih organa sindikata — rekao je na kraju Vudkok.

— U našem sistemu privre ivanja prosje na zarada radnika u privrednim granama zavisi i od politike cijena, poreza, carina, režima uvoza i drugih instrumenata vladine ekonomskne politike — rekao sam. Stoga je razumljivo da sindikat uti e da ti odnosi budu postavljeni tako da zarade po granama odgovaraju postignutim rezultatima rada, težini posla, kvalifikacionoj strukturi itd. Sindikat izgra uje svoje stavove o svim tim pitanjima i bori se da oni budu prihvati eni u Skupštini.

Nije rijetka pojava da privredne organizacije nijesu u stanju, ne svojom krivicom, da obezbijede da im realne zarade idu ukorak sa porastom prod¹ tivnosti rada jer im društvena zajednica ili previše uzima dohotka ili je neka grana dovedena u teške uslove privre ivanja usljud pogrešne politike cijena, carina, režima uvoza. Normalno da u takvim slu ajevima sindikat interveniše radi preduzimanja odgovaraju ih mjera, jer, ako se poremete odnosi izme u produktivnosti i zarada, ruši se osnova na kojoj po iva cio naš sistem privre ivanja.

Pošto je lista pitanja bila iscrpena, prvi sastanak delegacije bio je završen.

NA KRAJU POSJETE britanske sindikalne delegacije izrazio sam želju da se sastanem sa novinarima koji su pratili delegaciju i u estvovali u svim razgovorima koje je ona vodila. Pošto su u svojim napisima prili no iskriviljavali našu stvarnost, htio sam da im to otvoreno kažem i da ujedno odgovorim na pitanja koja mi postave.

Na samom po etku sastanka kriti ki sam se osvrnuo na pisanje britanskih novinara i to dokumentovao citatima iz njihovih napisu.

Tajms je, na primjer, javljaо: „U Jugoslaviji posve uju pove anu pažnju neproizvodnim djelatnostima. Radni ko samoupravljanje se proširuje na nastavnike, ljekare, umjetnike, državnu upravu. Ali delegacija britanskih tredjuniona teško može da vidi put primjene stimulacije ovih profesija. Kvantitativno vrednovanje rada za ovaj sloj dovodi do neminovnih teško a. Jer, o igledno, pla anje u itelja prema veli ini njegova razreda samo donosi štetu.“

Gardjan je pisao: „Jedan od prvih utisaka je da kontrola radnika u fabrikama može biti ukinuta ovlaš enjima koja ima Savez komunista Jugoslavije.“

Dejli telegraf je isticao: „Komunizam i slobodni sindikati su nespojivi. Sindikati u Jugoslaviji su nešto više nego obi an dio državnog aparata. Izgleda da su lideri tredjuniona postali sve više uvjereni da su komunizam i slobodni sindikati nespojivi.“

— Nemam namjeru da od vas tražim da ne pišete kako mislite, odnosno da pišete kako nama odgovara — po eo sam razgovor. — Pošto ne mislimo da eksportujemo naš sistem samoupravljanja, nije nam ni potrebno da ruži asto prikazujemo stanje u našoj zemlji. Ali imam pravo da tražim od vas da ne iskrivljujete stvari i da budete objektivni u prikazivanju naše stvarnosti. Vi ste, recimo, napisali da dohodak u obrazovnim ustanovama zavisi od veli ine razreda. A to nije ta no! I to ste mogli provjeriti u kojoj god ho ete školi. Uostalom, u tri maha sam objašnjavao vašoj sindikalnoj delegaciji da dohodak u školama zavisi od nastavnog programa, broja u enika i uspjeha koji u enici postižu u savla ivanju programa. Vi ste, isto tako, napisali da dohodak u zdravstvenim ustanovama zavisi od broja bolesnika, a ta no je da postoje razli ita rješenja: negdje se pla a cijena po osiguraniku, negdje po svakoj medicinskoj intervenciji, a negdje po broju dana provedenih u bolnici. Ni jedno rješenje nije usvojeno kao kona no, ve se provjeravaju.

Posebno sam se osvrnuo na ovlaš enja koja, navodno, ima Savez komunista da ukida odluke samoupravnih organa u preduzeima:

— Upravo na tom planu je u nas prevazi en staljinizam. Savez komunista nema nikakva prava da mijenja

odluke organa samoupravljanja. On može samo politi ki uticati da ti organi promijene svoje odluke. A tako djeluje svaka partija, pa i Laburisti ka. Ina e, to ne bi bila politi ka partija. I to se moglo lako provjeriti samo da je bilo dobre volje s vaše strane.

Na kraju sam zaklju io:

— Ipak je karakteristi no da nijeste našli ništa pozitivno u našoj stvarnosti iako ste upravo mogli vidjeti primjer kako se nerazvijena zemlja može brzo izvu i iz zaostalosti!

Novinari su razli ito reagovali na moju kritiku. Ve ina se izvinjavala da je prevedeno samo ono što je negativno u njihovim napisima. Samo je jedan novinar stupio u polemiku:

— Moram konstatovati — rekao je on — da postoji izvjestan nesklad izme u onoga što ste iznosili prilikom susreta sa britanskom delegacijom i onoga što sam uo od drugih. Konkretno, vi ste kazali da se ljudi raspore uju na radna mjesta na osnovu konkursa. Mi prihvatamo da je to ta no po slovu zakona, ali meni je jedan Jugosloven saopštio da ukoliko jedan ovjek ima viši položaj utoliko teže mijenja to radno mjesto. Isto tako mi je re eno da se u zdravstvenim ustanovama nagra uje prema broju bolesnika.

— Dobili ste neta ne informacije! — reagovao sam.

— Volio bih da znam ko vam je dao takve informacije.

— Nama je prekj e re eno da se od jugoslovenskih novinara ne traži da iznose izvore svojih informacija — indirektno mi je odgovorio britanski novinar.

— To je ta no — priznao sam. — Ali ini mi se da novinari treba da vode ra una od koga dobijaju informacije.

— Mi veliku pažnju posve ujemo izvorima informacija, ali same izvore ne otkrivamo! — uporno je ponavlja novinar.

— To je u redu! Samo treba provjeravati izvore, a vi to nijeste inili, zato ste dobijah neta ne informacije.

Novinar je u utao i ja sam pokušao da odgovorim na pitanje da li ljudi teško mijenjaju svoje radno mjesto ukoliko se nalaze na višim funkcijama.

— Bilo je pojava da su ljudi, posebno na višim funkcijama, previše dugo ostajali na svojim radnim mjestima.

Zato smo u Ustavu usvojili na elo rotacije, koje sada primjenjujemo. Ta no je i to da laniovi Partije ne mogu da se kandiduju bez odobrenja rukovodstva. Ali to nije karakteristično samo za našu Partiju! Svaka partija na neki način vrši uticaj na kandidaturu svojih lanova.

— A kako ste vi dobili funkciju predsjednika sindikata? — upitah su me.

Umjesto odgovora, ispričao sam jedan razgovor sa Gejskелom, liderom Laburističke partije, prilikom mog prolaska kroz London na putu iz Gane. Gejskel me je pozvao na aj u svom domu.

„Kakve utiske nosite iz Gane?“ — upitao me je Gejskel.

„Krajnje je vrijeme da Velika Britanija mijenja ekonomske odnose koji su uspostavljeni sa Ganom još u doba kolonijalizma. Ljudi u Gani su nezadovoljni što se ne mijenjaju ti odnosi“ — rekao sam.

Gejskel se trgao i upitao me s kim sam razgovarao u Gani. Odgovorio sam — sa rukovodstvom sindikata.

„Ah, da! Sindikati u Gani su suviše lijevo orijentisani“ — rekao je Gejskel. „U to sam se uvjerio prilikom svoje posljednje posjete ... savjetovao sam Nkrumahu da „pritegne“ sindikate.“

Nasmijao sam se i pola u šali rekao: „Pitam se da li sam dobro uočio! Vi, predstavnik „slobodnih“ sindikata, savjetujete šefu jedne države da „pritegne“ sindikate. Izgleda da od vaše koncepcije nije ostalo ništa u sudaru sa stvarnošću!“

„A što se vi udite?“ — brzo je prebacio razgovor na drugi teren. „Pa vas je vlada postavila za predsjednika sindikata.“

„Ne, mene vlada nije postavila na elo sindikata!“ — ispravio sam Gejskela. „Izvršni komitet Partije kojoj pripadam donio je odluku da podnesem ostavku kao potpredsjednik vlade i da istaknem svoju kandidaturu za predsjednika Sindikata. Ja sam tako postupio i bio izabran prvo na plenumu, a kasnije i na kongresu.“

„A zašto nijesu izabrali nekog drugog?“ — sarkastično je zapitao Gejskel.

„Sta mogu kada se po popularnosti ne može niko sa mnom mjeriti!“ — odgovorio sam ravnom mjerom.

Novinari su veoma pažljivo slušali ovu priču i više nijesu pitali kako sam došao na rad u sindikat. Me utim, nastavili su sa pitanjima o položaju radnika u samoupravnom društvu; interesovalo ih je sve, te sam morao da odgovaram više od tri sata. Na kraju su opet pomenuli moj dolazak u Centralno vijeće SSJ.

— Slušajući vas danas postalo nam je jasnije zašto je Centralni komitet Saveza komunista insistirao da vi budete predsjednik sindikata. Da li ste preuzeli tu dužnost zbog toga što je ranije bio haos u sindikatu ili zato što je pretходни predsjednik umro?

— Ocjena Centralnog komiteta je bila da sindikat treba da ojača jer se sve više prava prenosilo na radne kolektive — rekao sam. — Trebalo je pomoći radnicima da ovlađuju tim poslovima. Nijesam samo ja tada došao na rad u sindikat, došli su i mnogi drugi.

Ispravo sam kako smo u to vrijeme dobili pismo Unije gra evinara MKSS*, iji smo lanovi bili. U pismu je izražavana zabrinutost zbog personalnih promjena koje, navedno, znače slabljenje uloge sindikata; pozvali su nas da odmah doemo na „referisanje“! Mi smo odgovorili da ne prihvatom nikakvo „referisanje“, odnosno da personalne promjene koje smo izvršili predstavljaju našu internu stvar. Ako ih interesuje da li one znače slabljenje ili ja anje uloge sindikata, neka do učili no se u to uvjere na licu mjesta. Naravno, nijesu došli, nego su nas ubrzo isključili iz Unije!

— Prije nego što ste postali predsjednik sindikata imali ste, nema sumnje, niz funkcija i zaduženja. Možete li nam reći neke od tih funkcija i ime mislite da se bavite kada odete iz sindikata?

Pošto sam odgovorio da sam prije rata bio profesionalni revolucionar, pobrojao funkcije koje sam vršio u toku revolucije i poslije rata, rekao sam:

— Najljepše godine mog revolucionarnog rada su one koje sam proveo u revoluciji, a zatim u sindikatu. Me utim, ne mogu vam kazati šta u raditi poslije odlaska iz sindikata. Jednostavno, to ne znam!

* MKSS — Međunarodna konfederacija slobodnih sindikata — ICFTU (prim. red.).

— Da li ste više odani vlasti, sindikatu ili Partiji? — glasilo je posljednje pitanje.

— A šta biste vi odgovorili kada bi vas zapitali: „koji prst bi vas najviše zabolio ako bi vam ga odsjekli?” — zapitao sam britanske novinare.

Svi su se nasmijali; jedan od novinara je izjavio da je odgovor dat u stilu Hruš ova. Na kraju je predstavnik *Dejli ekspresa* rekao:

— Zahvalni smo vam za ovo dugo i interesantno izlaganje koje mi nastojimo da shvatimo. Da li smo uspjeli u tome ili ne, to još ne znamo. Zao mi je da ste na osnovu naših dosadašnjih izvještaja stekli utisak da su neta ni. Nadamo se da ćete imati drugo mišljenje kada pročitate sve što budemo napisali o posjeti.

Zaista, izvještaji o ovom sastanku bili su objektivni; sasvim je korektno prenijeto moje izlaganje o položaju ovjeka u našem samoupravnom društvu. Čak je rečeno da britanska sindikalna delegacija, izuzev Vudkoka i Kazinsa, nije bila dorasla da vodi razgovore sa rukovodstvom jugoslovenskih sindikata.

KONA NO, POSLIJE TRI GODINE sprovedeno je ono što je zaključeno na januarskom savjetovanju kod Kardelja. Savezno izvršno vijeće, na inicijativu Borisa Krajgera, koji je tada rukovodio privredom, ukinulo je doprinos na vanredni prihod, a godinu dana kasnije ukinut je i doprinos na dohodak preduzeća. Tako su ostali samo doprinosi na zarade radnika, doprinosi na poslovne fondove preduzeća i porez na promet proizvoda.

Promjene su imale revolucionarni značaj jer se država prvi put definitivno odričala da posredno ili neposredno određuje visinu zarada radnika. Preduzeće ima je ostajao na raspolaganju skoro čitav dohodak koji ostvare boljim privremenjem. Iz tog dohotka ona su morala izdvajati za potrebe društvene zajednice srazmjerno veličini zarada koje su ostvarila i poslovnih fondova kojima raspolaže. Preduzeće će im zaradama i sa većim poslovnim fondovima izdvajala su više u absolutnom iznosu. To je bilo opravdano jer

za te potrebe svako treba da doprinosi srazmjerno svojim materijalnim mogu nostima.

Promjene su izjedna ile uslove privre ivanja preduze a sa razli itom opremljenoš u procesa rada; jednake obaveze prema društvenoj zajednici imala su preduze a koja su bolje opremljena a zapošljavala manje radnika i preduze a koja su bila slabije opremljena a zapošljavala više radnika. To je znatno suzilo mogu nosti špekulacije i izbjegavanje obaveza prema drštvenoj zajednici — finansiranjem investicija kroz materijalne troškove, pove avanjem broja radnika, izmjerenama u kvalifikacionoj strukturi itd!

Ostalo je neriješeno pitanje cijena i uslova privre ivanja, u stvari osnovno pitanje raspodjele. Naime, ako se ovo pitanje prethodno ne riješi, izvršene promjene, posebno proporcionalno oporezivanje, mogu još više deformisati odnose u raspodjeli me u preduze ima.

Pomenuto pitanje nije riješeno ne zbog toga što nije postojala volja i želja Saveznog izvršnog vije a, nego što se radilo o veoma komplikovanoj materiji koja je tražila dublja istraživanja. Stoga je formirana komisija koja je trebalo da izu i cio problem i da predloži odgovaraju a rješenja.

POSLIJE VISEMJESECIH i svestranih priprema održan je u Beogradu Peti kongres Saveza sindikata Jugoslavije*.

Tito je pozdravio Kongres kratkim govorom; govorio je bez bilježaka i obra ao se neposredno klasi iz koje je ponikao. Podvrgao je oštrog kritici stanje u privredi, zapostavljenu rekonstrukciju starih i forsiranje izgradnje novih fabrika, odvojenost proširene reprodukcije od radnika, samovolju u preduze ima. Razgrani io je odgovornost onih „gore“ i onih „dolje“.

— Ne radi se samo o tome da kod vas dolje, u preduze ima i privredi, ne ide sve onako kako bi trebalo, nego ni kod nas gore nije sve u redu — rekao je Tito.

* Održan u Beogradu od 20. do 25. aprila 1964. godine (prim. red.).

U nastavku je izrazio uvjerenje da će radnici prevladati sve teškoće i slabosti na nivou preduzeća; a kada je govorio o slabostima koje su rezultat stanja u samom rukovodstvu, obratio se radnicima i pozvao ih da natjeraju rukovodstvo da radi onako kako oni traže!

Znao sam da stanje u rukovodstvu nije dobro i shvatio dramu cijele situacije. Jedan veliki revolucionar se obraća radničkoj klasi i poziva je da ga pomogne u nastojanju da se revolucija dalje razvija.

Poslije Titovog istupanja održao sam uvodni referat u kojem sam, pored ostalog, rekao da su stvoreni uslovi da se poveća i ešte zarada radnika u društvenom proizvodu. Naša industrijalizacija se može dalje razvijati samo pod uslovom da se industrija orijentiše na veću proizvodnju, na proizvodnju kvalitetnijih proizvoda, a za to je potrebna mnogo veća kupovna snaga stanovništva. Naveo sam podatak da polovina zaposlenih u društvenom sektoru može da kupuje samo ono što je potrebno za zadovoljavanje najnužnijih potreba — prehranu, odjevanje, stanovanje, ogrjev, osvjetljenje. Niska kupovna moć stanovništva otežavala je brži razvoj uslužnih djelatnosti i tu se najbolje moglo vidjeti kako djeluje „za arani krug siromaštva”: niske zarade građana uslovjavaju malu potrošnju usluga; mala potrošnja usluga ne daje dovoljno prostora da se razviju uslužne djelatnosti; cijena usluga ostaje visoka i nedostupna za građane. Izlaz iz ovog stanja može biti samo u tome da se poveća i ešte privrednih organizacija u raspodjeli društvenog proizvoda.

Zaključio sam time što sam istakao da poboljšanje standarda ne zavisi samo od veće kupovne moći stanovništva nego i od sposobnosti privrednih organizacija da proizvedu više robe za tržiste i to po cijenama prihvatljivim za potrošača. Da bi to moglo ostvariti, moraju imati više sredstava za rekonstrukciju i modernizaciju, za usavršavanje tehnologije. Nisko i ešte privrednih organizacija u društvenom proizvodu imalo je za posljedicu neracionalno trošenje investicionih sredstava što se ogledalo u podizanju novih fabrika, dupliranju kapaciteta. Tu su i ležali korijeni „politika fabrika“. Deformacije društvenih odnosa nijesu beznačajne, jer se sredstva za investicije odvajaju od proiz-

vo a a i koncentrišu u rukama državnih organa (ili banki) da bi se vra ala privredi u vidu kredita. Razumije se, u takvom sistemu cirkulacije društvenih sredstava ja ala je uloga poreskog i bankarskog aparata, a slabila uloga radnika, proizvo a a.

ISTE GODINE, u kasnu jesen, održan je i Osmi kongres Saveza komunista Jugoslavije*. Radi pripreme kongresnih materijala obrazovana je grupa od rukovode ih ljudi, u kojoj sam i ja bio. Povjeren nam je zadatak da usaglasimo stavove o najvažnijim pitanjima sistema privre ivanja.

Grupa je prihvatile uglavnom stavove Petog kongresa Saveza sindikata. U injena je rezerva u odnosu na izjednačavanje uslova privre ivanja; usvojili smo stav da se odnosi me u proizvodnim grupacijama uspostavljuju na bazi svjetskih cijena, da se poreskim instrumentima ne smiju mijenjati uspostavljeni odnos u primarnoj raspodjeli. Dakle, cijene na domaćem tržištu trebalo je izjednačiti sa cijenama na svjetskom tržištu, a poreski sistem (sekundarnu raspodjelu) tako postaviti da jednako optere uje sve privredne grane. To se pravdalo potrebom uklju ivanja naše privrede u svjetsko tržište.

Saglasio sam se sa tim prijedlozima jer su i oni zna ili krupan korak naprijed u rješavanju problema dalje izjednačavanja uslova privre ivanja. Me utim, bio sam uvjeren da ne e riješiti sve probleme; i dalje e biti proizvodnih grupacija koje e raspolagati dohotkom koji nijesu ostvarile svojim radom!

* Održan u Beogradu od 7. do 13. decembra 1964. godine
(prim. red.).

GLAVA IV

REFORMA

Posjeta sindikatima zemalja Latinske Amerike • Razjednjenost politih snaga u Urugvaju i nova taktika kineskih komunista • Razgovori sa komunistima i peronistima Argentine • Program društveno-ekonomskih reformi ileanskih demohrišana • Putevi sticanja ekonomske samostalnosti Venecuele i problem gerile • Nacionalizacija privrednih grana u Meksiku • Šta je delegacija jugoslovenskih sindikata vidjela u Velikoj Britaniji • Problemi raspodjele i privredna reforma • Drugi plenum CK SKJ • Reagovanja na stavove koje sam iznio na plenumu CK SKJ • Sesti kongres Svjetske sindikalne federacije i znaci sukoba u njenim redovima • Razgovori sa sovjetskom sindikalnom delegacijom prilikom posjete našoj zemlji • Kako sam postao kolecionar umjetnih radova • Istupam sa oštrom kritikom društvenih odnosa na Trećem plenumu CK SKJ • Od kada sam lan Centralnog komiteta • Brionski plenum i politika osuda Rankovića • „Skidanje feredže” • Istupanje na televiziji i odgovor „dušebržnicima“ samoupravljanja.

PO ETKOM 1965. GODINE posjetio sam sindikate latinskoameričkih zemalja. Posjeta je dobila mnogo širi, politički karakter. U svim zemljama sam razgovarao ne samo sa rukovodstvima sindikata nego i sa rukovodećim ljudima iz političkih partija — od centra do ljevice. Bio sam i kod predsjednika Republike zemalja koje sam posjetio. To mi je omogućilo da dobijem širok uvid u probleme borbe za novu Latinsku Ameriku i oslobođenu zavisnosti od severnoameričkih monopola.

U toku razgovora mogao sam konstatovati da, pored specifičnosti, postoji niz problema koji se moraju na isti

na in rješavati u svim zemljama Latinske Amerike. Bilo je mnogo zajedni kog i u programima politi kih struja bez obzira na to da li se one nalaze u centru ili na ljevici. Pa ipak, me u njima nije dolazilo do saradnje, ve je svaka djelovala za svoj ra un!

U URUGVAJU sam vodio razgovore sa rukovode im ljudima Socijalisti ke i Komunisti ke partije i, naravno, sa rukovodstvom sindikata. Evo kakvu sam predstavu dobio o osnovnim društveno-ekonomskim i politi kim problemima Urugvaja.

Agrarna reforma nije izvršena i zemlja se nalazi u rukama veleposjednika. Na veleposjedima se razvija sto arstvo, uglavnom na ekstenzivnoj osnovi. Otkupom mesa, vune i kože bave se mo ne trgovinske organizacije i banke u kojima preovla uje severnoameri ki kapital.

Politi ka nadgradnja je odgovarala takvoj strukturi privrede: na vlasti su se godinama smjenjivale dvije vlade-ju e partije koje su imale podršku veleposjedni kih kru-gova i inostranih monopolja; one su imale podršku i gradskog stanovništva pošto su mu obezbje ivale velike socijalne pri-vilegije, penzije i sli no.

Sve je to funkcionisalo besprijeckorno dok nije naraslo stanovništvo, posebno gradsko, dok se nije poveao broj penzionera i obim socijalnih davanja. Tada se pokazalo da sve to predstavlja takav teret koji privreda ne e mo i da podnese ako ostane na ekstenzivnom privre ivanju i na povlaš enim pozicijama inostranog kapitala. Zemlja je sve više ulazila u protivrje nu situaciju kada se ne može priv-re ivati na stari na in i kada se ne mogu održati ni partije koje su bile izrasle na bazi stare socijalne strukture.

U takvim uslovima došlo je do poja ne diferencijacije u masama, a to se, opet, moralo odraziti i na politi ke partije. Sve glasniji su postajali zahtjevi da se izvrši agrarna reforma, da se što prije pre e sa ekstenzivnog na intenzivno privre ivanje u poljoprivredi, posebno u sto arstvu. Tako e se odlu no tražila nacionalizacija spoljne trgovine i banaka, koje su imale monopol u izvozu mesa, vune i kože.

Takva društveno-ekonomска i politi ka kretanja stvarala su povoljne uslove za osnivanje širokog narodnog pokreta koji bi obuhvatio ne samo komuniste i socijaliste nego i lijevo orijentisane ljudi iz vladaju ih partija i njihovih rukovodstava. Me utim, na tom planu rezultati nijesu bili zadovoljavaju i. I to zbog toga što komunisti i socijalisti nijesu prihvatali jasniju orijentaciju na organizovanje tako e šireg pokreta; nije bio mali broj onih koji su smatrali da ne treba stvarati širi narodni pokret, ve da se treba zadržati na isto klasnom pokretu koji bi okupljaо samo pristalice Socijalisti ke i Komunisti ke partie.

Bilo je jasno da ovakvi u suštini sektaški stavovi više pogoduju sjevernoameri kim monopolima jer doprinose konzerviranju sadašnjeg stanja.

Na kraju posjete Urugvaju imao sam interesantan razgovor s novinarima koji su se upravo vratili iz Kine; tamo su boravili na poziv kineske vlade, koja je finansirala cito put! Dobio sam utisak da Kinezi masovno pozivaju novinare, politi are, javne radnike, posebno me u socijalistima iako su upravo socijalisti bili opoziciono nastrojeni prema Staljinu i Sovjetskom Savezu. Bilo je tu ne ega što mi je na prvi pogled izgledalo nelogi no: Kinezi se smatraju nasljednicima staljinizma, a orijentišu se na one koji su se izjasnili protiv Staljina dok je on bio živ. Novinari su mi rekli da u Kini kritikuju politiku Sovjetskog Saveza u odnosu na nerazvijene zemlje; isti u da u robnoj razmjeni nema razlike izme u politike Sovjetskog Saveza i kolonijalisti kih zemalja; proizvodi iz Kine se prodaju po nižim cijenama, a proizvodi iz Sovjetskog Saveza po višim.

Vidio sam da i moji sagovornici dijele to mišljenje.

— Istina je — rekao sam — da je problem nižih cijena sirovina naslje e kolonijalizma; industrijski razvijene zemlje na taj na in nastavljaju sa izvla enjem ekstraprofita. Taj problem se pojavljuje i me u socijalisti kim zemljama uko liko postoje razlike u pogledu privredne razvijenosti. Pa i u Jugoslaviji se suo avamo sa njim jer imamo razvijene i nerazvijene republike. Sto se nas ti e, namjeravamo da taj problem donekle riješimo kroz privrednu reformu. Ali na me unarodnom planu problem ostaje otvoren.

Nastavili su da iznose primjedbe koje su uli u Kini:

— Sovjetski Savez nedovoljno pomaže Kinu i ostale nerazvijene socijalisti ke zemlje, a trebalo bi da ih on pomaže i po cijenu zaustavljanja svog privrednog razvoja; time se izražava socijalisti ka solidarnost. .. Umjesto takve politike, Sovjetski Savez daje velike i povoljne kredite zemljama koje, istina, nijesu razvijene, ali u kojima nije pobijedio socijalizam. Time pomaže buržoaske vlade tih zemalja.

— Ne bih se mogao složiti sa tim kritikama iako mislim da je Sovjetski Savez mogao i trebao više pomoći i Kini — rekao sam. — Me utim, neprihvatljiva je postavka da razvijene socijalisti ke zemlje treba da zaustave svoj razvitak kako bi pomogle da ih nerazvijene zemlje sustignu i da onda zajedno ulaze u razvijeno komunističko društvo. Radnici iz razvijenih zemalja to ne bi prihvatili jer i oni žele da uživaju prednosti socijalizma. Osim toga, prihvatanje takve orijentacije pretpostavlja stvaranje nadnacionalne vlasti koja bi određivala koliko koja zemlja treba da napreduje u svom razvitku.

Osvrnuo sam se i na situaciju koja u tom pogledu postoji u našoj zemlji:

— Isti problemi se pojavljuju i kod nas. Naime, ima i kod nas ljudi koji traže da razvijene republike uspore svoj razvoj kako bi ih nerazvijene republike mogle sustići. Ali ima i ljudi koji smatraju da je normalno da se razvijene republike brže razvijaju jer se jedino tako može osigurati brži razvoj proizvodnih snaga u cijeloj zemlji. Mi smo usvojili rješenje koje je negdje između ta dva ekstremna shvatanja; moramo obezbijediti brži razvoj nerazvijenih, ali ne možemo zaustaviti ni razvoj razvijenih republika!

Moji argumenti nijesu uspjeli ubijediti sagovornike; shvatio sam da je teško ubijediti ljude iz nerazvijenih zemalja da ne mogu očekivati da brzo sustignu razvijene zemlje akko i ako kod njih pobijedi socijalizam; isto tako je teško ubijediti i one iz razvijenih zemalja da u socijalizmu treba da zaustave svoj razvitak da bi ih nerazvijene zemlje mogle sustići.

U ARGENTINI sam razgovarao sa peronistima, komunistima, radikalima i socijalistima. Najinteresantniji su bili susreti sa peronistima i komunistima; oni su mi omogu ili da steknem predstavu o situaciji u Argentini, koja se u privrednom pogledu nije mnogo razlikovala od Urugvaja.

Politi ki najja i uticaj u narodu, posebno me u radnicima, imali su peronisti. General Peron je dobro iskoristio situaciju u kojoj se našla zemlja u vrijeme drugog svjetskog rata. Argentina je raspolagala proizvodima — meso, vuna, koža — koji su bili neophodni za voenje rata, te je Peron mogao da diktira cijene i da Argentini obezbijedi ogromna sredstva. Pod uticajem svoje žene Eve, koja je organizovala mo ne radni ke sindikate i njima rukovodila, a zahvaljuju i ogromnim sredstvima koja su dobijana od izvoza, Peron je radnicima pružio znatne beneficije, po ev od ve ih zarada pa do stanova, zdravstvene zaštite, pla enog odsustva. Time je stekao ogromnu popularnost.

Me utim, po završetku rata nestale su mogunosti da se nastavi takva politika prema radnicima; sve više su dolazili do izražaja zahtjevi radnika za promjenu svojinske strukture — agrarna reforma, nacionalizacija spoljne trgovine. U takvoj situaciji vojska je stupila na scenu: vojska je primorala Perona da napusti vlast i Argentinu, a radni ki sindikati su zabranjeni. Peron je otisao, ali je ostala njegova popularnost me u radnicima.

Poslije 15 godina i više od odlaska Perona sa vlasti sastao sam se sa onima koji se smatraju njegovim sljedbenicima i od njih uo o ciljevima peronisti kog pokreta. Posebno su bili interesantni razgovori sa mladim rukovodiocem mo nog sindikata metalurga Vandorom; njega su mnogi priznavali za stvarnog rukovodioca peronisti kog pokreta.

— Peronisti ki pokret je okupio oko 90% industrijskih radnika — rekao je Vandor. — Ostalo otpada na komuniste. Dakle, mi predstavljamo ist radni ki pokret! Ne borimo se samo za ve e zarade radnika i za socijalne beneficije koje smo izvojevali pod Peronom nego i za agrarnu reformu i nacionalizaciju krupne industrije, spoljnotrgovinskih preduze a i banaka... — Malo je zastao kao da razmišlja o onome što treba da kaže, a onda je odlu no rekao: — Htjeli

bismo da u nacionalizovanoj industriji uvedemo i samo-upravljanje!

Tada sam shvatio otkuda onako veliko interesovanje sindikalnih aktivista za naš sistem samoupravljanja. To interesovanje se osjetno ispoljavalo ne samo u Centralnoj konfederaciji rada nego i u svim sindikalnim unijama. Na sastancima koje sam održavao nikad nije bilo manje od 50 aktivista i uvijek sam morao govoriti o našem samoupravnom socijalizmu.

Poslije razgovora Vandor me je odveo na ru ak u jednu manju kafanu gdje se okupilo puno aktivista iz njegovog sindikata. Bili su veoma raspoloženi, pjevali su borbene pjesme svog pokreta, izvikivali su parole „Tito — Peron!“ Za sve to vrijeme Vandor je povjerljivo razgovarao sa mnom i u jednom trenutku rekao:

— Znam da nas komunisti nazivaju nacistima, što je podla laž! Mi, istina, gajimo nacionalna ose anja, ali nismo nacisti. Ne želimo da kopiramo tu a iskustva, ve hoemo da izgra ujemo socijalizam kakav nama odgovara. Komunisti nas zbog toga napadaju, ak su i pucali na nas i to im ne možemo nikada zaboraviti. ..

— To nije dobro! — prekinuo sam Vandora. — Vi njima ne možete to da zaboravite, a oni vama ne mogu nešto drugo da zaborave! Zato se me usobno borite i time samo koristite onima koji drže vlast i koji su protivnici socijalizma.

Odmahnuo je glavom:

— Ne razumete vi našu stvarnost. Sa našim komunistima se ne može sara ivati jer oni nemaju svoje politike. Za Staljinova života napisali su veliku knjigu o Staljinu, a kada je on umro, povukli su je i odmah napisali novu o Hruš ovu! Sada i nju povla e... Sa takvim ljudima je nemogu e sara ivati.

Osjeao sam, na žalost, da govori istinu, ali se ipak nijesam predavao:

— Treba prelaziti preko toga i sara ivati sa njima kakvi jesu jer radi se o snazi koja se tako e bori za socijalizam.

— Niste ni vi hteli da sara ujete sa akvim komunistima u vreme sukoba sa Staljinom — rekao je Vandor pozivaju i se na naše iskustvo.

Time me je sasvim razoružao, pa sam samo odgovorio:

— Vjerujem da se takvo stanje ne e dugo zadržati ni kod komunista... Treba pratiti promjene u komunisti kom pokretu...

— Mi ne odbijamo saradnju sa komunistima zbog toga što smo uopšte antikomunisti ki raspoloženi, ve zato što imamo veoma loše mišljenje o našim komunistima! — nglasio je Vandor.

Nijesam više insistirao na tome, ve sam prešao na njihove odnose sa Peronom; rekao sam kako se može dogoditi da Peron ne prihvati program izgradnje socijalizma.

— Od starog peronisti kog pokreta ostalo je samo nekoliko ljudi. Svi ostali su mla i ljudi koji su iskreno za socijalizam — ubje ivao me je Vandor.

Bilo mi je dovoljno i tih nekoliko rije i da shvatim kako je od nekadašnjeg peronisti kog pokreta ostalo samo ime i jedan starac koji živi u izgnanstvu i ije ime nosi taj pokret!

Kada sam kasnije od komunista htio da doznam njihovo mišljenje o peronisti kom pokretu, postavio sam sljede e pitanje:

— Peronisti se izjašnjavaju za agrarnu reformu, za nacionalizaciju krupne industrije, za samoupravljanje radnika... Zašto ne sara ujete s njima?

— Oni su fašisti, sve to govore iz iste demagogije, a bore se protiv komunista — re eno mi je.

Reagovao sam:

— Vi ih nazivate fašistima, a oni se izjašnjavaju za socijalizam.

— I to je njihova demagogija!

— Po emu to zaklju ujete?

— Priredili su velike manifestacije De Golu kada je posjetio Argentinu — rekli su moji sagovornici.

— Ja tako e odobravam De Golovu spoljnu politiku. Da je došao u našu zemlju, i mi bismo mu priredili manifestacije.

Pogledali su me iznena eno, a onda naveli još jedan argument:

— Peronisti su išli u socijalisti ke zemlje, ali nikad nisu ništa pozitivno rekli o socijalisti kom ure enju; jednostavno, utali su.

— Možda nijesu našli ništa što bi im se svidjelo? A u Jugoslaviji su ipak našli. Ti isti peronisti pozitivno govore, i to javno, o socijalizmu i samoupravljanju u Jugoslaviji! Zašto to ine?

— Da bi vam se umilili!

— Nemaju razloga da nam se „umiljavaju“. Prijateljstva prema Jugoslaviji ne može biti a da to u isto vrijeme ne bude i prijateljstvo prema socijalizmu!...

Na kraju posjete Argentini sastao sam se sa zamjenikom generalnog sekretara Komunisti ke partije Geoldijem. Iznenadio sam se kada sam ga uo kako govori o peronisti kom pokretu kao o radni kom pokretu sa kojim komunisti treba da sara uju. To je bila negacija svega što sam uo od komunista-aktivista. Zaklju io sam da je vjerovatno posrijedi nov stav rukovodstva koji još nije dopro do lanstva.

U ILEU sam se sastao sa rukovodstvima komunista, socijalista i demohriš ana. Ovi posljednji su predstavljali ne tako brojnu partiju centra, ali su ipak pobijedili na izborima za predsjednika Republike i nalazili su se na vlasti. Pobijedili su zahvaljuju i podršci desnice, a ona to nije u inila zato što je podržavala njihov program, ve zato što je htjela da sprije i izbor socijaliste Aljendea kao kandidata svih partija ljevice. Desnica je povukla svog kandidata jer je ocijenila da kandidata ljevice može da pobijedi jedino kandidat koji bi imao tako e lijevi program — a to su bili demohriš ani.

U takvoj situaciji došlo je do polarizacije snaga izme u centra i ljevice, a ne izme u desnice i svih snaga od centra do ljevice. Polarizacija se vršila na svim klju nim pitanjima daljeg razvoja zemlje.

U razgovorima sa rukovodstvima partija nastojaо sam da otkrijem suštinu njihovog razmimoilaženja.

Od demohriš ana sam saznao da pripremaju sprove enje agrarne reforme. Uputili su me u njihov institut koji se bavio tim pitanjem. Tamo su mi rekli da namjeravaju oduzeti zemlju veleposjednicima iznad 80 hektara; jedan dio tako stvorenog zemljišnog fonda podijelio bi se seljacima bez ikakvih uslova; drugi dio bi tako e dobili seljaci, ali pod uslovom da zemlju kolektivno obra uju; tre i dio bi ostao u državnoj svojini — kao ugledna poljoprivredna dobra kojima bi upravljali oni koji na njima rade. Seljacima bi se povoljnim kreditima pomoglo da izgrade stanove, nabave potreban inventar

U svim tim mjerama nije bilo teško prepoznati naše iskustvo iz vremena prve i druge etape u sprove enju agrarne reforme. To, uostalom, demohriš ani nijesu ni krili!

Od rukovodstva demohriš ana sam zatražio informaciju o njihovom stavu prema nacionalizaciji bakra. Radi toga mi je omogu en sastanak sa senatorom Tomi em kao ovjekom koji se bavio baš tim pitanjima.

— Mi nismo za nacionalizaciju bakra jer bismo morali da smanjujemo, umesto da pove avamo, proizvodnju bakra. Zato smo usvojili na elo ileanizacije rudnika bakra. Po toj koncepciji država bi otkupila 51% akcija rudnika bakra i preuzela trgovinu bakrom. S druge strane, ameri ke kompanije bi se obavezale da novim ulaganjima za nekoliko godina udvostru e proizvodnju. Nismo uspeli da u svim rudnicima dobijemo predvi eni procenat akcija. Neke kompanije su pristale da nam ustupe samo 20% akcija, a to su upravo najperspektivniji rudnici.

Dok sam se zahvaljivao na iscrpnom odgovoru, Tomi me zapita.

— Šta mislite o ugovoru koji sam zaklju io sa kompanijama?

— Mislim da ste mogli više posti i — odgovorio sam otvoreno. — Imali ste ogromno preim u stvo jer se na redovnim izborima cio ileanski narod izjasnio ili za nacionalizaciju ili za „ileanizaciju“. Time ste ih mogli više ucjenjivati!

Ministar rada mi je, objašnjavaju i stavove demohriš ana prema samoupravljanju, rekao da se priprema zakon o upravljanju nacionalizovanim preduzeima; po tom zakonu

preduze ima bi upravljali odbori sastavljeni od pet lanova: trojicu bi postavljala vlada, a dvojicu bi birali sami radnici.

I tu sam odmah prepoznao naše iskustvo. Istina, to bi bio tek po etak uvo enja radni kog samoupravljanja u najrudimentarnijem obliku.

Predsjednik Republike Frej upoznao me je sa prijedlozima koje je vlada razradila na liniji predizbornog programa: predloženo je oštire oporezivanje kapitala, poboljšanje položaja radnika, sporazum sa kompanijama o kupovini akcija rudnika bakra.

— Sa našim predlozima nameravali smo upoznati sve partije, kako one na levici tako i one na desnici — rekao je Frej. — Stoga smo ih pozvali na razgovore, ali, na žalost, svi su odbili. Sa desnice su kazali da, glasaju i za mene, nisu glasali i za program demohriš ana. Komunisti nisu dali podršku iako su predložene mere uperene protiv interesa kapitala. Socijalisti ak nisu ni došli na razgovore! Tako smo se našli u protivre noj situaciji. Izabran sam na programu koji je odobrila ve ina naroda, a ipak nisam u stanju da ga realizujem!

Nijesam mogao ništa da kažem iz prostog razloga što još nijesam imao jasnú predstavu o karakteru demohriš anškog pokreta, koji je naglo izrastao u pokret na vlasti. Želio sam da to pitanje razjasnim u razgovoru sa socijalistima i komunistima.

Na sastanku sa rukovodstvom Socijalisti ke partije dobio sam objašnjenje od Solomona Korvalana; on je rukovodio spoljnopoličkom komisijom Partije.

— Da bi se razumeo naš odnos prema demohriš anima, moraju se uo iti promene u politici SAD prema latinsko-američkim zemljama — po eo je Korvalan. — Ranije su Amerikanci svoje prisustvo u iskoris̄ avanju bogatstava latinskoameričkih zemalja obezbeivali preko desnih partija koje su stajale pod uticajem veleposrednika. To je bilo moguće u periodu prosperiteta. Ali uporedno sa sve većim privrednim teškoama veleposedi se nisu mogli održati. Desnica je izgubila uticaj u masama jer su se one sve više levo orijentisale. U mnogim zemljama seljaci pristupaju gerilskim odredima i silom uzimaju zemlju od veleposrednika. Oružani pokret seljaka preti da uzdrma itav dru-

štveni poredak u nizu zemalja. Zbog svega toga Amerikanci više ne traže podršku desnih partija i veleposednika, nego se orijentišu na partije centra, posebno na demohrišane, i preko njih forciraju sprovo enje agrarne reforme. Time istovremeno postižu dva uspeha: demohrišani i partije centra se predstavljaju kao nosioci progresa i borci za nacionalne interese i ujedno se otklanjavaju uzroci koji su navodili seljake da odlaze u gerilu i da silom uzimaju zemlju od veleposednika. Na to se Amerikanci odlučuju zbog toga što im demohrišani ne ugrožavaju njihov osnovni interes — bakar.

Na ovom posljednjem se Korvalan više zadržao:

— Da bi prikrale svoj stvarni odnos prema nacionalizaciji, te snage se zalažu za nacionalizaciju pojedinih privrednih grana, ali ne onih koje ostvaruju visoke profite — bakar i slično. Umesto toga, zahtevaju nacionalizaciju samo onih grana koje nemaju perspektivu razvoja, koje raspolažu zastarem mašinskim parkom i tehnologijom, pa se ne isplate već ulaganja za modernizovanje proizvodnje. Amerikancima više odgovara da dobiju naknadu za tu imovinu jer je to u stvari naknada za staro gvožđe.

Korvalan je govorio i o novim oblicima izvlačenja profitata od strane američkih monopolija:

— Gototo sve latinskoameričke zemlje imaju teško a u spoljnotrgovinskom bilansu i zato se orijentišu na visoku carinsku zaštitu domaće industrije. Tu se ubacuju američke kompanije; njima partije centra omogućavaju da podižu „domaće“ fabrike za sklapanje gotovih delova — automobili, traktori. Tako se te fabrike oslobođuju od planiranja carine na uvezene delove. Izigravanjem carine dolazi se do velikih profitata. Dakle, demohrišani sve više postaju snaga koja treba da obezbedi interes američkih monopolija, što su ranije inile desne partije. Zbog svega toga me u nama ne može biti nikakve saradnje.

— Nije mi jasno šta dobijate ako isključujete mogućnost saradnje sa demohrišanimi u onim stvarima gdje imate identične stavove? — upitao sam Korvalana. — Takvom politikom jedino gubite u masama jer esto dolazite na iste pozicije sa partijama desnice i glasate protiv prijedloga vlade koji su, inače, na progresivnoj liniji. Tako ste zajedno sa

desnicom glasali protiv prijedloga vlade da se više oporezuje kapital i da se poboljša položaj radnika. Uskoro te, vjerovatno, glasati protiv prijedloga zakona o agrarnoj reformi mada je on, koliko je meni poznato, progresivan!

— Ako bismo ih podržali bilo u emu — suprotstavlja se Korvalan — pomogli bismo im da se još više u vrste na vlasti, a time bismo pomogli i pobjedu nove linije severnoameričkih monopola.

— Naprotiv, ako biste im davali podršku u onim stvarima gdje postoji uzajamna podudarnost, a istovremeno kritikovali stavove koji ne bi bili na progresivnoj liniji, podsticali biste diferencijaciju u njihovimi redovima — iznio sam moje argumente. — Brže bi se oformilo lijevo krilo demokratičana koje bi bilo na progresivnoj liniji.

BOGATA NAFTOM, Venecuela je zemlja u kojoj se eksploatacija tog neizmjernog prirodnog blaga nalazi u rukama inostranih petrolejskih kompanija. Sjevernoamerički monopoliji nijesu birali sredstva da to bogatstvo zadrže; stoga su organizovali vojne poveke kad god su demokratske snage pobijavale na parlamentarnim izborima. Venecuela je izrazit primjer kako SAD koriste vojsku da sa uvaju svoje pozicije u latinskoameričkim zemljama. Kada im to ne polazi za rukom posredstvom desnice i veleposjednika, Amerikanci izazivaju vojne poveke i dovode vojne krugove na vlast. Budući da je u pitanju planika vojska, ona se redovno stavlja na stranu onih koji je bolje plate!

U Venecueli je u borbi protiv diktature formiran širok demokratski pokret „Demokratska akcija”; on je okupljaо progresivne elemente od centra do ljevice. Međutim, im je „Demokratska akcija” došla na vlast, pošto je proces diferencijacije: iz pokreta su se izdvojile lijevo orijentisane grupe (MIR) i prešle su u opoziciju. Prekinuta je saradnja i sa partijama na kraju ljevice; te partije ne samo da su se našle u opoziciji nego su organizovale gerilski pokret usmjeren na rušenje vlasti onog istog pokreta sa kojim su sarajevale u nedavnoj prošlosti! Venecuelu je zahvatilo vrtlog pravog graanskog rata.

U Venecueli sam boravio kada se na vlasti još nalazio pokret „Demokratska akcija“, ali ve znatno oslabljen jer su se od njega otcijepile još neke grupe. Ostvario je i koaliciju sa partijom centra — URDA.

Razgovore sam vodio sa predstavnicima te dvije partije; sa desni arskim partijama nijesam htio da imam kontakte iako su se nalazile u opoziciji, a sa partijama na krajnjoj ljevici nijesam mogao voditi razgovore jer su se nalazile u strogoj ilegalnosti. Razgovarao sam samo sa nekim grupama i pojedincima koji su se odvojili od pokreta i nalazili se u opoziciji.

Najprije sam razgovarao sa šefom URDA Hovitom Viljalbom. Upoznao me je kako je došlo do polarizacije u pokretu oko nacionalizacije nafte:

— Komunisti su zahtevali da se odmah ide na nacionalizaciju, a mi smo to ocenili kao avanturizam. Naime, kada petrolejske kompanije drže u svojim rukama itavu distributivnu mrežu, one mogu odbiti da kupuju naš petrolej i tako nas brzo prinuditi na kapitulaciju pošto se naš budžet u osnovi finansira prihodima od petroleja. Primer Irana je vrlo poučan: Mosadik nije uspeo sa nacionalizacijom samo zato što nije imao sopstvenu mrežu za distribuciju petroleja; petrolejske kompanije su bojkotovale kupovinu nacionalizovanog petroleja i naterale ga na kapitulaciju; ak su ga oborile sa vlasti!

Sto se ti e ciljeva koje je vlada postavila u vezi s petrolejom, Hovito Viljalba je naglasio da severnoameričke kompanije imaju koncesije za eksploraciju nafte samo još 15 godina; poslije tog roka vlada nema namjeru da im daje nove koncesije. Za to vrijeme treba sposobiti nacionalnu kompaniju da nastavi sa eksploracijom i organizovati sopstvenu mrežu za distribuciju nafte u zemlji. Tako bi bezbolno bila preuzeta eksploracija petroleja.

— Nama sada pripada oko 60% prihoda koje severnoameričke kompanije ostvaruju prodajom petroleja — nastavio je Viljalba — a to je znatno više nego što imaju zemlje na Bliskom istoku. Me utim, ako bi nam uspelo da se povežemo sa tim zemljama i da zajednički istupimo, mogli bismo postići i do 80% ukupnih prihoda, što je ravno nacio-

nalizaciji. Naime, preostalih 20% predstavljalo bi realnu cijenu za rizik inostranih kompanija u eksplotaciji i za usluge u prodaji petroleja.

Iako je sve to zvu alo ubjedljivo, ipak sam postavio pitanje:

— A kako je uspjelo Kardenasu da u Meksiku nacionalizuje izvore petroleja?

Odgovorio je odmah, kao da je o ekvao da u postaviti to pitanje.

— Tamošnja proizvodnja petroleja može zadovoljiti samo domaće potrebe — spremno je odgovorio. — Prema tome, nacionalizacijom je bilo rešeno i pitanje plasmana nacionalizovanog petroleja jer je istovremeno nacionalizvana i distributivna mreža.

Bio sam zadovoljan objašnjenjem; inilo mi se da politika koju sprovodi vlada u odnosu na petrolej jedino ima izgleda na uspjeh. Ipak, o tome sam posebno razgovarao sa grupama koje su se nalazile u opoziciji i sa nekim komunistima koji nijesu bili u ilegalnosti.

Nacionalna kompanija za eksplotaciju nafte postoji samo na papiru — tvrdih su oni i dokazivah da nema ništa ni od politike vlade da po isteku 15 godina preuzme eksplotaciju nafte od inostranih kompanija. Komunisti su ukazivali da nije tačno da se ne bi mogao prodavati nacionalizvani petrolej; vjerovali su da bi sve količine otkupljivali Sovjetski Savez i socijalisti ke zemlje.

Takvi odgovori sve više su me ubjeđivali da vlada ima realan plan mada se može kritikovati što ga brže ne sprovodi.

Sa rukovode im ljudima iz pokreta „Demokratska akcija“ — Prijetomi, Galaragom i drugima — razgovarao sam o ostahm pitanjima razvoja ekonomskih i društvenih odnosa, a prije svega o agrarnoj reformi. Oni su ukazivali da se sprovodi politika eksproprijacije veleposjednika i da se zemlja raspodjeljuje seljacima, pri čemu im se daju povoljni krediti za izgradnju stanova, nabavku potrebnog inventara. Posebno su naglašavali da jedan dio zemlje ostavljaju kao kolektivna imanja kojima upravljaju radnici koji ih obrađuju.

Nijesam imao primjedbe na koncepciju agrarne reforme pošto sam video da i tu dominira naš uticaj. Samo sam pitao:

— Koliko je zemilje do sada ekspropriisano?

Poslije izvjesnog vremena i me usobnog dogovaranja odgovorili su:

— Nešto oko dva miliona hektara.

Kada sam saznao da se radi o veoma niskom procentu u odnosu na ukupnu veleposjedni ku zemlju, skrenuo sam na to pažnju mojim sagovornicima. Oni su odgovorili da nisu više postigli zato što u zemlji vlada nenormalno stanje, što se vodi gerilski rat.

Tako je razgovor prešao na probleme gerile i gra anskog rata. Interesovalo me je šta mase pokre e u oružanu borbu.

Nijesu md dali zadovoljavaju i odgovor; govorili su jedino kako Kuba podst i oružanu borbu, šalje oružje i instruktore.

— Kuba ne bi mogla uspjeti da razvija oružanu borbu ako u samoj Venecueli ne postoje povoljni uslovi za to! — izrazio sam moje neslaganje. — Stoga bih više volio da saznam šta stvarno pokre e mase u oružanu borbu?

Pošto sam stekao utisak da izbjegavaju odgovor na to pitanje, pokušao sam iznijeti moja razmišljanja:

— Ako je istina da ne uspijivate da likvidirate gerilu, to zna i da je seljaci podržavaju, a to ine zbog toga što su nezadovoljni svojim položajem. Vjerovatno su nezadovoljni sporim napredovanjem agrarne reforme i time što zemlja još ostaje u rukama veleposjednika. Umjesto da shvatite da je sprovo enje agrarne reforme klju no pitanje koje e dovesti do odvajanja seljaka od gerile, vi vodite propagandu protiv Kube i time se, naravno, samo kompromitujete!

— Moramo se boriti protiv mešanja Kube u naše unutrašnje stvari — rekli su moji sagovornici. — Radi se o kontrarevolucionarnoj akciji koja dovodi do razbijanja jedinstva progresivnih snaga. Kada ne bi bilo tog mešanja, naši napor i bili usredsre eni na to da temeljito sprovedemo agrarnu reformu i da izvršimo nacionalizaciju teške industrije, banaka, osim petroleja, gde bismo mogli uspeti sa zahtevom za ve e u eš e u raspodeli prihoda. Tako bi se izvršile pripreme da preuzmemos sve izvore nafte posle isteka roka izdatih koncesija. Sproveli bismo i samoupravljanje u nacionalizovanoj industriji!

Umjesto odgovora, ispriao sam kako su se razvijali naši odnosi sa Albanijom poslije sukoba sa Staljinom.

— Albanija je mala susjedna zemlja, a u našim pogranicnim rejonima živi brojna albanska manjina. Albansko rukovodstvo je poslije našeg sukoba sa Staljinom pokušavalo da ubacivanjem oružja i diverzanata pobuni to stanovništvo. Mi smo se, naravno, suprotstavili tim pokušajima, ali glavnju pažnju smo ipak usmjerili na to da albanskom stanovništvu stvorimo takve uslove života da se bolje osje a nego da živi u Albaniji. Time smo onemogu ili diverzantima da na u uporiše me u Albancima. Naravno, sa diverzantima smo se odlu no razra unavali, ali to smo radili bez mnogo buke jer je teško uvjeriti svjetsko javno mnjenje da se jedna mala zemlja bavi diverzijama prema susjednoj veoj zemlji. Kampanja protiv Kube, bez obzira na to da li ste u pravu, neizbjegno se okreće protiv vas jer se sliva u opštu kampanju protiv Kube koju predvode SAD. A u pitanju je manja zemlja u kojoj je pobijedio socijalizam.

Nijesu se složili sa mojim stavom mada sam stekao utisak da su donekle pokolebani.

Me utim, i kod mene se u vrstilo uvjerenje da forsiranje gerilskog ratovanja ne doprinosi pobjedi revolucije, posebno u zemljama u kojima se na vlasti nalaze partije koji su programi lijevo orijentisani. Ne samo zbog toga što su SAD obu ile vojne snage u svim tim zemljama za borbu protiv gerile ve i zbog toga što je dobar dio masa koji je okupljen u tim partijama vjerovao da će se proklamovani program izvršiti, te nije bio spreman da podrži gerilske snage. Ako se moglo reći da gerila otežava proces diferencijacije i prerastanja jednog dijela tih partija, ako ne i cijelih partija, u aktivne snage koje bi se borile za pobjedu socijalizma.

MEKSIKO je, za razliku od ostalih latinskoameričkih zemalja, izvršio agrarnu reformu. Zemlja je podijeljena seljacima, ali se pojavio problem niskih prinosa. Obradivih površina ima preko 30 miliona hektara, a sa tih površina se

dobija svega 7 miliona tona pšenice i kukuruza; istina, proizvodi se i nešto pirin a, še erne trske, pamuka.

Vjerovatno je to i bio razlog velikog interesovanja za naša iskustva; morao sam dugo objašnjavati kako smo uspjeli da u poljoprivredi postignemo velike uspjehe.

U Meksiku su se pojavili problemi upravljanja nacionalizovanim preduzeima. Taj problem je riješen u ileu i Venecueli na bazi u estvovanja radnika u upravljanju preduzeima. U Meksiku su, međutim, bili mnogo oprezniji. Bojali su se iskustva Bolivijske; tamo su nacionalizovani rudnici nikla i predati na upravljanje radnicima. Amerikanci su pribjegli bojkotu kupovine nikla, pa su rudnici došli u veoma težak položaj; to je i u inilo da se radnici razo araju svojom pozicijom u upravljanju.

Pokušao sam objasniti razliku između radničke kontrole u rudnicima nikla u Boliviji i našeg sistema radničke samoupravljanja; dugo sam objašnjavao prava radnih kolektiva da odlučuju o problemima proizvodnje i raspodjele u preduzeima, ali i dužnost društvene zajednice da planom usklađuje privredna kretanja i da samim tim ograničava prava radnih kolektiva u interesu cjeline. Nijesam imao utisak da sam uspio da promijenim stečene predrasude.

UZVRATILI SMO POSJETU britanskim sindikatima u proljeće 1965. godine. Tokom desetodnevног boravka nastojali smo da upoznamo ulogu sindikata u uslovima kada se na vlasti nalazi partija koju oni podržavaju.

Prije svega smo obratili pažnju na promjene u materijalnoj bazi i strukturi radničke klase; smatrahmo da smo tako najlakše sagledati ulogu sindikata.

Nova industrijska revolucija — rečeno nam je — izaziva znatne promjene u strukturi radničke klase; napušta se tradicionalna klasifikacija radnika po kategorijama stručnosti, karakteristične za nekadašnje esnafске strukture. U toku je proces izrastanja nove strukture koja se prilagođava novoj tehnologiji: na jednoj strani su ljudi u proizvodnji koji rukuju mašinama; oni ne moraju posjedovati veću stručnu znanja jer se brzo osposobljavaju za određeni broj ope-

Svetozar Vukmanović sa Ben Belom (desno) u Alžiru 1963. Lijevo je tadašnji jugoslovenski ambasador u Alžиру Nijaz Dizdarević

Na proslavi 20-godišnjice NR Bugarske u Sofiji. Tempo estita doma inima praznik: Živkovu (prvi) i Trajkovu (tre i s lijeva). U sredini je Brežnjev

Tempo sa Kosiginom na prijemu u Moskvi 1962.

racija; na drugoj strani su kreatori i organizatori proizvodnje; oni predstavljaju mo^{*^} fabrike i u stvari zapošljavaju mašine kojima rukuju racnjaci.

Našoj delegaciji nije bilo teško uočiti da te promjene nijesu imale uticaja na organizacionu strukturu i djelovanje sindikata. Naprotiv, sindikati su zadržali zastarjelu organizaciju po branšama i ostali na revandikacijama ija je svrha bila poveanje zara^{<ja prema} kvalifikacijama. Tako je došlo do izrazite protivnjegnosti između potreba razvijene baze i zastarjele organizacije sindikata, a to je moralo dovesti do usporavanja novih industrijske revolucije i zaostajanja britanske industrije.

— Zar ne vidite da imate zastarjelu organizaciju koja je, možda, bila dobra u jeku prve industrijske revolucije, ali koja nikako ne odgovara današnjoj industrijskoj revoluciji? — upitao sam Vudkoka.

Nasmijao se i neposredno stavio do znanja gdje se nalaze teško e:

— A ko vam kaže da to ne uvi amo? Samo, pitanje nije u tome da li uvi amo neodrživost ovakve situacije nego da li je možemo Promeniti! Raspoloženje radnika u sindikalnim unijama je takođe da se ništa ne može promeniti. Tradicija u ovoj zemlji je toliko jaka da može da se odupre potrebama progresa.

— Ali to je protiv interesa samih radnika! Zato se ne biste smjeli miriti sa tiro dobacio sam.

Slegnuo je ramenima, a ja sam shvatio da uzroci nijesu toliko u raspoloženju radnika, nego više u ovom sloju sindikalnih „bosova“ koji drži krupne pozicije u sindikalnim unijama.

Posebno smo se interesovali za odnose između vlade i sindikata. Budući da se na vlasti nalazila partija koju pomazuju sindikati, htjeli smo da znamo da li je sindikat sa uvaćom autonomnu ulogu ili mora da sprovodi politiku vlade. Tako smo došli do politike dohodaka koju je proklamovala laburistička vlada i koju su prihvatali sindikati neznatnom ve inom.

Poslodavci su zahtijevali da se zakonom ograniči mogućnost da zarade radnika rastu iznad produktivnosti rada — re eno nam je prilikom objašnjavanja politike dohodaka. Taj

zahtjev je obrazlagan time što, navodno, porast zarada, do ega redovno dolazi u vrijeme konjunkture, izaziva skok cijena i inflaciona kretanja. Posljedice su pad profitne stope i bježanje kapitala iz zemlje, što dovodi do recesije i stag-niranja privrednog razvoja.

Kad smo upitah kakav je stav sindikata u vezi s takvom politikom, odgovoreno nam je da se ne može poricati da u vrijeme konjunkture zarade radnika ne rastu brže od proizvodnje i produktivnosti rada. Me utim, to nije razlog izbijanja inflacije i poreme aja u privrednim kretanjima. Razloge tim pojavnama treba tražiti u raspodjeli nacionalnog dohotka, u velikim izdacima za budžet i odbranu, a i održavanje vrijednosti funte veoma je skupo.

— To zna i da je prošlo vrijeme kada su se sindikati bavili samo revandikacijama, kada nijesu htjeli da se bave politikom! — komentarisao sam prethodne izjave.

— Da, to vreme je prošlo! Sindikati se moraju baviti i politikom globalne raspodele, budžeta, kredita, poreza, cena, svime što uti e na materijalni položaj radnika — glasio je odgovor.

— A kakva je politika vlade o tim pitanjima?

— Vlada je usvojila princip da zarade ne smeju i i iznad postignute produktivnosti rada, ali se izjasnila i za politiku zamrzavanja cena i profita.

— Da li su se sindikati složili sa takvim stavom vlade? — upitao sam, a pošto je odgovor bio pozitivan, prokomentarisao sam: — Dakle, i vi ste postali „državni“ sindikati!

Tražili smo dopunska objašnjenja o politici zamrzavanja cijena, ali naši doma ini su nas uputili u tek osnovan Ured za kontrolu cijena i dohodata. U toj vladinoj ustanovi pitali smo ime se može objasniti pojava da cijene rastu u uslovima slobodnog izvoza-uvoza i konvertibilnosti valute, da li se to može sprije iti administrativnom kontrolom cijena, kako sprije iti da poslodavci izbjegavaju obaveze o zamrzavanju cijena izmjenama asortimana i kvaliteta proizvoda.

Odgovori nijesu bili zadovoljavaju i; vidjelo se da su se tek po eli baviti tim veoma složenim pitanjima.

Ništa bolje nijesmo prošli ni u Nacionalnom uredu za privredni razvoj, tako e novoj ustanovi, koja je trebalo da

uskla uje privredna kretanja. Postavili smo niz pitanja iz oblasti planiranja u uslovima robne proizvodnje: kako regulisati odnose izme u zarada i profita, kako uskladiti odnose izme u privrednih i društvenih djelatnosti i administracije, kako izgraditi koncepciju optimalnog razvoja privrede, kako obezbijediti da se ta koncepcija realizuje. Ne samo sto nijesmo dobili nikakav odgovor na ta pitanja nego je cio kolegijum bio zahvalan sto mu se pruža prilika da nešto uje 0 našim iskustvima na tom planu. Direktor ureda je bio proto oduševljen i to nije krio. Ispratio nas je do ulice kada smo odlazili!

Prilikom posjete Parlamentu vodili smo razgovore sa laburisti kim poslanicima; njih je interesovalo kakvi su odnosi u našem samoupravnem društvu i da li opasnost od birokratizacije organa samoupravljanja ne proizlazi iz jednopartijskog sistema.

Nijesu me iznenadila takva pitanja jer sam bio navikao da se na Zapadu višepartijski sistem smatra najvišim oblikom demokratije.

— Opasnost od birokratizacije postoji u jednopartijskom 1 višepartijskom sistemu! Svuda gdje je vlast nad ljudima i mo raspolaganja viškom rada odvojena od radnika i centralizovana u višim organima upravljanja. Stoga radnici treba da samostalno raspolažu viškom rada i da sami rješavaju radne odnose. Tek kada radnici steknu ekonomsku nezavisnost, mogu e je prenijeti neke funkcije vlasti na više organe upravljanja bez opasnosti da oni prerastu u silu iznad društva. Tada je sporedno da li postoji višepartijski ili jednopartijski sistem jer organi upravljanja prestaju biti organi prinude i postaju uslužni organi.

— Razumije se — nastavio sam — nemam iluzija da je lako izgraditi takvo društvo. Istorija svjedo i da je uvjek bilo teško izvlastiti one koji drže vlast i ekonomsku mo , pa makar se radilo o doju erašnjim revolucionarima.

— Kako ocenjujete stanje u vašoj zemlji? — upitali su britanski parlamentarci.

— Kod nas je revolucija u toku. Izvlastili smo kapitaliste i veleposjednike u ime radnika. To isto smo u inili sa državnom birokratijom. Pa ipak stvarnu vlast i mo raspolaganja viškom rada još uvijek nemaju radnici. Zato, ako

ho smo da naša revolucija dalje te e, moramo izvlastiti i ove koji sada drže vlast. Kao revolucionari smo obavezni da dovedemo tu borbu do kraja. Tada smo se potvrditi kao revolucionari ... U suprotnom pretvorim smo se u reakcionare.

— Imate li u tome uspeha? — upitah su.

— Moram priznati da ne ide sve glatko! Iako su novi društveni odnosi proglašani i sadržani u ustavnim načelima, esto se pokazuje da se i revolucionari teško dobrovoljno odri u pozicija koje zauzimaju u društvu makar to bilo u korist radnika. Otuda još nijesmo uspjeli da najve im dijelom viška raspolažu preduze a, a ne organi države; a u preduzeima radnici, a ne organi koji u njihovo ime upravljaju preduzeima. No proces je ipak otvoren i on se ne e mo i zaustaviti!

— A ilas? — neo ekivano je uba eno novo pitanje.

— Dilas nije ništa novo ponudio da se preovlada opasnost od birokratizma — reagovao sam. — On se zalaže za preživjeli socijaldemokratizam i višepartijski sistem.

— A zašto je u zatvoru? — pitali su poslanici.

— Ekivao sam to pitanje i, umjesto odgovora, ispriao sam razgovor koji sam u Briselu vodio 1958. godine sa Manganom Filipsom.

„Zašto se interesujete za ilasa?“ — pitao sam Filipsa.

Iznenadilo ga je pitanje, pa je dosta zbumjeno odgovorio:

— Iz isto humanitarnih razloga!

„A zašto se ne interesujete, recimo, za Zujovi a?“

Filips nije ni znao ko je Zujovi , pa sam mu morao objasnjavati.

„Ali on je htio da Jugoslaviju stavi pod kontrolu Sovjetskog Saveza!“ — uzviknuo je Filips kada je uo o kome je rije .

Tada sam se nasmijao i rekao:

„Pa gdje su vaši humanitarni razlozi? Izgleda da vi „humanitarizam“ primjenjujete samo na vaše istomišljenike!“

Filips je utao, a ja sam nastavio:

„Vidite, mi smo jednako protiv onih koji bi htjeli da uvezu staljinizam u našu zemlju kao i protiv onih koji nastoje da uvedu socijaldemokratizam. Ne trpimo da se velike

sile zauzimaju za svoje „prijatelje“ u Jugoslaviji! A kako smo postupiti prema našim protivnicima, to je naša stvar.“

Kao nekada Filips, tako ni poslanici kojima sam ispriao tu anegdotu nijesu više postavljali pitanja u vezi s Bi-lasom...

Na kraju posjete saopštili su mi da e nas u ime vlade primiti Majki Stjuart, ministar inostranih poslova. Neki sindikalni lideri su bili nezadovoljni što nas ne prima Vilson i to su mi otvoreno rekli. Odgovorio sam da je to stvar samog Vilsona koji treba da odlu i da li e preferirati da se drži protokola ili e htjeti da razmijenimo mišljenja o društvenim i privrednim sistemima koje izgra ujemo u našim zemljama.

Sa Stjuartom sam vodio veoma prijatan razgovor o finansiranju škola; kao nekadašnji prosvjetni radnik, govorio je o tome sa poznavanjem stvari.

KOMISIJA SAVEZNOG IZVRŠNOG VIJE A koja je radila na reformi cijena izašla je sa prijedlogom da se do ma e cijene izjedna e sa cijenama na svjetskom tržištu. Po što je prijedlog prihva en, Savezna skupština je donijela niz mjera me u kojima i odluku o devalvaciji dinara. Time je po elu da se sprovodi privredna reforma.

Promjene u cijenama dovele su do krupnih promjena u raspodjeli me u proizvodnim grupacijama. Naime, cijene na unutrašnjem tržištu su bile deformisane; država je još od 1954. godine držala pod kontrolom cijene sirovina i reprodukcionog materijala; one su zbog toga bile za oko 30% niže od cijena na svjetskom tržištu. S druge strane, cijene proizvodima prera iva ke industrije su se slobodno formirale, i to u uslovima visoke carinske zaštite i ograni enog uvoza. Razumije se da su one bile znatno više od svjetskih cijena. Da bi mogla izvoziti, naša preduze a su dobijala znatne premije.

Prera iva ka industrija je bila dvostruko favorizovana: dobijala je sirovine i reprodukcioni materijal po nižim, a prodavala svoje proizvode po cijenama višim od svjetskih!

Posljedice su bile višestruko negativne: zaostajala je proizvodnja sirovina i reprodukcionog materijala, a zarade radnika u tim granama bile su niske; razvijala se neracionalna proizvodnja u preraiva koj industriji i formirali su se li - ni dohoci iznad produktivnosti rada.

Reforma cijena i njihovo dovo enje na nivo svjetskih cijena izazvali su promjene u dotadašnjem položaju svakog radnog ovjeka. Zato je i došlo do sazivanja Drugog plenuma Centralnog komiteta SKJ*; na njemu su pretresane mjere privredne reforme.

Istupaju i u diskusiji, polemisao sam sa izjavom koju je Savezno izvršno vije e dalo u Skupštini; u njoj se tvrdilo da reforma ne e pogoditi standard radnika jer, navodno, radni kolektivi imaju pravo da pove avaju zarade srazmjerno porastu troškova života.

— injenica je — istakao sam — da se sprove enjem reforme vrši preraspodjela dohotka, i to na višem nivou cijena. Usljed toga mora do i do porasta troškova života, a pove anje zarada — da bi se nadoknadio porast troškova života — dolazi u obzir samo u onim privrednim granama koje e imati pove ane dohotke, dakle — u sirovinskim granama; one e ak mo i da isplate zarade ve e nego što je porast troškova života. Me utim, to ne e mo i da u ine pre - raiva ke grane jer se njima dohodak smanjuje, te standard radnika mora pasti.

— Postoje dvije mogu nosti — rekao sam dalje — da reforma cijena ne pogodi standard radnika u preraiva - kim granama industrije; ne i i odmah na izjedna avanje cijena, odnosno nekim granama omogu iti da formiraju cijene na nešto višem nivou, ostaviti im vremena da rekonstrukcijama preovladaju nisku produktivnost rada i tek onda dovesti cijene njihovih proizvoda na nivo svjetskih cijena. Druga mogu nost je u tome da se zarade pove aju u skladu sa porastom troškova života makar to išlo na ra un smanjivanja fondova; da bi radni kolektivi ipak imali sredstava za rekonstrukcije mogao bi se smanjiti obim investicija i poveati dio akumulacije koji ostaje na raspolaganju privrednim organizacijama. Na taj na in bi se više ulagalo u rekon-

* Održan u Beogradu 17. juna 1965. godine (prim. red.).

strukcije postoje ih kapaciteta nego u podizanje novih kapaciteta. I riješila bi se pitanja standarda i u tim granama.

Govorio sam i o problemu forsiranja izgradnje velikih objekata:

— Moramo raspraviti pitanje sadašnjeg angažovanja sredstava federacije i republika za nove objekte — za nove centrale, pruge, puteve. Ja sam protiv istovremenog građenja po nekoliko puteva i pruga. Gradili smo i još uvijek gradimo skupe centrale iako imamo mogu nosti da podižemo mnogo rentabilnije centrale i da tako uštedimo stotine milijardi dinara. Sve to dolazi zbog toga što se izgradnja sirovinske i energetske baze finansira iz centralizovanih sredstava. Treba izvršiti reviziju previšokih obaveza privrednih organizacija i neposrednim proizvođačima omogućiti da budu nosioci proširene reprodukcije.

U vezi s problemom naglog porasta zarada radnika nijesam se složio sa onima koji su uzroke poremećajima na tržištu nalazili u injenici da su zarade radnika porasle znatno više nego što je bilo planirano. Podsjetio sam da smo proglašivali naelo da zarade radnika treba da rastu u skladu sa kretanjem produktivnosti rada u svakom preduzeću, a mjerilo produktivnosti rada treba da bude dohotak po radniku i po uloženim sredstvima. Radnici su tako i postupili: ostvarivaju su visoke dohotke, pa su povećali zarade i fondove, i to mnogo više fondove nego zarade! — Drugo je pitanje — nastavio sam — kako su ostvarivani tako visoki dohotci? To je bio rezultat kretanja cijena na deformisanim tržištima; uzroke naglog povećanja cijena valja tražiti na tržištu, a ne u ponašanju radnika mada je i porast zarada povratno djelovao. Me utim, za stanje na tržištu krivicu ne snose radnici, već mi koji se suviše zanosimo iluzijama da tržište treba osloboditi svakog društvenog usmjeravanja; kada u tome nijesmo uspijeli, administrativno smo se miješali — zamrzavali smo cijene nekim proizvodima, dok su se za druge proizvode one slobodno formirale. Sve je to unosilo nestabilnost na tržište i deformisalo odnose u raspodjeli među proizvodnim grupacijama.

Govorio sam i o tome da smo premalo pomogli preduzećima da organizovano prate kretanje produktivnosti rada,

troškove života i da vrše uskla ivanje zarada sa tim kretanjima.

— Mi iz sindikata — rekao sam — pokušali smo da upore ivanje vršimo na povremenim sastancima predstavnika radnih savjeta, direkcija i sindikalnih organizacija preduze a svake proizvodne grupacije; da uskla ivanje vršimo politi kim ubje ivanjem; pri tome smo polazili od toga da je u interesu svakog radnog kolektiva da ne smanjuje fondove i da se ne lišava sredstava koja su mu potrebna za rekonstrukcije. Savjetovanja po grupacijama — nastavio sam — mogla bi se razviti u specifi ne vidove integracije; njihovi u esnici bi se mogli dogovorati i o specijalizaciji u proizvodnji; preduze a se ne bi pojavljivala kao konkurenti na tržištu, ve bi organizovano pratila kretanja na njemu; dogovarala bi se o podjeli proizvodnje radi boljeg snabdijevanja tržišta najrazli itijim asortimanima. Pružanje tehni ke pomo i bi se moglo organizovati na sasvim drugoj osnovi. U dotadašnjim uslovima se tehni ka pomo onima koji zaostaju nije mogla razviti jer su preduze a u oštrot me u sobnoj konkurenciji i kriju svoju tehnologiju i organizaciju rada. U novim uslovima ona bi bila zainteresovana da svi usvoje najmoderniju tehnologiju i organizaciju rada.

Istakao sam da to nikako ne zna i zahtjev za ukidanje konkurenca na našem tržištu, ve samo zahtjev za eliminisanje konkurenca doma ih proizvo a a; umjesto toga, oni bi svi zajedno stupili u oštru konkurencaju sa inostranim proizvo a ima na doma em i inostranom tržištu. To bi nam omogu ilo da ukinemo protekcionisti ku politiku u odnosu na doma u industriju i da najbrže i najbezbolnije iza emo iz zaostalosti, da postignemo produktivnost rada inostranih proizvo a a i da se najbrže uklju imo u svjetsko tržište.

Ako se preduze a budu dogovarala o uskla ivanju zarada radnika sa produktivnoš u rada, mogu e je da postižu dogovore i o visini akumulacije koju treba ostvariti, o njenom koriš enju. To bi bilo od interesa za sve u esnike; naravno, akumulacija se ne bi otu ivala od onih koji je stvaraju.

Posebno sam se osvrnuo na probleme i teško e sa kojima e se suo iti niskoproduktivna preduze a u proizvodnim grupacijama koje dolaze u teže uslove privre ivanja.

Takva preduze a mora e i i u likvidaciju ili se orijentisati na rekonstrukciju i na usvajanje moderne tehnologije, odnosno na novu proizvodnju. U svakom sluaju, mora do i do otpuštanja radnika i do njihove prekvalifikacije. Tu i leži protivrje nost koju treba riješiti: ekonomске potrebe zahtijevaju da se otpusti suvišna radna snaga i da se ona prekvalificuje, a osje anje solidarnosti ne dozvoljava da se radnici otpuštaju dok im ne bude obezbije eno novo zaposlenje. Istakao sam da izlaz iz te protivrje nosti leži u dogovornom organizovanju preseljavanja radnika u ona preduze a kojima je potrebna nova radna snaga ili u prekvalifikovanju radne snage za poslove u novoj proizvodnji. I u zajedni kom finansiranju ovih poslova. Time bi se prevladala lokalisti ka zatvorenost u republi ke ili komunalne okvire, kao i izvjesna podvojenost me u radnicima.

Na kraju sam ukazao da postoje povoljne mogu nosti da se prenošenjem iskustava dogovorno rješavaju i problemi unutrašnje raspodjele me u radnicima. Posebno sam istakao važnost napuštanja centralizovane raspodjele na nivou preduze a i uvo enja raspodjele na nivou ekonomskih jedinica, u kojima se radnici ne bi nagra ivah prema kvalifikacijama i vremenu provedenom na radu, nego prema rezultatima rada na radnom mjestu.

REAGOVANJA NA MOJA ISTUPANJA bila su različita. Radnici po fabrikama pozitivno su ocijenili moje stavove, što se vidjelo iz mnogobrojnih pisama u kojima su oni isticali da sam govorio o problemima koji egzistiraju u preduzeima. Me utim, bilo je i negativnih reagovanja, posebno iz Slovenije.

U jednom izvještaju Centralnog komiteta Slovenije rečeno je da neki opštinski politički aktivi smatraju da moje istupanje nije poduprlo opštu orientaciju i stavove u referatu Mijalka Todorovića, niti ve afirmisane stavove o daljem razvitku privrede. Naro ito mnogo se komentariše — istaknuto je u tom izveštaju — dio izlaganja koji se odnosi na politiku zapošljavanja. Većina je shvatila da se zalažem za politiku pune zaposlenosti, te su jedni smatrali da sam

u pravu i da je samo takva politika u socijalizmu pravilna; pri tome su se pozivali na ustavno na elo o „pravu na rad”, na radni ku solidarnost, a poslije Drugog plenuma i na stavove predsjednika sindikata. Drugi su, pak, ukazivali da su moji stavovi neodrživi i da ometaju napore za brže podizanje produktivnosti rada i intenziviranje privrede. U izvještaju je re eno da vlada mišljenje kako moje istupanje nije doprinijelo rješavanju pitanja — otpuštanja suvišne radne snage, standarda, položaja prera iva ke industrije ...

Osje ao sam se dosta nelagodno; prvi put su reagovanja sa terena na moja istupanja bila negativna! Ali, kako je vrijeme prolazilo, postajalo mi je sve jasnije da više ne mogu ra unati da e moje stavove prihvati svi komunisti; naime, ako se zalažem za mijenjanje postoje ih odnosa u društvu, protiv toga e biti svi koji u tim promjenama gube pozicije. Sa tim se moramo pomiriti.

ME U PROIZVODNIM GRUPACIJAMA došlo je do mnogih problema, posebno oko cijena i uslova privre ivanja. Odnosi su bili veoma isprepleteni; utoliko više što su proizvodne grupacije istovremeno proizvo a i i potroša i. Osim toga, oni se još više deformišu uslijed intervenisanja države u privredna kretanja: uvo enjem carinske zaštite ili ograničavanjem uvoza za odre ene proizvode država pove ava dohodak nekim grupacijama, dok ga istovremeno smanjuje onim proizvodnim grupacijama koje se javljaju kao potroša i zašti enih proizvoda, ije su cijene samim tim ve e.

Sve je to izazvalo suprotnosti me u radnim kolektivima: oni kojima se dohodak snižavao zahtjevali su poboljšanje svog položaja, a kolektivi koji su ostvarivali ve i dohodak branili su ste ene pozicije. Bilo je teško na i rješenje koje bi zadovoljilo i jedne i druge, posebno ako treba da ga donosi neko izvan zainteresovanih radnih kolektiva. To sam najbolje video kada sam predložio da se usklade odnosi izme u pomorstva i brodogradnje. Pomorska preduze a su prevozom robe ostvarivala znatna devizna sredstva; me u-tim, ta sredstva im je otkupljivala država; zbog toga su remont i nabavku novih brodova morala da vrše u našim

brodogradilištima, ije su usluge bile mnogo skuplje nego u inostranstvu. Tako je devizna politika države dovodila do prelijevanja dohotka iz pomorstva u brodogradnju. Prijedlog da se ti odnosi usklade podržala su pomorska preduze a, a brodogradilišta su me ak optužila da ne štitim njihove interese!

Suo en sa takvom stvarnoš u, vidio sam da je najbolje da se same proizvodne grupacije dogovaraju o svakoj mjeri državne intervencije; drugim rije ima, najprije bi proizvodne grupacije pokušale da same dogovorno usklade svoje interese a tek poslije toga bi dolazilo do odluke organa uprave. To bi bio krupan korak u demokratizaciji državne uprave; radni kolektivi bi neposredno uticali na rješavanje onih problema koji se zbog svoje prirode moraju centralizovano rješavati.

Tako se rodila ideja o dogovaranju izme u proizvodnih grupacija. Preduzeli smo korake da se u okviru sindikata okupe grupacije srodnih preduze a koje bi se pojavljivale kao partneri u pregovorima. Predložili smo Saveznoj privrednoj komori i Privrednom vije u Skupštine da se i oni organizuju na toj osnovi. Na žalost, naša akcija je ubrzo propala; Komora nije pokazivala interesa da obezbijedi stru ne analize odnosa u raspodjeli, bez ega sindikati nijesu mogli ništa preduzeti; Skupština je odbila našu konцепцијu kao korporativisti ku. U sudaru sa veoma jakim snagama, naša ideja je bila osu ena im se pojavila.

ŠESTI KONGRES Svjetske sindikalne federacije održan je u Varšavi u oktobru 1965. godine. Na tom skupu sam se uvjeroio da se naš položaj u poređenju sa položajem u vrijeme Petog kongresa korjenito promijenio: više nijesmo bili izolovani, a naši stavovi o jedinstvu svjetskog sindikalnog pokreta bili su prisutni u svim dokumentima koji su predloženi kongresu ...

Ve inom glasova prihva ena je linija da Svjetska sindikalna federacija treba da postane najšira organizacija sposobna da okupi sve sindikalne organizacije bez obzira na njihova ideološka opredjeljenja. Proklamovano je na elo ne-

zavisnosti Federacije od vlada i partija; na tome je mnogo insistirala delegacija italijanske Generalne konfederacije rada. Podržao sam takav stav kao krupan korak ka ostvarenju jedinstva mada je bilo jasno da to ne e biti dovoljno da bi se jedinstvo i ostvarilo. Nerealno je o ekivati da se jedinstvo ostvari u okviru Svjetske sindikalne federacije. To ne prihvata nijedna sindikalna organizacija u lanjena u druge federacije. Zbog toga sam istupio sa mnogo širom koncepцијом: nužno je organizovati saradnju sa svim sindikalnim organizacijama bez obzira na njihovu pripadnost i ideološku orijentaciju — i to na pitanjima od zajedni kog interesa; iz takve saradnje može da izraste nova svjetska sindikalna konfederacija u kojoj bi svaka lanica autonomno odluivala o oblicima borbe vode i ra una o konkretnim uslovima u kojima djeluje.

Na kongresu je narušena tradicionalna jednoglasnost im se prišlo rješavanju organizacionih, statutarnih pitanja. Kineska i neke druge delegacije su tražile da svaka lanica bude predstavljena u Federaciji i na kongresu jednakim brojem delegata, a da se odluke donose jednoglasno. Sovjetska i ve ina drugih delegacija su se izjasnile za to da lanice budu zastupljene u organima Federacije srazmjerno broju lanova, a da se odluke donose ve inom glasova.

Ukazao sam da ni prva ni druga koncepcija ne rješavaju suprotnosti koje mogu nastati u Federaciji: ako se primjeni na elo jednoglasnosti, to daje mogu nost jednoj ili nekolikim lanicama da sprije e akcije za koje se izjašnjava ogromna ve ina. I obrnuto, ako se usvoji na elo veine mogu se suzbiti akcije znatnog broja sindikalnih organizacija koje bi predstavljale manjinu. Predložio sam da svaka sindikalna organizacija odlu uje da li e u estovati u nekim akcijama ostalih lanica konfederacije; tako bi se došlo do široko postavljene konfederacije u kojoj bi bili omogu eni najrazli itiji oblici akcionog povezivanja lanica.

U istupanju na kongresu otvoreno sam govorio o problemima, pa i neuspjesima, sa kojima se sre smo u izgradnji našeg socijalisti kog društva. To je izazvalo najrazli itije komentare.

— Dobro bi bilo — rekao je predsjednik poljskih sindikata Loga Sovinjski — da izostaviš poglavlje u kome se govori o problemima i neuspjesima u izgradnji socijalizma u vašoj zemlji. Ne treba da otkrivamo slabosti socijalizma pred kapitalisti kom javnosti! To e štetiti ugledu socijalizma u svetu i demoralisa e delegacije zemalja u razvoju.

— Naprotiv, ne treba ništa da izostavljaš — rekli su mi Novela i Lama, predstavnici italijanskih sindikata. — To je najbolje poglavlje u itavom istupanju. Ne treba zatvoriti o i pred problemima koji postoje u svim socijalističkim zemljama; oni se ne mogu sakriti niti ih treba sakrивati jer se time stvaraju iluzije radnika u kapitalističkim zemljama da e pobjedom revolucije biti automatski riješeni svi problemi.

Moj stav da treba pove ati cijene sirovinama i proizvodima zemalja u razvoju tako e je izazvao različita reagovanja:

— To nije klasni prilaz — reagovali su jedni — jer time se ne pravi razlika između zemalja u kojima su na vlasti reakcionarne i progresivne snage.

— Naprotiv — odgovorio sam — to je baš revolucionarni prilaz. Time bi se povealo tržiste i mogunost zapošljavanja u razvijenim zemljama, podsticali revolucionarni procesi u svim zemljama koje teže bržem privrednom razvoju.

KONCEM 1965. GODINE u našu zemlju je došla sovjetska sindikalna delegacija; nju je predvodio predsjednik Centralnog vijeća sovjetskih sindikata Grišin. Cilj posjeti je bio razmjena informacija o sproveđenju privredne reforme u našoj zemlji i o pripremama za sproveđenje reforme u Sovjetskom Savezu.

Na prvom sastanku iznio sam suština naše društvene i privredne reforme; govorio sam o tome kako naša preduzeća raspolažu prihodom koji ostvaruje realizacijom svojih proizvoda na tržištu. Zarade radnika u takvim uslovima zavise ne samo od uspjeha radnog kolektiva u proizvodnji nego i od cijena koje se postižu na tržištu, kao i od visine obaveza

prema državi. Naglasio sam kako želimo da privrednom reformom pravednije riješimo te probleme: cijene smo doveli na nivo svjetskih, a obaveze prema državi treba da budu takve da ona umjesto sa 70% raspolaže samo sa 30% akumulacije. Tako e sam govorio o ujedna avanju uslova privre ivanja, planiranju, kreditiranju i ulozi banaka. Završio sam time što sam pozvao sovjetsku delegaciju da postavlja pitanja na koja želi odgovore.

Grišin se najprije zahvalio na vrlo interesantnom izlaganju, zatim je rekao da su isti problemi aktuelni i kod njih.

— Moram re i otvoreno — nastavio je Grišin — da ono što ste ve u inili sada se rešava i kod nas ili je predmet razmišljanja. I mi i vi tražimo puteve daljeg društvenog i privrednog razvoja. Najvažniji zadatak je pove ati materijalnu proizvodnju! Svi želimo da živimo što bolje i zato treba pove ati proizvodnju. Pri tome polazimo od istog naela da novo, socijalisti ko društvo treba graditi ne samo na entuzijazu ljudi nego i na materijalnoj zainteresovanosti svakog radnika i rukovodioca. Postoje, me utim, izvesne razlike u pogledu puteva koje smo izabrali, ali u tome nema ni eg neprirodnog. Naprotiv, mi se kre emo neistraženim putevima i tražimo najbolja rešenja. Iskustva koja sti emo razli ita su jer uslovi društvenog i ekonomskog preobražaja nisu isti.

Poslije tog na elnog uvoda Grišin je postavio pitanje:

— Kako država planira i uskla uje kupovnu mo stanovništva i odgovaraju e robne fondove. Ako to nije usklreno, može do i do ozbiljnih poreme aja na tržištu!

— Dogovorom izme u vlade, sindikata i komore izgra ena su mjerila za ocjenu produktivnosti rada — to je dohodak ostvaren po radniku i po uloženim sredstvima. Svako preduze e je obavezno da upore uje svoje rezultate sa rezultatima u srodnim preduzeima, da platne fondove usklade sa rezultatima u privre ivanju. Na osnovu toga je mogu e na nivou zajednice približno izra unati visinu ukupnog platnog fonda i predvidjeti približne koli ine robe koja e se pojaviti na tržištu.

— Rekli ste da kod vas preduze a nabavljaju sirovine po tržišnim cenama. Iz toga sledi da onaj ko pla a više ima ve e mogu nosti nabavke — nastavio je Grišin. — Kako se

to odražava na preduze a koja nemaju dovoljno sredstava? Mogu li usled toga radnici da ostanu bez posla?

— U na elu smo za slobodno formiranje cijena svih proizvoda uklju uju i i sirovine — odgovorio sam. — Ako toga nema, dolazi do distribucije koja zna i svojevrsnu uravnilovku, odnosno svim preduze ima bez obzira na produktivnost rada daju se jednaka prava u snabdijevanju. Smatramo da je bolje da se preduze a snabdijevaju posredstvom tržišta jer e se tada vršiti selekcija: rentabilnija preduze a e mo i nabaviti sirovine i nastaviti sa proizvodnjom, a ne-rentabilna moraju izvršiti rekonstrukciju, preorientaciju proizvodnje ili oti i u likvidaciju. Radnici e u posljednjem sluaju privremeno ostati bez posla, ali za njih se mora pobrinuti društvena zajednica. Bolje tako uraditi nego stalno održavati neracionalnu proizvodnju!

— Kako država planira? Šta planira država, a šta preduze e? Kako se ostvaruje skladan razvoj privrede? Kako spre avati mogu nost eventualne stihije? — pitao je Grinšin, a zatim dodao: — Ako svaki proizvo a odre uje plan prema tržištu, tada nema mogu nosti za održavanje proporcija u razvoju privrede.

Na ta pitanja je odgovorio Borivoje Romi , sekretar Centralnog vije a za ekomska pitanja:

— Skladan razvoj privrede zavisi u prvom redu od toga kako e preduze e planirati proizvodnju, posebno kako e planirati njihove asocijacije, koje se organizuju unutar privrednih komora. Realizacija njihove robe zavisi od toga jesu li dobro procenili kolika e biti tražnja, koje cene e odgovarati kupovnoj mo i potroša a, sa kojim koli inama i po kojim cenama e se pojaviti konkurenca na tržištu. Što se ti e planova komuna — nastavio je Romi — kroz njih se uskla uje zadovoljenje potreba šireg društvenog standarda stanovništva — stanovi, gradski transport, zdravstvo, prosveta, kultura.

Na nivou federacije sagledava se celovita koncepcija privrednog razvoja zemlje s gledišta maksimalnog uklapanja u me unarodnu podelu rada. Tu se vrši uskla ivanje sirovinske i energetske baze sa potrebama privrede, uskla ivanje izvoza i uvoza, platnog fonda i potrošne robe. Mere koje treba da obezbede sprovo enje tih proporcija su isklju-

ivo ekonomске — krediti, porezi, režim izvoza i uvoza, carine. Pri tome one važe za sva preduze a odreene grupacije i tako stvaraju jednake uslove privreivanja. Inače, preduze su samostalna u uslovima koje plan kreira.

— A kako se finansiraju novi objekti? Ko je njihov investitor? — interesovao se Grišin.

— Kao investitori se mogu pojaviti postojeća preduze, komune, banke, a mogu i republike i federacije, svako ko ima sredstava na raspolaganju — rekao sam.

Pošto je time bila iscrpena lista pitanja, Grišin je govorio o reformi i ja je primjena trebalo da otpočne 1966. godine.

Najprije je govorio o reorganizaciji upravljanja industrijom; podsjetio je da je još 1956. godine došlo do rasformiranja ministarstava po granama, a upravljanje industrijom je bilo decentralizovano na oblasne sovnarhoze. To je omogućilo da se proširi saradnja među granama i da se bolje koriste lokalni izvori sirovina. Međutim, takav način rukovanja je i neke negativne strane: proizvodnja je bila odvojena od naučnoistraživačkog rada; birovi koji su se bavili time u okviru pojedinih grana bili su i dalje centralizovani, što je negativno uticalo na usvajanje novih tehničkih i tehnoloških ostvarenja. Zato su rasformirani sovnarhozi i opet organizovana ministarstva po granama; ona sada objedinjavaju rukovođenje industrijom sa naučnoistraživačkim radom. Doduše, ministarstva nemaju ovlašćenja nekih jer su preduzeća dobila mnogo veće prava u odlučivanju o proizvodnji i raspodjeli, a ojačala je i uloga republika u upravljanju preduzećima.

Govoreći o problemu uključivanja u svjetsko tržište, Grišin je kratko izjavio:

— Ne želimo da dođemo u zavisnost od kretanja na međunarodnom tržištu koje je kao kapitalističko tržište podložno raznim poremećajima. Zato se orijentisemo da planom obezbedimo skladan razvoj privrede. Istina, mi to možemo učiniti istovremeno obezbeđujući i racionalnu proizvodnju. Naša zemlja raspolaže ogromnim prirodnim bogatstvom i velikim unutrašnjim tržištem.

Za nas je bilo zanimljivo da ujemo kako Grišin opisuje položaj preduzeća u sistemu centralizovanog planiranja.

Za vrijeme prijema u Beogradu, s lijeva: Milica Vukmanović,
Anri Spafc i Lepa Perović

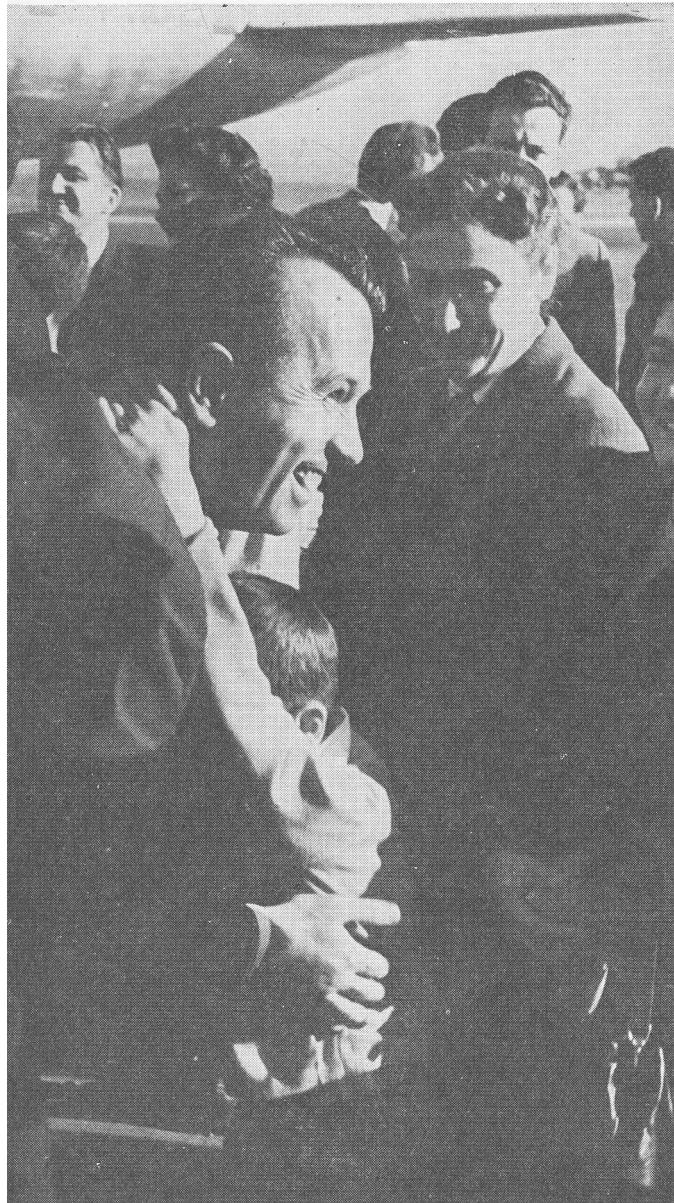
*Svetozar Vukmanović u gostima kod peronističkih sindikata
u Argentini 1965.*

*Tempo sa predsjednikom Meksika Dijasom Ordasom 1967.
u Meksiku*

*Porodica Svetozara Vukmanovića (1955): stariji sin Zoran, Tepo,
supruga Milica i mladi sin Veljko*

Povratak sa dalekog puta: susret oca i sina. Iza njih je Milica Vukmanović

Svetozar Vukmanović — Tempo

„Različita reagovanja nijesu me zbunila. Naprotiv, zbunilo bi me kada bi to svi odobravali jer bi to bio znak da ponavljam opšte fraze koje nikoga ne obavezuju i koje ništa ne doprinose mijenjanju postojećih odnosa“ (Memoari, II, str. 498)

— Ranije je država u znatnoj meri regulisala rad preduze a: odozgo je bilo postavljano suviše planskih zadataka; odre ivana je skoro celokupna nomenklatura proizvoda koju preduze a treba da ostvare; broj radnika, stru njaka i administrativnog osoblja koji se može zaposliti; ukupan platni fond, visina amortizacije i akumulacije. Odre ivano je kome proizvedena roba treba da bude isporu ena... Privredna reforma — nastavio je Grišin — zna i da e se odozgo planirati samo proizvodnja osnovnih proizvoda. Preduze a e ostalo proizvoditi prema zahtevima tržišta zaklju uju i ugovore sa potroša im. Preduze e samostalno planira koliko e zaposliti radnika, kakva e biti njihova kvalifikaciona struktura, ali je to ograni eno fondom plata koji se odozgo odobrava za svako preduze e. Fond plata se utvr uje na osnovu tarifnih pravilnika koji se izra uju po granama. Radnici se prema kvalifikacijama razvrstavaju po kategorijama. Tako se osnovna plata svakog radnika, bez obzira na to gde radi, formira na osnovu kvalifikacija i dužine radnog staža.

Budu i da smo takav sistem imali sve do 1958. godine i da je on stvorio krupne društvene i ekonomski probleme, smatrao sam da e biti korisno da naše goste, kroz razmjenu iskustava, upoznamo sa svim negativnim pojavama na koje smo naišli u izgradnji tog i novog sistema privre ivana.

Grišin je govorio o fondovima preduze a: iz doprinosa na plansku i vanplansku dobit formiraju se tri fonda u svakom preduze u; iz njih se finansira stimulativni dio plata radnika, izgradnja stanova i objekata šireg društvenog standarda, kao i rekonstrukcija preduze a i proširenje proizvodnje.

Ni to mi nije bilo nepoznato; sve smo to i mii imah u nedavnoj prošlosti.

O problemu cijena Grišin je rekao samo nekoliko rečenica:

— Da bi sistem funkcionišao, neophodno je da se pravilno odrede cene na veliko pošto one zavise od raznih tehni kih, kvalifikacionih i tržišnih uslova. Zato e se formirati državni komitet za cene u svakoj republici i u svakoj privrednoj grani. Ti organi e odre ivati cene.

Nijesam bio zadovoljan onim što je re eno o jednom od najvažnijih problema bez i jek pravilnog rješavanja ne može da funkcioniše novi sistem privre ivanja. Ipak, shvatio sam da su oni na po etku posla, da tek pristupaju formiranju organa koji treba da se bave tim problemima. Zadovoljio sam se time što sam naglasio da je u pitanju najvažniji problem koji mi nijesmo riješili.

Grišin je ukazao i na nove odnose izme u državnih banaka i preduze a:

— Preduze a mogu dobiti nova sredstva od banaka u slu aju da su potrošila sopstvena sredstva. Ali ona moraju ta sredstva vratiti. Timie ho emo da nateramo preduze a da što bolje iskoriste sve mogu nosti za što racionalniju proizvodnju. Nije dovoljna samo materijalna zainteresovanost da bi se obezbedila visokoracionalna proizvodnja. Potreban je i pritisak posredstvom otežanih uslova privre ivanja.

Tu praksu dobro znam! Bilo je vrijeme kada smo kreditom finansirali samo dodatna sredstva preduze a, a kasnije smo pošli korak dalje i sredstva po eli davati isklju ivo u vidu kredita.

— Kada se interesujemo za ova pitanja, morate nas pravilno shvatiti — rekao je na kraju Grišin. — Mi imamo veoma minoga zajedni kog u sistemu i ne smatramo da je naš sistem završen. U pitanju je bolja efikasnost rada, bolje koriš enje ekonomskih zakonitosti. To je neprekidan proces o kome stalno treba razmišljati.

— Pažljivo sam pratio vaše izlaganje — odgovorio sam našim gostima. — O igledno, problemi su veoma sli ni, ali mi ih rješavamo na razne na ine. Zato je potrebno da i dalje razvijamo saradnju i da zajedni ki pratimo rezultate jer e praksa dati najbolji odgovor na sva pitanja.

PRVA POZNANSTVA sa umjetnicima ostvario sam preko Olge i Tase Mladenovi a. Sa Tasom se pozajem još od prije rata; bili smo zajedno u zatvoru. U toku rata se nijesmo sretali, a poslije rata smo se rijetko vi ali. Svako je bio zauzet svojim poslovima i vremena za održavanje starog pri-

jateljstva nije bilo. Tek kada sami se razbolio, počeo je novo zbljižavanje. Tasa je ostao isti: revolucionar, ali i prznica; Olga je radila u *Međunarodnoj politici*, a Tasa u *Književnim novinama*. Njihova kuća je postala privlačna za umjetnike. Tako smo Milica i ja ulazili u taj svijet.

Milica se preko Olge upoznala sa Milom Milunovićem i kupila od njega jednu sliku: dvije ribe u primorskom ambijentu. Slika je privukla moju pažnju; podsjećala me je na more, na sunce, na sredinu koju sam dobro poznavao iz svoje mladosti. Zaželio sam da se upoznam sa Milunovićem i posjetio sam njegov atelje. I tu, u susretu sa slikama, otkrio sam jedan nov svijet — svijet riba, rakova, hobotnice. More i kopno su imali najraznovrsnije boje. A ja sam do tada gledao more kao nešto što se ne mijenja, što zadržava uvek istu boju! I kada sam slijedeći ljeta došao na Crnogorsko primorje, satima i danima sam posmatrao udesnu igru boja... more i kopno su se mijenjali tako rečeno i iz sata u sat!

Upoznao sam se i sa Lubardom; on me je pokazao slike na kojima je radio. Sve su to bili motivi iz Crne Gore. Za razliku od Milunovića, Lubarda je slikao brda, krš crnogorski i u njega unio život! To više nijesu bila brda pored kojih sam bezbroj puta prošao i koja su za mene bila uvek ista. Na Lubardinim slikama živio je jedan drugi svijet, pun dinamike. Pažnju me je privuklo platno na kome je slikar dao predio oko Boke; planine su se strmo spuštale u more i imale njegovu boju. Iako sam toliko puta prolazio kroz Boku, prizor je bio za mene potpuno nov! Sliku sam kupio i prvom prilikom otišao na Lovcen da gledam udesno slijanje boja brda i mora.

S Lubardom sam postao prijatelj; stalno sam odlazio u atelje i gledao kako se radiju slike, kompozicije. Zavolio sam njegov stil slikanja. Počeo sam navrati u sve ane salu Izvršnog vijeća Srbije da bih se nagledao Lubardine kompozicije *Kosovski boj*. Ranije nijesam obraćao pažnju na nju, ak sam se udio zašto je ljudi mnogo hvale. A sada — satima bih je gledao i uvek otkrivao nešto novo! Ljudi na slici više su li ili na životinje... lica iskežena ili pokrivena gvozdenim obrazinama, a ranjeni konji i ljudske pokrete, kao da žele da se otrgnu od smrti... sve se izmiješalo u vi-

si«

horu bitke ... ljudi su postali životinje... moraš ubiti drugoga da bi sam živio!

Kompoziciju *Sutjeska* doživio sam na svoj na in: strašan obrub njema kih kolona i ogromne mase gvož a i elika stežu grupe partizana razbacane u planini; ini se da e taj ogroman eli ni valjak prosto smrviti ša icu ljudi koja se usudila da se suprotstavi... a u pozadini vidi se snažna eksplozija iza koje se nazire petokraka zvijezda. Snaga eksplozije se sliva sa grupom partizana i meni do arava utisak da ta šaka ljudi predstavlja takvu silu prema kojoj njema ki obrub ništa ne zna i!

Milica se preko Olge Mladenovi upoznala sa slikarom Lazom Vozarevi em¹ i kupila od njega sliku *Evropa*. Jednog dana otišli smo s Olgom i Tasom u Vozarevi ev atelje na starom Sajmištu. Stanovao je sa ženom i djetetom u istoj sobi u kojoj je i slikao. Vozarevi eve slike su bile ispunjene nekim udnjim figurama; na prvi pogled nijesu me mnogo privla ile, ali jedna od njih je bila izuzetna: majka sa djetetom; o i te žene su tako udno gledale da se nijesam mogao odvojiti od platna... u naru ju je držala dijete, to više i nije dijete, ve ljubavnik; ovjek ne zna šta je to dijete — sin ili ljubavnik! Kupio sam tu sliku...

Tako smo postepeno upoznavali svijet umjetnika. Odla zili smo na izložbe i posje ivali slikare, a i oni su dolazili u našu ku u. Kad god bi nam se dopala neka slika, ne bismo bih mirni dok je ne kupimo. Slike smo kupovali u prvom redu od mojih honorara koje sam dobijao za brojne lanke i šest knjiga koje sam u me uvremenu objavio. Novac koji sam dobijao na ime honorara nijesam trošio na ku ne potrebe; dogovorio sam se s Milicom da joj dajem cijelu platu i da ona njom pokriva ku ne izdatke. Slike koje smo kupili namijenili smo da poslige naše smrti budu poklonjene nekoj galeriji. Mi smo, ina e, živjeli skromno: nijesmo izlazili u kafane niti kupovali luksuzne stvari. Milica je i od svojih prihoda kupovala slike. Svake godine mi je poklanjala po jednu sliku za ro endan, a ja sam se, opet, njoj revanširao.

Mnoge slike sam dobijao kao poklon od raznih ustanova i li nosti prilikom moje pedesetogodišnjice. I sami umjetnici su mi poklanjali slike, posebno umjetnici sa kojima sam bio u velikom prijateljstvu — Lubarda, Milunovi , Vozarevi .

Nijesam smio ni da kažem da mi se svi a neka njihova slika jer bi mi je odmah poklanjali. Tako sam dobio desetine slika, skica, crteža. Strani državnici su mi tako e poklanjali slike prilikom posjeta njihovim zemljama (Ho Si Min, Sukamo ...).

Relativno brzo sam skupio preko 200 slika i skulptura naših i inostranih savremenih slikara i vajara. Toliku zbirku nijesam imao gdje da uvam, a i šteta je bila da ne bude pristupa na publici. Stoga sam odlu io da sve poklonim Cetinjskoj galeriji. Izabrao sam Cetinje jer su me za taj grad vezivale najljepše uspomene iz mladosti.

POSLIJE OSMOG KONGRESA htio sam da se preselim u Crnu Goru. Ta ideja se nije javila slu ajno. Godinama sam se borio da se u radnim organizacijama ostvari takvo samoupravljanje da radnici neposredno raspolažu viškom rada. Te stavove su prihvatala sva sindikalna rukovodstva. Peti kongres SSJ ih je u cjelini akceptirao. Cak smo uspjeh, zahvaljuju i Titovoj intervenciji, da i etvrti plenum CK SKJ donese jasne stavove o tom pitanju. Pa ipak, u preduzeima se stanje nije bitno izmjenilo; našli smo se pred ozbilnjim teško ama kako da se riješi itav niz pitanja — cijene proizvodima ekonomskih jedinica, odnosi izme u jedinica u realizovanju proizvodnih zadataka, odnosi u finansiranju proširene reprodukcije. Pošto su to stru na pitanja, njih je mogao riješiti samo rukovode i kadar radnih organizacija. Protivrje nost se sastojala u tome što mnogi od tih ljudi nijesu bili zainteresovani da se problemi riješe; ak im je više odgovaralo da se takvi odnosi u praksi pokažu neodrživi, da se kompromituju u oima radnika. To nije bilo teško posti i! Dovoljno je bilo da se ekonomski jedinice ne formiraju po fazama tehnološkog procesa pa da se izazove haos u proizvodnji. Ih — da se nepravilno postave odnosi me u ekonomskim jedinicama da se radnici izjasne protiv takvog sistema.

U takvoj situaciji bilo ma je jasno da uspjeh zavisi od toga koliko e Savez komunista) uspjeti da se stavi na elo borbe. Jer, radilo se o svojevrsnoj revoluciji; trebalo je

izvlastiti one grupe u preduzeima u njihovim rukama je koncentrisana ekonomska moć i vlast nad ljudima u procesu proizvodnje. Savez komunista se može staviti na elo te borbe samo ako se osloni na snage koje u njih izrastaju i ako se osloboди snaga koje, radi uvanja svojih pozicija, ostaju pasivne.

To su bili razlozi koji su me naveli da zatražim od Tita pristanak da dam ostavku na funkciju u sindikatu i da se kandidujem za sekretara Centralnog komiteta Saveza komunista Crne Gore. Vjerovao sam da neće biti problema da mi crnogorski komunisti izaberu.

— Htio bih pokušati da realizujem samoupravljanje u društvenoj bazi... pa ili da me praksa natjera da odustanem od svojih concepcija ili da uspijem! — rekao sam Titu.

Nije se slagao da napustim sindikat iako je uviđao od kolike je važnosti da se partijske organizacije na terenu angažuju u borbi za samoupravljanje. Me utim, neposredno pred Treći plenum CK SKJ* pozvao me je i rekao:

— Sada se slažem da ideš u Crnu Goru.

Bio sam zadovoljan. Konačno mi se pružila prilika da u Republici radim na ostvarenju samoupravljanja. Na žalost, ubrzo sam se uvjerio da me crnogorski komunisti ne bi rado primili. Zato sam odmah odustao od svoje namjere jer nikako nijesam želio da se naturam organizaciji koja me ne prima.

PRED TREĆI PLENUM pozvao me je Tito na razgovor. Rekao mi je da između njega i Rankovića nijesu dobri odnosi. Vijest me nije mnogo iznenadila; znao sam da je Tito nezadovoljan radom organizacionog dijela Centralnog komiteta, kojim je rukovodio Ranković.

— Mislim — rekao sam drugu Titu — da treba da pozoveš Marka** i da mu predložiš da takvo stanje ne može da ostane... jer ono nanosi štetu Partiji. Vjerujem da će se Marko trgnuti.

* Održan u Beogradu 25. do 26. februara i 11. marta 1966. godine (prim. red.).

** Aleksandar Ranković.

Tito nije ništa odgovorio, ali sam imao osjećanje da će pozvati Rankovića.

Nijesam se prevario: neposredno pred Treći plenum Tito je razgovarao sa njim, a na plenumu je Ranković dobro govorio. Izgledalo je da je riješio da ne ide dotadašnjim putem.

Moje istupanje na plenumu sadržavalo je oštru kritiku stanja u društvu, posebno u Savezu komunista:

— Godinama — istakao sam — vodimo borbu za samoupravljanje; ali moramo postaviti pitanje: da li su organizacije Saveza komunista dorasle da tu bitku izvedu do kraja? Na žalost, na to pitanje moramo negativno odgovoriti. Na rukovode i mesta u Partiji ne dolaze ljudi koji su se istakli u borbama i koji imaju najbolje rezultate u borbi za samoupravne odnose. Postoji bolje i veći odnos prema ljudima koji su imali zasluga u ranijim periodima, koje je sada prevazišla situacija. Pridaje se većina aj nacionalnim i drugim „ključevima“ nego li nim kvalitetima ljudi.

Posebno sam govorio o opasnosti od birokratizma u Savezu komunista:

— U našoj Partiji ima elemenata koji su navikli, narođeno iz administrativnog perioda, na birokratski odnos, na vlast nad ljudima. Toga se oni teško oslobođuju, pa je neophodno odlučno odstranjivati takve elemente iz Partije. Ako hoćeš samoupravljanje, moramo oduzeti vlast nad ljudima i prepustiti vlast radnicima ...

Ukazao sam i na odnos državne uprave prema reformi: organi državne uprave nemaju mnogo sluha za probleme u proizvodnji; esto ne vide da svako stručno-ekonomsko pitanje ima, pored ekonomske, i društvenu sadržinu. Naveo sam primjer takvog odnosa: ako su cijene suviše dugo „zakovane“ na jednom nivou iako su se u međuvremenu promjenili odnosi na tržištu, nastaju ekonomske i društvene deformacije — negdje dolazi do probijanja cijena bilo snižavanjem kvaliteta robe bilo špekulanjem; javlja se „nestašica“ robe, prodaja ispod težge, zatvaranje prometa robe u regionalne granice, izbegava rastu lokalizam i šovinizam.

esto se stvara sprega između preduzeća i organa uprave. Ovi posljednji postaju patroni koji se staraju da se njihovim štitom enicima obezbijedi veća carinska zaštita, razni

povoljni poslovi kroz državne ugovore. Ta sprega ne bi postojala da oba partnera nemaju zajedni ki interes. Inostrani monopolii esto se tuku za naše tržište preko naših preduze a kojima su prodah svoje licence umjesto da se naši proizvođači i udružuju kako bi mogli uspješnije konkurisati inostranim monopolima.

Rekao sam da nijesmo uspjeli riješiti suprotnost između društvene potrebe da zahvatamo ekstraduhodak u korist društvene zajednice i ekonomске potrebe da se favorizuju preduze a koja imaju najpovoljnije uslove privređivanja. Koliko god je potrebno da preduze a sa višim organskim sastavom kapitala budu više opterećena obavezama prema zajednici, isto toliko je važno da se pri tome mora da uvati interes radnih kolektiva da uđaju u rekonstrukciju i modernizaciju proizvodnih kapaciteta. Porezom na promet treba zahvatiti monopolsku dobit koju ostvaruju pojedine grupacije na tržištu, ali pri tome se mora paziti da se ne likvidira interes radnog kolektiva da proizvodi nove assortimane, kvalitete. Rentu uslijed bolje lokacije ih povoljnijih uslova eksploatacije treba isto tako zahvatiti u korist društvene zajednice, ali ne smije se pri tome likvidirati interes da se preduze a lociraju bliže izvorima sirovina i tržištu finalnih proizvoda, da se razvijaju preduze a na najpovoljnijim uslovima eksploracije.

Na kraju sam ukazao da o svim tim pitanjima još treba diskutovati.

KADA SAM PRO ITAO 1966. godine u jednoj publikaciji kako sam na sastanku Politbiroa od 4. jula 1941. godine uestvovao kao „aktivista sa terena”, odlučio sam da pokrenem pitanje mojeg lanstva u Centralnom komitetu.

Smatrao sam da na Petoj zemaljskoj konferenciji nijesam izabran za član Centralnog komiteta jer mi to niko nije saopštio. Iznenadio sam se kada mi je poslije po etka okupacije zemlje saopštено da u prisustvovati sastancima Politbiroa, zajedno sa Zujovićem i Lolum Ribarom. Za mene je bilo iznenađenje i kada je na sastanku Politbiroa od 4. jula 1941. godine odlučeno da idem u Bosnu i Hercegovinu kao

delegat Centralnog komiteta sa izvanrednim ovlaš enjima radi organizovanja oružane borbe. Kada me je Tito 1942. godine poslao sa istim ovlaš enjima u Makedoniju, jasno je rekao da mora po i u Centralnom komitetu.

Nikada nijesam postavljao pitanje od kada sam u Centralnom komitetu; prisustvovao sam svim njegovim sastancima i sastancima Politbiroa. Drugo za mene nije bilo važno, ak ni 1948. godine kada sam slušao da je Ranković pravio neke spiskove lana u Centralnom komitetu, nijesam pokretao to pitanje.

Ali sada, kada sam pročitao tu publikaciju, riješio sam da pokrenem to pitanje. Otišao sam Titu, ispričao mu sve to i rekao mu:

— Iako tome ne pridajem neki veći značaj, ipak bih htio znati od kada sam u Centralnom komitetu.

— Od Petneće zemaljske konferencije — odgovorio je bez dvoumljenja. — Za period prije konferencije nisam siguran.

To mi je bilo dovoljno. Poslije toga sam otišao kod Rankovića. Njemu sam ispričao razgovor sa Titom. Iako mu nije bilo pravo, odgovorio je:

— Stari najbolje zna ko je izabran za lana Centralnog komiteta na Petoj zemaljskoj konferenciji. On je sastavljao predlog po pseudonimima koje je samo on znao. Ali, pre konferencije nisi bio u Centralnom komitetu. To znam sigurno.

Time sam i to pitanje raščinio, iako dosta kasno. Ne bih ni tada to uradio da nije bilo publikacije koja mi je proglašila „aktivistom sa terena”.

PO ETKOM JUNA 1966. GODINE Tito me je pozvao na razgovor. Znao sam da se nešto krupno događa a jer me je rijetko pozivao na lične razgovore. Im sam prekoračio prag njegove radne sobe u Uži koj ulici, rekao je:

— Mene ovdje prisluškuju!

Bio sam prosto ošamuven i u prvom trenutku nijesam znao šta da kažem. Kada sam se nekako snašao poslije prvog šoka, više za sebe sam rekao:

— Ko može tebe da prisluškuje?

— Marko i e a* — odgovorio je spremno kao da je o ekivao da u ga to pitati.

— To ne vjerujem! — spontano sam reagovao.

— Obrazovao sam tehni ku komisiju koja je utvrdila da su moje radne prostorije ozvu ene... ak i moja spava a soba! Svuda su postavljeni aparati za prisluskivanje — nastavio je Tito.

Pred tim argumentima moja sumnja je splasnula, ali još nijesam bio ubijeden da je sve to istina.

— Ne mogu da vjerujem da bi Marko mogao tako nešto uraditi. Bio ti je najbliži saradnik! — rekao sam.

— Komisija je nepobitno utvrdila da su ugra eni aparati za prisluskivanje. Istina, nema dokaza da su ti aparati koriš eni. Svi tragovi su uništeni im su osjetih da smo otkrili aparate. Ali dokazi nam nijesu ni potrebni! Jer, ako su aparati bili montirani, prisluskivanje je sigurno vršeno ... Uostalom, i tvoja ku a je ozvu ena! — završio je Tito.

To me nije iznenadilo. Ako su Titu postavili aparate za prisluskivanje, zašto bih ja bio izuzetak? Bio sam razoruzan! Argumenti su bili takvi da sam im morao povjerovali. Ali odmah mi se postavilo novo pitanje: zašto je Rankovi išao na prisluskivanje... šta je time želio posti i?

Nijesam mogao na i drugi odgovor osim taj da se nije slagao sa samoupravljanjem, da je htio ponovo uspostaviti stari, centralisti ki sistem upravljanja. Otuda je uporno odbijao da se Partija angažuje u borbi za ekonomski jedinice. Kada je govorio o njima, uvijek ih je tretirao kao jedan od oblika nagrivanja, a ne kao vid kvalitativno novih odnosa u proizvodnji i raspodjeli.

Nekoliko dana kasnije sazvan je Izvršni komitet. Na sjednici je Tito izašao sa otvorenom optužbom da je njegov stan ozvu en i da je to tehni ka komisija nepobitno utvrdila. Dok je Tito govorio, posmatrao sam Rankovi a. Na njegovom licu nijesam mogao ništa primijetiti; gledao je Tita tupim, bezizraznim pogledom.

Poslije Tita trebalo je da se izjasni svako od prisutnih. Složili smo se da se obrazuje politi ka komisija koja bi utvrdila istinitost iznijetih optužbi. Sa svoje strane sam

* Svetislav Stefanovi , tadašnji državni sekretar za unutrašnje poslove i lan CK SKJ (prim. red.).

rekao da sve to ne mogu druga ije objasniti nego time da se radi o grupi u Partiji koja se ne slaže sa samoupravljanjem, ali to ne smije javno da kaže, ve se u borbi protiv linije Partije koristi takvim konspirativnim sredstvima kao što je prisluškivanje.

Na kraju je govorio Ranković. Poricao je da je bilo prisluškivanja, ali je ponudio ostavku!

Na sjednici je obrazovana politička komisija; za njenog rukovodioca određen je Krste Crvenkovski.

Slučaj je htio da se uskoro poslije sjednice Izvršnog komiteta sretnem sa Rankovićem u zgradu Saveznog izvršnog vijeća. Ušli smo istovremeno u lift. On je izgledao potišten. Osjetio sam sažaljenje prema njemu; zagrljio sam ga! Ranković je zaplakao i stalno ponavlja:

— Eh, Tempo, Tempo!

Lift se zaustavio na prvom spratu, gdje se nalazila Rankovićeva kancelarija. Suze su mu još tekle... prosto je bio u gradu, sličnom onome koji sam doživio u mojoj kancelariji poslijeprelaska u sindikat... Bilo mi ga je zaista žao. Dok se lift peo na treći sprat, razmišljao sam o sudbini revolucionara koje je vrijeme pregazio, ali koji to ne vide ili neće da vide, pa uporno nastoje da zadrže vlast, makar i nedozvoljenim sredstvima. Upravo zbog toga završe odbaćeni od partije koju su i oni stvarali!

Komisija je završavala povjerene zadatke i već je bio sazvan plenum Centralnog komiteta* koji je trebalo da doneće odluku. Uoči plenuma, tek naveče, podijeljen je izvještaj komisije. Prelistavajući ga do kasno u noć, saznao sam da je jedan službenik tehničke službe Uprave državne bezbjednosti priznao da je još 1950. godine dobio zadatak da moj telefon stavi pod prismotru. I to samo mene od rukovodećih ljudi! To me je prosto ošamutilo; nijesam mogao ni pomisliti da bi mi Ranković mogao tako nešto u inicijativi smuo veliki prijatelji upravo u to vrijeme. A bez njegova znanja mene nijesu mogli staviti pod prismotru! Možda je i ilas znao za to? Bio je sa Rankovićem nerazdvojan prijatelj! Me u njima nije bilo tajni... Pitanja su se motala po glavi...

* Četvrti plenum CK SKJ, održan 1. jula 1966. godine na Brijonima (prim. red.).

Posebno me je pogodilo saznanje da sam stavljen pod prismotru u vrijeme najžešće borbe protiv Staljina i Kominforma. Staljinisti su me proglašavali agentom Gestapoa, a naš Centralni komitet mi je povjerio organizovanje partizanskih odreda Jugoslavije... Bio bih njihov komandant u slučaju napada na našu zemlju...

Tito je na Plenumu okarakterisao prisluskivanje kao djelatnost frakcionaške grupe koja je koristila okolnost što je u njenim rukama bila koncentrisana velika vlast i što je Partija imala veliko povjerenje, te ih je ostavila bez kontrole.

Ranković je negirao sve optužbe, a tako je postupio i Stefanović. Ali, kada je tko rekao da nikada nije prisluskivan nijedan drug na rukovode im funkcijama u Partiji, nijesam se mogao uzdržati:

— A ja? — upitao sam.

Zbunjeno me je pogledao i pokušao da negira:

— Ni tebe nisu prisluskivali...

— Jedan službenik prislušne službe priznao je pred komisijom da je dobio nalog da me prisluškuje.

— Možda je to u vezi sa ilasom? — pokolebao se Stefanović.

— A šta sam u inio u vezi sa ilasom da me stavite pod prismotru? — insistirao sam.

Stefanović je utao...

— A stavili ste me pod prismotru mnogo ranije! Još 1950. godine... u vrijeme borbe protiv Kominforma i Staljina — nastavio sam sa optužbama.

Stefanović je i dalje utao... I zaista, ovjeku kome nije ista savjest najbolje je da uti!

Na Plenumu sam i ja govorio. Po eo sam ukazivanjem na to kako je Stefanović pokušao da glavnu optužbu svede na prisluskivanje i da, odbacujući tu optužbu, itavu stvar predstavi u drugoj svjetlosti. Po meni, to je ak sporedno, a glavno je to da su takve pojave rezultat određenog stanja u Partiji. Stoga sam predložio da vidimo politički značaj onoga što pretresamo.

— Ja tu pojavu ne mogu druga ije okarakterisati nego kao djelovanje frakcionaške struje u Partiji, struje koja štiti konzervativizam, kojoj pogoduje administrativni način

rukovo enja, koja se politi ki ne slaže sa samoupravljanjem u svim oblastima našeg društvenog života. Ali, ona to javno ne smije da kaže. Saglašava se sa svim deklaracijama i rezolucijama, ali intimno stoji na suprotnim pozicijama. I im se tako postavila, nema drugog izlaza nego da traži druga ije metode borbe protiv linije Partije, metode koji se svode na prisluškivanje — glasila je moja politi ka ocjena.

O stanju u Savezu komunista sam rekao:

— Donosili smo ispravne politi ke stavove, ali injenica je da Partija nije organizaciono osposobljena da to ostvari. Dosta smo rezolucija donijeli, dosta zaklju aka, referata. Sve je to bilo politi ki ispravno, na liniji samoupravljanja i raspodjele prema radu. Ali se to nije ostvarivalo! Dolazio je do iskriviljavanja, a protiv toga se nije vodila konkretna borba. Organizaciono-politi ki sekretarijat je obrazovan radi organizovanja Saveza komunista za izvršavanje njegovih zadataka. Me utim, umjesto da se bavio samoupravljanjem, on je pretresao koliko je ljudi primljeno u Savez komunista, koliko je isklju eno, koliko je kažnjeno, zatim kakav je socijalni i nacionalni sastav lanstva. Jednom rije ju, život je tekao mimo nas, a mi smo se bavili sporednjim pitanjima. Me utim, kada se tražilo da Savez komunista po ne ostvarivati drugu ulogu i da se u Organizaciono-politi kom sekretarijatu razmotre, na primjer, pitanja standarda, li no je drug Rankovi stvar obustavio smatraju i da to nije za Centralni komitet.

Na kraju sam govorio o stanju u armiji:

— Kada se govori o pojavi zatvorenih organizacija i institucija i o potrebi njihovog podvrgavanja javnoj kontroli, misli se i na armiju! Neki drugovi su to izri ito rekli. Pri tome se naglašava da sli nih pojava ima i u armiji i da zbog toga treba na vrijeme intervenisati kako se ne bi ponovio slu aj sa Udbom... Meni izgleda da se Udba ne može poistovjetiti sa armijom iz prostog razloga što ona djeluje u itavom našem društvenom životu, pa se može nametnuti kao sila iznad društva ukoliko je izvan društvene kontrole. Me utim, armija je po svom karakteru zatvorena organizacija iji je zadatak da brani našu socijalisti ku zajednicu. Ona je okrenuta prema sebi kako bi se osposobila

za izvršenje tog zadatka. To ne zna i da u odre enom trenutku armija ne može da se nametne društvenoj zajednici. Ali, tada bi to bilo prekora enje njene osnovne uloge. Stoga se treba osigurati od takve eventualnosti. Isto tako, ne zna i da u armiji nema negativnih pojava. Naprotiv, meni su dolazili pojedini generali i žalili se na neke stvari. Inilo mi se da su u suštini imali pravo, da su u armiji postojale i da postoje mnoge nezdrave pojave. Ali smatram da ih ne možemo spolja otkloniti. To mogu mnogo bolje u initi komunisti u armiji... njima za to treba stvoriti povoljne uslove.

Plenum se završio politi kom osudom Rankovi a i njegove grupe.

UBRZO POSLIJE BRIONSKOG PLENUMA *Nedeljne informativne novine* su objavile lanak pod naslovom *Ski-nimo feredže* iz pera novinara Golubovi a, koji je tokom ljeta obišao ljetovališta od Dubrovnika do Budve i Svetog Štefana. U lanku je govorio o privilegijama koje pojedini slojevi društva uživaju u tim ljetovalištima.

Iznio je da kod Dubrovnika postoji vojno ljetovalište za oficire i vojne službenike; pansion po osobi se pla a svega 1.200 dinara dnevno; u Be i ima kod Budve ljetuju službenici Saveznog i Republi kog sekretarijata unutrašnjih poslova iz Beograda i pla aju pansion 2.200 dinara dnevno. Dao je i komentar da cijene nijesu ekonomski, ve da se dotiraju iz budžeta. Završio je, ne bez patetike, da to plaju gra ani Jugoslavije kao poreski obveznici. Na kraju lanka, obra aju i se itaocima, novinar ih je pozivao „u sveti zabran Svetog Štefana“ da vide kako ljetuju oni koji po funkciji treba da se staraju o radni koj klasi, a koji žive u ekskluzivnim vilama kao doma ini kojima dolaze gosti. Još je dodao da se za ulazak na Sveti Stefan pla a ulaznica.

Nije bilo nikakve sumnje da se lanak odnosi na mene: svake godine sam provodio sa porodicom mjesec dana u jednoj „vili“ crnogorske vlade na Svetom Štefanu; vila je imala tri spava e sobe i jedno kupatilo, trpezariju i kuhinju. Pla ao sam po krevetu 800 dinara dnevno, i to bez posluge. Milica je sama istila i ure ivala sobe, nabavljal a i kuvala

hranu, prala posu e i raspремала кухинју и трпезарију. Имали smo i goste! Пошто je jedna od tri sobe bila slobodna (u jednoj smo stanovali Milica i ja, a u drugoj naši sinovi), u nju smo smještah naše goste. Upravo tog ljeta bili su nam gosti slikari: iz Bugarske je došao najbolji bugarski slikar De ko Uzunov sa ženom; sve troškove njihova boravka u Jugoslaviji, uklju uju i prevoz avionom od Beograda do Titograda, platio sam iz svog džepa. A oni su se sa svoje strane više nego odužili: poklonili su mi najljepše slike iz svoje li ne zbirke (i te slike sam poklonio Cetinjskoj galeriji!). Poslije Uzunovih ugostili smo slikare Nadu i Lazu Vozarevi a sa djetetom; i oni su mi poklonili nekoliko slika, koje sam tako e poklonio Cetinjskoj galeriji.

To je istina o „vili“ na Svetom Štefanu. Ali ona se nije dala ni naslutiti iz lanka. Naprotiv, dobijao se utisak da luksuzno živim u „vili“, i to na državni trošak! Nigdje nije pomenuto kakvi su uslovi i cijene boravka u vili, a to nije bilo teško saznati. Nijesam htio ništa demantovati niti se spuštati na taj nivo, ali sam javio vlasti Crne Gore da više nijesam zainteresovan da boravim u „vili“ na Svetom Štefanu. Sam u se postarat da stvorim sebi uslove za ljetovanje.

NEPOSREDNO POSLIJE BRIONSKOG PLENUMA sazvao sam uže rukovodstvo sindikata radi dogovora o na rednim zadacima. Naglasio sam da su više nego ikada ranije stvoreni uslovi da se promijeni odnos Saveza komunista prema samoupravljanju, da se prevazi e izvjesna stagnacija u razvoju samoupravnih odnosa. Ukazao sam i na opasnost koja nam prijeti; najve a greška bi bila ako bi se sve svelo na ponavljanje opšteteoznatih na elu o samoupravljanju jer bi tada samoupravni odnosi i dalje stagnirali. Treba se sposobiti za preduzimanje prakti nih koraka u razvijanju samoupravnog društva. Naveo sam konkretne probleme koje bi sindikat trebalo da rješava u novonastalim uslovima:

— Materijalna primanja nekih kolektiva još nijesu uskla ena sa rezultatima rada... ak mnogo više zavise od spoljnih faktora! To izaziva otpor radnika protiv same ideje

samoupravljanja. Takvo stanje je stvoreno zato što nijesmo našli pravilna rješenja za niz pitanja u sistemu privre ivanja. Nijesmo odgovorili na pitanja: koje cijene treba da budu uzete kao osnova za odnose u raspodjeli me u proizvodnim grupacijama — kako obezbijediti uticaj radnika na kreiranje uslova privre ivanja, šta je ekstradohodak i da li ga treba zahvatati, kakve odnose uspostaviti u radnim kolektivima preduze a i u okviru komune, kako se formira dohodak u stru nim službama preduze a, šta je cijena obrazovanja, zdravstvenih usluga, administracije? ...

Podvukao sam da ni društveni položaj ljudi još uvijek ne zavisi od njihova rada i rezultata rada mada je to zapisano u Ustavu. Ni tu nijesmo odgovorili na pitanja koja postavlja život: kako obezbijediti da ljudi zauzimaju mjesta u proizvodnji i društvu prema svojim sposobnostima, da mogu razvijati svoje sposobnosti nezavisno od materijalnog stanja svojih roditelja, kako suzbiti praksu zatvaranja pri vrednih organizacija i ustanova pred mladim, sposobnijim ljudima koji pristižu iz škola? ...

Na kraju sam predložio da se sazove kongres samoupravlja a i da se u pretkongresnoj diskusiji rašiš avaju ta i druga pitanja. Zalagao sam se za stvaranje pokreta samoupravlja a koji e borbu za samoupravljanje voditi kroz rješavanje nerašiš enih pitanja. Iz tog pokreta e, razumije se, izrasti novi kadrovi i za Savez komunista i za samoupravno društvo.

Protiv ideje o kongresu samoupravlja a odmah se izjasnio list *Ekonomski politika* tvrde i da bi to bilo miješanje spolja u ono što treba da bude interna stvar radnog kolektiva. Po mišljenju lista, niko drugi sem radnog kolektiva ne može na i bolja rješenja za odnose u samom kolektivu i stoga bi se kongres samoupravlja a neminovno pretvorio u „pogled odozgo“.

Nije me za udilo takvo reagovanje *Ekonomski politike*. Znao sam da taj list podržava menadžerske odnose u proizvodnji i da je zato protiv svakog „miješanja“ koje bi ugrožavalo pozicije menadžerskih snaga. Na napis u tom listu odgovorio je naš sindikalni list *Rad*. U listu je reeno da radnici podržavaju ideju o kongresu samoupravlja a jer osje aju da mnogo šta ometa da oni, a ne neko u ime njih,

budu nosioci proste i proširene reprodukcije, da raspolažu viškom rada koji sami stvaraju; radnici osjeaju da ta pitanja treba rašišavati i „gore” — u administraciji i „dolje” — u preduzeima. Injenica je da poluge koje bitno utiču na formiranje materijalnog položaja radnika drži administracija preduzeća; ona može u svakom trenutku da materijalno pogodi one radnike koji se suprotstavljaju postojećim odnosima. Otuda nužnost da se radnicima spolja pomogne da se ti odnosi promijene, da oni uzmu te poluge u svoje ruke.

UBRZO MI SE PRUŽILA PRILIKA da svoje ideje konkretnije iznesem na televiziji. U svom istupanju sam posebno govorio o odnosima u radnim kolektivima.

Uspjeh u borbi za samoupravljanje zavisi od toga da li smo uspjeli da u preduzećima uspostavimo takve odnose u kojima administracija neće više imati vlast nad ljudima — rekao sam. Sada u preduzećima postoji podjela na one „gore” koji rade u administraciji i one „dolje” koji se nalaze u proizvodnji. Prvi mogu da prisile druge na poslušnost pošto bitno utiču na njihova materijalna primanja; oni određuju norme i tarifne stavove; raspoređuju radnike na radna mjesta. Sve to govori da u našim preduzećima još postoje izvjesni oblici najamnih odnosa.

Gоворио сам и о tome da se stručne službe i administracija u preduzećima nalaze u privilegovanim položajima: dok radnicima u proizvodnji zarade zavise od rezultata privrednog rada, dotele ovi drugi imaju fiksne plate zbog toga što se, navodno, rezultati njihova rada ne mogu mjeriti. Međutim, nije mali broj onih koji rade honorarno u drugim preduzećima, te izlazi da im se taj rad može mjeriti, ali ne i rad u sopstvenom preduzeću!

Podržao sam štrajk prosvjetnih radnika u Titovom Užicu kao sasvim opravдан: prosjećne zarade prosvjetnih radnika bile su niže od zarada u privredi, a znatno niže od plata u administraciji. Pošto su iscrpli sva sredstva u op-

štini i Republici da se poboljša njihov materijalni položaj, prosvjetni radnici su odbili da primaju plate, ali nijesu prekinuli nastavu!

Pokrenuo sam problem posebnog stimulisanja tehničkotehnološkog kadra u preduzeima za postignute rezultate u privremenu ivanju. Rekao sam da je to jedini put da se izvede iz niske produktivnosti rada i niskih zarada radnika. Obraćao sam se sa shvatanjima po kojima bi za naše društvo nastao problem ako bi se pojavile velike razlike u zaradama između radnika i tehničkog kadra; ukazao sam da su za naše društvo veći i problem niske zarade, na primjer, od 20.000 dinara, koliko radnici primaju u nekim preduzeima i koje su dovoljne jedino za to da „radnik kupi konopac da se objesi“.

Istovremeno sam rekao da sam protiv visokih plata u stručnim službama ukoliko se one ostvaruju bez obzira na rezultate rada. Me utim, ako se postižu visoki rezultati u privremenu ivanju, stručnjaci bi trebalo da imaju visoke zarade jer tada i radnici iz proizvodnje dolaze u mogunost da povode svoje zarade.

Istupanje na televiziji izazvalo je komentare u društву, a posebno u preduzeima. Reagovanja su bila različita, što se moglo i očekivati. Oni koji su bili pogodeni, ije su pozicije bile ugrožene, reagovali su negativno. To su bili zastupnici menadžerskih odnosa. Sto se tiče radnika iz proizvodnje, oni su prihvatali moje stavove.

Različita reagovanja nijesu me zbumila. Naprotiv, zbumilo bi me kada bi to svi odobravali jer bi to bio znak da ponavljam opštete fraze koje nikoga ne obavezuju i koje ništa ne doprinose mijenjanju postojećih odnosa. A ja nijesam smio tako postupiti! Morao sam se izjasniti za promjenu postojećih odnosa bez obzira na to što u protiv sebe izazvati znatne društvene snage.

Nije me iznenadilo ni to što su menadžerski krugovi pokušali da prikažu kako je moje istupanje bilo usmjerenovo protiv tehničke inteligencije. Naučio sam da oni koji brane neodržive pozicije esto izmišljaju „dokaze“ za svoje tvrd-

nje. Ipak sam se jasno ogradio od takvih optužbi kada sam ponovo istupio na televiziji. Tada sam rekao da tehni ka inteligencija upravo po onome što sam predložio dolazi u izvanredno povoljne uslove kakve nikada ranije nije imala — da ostvaruje visoke zarade na bazi visokih rezultata u privre ivanju. Ali, takav položaj joj ne daje pravo da uspostavlja najamne odnose u proizvodnji!

Za udilo me je jedino što je otpor došao i od televizije. Ona mi je uskratila mogunost da odgovorim na mnogo-brojna pisma koja su mi upućivana, posebno iz preduzeća. A na to je bila obavezna prema gledaocima koji su joj pisali i tražili odgovore. Televizija je ak otkazala da njena ekipa snimi moj razgovor sa radnim kolektivom „Petar Drapšin“ u Mladenovcu. Predstavnik tog kolektiva dobio je obe anje od televizije da će biti snimljena emisija o tom susretu. Me utim, televizijska ekipa se uopšte nije pojavila niti se izvinila organizatorima i u esnicima susreta u „Petru Drapšinu“.

Pokušao sam saznati preko drugova sa televizije razloge tog otkazivanja, ali nijesam dobio zadovoljavajući odgovor. Bilo je jasno da postoje izvjesne snage na televiziji i izvan nje kojima nije konveniralo da govorim o tim pitanjima.

Nijesam morao dugo ekati da dođe do reakcije tih snaga! Prva je istupila *Ekonomski politika*. Ona je ponovo podvrgla kritici moje stavove (i stavove sindikata). Ponavljajući da se miješamo u interne stvari radnih kolektiva, navela je kao nove argumente da našim akcijama rušimo ugled preduzeća na tržištu, da dovodimo do smanjivanja dohotka, da izazivamo razdor u kolektivima, iji se lanovi „peku na istoj vatri dohotka“.

Istupili su i direktori preduzeća; beogradska komora je konferisala dva dana isti uči uspjehe u privre ivanju i optužujući sindikat da buni radnike — i to loše radnike — i da im ometa postizanje još boljih rezultata!

O mom istupanju na televiziji raspravljanje je i na sastanku Saveznog odbora Socijalističkog saveza; televizija je izvjestila da su me podržali samo nekvalifikovani radnici.

Nekako u to vrijeme saznao sam da se u Izvršnom komitetu Saveza komunista priprema referat o politi kom stanju koji treba da bude podnesen na sjednici Centralnog komiteta. Prepostavljao sam da će biti govora i o mom istupanju na televiziji, pa smo predložili Izvršnom komitetu da neko iz sindikata u estvuje u sastavljanju izvještaja. Me utim, Izvršni komitet je odbio naš prijedlog. Tada sam zatražio da mi se dostavi nacrt referata kako bih mogao staviti primjedbe prije nego što on bude upućen Centralnom komitetu. Mom zahtjevu je udovoljeno; referat nije imao više od 30 stranica i u njemu nije direktno pominjano moje istupanje na televiziji, ali se obra unavao sa mojim stavovima, kao i sa stavovima sindikata. To me je navelo da napšem primjedbe na referat — u obimu od tridesetak stranica. Primjedbe sam poslao Izvršnom komitetu i Titu. Intervencija je uspjela: iz referata su izbačeni stavovi koje sam podvrgao kritici.

Otišao sam Titu. On se tek bio vratio iz inostranstva. Izvijestio sam ga o situaciji nastaloj poslije mog istupanja na televiziji. Uzgred sam ga zapitao da li me je slušao i da li ima primjedabu na ono što sam rekao.

— Slušao sam samo ono što si govorio u prvoj emisiji jer sam poslije bio na putu. Sto se tih prve emisije, bio si oštar, ali sve što si iznio istina je!

Otišao sam zadovoljan i pun samopouzdanja. Iskoristio sam Konferenciju samoupravljača Zagreba da se javno obračunam sa „dušebrižnicima“ samoupravljanja.

Direktori nas optužuju da bunimo radnike — rekao sam. I to loše radnike! A mi ih upozoravamo da vode računa da se ne našli u tom položaju kao kapitalisti. Kapitalisti su bili uspostavili najamne odnose i mi smo bunili radnike protiv takvih odnosa. Pa ako drugovi direktori nastave da izgrađuju najamne, menadžerske odnose, mi ćemo buniti radnike protiv takvih odnosa!

Osvrati se na kritiku *Ekonomskih politika*, više u šali sam rekao:

— „Vatra dohotka“ ne poga a podjednako sve lanove kolektiva! Radnici se nalaze u sredini vatre, a administracija je u prikrajku.

Na tu temu je sarajevski list *Oslobo enje* donio karikaturu: usred velike vatre stoji radnik, a ja guram službenika prema vatri... on se opire... obra a se meni i ljutito dobacuje: „A vi, druže Tempo?!"

Karikaturista nije ništa više rekao! A ja bih ipak dodao:

— Da, i mi!

Štampa
Grafi ko preduze e
PROSVETA
Beograd